Сканує Дмитрієнко

"Київ очима Європи"

"Київ" 1663 р.

Арк - 13

Ա. ՏՄԱՆ ՈՒՆԻ.

Ա. ՏՄԱՆ ՈՒՆԻ, անցեալ հարուածոց ոչք եւ ականջ եղեր բայ աշխարհիս հայոց ՚ի յետին ժամանակիս ՚ի Թագաւորէն շահապատ կոչեցեալոյ եւ ՚ի նորին ազգէն ոչք են պարսիկք։

Ա. ՚Ի սա եւ յաղագս անշքանալոյ սրբոյ աթոռոյն Ա. Ջուղայեցւոյ։ եւ նորին Ա. Թադեւսիկոսացն։

Ա. ՚Յիսկ վասն ազատազրելոյ կրօնիս քրիստոնէութեան։

Ընդ սոցին այլեւս բանք Պատմութեան դիպուածոց քաղաքաց եւ գաւառաց։ որք պատահեցան ՚ի Թագաւորացն եւ յիշխանաց՝ եւ ՚ի Պատրիարգացն։ եւ յայլոց։ զոցես աստ բաժանեալ ՚ի դլուխս գլուխս ըստ բերման ժամանակին։

Ա. Յաւե ըստ պահանջելոյ հարկինն առ տանօր եղաւ Թոռնականն երբ գնիմ. և ասա յարեալ՝ ի նոյն ղպատմութիւն որպէս գնինոճածս. ըստ օրինի պատմադրաց: Այլ քանզի ազգս մեր յաւարառաւոցն և՝ ի դերչայ. և՝ ի հարկապահանջողաց ցնորեցանք եղեն. և կաշկանդեալք, տառապեալք, և կապեալք յաղքատութիւնէ որպէս յերկաթս՝ ըստ առաքմանն. հաղիւ եմ ոք զսպրուստս երբոյն կենաց հայթայթել: վնորոյ ոչ գոսաք զգիտող այնպիսի զի ընդ պատմութիւն. և զԹոռնականն երբ ծանուցեալ: Այլ մեք յոլով աշխատութիւք խոյզ արարեալ՝ զորս կարացաք գտանել՝ կարդեցաք ընդ պատմութեանն զԹոռնականն և ս: և զորս ոչ կարացաք առանց Թոռնականի պատմեցաք: իսկ դու ընկալ զայս այսպէս առանց մեղադրելոյ. և յիշեա յաղօթս քո զաշխատողս ի սմա:

Պատմութիւք Յովհաննակաց Կաթա
ղիկոսի Տարաւնեցւոյ Ասորեաց անուանեալ
գաղափի որոշմամբ ողորմածի։

Ա։

ԱՐԴԵՒ ԸՆԱՒ

ՅԻՇԻՆԱ ՅՈՐՈՒՄ ՆՈՒՆ

զեցան ազգք, որք էին քրիստոնէականի հաւա

տոյս պաշտօնեայք· և զօբացան ազգքն, որք
էին մահմետականօք կրօնիւք· ՚ի կողմանս ա-
րևելեան Պարսից· և ՚ի կողմանն արևմտեան
Օսմանցւոց· որք առին զՀռչակաւոր քաղաքն
զԿոստանդնուպօլիս յազգէն Հռոմոց· ՚ի ք-
ՀՀ՚ին Հայոց·

Եւ յետ առնլոյ Օսմանցւոցն զԿոստանդ-
նուպօլիս և ևս մեծացան, և զօբացան· և
ձգեցաւ իշխանութիւն նոցա յարևելս կոյս՝ և է-
հաս մինչ ՚ի Թաւրէզ· քանզի Օսմանցւոց վա-
շայք նստէին ՚ի Թաւրէզ և յերևան՝ և ՚ի
գանջայ՝ և ՚ի շամախի՝ և ՚ի դամուրղափուն·
և մինչև ՚ի խուդափրինն ունէին ընդ իշխա-
նութիւն իւրեանց·

Եւ զի զօբացուն աշխարհն ըստ ձեռամբ
և հարկատու էին արարեալ·

Եւ ՚ի ժամանակս յայս էր կաթուղիկոս սրբոյ
աթոռոյն Ս. Լուսաւորչի տէր Ստեփանոս ՚ի նոյն
գեղջէն Ս. Լուսաւորչի· այր բարեսէր՝ և պահա
ցող և պարկեշտ· և բարեձեւ յամ իրս· ՚ի
գործս և ՚ի բանս՝ և ՚ի հանդերձս· որոյ վարեալ
զկաթուղիկոսութիւն ՚ի կեանս իւր՝ յաւելաւ առ Ս.
Հետ սորա էկաց կաթուղիկոս տէր Ս. Լուսաւորչի տէր
Պաւլոս· և սա ևս ՚ի նոյն գեղջէն Ս. Լուսաւորչի·
առեալ սա զկաթուղիկոսութիւն վարէր ըստ բերս
մանն ժամանակին· և ըստ իւրում կարի· որ
և յամն ինչ վարեաց· Այլ մինչդեռ էր
կենդանի, և յիշխանութիւն կաթուղիկոսութիւն, ձեռ
նադրեաց ինքն միւս ևս կաթուղիկոս որոյ անունն
էր Ներսէս· որ էր ՚ի գառնւոյ· ՚ի գեղ
ջէն, որ ասի աղջոց վանք· զսա ձեռնադրեաց
այնու յուսով ոմն ղն լեցի ինքեան օգնական·
իսկ նա եղև խոչընդոտակն՝ և հակառակ նմա·
ոմն և զինի պատմութիւնքն ցուցանեն·

Եւ

Եւ Դաւիթ կաթուղիկոսն՝ որ զԱելքիսեթն ձեռ-
նադրեաց կաթուղիկոս. ամս ասեն երկուս պատճառաւ
Ամանք ասեն յաղագս օգնելոյ՝ և ընկերելոյ ին-
քեան օրհնեաց. քանզի հարկապահանջութիւն
այլազգեաց ծանրացեալ էր իւրովքրիստոնէից՝
որք կեղեքէին զկեանսն նոցա. որք և՛ի կաթուղիկոսն
ևս պահանջէին ինչս յոլովս. և նա զորս կա-
րէր տայր. և զորս ոչ կարէր՝ հալածական լի-
նէր. և թաքչէր՝ի պահանջողաց։ և այսպէս
հալածական և գաղտագողն կենաց կացեալ
՝ի ժամանակս ինչ. որոյ ձանձրացեալ՝ի տառա-
պելի կենաց. որ հանապազ փախչէր և թաք-
չէր. մտահաղ եղև՝ի սրտի իւրում առնել
զոմն ինքեան ընկեր՝ զի լիցին միմեանց օգնա-
կան, և վշտակից. զի թերևս կարիցեն երկո-
քեանն ոմն յայս կողմն, և ոմն յայնկողմն շրջա-
գայիլ և պատրաստել ինչս. առի բաւական
լինելոյ կարեաց և պակասութեանն կաթուղիկոսարա-
նին։ (Ամանք ասեն թէ այսու պատճառաւ օրհ
նեաց՝ Դաւիթն զԱելքիսեթն կաթուղիկոս՝ զի լիցի
օգ կական ինքեան։)

Ասկ այլք ասեն թէ Ելքիսեթ կաթուղիկոսն
էր այր փառամոլ և հետևօղ նախադասի իշխա-
նութեան. յորոյ պատճառէ բազխէր առատու-
թեամբ ինչս ամենեցուն. և զամենեսեան առնէր
ինքեան բարեկամ ըստ նմանութեան Քիսոյ-
մոյ. ոմն զի օգնեացին ինքեան, և կամակից լի-
ցին լինիլ նմա՝ի կաթուղիկոս. որ և էտ ինչս բազում
իշխանի տեղապահն առի լինիլ կաթուղիկոս։ Ասկ
իշխանն չէտ առնէր ընչիցն բռնագատեաց ըզ-
Դաւիթ կաթուղիկոսն հարկիւ զի օրհնեացէ զԵլ-
քիսեթն. իսկ՝ Դաւիթն անհաւրեղաբար թէ կա-
մայ՝ և թէ չոչկամայ. օրհնեաց զԵլքիսեթն
կաթուղիկոս։ Ելս՝ թէ այսպէս և թէ այնպէս եղեն

երկու կԹ՛ղկաք միոյ աԹուոյ՝ի միում ժամա նակի։

Յաղագս գալստեան Աբրահամ վարդապետին՝ի սբ աԹոռն Ն՝ջմիածին և լինելոյ կաԹուղիկոս։

Ր։

Ի՝ պ՝տ ե՛ղ՝ե՛ն ե՛րկու՝

կԹ՛ղկաք ոմ՛ ասացաւ, զի Թերևս Թե Թևացուսցեն զպարտսն. և ևս առաւ ել բազմացուցին. զի մինչև ցարդ՝ մի էր կա Թուղիկոս՝ և մի էր մնիսող. իսկ այժմ եղեն երկու կԹ՛ղկաք և երկու մնիսողք։ Ա՛րդ՝ եԹէ ՝ի ծախեղոյն ՆՅ. և ԹԷ ՝ի հարկապահանջու ԹԷ ժամանակին. և ԹԷ յայլևէ պատճառէ, բազմացաւ, դիզացաւ պարտքն ձեռամբ ՆՅ իվ՝ր օրբոյ աԹուոյն Ն՝ջմիածնի. և ասեն ԹԷ մինչ՝ի յիսուն հազար ղուռուշն ելցէ պարտքն՝ և ոչ կարելին վճարել։ Ա՛յս յորժամ լինիցէ զի գոյին տուՀողք պարտուցն, և խնդրելին զնուբեանց տուՀեալ պարտսն. նաև ԹՀրկան, և իշխանական հարկահանքն պահանջելին զդիմս սակաւ հարկն. և կԹ՛ղկաքն, զի ոչ ունելին գոյս առ՝ի վճարելոյ, վՀ որոյ հանապազ՝ի փախս տեան և՝ի Թաքստեան կային. և ոչ կարելին՝ի միում տեղւոջ կալ աւուրս երկուս կամ երես. և կամ լուսով տունՀանն՝ի չինել յայսմանէ՝ի միւս չէնն երԹալ. այլ՝ի գիշերի երԹային, և յոյժ ողորմելիք էին կեանք ՆՅ յայնմ ժամա նակի. ոմ՛ և պատմեն տեսօղքն՝ որոց անՀար լեալ՝ի նեղուԹէ վշտացն և՝ի ծանրուԹէ հարկացն՝ Հանապազ՝ի տարակուսի կային, զի Թերևս Հնար լինի փրկուԹէ։ Ա՛յս՝ի բա զում ժամանակս խորՀելոյ՝ և մտայոյզ լինելոյ յաղագս խորՀրդոյս այսմիկ. երկոքին կԹ՛ղկաքն

կամաք՝ իւրեանց և ամ խորհրդակցաց իւրեանց առնեն եզրակացութիւն խոկման իւրեանց այս պիսի իմն եղանակաւ. ոմն զի գրեսցեն նամակ մեծարանաց առ մեծ վրդովն Հռոմայեցւոց. որ էր առաջնորդ քաղաքին միգրանակերտու՝ զի եկեալ վճարեսցէ զպարտսն։ Այլ էր գրեալ՝ի նամակին՝ թէ ահա մեք մերովք կամ մօք իբացակամք՝ի կիզիկուն էաս. եթէ գաս և վճարես զպարտսն, քեզ լինի աթոռն և կաթուղիկոսութիւնն։

Այլ էր վարդովն Հռոմայեցւոց աեղեաւ՝ի քա ղաքէն ուրհայոյ. բարեպաշտ ծնօղաց և յոյժ մեծատան զաւակ. որոյ զկնի մահու ծնողացն մնացին ինքն բազումք՝ և ստացուած քն յոլով։ Այլ նա սիրեալ զկեանս աբա, և զվարս առաքինիս. հետևեցաւ ընդ գրոց ընթերց ման. և եմուտ յաշակերտութիւն մեծ վրդովին ոմն կասայ կեղեցւոյ՝ որ էր գլուխ ամ վրդովաց ժամանակին։ Այլ կացեալ յաշակերտութեն նի եղև այր կատարեալ ամ իմաստութիւբ և ամ ծաշունչ գրովք. զորոյ արժանաւորութիւնն տեսանելով ոմն կաս վրդովին և ժողովրդոց վկայեցին առաջի ոմն կասոյ վրդովին. վն որոյ ետ նմա գաւազան վարդապետական՝ի յամենի քաղաքն՝՝ի մերում Թուխականիս, Հաղար երե սունևհնգին. ՝ի վերայարն ամոյ քսանին։ Որ՝ի քարոզել բանին կենաց աղբիւրաբար ուղղանէր զպատգեալ ոգիս ժողովրդոց։ և ժողովուրդքն ամենն հաճեալք և հաւանեալք կացուցանեն զնա առաջնորդ քաղաքին իւրեց։ Այլ նա ըստ բանի առաքելոյն զպաշտօնն իւր վարաւաւոր առնէր. քանզի ըստ հանդիպի երկ նայնոյն էր ժամակարգութիւն նր՝ գիշերիկ և պատարագաւոր կարգաւորութիւբ. երկոք և

եղանակաք՝ գանձիւք և մեղեդիւք՝ Թագաւորաք և աւետարանչաք։ Ասկ գաս և քարոզ՝ նոր զսովորական գործ արարեալ ինքեան. Հանապազօր Թարց իմիք հեղգուԹե՛ն ասեր զդասն և զբան բոզն։ Ա՛յլև ժուժկալուԹե՛ն և պահաք ան ցուցաներ զկեանս իւր իբր զանապատաւորս։ Պրոյ խնաստուԹե՛ն և առաքինուԹե՛ն համբաւ ելաւ հռչակեցաւ ընդ ամ տեղիս։ վ՛որոյ դի մեռաւ գայեն ասե՝ նա յամ աշխարհաց ցանկա ցօղաք խնաստուԹե՛ն առի յուսումն ոք գրոց։ և նա իբրև զջուր աղբեր կենդանւոյ զսաս քուսն ամենեցուն զովացուցանէր։ Ա՛նգլե կարգեաց զդասատուն գրոց աշակերտաց։ և ուսուցանէր զամենեսեան որք մտանէին յա շակերտուԹե՛ն նորին։ Յորոյ աշակերտացն քա զուք եղեն որք երևելիք և անուանիք։

Պորոց էր կեսարացի գրիգոր վարդապետն։ այր գիտնական նրբից և արտաքնոց։ և յաղ Թօղ ախոյեան ընդդէմ մանքաւոցաց ճշմար տուԹե՛ն։ եԹէ մերսեերից՝ և Թէ այլոց աղգաց։

Նա Ա՛ստեղ վարդապետն մեծահռչակ։ որ զկնի Պրոպիեն վարդապետին նստաւ առաջնորդ քաղաքին տիգրանակերտոյ՝ այսինքն համ Թայ։

Նա Պօհաննէս վրդապետն ուրհայեցի։ որ եղև ուրհայոյ առաջնորդ։ որ աստեղաբաշխուԹե՛ն և ամ համարողական արհեստի էր քաջ հմուտ։

Նա տարոնեցի Ա՛րիստակէս վարդապետն՝ որ էր կատարեալ գիտող երաժշտական երգոց և եղանակաց։

Նա Պօսէփ և Պօհաննէս վարդապետաքն՝ ի հղուէոյ։

Նա միւս Պօհաննէս վարդապետն՝ ի քաջբերու նեաց՝ այսինքն յարձիշոյ։

Նա

Եւ Յօսէս կը դիմէ՝ ի սիւնեաց աշխարհէն. որ եղև լուսաւորիչ արեւելեայ մասին աշխարհիս, և նորոգօղ սբոյ Եկեղեցւոյ. զորոյ զար դեանց զպատմութիւն առնելոցդ յաւելի կայդ։

Եւ զի ևս երկարեցից, եր նբ վարդապետն Պրապիոն երևելի և փառաւորյաչս ամենեցուն՝ ոչ միայն իմ՝ սբոյ աղխնս Հայոց. այլև Հռոմոմոց. և ասորւոց. և մանաւանդ. զի ոչ տկարանայր առ նա գործ, զորինչ և կամէր կենցաղականն։ Պաղագս որոյ գրեցին առ նա եղկոքին կը դիմեն նամակ ողջունի և սիրոյ. և ասեն, ահաւասիկ մեք տկարացաք՝ և ոչ ևս կարեմք վշարել զբազմութիւն պարտուցս յորս խորասուզեալ ընկղմեցաք. վնորոյ մեք մեզն մերով կամօք իբացկամք՝ ի կեդրկոսութիւն և՝ ի տիրութիւն սբոյ աթոռոյս. արդ քեզ չնոր հեալ ամենայնն ոյզ և եազ արժան՝ կեդրկոսութիւնն և աթոռն։ Արդ՝ խնդրեմք՝ ի քէն մի անփոյթ առնիցես գալ՝ ի փրկութիւն մեր. և մանաւանդ՝ ի վերականգնութիւն ծերը և հոգևոր ծնողին քոյ սբոյ աթոռոյն Եղիծնի։

Նոյն վարդապետն Պրապիոն իբրև լուաւ զնուիրն նբ Եղիծնի՝ յօժարեցաւ՝ ի գալ. ոչ թէ յաղագս կեդրկոսութեան և փառաց. քանզի նա փառաւորեալքը յԱՅ և՝ ի մարդկանէ. այլ վն փրկութեան լուսաստիւռ աթոռոյն։ Եւ նզի ցաւեաց նմա իբր որդւոյ հարազատի իւրմէ ծերացեալ ծնողի։ վնորոյ եղեալ՝ ի տիգ բանակերտութ՝ և Հանապարհ արարեալ իւրմէ քաղաքին վանայ եկեալ հասանէ՝ ի վերին աշխարհս Հայոց՝ ի գիւղաքաղաքն Ջուղայ. որ եր մեծ և երևելի՝ ի ժամանակին յայնմիկ իմ՝ սբոյ արևելեայ աշխարհիս։ զի տակաւին ոչ

էին

Էին վարեալք յաչխարհն պարսից. եկեալ անդ
՚ի ջուղայ դադարի։ և համբաւ գալստեան
նոր հրաշակեցաւ ընդ ամենեսս։ Որ լուեալ
կաթուղիկոսացն երկոցունց առին զմանկն յիւրեանց
խորհրդակցացն զմանուէլ եպիսկոպոսն խորվիրա
պայ. և զիւս մանուէլ եպիսկոպոսն Հաւուց Թա
ուայ. և զԾածատուր եպիսկոպոսն գեղարդայ. և
զոմանս ՚ի մարմնաւոր ազգականաց իւրեանց
եկեալ հասին ՚ի գիւղն ջուղայ. յորում և
վրդ՚ովեան Պրապիոն եկեալ կայր։ Այլ յետ ան
ցանելոյ աւուրց ինչ յառաջարկին բանս յա
ղագս գործոյն որոյ սակս և բերեալ էին զգ
վարդ՚ովեան, և այն ինչ մինչդեռ ՚ի խօսան կայ
ին. և բանն իմջ նոյ յառաջանայր. Թշնա
մին արդարութե, և հակառակն ճշմարտութե
բանսարկուն. որ հանապազ միաբանակո զնկեղե
ցիս Քե՚ի. յանկարծակի էարկ իմջ նոյ զերկպա
ռակութիս եպիսկոպոսութիս։ Վանդն արքն, որք
կաթուղիկեանք էին ոչ հաճեցան ընդ սուտ ինչ
եպերական բանս վրդ՚ովեան. վնորոյ և արարին
շփոթ և աղմուկ. որս հաւուց Թառայ մանուէ
ել եպիսկոպոսն իւրովի իսկ յոտին կացեալ ՚ի հան
դիսի անդ բարձրաձայն աղաղակաւ աղմուկ
շփոթի էարկ իմջ նոյ՝ և խանգարեաց զասելն
և զլսելն. յորոյ անհնարին ներգործեալ իրա
կութեց վերայ խոժոռեալ ամենեցուն՝ որք
նստէին՝ տապակացեալք իւրաց լքան ամենե
քեան. և իբրև զտեսիս միմեանց երևեալք իւ
րաքանչիւրոք ըստ կամաց անձին իւրոյ գնաց։

Աստի յարուցեալ կաթուղիկոսնքն, և արք
իւրեանց գնացին ՚ի գաւառն սիւնեաց ՚ի
վանքն տաթևու։

Իսկ վարդ՚ովեան Պրապիոն անդէն ՚ի ջուղայ
կացեալ աւուրս ինչ իբրև զբարձրաբերձառ
աւե

աւետարանիչ նորոյ սիօնի հանապազօր ուսուցանէր՝ և լուսաւորէր զամենեսեան լուսաւոր փիւռ վարդապետութեանն։ Որ որ հաճեալ և հաւանեալ ջուղայեցւոցն և ամ արևելեայց. ուրախացեալք զօրհնութեի՛ն բարձունս վեր առաքէին։

Որոց առեալ զվարդապետն ածին՛ն բարձ բագահ սիոնո՛ն՛ի նը Էջմիածինն. և ժողո վեալ զամ ժողովուրդ՝ երկրին զեկեղեցա կանս՝ և զաշխարհականս էղև սիւնհոդոս մեծ. և այնպիսի մեծախուռմբ հանդիսիւ ձեռնա դրեցին զվարդապետն սրապիոն կաթողիկոս ամենից հայոց. և յաջորդ սրբոյ աթոռոյն Էջմիածնի՛ն՛ի թուականութե՛ն մերում հազար չիսուն և երկու՝ յօգոստոսի ամսոյ տասնևչորս։ Որ յաւուր ձեռնադրութե՛ն նո՛ր մականդրեցին զանուն նո՛ր Վրիգո՛ր՝ ըստ կոչման սրբոյ լուսաւորչին. զի թերևս աղօթիւք նորին և սա՛ի վերջինս արժանաւորեսցէ զՀայաստանս ոտ և նա՛ի նախ կինն. որ յաւուրս մեր կատարեցաւ այս խոր հուրդ և մտածութե՛ն։

Յաղագս գալստեան Շահաբասայ Թագաւորին պարսից յաշխարհս հայոց, և առնելոյ զնա՛ և վարդապետին Աբրահամայ դառնալոյ անդրէն՛ի տեղի իւր։

Գ։

Յետ այսորիկ լուաւ Շահաբաս թագաւորն պարսից զերկոքեան Վաւելի և Վերքիսեթ և զբնդն որք ընդ նոսա, եբրև տեսին թէ ոչ եղև միաբանութե՛ն իմ՛ջ ինքեանց և Սրապիոն վար ապտին. և մանաւանդ փոխանակ միաբանութե՛ն խռովութե՛ն ևս անկաւ։ Վասնորոյ՛ի ջուղայոյ գնացին՛ի վանքն տաթևու. և անդէն զտեղի

զտեղի առեալ աւուրս տասն. խորհէին, խոկային, երկնէին, զի գոնեայ հնարիմն գտանեն ցի՝ զի մի՝ ի կիզիչսն թէն զրկիցին՝ այլ մնասցեն կիզիչսն՝ ի ձեռս իւրեանց. և այլ ինն կերպիւ զերծցին՝ ի ձեռաց պարտատուաց: Խորհեցան խորհուրդ և ոչ տերամբ, ըստ գրե ցելոցն. ՝ի կորուստ անձանց իւրեանց. կոր ծանուին և ՝ի տապալումն աշխարհին. և ՝ի ջնջումն ազգին իւրեանց: Գանգի սահման նեցին հաստատուքեբ ՝ի միջի իւրեանց զի գնասցեն ՝ի սպահան առ Թագաւորն պարսից:

Եւ պատճառ գնալոյ սոցա այս էր. զի հաւաստեաւ և ստոյգ գիտէին թէ շահն պարսից ե գալ՝ ի յաշխարհս հայոց: քանզի յառաջ քան զսոսա՝ բազումք ոմանք յաշխարհէս ատրպատականի իշխանք և կոզմակալք. մահմետականք՝ և քրիստոնեայք գնացեալ էին առ Թէլբն պարսից: Գ՝ ամնզի յոյժ չարաչար նեղուքեբ նեղէին զնս՝ ազգն ( )սմանցոց ծանր հարկապահանջուքեբ. և կե ղեքմամբ զրկէին և կողոպտէին. և հաւատոց կուռեչուքեն առնէին. և այլ բազում տա ռապանօք չարչարէին: ոչ միայն զազգս հայոց. այլև զազգն վրաց՝ և զմահմետականաց: և վ՛ն այնը նեղուքեն գնացին առ Թէլբն պարսից. զի Թերևս նովաւ զդիւրուքեն ինչ գտցեն զերծեալք՝ ի ծառայուքենն ( )սմանցւոց:

Գ՝ ազնիւան անուն ոմն յազգէն քրդոց՝ որ եր մեծ իշխան և կոչմնակալ աշխարհին մա ըաց. նեղեալ յազգէն ( )սմանցւոց՝ զի կամէին սպանանել զնա ( )սմանցիքն, և յինքեանս գրաւել զիշխանուքենն. առաքեաց զՀաւա տարիմն իւր որ խանաւդալ ասէին առ շահն. զի եկեալ

եկեալ վերկեացե զինքն. և ինքն լինելի՛ն կողմն
շահին։

Յոյնպէս և միւս իշխան յազգէն մարտաց. ո՞
բուամ ասելին ուլամայ օղլի Հայբաձ բէկ. սա
ոչ թէ զայլս առաքեաց՝ այլ ինքնին գնաց առ
շահն։

Եւ զա և Թիւրքն վրաց ունելին կամք. զի
պարսիկք ունելին զաշխարհս, քանզի ոգւով
չափ վշտացեալք էին ( )ամանցւոց. ոչ միայն
վնեղուելեն ( )ամանցւոց՝ այլ մանաւանդ վա
ըմբռնմանն մեծ Իմոն խանին, Թիւրքին իւրո
զոր ըմբռնեալ ( )ամանցիք տարան՛ի ստամբօլ
և անդ սպանին։ այլև զԹոռն սր ևս խաբով
տարան՛ի ստամբօլ՝ և զնա ևս սպանին։ Եւ յայլ
Թիւրքաց վրաց յոլով պատանդք կային առ
Թիւրքն Պարսից. որ էր դուստր և որդի վերոյ
ասացեալ Իմոն խանին Թիֆլիզոյ։ Եւ զա և որ
դի Հէքեանդը Թիւրքին կախէ Թու. որոյ
անուն էր Կոստանդին։ Եւ զա և եղբայր Թա
բէկ իշխանին սոմխէ Թու. որոյ անուն էր
Թահմազուլի։ Եւ ս այլք յոլովք կային յազ
գէն վրաց առ Թիւրքն Պարսից։

Իսկ յաշխարհէն Ղզլբանից և յազգէն Հայ
ոց գնացին. Պարսկաստանեայք գեղջէ՝ Ղլան քէ
շէն և իւր եղբայր Պալաբէկին՛ի Տաթեւոյ
գեղջէ։ Ջ ալաբէկն, իւր եղբօր որդւովքն
՛ի խաչենոյ։ Եւ Եղնիք սուջումի՛ի դիզակայ։
Եւ Եղնիք փաշիկի՛ի քօշիվ գեղջէ։ Եւ Եղնիք քա
բէն՛ի քբերտիս գեղջէ։ Եւ Եղբիսեթ եպիսկո
պն՛ի վերին գաւառէ՛ի մեղիքզատայ գեղջէ։
Եւ Եղնիք Հայկազն՛ի քշտաղս երկրէն՛ի խանա
ծախ գեղջէ։ Եւ յայլ ջորս գեղ՛ի դիզակայ
երկրէն միահաղոյն ջոճեցին, և գնացին յերկիրն
Պար

պարսից. և Շ՚ահն բնակեցոյց զնա ի քաղաքն
ասպահան: Այս է պատճառ դիւզակեցւոց և
գաւառեցւոց գնալոյն ծանր հարկապահանջու
թեին. կեղեքելն, և կողոպտելն, և կուռէ ձու
թի առնելն. և անխնայ սպանանել զբռիստո
նեայն. և եղեալք էին ամէն յոյժ չքաւորք և
պարտատէրք. մնացեալք էին անձարք. վաղոյ
փախուցեալք գնացին յերկիրն պարսից: Ո՛ա
նոճանս արանց զորս յիշեցաք ամէն էին արք
նշանաւորք. սոքա և առաւել քան զսոսա յո
լովք գնացեալք էին առ շահն, զորս գիտէ ին
կէ՛ն կէ՛նքն: այլև տեղեկացեալք էին թէ շահն
հաւաստեաւ գալոյ է յաշխարհն հայոց. վա
ղոյ և նոքա ևս կամեցան գնալ. Թերևս դիւ
րութի՛ և օգտութի՛ ինչ գտանիցեն նեղու թեց
և պարտուց իւրեանց:

Այսմ ժամանակի՛ ի գլուխ ամ խորհրդոց՝
գլուխ կէ՛ն կէ՛նքն և խորվիրապայ մանուկ է
եպիսկոպն մնացին յաշխարհս հայոց: Ասկ մէլ
քիսէթ կէ՛ն կէ՛նքն. և հաւուց թաւայ մանուկ է
եպիսկոպն. և գեղարդայ ածատուր եպիսկոպն
էրեանց՛ի տաճկաց պատճառանօք իմն գնա
ցին յաշխարհն պարսից: և եղև իբրև նոքա
հոդոպրեցան՛ի մանն բաժնի երկրին պարսից.
և անյապաղ փութացան՛ի գնալ մինչև հասին
՛ի քաղաքն ասպահան՝ և երևեցան շահաբաս
թագաւորին. և զեկուցին նմա զխորհուրդս
իւրեանց: Իբրև զայն լուաւ շահն և ծա
նեաւ. ցնծացաւ յոգի. բերկրեցաւ՛ի միտս.
զուարթացաւ՛ի մարմին. զի մեծ եղև նմա
ուրախութի՛ յաւուր յայնմիկ. քան զամ աւուրս
կենաց իւրոց: Այս ըստ խորամանկ բարուց
իւրոց շահաբասն սկսաւ մեծարել և պատուել
զնոսա. տրօք և պարգևօք երևելեօք:

Այս օր ըստ օրէ կոչեալ զնա առնէին խօսել ընդ նմա ըստ մտաց նոցա. և զսիրուս նոցա յինքն յանկուցանէր, և զինքն նոցին հաւատարիմ և բարեկամ ձեռացուցանէր, և խոստանայր մեծապէս բարեաց հասուցանել զնոսա։ Այնքան մնոտի և պատիր խաբէութիւք կեղծաւորեալ զինքն նոցին մտերիմ ցուցանէր՝ մինչ զամ խորհուրդս սրտից նոցա յինքն գողացաւ, և զամ ոգիաւորութիւն աշխարհացոյց զէլ և զմուտ, և զաշխարհակալ արանց խմացաւ։

Այս երբեմն գիտաց թէ Յիմարտիս և սիրտք նոցա այնպէս ե ոգի բերանով խօսին, ապա հրաման ետ զօրավարաց իւրոց. պատրաստել զզօրսն առն գնալ, և խակոյն վաղվաղակի կատարեցան հրամանն։ Ասաղայ այնուհետեւ ամ զօրքն գալ՝ի Թաւրէզ իվ ի զօրացն ( )ամանցւոց, որք անդէնն բնակեալք էին, և ունէին զԹաւրէզ և զդաւառս նր։

Այս յորժամ շահն էլ՝ի ապահանայ գալ՝ի Թաւրէզ, գ՝ի վերոյ յանուանէ յիշեցեալ զարան զամն ընդ իւր ե առ, և փութագնայ և օդապարիկ երիվարօք, եղեալ՝ի ապահանայ վաղվաղակի՝ի սակաւ աւուրս հասին՝ի Թաւրէզ։ բնաւ ոչ գիտացեալ զօրացն ( )ամանցւոց զգալն Պարսից՝ քանզի ոչ Թէ՝ի բաղում, այլ՝ի սակաւ աւուրս ե հաս՝ի Թաւրէզ։

Եկ՝ի հասանել շահաբասին՝ի Թաւրէզ՝ յաջողակ գտաւ գործն առաջի նր, վն զի տէրն Թաւրիզոյ՝ որում անունն ե Յալիփաշայ, զօրաժողով արարեալ արանց երբեմն քան հա զարաց գնաց՝ի գաւառն Ալամասայ՝ իվ ի նախկին յիշեցեալ քուրդ պարոնին զաղիխա նի, վն զի յայտնի եղեալէր ( )ամանցւոցն զի զաղիխանն բաժանեալ է՝ի միաբանութենէ

()ամանցւոցն՝ և միաբանեալք ընդ Պարսից. և զհաւատարիմն իւր զխան աւդալն առաքեալ է առ շահն վասն այսորիկ ժողովեցան զօրքն ()ամանցւոց՝ և գնացին ՚ի սալամաստ իվերայ ղազի խանին: Իսկ ղազի խանն, նոքա զքան զհասանիլ զօրացն ()ամանցւոց՝ եղ ՚ի սալա մասայ և գնաց յորմէ գաւառ. և էմուտ յան առիկ բերդն՝ որասի գօկարչին ղալասի՝ որ էին ՚ի ձեռ ջ ծովակին որմոյ՝ և անդ ամրացաւ:

Իսկ աշխարհէն և զօրքն ()ամանցւոց եկեալ ՚ի սալամաստ տեսին զի ղազի խանն գնացեալէր յորմէ. իսկ նոքա ոչ գնացին յորմէ, զի կամեցան նախ երկիրն սալամաստու և զբերդն ընդ իւրեանց հչխանութիւն գրաւել. և ապա գնալ յորմէ իվեր ղազի խանին. և զի երկիր ամուր բերդ մի էր երկրին սալամաստու՝ որում ասեն զառնիեաղուխ, և շուրջ զնովաւ յարդարեցին զպատերազմ, և մինչև ցերեկս ամիսս կացին անդէն զօրքն ()ամանցւոց. և պատերազմեալք ընդ բերդին ոչ կարացին առնուլ:

Յաւուրս յայսոսիկ յորս ()ամանցիք եվեր զառնիեաղուխ բերդին պատերազմեին, եկն շահն՝ և եհաս ՚ի Թաւրէզ, եթող զքաղաքն՝ և անցեալ եկն ընդ դէմ զօրացն ()ամանցւոց: Իսկ ()ամանցիք երբէք զգացին զգալն պարսից՝ և իմացան ստուգիւ թէ շահն ինքն է՝ քանզի յառաջ համարէին թէ զօրապետ ումն եկեալ): իսկոյն թողեալ զպատերազմն բերդին, դարձան և եկին մերձ ի գիւղն սօֆիան. և անդէն ՚ի գաշտին սօֆիանու խմբեցան՝ ՚ի պատերազմ յանդուգն բախմամբ: Իսկ ՚ի նմին պատերազմի երևեալ քաջութիւն գործեաց ուլամայ ողլի հայբաթբէկին, զի զքան գլուխ եբէր առաջի

առաջի շահին յայնմ պատերազմի. և իբրև զգիշախանձ և անյագուրդ գաղան՝ յաւել և ա
մոանել՝ի պատերազմ. և վասն առաւել ար
շաւանացն խոնջեալ երիվարին լքաւ և զօրացն
()ամանցւոց պատեալ շուրջ զնովաւ բռմբա
փակ արաբին զնա խիզջ իւրեանց՝ և անդէն
հարեալ սպանին զՀայլաթքէկն։ Իսկ զայն
տեսեալ զօրացն Պարսից երկիւղակիր լեալ
զանգիտէին, որով սուղենչ և պարտեալ երե
իւր կողմն պարսից։ Իսկ խակոյն կոչեալ շահն
առաջի իւր զմեծ խանն զը լՓիղոր՝ և քաջա
լերեալ արիացոյց զնա՝ և հրաւ իրեաց՝ի պատե
րազմն. խակնա՝ի քաջալերանաց շահին զօրա
ցեալ էմուտ՝ի հանդէս խիզջ պատերազմին.
և հարեալ խորտակեաց զօրեղ զօրուքն
զզօրան ()ամանցւոց։ Իսկ զայն տեսեալ զօր
ացն Պարսից առհասարակ յամ կողմանց դի
մեալ իվէր հարեալ՝ի սուր սուսերն ջնեալ
ջնջեալ առ հասարակ զամենն տապալեալ դաշ
տացն արկանէին, և մնացեալքն փախստեամբ
կորնչէին։

Իսկ ալխիաչէն իբրև էտես զպարտուքն
իւրոց կողմանն, և զայն ևս թէ ստուգիւ շահն
ինքն է, էառ ընդ իւր զօրդին իւր՝ և եկեալ
անկաւ յոտն շահին, և աղաչէր վն ազատու
թէ։ Իսկ շահն սիրով և գթով ընկալաւ զնա՝
և մեծաւ պատուով պահէր առ ինքն, և ընդ
իւր տարաւ՝ի սպահան։

Իսկ յետ վանելոյ պատերազմին էկն շահն՝
և էմուտ՝ի Թաւրէզ. և կալեալ տիրեաց քա
ղաքին և ամ գաւառացն։ և զբերդն որ էր
խիզջ քաղաքին քարայատակ արարեալ քա
կեաց՝ի հիմանց. կացեալ անդէն աւուրս ինչ
մինչև ամ երկիրն նոճաձ՚եաց ընդ ձեռամբ,

կարգեաց եչխանս և գործակալս յՇամ ասէ մանս նը։

Յոկ մնացեալ զօրքն ( )ամանցւոց որք ՚ի քաղաքէն Թաւրիզու փախեան. և որք ՚ի պատերազմէն զերծան, գնացեալ ժողովեցան ՚ի քաղաքն Նախչուան։ և ընդ զօրացն Նախչուա նու խորհեցան զխորհուրդ, Թէ Թգւբն պարսից վե այսմ աշխարհիս եկեալ է, և զիարդ և ինչ վերջն այն է, որ նա առնլոց է զաշխարհս զայս ՚ի ձեռաց մերոց։ Ուրդ՝ նախ քան զգալն նը մեք կողոպտեալ և աւարեալ յափշտակեա ցուք ՚ի գեղերէ ից գաւառիս որքան կարեմք՝ և առեալ գնասցուք։ Յս այս խորհուրդ յայտնեցաւ գեղականաց գաւառացն, և մա նաւանդ ջուղայու. զի յաւէտ վասն ջուղայ ու էր խորհուրդն այն, վ՚որոյ ամբն եղեալք ՚ի բնակութենէ և ՚ի շինամիջէ փախեան, և եկին ՚ի լերինս՝ յայրս՝ և յամուր վայրս տեսա նել զվերջն Թէ ոյք լինելոց է։

Յս լուրս այս հասեալ եղև առ շահն ՚ի Թաւրէզ, յաղագս որոյ կարգեաց զօրավար զ ջրաղ առաքեաց՝ և բազում զօրօք առա քեաց ՚ի պահպանութիւն գաւառականացն նախ ջմանու։ և նա եկեալ էհաս ՚ի ջուղայ։ Եբրև զայն տեսին ( )ամանցիքն խափանեցան ՚ի խորհր դոց իւրեանց։ Նայց Թէպէտ ոչ առաւել՝ այլ զօրինչ կարացին ( )ամանցիքն կողոպտել ՚ի մերձակայ գեղերէ իցն, կողոպտեալ աւարե ցին՝ և ժողովեցան ՚ի նախչուան։

Յոկ բնակիչքն նախչուա անայ Եթէ սպայա զօրք, և Թէ ոամիկք՝ Եբրև լուան զգաւառա մն Թաւրիզու՝ և զվանուսն որ անդէն զօրացն, և զայն ևս զի հանդերձեալք են պարսիկքն գալ ևմ ինքեանց, Եբրև զջուր լեալ յերկիր հե

ղան,

զան, լքան՝ ի սիրտս, և լուծ ան՝ ի ձեռս։ Իսկ այն զօրքն Օսմանցւոց, որք փախեան՝ ի Թաւրիզու և եկին՝ ի նախճուան, ոչ կարացին ծալ անդէն՝ և կալ ընդդէմ, այլ երկիւղիւ մեծաւ ըմբռնեալք՝ ի սիրտ և յոգի, հապ ձեզ տագնապաւ էլին՝ ի նախճուանայ՝ և ժամս նեաւ անկանելին՝ ի քաղաքն երևան։ Այս՝ ի հարաւային կողմն բերդին երև անայ կից ընդ նմա պատերին պարսպ և շինեցին միւսևս բերդ, և մտին ինքեանք՝ ի ներս պատերազմականաք զինուք։

Այս՝ ի տագնապելի աւուրս այսոսիկ, ազգն Օսմանցւոց՝ որք պարտս էին տուճեալ դաւիթ կիթղկան և մեղբիսեթ կիթղկեն, կալան զսրապետն կիթղկան՝ և՝ ի նմանէ պահան ջէին զինչս եւբեանց՝ ասելով, պարտք մեր՝ ի վր աթոռոյնէ՝ որոյ դու այժմ յաջորդ ես և կիթղկս, և քեզ հարկ է զի դու վճարեսցես մեզ։ և նա թէպէտ բազում բանս իրաւ ամբաստոյր պատասխանիս, սակայն նոցա ոչ լինէր լսելի։ Եւս կամէին զնա ևս առնուլ ընդ ինքեանս՝ ի բերդն, բայց ողորմութիւն Աստուածոյ։ զի ոմանց յոլով և ոմանց սակաւ ետ ինչ՝ և զերծաւ՝ ի ձեռաց նոցա, զի ոչ առին՝ ի բերդն, և մնաց՝ ի գաւառին մինչև եկն շահն յերևան։

Այս անտի՝ ի Թաւրիզու շահաբաս նախ քան զինքն առաքեաց զզբլփիղար խանն՝ ի նախճուան կալ անդէն, և տիրել քաղաքին մինչ ինքն գայցէ, որ և գնացեալ զբլփիղար խանն՝ արար այնպէս։ եւեկեալ մերձ բերդին նախճուանու բանակ եղեալ նստաւ, այն քան մերձ, որ թէ թիֆանք ձգելին հասանէր։ Յաղագս որոյ ասացին բարեկամք զբլփիղար

խանին ցնա, Թէ զգուշու Թիւ պահեա զքեզ զի մի ()ամանցնիք Թիանքով Հարցեն զքեզ։ ||Որոց արարեալ պատասխանի ժպտելով և զ()ամանցեօքն եդերանս առնելով, Թէ Թիանք նիւ յաչս իմ պատահեսցի։ Ապա յաւուրն երկրորդի առաքեաց պատգամս առ իշխանս քաղաքին նախչուանու, Թէ մի ձգիք Թիանք կամ նետ, զի ես սակաւ արամբք գամ առ ձեզ խօսիլ ընդ ձեզ բանս ինչ իրաւամբ և դատաստանաւ։ Իւ առեալ ընդ իւր արս քանի՝ եղեալ'ի բանակէն հետիոտս գնաց'ի քաղաքն, և հասեալ'ի դուռն քաղաքին ներս առաւ անդէն, իբրև ժողովեցան առնա ամ իշխանք քաղաքին յայնժամ զը ընդ խանին սկսաւ ասել իշխանացն ()ամանցւոց։ Ո՞րդ որոյ յուսոյ և կամ որոյ աւուր սպասկալեալ մնայք, զի ոչ Թէ ես եմ եկեալ պատերազմիլ ընդ ձեզ, և կամ Թէ նման ինձ խան մի, այլ ինքնակալ Թիւր բազմօք զօրօք եկեալ գՀայրե նի աշխարհն իւր խնդրէ։ Իւ դուք որով զօ րուԹիք կարէք ընդդիմակայիլ և պատերազ միլ ընդ նմա։ Ո՞րդ բանս բարեկամի առեմ ձեզ, զի ինձ այսպէսն գոլ բարի Թուի, և Թէ ձեզէս բարի Թուի՝ արդէն իսկ եղէք դուք ամէն ձերովք ընտանեօք և ընչիւք խաղաղուԹ գնացէք, և մի յամառեալ դիմադարձիք և պատերազմիք, զի մի գուցէ յաղԹեալ պար տիցիք՝ և մանկիցիք դուք'ի սպանուածն, և ըն տանիք ձեր'ի գերուԹի, և ինչք ձեր յուսար։

Այնժամ հաւանեալ բանից նո՛ր իշխանին և ազգն ()ամանցւոց, խնդրեցին'ինամանէ աւ ուրս ժամադրեալ՝ յորս եղանիցեն'ի քաղա քէն, և խանն արար այնպէս։ Ո՞յնհետև սկսան ամազգն ()ամանցւոց եղանել'ի քաղա

քէն

սուքեն կողմանցն այնոցիկ։ և նախայն հրամայ
չուտափոյթ Հնազով յարդարեաց զնա՛մ որպէս
Ա։ ինքն շահն մինչ էր ի Թաւրէզ յոյժ
քէն նախչուանայ։ և քանակ եդին ի կողմն
Ա։ մինչ եկանէին (ամանցքն ի քաղաքէն և
կին զօրականք ի զօրացն Ա զըլլաշէն և կացին
ի դրան քաղաքին, միայն զԹմանք եղեալ զէնն
առնուին (ամանցուց և ոչ այլ ինչ, և ըստ յայն
մանէ զնա՛մ ինչս և զպէնա իւրեց առեալ (ամանն
ցուցն գնային։ Ա կին քաղուամբ արք ի զօրակա
նաց քաղաքին առ խանն զՀեղար, և ասացին.
մեք որք եկանեն ի գնալ՝ ոչ են բնիկ բնական ի
քաղաքէ աստի՝ վա՛ որոյ և գնան. իսկ մեք բնա
կան ի քաղաքէս եմք, և ոչ կամիմք գնալ աստի,
մինչև ցարդ տէրութէն և իշխանութէն խոնդ
քարին էր նմա ծառայեալ՝ արդ որով Հեռև
եղև տէրութէն և իշխանութէն շահաբասին՝
կամիմք աստէն կալ և մնալ՝ և նմա ծառայել։
Ա։ առ այս ըան յոյժ հաւանեցաւ խանն, ա՛ն
րով և գթով ընկալաւ զնոսա՝ և հրամայեաց
այնպէս լինիլ, որպէս եկեալ զինուորացն վաղ
վաղակի հանին զ(ամանցուց ձևն յինքեանց.
և հարթեցին զերկայն մօրուան իւրեանց՝ և
զգեցան զկերպս Ա զըլլաշի, և եղեն ոչ
զբազմաժամանակեայ Ա զըլլաշք։ Ա։ յետ
հրամայեաց խանն երանել մուհեահիկ՝ և բար
ձրաձայն բարոզել ընդ քաղաքին, թէ այ
սուհետև եղև տէրութէն և իշխանութէն և
աշխարհակալութէն շահին, որպէս սկզբ զշահն
կացցէ աստ անհոգութէ՛ն, և որպէս կամի գնալ՝
գնացէ խաղաղութէ՛ն զՀանապարհս իւր։ և
կացին այսու առանդութէ՛ն մնացեալք արք քա
ղաքին։ մինչդեր եկն շահն ինքն ի նախչուան։

եաց սպայապետաց իւրոց զի զուարթեալ գնասցեն դէպ ուղիղ ՚ի քաղաքն նախչուան։

Եւ ՚ի գալն յորժամ հասին ՚ի գիւղաքաղաքն Ջուղայ, ամ բնակիչքն Ջուղայու բա զում, և զանազան, և պէսպէս յօրինուածովք պատրաստութիւս հոգացեալ էին ընառաջ շահին ոչ վայելել Թիւրի։ Իշխանք՝ և ծերք, և երիտասարդք ՚ի զարդ և ՚ի զինս ոսկեհուսն սիրատեսիլ հանդերձից զՆաղարդեալք ընառաջ ընթանային։ Եւ նորա բոլորովք դէտա հաս մանկունք ոսկի քաժակաւ զանուշահամ և զանչիւ գինի մատուցանէին։ Ուրեալ մոմեղինօք և խնկօք և կնդրկօք քաշնանայք և մարմնաւոր երգեցիկք առաջի ընթանալով յարմարական ձայնիւ նուագէին։ Եւ զնանա պարհս անցեալ արքայն զարդարեցին, և յերե րեկ գետոյն մինչև ցապագանս խօջայ խաչիկին արկին փայտեղաց առաջուր Թիւրին, պա տուհական և վայելուչ կումաչա, որոց վերայ ե անց Թիւրն՝ և գնաց ՚ի տուն խօջայ խաչիկին։ Եւ ՚ի տան անդր, խօջայ խաչիկն զոսկի սկու տեղ լը ցեալ ոսկւով եդեալ ՚ի ձեռն որդւոյ իւրոյ մատոյց առաջի Թիւրինն ոչխպես և ամ մեծամեծքն Ջուղայու մատուցին զընծայս, ոչ վայելել Թիւրի։ և զաւուրս երեք եկաց անդ շահն, և Ջուղայեցիք պատուէին զնա հա մարդամ կերակրօք և ծաղկեհամ գինեաւ։

Ոսկ վիշապն անդընդային շահաբաս՝ որ ՚ի սկզբանէ զբարս օձի ունիւր բնաւորեալ չին քեան ընդդէմ քրիստոնէից, երբև տեսանէր դայնքան հարստութիւնն՝ և զբարեվայելչու թիւնն քրիստոնէից՝ մախայր։ և զգայուն ՚ի սրտի՝ թէ զինարդ պատճառ և ժամ գոյէ նենգ գործ նոյ։ Այլ առաջնոյն ծածկեալ զԹոյնսն առերեսս սրտահաճուկ լինէր։ Եւ

Եւ յետ երից աւուրց ելեալ՝ ի ջուղայոյ գնաց՝ ի նախչուան. և մտեալ՝ ի քաղաքն տիրէ նմա առանց պատերազմի։ և բնաւին խակ Թարգ աշխատանաց, և կացեալ անդէն աւուրս սակաւս կարգեաց իշխանս և գործակալս յամ սահմանս նոր։

Եւ ինքն շահն յառաջելեալ համ բանակաւն իւրով գերազ՝ խաղալ՝ գնալ իվր քաղաքին երևանու։ Իբրև եհաս յերևան՝ պատեալ պաշարեաց զբերդն շուրջանակի։ և ամենևին ոչ առանց իվիք վտանկի և աշխատանաց նրա տեալ կայր իվր նր, քանզի զշրջակայ երկիրն ընդ իւրով իակ հրամանաւն ունէր գրաւեալ՝ որ էր շէն և լի համբարեօք՝ ուստի լցեալ լին ներ համ պետոյք բանակին պարսից, մարդկան և անասնոց, և այսպիսի հանդարտութիբ զտեղի առեալ կայր։ Իր զի երբեմն խաստա գոյնս պատերազմեր, և էր զի Թուլագոյնս. և էր երբեմն զի բանս խաղաղութե դաշանց և ուխտի՝ ստա երդմամբ և պատիր բանիւք ի՞ նեբքս՝ ի բերդն առաքէր, զի զբերդն միայն նմա տայցեն, և ինքեանք առեալ զստացուածս իւրեանց խաղաղութիբ գնասցեն յաշխարհն իւրեանց։ Իայց զօրքն ( ) սմանցւոց ոչ առնուին յունկն զբանս շահին, այլ տակաւին տեղին յուսով զի գուցէ ուստեք ժամանիցէ փրկութի նոց։

Եւ յաւուրս յայսոսիկ հրամայեաց շահն զօրացն պարսից գնալ յերկիրն արարատու՝ և յամ շրջակայ գաւառս նորա, հանել յամ տեղեաց սրա՝ որ ասի ռադաթ, եթէ՝ ի քրիս տոնէից եցէ, և եթէ՝ ի մահմետականաց, ժողովել և բերել՝ ի բանակն պարսից, զի զօր այն պարսից մնասցեն լիցին, զնիբայն քշել և

եւ այլ գործակցութիւբ օգնական լինել զօրացն պարսից։ Այս՝ ի ժամ պատերազմին յորժամ երթիցեն եւ կամ զնեցայն՝ ի վեր քշեն, զբնակոնեայն յառաջ խաղացուցեալ ընդդէմ հրոյ եւ սրոյ մատուցանեն, որով՝ կոտորեալք լինիցեն ազգն հայոց յերկուց կողմանց յառաջուստ յ( )ամանցուց եւ յետ ուստ՝ ի պարսից։

Այս յորժամ էառ շահն զԹաւրէզ՝ եւ մինչ քնքնանդ էր, անտի առաքեաց զսիրգունայ խանն՝ ի գանձայ՝ զի կացեալ անդ զդէմ ունիցի ( )ամանցի զօրացն, զի մի յանկարծակի եւ հեալ վտանգ ինչ հատուցանիցեն զանակնկալութեան։ Այս նա գնացեալ՝ ի գանձայ է կաց առիւծ երկուս՝ ի բերե գիտացեալ Թէ տակաւք են ( )ամանցիքն՝ եւ ոչ կարեն զայն առնել՝ յայնժամ զեր ձերն գանձակայ՝ ուր եւ կարաց հատանել հրոյ Հարաւակ տուեալ եւ սրով մաշեալ։ զորս կոտորեաց՝ եւ զորս աւարեալ գերեաց աղխեաք եւ ընտանեօք եւ բերեալ էած յերեւան՝ ի լուծի եւ՝ ի յոխութիւն բանակին պարսից։

Այլ մինչ նստեալ էր շահն ի քաղաքն երեւանայ քերդին եւ պատերազմէր. յայնժամ էտ զերեւանայ երկիրն ամրգունայ խանին՝ եւ ընա կար գնաց խան երկրին այնմիկ։

Այս յորժամ եկն շահն յերեւան՝ ամ բնա կիչք երկրին եկին յերկրպագութիւն եւ յողջոյն Թագաւորին, եւ ընծայասէրք լինէին ըստ կարի եւրեանց։ Որ եւ կաթուղիկոսն սրապիոն եկեալ ընծայիւք երեւեցաւ առաջի Թագաւորին, եւ՝ ի հարցանելն շահին Թէ ովքր է, եւ ուս ոչէ, պատասխանեալ եղեւ Թէ կաթուղիկոս է հայոց՝ եւ է յերկրէն համ Թայ։ Ասէ շահն ան տես որպէս ընա՝ եւ ոչ խօսեցաւ ընդ նմա։ Ապ

զի

զի ոչ ընկալաւ զնա, զի կամէր զմեղքեսէն թէն
կարգել կթղղիս զոր ընդ նմա ունէր: Եւ
պիտի երբեք էտես թէ ոչ ընկալաւ զինքն շահն,
եղեալ յերբեմնայ գնաց 'ի ջուղայ՝ զի անտի
գնասցէ 'ի տեղն իւր:

Եւ յաւուրսն յայնոսիկ հանձարեցին 'ի
խորհուրդս քաղեցաց շահաբասն, կոչեցաց
զդաւթի կթղղին, և զմեղքեսէն կթղղին
առաջին իւր՝ և ասացաւ Մովսէսէ թէ զնա
կարգ, նա և յայտնի է ձեզ թէ ոչ երկերս յա
ւաջն ( )ամանցւոց էր, և այժմ մեր եղև,
այնպէս և ամ ինչք և ստացուածք նոցա՝ որ անտէր
ծնացեալ է, պարտի լինել արքունական, այս
ինքն մերիմալն: Ընդ առ ձեզ գոն քաղուածք
գանձք ( )ամանցւոց՝ զորդուք պարտք առեալ
էք 'ի նոցունց, և պարտիք վճարել առանց
նմին պատճառի, քանզի պարտքն և վճար
գանձուդ 'ի գանձարանս արքունի պարտ
լինիլ՝ զի ստացուածք ( )ամանցւոց են: Մի զեր
կերն նոցա կալաք, այնպէս և ամ ինչք նոցա մերիմալն
պարտ լինիլ: Եւ յորժամ դուք վճարէք 'ի
գանձարանս արքունի, ես տայց ձեզ զթուղթ
ազատութեան դեւանաւ և դաստատանաւ՝ թէ
ես առի զամ գանձն՝ զոր պարտէ ինն դոքա, և
միոք լիցի պահանջող 'ի նոցունց զի ինձ
վճարեցին:

Ընդ կթղղիսքս վն պարտուցն փախեան և ա
պաւ ինեցան 'ի շահն, զի թերևս շահն զնոսա
ազատեացէ 'ի պարտատերացն: Ընդ այժմ
շահն ինքն յատուած ածեալ պահնջէ 'ի նոցունց
զպարտսն՝ արդ այսք օգնութեամբ շահին յոր ա
պաւինեցանն նոքա: Եւ կթղղիսքն գնացին զի
ոչ զերծանին 'ի ձեռաց նր, քանզի ծանեան
զագահութեն նր, թէ կամայ և թէ ոչ, վճարե
ցին

ցեն զնմ պատրաստն շահաբասին ումումք և պարտեին։ Եւ՝ի պատճառս այս յիշեալ եղև և արապիճն կԹղկսն, վերոյ ասաց շահն ընդ կԹղկսոյն, ահա ես զնմն՝ի ծառայից իմոց այս անուն առաքեմ զկնի այնմ կԹղկսին, և դուք ևս պատրաստեցէք զնմն այր՝ի ձերմէ կողմանէ, զի ընդ իմոյ առաքեալ առնն երթիցեն՝ և հաս ցեն նմա. և որքան անկ է նմա առեալ բերցեն։ և՝ի պատճառս այս, կԹղկսքն զնմն՝ի պաշ տօնէ ից իւրեանց ուղև որեցին ընդ Թագաւորական ծառային զկնի սրապիճն կԹղկսին։ Եւ նո քա գնացեալ՝ի ջուղայ գտին զսրապիճն կԹղկսն, ըմբռնեցին զնա, և արարին՝ի կալա նի, և պահանջէին՝ի նմանէ գանձս յոլով։ Եւ նա Թէպէտ ըստ կարին տայր, նոքա այնու ոչ չատանային, այլ բարս տմարդիս և անագո րոյն յինքեանս բերեալ, ածեալ զսրապիճն արկին՝ի վտանկս չարչարանաց՝ հարուածոց և գանից։ Եւ զպատուհասին զայն այր՝ արա բեալ չոյժ անպատիւ, մինչև՝ի գուհի և՝ի հրա պարակն կախեալ յոտից բրածեծ առնէին զնա ուժգին աւուրս յոլով։ Իբրև եառս սրա պիճն Թէ ոչ ուստէքէ գոյ ակնկալուԹի փրկ կուԹե, բազում գանձս առեալ փոխ և ետ նմ, մինչև լցան աչք նմ գանձիւք և կաշառօք ըստ նմանուԹե յուդայի՝ և ապա Թողին զնա։ Եւ նա զերծեալ՝ի նոցունց Իբրև զգաւն՝ի բերանոյ գայլոց, հազիւ ուրեմն Ճողոպրեալ՝ի ձեռաց նմ, եկեալ՝ի ջուղայոյ գնաց՝ի վան քաղաք, Թախծեալ ոգւով, և տրտմեալ սր տիւ, անմխիԹար սգով, և գաւն հեծեծա նօք։ և անտի՝ի քաղաքն ամիթ։ Եւ էկեաց տարի մի, և յերկրորդումն տարւոջ վախճա նի աստի մահուամբ՝ և յաւերս՝ի Ցր Հանգս տեառնէ։

առեալք։ Իսկ եղև վաղհան առաւ՛ի մերում Թոռականից, ուր՛ե, ին։ ապրիլի ամսոյ, եգ. և հանգուցին զնա՛ի տապանի անդէն յամիթ քաղաքի։ որոյ յիշատակն օրհնութիւ եղիցի՛ և աղօթիւքն Ն՛ր մեզ ողորմեսցի, ամէն։

Իսկ շահն մինչ նստեալ էր իւր բերդին երևա նու պատերազմիւը, ո՛չ դադարէր յաւերելոյ զաշխարհս, և գերելոյ զազգս Հայոց. քան զի առաքեաց զօրագլուխս բազում՝ զօրօք՛ե կողմն արզրումայ՝ որք գնացեալ աւերեցին վերկերն բասենու, և զհնուսայ՝ և զդաշտն ար զրումայ՝ զայլս և կարացին հասանել, քան դեալ՝ աւերեալ՝ այրեալ՝ և ապականեալ զեր կիրն և զշէնսն, և զհնչս և զառատաջուրս կողոպ տեալ, և զարս սպանեալ, և զկոնայս և զման կունս գերացուցեալ բերին յերևան՛ե բա նակին իւրեանց։

Ոյնպ և յերկիրն արձիշու առաքեաց զօրս՝ որք գնացեալ արարին ըստ վերոյ ասացելումդ զաւար և զգերութիւ և զապականութիւ ազգին Հայոց՛ի ժամանակս Ջմբռայնոյ։

Իսկ՛ե՛ի սոյն ժ՝ՃԿի մինչ նստեալ շահն իւր բերդին պատերազմիւը, եկն աշտվեր տի խանն՛ի շիրազայ յերևան առ շահն, յորոյ գալստենէ բազում օգուտք եղև ազգին Պարսից։ և շահն առաքեաց զաշտվերտի խանն իւր քաղաքին արծկէոյ, և պատճառ առաքելոյ զսա յարծկէ այս է։

Որժամ էր Թոռականն Հայոց՝ ուխթ. մեծ սիմոն խանն Թաճուրն վրաց ապստամբեցաւ յ( )ամանցւոց տէրութենէն, և կոտորեաց զբերդապան ( )ամանցիսն. որք կային յեր կիրն վրաց։ վ՛ն որոյ հրամանն եղե՛ի սուլթան մահմատ խանդքարէն իւր ջաֆարփաշային՝ որ

իշխանէր Թաւրիզու, ժողովէր զօրս բա
զումս և դնայր ի սահմանսն։ Իսկ ըստ
հրամանաց Թագաւորին դնաց Ջաֆարփաշէն բա
զում զօրօք ի սահմանսն, և եղև զի ընդ
նէաղ եղև սիմոն խանն ի ձեռս ( )ամանցւոց,
և Ջաֆարփաշէն ետ զսիմոն խանն փաշայի միոյ
որում անունն էր մահմետ փաշայ, տանել ի
կոստանդնուպոլիս առ խոնդքարն. և երբ
հասոյց այն մահմետփաշէն զսիմոն խանն առ
խոնդքարն, և խոնդքարն պարդևեաց նմա
խիլայ, զփաշայութիւնն արզրումայ, և զմնայ
փաշայութիւնն ևս նմա արփալը։ և ըստ հրա
մանաց Թագաւորին եկեալ մահմետ փաշէն յար
զրում վարէր զփաշայութիւնն։ Իսկ քաղաքն
վան և այլ շրջակայ գաւառքէքն, ոչ հաշտեցան
յայս գործ, քանզի ծանր թուէր ետուն թէ
վանքաղաք ի ւրով բերդովն ի քանի նուճ
ատտացաւ՝ որ լինի արզրումայ արփալ ղ, վ ի որոյ
և ոչ կամէին հնազանդիլ մահմետ փաշային։
Իսկ մահմետ փաշայն եղեալ յարզրումայ եկն
ի վանքաղաք, և հաւանեցուցեալ զնոսա ի
կամս իւր հնազանդեցոյց։ և եղեալ անտի զի
և զշրջակայ գաւառքէքն հաւանեցուցանէ, և
շրջելով կարգաւ մինչև եհաս յարծկէ։ Իսկ
իշխանն արծկէոյ որում անունն այլբէ մահ
մետ փաշայէր, ոչ կամեցաւ հնազանդիլ, այլ
յորժամ լուաւ զգալն նոր ժողովեալ զօրս բա
զումս, և կերակուրս յոլովս, և մտեալ ի
բերդն ամրացաւ, և ոչ հնազանդեցաւ՝ զի
բերդն ամուր էր։ Իսկ եկեալ մահմետ փաշայն
պաշարեաց զբերդն և մարտեդեալ ընդ նմա
հզօրապէս մարտնչէր։ և միւս մահմետ
փաշէնն որ էր խմէջ բերդին, յաղագս զպատե
բազմին ելեալ մերժելոյ յինքեանէ խորհուդ
արս

արարեալ ընդ համախոհս իւր. և առաքեաց զարս ամենս յիւրոց հաւատարմաց՝ ըլն գաղտս գողի գնացիւք հասանին առ շահն. որ յայն աւուրսն շուրջ զբերդիւն երևանայ հասեալ պատերազմիւք։ Ընդ որ հասեալ արքն ասեն ցնա՝ Թէ՛ւք յաւիտեան կեաց, մահմետ փաշային՝ որ կայ՛ի բերդին արձակէոյ կամի շահիսհ.ան լինել և տալ զբերդն շահին. իսկ վանայ փոս շէն ոչ կամի զայս. այլ եկեալ պատեալ է ըզ բերդն, և կամի յինքն գրաւել։ Վ՛ոորոյ առա քեաց զմեզ մահմետ փաշէն առ ոտ րուԹ՛ քո խնդրե՛ի քէն. զի զղօքս առաքեսցես յօգնու Թ՛ն ինքեան զի վրկե ինքն, և զերկերն. և զբերդն առցէ զօրավարին քումմ։

Իսկ հանՃարեցն՛ի խորհուրդս չարեաց շա հաբաս, հրամայեաց ալահվէրտի խանին առ նուլ զօրս բազումս և գնալ յայն գործ։ և պա տուէրեաց նմա. Թէ առցեն զբերդն և զերք կերն քեզ. քարուղք է, տերեսցես երկերին՝ և նստցիս՛ի բերդին. ապա Թէ խաբէուԹ՛ինչ առնիցեն ընդ քեզ. և դու զորինչ Ճնաս կարէ ցես առնել նոցա, արասցես։ և յետոյ զերկերն գերեցուցեալ դարձցիս այսրկն։ Իսկ ալահ վէրտիխանն երեալ յերևանայ գնաց յարձակե. և մահմատփաշէն որ զբերդն պատեալէր իբրև լուաւ զգալ խանին. չՃեալ անտի գնաց յեր կերն մշուս։ Իսկ խանն եկեալ յարձակ առա ուէր Թէ բերդի միջի եղեալ մահմատ փաշէն եկեալ առ ինքն զխոստմանն կատարեցէ։ Այլ նա ոչ եկն առ խանն՝ և ոչ ետ զբերդն. այլև պատրաստեցաւ ընդ խանին՛ի պատե րազմ։ և խանն երիւ արար եվերոյ բերդին. և փաշէն զօրօք եղեալ՛ի բերդին փախստական արարին զզօրս խանին՝ յառաջնում՛ նոճագիւղ

Այլ երկրորդ ամ նուագին՝ յորժամ կամիցին երիշատնել իւր բերդին, կացուցք խանն դարպասակալս՝ և պատուիրեաց դարպասակալացն. Թէ դուք զօրեալ կացջիք՝ ի դարանի այդր. և մեք գնացեալ կռուիմք ընդ բերդին՝ և յելանել բերդականացն մեք փախստական լինելով առաջի նոցա հեռացուցանեմք՝ ի բերդէն: Եւայն ժամ դուք յարուցեալ յետուստ կողմանէ և մեք յառաջուստ իմջ առեալ կոտորեացուք զնա: Իբրև այսպէս արարին, իմջ առեալ կոտորեցին զելեալ զօրսն՝ ի բերդէն: և մնացեալ զօրքն որք իմջ բերդին էին փակեցին զբերդն և ոչ ետուն խանին:

Իբրև եառես խանն զամուր միտս բերդակացն թէ ոչ ուան զբերդն. դարձաւ՝ ի բերդէն՝ և յարձակեցաւ իւր գառաւոց աշխարհին. և զամ երկիրն արծկէոյ հաւասար աւերեաց. և հրդէհ արկեալ այրեաց: և զամ արուս արս կոտորեաց՝ և զինչս, և զստացուածս զուստերս, և զդստերս և զկանայս յաւար և՝ ի գերութիւն առաւ: Իւ երեալ անտի եկին յարձկէ՝ և՝ ի բերդ կրն, և՝ ի վան. և յամ գառաւս նոյ արար այն պէս: Իւ ոչ տէր և իչ խան գառաւին՝ որ առանց արկի և կասկածանաց չրջի՝ ի գառաւս իւրում, սոյնպէս և սա չրջէր, և քանդէր, և աւերէր զաշխարհն, յորս և հասանէր: և բազում աւուրս կացեալ՝ ի տեղւոյն. վասն զի ոչնչք էր, որ կարէր՝ ի դէմի հարկանել նմա: Իւ զօրինչ կամեցաւ՝ և կարաց առնել՝ արար: և ժո ղովեալ զամ գերեալսն, և հօրանս անդէոց. և ջոկս ոչ խարաց. և երամակս ձիոց. իբրև մեծ և յորդեալ հեղեղ զամն վարեալ ածեալ բերեալ հասուցին յերևան՝ ի լիուքն բանակին պարսից: Ա. դ՝ յայսպիսւոյ պատճառէ գնաց

ալահվերտի խանն յարձակէ. որով գերեցան այս
քան անձինք քրիստոնէից. զորոց թիւն. եօթն-
ասեան գոլ՝ Թող զպանեալսն։

Այսց զօրքն ( )ամանցւոց որք էին ամէնքն քեր
դին երևանու. որոց գլուխ էր Այխոտ փաշէն.
և սուլէյման փաշէն որդի խարփաշային. քա
ջութիւք զդէմ կալեալ արքային, և զօրացն Պար
սից պատերազմեին։ Եւ դիմակաց եղեն յամիս
ութն. և յինն երրորդումն ամենեքին. անձար
ծնացեալ եւտուն զքերդն։ քանզի մնալոհ է՞
ղեալ ( )ամանցւոցն տեսանել ինչ զի ոչ ուստեքէ
գոյ նոցա ակնկալութիւն օգնութեան. ոչ՝ ի քաղա
քացին որք չուրջ զնովքն են. և ոչ՝ ի դրա
նէ թիւրին իւրոյ. քանզի դուռն թիւրին խաո
նակ էր։ Ի սուլթան մահմետ խանդքարին մե
ռաւ՝ ի նոյն ամի. և սորին որդին սուլթան ահ
մատն՝ զոր թիւր կարգեցին՝ էր տղայ հասակաւ
երկոտասանից ամաց. թիւրինէր նոր, և այն ևս
տղայ։ Այլև իշխանքն ոչ ունէին ընդ միմեանս
ջանք և զինաբանութիւն, և ընդ տան թիւրին
զմտերմութիւն այլև ապստամբք ջալալիք բազում
և յոլով էին յարուցեալք ամէն աշխարհին՝
որք աւերէին զքաղաքս և զերկիրս թիւրին։ և
նորա այնու էին պատասխեալք՝ և ոչ կարէին օգ
նել զօրացն՝ որք յերևան։ Ի այս ջալալոց անուն
անքն յիշեալեմք յատաջի կայդ ամէն ձառին. որ
վասն սովին գրեալեմք. և զորպիսութիւն ջալալոցս
գիտացես զայն ձառն ընթեռնելով։ Այս հան
դերձ վերոյ ասացելովք պատճառաւքդ և այլևս
յոլովից նեղութեաց զոր կրեցին զօրքն ( )ամա
ցւոց՝ որք պաշարեալք կային ամէն քերդին
երևանու. նեղեալ և անոյս լեալք յօգնողաց և
ի փրկողաց՝ եւտուն զքերդն զօրացն Պարսից։
Ա՛յսպիսի եաո շահն զքերդն. հրամանն

եւ մունետիկսն քարոզել եւ հրատարակել ի
մէջ բանակին Պարսից եւ ( )ամենցուն : Ընդ
մանն է ի մեծ արքային շահաբասայ. որոյ սի
րէ զայս աշխարհս՝ եւ զշահն. եւ կամիցի կալ
ի հայրենիս իւր՝ սիրով կացցէ. եւ ի շահէն
պատիւս եւ ընդունելութիւն գոյէ ըստ արժա
նւոյն. եւ որոյ գնալ կամիցի յազգ եւ ի ժողո
վուրդ իւր. խաղաղութիւբ երթիցէ իւրովք
ընչիւք եւ ստացուածովք : Այս սայիտ փաշէն
եղեւ շահի սէվանն եւ խնդրեաց ի շահէն զնիշ խա
նութիւն եւ զվերակացութիւնն իմամուտզին. եւ
ընկալաւ ի նմանէ զխնդրելին իւր. եւ գնաց
ի խորասան ի սպասաւորութիւն իմամուտզին :
Եւ սուէ յման փաշէն խնդրեաց ի շահէն գնալ
յազգ իւր. որոյ հրամայեաց շահն գնալ նմա :
Եւնա եկ ի գնալ եւ ընդ նմա հինգ հազար հե
ծեալ՝ եւ բազում ևս ժողովուրդ : Յոկ դիւա
նման զօրքն Պարսից գունդս գունդս ընթա
ցեալք գնէտ նոյ գաղտագողի գնացիւք ժամա
նեալք բախչին իվր նոյ. զորս հարեալ սպա
նանէ նոյն. եւ զորս փախուցեալք ցրուէ նոյն եւ զինչս
նոյ կողոպտեալ՝ դառնայնոյն ի բանակն իւրեանց :

Ընդ այս ամ որ գործեցաւ ի թիւրքն պար
սից. եւ լուեալ աղդին ( )ամենցուն եւ թիւրքն
նոյ որ ի կոստանդնուպոլիս : միաբանեցան եւ
նոքա՝ շարժեցան ի գործ արուեստ ելանել եւ
զթշնամւոյ ի դիմի հարկանել : որոյ կարգե
ցին զօմն գլուխ եւ սարդար անուանի սինան
փաշայ՝ զոր մակ անուանի զղզլօղլի կոչէին.
ոք գումարեաց զօրս բազումս՝ որովք ելեալ
ի կոստանդնուպոլսէ դիմեալ գայր յաշխարհս
արևելեան :

Այնմ յետ առնման բերդին՝ հրամայեաց
շահն թէ որքան ժողովիցէք որք զարիպականք
են

ին և պանդուխտք. և այնք ևս որք՝ի գերութեն
ազատեալք են. եթէ քրիստոնեայք եցեն.
եթէ մահմետականք. եթէ եբրայեցի. զորս
բերին խաներն. որք գնացին յասպատակութեն
և յաւարառութեն յիւրաքանչիւր գնացեալ
տեղիսն. եթէ ամէրգունա խանն որ էբեր՝ի
գանձայու երկրէն. եթէ ալահվերտի խանն որ
էբեր յարձակէցոյ, և յարձիշոյ, ՚ի բերկրու, և՚ի
վանայ. եթէ միւս խանքն, որք միւսանգամ բե
րին յարձիշու, ՚ի մանազկերտու, յալաշկերտու,
՚ի մակուայ. եթէ միւս խանքն որք բերին ՚ի
կարսայ, ՚ի կաղզվանայ, ՚ի բասենու, յայր
զրումայ, ՚ի խնուսայ. և զայլս զամենեսեան՝
որք յայլ ուստերէ լեալքէն. զոսոս զամենե
սեան հրամայեաց զի խոյզ արարեալ գտցեն յեր
կրին երևանու. զնոսին վարեսցեն յաշխարհն
Պարսից. որև փութով կատարեցաւ հրամանս
այս. զի որքան կային այնպիսի ժողովուրդք
զնոսին վարեալք քշեցին յաշխարհն Պարսից.

ԼՀ. Յևս յորժամ շահն Եաւզ զթաւրէզ՝և մինչ
անդ՚ի թաւրէզ էր. հրաման արար զանդ
եղեալ զարիսպականսն քշել յաշխարհն Պար
սից. և արարին այնպէս.

Լ՚ու յորժամ էլ՚ի թաւրիզու եկեալ էանց
ընդ նախչուանն և եկն յերևան. լուծան զարի
պականքն նախչուանու թէ շահն զղարիսպա
կանսն թաւրիզու քշեալ տարաւ՚ի Պարսից աշ
խարհն: Լաւ լսին գործ զայն ինքեանց համա
րեցան. ոմանք՚ի նոցանէ եկին յերևան և ծա
նուցին շահին թէ մեք ևս շահիսկ վանն եմք՝ և
կամիմք գնալ յաշխարհն Պարսից: Լու շահն
վանն Տաճէլոյ զմիտս նոցա՚ և զնոցին նման ան
մնացեալ պատրէլոյ. հրամայեաց զխլղաթ տալ և
եռուն զհինգ խլղաթ. և կարգեաց իւրեանց վա

բիչս՝ որք տարան զնա ևս յաշխարհն Պարսից:

Եւ այս ամենայն եղեալ էին երկուց ամաց. վասն զի գալն սրապետին կարճկաին յԱղձիաճ ևս եւ նեղոյ կարճկաց. և՛ի նոյն ամի գալն շահին և ուներոյ զԹաւրեզ և զնախչուան՝ և զերեւան. և դառնալոյ սրապետինն՛ի տեղի իւր. և այլք բանք՝ զորս յայսմ Ճառի պատմեցաք. եմեք երկուց ամաց եղեալք. որ էր Թուականին մեր. ՌՃԲ. և. ՌՃԳ.

Ցաղագս առաջին գալոյ Ղազարայ. յորոյ պատճառէ քրիստոնեայ շահն զբազում բանակաւ վերկին արարատս. և զնորին մերձակայ սահմանակից երկիրն ընդնին:

ԵՒ ՅԵՏ ԿԱՏԱՐԵԼՈՑ

այսց ամենից գործոց ևս իրակութեց՝ զորս արար շահնս չուէալ այնուհետև յերեւս նայ ամ բանակաւն իւրով յառաջ խաղաց գնալ իվ՛ք քաղաքին կարսայ առնուլ զայն ևս: Եւ իբրև ե հաս՛ի գաւառն շիրակավանայ. և ընդ բա զում համբաւոյ գալոյ Ղազարայ անդ էն ե՛ կին այլևս լրտեսք՝ և բերին զսոյգ համբաւ թէ ահաւասիկ եկեալ Ղազարայ էին եմուտ՛ի գաւառն կարնոյ՝ որ ե արզրում: Իբրև լուաւ շահն զայս համբաւս. դարձոյց զերեսս իւր՝ և եկն յերուանդակերտն հինն. որ այժմ ասի աղբաղայ:

Եւ զոր՛ի վաղուց ժամանակաց ունէր՛ի մտի զքրիստոնէից՝ և զաւերելն աշխարհին Հայոց՝ անդ յայտնեաց խորհրդակցաց իւրոց: Եւ անգի գնեցե՛ի միտս իւր՝ թէ ոչ կարէ պատերազմաւ զդէմ ունել սինանա փաշային՝ այսինքն Ղազարայ էն սարդարին. վասն որոյ հրամայեաց զնմ՛ բնակիչս աշխարհին Հայոց. եթէ քրիստոնեայ, եթէ հրեայ, եթէ մահմետական՝ քշել յաշխարհն Պարսից: զնե՛ կեալ

կեալ ()ամանցուցոյն անքնակ գոհանիցեն զԵր
կերն՝ի մարդկանէ ։ Այս ոչ գոցի կերակուր և
ոտձիկ և այլ ինչ պիտոյքնոյ՝ և անաանոց նոյ. և
առն չգոյէ հարկաւորաց վտանկեացն զօրքն
()ամանցուց՝ Այս ասաբեալ ժողովն ընդքն լինի
ցիննմա անզերծանելի հարկաւոյք՝ ծառայք.
և հողագործք.մինչև ցյաւիտեան։ Այս ունա մինչ
՝ի վարանս խորհրդոց կայր. լուաւ Թէ զղալ
օղլին եղ՝ի կարնոյ. յայնժամ կոչեաց առաջի
իւր զՄեծամեծս երկրին Հայոց՝ և զինքն կեղ
ծաւորաբար ցաւակից ցուցանելով ազգին Հայ
ոց. ասէր ընդ Մեծամեծս և Ըստ ասացան Հայոց։
լուաք Թէ եկեալէ զղալօղլին՝ և ահաւասիկ
գայ մուտնէ յերկիրս ձեր անհուն զօրօք։ Այս
՝ի մերս կողմանէ անթիւքեն զօրք.և գիտէք, զնո
բազումք գոն՝ի սոսայերկոսին կողմանս յայսպէս
սում ժամանակի արք դառնացօղք հոգւով
եղուզակք և աւազակք և սրինկայք. զորոց ոչ
գիտեմք զոնին և զուսանին։ Այուցէ ոմանք՝ի նո
ցունց անփոյթ արարեալ խղեն զկենաց իւ
րեանց՝ և զՀրամանաց եչխանաց. յանկարծակի
իվ ըռնեալ հարկանիցեն զմահ ինչ երկրի՝ և
զԺողովրդեան ձերոյ՝ կամ սոացուածոց՝
կամ ընտանեաց աւարուն արարեալ՝ առեալ
իւացձո ղպրիցեն։ և լինիցի ժողովուրդն ձեր
՝ի կորուստ և՝ի գերութիւն։ Այ ասն որոյ ողոր
մեալ ձեզ՝ հնարիմ վրկել զձեզ այսու կերպ
պիս. զի գաւառականք՝ և բնակիչք երկրի
ձերոյ եղեալք՝ի տեղեաց իւրեանց սակաւ ինչ
յաւաջ խազացեալ գնասցեն աւուրց ինչ հա
նապարհ. և մեք առաքեն զդեմ կալեալ պա
տերազմիցելոյն ընդ ()ամանցիան։ Այս եթէ
մեզ տացե Ձեր. յայնժամ դարձջիք՝ի տեղիս
ձեր և լինիցիք մեզ՝ի ժողովուրդք. և եթէ

նշ տայէ Տէր. մեք զմեզ արարեալք գնամք, և դուք գառնայք՝ ի տեղիս ձեր՝ և լինիք նշ՝ ի ժողովուրդք: Ո այս եբրև ասաց շահն ընդ աւագանիսն Հայոց՝ որոց գլխաւորն անունն էր տէրյովանէս՝ որ պերճական մակադրութիք անուանէին աղայ տէր տէր: և նոքա ծանեան զդաւաճանեալ նենգութիւն, և ոչ հաճէցան ՚ի բանս նմ. այլ պատճառելով պատճառս, մատուցեալ առ նախարարս շահին ասացին: Ա՚Հա ժամանակս աչուն է. քանզի յետ տօնի սրբոյ խաչին եր յորժամ քշեցին զերկիրն: ամ բնակիչք երկրիս չունին զպատրաստութիւն ձա նապարհի, գրաստ և այլ բեռնակիր. առ բառնալ զստացուածս և զմանկունս. զի թէ պետ ժիրքն և կարօղքն հետիոտս գնայցեն. իսկ ծերքն և մատաղ մանկտիքն ոչ կարեն գնալ: Ա՚ ՚ի որոյ խնդրեմք յարքայէ այժմ՝ ներել մեզ՝ այլ զայդ հրամանս յաջողելովք Ա՚. Յ՚ ի գարունն կատարեսցուք: զայս ասէին, զի թերևս անցցէ ժամն ՚ի նոցանէ:

Իսկ աւերիչն աշ խարհաց՝ և վատնիչն քրիս տոնեայ աղանց՝ բնակարանն նեսաբայ՝ թիւրն շահաբաս ոչ անսաց բանից Հայոց: Ա՚ այլ կո չեաց զնախարարս իւր առաջի իւր. և կար գեաց՝ ի նոցանէ վերակացուս՝ և վարիչս բնակ չայ երկրին. եւ զաքանչիւր գաւառաց՝ եւ զա .քանչիւր եշխան եւրով զօրօք վարօղ և քշօղ ժողովրդեանն: Ա՚ զամիրգունայ խանն՝ յա տուկ քաղաքին երևանայ և երկրին արարատ տու, և նորին մերձակայ մանաւորաց գաւա ռացն: Ա՚ հրամայեաց նշ շահն. ուր և կա բասցեն ձեռն արկել. արտաքսման արարեալ վարեսցեն, և ոչ թողուցուն ամենևին չունչ կենդանի. եթէ քրիստոնեայ և եթէ մահմե տական,

տական, զՅաւանաօղն բանիւ. և զոչ Հաւա նօղն և զստուգագնօղն հրամանաց Թագաւորին որով և մեհեանքն՝ և գերութիւն։

Այս զօրապետացն՝ յետ ընդունելոյ զայս պիսի զաշ խարհակործան և զաստիկ հրամանն՝ ի Թագաւորէն։ Եւեալ եւրաքանչիւր զօրավար եւրով գնդաւն՝ դիմեցին յեւրաքանչիւր հրա մայեալ գաւառան աշխարհին Հայոց. եբրև հողմախառն հուր ընդ եղեգն ընթացեալ։ Հապ Ձեզ տագնապաւ վաղվաղակի զՀմ բնա կիչս գաւառացն կորղեալք յեւրաքանչիւր բնակութեց. և արտասահման արարեալ յեւ րաքանչիւր տեղեաց. եբրև զՀոլիրս բաղմու թե հօտից և անդէոց զառաջեաւ արարեալ՝ բռնութիւք վարեալ՝ ածեալ Հասուցին՝ ի գաւ առն արարատու. և զլոյնանիստ դաշտն նորա լցին ծագելիծագ։ Ա՛նանկ՝ ի սաստուտ լե բանցն գառնոյ մինչ՝ ի յերզրն երասխայ մեծի գետոյն յայնուքենն էր բանակին. իսկ զեր կայնութենն դովնմբ կշռեաց դու՝ բայց ես ա սեմ առուր միոյ Հանապարհ. և յայլուր տեսի որ հինգ առուր Հանապարհ էին գրեալ։ Այս երնոր փոխեալ Թոշականն Հայոց և մտեալ՝ ի ուծդ. յառաջնում ամսեանն Հայոց նաւասար դի. որ քշեցին զերկերն։ Այս Պարսիկ զօրքն որք գնացին՝ ի քշել զերկերն. ուստի և Հա նեալ զժողովեցան քշելն, եթէ՝ ի գեղորեկ և թէ՝ ի բաղաքաց, զՀմ շինս զստունս ազբնա կութենս. Հուրբ այրեալ անխնայաբար Հրկէզ առնէին։ Այլև զՀամբարս խոտոյ և զյարդի՝ ցորենոյ՝ և գարւոյ՝ և այլոց պետոյկ՝ զՀմայ րեալ վատնէին։ այսպէս աւերեալ Թափուր արարին զաշ խարհն վե զօրացն ( )ամանցաւ՝ զի մի մնասցէ ինչ ոտձիկ նց, և վտանգեացին նք։

այլև ելեալ ժողովուրդքն զայն տեսեալ սըր տակուռըք լեցին, և մի դադարէին յեռս։

Դ՝ զօրքն Պաբսից որք կարգեցան վա րիչք ժողովրդեանն. մինչ վարեալ զժողո վուրդն բերեալ հասուցին ՚ի դաշտն Ջ միածնի. շահաբաան ՚ի յաղթաղղին էր։ և սարդարն ()ամանցւոց ջղալօղլին եւրովք զո րօքն էհաս ՚ի կարս։ Ա՝ւ շահաբաան գիտէր. զի ոչ կարէր դէմյանդիման պատերազմաւ դիմակայիլ ()ամանցւոցն. զանգիտեալ ՚ի քաղմուԹէ նոյ՝ դարձուցեալ զերեսս իւր ընդ եաց ամ բանակաւն իւրով հետևեալ զհետ քա նակի ժողովրդեանն դէպ յերկիրն Պարսից։ նաև զօրք ()ամանցւոց չուարարեալ հետևե ցան զկնի բանակին Պարսից։ և եղեն երիք քա նակք մեծամեծք և անհունք. առաջին քա նակ ժողովրդեանն։ երկրորդ քանակ Պար սից։ երրորդ, քանակ ()ամանցւոցն։ Ա՝ւ այսպէս դիպեցաւ պատահումն՝ զի յորժամ չուէրը քանակ ժողովրդեանն, ԻջեալՔանա կէր ՚ի հանգրուանս նոցա շահաբաան զօրօքն Պարսից։ և ՚ի չուելն նոցա քանակէր ՚ի նոյն տեղին ջղալօղլին զօրօքն ()ամանցւոց, և այսպէս զհետ միմեանց կրնկակոխ գնալով գնացին, մինչև հասին ժողովուրդքն և Պար սիկքն ՚ի դեղն ջուղայ, և ()ամանցիքն հասին ՚ի նախչուան։ Ա՝ւ այնուհետև ոչ թողացու ցին Պարսիկքն ժողովրդեանն զկայ առնուլ՝ և ոչ ժամ մի, այլ կարի աստիճ տագնապաւն ել էին զժողովէն, զամենս մահու հարուածով գանելով, և զամենց զունչս և զականջս հատա նելով, և զամենց գլուխն կտրեալ ՚ի ձող ցցե լով. ոմն զերեսայր կՔնկնին առաքելոյ որում անունն էր յօհաննէս, զսորա և զայլոց ուղեծն

զգլուխն կորեցին, և 'ի ձոր ցցեցին յեզը գետոյն երասխայ։ զայսոսիկ և առաւել քան զսոսա խոշտանգանս կատանայց ածէին իւր ժողովրդեանն, 'ի յահ և յերկիւղ ժողովրդեան և տեսողացն, զի փութանակի անց ցէն զգետն։ Ո այս ամ վտանկս ածէին իւր ժողովրդեանն խորամանկ ազգն Պարսից յաղթել Յունաց, որք զկնի նոցա գային, վնզի Հայերն Պարսիկքն 'ի բանակ ժողովրդեանն զի անթիւք էին, նոյնպէս և յիւրեանց բանակէն Հայերն զի յոլովք էին, և մինչ յանցանել այս քան բազմութիւնս ընդ գետն, աւարքն բա զումք իւրն անցանէին։ Արկնչէին 'ի զօրացն Յունաց թէ մի գուցէ յայնքան աւարան յանկարծակի բազ խեալ իւրն բանակէն Պարսից զեկուցին ինչ և ինաս առնիցեն. և կամ զժողովուրդն յափշտակեալ 'ի նոցանէ կիսոս դարձուցանիցեն. և չար առաջարկութիւն նոցա խափանումն լինի։ Ո նորոյ տագնապաւ ստիպէին զժողովուրդն անցանել զգետն։ և 'ի բազմութիւն ոչ բաւէր նոցա նաև կամ տուփ որով անցցեն զգետն, թէպէտ և յայլ տեղեաց այլևս նաև բերին, և անդէն ևս յոլով տուփ շինեցին սակայն բանակ ժողովրդեանն՝ և բա նակին Պարսից յոլովք էին։ և տակաւին ոչ լինէր բաւական։ Այս 'ի զօրացն Պարսից՝ որք վարիչք էին կարգեալք ժողովրդեանն, շրջ ապատեալ զժողովրդեամբն պահէին՝ զի միոք փախիցէ, այլ և փայտիւ գանեալ՝ հա րեալ՝ բեկեալ՝ մղեալ 'ի գետ անդր ընուէին։ և այսպէս վտանկ և վիշտն սաստկանային ե վերայ ժողովրդեանն։

Եւ ոք ողորմելի ժողովրդեանն Հայերեալ յառաջ զանհուն գետն տեսանէին երբեմն ըզ

ծով՝ որ խեղդեր, և յետուստ զսուրն պար
ոից որ սպանաներ, և Ճարակ փախչելոյ ո՛չ
գտանիւր: Ելք առհասարակ աղխողորմ
ողբս, և յորդ արտասուս յաչաց հեղեալ առ
նէին զերկրորդ երասխ: և Ձայն լալեաց և հա
ռաչանաց, Ճչանաց, վայոց, կսկծանաց,
մորմոքանաց, ընդ միմեանս խառնեալ գոչե
ցուցանէին ուժգին աղաղակաւ: Ոսկ ողբր
մուԹէն և փրկուԹի ոչ ուստեքէ էր:

Ա՛յսոհանօր կարի Հարկիւ պիտոյեղև մերում
ժողովրդեանն Հինն մովսէս՝ և նորին աշա
կերան յեսու առի փրկել զնորս ԻՀ՛ի ձեռանէ
երկրորդիա փարաւոնի, և կամ դադարեցու
ցանել զուղիս յորդահոսան և լայնատարած
դետոյն մեծի. և ոչ եղև դառնալ, քանզի յոր
դուԹիւք մեզաց մերոց փակեցին ընդդէմ մեր
ղդուռն ողորմուԹե գԹածին Ա՛յ:

Այս անողորմ զօրացն Պարսից վարեալ զժո
ղովուրդն ընՒ՛ի գետն, և նոքա լեալ գե
տոյն ևս քանզևս քաղմացուցանէին զձայն աղա
ղակացն և ողբոցն՝ի վանակէնևս ոմանք՝ի նոցա
նէ կալեալ զերերանաւուցն, և ոմանք զոփոցն,
և ոմանք զագիս ձիոց՝ և զեզանց, և զգօմոց,
և ոմանք իւրովի լողեալք անցանէին: և որք
անհմուտք էին լողելոյ և անզօրք, ծերք և պա
ռաւունք, տղայք և աղջկունք, և մատաղ
մանկտիք լցեալք էին յերեսս ջրոյն. և գետն
առեալ տանէր զնոսա երբև զխուՒ՛ի ժամա
նակս գարնանոյ. և գետատար մարդով ծած
կեալք երեսս գետոյն, և ԹէՀ պէտ անցին, որք
անցինն, այլ բազումք այնք էին՝ որք հեղէ
մամբք ջրոյն մեռան:

Այս հեծեալք ոմանք՝ի զօրացն Պարսից՝
որք ունէին զուժեղ ձիս, և ինքեանք արք արիք
և կա

և կարօղք, չըջելով համ ջ քրիստոնէից տեսեալ
նկատէին զուստերս և զդստերս քրիստոնէից,
և որոց հաւանեալ սիրտք իւրեանց, եթէ կա
նանց, եթէ աղջկանց. և եթէ տղայոց։ Ա՛ր
ղի խաբէին զտեարսն թէ տուր՝ զի վանքն մե
ցուցից ընդ գետն յայն կողս, և իբրև անցու
ցանէր, ոչ դնէր անդէն՝ ի գետնի, այլ առեալ
երթայր յոմն կամէր։ Ա՛ւ այլք գողութիւ ա
ռեալ տանէին։ և այլք յափշտակութիւ և սպա
նութիւ առեալ՝ ի տեարցն տանէին։ և բազումք
մարդիկ զտղայս. և տեարք զհետանդս՝ ի
Հանապարհին ընկեցիկ արարեալ և թողեալ
գնային, վասն անհանդուրժելի և անըմբռ
նելի վտանգին որ ժամանեալէր իվ ի նոցա։ Ա՛ւ
միանգամայն ասեմ՝ զի թշուառութիւք՝ և
արհաւիրք անտանելիք հասին իվ ի ազգիս մե
ծոց, և ոչ բաւեմ թէ որով տարազու հիւսեցից
ողբս դամբանականս և աշխարանաց իվ ի բեկ
ման Հայկական սեռիս՝ որք այսպան չարակրու
թեաց եղեն ընդունակք։ Օ՛ի թէպետ ըստ
սարսռի հնոյն ելիլ լինէին վարեալք գերի
ձեւամբ երկրորդիս Հաբէլացւոյ, այլ ոչ
գոյր երեմիայ որ խրատէր, և ոչ եզեկիել որ
լուս առնէր, և ոչ յեսու կամ զօրաբաբել՝ որ
զդարձն առնոյր, այլ եղեալք իբրև
պՀասս անՀովիւս ցրուեալք և հալածեալք
առաջի գայլոց պատառողաց և գիշատող գա
զանաց, որք վարէին բռնութիւ։ Ա՛ւ նոքա
երթալով երթային, և լայնին. որք բարձեալ
տանէին զերծմանս իւրեանց։ Ա՛ւ
սակ յաջորդ
սոքին, ոչ եղև տեսանելի՝ զոր ասէ, գալով
եկեսցեն, և ցնծասցեն, մի՛ զի ոչ եկին և ոչ
եղև ցնծութիւն, այլ անդէն ծնացին ուր և տա
րեալ արգելին այսինքն յաշխարհն Պարսից։
Ա՛ւ

Եւ եղև զի ամ ժողովուրդն էանց զգետան, էանց ընդ նոսին խառն և բանակն Պարսից: և մինչ ցայս վայր ամիրգունայ էանն էր քշող ժողովրդեանն, և յայնմ վայրի շահաբեան հրամայեաց նմա գնալ ընդ իւրում բանակին: և կարգեաց վարող ժողովրդեանն զխալիփայու էլիազ սուրհանն, և հրամայեաց նմա փու թով և ճեպով վարել զժողովուրդն՝ և հեռացուցանել 'ի զօրացն ( )ամանցւոց՝ և հասու ցանել յերկիրն Պարսից: Եւ ինքն շահն ամ բանակաւն Պարսից ընդ արքունի ճանա պարհն, այս ինքն ընդ ջադահն ուղի անկեալ գնացին 'ի քաղաքն Թաւրէզ: բայց զժողո վուրդն ոչ ընդ նոյն արքունի ճանապարհն տարան 'ի Թաւրէզ վասն երկիւղին ( )ամանցւոց՝ զի մի գուցէ զկնի ժամանեալ յափշտակէ ցեն յինքեանց: Եւ այլ հրամայեաց շահն էլիազ սուրհանին. զի ընդ նեղ և նուրբ և ընդ դժուարսին վայրս տարցէ՝ ընդ որ ոչ կարասցեն գնալ բանակին ( )ամանցւոց զկնի նոցա: և նա չուեցուցեալ զժողովուրդն տարաւ ընդ ճա նապարհս ձորոյն՝ որով գետան երասխ գնայ զգնացս իւր, ընդ դժուարսին էլ և էջս լե բանցն, և ձորոյն, և ընդ կածան տեղիան: և բազմաք տառապանօք և չարաչարութիւք անցին զդժուարսին վայրս լերանցն: և անցուցեալ զժողովուրդն զդժուարսին վայրօքն, տարան յերկիրն, որ ասի Թարուանալխալ, և ահաբ, և մուշկուն, և 'ի մերձակայ վայրս սոցա, և անդէն զետեղեցուցին զնոսա ամիս մի վասն սաստկասառոյց և դառնաշունչ ցրտոյ ձմե րան՝ որոյ սակս ոչ կարէին գնալ:

Եւ 'ի հասանել քաղցրաշունչ օդոյ գար նայնոյ, զայլ ումն իշխան կարգեցին վարիչս ժո

ղովր

ղով ըդհանն՝ որում անունն էր աբուԹուրաբ
բեկ, որվերատեն սկսաւ վարել զԺողովուրդն
մինչև տարեալ հասոյց ՚ի քաղաքն ասպահան ։
Ա,ւ անդէն որք քաղաքացիք էին, ՚ի նմին քա
ղաքի վերեղեցուցեալ բնակեցուցին, և որք
չինականք էին և գեղականք ՚ի շրջակայ գաւ
առանց քաղաքին ասպահանու բնակեցուցին, ՚ի
ընջան, և յաւինջան, ՚ի գանդիման. և ՚ի ջղա
խօռ, ՚ի վարեայ, և ՚ի բուրլարի ։ Ա,նդէն
բնակեցան, և մնացին մինչ և ցայսօր ։ քանզի
արքն հինք, որք յաշխարհին Հայոց էին գնա
ցեալ. և գիտէին զվայելչութիւն աշխարհին
Հայոց, նէք մեռան անդէն. և որք անդ ծնան,
և մնան, և վարժեցան. նոյն աշխարհին հա
ճեցան և ընդելացան, զի նուաւս վարժեցան.
վ՚ս որոյ անդէն կացին, և մնացին մինչև ցայսօր ։
Ա,յլ և յայսմ ժողովրդենէս Հայոց՝ զոր տա
րան ՚ի սպահան, հինգ հարիւր տուն բաժանե
ցին և տարան յերկիրն շիրազու, և անդ բնակե
ցուցին. քանզի ալահվէրտի խանն, որ էր տէր
շիրազու՝ խնդրեաց ՚ի շահաբասէն հնարհել
նմա մասն ինչ յազգէն Հայոց վ՚ս բարեմտու
թե և հաւատարմութե ազգին Հայոց, զի
լեցեն նմա ՚ի ժողովուրդ, և թէպէտ հնարհեաց
նմա զխնդիրն, և նա տարեալ բնակեցոյց ՚ի
գաւառն շիրազու ։

Ա,տաձեալ դարձցուք ՚ի սկիզբն պատմու
թեանս մերոյ. զի յորժամ հրամանաւ թէւո
բին հանդերձեցաւ ամենագունայ խանն քշել
զերկիրն արտաստու, առաքեաց զմասն ինչ
՚ի զօրացն հեռոյ ՚ի գաւառն գառնեայ. զի զնա
ևս չոճեցուսցեն, ածցեն խառնեսցեն ՚ի չուա
ժողովրդեանն։ Ա,նդ գնացեալ զօրքն նախ
մտեալ ՚ի նոյն ինքն ՚ի գիւղն գառնի, և ոչ

քան

ըստ հրամանաց Թագաւորին առնէին, այլ ոչ զգեր
բեւեռս և աւարառուս սկսան յափշտակել
զինչս և զգաւակս քրիստոնէից։ և զայն տե
սեալ բնակչաց գեղջն ձայն տուեալ մի մեծաց՝
և արարեալ ամբոխ մեծ, սրով և բրովք զա
բիւ և փայտիւ հարեալ վիրաւորեալ կառափ
նատեցին զնա՝ և՝ ի բաց վարեցին յինքեանց, և
ինքեանք անդէն կացին անհոգ ելք՝ ի ժամուկս
մօրկայ, և ոչ փախեան յայլուրեք. և ոչ գնացին
առ խանն ծանուցանել զյափշտակութիւն նոցա։
Նոքա հալածական զօրացն գնացեալ առ ամիր
գունայ խանն սկսան ամբաստանելնիլ զժողո
վրդենէն՝ և մեծամեծ պնաս իւր նոցա յօդել։
որոյ սրտմտեալ բարկութիւբ մեծաւ, առեալ
ընդ իւր զօրս յոլով եկն՝ ի գաւառն գաո
նոյ, և նախ զնոյն գաւառնոյ գեղջ զարան
եմբռնեալ էարկ՝ ի խոշտանգանս չարչարա
նաց հարմամբ գանից, և հատմամբ յօդից։ և
իակոյն չոճեցուցեալ ետ՝ ի ձեռս զօրականաց
իւրոց տանիլ խառնել զնա՝ ի չուս ժողովր
դոցն՝ ի մեծ բանակն։ զոր և տարեալ խառնե
ցին՝ ի չուս ժողովրդեանն, որք ընդ նոսին
գնացին յաշխարհն Պարսից։

Նոյ անդէն՝ ի գաւառն ազդեցին ամենգու
նոյ խանին թէ կան և այլ գիւղք՝ ի գաւառիս
գաւնոյ։ որք ամբացեալք են յամուր վայրս
լերանց երկրին՝ յայրս և՝ ի ծերպս քարանձաւ
աց։ Նոյ յանուանէ յիշեցին զմանուճէլ եպս
կոպն Հաւուց Թառայ վանիցն, և զՅ՝ ծատուր
եպսկոպն գեղարդայ վանիցն, թէ մնեալքեն
յայսոսիկ այրս և անդ ամբացեալք՝ քանզի սոքա
երկոքեան եպսկոպսքս, յորժամ լուան զգնչելն
երկրին։ հոգացեն զպէտս կարեաց կարևոր
նոցա կերակրոց և ըմպելեաց, և առեալ զարս
ոմանս

ոմանս ՚ի մերձաւորաց իւրեանց կարգաւորս
և աշխարհականս։ և նոքումբք երեալք գնա
ցեն ՚ի ձորն գեղարդայ՝ և մտեալ յայրն մի քա
նձաւացն դադարեցեին։ քանզի բազումք
գոն ՚ի ձորն գեղարդայ վասրուճածոյ այրք և
ամրոցք ՚ի հին ժամանակաց։ Ա՛ւ լսեն զայս
ամիրգունայ խանին առեալ զզօրսն՝ որք ընդ
իւրն էին՝ եկն ՚ի ձորն գեղարդայ. և ինքն ե
կեալ էկաց առաջի այրին յորում էին եպսկո
պոսքն. և ձայնեալ ՚ի բարձունս խօսէր ընդնո
խաղաղութիւն գալ ՚ի հնազանդութիւն հրամա
նաց թագաւորին։ Ասէր ոք բանս տգէղս անար
գանաց, հայհոյանաց, և եպերանաց, ՚ի բարձ
անց անտի ձայնեալ ասէին խանին, այլ և զքար
և զնետս, արձակեալ ձգէին դէպ առ խանն։
Ասէ խանն ՚ի բուն թէ խաղաղութիւն ոչ
գան ՚ի հնազանդութիւն, յայնժամ հրամայ
եաց իւրոց զօրացն՝ զօրինչ կարէն առնել արաս
ցեն։ և ՚ի զօրականաց խանին արք ոմանք քա
ջագնացք երթին ՚ի գլուխ լերինն. յորում էր
այրն. և ունելով զժայռս քարանցն ՚ի նմին ինչ
՚ի կողմն ինչ դրան այրին հնարաւոր գնացիւք
և եկեալ ոմն ՚ի քարագնաց տաճկացն ե կաց ՚ի
դուռն այրին՝ յորում էր մանուէլ եպսկոպոսն,
և հայեցեալ ՚ի նեղքս էտես զեպսկոպոսն նստեալ,
և բառբառով տաճկաց նախ զողջոյն ետ
եպսկոպոսին, իսկ եպսկոպոսն ոչ կարաց պատաս
խանել ինչ՝ այլ ափշեալ մնայ, և տաճիկն
արիացեալ սրտով և գործով եմուտ ՚ի յայրն,
և խակոյն զվաղակաւորն՝ որ զմիջով իւրով ա
ծեալ ունէր, արտաքարշեալ եհար՝ և սպան
զեպսկոպոսն անդէն. և կարեալ զգլուխն եարկ
՚ի վայր առաջի խանին։ և ապա այլոց ևս զօր
ացն Պարսից արիացեալ փութեանակի երթին
յայրն

յայրն, և զայլ ևս ընկերս եպսկոպոսացն կալեալ
ի քուէին ՚ի վայր առաքի խանին, և սպանին
զնմանն անդէն։ Ա՚ւ ապա ՚ի նոյն ձորն մեծաւ
յուզմամբ խոյղարկեալ որոնեցին՝ և զնմանն
գաղթականն որք ՚ի խոռոջս և ՚ի ծակս վի
մացն թաքուցեալքն էին զնմանն գտին, զինչս նո
աւար հարին, և զոմանս ՚ի նոցանէ կոտորեցին։
և զորս թողին կէնդանի տարեալ խառնեցին
՚ի չուս բուն բանակն ժողովրդեանն ։

Ա՚յդ աստանօր յայտնի եղև երևեցաւ ար
դար դատաստանն Ա՚յ՝ որ բաժանէ մինչև ցո
րոշումն հնչոյ՝ և ուղղոյ՝ և օդոյ եվ երկուց
այց եպիսկոպոս, որք գնացեալք ՚ի սպահան բեր
էին զազգնպարսից՝ որք աւերեցին զաշխարհս
Հայոց, և ինքեանք ևս նոցին սրոյն սատակե
ցան, զի յորս յուսացան նորին եղէն ինքեանց
սատակիչք ։ ըստ գրեցեալումն յօրէնսն, որով
և մեղանչէ որ, նովիմբ և տանջեսցի ։ Ա՚յնչինչ
օգտեալ յունայն առաքարկութեց նոցին, և
յամբարիշտ գործոց իւրեանց, այլ մնացին պար
տական Ա՚յ արդար դատաստանին, յաղագս
աւերման աշխարհիս Հայոց՝ և կործանմանն
ազգիս, և կորստեան անմեղ անձանց. և այն
քան անպարտ արեանց հեղմանց, և խաւար
մանն սրբոց եկեղեցեաց. և այլ ազգ ի ազգ
չարաչար պատահմանց, և զկնի ամի ինքեանք
ևս սատակեցան սրոյն Պաբսից ։

Ես այսմ ամի ժողովեաց խանն զամ զօրս
իւր՝ և գնաց իվ ՚ի այլոց ևս գաղթականաց ՚ի
նոյն գաւառին գառնուոյ. և զորս ոչ կարացին
առնուլ՝ թողեալ իբացգնացին. և զորս կա
րացին առնուլ աւարհարին, և սպանին՝ և վա
րեալ տարան ընդ իւրեանս ։ Ա՚յս գնալով գնա
ցին մինչև հասին ՚ի մեծ ձորն՝ զորոյ անունն

քահանապետ ասեն, և թէպետ բազումք կային անդէն՝ ի ձորն այրք և ամրոցք. յորում թաքուցեալք էին քրիստոնեայք, թողեալ զայլսն զամ դիմեցին իվերայ անուանի այրին՝ որում եաիչիան այր ասէին, զի վաս ամրու թենորին բազումք էին անդ ժողովեալք արք և կանայք քրիստոնեայք, անձինք իբրև հազար։ և զմանապարհս այրին զգուշութիւն պահէին քրիստոնեայքն։ Իսկ զօրացն Պարսից մեծ թէպետ բազում ժամս մարտ եդեալ կռուհէին նետաձգութիւն և թմանքով. սակայն ոչ ինչ կարացին առնուլ, քանզի յոյժ բարձր էր՝ ի ներքուստ կողմանէ։ և ապա չար րահնար ազգն Պարսից հնարեցին զայլմին հնարս, և բաժանեցին՝ ի զօրացն իւրեանց արս երկերիւրս, եւ ին՝ ի ձորն, և գնացին՝ ի գլուխ քարափանն, ուր զի և քարափունքն ևս մեծ ձորոյն էին իւր միմեանց գօտի գօտի։ Իսկ կա պեալ զբազում պարանս ընդ իրեարս ի ջուցա նէին զմիմեանս. և այսպէս ի ջուցանելով զմի մեանս՝ ի գօտէ՝ ի գօտի, մինչև հասին՝ ի գլուխ գօտւոյն յորում էր այրն, և անդ բերեալ ազդուցին ջորս մարդոյ երկաթի զրահս՝ և արա րին զնա երկաթապատս յոտից մինչև ցգլուխս, և իմն ի իւրաքանչիւրոցն կապեցին ջորս և հինգ թիւր, ոչ զի՝ ի բեհանել միոյն պատ րաստ լինի միւսն, և եդին՝ ի ձեռանէ սուսերս մերկս, և կապեցին իմն ի իւրաքանչիւրոց նոցա երկու և երեք պարանս զի՝ ի հատանել միոյն կալցէ զնա միւսն։ Իսկ ապա յանբաւ բարձրու թենէն՝ ի վայր կախեցին զնա՝ մինչև եկեալ հասին յայրն. և մտին իմն ի յայրին և դիմեալ իմն արանց և կանանց մերկ սուսերօքն սկսան անխնայ կոտորել զնա՝ ոչ զգայլս ոչ մեռեալ՝ ի

մակաղատեղս խաչանց կոտորէ Թարց անխայտ
լոյս։ և ողորմելի քրիստոնեիցն տեսեալ զանո
զորմ սուրն Պարսից ՚ի կոտորել զինքեանս.
ակա՛ն՚ի ձայն բարձր աչխարհաց գուժ ի, ա՛
ղաղակի, կականաց, լա՛ և ողբալ՝ և կոծել զկո
րուստ անձանց իւրեանց։ և ամբոխեալ և աղ
մկեալ երբեք զխռովեալ ծով յուզմամբք զմի
մեամբք եղևեալս առնել ին, և՛ ի կողմանէ՛ ի կողմն
դիմեալ զերծանել հնարէին, և տեղի փախս
տեան ոչ գոյր։ և արանցն, որք պահէին զձանա
պարհս դրան այրին, լուեալ զաղաղակն, և գի
տացեալ զեղեալն, Թողեալ զպահպանութիւնն,
և առ գութ ընտանեացն դիմեցին՚ի ներքս՚ի
յայրն՝ առի փրկել զընտանիսն։ Եւ յայսոսիկ
քուստակուսէ Պարսիկքն երբեք տեսին զգնալ
պահապանացն, ժողովեալք նմիանալին մանի՚ի
յայրն, և սկսան սատակել զքրիստոնեայսն մար
դախող խոշ սրովն, ՚ի դրանէ այրին մինչև
ցբուն եակ ներսի անկիանս այրին, երբեք զխո
տահար զնամն ջարդեալ՚ի վայր Թափեցին զո
ղի զարուստ և զպատաւոնան և զոչխաձոյս
իւրեանց սպանին, և ծովացաւ յատակ այրին
արեամբ քրիստոնէից՝ և ամբարիշտքն նեթկե
ցան։ և զանդիայ մանկունս՚ի գրկաց մարցն
խլեին և յայրէ անտի՚ի վայր ձգեին։ Եւ ոմանք
կանայք՝ և տղայք՝ և աղջկունք՝ որք մնացին՚ի
սպանմանէն, երբեք տեսին զինքեանս մատ
նեալս՚ի ձեռս անիրաւ մարդապետիմ գազանաց՝
որք վարեին զնո՚ի գերութիւն՝ և սկսան տղե
րութիւ ապականել զորբութիւնն։ Զո որոյ լաւ
համարեալ զորբութիւ մահն իւրեանց քանզ
պրուստ տուղինչ ժամնակեայ կենաց, այն ևս
մեղաւ և չարակրութիւ, բազումք՚ի նոցանէ պա
տեին զերեսս փակեղամբ և ձորձով իւրեանց
և յան

և յանդուգն գարձրուածքն ՚ի յայրէ անտի ՚ի վայր արկանէին զինքեանս, և մեռանէին։ Այս վնաս իմն ձորոյն էր մայրի անտառախառն ծառոց. և ոմանք յայնց որք զինքեանս ՚ի վայր արկանէին յայրէ անտի՝ եկեալ պատահէին ծայրից ոստոց ծառոց և արգելանէին ՚ի նոսա՝ ոմանց ևս ընդ փորն մտեալ ՚ի քամակն ելանէր ձուղն, և ոմանց ՚ի սրտին մտեալ՝ ՚ի թիկունս ելանէր։ Եւ ևս այս պիսի տաժանելի և դառն մահուամբ վճարեցան։ Այսպէս զմեզ ՚ի նոցանէ գերիարարեալ տարան, և զինչս և զստացուածս նոցա աւարեալ յափշտակեցին, և բազում ժանեցին յիւրեանս ՚ի լուծի։ և զօրացն Պարսից եկեալ անտի առեալ ընդ իւրեանս զամ գերիսն եկին ՚ի քուն քանակն Պարսից։

Այս զայս ամ լսելով և գրելով մեր, Հնչին սիրտք մեր, և գալարին աղիք որովայնի մերոյ, և աչք մեր վտակս արտասուաց Թորեալ ՚ի քուն ցանեն, վասն եկելոյ հասելոյ Թշուառութեան ժողովրդեանս մերոյ։ և ոչ քաւեմք աստանօր՝ Թէ որով օրինակաւ՝ և կամ որով տարազու ողբս առեալ աշ խարհացուք իմ ՚ի բեկման ազգին և աշխարհին մերոյ, յաղագս որոյ եղ հրամայեաց մահաբեր ՚ի քերանոյ երկրորդ սաքնեւոսին և շունչ հրահասն յընկալացնորին՝ և էկեր զեղևնափայտս լիբանանու, քանզի անմար դաւնակ արար միահաղոյն զամենայն և զյուսՀի աշխարհս Հայոց։ Այո զի ՚ի քշէն զեր կիրս՝ ո՛չ Թէ զմի կամ զերկուս գաւառս վաքեաց ՚ի Պարսկաստանն այլ զբազումս մինակեաց ՚ի սահմանացն նախչըճանու և անցեալ ընդ եղեգաձոր, առ եզերբ գետոյն, և լօռոյ, և զհամզաչիման գաւառն, զապարան, զշաբաղիանէն, զշիրակոճան, զզարիշատ, և

մանն ինչ՝ ի գեղորէից կարասայ, և զձորն կաղղ
վանու քնաւին, և բովանդակ զերկիրն ալաշ
կերտու, և զգեղոցայն մակոյս, և զերկիրն
աղբակու, և զաալամաստու, և զխոյայ, և զոր
մոյ, և որինչ պանդուխտք և զաբխպականք
ճնացեալք էին ի քաղաքն և ի գեղոցայն
Թաւրիզու, զդաշտն արարադու բովանդակ,
և զերևան քաղաք, զերկիրն ղրխբուլախայ,
զձաղկնուց ձոր, զդառնու ձորն, զուրծաձորն։
Եւ յառաջ քան զայս զգաւառն կարնոյ, և
զբասենու, և զխնուսայ. և զմանազկերտու,
և զարծկէոյ, և զարշոյ, և զբերկրու, և զվա
նայ, աւարով և գերութիւք բերեալք էին
յերև ան, և ընդ սոսա քշեցին և տարան
Ընդ՝ զայս ամ գաւառ՝ քս՝ և որք ընդ սոքօք
էին, հրամայեաց չահն, զորս քշեցին և տա
րան յաշ խարհն Պարսից, և արար աւերակ և
անմարդաբնակ զվայելուչ աշխարհս Հայոց։
Իր և այժմ տեսանեմք զարդաւանդ և զբեր
րի գիւղ զարտ և զանդաստանս սորա, և զաւե
րակս բազմապատիկ գեղորէիցն և զմեծա
նիստ աւանացն։
Ա՝ա և զաւերումն և զտապալումն և զքայ
քայումն զանաւիկ և զամուր և զհաստահե
ղոյս վիմարդեամբք և կրով մածուցեալ զան
մատոյց բերդորէիցն։
Եւ սա առաւել զմեծափառ և զհռչակաւոր
վանորայն, զտեղի և զհանգստարան սբ՝ Յ՝
Եւ զերկնանման և զբարձրաբերձ և զգե
Թաշէն կոփածու և հաստատ հեղոյս վիմօք կառ
ուցեալ զեկեղեցիսս աշխարհիս Հայոց։ յոր
ում յօրինեալ զանազան և պէսպէս նկարս և
տեսակս շուշանաց և կենդանակերպից, գեղե
ցիկ յօրինուածով քանդակեալք՝ ի վեմն պէս
պէս

պէս հնարակերտութիւն։ որոց ձևն և դիր չինուճա
ծոյն և սիւնքն և ախտաւորագիտնք կամարացն
աղգի աղգի, և լուսանցոյցքն և դրունքն, և ամ
ինչ խորհրդական։

Եւ զբարեհամ և զականակիտ զինջտահո
սան աղբերակունս ջուրցն։

Եւ զկարկաջահոս ծիծաղախիտ յաւէտ
ընթաց յառաջ խաղաց վտակս ջուրցն, որ՝ի
գլխոց ձիւնաբարդ սպիտակափայլ բարձրա
բերձ լերանց առ ստորև հոսեալ ելանէ՝ի
դաշտ անդր ևղ չինուածինոցին մատակարարել։

Եւ զքաղցրաչունչ և զառողջարար և
զկենդանասարդև զօդ և զհողմն ստորին։ և
գայլ ամ վայելչութիւնս տրա տեսանելով հեղ
ձամձուկ եղեալ փղձկեմք՝ և հարեալ յար
տասուս ողբամք և աշխարհամբ՝ զի անապատ ե
ղև վայելուչ և քաղցր աշխարհս մեր։ Եւ ազգ
և ժողովուրդ մեր խլեալք՝ի տեղեաց և անջա
տեալք՝ի հայրենի և՝ի բնիկ ժառանգութեց,
և յօրհնեալ յերկրէ, որ լի է ն ձիւնարօք սրբոց
Ա. Յ, և առոգեալ արեամբ սրբոց վկայից՝ և օրհ
նեալ քարոզութիւք սրբոց առաքելոց՝ եղեն վտա
ռանդեալք և տարամերժեալք յերկիր օտար
և յազգ այլասեր և այլալեզու, որ և թշնամիք
հոգւոյ և հաւատոյ, և արեան ծարաւիք մար
մնոյ։ որք և անդէն օրաւուր առ սակաւ սա
կաւ նուաղին, ոմանք մահուամբ և կորս
տեամբ, և ոմանք հաւատոյ ուրացութիւք, որք
դառնան յանօրէն օրէնս պղծոյն անապատի։

Եւ յաղագս երկնանման և ադամաստաս
եվերեղեցեայ գի՞նչ ասացից՝ որք՝ի խաւարի մնա
ցեալ և՝ի բնակչաց Թափուր եղեալ։ մերկա
ցեալ՝ի զարդուց՝ եղեալ հանգրուանք համ
բարուաց և ջայլամանց ըստ եսայեայ տեսանողի

որջք աղուիսաց և նապաստակաց, մանաւանդ տեղք խաչանց և անդեզոց, զոյնք թռչնոց և աւերաբնակ բուսոց։ փոխանակ օրհնութեան նոցա ասէ, օր զհետ աւուր խարխափել և քայքայել աւերել վկայեալ է։ փոխանակ բուսոյ նոցա խնկոց անուշից՝ լցեալ աղբով՝ լուեալք ձայնք փառաբանչաց, և կատարմունք տանից տարեկանաց, և մատուցմունք փրկական պատարագաց։

Ա. դր՝ պիտոյ մեզ աստանօր հինն երեմիա, զիողբասացն զնորս խօսել, մանաւանդ զի ըստ քերթողահօրն մովսէսի ողբերգակի, ոչ ևս դառնայ առ մեզ փեսայն, այլ անդադար գնայ ցիւր հեռացաւ ի մէնջ։ արդ՝ կարդացուք զանուն ազգիս մերոյ վայքաբովթ քանզի բարձեալք են փառք յիսրայէլէ ըստ ի հնումն ասացեալսն։

Վարձեալ դարձցուք յոճ նախկնի պատմութեանն մերոյ, ի բանն զոր հասուցաք զՂազարոսի ի նախչուանն, և զշահն տարաք ի թաւրէզ։ Ա. դր շահն գնաց ի թաւրէզ և անդ ձմերեաց զօրօքն Պարսից, քանզի հեռացաւ ի նմանէ ահն ()ամանցուց։

Լսեալ Ղազարոսին՝ որ գայր զկնի բանակին Պարսից՝ յորժամ կ'հասանի նախչուան՝ լուաւ թէ շահն զտարեալ ժողովուրդսն անցուցեալ ընդ գետն երասխ տարաւ յաշխարհն Պարսից։ Ա, սակ զՂազարեցիսն զամ վարեալ և տարեալ է, և զչինուածսն հրդեհեալ։ և մեծաւ զարմացմամբ հիացեալ ապուշ մնաց, թէ զի արդ վաղվաղակի ի սուղինչ աւուրս զայդքան մեծամեծ գործ կարացին կատարել Պարսիկք։ Ա ո՛րոյ պատրաստեաց լրտեսս երկուս՝ և հրամայեաց նոցա գնալ մինչ ի Ջուղայ տեսա

նել և

Պարձ ՚ի զալօղ լուն՚ի ||ն ան։
նել և խմանալ զիսկն բանից՝ և բերել նմա
զՀամբաւս Հմարիտ։ Իսկ լրտեսացն գնացեալ
տեսին զնա՛մ ըստ ասացելոյ բանին զրաւեալ,
նա և շինուածքն Ջուաղայու Հրդեհեալք, զի
տակաւին ծխեին խանձողքն, և անտի դար
ձան առ Զալօղ լին Թէ ստոյգ են ամ ասա
ցեալքն։ և անդէն մնախսոյ եղեալ Զալօղ լին
՚ի սրտի իւրում, ոչ գնալ ընդ Հանապարհն
Ջուաղայու և անցանել ընդ գետն երասխ և մի
տել զՀետ Պարսից։ Այլ զի կասկած կրեալ
և երկուցեալ՚ի Հնարիցն Պարսից, մի գուցէ
դարձցին ընդ կրունկն և յանկարծակի բաղ
խեալ իւրք ()ամանցւոց վակեսցեն ընդդէմ
երասխայ և ձորոցն՝ և կոտորեսցեն։ Այրկրորդ՝
զի զտարեալ ժողովուրդն ըստ այլ Հանապարհ
ուղղորեցին, ընդ որ ոչ կարեն գնալ ծանր
բանականքն ()ամանցւոց՝ Թէ կամեսցին։ Այր
րորդ՝ զի նշանաւոր օր դարձինք՝ զոր զատում
գունեն ասեն՝ մերձեալքը։ զայսոսիկ և որ սոցին
նման խորհեալ՝ ոչ գնաց յայնժամ՚ի Թաւ
րէզ, այլ ջոկեալ՚ի նախջուանայ, և մերձ
գեղջն աստապատու Հանց զերասխն՝ և գնաց
՚ի քաղաքն վանայ ամիս բանակաւն իւրով և անդ
Հմբերեաց մինչ՚ի դարձն։

Յաղագս բերելոյ զամենափառքն գիւղաքաղաքն Ջուղայոյ
յերկիրն Պարսից։

Լ։

ԻՐԴ ՅԵՏՈՑՅՈՑ

ամենից զորս պատմեցաք՝ որ գործե
ցաւ՚ի շահաբաս Թագաւորէն ըստ աշխարհս
և ընդ ազգս Հայոց՝ զորս վարեաց յաշխարհն
Պարսից։

Զամ՚ի այսուհետ և պատմել մեզ վասն մեծի և
անուանի

անուանոյ գիւղաքաղաքին Ջուղայոյ, զի զնախ
կին ամբարեալ դառնութիւն Թոյնսն և զչարակ
նութիւնն որ ւէն Ջուղայու քողաբորբեալ ունէը
՚ի սրտի եւրում շահն, ասասնօր պատճառ
գտեալ արտայայտեալ երևեցոյց՝ զիւր բերեալ
յինքեան զխորհուրդն նախահաւոյն իւրոյ
սաբիւռոսի։ ւէ՛ զի ոչ պատմեցաք ՚ի նախկին
Ճառին՝ Թէ կարգեաց շահն ՚ի զօրացն Պարսից
չուէեցուցանօղս ազգին Հայոց, և առաքեաց
յամ երկիրն Հայոց. որք հանին և չուէեցուցին,
այնպէս և արար Ջուղայու։

Ւ՚Ռանդի կոչեաց առաջի իւր զՀանիս Թահ
մազղուլիբէկն, որոյ ւէ՛ յառաջագոյն պատ
մեցաք Թէ եղբայր է աթաբէկին. և տուեալ
էր սա պատանդ յազգէն վրաց, Թէ՛ւրցն
Պարսից, որ առնսին մնալ ուրացաւ զՀաւ
ատն։ Ւ՚ւս այժմ շահն կոչեաց զայս Թահմազ
զուլիս առաջի իւր, դրեաց նմոս հրամանի և
ետ ցնա, և հրամայեաց նմա գնալ ՚ի Ջուղայ
և միաձաղոյնքշել զնա՝ և ոչ Թողուլ՚ինա բնա
կիչ՝ և ոչ զմի։ Ւ՚ւս Թահմազղուլին եղեալ յե
րեսաց արքային, սրընթաց արշաւմամբ շէշտա
կի աճապարեալ՚ի Ջուղայ, և կոչեալ զաւա
գանին մեծաւ ցասմամբ սպառնացաւ նմ՛,
սարսուռլի և տաժանելի մահուամբ կորուսա
նել զնոսա՝ Թէ ոչ առժամայն և վաղվաղակի
զհրամանս Թէ՛ւրին կատարեսցէն։ այլ և զնո
մս հրամանաց Թէ՛ւրին Հանեալ առաջի նմ՛
ժողովրդեանն ընթերցան, յորում գրեալէը
Թէ՝ հրամանէ ՚ի Թէ՛ւրս Թէնէս մերմէ Հեզ
Ջուղայեցւոդ ելանել ՚ի տեղեաց Հերոց և
գնալ ՚ի Պարսկաստան աշխարհ։

Ւ՚ւս յետայնորիկ հրամայեաց Թահմազղուս
լիբէկին եղանել մունետիկ՝ որ է Ջառչի, և կան
չել

ջել իմէջ չինեին Ջուղայու յամառեղիս։ Հրամանեց ի մեծ Թագաւորէն չահաբասայ, Ձեզ ամ բնակէջադ Ջուղայէ ելանել ի բնակուԹենէ Ձերմէ և գնալ յաշխարհն Պարսից։ Ա՛րդ՝ մինչև ցերիս աւուրս Ձեզնէրումն լեցեալ որ ելա նէք, և ումեք յետ երից աւուրցն աստ գտցեն, զինքն սպանանեն և զընտանիս և զինչս նորա գե րեն, այլև Թէ ոք վախիցէ կամ Թաքիցէ, որոք զայնպիսին ցուցանիցէ, ապրանքն՝ ցու ցողին լիցի և գլուխն Թզելոյն։ Ա՛ւ զայս հրա մանս միշտ հրատարակեալ գոչէր մուեզինն, և ահացուցանէր զնոմանս, և յահէ սպառնա լեաց մահուն ոչինչ դանդաղեցին Ջուղայե ցիքն՝ այլ առժամայն կատարէցաւ ամենն հրա մանն Թզելոյն և պատրաստեցան յելանել։ Ա՛սացէ վն փուԹով և յանկարծակի եղանելոյն ոչ գտանէ ինն զգրաստ և բեռնակիր անասուն, յոյժ վտանգեին ժողովուրդքն, զի ինչք և սոացուածքնն ցրուեալ և անկեալ կայր առա ջի իւրեանց։ ԵՒ ոչ կարէին բառնալ ի տանիլ առն չգոյէ գրաստուց։ ԵՒ զորինչ կարացին բառնալ բարձին, և զորոչ կարացին բառ նալ՝ իւրաքանչիւրոք պահուստ և Թաքուստ արարեալ Թաղեցին։ Ա՛սացէ ընչից նոյն յոլով քն ի կորուստ և յափշտակուԹիւն գնաց, քանզի ոչ միայն այն զօրքն՝ որ ընդ Թահմազղուլիբէ կին էին եկեալ՝ նոքա միայն հարկէին զժողո վուրդն վն փուԹով ելանելոյ, այլև բազումք ի մահմետականացն որք ի շրջակայ գեղո քէն էին գային, և որք ի զօրացն Պարսից՝ որք ի բուն բանակէն իւրեանց յառաջեալ գային և խառնեալ լինէին ընդ զօրացն Թահմազղու լիբէ կին, և օր աւուր յաւելանային Պարսիկքն ինքն Ջուղայու։ և գումարեալ մահմետակա

նացն՝ի միասին, էր որ, տասն. էր որ քսան. էր որ երեսուն մնանէին՝ի տունս քրիստոնէիցն. զնա սպրդէին երանել և գնալ, հարկանէին սաստիկ հարուածով, այլև յընչիցն և՝ի կարասեաց ինքեանք յափշտակէին, որոց միաք եւրեանց հաւանէին՝ և զայլսն ցրուէին, զորս այլք յափշտակէին, և այսպէս յափշտակումն և կորուստ էր ընչից քրիստոնէից։

Այս՝ի դառնագոյն չարեացն Պարսից, զորս ածէին իվ՝ի ժողովրդեանն, հարկանել և կեղեքել և հարստահարել, անձարակ լեալ ամենից քանակացն Յուղայու յակամայ կամօք եւրա քանչիւրոք երկին՝ի գնալ։ և թէպէտ կարօղքն մարմնով և կամօրք ունէին գոյք ստացուածոց, նոքօք հանդերձէին՝ի գնալ, բայց որք էին տկարք, այսինքն անանկք, և այրիք, և ծերք ոչ կարէին՝ի գնալ, զաղաղակ բարձեալք առն ողորմ ձայնիւ արտասուօք և աչ խարականիւ կականիւ առհասարակ ողբային։ ոմանք զտունս և զյարկս, ոմանք զընակութիս և զհայ բնիս, ոմանք զեկեղեցիսն, ոմանք զնախնիհարց գերեզմանս և զդամբարանս, և ոմանք զանկատ րութիւն մարմնոյ առ ի գնալ լային և ողբային. և յորդ արտասր յաչաց հեղուին. ոչզք էր, որ ողորմէրնդ և օգնէր՝ քանզի փակեալքէր դուռն ողորմութիւն զթածին Աստուծոյ։

Այս զբանալի եկեղեցւոյն՝ զոր վերին կաթան ասէին՝ առին քահանայքն, և յորժամ եղին ընդ դուռն Պարսից Յուղայու, և՝ի հասանելն առաջի եկեղեցւոյն, որ անուանեալ Ծածինն կայ շինեալ արտաքոյ Յուղայոյ. եբրև հայեցան, և տեսին զԾածին եկեղեցին, և բազում քրիստոնեայք եկեալ խառնեցան ընդ քահանայսն. որև նոքա ևս բերին

զբանալիս տանց իւրեանց, և՛ ի միասին զարա
զակ բարձին աղխողորմիւ ձայնիւ փղձկեալ
սրտիւ և արտասուալի աչօք գոռային՝ և լայ
ին, և աղաղակելով կանչէին ընդ դէմ Յ՛ծածկին
և ասէին՝ Ով ո՞ր Յ՛ծածկին այսոքիկ բանալիք
սրբոյ եկեղեցւոյ մերոյ՝ և տանց մերոց քեզ
յանձին լիցի. և դու դարձուսցես զմեզ՛ ի տե
ղիս մեր յօտար երկրէն ուր տանին։ և զայս
ասացեալ արկին զբանալիսն՛ ի գետն, և մոր
մոքալով յոտով ժամն ձայն բարձալ լացին. և
ապա գնացին։

Եւ այսպէս ժողովուրդքն ջուղայոյ հա
րուստք և չքաւորք եղին՛ ի ջուղայոյ՝ և գնա
ցին յերզր գետոյն երասխայ առ յանցանել
զգետն, և անդէն բանակեալ զետեղեցան
մինչև ամ ժողովուրդքն եղին՛ ի գեղջէն՝ և ժո
ղովեցան՛ ի ժողովեատն յերզր գետոյն։ և յոր
ժամ սպառեցաւ գալն ժողովրդեան։ յայն
ժամ հրաման եղև՛ ի Պարսից առ ժողով
վուրդն թէ անցէք զգետն։ Եւ յաւուրս
յայսոսիկ Թագւրն շահաբաս հասեալէր՛ ի ջու
ղայ և բանակեալ յարմն գետոյն երասխայ, և
յայնմ ժամու իբր թէ առ յողորմիլ և յօգնել
ժողովրդեանն ջուղայեցւոց, Թագւրն շահա
բաս հրամայեաց զօրապետաց իւրոց զի և նոքա
հրամայեացեն իւրեանց զօրացն՝ զի օգնեսցեն
ժողովրդեանն՝ և անցուսցեն յայնկոյս գետոյն
երիվարօք և ուղտուք։ և՛ ի յանցուցանելն հե
ծելոցն Պարսից զժողովուրդան քրիստոնէից,
որոց և հաւանէին սիրտք իւրեանց, եթէ կա
նանց՝ եթէ աղջկանց՝ եթէ տղայոց՝ եթէ տղ
րանաց, որոց և հաւանէին առաջ գնային
ուր և կամէին, և տեարքն նոցա ոչ կարէին գնալ
զնոսին նոցա՝ և նոքա գնային՛ ի կորուստ և՛ ի գե
րութիւն։

րութիւն։ և որք տկարք էին թափէաք լինէին ի ջուրն և ծփալով և չքալով գնային ընդ երեսս ջրոյն. և յոլովք հեղձնուին ի ջուրն՝ և մեռանէին։ և յերկու կողմն յերեսս գետոյն ցրուեալք էին գերեզք և դիք մարդկան խեղդեալ լոց ի ջրոյն։ և այսպէս տառապանօք անցեալ ժողովուրդքն ղգետոն երասխ, և տակաւ ինչ յաւելուածով գնացեալ բանակեցան մինչև ամենեքեան ժողովեցան ի բանակատեղն։

Եւ ի նմին ի տագնապելն աւուրն հանն Յարեղն ի խորհուրդս չարեաց շահաբաս, նո րագոյն չարիս խորհեալ վնաս ջուղայու, կոչեաց առաջի իւր զնոյն հանիս Թահմազղուլի բէկն և հարցանէր՝ Թէ յետ հանելոյ քո զբնակ կիչան ջուղայոյ՝ այլեցեր ոչ շինուածոնդր իբրև պատասխանեալ եղև՝ ինձանէ՝ Թէ ոչ էր հրամայեալ մեզ ի Թիւրքն՝ վնաս ոչ այլեցաք։ և անդէն յետ բազում մեղադրանաց՝ հրամայեաց իսկոյն դառնալ յոլովք զօրօք և այրել զամ շինուածս տանց և այլոց յարկաց։ Իրոյ շէշտակի հասեալ ի ջուղայ բազում հրոսակօք և առեալ ի ձեռս իւրեց ջահս լուցեալս և դամբարս եղե գանց, և նոյնպէս կալմեալ լապտերս, և սկսան այրել և հրդեհել, և քանդել զառաստաղս, և տապալել զշինուածս որմոց։ և ոչ բնաւ Թո ղեն յարկ ծածկեալ կամ շէն, այլ յատեր և յատականոցն Թէ դարձուցին։ իբրև կատարե ցին զչարեաց գործս իւրեց, դարձան և եկին ի քուն բանակն և յանդիմանեղեալ արքայի պատմեցին՝ Թէ եղև սէր զօր հրամայեցեր։

Եւ յետ հետև հրամայեաց շահն Թահմազ ղուլի բէկին Թէ մի ևս Թողուցուս զժողովիդն ջուղայու նստիլ, այլ վարեալ և տարեալ հա ստացես ի Թաւրէզ, և նոր եկեալ իսկոյն չուէ ցոյց

ցոյց ժողովուրդն յեռեղէն յորում քանա
կեալ կային։ և՛ի յորն և՛ի ժամն յորում քառ
նայր ևւթաքանչիւրըք զբեռն ևւր, երկինք և
օդք ևւր՛ի միասին խռովեցան ևվ՛ի ժողովր
դեան քրիստոնէից՝ քանզի խառնակեցան
ամպք՝ և խռովեցան օդք, և մթացան երկինք,
հնչեցին հողմք ուժգնակի, փայլատակեաց
կայծակն մեծաւ ձայնմամբ, տեղացին ձիւ
նախառն անձրևք, և հարեալ տանջեցին
զքրիստոնեայսն։ Այս որք էին կարօղ քմոր
ձնով կամ գրաստիւ գնացին, իսկ ականքն յեռ
աւուրց ապա եկեալ հասանէին քաղաքն տա
ռապանօք և չարաչարութիւբ։ և քաղաքն վ ըշ
տիւք և տաժանմամբ բերեալ հասուցին՛է
քաղաքն դաւ ըեժ՝ որ է Թաւրէզ։

Այս անդէն՛է Թաւրէզ չարք ոմանք՛է չար
գանձուց սրտից իւրեանց խօսեցան զբանս
չարս վ ՚ն ջուղայու ևւ չարին Թահմազուլիբե
կին, վ ՚ն զի յիշեցին Թէ տակաւին կան՛է ջու
ղայ ծնացեալք ժողովուրդք, զի յորով ոմանք
փախստականք եղեալք՛է լերինս և՛ի ձորս, և
այլք պատճառեալքեն զակարուԹէ, և ոմանք
զծերուԹէ, ոմանք զաղքատուԹէ, և այլք
յայլինչ պատճառանօք ոչ եկին՝ այլ անդէն
մնացին՝ և այժմ կան՛է ջուղայ և՛է լսէին զայս
Թահմազուլին զայրացաւ յոյժ սաստիկ բար
կուԹբ, բայց ոչ կարէր չարինչ առնել՝ զի ոչ
եր ձեռնհաս, և Թողին մնալ մինչ՛է գարունն։
և՛է ականել գարնանն՝ պատրաստեաց զայր
ոմն երևելի յիւրոցն արամբ՝ որոմ անուն կո
չեին Համդամաղայ, յորով զօրօք, այլև զհրով
արտակ հրամանեն առեալ՛է Թէֆլիսն եւս՛է
ձեռանէ և առաքեաց՛է ջուղայ բերել զմնա
ցեալ ժողովուրդն։ Այս եկեալ Համդամաղին
զօրօք

զօրօք ՚ի Յուդայ կոչեաց զՅեսայեակ Ժողովուրդն առաջի իւր՝ և խօսեցաւ ընդ նմա սաստիւ և բռնութեամբ, թէ հնազանդեալ անսաք հրամանաց Թագաւորին եւկ.ք ձերովք ընտանեօք և ստացուածովք զի ՚ի միասին երթիցուք, և թէ ոչ կամիք գնալ, զարուս և զկարօղս ձեր սրով կոտորեմք՝ և զինչս և զընտանիս ձեր՚ի գերութիւն առնումք։ Ի.Մկն գնացեալ ՚ի լերինս և ՚ի ձորս ՚ի տեղիս փախստեից գտին զմիա խուցեալսն, և բերին ՚ի Յուդայ, և յինանց երկրորդում կնքակէտ երկու շաբաթօքն չուեցուցին ՚ի Յուդայ՝ և ուղևորեցին դէպ ՚ի Թաւրէզ։ և անցուցեալ զամսու բերեալ հասուցին առաջին բանակին Ժողով ըդեամն ՚ի քաղաքն ղազբին։ և ընդ նա զեռեղեցուցին անդէն ՚ի քաղաքին ղազբինու և ՚ի գեղոր եայսն մի ցրտոյ ձմերան։ Այս ՚ի հնչել հողմոյն գարնայնոյ վերստին վարեցին զնա մինչև տարեալ հասուցին ՚ի քաղաքն սպահան՝ և անդէն բնակեցուցին զնոսա՝ տուեալ նոցա զտեղի չինութեամբ չինեցին գյարկս և զբնակութիւնս ինքեանց հրաշալի յօրինուածովք, կամարս կապ փողոցօք, թևաւոր ապարանօք, և ամս բազումս հովանոցօք, բարձրաբերձ և արքայակերպ չինուածօք, զարդարեալ և յօրինեալ ՚ի ծաղկս ոսկւոյ և լաջվարդի՝ և պէսպէս երանգաց ակնախաղիս տեսողաց։ Նոյնպէս չինեցին և զեկեղեցիսն հրաշազան յօրինուածովք ըստ արժանոյն փառացն Ի.Ս. երկնից նման խորանօք, և գերամբարձ կաթուղիկէ իւք. բովանդակ ծաղկեալ պէսպէս երանգովք ոսկւով և լաջվարդով, անօրինականօք Նկն և պատկերովք սրբոց։ և ՚ի գլուխ կաթուղիկէիցն ամ եկեղեցեաց կառուցեալ

ճշման սրբոյ խաչին նոցին եկեղեցեացն ի պակ՝ և ի պարծանս քրիստոնէից։

Այս ժողովուրդքն ջուղայուն և ամ հայա զունք՝ որք գնացին ի քաղաքն ասպահան. և անդէն բնակեալ մնացին՝ զբաղում տունի պատ չառս. վն զի թիֆլիսն շահաբաս էր բազմա հանձար՝ և խելացի, և նախահոգած. հնարե ցաւ բազում և պէսպէս հնարս վն ազգին հայոց՝ զի մնացեն յաշխարհն պարսից. զի թէ ոչ էր այնպ հնարեալ՝ ոչ մնային։ Այս զի ինքն շահաբաս առնէր սէր ընդ ազգին հայոց՝ և մեծարանս նոց. և մանաւանդ ընդ ջուղայե ցւոց. որոց գլխաւորն անունն էր խոջայ սա ֆար. և սորին հղբօրն խոջայ նազար. և որ դեռոց սոցին մեկնեքաղայ. և սուլթանում. և սարգիրագ։ և հանապազ ինքն շահն գայր ի տունս նոց. ուտէր և ըմպէր ընդ նոսա առանց խորհրդոյ. ոչ սովորութի է պարսից առնել խորհուրդ ընդ քրիստոնէից. այլև ինքն շահն կոչէր զնոս ի տուն և ի սեղան իւր. և պա տուհէր ընդ մեծամեծս իւր. այլև պատուի բնաւ էր իւրոց նախարարաց նոյնպէս առնել։ Երկրորդ՝ զի զթիֆլիսական հարկն, զոր տային քրիստոնեայքն, թէթև առնոյր՝ ոչ և քրիս տոնեայք ախորժէին։ Երրորդ՝ եթէ դիպէր կամ կռիւ և խռովութի ինչ քրիստոնէից ընդ մահմետականաց. և կամ այլ ինչ գործ դատաս տանի՝ եթէ մեծ և եթէ փոքր. զքրիստո նեայս իրաւացուցանէր. և զմահմետականս դատապարտէր։ Չորրորդ՝ յորժամ զքրիստո նեայս բերեալ հասոյց ի սպահան և ի գեղը բսյանն. բազում մահմետականս արտաքսեաց ի տեղեաց և ի բնակութենէ իւրեանց. և զգ առնէ և զանդաստանս նոցա ետ քրիստոնէից։

Ինգ

Հինգերորդ՝ յոժար կամօք հրամայեաց եկեղե-
ցիք շինել յամ տեղիս. ՚ի ջուղայ և ՚ի գեղը
բայս. նա և իմեջ բերդի քաղաքին. մեծա
նիստ և բարձրաշէն. և այն քան յոժարութիւ
մինչ զի և ինքն յորդորեր զքրիստոնեայն չի
նել զեկեղեցի։ Յա յաւուրս մեծամեծ սո
նից՝ յարութիւն և համբարձման և յայլոն. գայր
յեկեղեցին՝ և ուրախանայր ընդ քրիստո
նէից։ Վ եցերորդ՝ զամ կարգ և զաւանդու
թիւն քրիստոնէական համարձակութիւ կատա
րէին քրիստոնեայքն. զկոչնական հարկանել.
զժամ կոչել. և զջրօրհնէքն մեծախռւմբ
հանդիսիւ առնել. այլև ինքն շահն և սպայր ՚ի
ջրօրհնէքն և խրախանայր ՚ի տեսութիւն։ Յա
զմեռելսն խաչ վառով և ձայնիւ շարակա
նաւ հանեալ ՚ի քաղաքէն անցուցանէին ընդ
մէջ շուկային՝ և տանէին ՚ի թաղէ՛ և ոչ ոք ՚ի
Պարսից ազգէն եպերանաց և հայհոյանաց
բանս ասէր։ և այսու օրինակաւ բազում և
պէսպէս կերպիւ հաճեցուցանէր շահն զմիտս
քրիստոնէից՝ որով և մնացին յաշխարհն Պար
սից։ Յա այնքան զհամարձակութիւն ետ շահն
քրիստոնէից մինչ ՚ի հրապարակս և ՚ի շու
կայս. թէ հանդիպէր կապ և կռիւ քրիստո
նէից ընդ մահմետականաց. համահաւասար
զմիմեանս հարկանէին՝ և հայհոյէին առանց
երկիւղի։ ընդ որոյ վշտանային ազգն Պարսից՝
և նոցին կարգացողքն և մեծամեծքն. մինչ զի
ընդ շահին ասացեալք էին թէ ընդեր այնքան
թոյլ տաս քրիստոնէից համարձակիլ. և կամ
ընդեր ոչ դարձուցանես ՚ի մոլար օրինացն
այն, ՚ի Զրմարիտ օրէնս մահմետի։

Ետուկ ՚ի տեսանել շահին զվշտանալն սրտից
նոցա՝ յայտնեալքեր զխորհուրդս սրտի իւրոյ նոցա

և ասացեալը. դուք ընդ սուղինչ սնոտի
սէրն իմ, զոր առնեմ ընդ նոսա, մի՛ վշտանայք՝
և մեղադրեք ինձ. զի ես բազում ծախիւք ջա
նեաք և հնարիւք հաղիւ կարացի բերել զնոսա
յայս յաշխարհ. ոչ թէ վա՛ւ օգտի ինձ՝ այլ վա՛ւ օգ
տի մեր՝ զի աշխարհս մեր չինեսցի՝ և ազգն մեր
յաւելցի. և այժմ եթէ զմարդիկս ազգին
քրիստոնէից՝ որք յաշխարհէն իւրեանց եկեալ
են՝ և այժմ կան. եթէ զնմանն զնա մասն մասն
կոտորեալ յօդ յօդ բաժանէք. ոչզք՛ի նոցա
նէ դառնայ յօրէնս մեր. ՚Լ՚աւ այլքն խրտու
ցեալ սկսանին մի մի թաքնաբար փախչել՝ և
դառնալ յաշխարհն իւրեանց. և վաստակն
մեր լինի ընդունայն. ՚Լ՚ւ վա՛ւ այնորիկ առնեմ
ես զայս սէրս ընդ նոսա. զի այսու կապեալ
ճայլգին յաշխարհս մեր. և նոցին հինք մարդ
դիկքն որք յաշխարհին Հայոց ծնեալք են և
եկեալք ասա՝ ամբն մեռանին. և ՚ի նոցանէ
ծնեալքն՝ որք յայս աշխարհս ծնանին, նորա
ամբն առանց մեր կոչելոյ ինքեանք ինքեանց յօ
ժարութբ գան յօրէնս մեր: ՚Լ՚ւդ՝ եթէ
դուք և ես կամիք զօգուտն ազգին մերոյ՝ դուք
և արարէք ոչ և ես առնեմ: և ապա նորա
հաճեալ՚ի բանս շահին, և գովեալով զհմա
տութբն նր գնացեալք են իբաց:

՚Լ՚ւ այս բանս շահաբասին՝ զոր ասացեալէ
ընդ ծամծմս իւր՝ այժմու ժամանակիս լցեալ
կատարի յաւուրս մեր. վ՚ւ զի արքն հինք՝ որք
յաշխարհին Հայոց ծնեալք էին, և անտի
եկեալ յաշխարհն Պարսից՝ մեռան ամբն. և
թէպէտ ունէին՚ի մտի դառնալ յաշխարհն
իւրեանց՝ և ոչ կարացին. վ՚ւ վերոյ ասացեալ
պատճառացն, նաև ոչ թողուին պարսիկք:
Լսէ՚ի նոցանէ ծնեալքն՝ որք յաշխարհին

Պարսից ճնան, անդէն և մնան, և այնմ աշ
խարհին հաճեցան. վ.ճ որոյ կան 'ի նմին' և
ճնան. և թէպետ ոմանք 'ի նոցանէ արք երկիւ
ղածք և բարեբարոյք կամին գնալ յաշխարհն
Հայոց. ոչ թողուն գնալ Պարսիկք։ Այլ ո
մանք 'ի նորաժաման զօրաւորացն քրիստոնէից'
թողեալ զլուսաւորչաճառ հաւատս քրիստո
նէութեան դարձան' և տակաւին ևս դառնան
օրէնս մահմետի վասն թերահաւատութե
և գողութեան' և բռնութե իւրեանց. և
միաբանեալ ընդ Պարսից 'ի նեղ արկանեն
զքրիստոնեայս բազում և պէսպէս հնարիւք։
Այլ մանաւանդ այնու զի տան կաշառս մահ
մետականաց' և կացուցանեն տուտ վկայս. և
քարշեն զքրիստոնեայս առ դատաւորս մահ
մետականս 'ի դատաստան. և պահանջեն 'ի
քրիստոնէից զրկինչ և հնարել կարեն։ յո
մանց թէ պարտք պարտիս ինձ, հատո ըզ
պարտսն քո։ և յոմանց թէ ազգական քո եմ։
ամ ինչք և ստացուածք քո ինձ հասանի' տուր
ինձ։ և այլ զրպարտուն զրկինչ կարեն հնարել։
Այլ դատաւորքն ըստ անօրէն օրինաց իւրեանց
իրաւացուցանեն զնոսա ուրացողացն. թէ
որովհետև նա եկեալ յօրէնս մահմետի. նմա
հասանի ամ ինչք իւրոց ազգականաց։ և այսպէ
զրկեալ զողորմելի քրիստոնեայս' յափշտա
կեալ զամ ինչս տան ուրացողացն այնոցիկ։ Այլ
ոչ թէ զթէթև ինչս. այլ մինչ 'ի հինգհարիւր
թումանի տունս անիրաւ իրաւամբս այսոցիկ
իրաւացուցեալ զնոսա ուրացողացն յափշտա
կեցին զժառանգութիւն քրիստոնէից և եւտուն
ուրացողացն. զոր մերովք աչօք տեսաք։ Այլև
'ի մեռեալ քրիստոնէից աղգականացն ոմանք
ուրացօղք. յետ գրաւելոյ յինքեանս զտունս
և զամ

և զամ ինչս քրիստոնեայ մեռելոյն. եկին տի
րեցին ինքեանց. զորդիս և զդստերս և զաղախ
նայս մեռելոյն։ և Ժողովուրդքն ջուղայե
ցւոց Թէպետ բազում աշխատեցան ՚ի դրունս
իշխանաց դեգերելով վն փրկուԹե տղայոցն,
ոչ եղև. վն զի ամքն մահմետականք գոլով ՚ի
կողմն իւրեանց հակէին։ Այս դուս այսու երը
կու բանիւս՝ զորս վասն օրինակի գրեցի քեզ
զամ կիրս վտանկիցն ՚ի միտ ածեալ գիտաս
ցես՝ զոր կրեն քրիստոնեայքն ՚ի յօձաբարոյ
ազգէն Պարսից։

Այս ոյզ ասէ գիրն ածային Թէ վախճանե
ցաւ յօսէփ՝ և ամ եղբարքն նր և ամ ազգն այն.
եկաց այլ Թագաւր՝ որ ոչ ճանաչէր զյօսէփ. և
ասէ ցազգն իւր. եկայք, հնարեսցուք ինչ
ազգին իՀելի։ ըս այսմ օրինակի պատահեցաւ և
մերոյս ազգի՝ զի Թագաւրն չահաբաս Թէ որքան
վշտիւք տարեալէր զազգն Հայոց յաշխարՀն
Պարսից. գիտէր զայն ամ վիշան՝ զոր ինքն էած
իվէր ազգին Հայոց՝ յաղագս որոյ և գԹայլ,
և տղորմէր իվէր Հայոց՝ և զսէր ցուցանէր.
Թէպետ սուտ և անօտի և ոչ ճշմարտուԹէ.
սակայն սէր ցուցանէր. վախճանեցաւ նա, և
ամ իշխանք և արք ժամանակին այնմիկ։

Այս զկնի չահաբասին Թագաւրեաց Թոռն նորին
չահսէֆի, և նա ևս միջակօրէն անցոյց ընդ
ազգին քրիստոնէից. քանզի ոմանք ՚ի նախա
րարաց չահաբասին կային տակաւին առաջի
նք՝ որք յուշանէին նմա զվարիչն չահաբա
սին ընդ Հայոց ազգին. այլև զբարեմտուԹին
Հայոց՝ որք ունէին ընդ նախնիսն նր. և յայսմ
պատճառէ ԹեԹև կային ազգն Հայոց ՚ի
վշտաց. վախճանեցաւ և չահսէֆին և ամ արքն
նախնիք։ Այսկ զկնի չահսէֆոյն Թագաւրեաց նորին

որդին՝ զորոյ անուն կոչեցին դարձեալ շահա
բաս ըստ անուանն հաւոյն իւրոյ. վ՚ն որոյ զսա
կոչեմք երկրորդ շահաբաս։ սա թէպէտ լսեր
զերկակութիւնս՝ որք անցին ընդ ազգին Հայոց.
այլ ոչ էր աչօք տեսեալ. նա և ոչ սորին նախա
բարքն՝ որք կային գործակալք թագաւորութե սո
բա։ վ՚ն որոյ ոչինչ փոյթ ունէին զազգն Հայոց՝
կամ հոգալ՝ կամ ողորմիլ՝ այլ այն միայնէր ն՚ջ
փոյթ զինչս և իցէ պատճառանօք դարձուցա
նել զՀայս՚ի կրօնս մահմետի։ ՚ն որոյ յարեան
իշխ՚ն քրիստոնէից արք արեանարբուք. անօ
րէնք, զեխք, և շուայտք արք. որք զմարմնոյ
ցանկութիւն և զփափկութիւն բարերջանիկ
կեանս համարին. ոմանք, որք յազգէն Հայոց
ուրացեալք էին. և ոմանք, որք բուն պարսիկք
էին նեղէին և բռնադատէին, դարձեցուցա
նէին և բռնութիւ՚ վարէին ընդ քրիստոնէից։
Եւ՚ի զաւակացն քրիստոնէից, որոք և հա
ճոյ Թուէր աչացն Պարսից՝ եթէ աղայ՝ եթէ
աղջիկ՝ եթէ հարսն՝ բռնութիւ՚ յափշտակէին
և տարեալ՚ի տունս թագւորին. և անուանէին
Թագւրկան ծառայ. և ոչ ևս դարձուցանէին
առ տեարս իւրեանց։ և դարձուցանէին՚ի
հաւատոցն քրի՚ի հաւատն մահմետի։ Այսպէս
վ՚ն պիղծ գործոց իւրեանց։ և երկրորդ՝ զի
յաւելումն լինի Թագւրական ծառայից և ազգին
Պարսից։ և երրորդ՝ զի զկնի ժամանակաց
՚ի պատճառէ այսց տարեալ զաւակացս. գե
րումն և գերիութիւն և յափշտակումն լինէր
տանց և տեղեաց՝ ընչից և ապրանաց յետնա
ծնաց ընտանեաց ն՚ջ քրիստոնէից։

Եւ մինչև ցայս ժամանակս յորում հասեալ
ոչ գիտեին ջնջողացեքն. նա և ամենայն
Հայազուն ազգն այն՝ որք կային յաշխարհին
Պարսից,

պարսից, զօճաբարոյ նենգաժոռոք թէ աղքին պարսից, որ առ ինքեանս և արդ ծանուցեալք հեծեծեն, յոգւոյ հանեն, հառչին, և մաշին, զի թերևս զերծցին յաչխարհէն պարսից՝ կամ յայտնի և կամ ի ծածուկ գնալ յաչխարհն Հայոց՝ ոչ կարեն։ քանզի և ոչ տանթոյլ պարսիկքն ելանել յերկիրն իւրեանց ոչ եգիպտա ցիքն զազգն իճլի։ Այնժամ նոյն բարձրեալն բազուկ և հզօր ձեռն Քն և զսոսա հանցէ առ ոչ ոչ զնա հապետացն և մնասցի մարգարէի։ և մեծի լու սաւորչին մերոյ սրբոյն գրիգորի։

Վասն երկրորդ անգամ գալոյն Քրիստոսի սարգարէին։ և պարտեալ լինելոյն և գառնալոյն։

Ո։

Յ ՀՈՐԾՈՒԱՑ Ի ՀՈՒԱ

Քրիստոսի սարգարէն ի վան։ և զետեղե ցաւ անդէն իւրով քրիստոսիքեղի զամն զօրսն իւր հրամայեաց զ ղ չլախ տալ իվր քնակ չաց երկրին։ և քաջ անեցին զամն զօրսն յեր կիրն վանայ և յամ չրքակայ գաւառս նր։ Յոկ զօրքն, որք նստան ղ չլախ իվր երկրին, իբրև զգ գազանն տեսանեն գանիկ լի կերկրին, և մանրեցին, և զմնացորդսն ոտից կոխանաւարին։ փոխանակ չինելոյ զերկիրն աւերեալ քայքայեցին՝ և ի վերջին թշուառութենն հասուցին։ Թէ անօ ղորմ կեղեքելով և թէ այլ պղծագործութեբ։

Այս Քրիստոսի իբրև ետես թէ շահն յեր բևանայ երկրէն դարձաւ ի թաւրէզ և երկիրն երևանայ անտէր մնաց։ զոմն ի նշանաւոր ա րանց որում անունն էր օմար աղայ կարգեաց գլուխ՝ և ընդ նմա զօրս բազումս։ և առա քեաց յերկիրն երևանայ՝ զն տիրեսցէ երկրին։

և նա եկեալ քնակեցաւ ՚ի նախչուանի՝ և պահէր զերկիրն։ Իսկ շահն՝ որ էր ՚ի Թաւրէզ, իբրև լուաւ զայս գործ՝ և նա ևս առաքեաց զամիրգունախանն բազմօք զօրօք իվր օմար ղային. որ եկեալ մարտեաւ ընդ օմար աղային և սպան զնա՝ և կոտորեաց զզօրս նր. և զբա զումն ՚ի զօրացն ձերբակալ արարեալ կենդա նի. և զայսոսիկ զկենդանի կալեալն՝ և զգլուխս սպանելոցն առաքեաց ՚ի Թաւրէզ առ շահն. և ինքն արձանացեալ նստաւ ՚ի տեղի օմար աղային ՚ի նախչուան՝ և պահէր զերկիրն ոտն և հրամայեալ էր նմա շահն։

ՅԻ ջալալդլին կալով ՚ի վան քաղաքի, ան դէն անցոյց զձրտասաւոյց եղանակս ձմերան, իբրև էհաս ՚ի ժամանակս գարնանոյ. էհան զնա՛ երամակս երիվարաց, զիւրն և զբանա կին իւրոյ յարօտ իվր կանաչի՝ զի զգարնան Թալչին առցեն երիվարքն։ Իսկ Հանձար եղն ՚ի խորհուրդս չարեաց շահաբաս՝ որ յայնմ ժամանակի նա՛ ի Թաւրէզ էր, կազմեաց զալահվէրտի խանն զօրօք բազմօք՝ և առա քեաց ՚ի վան ՚ի ինդիր երիվարաց սարդարին, այլև զորինչ առնել կարիցէ արասցէ։ և ալահ վէրտի խանն եղեալ ՚ի Թաւրիզոյ յանկաս կած և յանկարծ եղև ինն աւուր էհաս ՚ի գաւ առն վասպուրականի՝ այսինքն վանայ։ և նախ քան զնա գործ՝ էհաս իվր ժողովոյ երիվա րացն ( )ամանցաւոյ՝ և՛ ինոցանէ զորս ՚ի յարձակի եգիտ աւար հարեալ տարաւ ՚ի բանակն իւր, և զորս եգիտ ՚ի շղթայս և յոտնակապս զնմանն ջլատեաց և կոտորեաց՝ և ինքն իմբ երկրին բանակեդեալ և արձանացեալ նստաւ։

Իբրև եառն ջալալդլին եթէ ալահվէրտի խանն եկեալ զայսպիսի գործեաց. Հանդերձ

և Ա.ՂԱՀՎԵՐտեն խանձին և յաղթութեն։

Ձեալ պատրաստեաց և նա զօրս բաղումս՝ և կարգեաց նոցա զօրագլուխս զվանայ վաշչէն։ և յորժամ էհաս օր մարտին, ելին ընդդէմ մի մեանց պատերազմիլ. իմն դաշտին յանդէմն վանայ բերդին, որ և ջղալօղ լին կոչեն նատեալ իվր պարսպին հայեր իվր մարտակացն՝ զի ոչ կարի հեռի էր՝ի բերդէն տեղի պատերազմին։ Եբրև խառնեցան երկոքեան կողմանքն՝ի մի մեանս, եղև անդէն սաստիկ գործդառնութեն և անհնարին կոտորուած, զի Եբրև զհող ևղբար անկեալ կայր դի մարդկան ընդ երեսս դաշտին։ և պարտեցաւ կողմն ()ս մանուց՝ և զօրացաւ կողմն Պարսից, և արա բին փախստական զզօրսն ()ամանցւոց մինչ՝ի դուռն վանայ բերդին։ որ և՝ի հալածելն զ()ամանցիսն, երկուբ ոմանք Պարսիկք զհետ մտեալ ()ամանցւոց և վարելով հասուցին մինչ՝ի դուռն բերդին, և՝ի մտանելն ()ս մանցւոցն իմն զպարսպին. մտին և Պարսիկքն. և անդէն իմն երկուց պարսպացն՝ զօրս ասեն սիրհաճ, զմի Պարսիկն կալան ()ամանցիքն և տարան։ Ետկ միւս Պարսիկն անդէն սպան զայր մի ()ամանցի՝ և ե առ յինքն զգլուխ ()ս մանցւոյն։ և ապա էառ նոյն Պարսիկն ինքն զդաստառակն իւր՝ և ձգեաց ընդ երկինս՝ի վեր, և՝ի ներքուստ կողմանէ ածեալ ինքն զսուսերն իւր՝ և հատեալ յերկուս բաժանեաց զդաստառակն իւր առաջի զօրացն ()ամանցւոց՝ և առաջի ջղալօղալոցն, զոր իւրով աչօքն էտես ջղալօղ լինն. քանզի նատեալ կայր իվր պարսպին մերձ տեղւոյն այնմիկ և՝ի առանէն զայն ջղալօղ լոյն, զդաստառակն իւր եդեալ իվր աչաց իւրոց յարտասուս հարեալ էլաց, քանզի ծանեաւ յոգւի իւր զբեկումն իւրոյ ազ

գին՝ և զայրոյթն Պարսից։ և պարսիկն՝ որ
հարեալ Թրոյին իւրով ՚ի հատ զդաստառակն
իւր, ելեալ ՚ի պարսպէն գնացեալ խառնեցաւ
՚ի գունդն իւր ՚ի զօրան Պարսից։

Այլ յետ վանելոյ ալահվէրտի խանին ըզ
զօրան Ջաւանշիրոյ, ելեալ այնուհետև իմն ՚ի
երկրին յաւարել և յապականել, ըստ ասացե-
լումն Ցն Թէ նախ զՀզօրն կապիցէ՝ և ապա
զտուն նորա աւար հարկանիցէ, այնպէս և սա
արար, քանզի զամ համբարս ցորենոյ և զայլ
պաղոց, զխոտոյ և զչարդի, և զշինուածս
տանց զամ այրեցին հրով։ և ուր կարացին
հասանել զբնակիչս գաւառացն՝ որք և անկան
՚ի ձեռս՝ զարիան կոտորեցին՝ և զայլսն գերեցին։
և մեծ բանակ արարեալ ՚ի Թէ զամարդ և ՚ի Թէ
զանասունս, միահաղոյն վարեալ ածեալ ՚ի
բեւ՚ի հասուցին ՚ի Թաւրէզ՝ ՚ի լիուքն ազգին
Պարսից։

Նոյնակ զՀզօրն էր ըրև ետես զայսպիսի մեծ
քէկուսիս։ ելեալ ՚ի վանայ էմուտ՝ ՚ի նաւ և ՚ի ծո
վու գնաց յարձակ՝ և անտի ՚ի ինուս՝ և անտի
յարզրում, և նոտաւ անդ։ Այլ կռուեալ առ
ինքն զամ չՀզնակայ իշխանս, ՚ի Թէ զկողմանցն
վրաց, ՚ի Թէ զկողմանցն մարաց, ընդ որս էր և
մեծ իշխանն ազգին Պարսից՝ որոյ անունն է
միրշարաքի։ և այսպէս զամենայն կուսակալս և
զկողմնակալս սահմանացն այնոցիկ ժողովեալ
՚ի քաղաքն կարնոյ՝ այսինքն յարզրում։ Այլ
հրամայեաց՝ զի իւրաքանչիւրոք իւրքն զօրօքն
պատրաստք լինիցեն ամբոխմբք կազմուածովք
և պատերազմականօք դործեօք, զի յորժամ
ինքն ԶՀզօրն էին ՚ի վանայ հասանիցէ, և նոքա և
անդր գտանիցին՝ զի խառնեալ ՚ի միասին գնասցեն
՚ի Թաւրէզ պատերազմիլ ընդ Պարսից։

Այս

Ի՛պա երեսալ ջղալօղ լինի՛ և կարնոյ եկեալ՛ և տիգրանակերտ, որ է Համիթ. և անդ ևս զկայ առեալ Հոգայը զպատրաստուածն պատերազմին, և ժողովէր ինքեան զզօրս ամ միջերկրեայ դաւառաց, ՝ասիոյ և զՀնդկաստանաց։

Ի՛որում ժամանակի մեծ և անուանի փա շայն՝ զոր նասիփ փաշայ ասէին՝ որ էր ինքն՛ և քաղաքին բերիոյ՝ որ է Հալապ, և սա ևս եկն՛ և Համիթ առ ջղալօղլին. և՛ ի միասին Հոգային զՀոգա պատերազմին, զի և սա Համապատուիր էր ջղալօղլուին։ սոքա երկոքեան ժողովեցեալ իվերայ ինքեանց զամ զօրս աշխարհին ( )ամանց ցեղց՝ և երեսալ՛ և տիգրանակերտու եկին միւս անգամ՛ և ման, և անդ ևս ժողովեցեալ զքըր դաստանայ՝ և զարդզրումայ կողմանցն զօրսն իվէր ինքեանց. և եղեն մեծ և անթիւ բանակ։ Երեսալ՛ և վանայ ուղղեցան դէպ՛ ի Թաւրէզ, և Հասին՛ և սահմանն՝ մերձ՛ և գիւղն զոր սօ ֆիան ասեն, և անդ՛ և դաշտին յարդարեցին զպատերազմ, և պարտեցան զօրքն ( )ամանց ցեղց։

Վանդի բազմահնաբն չահաբաս, զզօրսն Պարսից բաժանեաց՝ իչորս գունդս, զգունդն առաջին ետ՛ և Ձեռս ալահվէրտի խանին, և հրամայեաց նմա, զի դէմ յանդիման և ակն երեւ երթեալ՛ և պատերազմ ընդ բանակին ( )ս մանցեաց։ Նոյնպէս երկրորդ ետ երից նախարարաց իւրոց, զմինն զառաջայ խանին, և զերկրորդն, զիր պուտաղ խանին։ և սոցա հրամայեաց զի թաքնաբար դարանակալք լինեն յերից կողմանց։ Նոյնպէս չահն իւրովք ծառայիւքն՛ և դրեխտեհեռւ լերանց զօրեալ դադարեալ կայր։

Ի՛սկ ժամ է հասեալ սպայմանեալ օր մարտին,

ելեալ ալահվկերտի խանին Իւրով գնդաւն երևեր ցաւ դեմ յանդիման զօրացն ( )ամանցւոց ; և ՚ի տեսանել զնոսա ( )ամանցւոցն , կարծեալ յինքն եանա թէ միայն այն է զօրքն Պարսից՝ որք երևեր էին , վասն որոյ ուրախութեբ իւիր դիմեցին՝ և սկսան ՚ի պատերազմել : Յայնժամ կողմն Պարսից վաղվաղակի ըստ պայմանելոյն Իւրեց զաւր ձրացուցին զծուխսն , և ՚ի տեսանել զա բանամուտ Պարսիցն զծուխս.փութանակի ե՞ լեալ զօր յիւրաքանչիւր տեղեաց դիմեցին իւիր զօրացն ( )ամանցւոց՝ և ՚ի չորից կողմանց իւիք փակեալ կոտորեցին , դիահաւաք արարեալ զամենեսեան տապաստ արկին դաշտին : և եղև անհնարին աղէտ և օր դառնութեբ :

Յետ սարդարն իւիք Իւրում բանակէն կայր , բայց վշտագին ցաւոք Իբր զկին ծննդական պաղատաւորը երկօք ոչ առնոյր ժոյժ և դա դար ՚ի միում տեղւոջ , այլ վարանեալ սրտիւ հայէր , և դիտէր զձանապարհս մարտիկ զօ բացն՝ գուցէ գառնիցի ոք որ եկեալ բարի համ բաւաբեր նմա լինի՝ և ոչգոյր :

Կայր և մերձ սարդարին մեծ պարոնն քուրդ միրշարաֆին՝ զոր կանխաւ յիշեցաք : Յետ նա գիտաց յոգւոյ Իւր Թէ պարտեցաւ կողմն սարդարին , վասն որոյ ոչ էկն համբաւ. և ջանայր, և հնարէր, դի կերպիւ մինչ հեռացցի ՚ի սարդարէն՝ զի Թերևս փախիցի : Յետ սկսաւ ասել ցսարդարն կեղծաւոր բանիւ և գիտուլ, խնդրեմ ՚ի վեհական տէրութէբ քումմէ, զի և ինձ տացես հրաման մեռանել ՚ի պատերազմի զի Թերևս պատահիցայց ՚ի պատերազմի անդ շա հին : և ՚ի բաղում խնդրելոյն հրամայեաց գնալ , խակ միրշարաֆին իբրև հեռացաւ ՚ի բանակէն , դարձոյց զերեսս դէպ ուղիղ

յաշ

յաշխարհն իւր, ուր և գնայց անդառնալի։

Այլ զօրքն Պարսից յաղթեցին զօրացն ( )ա մանցւոց. և դարձուցին՝ ի փախուստ դէպ՝ ի բանակն ( )ամանցւոց՝ և ինքեանք զկնի հալածելով և կոտորելով, մինչ բերեալ լցին իմջ իսկ բուն բանակին՝ որ և իմջ այնմ բանակին մտին Պարսիկքն և կոտորէին զ( )ամանցիսն, և զառ ջոյ խանն գնացեալ մերձ առ վրանն սարդա րին Հզարկ Թրով զշրջապատ վրանի սարդարին Հայտ՝ և ըմբջն անցեալ գնաց. և ոչոք կարաց ընդդէմ ելանել նմա։ Այլ մինչև ցերեկոյ ո՛չ դադարեցաւ գործն արիւնահեղութեանն, զորս կոտորեցին, և զորս փախուցին, և զորս ձերբա կալ արարին՝ և ածին առաջի չահին, քանզի սահին, երեսունևչորս անուանի իշխանք ըմբռ նեալք եղեն։ փաշայ, քէհվայ, ղուվար ա ղասի, սանջախբէկի։ և այլք յոլով։

Յորժամ եառ գործն զկատարումն իւր ըստ ասացելումն օրինակի, և տեսեալ Ջղալօղլուին Թէ պարտեցան զօրքն իւր՝ և ոչնա կարէ միւսանգամ կազմել ռազմ և պատերազմիլ, նաև մնացեալ զօրքն իւր գաղտագողի յետս փախչէին։ Ի՛նտահոտ եղեալ՝ Թէ միգուցէ և ինքն ըմբռնեսցի՝ ի ձեռս Պարսից՝ խորհեցաւ զի դարձցի անդրէն՝ ի վան քաղաք։ և յայնմ գիշերի եղեալ սարդարն և ամ զօրքն իւր սկսան յետս դառնալ, և իբրև այս այսպէս եղև, ամ՛ն զայրուստ անձին իւրոյ Ջանայր, և փու Թայր հայ Չեպ տագնապաւ՝ զի ինքն քան զընկերն իւր կանխաւ փախիցէ, մի գուցէ զի յետուստ ժամանեսցեն Պարսիկք՝ և կոտորես ցեն զինքեանս։ և յայսմ տագնապել փախստե անս պատՀառէ Թողին զամ ինչս իւրեանց, զկահ և զկարասիս, զուղտս և զգրաստս, զամ Թերս

զմեզս կերակրող, և ղեկանձս սընդկով և սա պատով, քանզի զձկագունսն վատեալ թողին և զվրանսն կատուցեալ ոչ կամիսաս կատու ցեալըր, և զնմ ինչ զոր ունէին յինքեանց իբաց լքին, և դարձուցեալ զերեսս'ի յետս Ճեպէին 'ի փախուստ, և մինչև ցլուսանալ այգուսյն ոչ մնաց և ոչ մի: Եւակ'ի լուսանալ առաւօտին ծանուցեալ եղև զօրացն Պարսից փախուստն ( )ամենցուց, եբրև զեկուցին շահ աբասին, յայն ժամ հրամայեաց զօրացն Պար սից մնանել'ի բանակն ( )ամենցուց և առաք Հաբկանել՝ որք և առաժամայն յափշտակեալ եւ բացուցին'ի լիութեն անձանց իբրևանց. և դար ձան ուրախութբ'ի թաւրէզ. և անդ զեռեղե ցան շահն և զօրքն իւր: Եւակ սարդարն երևեալ 'ի սօֆիանայ գնաց փախստեամբ մինչ ի Հան'ի վանքարաքը, և անդ մնեալ'ի նաւ էանց զծովն և գնաց'ի Համիթ և անդէն մեռաւ: պատե րազն'ի Հոկտեմբերի, քառանեհինգն երև, և ինքն գնաց'ի յամիթ՝ և մեռաւ'ի վերտվարն ամսոյ վերջն: Եւսի ևս յոմանց թէ ինքն զինքն դեղակուր արար վն ամօթոյ պարտութենն:

Եւդ՝ գաղն Ջալալ ի սարդարին, երկու անգամ երև, առաջին գաղն յրակզեան հա զար յեսունևչորս թուին, յորում՝ նոր էր մուտ Եաւսաբդի ամսոյն՝ որ եկն'ի նահաջեան, և անդի գնաց'ի քաղաքն վան: և երկրորդ գաղն այս է՝ որ եկն'ի սօֆիան և յաղ թեցաւ՝ և դար ձաւ, Հազար եյեսունևհինգ թուին, 'ի սկիզբն տարեմտին'ի ժամսակս առաջնոյ աշնան:

Եւս'ի չարժմանէ այսց երկուց տիեզերակա լաց՝ որք զարթուցեալք եկն'ի պատերազմ'ի թէ սարդ ապն՝ որ եկն յարևմտից, և թէ շահն՝ որ'ի կողմն արևելից՝ թէ որքան աւերուսմն և քանդ

գումն եղև աշխարհի, թէ՛ի գալն և թէ՛ի դառնալն։ Թէ որքան ծանրաբեռն հարկս պահանջուի թէ եդեալ իվերայ ժողովրդեանն բռնութեաւն, նոյնպէս և զառաքաւթին՝ որ զկնի ըզ բացն բերել տային, և թէ զօրքն՝ որ՛ի ձմեռն երկարաւքն իւրեանց զղ չլաս տային, կամ զքանգուման տանց և այգեստանաց, և զկոխումն արտորեից՝ և զհանումն համբարաց՝ ցորենոյ և զայլ սերմանեաց, և աւարումն, և յափշտակումն ընչից և ստացուածոց, զոչստեբայց և զդստեբայց, և սպանումն անպարտ անձանց, զորս՛ի յայ տնի և զորս՛ի գաղտնի, և զայլ ամ չարիսն զոր ածեն իվ ըհաչխարհն։ Մեզ ոչ գոյ կար Թուրքոյ, այլ այնմ, որ Թուրքն զբազմութիւն պատերազց, և առեղծ զոյնքան անձինս՝ որք մատնեցան ան ողորմ և մարդադեմ գազանացն այնոցիկ։

Յաղագս յայտնելոյ ջալալոյն. և սատիկ սովոյն. և մոր դակեր գալոյն. և այլնս ապրաբութիւնն՝ որք ժամանեցին իվերայ աշխարհի։

Ի։

ԵՒ ԻՄԻՆՔ ԵՐԿՈՒՅՑ

տիեզերակալացս այսոցիկ այսինքն շահին և ջալալոզլուն ամայն ժամայ երկիրն արարադութիւբովք մանաւանդ որք գաւառքն. քանզի շահն գնաց՛ի Թաւրէզ՝ և ոչ էր ձեռն հաս. և սարդարն Օսմանցւոց մեռաւ՝ և ինքեանք իմէջ ինքեանց՛ի խռովութիւն կային, զի ոչ էին միաբանք։ վն որոյ պարոնայք օսմանք՝ որք խրախուսեալ յուսային՛ի զօրութիւն ան ձանց իւրեանց. գային և տիրէին երկրին արա րադուն՝ այսինքն երևանայ. ոմն պարոնն՝ զոր քանաքըլու մահմատ ասէին եկեալ տիրացաւ աշխարհին։

Այս զկնի սորա այլումն Ջալալի փաշայ՝ զոր Թօփալ օսման փաշայ ասէին։ որ էր զնաւ փաշային որդին. սա եկեալ մարտեաւ ընդ քա նաքուլու մահմատին՝ ի գաւառին կոտէ լից. որ այժմ ասի ղրխբուլախ՝ մերձ՝ ի գիւղն առինն։ և փախոյց զքանաքցոլու մահմատն։ և ինքն օսման փաշէն հաւաքեալ առ ինքն զբազում արս սրիկայս արար իւր զօրս իբրև հազարաց. և կալեալ իւր կայան զգիւղն կարփի՝ և անդ նստեր. և զձմեռն զայն անդ ձմերեաց։ ուստի առաքէր զզօրս իւր՝ ի շրջակայ գաւառս և՝ ի գիւղս բերել ինքեանց և անասնոց իւրեանց կերակուր։ և գնացեալ արքն յոր շէն և մուտ նէին ոչ չատանային բազականաւն, զի յետ հոգալոյ զբազականն աւերէրդաց ձեռնար կանէին, քանզի կալեալ զարան կախէին. զո մանս յոտից՝ և զոմանս՝ ի բազկաց. և զոմանս յերկուքորեաց. և անողորմ գանիս հարեալ բրած եծ առնէին՝ մինչ անշունչ լեալ իբր զմեռեալս դառնային. և ոմանք ևս՝ ի տանջանս մեռանէին։ ոմանց զականջս կտրէին. և ոմանց ընդ քիթն նետ հարեալ չրջեցուցա նէին։ և այսպէս չարաչար տանջանօք չարչա րէին ցուցանել նոցա համբարս ցորենոյ և գարւոյ. դարանս և պահարանս գանձուց և ստացուածոց։ Այլ զյատակս տանց և զայլ շինուածոց փորեալ բրբրէին վա՛ գիւտի ընչից. և փլուցեալ զորմն և զծածկոյթս յար կաց յուզէին՝ և որոնէին ինչս. և յայսմ պատ ճառէ աւերուածս բազումս գործէին։ և նախ զգիւղն կարփի այսպէս արարին. և զայր մի՝ ի նոյն գեղջէն՝ վա՛ պահանջելոյ ընչից բա զում աւուրս՝ ի բանտի և՝ ի կապանս պահե ցին. յորում օրինակաւ տանջեցին. և յետոյ սպա նին՝

նին՝ և ընդ մէջն յերկուս հերձեալ կախեցին զորմով իւրն Հանապարհին յամ և երկիւղ տէ սողայ գաւառականացն։

Եւ գնացեալ ոմանք ի ջալալոցս այսց՝ ի մե ծափառ ուխտն յոհաննավանք. յորոց տեսլենէ բնակիչք վանիցն ամքն փախեան. բայց զտկար և զհիւանդ աբեղայ մի կալան՝ և խնդրեին ցուս ցանել ւրարան և պահարան։ և յաւուրս երիս կա խեալ զաբեղայն ի բազկացն ծեծէին. իբրև ոչ եցոյց պահուստ ինչ՝ զայրացեալ ջալալոցն ած զգազան կատաղի իջուցեալ ի բազկացն յերկոքորեացն կախեցին և չարաչար տանջէին. նա անձար մնացեալ եցոյց նոցա զրարանն. և մտեալ ի ներքս ի դարանն կողոպտեալ յափշ տակեցին զամ ինչան. և զկնի զաբեղայն ևս սպանին՝ և արկին ի խոր մի վանիցն։ Եւ անտի ի դարանէն հանին բազում ինչս. եթէ շորե զէն, եթէ պղնձեղէն, եթէ անօթք՝ խաչ՝ սկիհ՝ շուրջառ՝ բուրվառ՝ և գրեանք, որք էին ամքն պատուական գրեանք վրդ ոտկնք։ Այլև էին ի դարանի աստ սրբութիւնք վանիցն. որ էր վարշամակ երեսացն քրի, և մատն ինչ ի փուշպսակէն քրի. և աջ սրբոյն ստեփաննոսի նախավկային։ և այլևս սրբութիւնք և նշանք. զորս առեալ զամն ջալալիքն՝ և տարեալ կո րուսին. և զանուն գլխաւորի սոցա աբգու ռզմար մուսալիմ ասէին։

Եւ ի գիւղն ուշական կալեալ զայլ ոմն այր կախեալ յերկոքորեացն տանջէին ցուցանել պահուստ. և զայն տեսեալ միւս գեղակա նացն՝ առեալ զընտանիս իւրեանց փախեան ի գաւառն գեղարքունի։ Եւ այսպէս արա րին զամ շրջակայ զգիւղն և զգաւառն կոր փուս զապարանու երկիրն. զղրխբուլախայ երկիրն.

երկնէն. զծաղկուց ձորն երկնէն՝ զգառնուձորն՝ զուրթայ ձորն՝ և յայնկոյս գետոյն երաս խայ՝ զսահաթայ երկնէն՝ զկոխք՝ և զաղջա զաչէն։

¶Մանկ յայսմ Ջալալոցս գնացին ՚ի գաւառն գառնոյ և գտին փորածոր այրի. յորում բա զում քրիստոնեայ քյահէնոցս փախուցեալք և թաքեալք կային և էր այրն այն գետնափոր և մեծ. որոյ միայն մի մուտ կայր, և ոչ յայլ ուս տեքէ ծակ կամ շնչահան կամ հովամուտ. և ՚ի վաղեմի ժամանակաց յիշխանաց փորեալ և կազմեալ էր վէ իւրըն ինչ պիտոյից. և արդ սքմտին անդ և թաքեան յահէ Ջալալոցն. իբրև նկին Ջալալիքն և գտին՝ և ՚ի բազում մաւուրս մարտնչեին, և ոչ կարէին առնուլ զայրն զայն. ապա արարին հնարս. զի բերին հուր, և վառեցին առաջի դրան այրին. ոչ զի ծուխ հրոյն մտեալ ՚ի յայրն վտանգեսցէ զնոսա, որք ՚ի ներքս էին. և իմք հրոյն արկին ժահահոտ գէշ ինչ՝ որոյ զհոտն տանէր օդն ՚ի ներս ՚ի յայրն. և էին յայրին մարդիկք բազումք իբրև հինգ հարիւր կամ և աւելի. և վէ ինաւարչին և նսեմոնթէ այրին Հրագունք էին վառեալ. և՚ի ժահահոտու էգ գիշոյն զոր արկեալէին իմք հրոյն՝ որ ՚ի յայրն մտանէր՝ սկսաւ ապականիլ օդն, որ իմէջ այրին. և քարինքն ամ քրտնեցան՝ և հոսէին ՚ի քարանցն քրտունքն ոչ զՋուր. և Հրագունքն ամ սկսան նուաղիլ մինչև ամե նևին չհնձան. և մարմինք մարդկանցն սկսաւ ուռիլ և բշտիլ և դեղին Ջուր հոսիլ. և ամէն շնչարգելք և զեալք նուաղեցին. և Թուլացեալք թալկացեալք անշնչացան իբրաքանչիւր յիւ րում տեղւոջ առհասարակ աղք՝ և կանայք՝ Ծերք և տղայք՝ մատաղ մանկտիք մեռան.

և՝ի նոցանէ ոչոք եւ արտաքս։ Եւ Քալալէքն,
որք զդուռն այրին պահէին. գիտացին թէ
ոչ հնազանդեցան նմ գազթեալ արքն՝ որք
իմէք այրին երկմիտ եղեալք՝ի տարակուսս
կային։ և յայնժամ կալան Քալալէքն զայրումն
այր՝ի նոյն գաւառէն՝ և բռնադատեին ցուցա
նել զապրանս. և նա յահէ սպանմանն ասաց՝
եկայք ընդ իս զի գնասցուք՝ի քօռադարէն՝
և անդ ցուցից ձեզ զապրանս։ Երթևեռքա գնա
ցին, յայնժամ նախանձմունքն Քրէն՝ զի արք
ամենք՝ որք՝ի նոյն դարանէն ելեալք էին յառա
ջագոյն, և վերթուրեանց լինչ գործ ոչ գնացեալք
էին յայրուրքք, ՝ի նմին ժամու եկեալ՝ի հե
ռաստանէ գիտեցին Թաքնաբար զդուռն այ
րին՝ զի ոչ կայր անդ ոք. ապա եկին՝ի դուռն
այրին, տեսին զայս ամ եղեալ. և փութացեալ
զհուրն՝ի բաց ցրուեցին. և վառեցին ձրագ՝
և մտին՝ի ներքս՝ի յայրն. և տեսին զամն իբրև
զմակաղեալ ոչխարս իւրաքանչիւր տեղիս մե
ռեալ՝ հայր զորդւով՝ և մայր զդստերբ՝ և
եղբայր զեղբարբ՝ զմիմեամբք գիրկս ածեալ
և մեռեալ։ Եւ փութացեալ նոցին նախ զընտա
նիս իւրեանց արտաքս քարշեալ ձգեցին՝ի
դուրս՝ի յայրէն. և ապա զայլ ոչքան կարա
ցին արտաքս բերին. և զորս արտաքս բերէին,
և հոգ տարեալ ապաւորէին զձիւն և զջուր
խմէր հեղուլին, ընդ որ ժամ՝ Քրէ՝ կենդանանային,
և այսպէս զբազումն արտաքս բերեալ ապրե
ցուցին՝ի դառն մահուանէն։ բայց զորս ոչ
կարացին արտաքս բերել՝ ձագքն մեռան այս
պիսեաւ մահուամբ։ և որք եղեալ՝ի դարանէն
ոչխս կարացին կալ՝ի տեղին յահէ Քալալէքն,
այլ փութանակի մեկնեալք՝ի տեղւոյն փա
խեան յայլ ուրեք ապրեցուցանել զանձինս։

Այս այսպէս զամէն գեղջուցս գաւառացն արարադու յաւեր և յապականուԹի դարձու ցին. և՛ի կերակրելեաց սերմանեաց և՛ի ընակ ջաց Թափուր արարին։

Այս ապա խորհեցան Ջալալիքն գնալ յեր կիրն գեղամայ՝ որ է գեղարքունի. քանզի գի տէին ԹԷ անգէն համբարք ցորենոյ և գա րեղ. և ջոկք աչխարաց և անդէնց. որէ պախ րէ՝ յոլովք գոն։ վա՛ որոյ յոլովք՛ի զօրացն Ջա լալեաց եբեալ գնացին յերկիրն գեղամայ. և զբա զում գիւղս կողոպտեալ աւարէարին։ և բա ցեալ զհամբարս նոցա ցորենոյ և գարեղ. և նոցին տեարց ձեռօք բարձին նոցին անասնոցն. և զնոսին կալան պահակ՝ որ է կոռ. վարօղ և ջշօղ բեռնակիր անասնոցն. որով՛ք բերբէին զցորեանն՛ի ընակարանս իւրեանց։ Ա՛յլև զկա նայս, և զաղայս գերացուցեալ բերին ընդ ին քեանս. ոմն զի տեարք գերեացն արծաԹ և ոսկի վա՛ նոցին գնոցն բերեալ դուձուսցեն զգե րիսն։ Այս իբրև լսեցան բաղձանաց սրտից իւրոց զոր ինչ և կամեցան արարին. և ապա չոՀեցուցեալ զգերեալ կանայս և զաղայսն. և պահակ կա ցեալ արամբքն բարձեալ նոցին գրաստուցն և եզանցն զամն բեռուինսն։ և զբազմուԹիւն անաս նոցն՝ որք էին ջոկով ոչխարք՝ և պախրէք. և երամով ձիք վարեալք բերէին։ Այբև եկին երկուց աւուրց ՃանապարՀ՝ և զի էր գործ առնուԹիս այս՛ի ժամանակս ձմերայնոյ այլև ձմեռնն այն ծանրաձմեռն և ձիւնամած էր. վա՛ որոյ բեռնակիր անասունքն ամբն վաստակեալք մնացին՛ի ՃանապարՀին. և՛ի ԹանձրուԹէ ձեռն ոչ կարէին գնալ յապագս որոյ զմնացելոց գրաստուց բեռուինսն բաժանեցին շալակ շա լակ. և շալակեցուցին գերեացն արանց և կա նանց

նանց և տղայոց։ և այսպէս անցուցեալ զսարն
հասուցին ՚ի կարփի գիւղն։ Այլ թէ որքան
դառն աղետիւ վտանգ էր ողջմտելի ժողովը
դեանն՝ որք պատահեցան այսմ գործոյ։ զի ո՞
մանց զձեռս՝ և զոտս՝ և զունչս տարաւ ցուրան։
որք յօդաթափք եղեն ՚ի մասանց մարմնոյ։
և այլք ՚ի ընչմանէ ցրտասառույց օդոյն սառու
ցեալք անդէն իսկ ՚ի ձանապարհին մեռանին։
Այլ այսպէս՝ որք մեռան ՚ի ճանապար
հին. մեռան, իսկ որք մնացին՝ զամն բերեալք
հասուցին ՚ի կարփի. զոմանս վաճառէին ար
ծաթոյ. և զոմանս պահէին ՚ի ծառայութիւն
գործոց իւրեանց։ և ջալալիքն կացին այսպէս
մինչ ՚ի գարունն՝ և հասին մերձ յաւուրսն
համբարձմանն. և ապա եղեալք անտի գնացին
յերկիրն ախլցխոյ. և անդ ևս զայն գործ կա
տարէին։

Այլ ոչ միայն այս ջալալիքս այսպէս առնէին.
գոյին և այլք ջալալիք՝ ոմանք յոլովք՝ և ոմանք
սակաւք. որք ՚ի տեղիս տեղիս զկայսաւեալ և որ
ջոգեալք էին՝ զայսպիսի գործս գործէին։
Այլև ՚ի քրիստոնէից ազգէ՝ որք ոմանք, որք
ոչ ունէին զերկիւղն Այ՝ինքեանս. իբրև տե
սանէին թէ այլ ազգքն այսպէս առնեն. ին
քեանք ևս սկսան այսպէս առնել։ վն զի աչօք
տեսին և սրտիւ յօժարեցան. եթէ յայտնի
յայֆչտակութիւնք՝ և թէ գաղտնի գողութիւնք
այնպէս առնէին. քանզի երկիրն անտէր և ամայի
էր յոչխարհակալ բռնաւորաց. և ամ՝որ զա
խորժակս կամաց իւրոց կատարէր։ Այդ ոմն
պատմեն տեսօղք ժամանակին. զի քնաւ ոչ
գոյր նշոյլ բարութեանէ յաւուրսն յայնոսիկ բաց
՚ի թշուառութենէն. ոմն պատմեցաք, և տակաւ
ին ևս պատմելոցեմք։ վն զի Թագաւորն ա

բևեռից չահաբաս զօրաքն Պարսից զբաժին արևելեայ աշխարհիս յաւետ դարձոյց։ սոյնպէս և ջալալիքն՝ որք մասին բաժնի արևելեայ երկրիս գերագոյն քան զնա եղեն աւերիչք և ապա կանիչք։ [2] սարդարն () սմանցւոց նոցին զօրքն խմբք երկրայս սկսեալ՝ի կոստանդնու պօլսէ մինչ՝ի յերևան քաղաք աւերեցին։ սոյնպէս և ջալալիքն, որք եին յաւուրն յայնոսիկ՝ի կողմանս երկրին () սմանցւոց գերագոյնք քան զնա աւերիչք։ [3] սքեին որք անուանիք՝ և յաղթօղք՝ և քաջ պատերազմօղք՝ և անպարտելիք։ [4] զի եին ջալալիքս այսոքիկ բազումք, վասորոյ հարկաւոր համարիմ շարադրել զա նուանս նոցա։ որով մարթասցին վերահասու լինել աւերման աշխարհաց՝ որ՝ի նոցունց եղև։ Թէ որքան եղեալէ։ և զորինչ լուսաբ յակա նատես պատմողաց՝ զայն գրեմք։

[1] Այս զարայ եաղիչին բազումք հեծելոք, որ՝ի հազարքառասունևեօթն Թուին ապա տամբեցաւ՝ի Թէւրէն։ և եկեալ յուրհայ քաղաք եմուտ՝ի բերդն, և ամրացաւ։ և հրամայեցաւ՝ի Թէւրէն իվ՚ը սորա սարդար գալ։ և սարդարն եկեալ քառասունհազար մարդկամբք ոչինչ կարաց առնանել՝ և դարձաւ և ապա եաղիչին եղեալ՝ի բերդն՝ և այլևս զօրս ժողովեաց իվերայ իւր։ և նոքօք սկսաւ աւերել զաշխարհ։ նախ զուրհայ քաղաք՝ և ապա զայլս՝ զԹօխաթ՝ զսեբաստիայ՝ զբուր սայ՝ զանկիւրիայ՝ և այլ ուրև հանդիպեցաւ։ և զխարաքն զոր հանապազ Թէւրն առնոյր՝ի ժողովրդոց։ այս եաղիչիս զերկուս տարուայ խարաքն ինքն էառ։ և իւրոց զօրացն ոչ չիկա բաժանեաց։

[2] Նուէրեին փայլայ՝ հազարքառասունևուԹ Թուին ապստամբեցաւ՝ի Թէւրէն։ [3] Ա-

Պ. Օսայսաֆար Հազարքառասունևեւթն Թոճին ապստամբեցաւ։

Ա. Մատփաշայ՝ Հազարևյիսուն Թոճին ապստամբեցաւ։

Ա. Ջաղան՝ Հազարյիսունևերեք Թոճին ապստամբեցաւ։

Ա. Ղուլըղտին՝ Հազարյիսունևչորս Թոճին ապստամբեցաւ։

Ա. Ռաւուլն տասնևերկու Հազար մարդով. Հազար և յիսունևերկու Թոճին ապստամբեցաւ։

Ա. Այս Թաւուլոյ եղբայրն՝ զորոյ անունն ոչ գտաք։

Ա. Նահմատփաշայ. քսանհազար մարդով։

Ա. Անօղլի։ Ա. անփօլատօղլի ալեփաշայ։

Ա. Որին եղբայրն՝ զորոյ անունն ոչ գտաք։

Պ. Օռօղլի. այս այն քօրօղլին է. որ բազում խաղէ ասացեալ՝ զոր այժմ աշղներն եղանակեն։

Պ. Զիրօղլի մօստաֆայբէկ Հազար մարդով. և սա ևս ընկեր է քօռօղլւոյն՝ զոր յոլով առ զիս խմէք իւր խաղին յիշեալ է։

Ա. Իւս մուստաֆայբէկ։ Ա. արաղաշ։

Պ. Ալուշնասիպ։ Ա. Օղլայ սըղմազ։

Ա. Անդրի Թանիմազ։ Պ. Ասկապախան։

Ա. Ըփլախ։ Պ. Ռեասաքեաս։ Պ. Ռոլու։

Ա. Արաասհաթ։ Ա. Ղաջդանփիրի։

Այսքան ամէն ջալալիք է ինն որք ոչ հնազանդէ ին Թագւորին. և ոչ՝ ի տեղի ուրեք զկայ առեալ բնակէին. այլ աշխարհաւերք և աշխարհա կործանք։ ուրև լսէին զհամբաւ շինուԹե, դիմեալ անդր հասանէին, աւարեալ կողոպ տէին։ և զչինուածսն հրդեհեալ այրէին։

Ի մերձակայից կոստանդնուպօլսի՝ մինչև յերևան քաղաք։ Ի բաղդատոյ մինչև ցդա մուրղափուն։ զսպիտակ ծովու մէջն և ըզ

սեաւ ծովու մէջն. այսոքիկ եղերքս՝ զորս ծրա գրեցի. զսոցա մէջն զայսքան աշխարհս յաւերը և յապականուածն դարձուցին։

Ւ. Եւ յայսմանէ պատճառէ հողագործք և երկ րագործք՝ որք յիւրաքանչիւր տեղիս գոյենայեր կիւղէ և յահէ սոցա փախուցեալք ՚ի բերդս և ՚ի դղեակս. և ՚ի փապարս լերանց ամրա նային. և ոչ կարէին առնել զերկրագործու թիւն. վն որոյ սերմանել՝ և հնձել՝ և կալ՝ և կուտ բարձաւ ամենևին։ և սկսաւ լինել սղու թիւն հացի և ամենից ուտելեաց իրաց և ոչ գտա նիւր. և թէ ուրեք ուրեք և գտանիւր. և այն ևս ծանր գնոյ։ Ւ. Եւ ՚ի ժամանակի սղութես այս եկն մարախ յընդհանուր միջերկրայս. և ե հար միանգամայն զամ՝ երկիրս. և եկեր զխոտ՝ ղերայս՝ և զայլ կանաչ՝ որ երևիւր։ Որոյ հետ գայ եղև սով սաստիկ. և բնաւին ոչ երևիւր հաց և կերակուր և այլ ինչ ուտելի։

Ւ. Եւ յայսմ ժամանակի եղեն ցիր և ցան ազգն Հայոց. և գնացին իւրաքանչիւրոք հանդէպ երեսաց իւրոց գտանել տեղի կեցոյ և ապրելոյ։ ոմանք յուռուսաստան. ոմանք ՚ի բուղդան. ոմանք ՚ի լեհ. ոմանք ՚ի կափայ. ոմանք ՚ի ծովն զերան պոնտոսի. ոմանք ՚ի Թաւրէզ և յայր տաւէլ՝ և ՚ի գաւառս սոցա։ զի յազգէն Հայոց՝ որքան զարիպականք կան յաստացեալ գաւառս. յայս ժամանակիս և յայսմանէ պատ ճառէս են գնացեալք։ Ւ. Շահաբաս Թագ աորն՝ որ ՚ի Հայոց ազգէն զայնքան քրիստոնէ այսքշեաց և տարաւ յերկիրն սպահանայ և ֆահ րա պատուս. նոքա մինչև յայս ժամանակիս են ի եկեալ՝ զոր շահն տարաւ։

Ւ. Ըստ ասացելոյս ՚ի ժամանակի սովուս՝ որք ցրուեցան և գնացին, գնացին։ և որք մնա ցին

ցին ՚ի միջերկրեայս. ՚ի չգոյէ հացի սկսան ուտել զկենդանիս՝ զարջառս՝ և զոչխարս։ և ՚ի սպառել ըզոչ կենդանեացն՝ սկսան ուտել զմեր կենդանիս՝ զձի, և զջորի, և զեշ. և զայլ անուր կենդանիս. մինչև զշուն, և զկատու՝ և այլ ինչ որ ՚ի ձեռս անկանէր վն կարեաց կերակրոյն։ Այս իբրև այլ առաւել սաստկացաւ սովն. սկսան ուտել զմեռեալս՝ և ոչ թա զէին՝ այլ ուտէին. քանզի զօրացեալ էր խիղճ աշխարհի սովն։ Այս բազումք ՚ի բազում տե ղիս զկենդանի մարդն ըմբռնէին և ուտէին։

Որպէս պատմեցին մեզ Թէ յերկիրն արա բադու ՚ի գիւղն որ կոչի ուշական. այր ոմն արա բեալէր վհՀ ինչ իմէջ տան իւրոյ Թաքնա բար. որ զայր զարիպական խաբեալ բերէր ՚ի տուն իւր և սպանեալ պահէր ՚ի վհՀն յայն՝ և օրըստօրէ սակաւ սակաւ ուտէր. զոր յետոյ իմացան բնակիչք գեղջն՝ և հալածեալ փա խուցին ՚ի գեղջէն։

Այս ՚ի գիւղն՝ զոր ըզնի ասեն. Ձանապար հորդը ոմանք ընդ այն անցանելով տեսանէին զի ծու խ ելանէր ՚ի տանէ միոյ. և նիշ առա բեալ գնացին ՚ի տունն՝ տեսին զկանայս երիս ՚ի տանն՝ որք կառուցեալք էին զպոյան և էփէին զկերակուր. իբրև ՚ի վերառին զխուփն՝ տեսին զձեռս և զբազուկս և այլ միս մարդոյ. զոր էփէին զի կերիցեն։ Իբրև բռնադատեցին զկանայսն խոստովանիլ զայն՝ յայնժամ նոքա զտոյգն ասացին. Թէ վասն Հարկի սովուն՝ զի ոչ ունիմք զինչ զի կերիցուք. վն որոյ զանցորդ մարդիկս խաբեալք բերեմք ՚ի տուն՝ և սպանեալ եփեմք և ուտեմք։

Այլև յարզրում քաղաքի սոին օրինակաւ այսպիսի գործ եղեալ էր՝ զոր տեսօղքն պատ

մեցին ինձ. Թէ կանայք չորք միաբնեալք էին. և՝ ի տան միում արարեալ ինքեանց բնակու-թիւն, որ մի և երկու՝ ի նոցանէ աւուրց յաւուրս եղեալ արտաքոյ շրջէին և խաբէին զմարդիկ պատրողականիւք բանիւք՝ և բերեալ՝ ի տուն, ըմբռնեալ զմարդն սպանանէին. եփէին և ու-տէին։ Այլ եղև՝ ի միում աւուր զի զայր ոմն տա-բան՝ ի տուն. և մինչ կամէին ըմբռնել զայրն՝ և այրն իմացեալ զնորհուրդս նոցա փութանակի՝ ի քաղ ոստեաւ՝ զերծաւ՝ ի ձեռաց նոցա և փախու-ցեալ էլ՝ ի տանէն։ և գնացեալ առ փաշային, որ իշխան էր քաղաքին՝ ծանոյց նմա. և իշխանն հրամայեաց զինուորսդ գնալ ընդ առնն՝ և զմ բռնել զկանայսն. և զինուորացն գնացեալ ըմբռնեցին զկանայսն։ ապա սկսան խուզել զտունն. իբրև մտին՝ ի ներքսագոյն տունն, տեսին քսանևչորք դլուխք մարդոյ՝ դորս ապա նեալ և կերեալ էին. և զինուորքն բռնադա-տեալ խոշտանկէին զկանայսն ասել ստուգիւ զգործս իւրեանց. և նոքա պատմեցին Թէ վե-ցետանկի սովուս խաբանօք բերեմք զմարդիկս աստ՝ և սպանեալ ուտեմք։ և կալեալ զկանայսն տարան առ փաշային. և փաշային հրամայեաց սպանանել զչորեսին կանայսն։

Այս մերձ բասենոյ երկրին է գաւառ մի. զոր ոմն անունն խալխալի ասեն՝ որ այժմ անբնակ է գաւառն այն. ուստի էր այր ոմն Հաւատա-րիմ և բանագէտ. սա պատմեաց Թէ՝ ի ժամա-նակս այս սովուս՝ տղայք երկուք առ մեզ բնա-կէին՝ զի մեզ գոյր ցորեան ուտելոյ։ և եղև օր ինչ, զի ոչ երևացան տղայքն. և եկն առ իս կար-ծիք՝ Թէ մի գուցէ անկան՝ ի ձեռս մարդակե-րաց սոցանց՝ և կերեալ եղեն. և վն աՀի մար-դակերաց սոցանն առի ընդ իս սրս երկուս և-

բան

քանզի և ես երկնչէի միայն գնալ առնուա. և գնացի ՚ի կարծեցեալ տեղին, ուրէին Ժողո վեալ բազում սովալուկ մարդիկք արք և կա նայք՝ յորոց գոյր կարծիք մարդակերու Թե։ իբրև մտի ՚ի տունն հարցի ցնա՝ և նոքա յուրաստ եղեն. և էր Թոնիրն ՚ի վառ և պոյտն իվը. յո բուսմ եփէին զկերակուր. և առեալ իբաց զխուփն հայեցայ իմէջ պուտկին՝ տեսի զոտն տղային. ապա եկեալ եղբայր տղային ասաց՝ Թէ զեղբայրն իմ մորԹեցին և կերին. և այդ նորին ոտն է։ և ես յետ բազմաց կսկծանաց՝ առեալ զմնացեալ տղայն տարայ ՚ի տունս մեր՝ որ ապրեցաւ։ Այլև ասէն այր ասէր՝ Թէ տեսի զի երկու պառաւ կանայք՝ որք կալան զփոքր աղջիկ մի. խեղդեցին և կերին. և ես զայս ծանուցի սարգիս անուամբ առն միոյ. և նա սպան զերկոսին պառաւսն։ Այս բազումք ՚ի բազում տեղիս այսպէս արարեալք էին. որոգեալք զմարդիկ և կերեալք։

Այս ոչ միայն զայլ օտար մարդ ուտէին՝ այլև արք և կանայք զզուակս իւրեանց կերեալք են։ ոմն լուսաք Թէ յերկիրն սեբաստիոյ ոմանք զզուակս իւրեանց կերեալք են։ Այլև յայլում գաւառի կին ոմն զիւր զերեկուս որդին և զմի դուստրն կերեալ է։

Այս ոմանք Հարկեալք՝ ՚ի կարեաց սովուն էլա նէին՝ և շրջէին ՚ի շինամիջին և մե պակասեալ զօրու Թե Ձնշեալ՝ և մաշեալ, և ընդոլեալ ոչ կարէին գնալ, անկանէին ՚ի շինամիջին և յանցս Ճանապարհաց և յանկիւնս որմոց մանչէլով և նուաղով մեռանէին։

Այ ոմանք եկեալք միաբանէին արք տասն՝ քսան՝ և երեսուն և գնային ՚ի գեղջ ՚ի գիւղ և յերկրէ յերկիր Ճանդրել զկերակուր և ոչ

կարէին գտանել, ղի եբրև զՅառաք պատու հաս իվր ընդհանուր աշխարհին սփռեալ էր սոքին, ըստ բանի մարգարէին կոչեաց սով յերկիր նոյ և զամ զօրութեն հացի եբեկ։ Եր զի ոմանք'ի նոցանէ հասանէին'ի չէնս, և եր զի մեռանէին։

Այս'ի դիւականց մեռելոցս այսոցիկ կերին վայրն գաղանք և անընդելք կենդանիք, մանաւանդ թէ գայլք։ և ուտելով զմեռեալս, սովորեցան և զկենդանի մարդն ևս ուտել՝ զոր մարդագայլ ասէին։ և այնքան սովորեցան և համարձակեցան գայլք իվր մարդոյ մինչև զկէն դանի մարդս պատառէին և ուտէին։ Այս յայսմ պատճառէ երթն և եկուածն գնացից ձա նապարհաց խափանեցաւ յահէ մարդագայ լոցն։ Այնքան վատահացան գայլք իվր մարդոյ՝ որք գայլն իմէջ չէնէն և մտանէին'ի տունս, որում և պատահէին եթէ յանկողնի ննջեալ տղայն։ և թէ իմէջ որորոցի, և թէ'ի գիրկս մարցն, իվր արձակէին և բռնութէ կորզեալ'ի գրկացն և յորորոցէն յափշտակեալ փախչէին՝ և տարեալ ուտէին։ Այսմ գոր ծոյս տեսօղք յոլով գոյին՝ որք զնուրբան չնար տեսանէն պատմէին գործս զարմանա լիս և սարսուռելիս։ Որև այնմ ժամանակեան գայլատոռ մանկանցն բազումք գոն այժմ՝ որք եղեալք են արք կատարեալք և ծերացեալք, որոց'ի գլուխն և յերեսն և յայլ տեղիս մար մնոցն տեսանի սպի վիրացն պատառոտեալ և գիշատեալ՝ զոր արարեալք են գայլքն՝ որոց'ի հարցանէին մեր վասն գիշատելոց տեղեացն, պատասխանէին թէ գայլն յափշտակեալ տա րաւ զիս յուտել՝ և ժողովեալ արանց բազմոց ազատեցին զիս'ի բերանոյ գայլոյն։

Այս եղև սովս այս իմէջ երկուց մեծաց

Ծովուցն այսինքն սպիտակ Ծովուն, և սեաւ Ծո
վուն՝ ի մերձակայ գաւառացն կոստանդնուպօլ
սոյ մինչև՛ ի գաւառսն Թաւրիզու, ՚ի բաղդա
տայ մինչև՛ ի դամուրղափուն, այսքան եղեբայս
մեք ն եղև սուին և սաստկացաւ։ Այս եղև սկիզբն
սովուս ՚ի հազար և չիսունևհինգ Թուին, յո
րում ամի Թոյլ եր սուին և ոչ եր խիստ, իսկ՚ի
մուանեղն, հազար և չիսուն և վեց Թուին. և՚ի
հազար և չիսուն ևեօթն կարի սաստկացաւ. և
՚ի մուանեղն հազար և չիսունևուԹն, Թուլա
ցաւ. և՚ի հազար և չիսունևինն բարձաւ
քնաւին ողորմուԹքն Ա՛Ց ամենախնամողին՝
որ ոչ իսպառ բարկանայ ստեղծուոց իւրոց՝
և ոչ յաւիտեան պահէ զոխս, որում փառք
յաւիտեանս ամէն։

Յաղագս առման Քաղաքացն գանձայու և համախու։

ԻԵ

ՅԵՏ ԵՐԿՈՐԴՈՒ ԳՐՈՒԹԻՒՆ

Յետեան և դառնալոյ ջղալօղ լի սարդարին,
որ եկն ՚ի սօֆիան և պատերազմեցաւ ընդ
Պարսից և պարտեալ դարձաւ ՚ի համիԹ և մե
ռաւ։ Թէն Պարսից շահաբաս ամենեւին զօրօքն
իւրովք կայր՚ի Թաւրէզ քաղաքի զձմեռն զայն՝
իսկ՚ի չնչել հողմոյն Հարաւոյ ՚ի ժամնակս գար
նան ժողովեաց զամն զօրս իւր՝ և գնաց իվր զօ
րացն ( )սմանցւոց՝ որք տակաւին էին ՚ի քաղա
քին գանձակայ՝ որ է գանձայ, յորում ամի էր
Թուականն մեր հազար և չիսունևհինգ, և՚ի
հասանիլն անդր շրջապատեալ զբերդն
նստաւ իվր։ և զերկիւղն ամ գրաւեալ ընդ իւ
րով հչխանուԹքն և պահէր՚ի խաղաղուԹե,
զհրամանն արարեալ իւրոց զօրացն մի զոք խուճել
և մի

և մի զոք բռնադատել՝ ի բնակչաց երկրին, ուստի լցեալ լինէր ամ պիտոյք նոցա մարդկանց և անասնոցն և ինքն շահն ուշ եդեալ գոր ծոյ պատերազմին՝ զի առցէ զբերդն պէսպէս հնարիւք։ երբեմն զսէրայ քարձրացուցեալ՝ ի վերուստ ծեծէին։ երբեմն՝ ի ներքուստ զյատակս պարսպացն փորեալ զնաղմն առնէին, և զայն ընուէին քարուքով և հրդեհէին, և զպատ բեսպն իվերատեալ ընդ երկինս ցնդէին։ և երբեմն սուտ երդումն և դաշն խաղաղուէ գրէր շահն՝ և առաքէր ամբջ բերդին, թէ դուք ամքն ձերով ընչիւք և ամենիւք ընտանեօք եկեալ գնացէք յաշխարհն ձեր՝ և մեք ձեզ ինչ ոչ մերանչեմք, մի այն թէ զբերդն տուք մեզ։ Յատկ զօրքն ()ամանցւոց ոչ տային՝ այլ երկայնա մտեալ համբերէին, և քաջութիւն պատերազմ մեալ դիմակայէին։ Յատկ Պարսիկք զօրքն ոչինչ կրէին վտանգ՝ կամ կերակրոյ կամ ցրտոյ և կամ ի շրջակայ թշնամեաց՝ և կամ յայլ երաց, այլ կայուն առանց պակասութեան և հանապազ պա տերազմէին։ Յս մինչ ետես շահն թէ սակաւ ինչ երկարի գործ պատերազմին՝ ձուլեաց ան դէն երկուս թօփս մեծամեծս հզօքս և ուժգ նաբաղխս, որոց՝ ի ձգելն կարի վլուցանէր զպա րիսպ բերդին. և սովաւ յոյժ վտանգ լինէր ()ամանցւոցն։ Յ վերջոյ ամի պատերազմին՝ բնակիչք բերդին զօրքն ()ամանցւոց հայհոյեն շուրջ զինքեանք զի ոչուստեքէ գոյր նոցա օգնական՝ ոչ յիւրեանց շրջակայից քաղաքացւոցն և ոչ՝ ի դրանէ թագաւորին իւրեանց։ զի ջալալիք բաղումք կային համբ երկրին ()ամանցւոց՝ զորոց զանուճանան յանցեալ Ջաւախք յիշեցաք։ և նորա այնու էին պատասխեալ՝ այլև փաշային գանձայու անկեալ էր ՝ի պատերազմին՝ որոյ

անուանն

անուն էր զնջիլղան ալխաշայ։ այլև նոր ձու
լեալ Թօվին կարի վրդովեաներ զպարիսան։ վա
րոյ յամենից կողմանց ՚ի նեղ անկեալ էառուն
զբերդն Պարսից։ եբրև էառ շահն զբերդն
գանձակայ՝ տիրեաց ամի երկրին՝ և կարգեաց
անդէն իշխեցօղ զումն՝ որում անուննէր աղ
սալ մահմատ խան։

Այս մինչև ցայժմ առ ինքն ունէր շահն
զԹուրն ալէքսանդրու Թագաւորին կախէ
Թու զԹամրազն։ և այժմ արձակեաց զնա
գնալ յաշխարհ իւր Հայրենի, տուեալ նմա
պհրաման եշխանութեն տիրել իւրոյ Հայրենի
աշխարհին՝ և վարել զգործ Թագաւորու
Թեն իւրոյ։ Այլ կալ ՚ի միաբանութեն և ՚ի
հնազանդութեն Թագաւորութեն Պարսից։ և
Թամրազն գնացեալ ՚ի կախեԹ ՚ի հայրենիս
իւր վարէր զիշխանութեն Թագաւորութեն,
և կայր ՚ի հնազանդութեն Պարսից։

Ա՛յլև ամանք ասացին Թէ յետ առնլոյ շահին
զգանջայ։ կայեն ՚ի գաւառին գանջայու մահ
մետականաւ հաւատով ազգ մի։ զոր ինքեանք
կլ անուանեն, և զանուն այս եղիս ջեկիր
յու ասեն։ որք են դաւանութեբ և կրօնիւք
Օսմանցւոցն՝ զոր առնեն ասեն զպհրաման արար
վասն սոցա շահն Ժողովել զամենեսեան ՚ի մի
վայր ՚ի տեղի ինչ՝ որ էր տեղի հեղեղատի, որոյ
մուտանեղ էր՝ զոր պահէին Պարսկք։ և որբան
գեպ ՚ի ներքս երթայր լայնանայր։ և շուրջս
նակի բարձրութիւն։ յորմէ ոչ կարէին ելանել
և փախչիլ։ Հրամայեաց շահն զնոսա զամենե
սեան անդէն ՚ի սուր առաքել՝ զարս և
զկանայս՝ զծերս և զտղայս։ և մինչև ցմատաղ
մանկունս կոտորեցին, և բնաջինջ արարին։

Յայնժամ Թագաւորն շահաբաս յետ առնլոյ զգ
զերդն

ղբէրդն գանձակայ և տիրէլոյ ամի երկրին, ըսկ սաս Ջանապարհ ելանել և գնալ ՚ի կողմանս վրաց ՚ի քաղաքն Թիֆլիս։ Եաս ընդ իւր և զմնացեալսն ՚ի զօրացն և յաղգէն ( )սմանցւոց՝ որք մնացին ՚ի կոտորմանէ բերդին։ Խաբեաց զնա պատրողականիւք բանիւք տուէալ նմ յոյս անուն ասելով՝ եկայք դուք զկնի բանակի իմոյ, զի մի գուցե երթ-զակք մարդիկք ինաս ինչ առ նիցեն ձեզ, այլ ՚ի մերոց զօրացս կարգեցից ձեզ զօրս պաշտպան զի խնամելով և հովուէ լով տանիցեն զձեզ մինչև հասուցանիցեն ՚ի սահմանս երկրին ձերոյ։ և այսպիսի պատրա նօք առեալ տարան զնս ընդ իւր։ և հասեալ ՚ի գաւառն ախատևու բանակեցաւ ՚ի ձորն՝ զոր կոչէին ձոր ասեն իվ ջրոյն։ և անդէն հրամայեաց զօրացն Պարսից կոտորել զնմանս մնացեալսն յաղգէն ( )սմանցւոց՝ և աւար արա բեալ զնչս և զստացուածս՝ և զկանայս և զմանկունս նոցա։ և արարեալ կատարեցին ըստ հրամանաց շահին զամենայն։

Կոտայսորիկ շահաբասն ամիս բանակաւն իւրով չոքեալ յերկրէն կոչէին գնաց ՚ի քա զաքն Թիֆլիս, խաղաղութեբ եմուտ՝ և խաղա ղութեբ երեալ գնաց զի միաբանութեն էր ընդ Պարսից և ՚ի ոչ։

Երեալ շահն ՚ի Թիֆլիսու գնաց ՚ի գաւ առն գեղամայ։ և բանակեցաւ անդէն բանակ արբունի։ և ինքն շահաբասն ինջավանեցաւ ՚ի տան մելիք շահնազարին՝ որ էր ՚ի գիւղն մա զրայ՝ բնական ՚ի նոյն գեղջէն։ Այս էր մելիք շահնազարս յազգէն Հայոց՝ և հաւատով քրիս տոնեայ։ Ինչման հղօր և փառաւոր։ որ արար զհիւր ընկալութի շահին ոչ վայելէ թագաւո րն՝ և էր ինքնս բարեկամ և մտերիմ և ար

գոյ

գոյ առաջի թագաւորինս որոյ և թագաւորն պատուական և ազնիւ զգեստուք շքեղացու ցեալ խնդայեաց. և պարգևեաց նմա զիշխա նութիւն մեկնբուրթ գաւառին. և այլևս գաս տակերաս և գեղորայս նմա և եղբարց նր։ և զհաստատուն նոսա գրեաց և կնքեաց թագաւո րականաւ կնքով. և ետ նց զի անփոփոխ լինի ժառանգութիւնն այն նց և զաւակի նց յաղգէ յազգ մինչև յաւիտեան։

Եւ անտի յարուցեալ կամեաւր գնացին ք՝ հաս ի Թաւրէզ ամենին զօրօքն իւրովք, եկաց մինչև եմուտ ի միւս տարին. յորում էր Թոռն կանն մեր հաղար և յիսուն և վեց. ապա առեալ զամ զօրս իւր գնաց իվերայ չամախոյ՝ և նստաւ իվերայ բերդին, շրջապատեալ և պաշարեալ զնա։ և ոչ պատմեցաք վասն գանձոյն՝ նովին օրինակաւ պատերազմեալ ընդ չամախոյ և առ զնա յ( )ամանցւոց և զզօրսն ( )ամանցւոց սրով կոտորեաց. և զընտանիս և զինչս առաքեալ յափշտակեաց։ և կարգեաց ի նմա իշխան զգ զ լինլար խանն. և ինքն չուաբարձեալ բանա կան իւրով գնաց ի Թաւրէզ։ Այս ի մտանէն ի Թոռնականն հաղար և յիսուն և օթն. գնաց շահն ի ապահան քաղաք։

Թե որպիսի պատճառանօք կոչեաց շահաբաս զԹագաւորն Վրաց առ ինքն. և հնարիւք գրաւեաց զնոսա։

Ի։

Ի ԳԱՒՈՐՈՒԹԵՆ ՇԱՀ ԹԱՀՄԱՍՊԻՆ՝ որ էր Թագաւոր ազգին Պարսից։ և եղև զօրանալ այս շահ Թահմասպիս և բռնանալ իվ ի այլոց ազգացն՝ որք չէին աղգին Պարսից և ետու զպատճառսն ի Թա

'ի Թագաւորաց նշ: 'ի Թագաւորէն Թիգլաթ
սար՝ որ էր մեծ սիմնխանն՝ զգուստորն եւ զեղ
բայր նը: և 'ի Թագաւորէն կախէ Թուս. որ էր
աղէքսանդրն՝ զորդի նորա, որում անունն էր
կոստանդին: և գոյին այս աղէքսանդր Թա
գաւորիս այլեւս որդիք երկու՝ դաւիթ՝ և գոր
գի սոքա երկոքինս կային առ հայրն իւրեանց
յաղէքսանդր: Եւ ակ կոստանդինն, որ տուեալ
եղեւ պատանդ Թագրիին Պարսից շահ Թահ
մազին՝ մնաց անդէն՝ և անաւարտնաց, մեծացաւ՝
և եղեւ այր երեւելի 'ի դրան Թագրիին. քանզի
դաստիարակեցին զնա 'ի քրիստոնէականաց հաւա
տոցն 'ի կրօնս մոլար առաքնորդքն: Վերա
շահԹահմազն՝ և Թագրեաց որդի նորա շահ
խամայէլն տարի և կէս՝ և սպանին զնա: յետ նը
Թագրեաց եղբայր նորա շահ խուտաբանտայ
ենն տարի: յետ սը Թագրեաց սորին որդին աշ
խարհաւերն շահաբաս: և կոստանդինս այս
մնաց մինչ 'ի ժամանակս այս շահաբասիս, և
յորժամ եկն շահն 'ի Թաւրէզ՝ և 'ի նախ
ջուան՝ և յերեւան. և գրաւեաց զնա ընդ իւրով
իշխանութեն, այս կոստանդինս ել շահինէր:

Եւ յաւուրս յորս էր շահն յերեւան և
պատերազմէր ընդ Օսմանցիսն՝ որք կային
եմեջ բերդին երեւանու: Հարուստն 'ի խորհ
ուրդս չարեաց շահաբաս խորհեցաւ զի և
զԹագրեան վրաց ածցէ առ ինքն, վ՛ որոյ առա
քէ նշ կոչնականս զ'ի նոցանէ տուեալ պա
տանդն՝ յորոց մի էր այս կոստանդինս՝ զոր ա
ռաքեաց կոչնականս իւրոյ հօրն աղէքսանդրի:
և զհանիս Թահմազղուլին, որ էր եղբայր ա
Թաբէ կին, զոր նախագոյն յիշեցաք՝ առաքեաց
կոչնական գօրագլ Թագրեին Թիֆլիսու: և գօր
գի Թագրեայ էր որդի մեծ սիմնխանին, որ

յետ ըմբռնման սիմոնիանին, զայս գօրգիա կարգեցեալն ՚ի տեղի նր Թագուր։ Իսկ շահն, որ առաքեաց կոչնականս առ Թագուրցն ՚ի ըստ՝ յիշեցոյց նոցա և ասաց, եթէ Հաստատուն կայք եւ ՚ի կանխագոյն դաշանցն, զոր նախնեքն մեր պայմանեալ Հաստատեցին, պարտիք աշխատել՝ և գալ յօգնութեն մեզ՝ որ կամք ՚ի պատերազմիս Թշնամեաց։

Իսկ Թագուրքն ՚ի ըստ առ այսմ գործ վարա նեցան, քանզի ոչ կամէին գալ, քայց զկնի բազմի խոկման և մտածութե յանձնառին զգաշն, ոչ յիւրեանց կամաց՝ կամ յանգիտու թե, այլ յանձարակութե։ վասնզի ոչ էն ինքնակալք ՚ի ընդդէմ կարիցեն կալ Սամանցւոց և Պարսից՝ այլ էն տակաւք և անզօրք։ վն որոյ Հարկէ զի միոյ ՚ի սոցունց ընդ ձեռամբ լինին։ Պատաջ ընդ ձեռամբ էին Պարսից ՚ի ժամանակս շահ Թահմազին. իսկ յալաքաշէն, որ էր Սամանցւոց սարդար՝ եկեալ կալաւ զքաղաքն ՚ի ըստ՝ և չինեաց ՚ի նմա բերդ որայս՝ և կարգեաց ՚ի բերդան ենկիչարիս. քանզի փա խոյց զսիմոն խանն։ և յետոյ միւս զօրավարն Սամանցւոց ջաֆար փաշէն եկեալ ըմբռնեաց զսիմոն խանն՝ և առաքեաց առ խոնդքարն՝ և անդ սպանին զսիմոն խանն, և զԹոռն նորին. և այսպիսեաւ պատճառաւ իբաց կացին ՚ի ըստ ցիք յազգէն Սամանցւոց։ Իսկ արդ շահն պա հանջէ ՚ի սոցունց գալ ՚ի հնազանդութե. և պատճառս յոդէ զկանխաւ դաշնադրութենն՝ որ ՚ի ժամանակս նախնեացն եղեալ է։ և սոքա ոչ թէ վն դաշնադրութեն՝ և ոչ թէ յանգի տութե՝ և ոչ թէ կամաւ՝ այլ յանձարակու թե. զի մի գուցէ շահն աւարտեալ զպատե րազմն Սամանցւոց. դառնայցէ իւրն ՚ի ըստ

խորհեցան այնու հաճել զկամս նը՝ զի թերևս այնուհետև դարձուսցեն զնա յինքեանց. զի մնայ ցեն ՚ի խաղաղութեն. և զայն ոչ գիտէին թէ յապագայն նորին ձեռամբն է լինելոց կո րուստ և զրաւ ինքեանց՝ և ազգին հւրեանց։

Ա.րդ երկոքին Թագրդա ՚ի ըսոյ աղէքսանդր և գօրգի։ելեալ երկիւղ երևան տեսանել զշահն Իսկ շահն՝ ոմն բնաւորեալ գոյ յապգին նոյ խո րամանկութեն. յառաջագոյն սիրով և մեծա րանօք ընկալաւ զնա, և խնդայեալ պատուհաս՝ զի հաճեցուսցէ զմիտանոյ և զտեսողացն յինքն. և խաղաղութեբ պահեաց մինչ որ էառ զը բերդն երևանայ։

Եւ ապա ըստ դիւթական և ըստ կախար դասաց արհեստին իւրեանց դեղ մինչ մահա բար ջամբեցուցեալ է գօրգի Թագրին զի յետ սուղ մինչ աւուրց մեռցի. և գօրգի Թագաւորս առ ժամուն ոչ է գիտացեալ զայսպիսի հնա րակերտութիւս, զոր առ ինքն ներգործեալ է շահն։ և զինի այսմ իրագործութեն սիրով և պարգևօք արձակեաց շահն զգօրգին գնալ՚ի տեղի իւր։ Եւ նա եղեալ յերևանայ գնաց, ՚ի սակաւ աւուրս կեցեալ մեռաւ. ՚ի տիխնս ՚ի քաղաք իւր, ըստ ներգործելոյ և ըստ բաղձա նաց շահին։ Եւ ազգն և իշխանք՝ որք տեղւոյն էին՝ Թագորեցուցին ՚ի տեղի գօրգոյն զորդի նո րին զլաւասակ մանուկ տիօք։ արդ զրաւ գօր գի Թագրին այսպէս եղև ներգործութիւբ շահին։

Իսկ զաղէքսանդր Թագրին կալաւ շահն առ ինքն և ոչ եթող գնալ. այլ ընդ իւր տարեալ շրջեցոյց այսր և անդր. և խնդրէր ՚ի նմանէ պատանդս։ և սակս այսորիկ աղէքսանդր յան հնարս անկեալ եթէ կամաւ և թէ յակամայ բե րեալ զթոռուն իւր, որում անունն էր Թամրազ՝ մանուկ

մանուկ տիօք եւս ի պանտանդս շահին, ապա շահն հրամանեաւ նմա դնալ։ եւ այնքսանդր առձակեալ ի շահէն գնաց ի տեղի իւր։ եւ Թուն նորին Թամրազ մնաց ի դուռն շահին։ եւ Թամրազս էր որդի դաւթին որգւոյ այնքսանդրիս։

Սկիզբն եւս պատմութեան դատաստանութեանն շահաբասին, զոր միւսանգամ արար ընդ Թագաւորին Վրաց։

Ա։

ՆՐՈՑ ԱՄԱՑՆԱՒ։

Թագաւորն կախէ Թուս այնքսանդր եւ իւրով կամաւն տուեալէր զԹագուրուԹինն իւր որգւոյ եւրուս դաւԹի, եւ դաւԹին վարէր զնշխանութիւն ԹագուրուԹինն։ Լսակ միւս որդին այնքսանդրու գօրգի ոմանցաւ ընդ այն՝ եւ սպան զեղբայրն իւր զդաւԹի՝ զի ինքն լինցի Թագաւոր։ եւ այնքսանդր հայր նոցին կենդանի էր՝ ոչ եւս զԹագուրուԹինն գօրգոյ՝ այլ յինքն գրաւեաց՝ եւ ինքն վարէր զԹագաւորուԹինն։

Ո այսու ժամանակաւ խորամանկն ի հնարս չարեաց շահաբաս, խորհեցաւ զնորին հնարս կործանման եւ երկպառակութիւն արկանել ամէն ԹագուրուԹինն քրիստոնէից։ կոչեաց առաջի իւր զկանխաւ ասացեալ զուրացօղն կոստանդին զորդին այնքսանդրիս՝ որ աւ շահն էր, եւ խօսեցաւ ի սիրտ նոր ըստ ախորժակաց նոր եւ ըստ հաճոյից, եւ ասաց նմա։ Որդեակ ընդ քեզ զօրս ըստ բաւականի ի մերոց գօրացս՝ զօրս տամ քեզ՝ եւ գնա յերկիրն քո հայրենի, եւ հնար լեր սպանցես զհայր քո զայնքսանդր՝ եւ զեղբայր քո զգօրգի, զի դու լինիս Թագաւոր ի տեղի հօրդ՝ եւ վարեսցես զքո հայրենի Թագաւորութիւնն։

Այլ այժմ եթէ խմէք մերոյ աղգիս և թէ անդ խմէք ։ Քանզ աղգին, մի ձևացուսցես սակս գնալոյդ քո թէ գնամ յաշխարհն իմ զի անդ կացից, այլ ձևացուսցես զքեզ և երևեցի պատճառ զայս խօսեսցիս առ նմա՝ զի քեզ քեալէ զնա շահն այսու զօրօքս՝ զի գնացից՝ ի շամախի առնուլ զնա, և՝ ի ժամանելն քո յերկիրն կիր քո՝ որոք և յաջողեսցի քեզ զայն արասցես, եթէ սպանումն հօր և եղբօր քոյ՝ և թէ առումն շամախու։

Յորդ՝ զայսպիսի պատուհէր ընկալեալ օձն դարանակալ, ելեալ զօրօք գնաց յերկիրն կախէթ առ հայրենեաւր այրէքսանդր, և յայնմ ժամու ոչ կարաց դաւել՝ զի կարծ ինն անկաւ՝ ի միտս ։ Քանզ տեսանելով զանուղղայ գործս նորա, որ և ինքն՝ ի նմին ժամու պատրուէս կեաց զմերեալ խորհուրդս սրտի նորոյ։ և յաղագս զինքն ուղիղ և անսենգ ցուցանելոյ, և հաճելոյ զմիտս ։ Քանզ, ՝ի զօրացն հօր նա քոյ յաղգէն ։ Քանզ յորում զօրս էառ ընդ նա և ելեալ գնաց հնի՝ շամախոյ։ և աղգն ։ Քանզ յոյժ կամէին զկորուսանել, մերոյ՝ ի ժամ պատերազմին յետ յետոյ կային և ոչ հաւատարմաբար պատերազմէին, զի գուցէ յայնմ պատերազմի ձեռամբ ()ամանցւոցն լինի կորուսանել։ Նոքա զայն կոստանդին ծանեան զայս երակութի յոգի նա, և զայն ևս գիտեր թէ զօրքն Պարսից ոչ կարէ յաղթել զօրացն ()ամանցւոց, և մինչ՝ ի խմբել պատերազմին մարտնչելին ընդ ()ամանցւոցն, Թողեալ զքեաց զգործ պատերազմին և փախեաւ դէպ զօրուիղ յաշխարհն Պարսից՝ և գնաց առ շահն։ և ()ամանցիքն առեալ նմա զնացեալ զօրսն Պարսից ի պատ կոտորեցին զնա, և աւար հարին զամ ինչս նոցա։

Նոքա

Իսկ շահն կրկինագամ ետ զօրս կոստանդնին երբև երեսունհազար. և կրկին առաքեաց՝ ի Հայրենի յերկիր իւր նովին դիտաւորութիւն։ և երբև էհաս կոստանդին՝ ի հայրենի յերկիր իւր, ձեւացուցանէր զինքն երբև զղջացեալ յուրացութենէ, և կամի վերստին դառնալ՝ ի քրիստոնէութեն, վասն որոյ երբ զբարե պաշտօն յօժարեցաւ սրտիւ՝ ի չրջագայել յեպիսկոպոսից և՝ ի վանորայս։ բայց, և այսու հնարս իւր ժողովեաց զբազումս անօթս յեկեղեցեացն անտի, զխաչ՝ զկնի՝ զբուրվառ՝ և այլ զորինչ կամեցաւ և յետոյ զամ զանօթսն զայնոսիկ խորտակեաց, և բաշխեաց առաքելոց զօրացն Պարսից՝ որք ընդ իւր եկեալ էին։ Երբև զայն տեսին աղքն։ բայց՝ ի սիրտ և յոգի խոցեցան՝ և իսկոյն կամեցան բառնալ զնա՝ ի կենաց. և խոր հուրդ արարեալ ընդ աղէքսանդրի հօր նր զի սպանցեն զնա. իսկ աղէքսանդր յասպազէր յայս գործ, և տակաւին մեռեալ մարժէր վն կատար մանն էրիցն։ և մինչ աղէքսանդր յայսմ խոհմանն կայր՝ յայտնեցաւ այս խորհուրդ կոստանդնէ, և կոստանդինոս փութացաւ նախաժամանն և սպան զհայր իւր զաղէքսանդր՝ և զերբայր իւր զգօրգի, և՝ ի ձեռն իւր գրաւեաց զիշխանութենն, և բռնացաւ իվ ի երկրին։

Հետայսորիկ դաբձեալ գումարեաց կոստանդին զզօրան իւր, և զերկրին՝ որ յազգէն։ բայց, և նոքումբեք երեալ գնաց իվ ի քաղաքին շամախու։ երբև աւուրց ինչ ձանապարհ գնացին, յայնժամ միաբանեալ զօրքն։ բայց՝ մինչ զձանապարհայն գնային՝ յարեան իվ ի կոստանդնէ սրախող խող արարեալ կտոր կտոր յօշատեցին զնա՝ և բարձին զերան՝ ի մէջ։ Իսկ զօրքն Պարսից՝ որք ընդ կոստանդնու եկեալ էին,

աստիճ խոժոռեալ ընդ այն, կամեցան յառնել ի պատերազմ ընդ զօրացն ։։ Եւ ասէ Նահ զօրքն ։։ Եւ ասէ ցուցին զԹուղթ ինչ գրեալ ի Թէ՛ ի շահէն առաքեալ առ նա առնել զայն, որով պատասխանեցին ։։ Եւ նայեցին Պարսից Թէ հրամանաւ շահին արարաք զայս, և ապա Թուլացան կողմն Պարսից՝ և ոչ պատերազմեցան, այլ ցրուեալք՛ ի միմեանց գնացին յաղգն իւրեանց և՛ ի տեղիս։ Եւ եղև առա ջինն և երկրորդ գալն և սատակումն կոտանդնեա այսորիկ՛ ի Թուականութեե մերում Հա զար չիսուն և չորսին։

Նահ զնչխանութեե Թէ Թշգրութեե կախեե Թու ընկալաւ չիւր հրամանն Հարսն ածէքսանդրու կինն դաւԹի, և այս յիշագս երկուց պատճառաց։ Նախ զի այնպէ կամեցան իշխանք աշխարհին, զի կինն էր դաւԹի, որում տուեալէր ածէքսանդր զԹշգրութեե։ Եւ երկորդ, զի մայր էր Թամրազին՝ որ էր մնացեալ ժառանգ Թշգրութեե, իբրև զառանդապահ պահելով զԹշգրութեե որդւոյիւրոյ Թամրազին՝ որ տակաւին՛ ի պանդանդի կայր առ շահն։ որպէս զկնի առնման բերդին գանջայու ոչ յառաջագոյնն նշա նակեցաք առաքեաց շահն զԹամրազ՛ ի կախեե Թ՝ որ եկեալ Թշգրեաց՛ ի տեղի Հարց եւրոց։

Եւ պատճառ առաքելոյ Թամրազին՛ ի կախեե այս է, զի շահաբանն յորժամ եւրով հնարաւորիւ ներգործուԹեե ապանանել եաս զպապն Թամրազին երեքին որդւովքն նոր երեք ձեռօք, և ինեց տեղինն ուռայն՝ և Թամրազա կը ժառանգ տեղոյն՝ և կայր առ շահն՛ ի պանդանդի, մինոյ զնաց առաքեաց։ Եւ այլ քաջգիտեր շահն՝ զի Թէ յաղգէն Պարսից առաքեացե իշխող աշխարհին կախեեԹու ոչ ընդ

ընդունին իշխանքն կախել Թուռ, վ՚որոյ զթամ
բազում առաքեաց։

Պատմէ Թէ և պատճառ աւերման աշխարհին Վրաց. և
մահուան Լուսաւոր Թագաւորին. որ եղև Ձեռամբ
առաջին Շահաբասին։

ԺԲ։

ՅՈՐԺԱՄ ԴՐԶԱՒԻ գօրագլխին Թագաւորին | րոպ յերևանայ՝ և գնաց
ցեալ հ՚հաս՚ի Թիֆլիս՝ ոչ ապրեցաւ.
այլ փութով մեռաւ. քանզի դեղեալէր
գնաց շահաբասն ոյզ՚ի վեր անդր պատմեցաք։
| Իսկ իշխանքն | րոպ կարգեցին՚ի տեղի գօր
գլխ Թագուհին զնորին որդին Թագաւ՚ որում ա
նունն էր լաւասափ՚ի տիս տղայութեն։ | Եւ եղև
զի հրամանաւ լաւասափ Թագուհիս կարգեցաւ
այր ոմն իվր՚ քաղաքին Թիֆլիսոյ՚ի գործ մով
րովութեն. որում այժմտարու՚ղայ ասեն. և
էր մովրով կարգեալ այրս, այր հանճարեղ բա
նիւ՝ և կորովի խորհրդով. և խելամուտ՚ի
գործս իւր. այլև հսկայաձև՝ ուժգնդակ՚ քաջ
պատերազմող՝ և անպարտելի ախոյեան. որ՚ի
կռուին յորում միջնանէր՝ զմիւս ներհակ կռուին
յաղթէր. և զընդդիմակայ զօրսն իբրև զբան
ջար կոտորեալ ընդ երեսս դաշտաց Թափէր.
որոյ քաջութեին յառաջի կայդ՚ի բազում տե
ղիս լինի յիշեցեալ յորոյ զհաւատին իմանաս։
| Այլ այրս այս մովրով՝ ոչ էր ինքն ազնի որդի,
և կամ իշ խանազուն՝ և յերևելի յազգէ՝ այլ՚ի
հասարակ և՚ի խառնարհ ազգէ՝ զոր ազգն | րոպ
գլխի ասեն։ | Այր և քոյր մի այս մովրովիս
նորահաս կոյս՝ չքնաղ և գեղեցիկ՝ բարեսե
սիլ և բարեյօդ դիրք մարմնոյն և հասակին։

Ասկ Թէ՛ւբրն լաւտասափ զարգացեալ եհաս ՚ի չափ հասակի հնգետասան ևվեշտասան ամաց աւելի կամ պակաս. յորում ժամանակի շաղ ժուռն ցանկական մասին զօրանայ ՚ի մարդն՝ և ընդ իւրով իշխանութ՛ գրաւեալ յածե ցուցանէ։ ՚Ի սոյն ժամանակի Թէ՛ւբրն լաւտասափ հաճեալ ՚ի քոյրն մովրովիս մոլեգին շաղաչարութ՛ սիրէը զնա՝ և խաղայր ը՛ նմա ՚ի ծածուկ. բայց ոչ էին զուգաւորեալք. այլ էին կոյք երկոքեանն լաւտասափին և աղջիկն։ Ա՛ւ գործս այս Թէպետ ՚ի ժամանակս ինչ մնաց ՚ի ծածուկ՝ այլ յետոյ յայտնեցաւ. ըստ հրամանաց Ա՛ն, Թէ ոչինչ է ՚ի ծածուկ որ ոչ յայտնեսցի. որպէս յետոյ եհաս յականջս մովրովին լուրս այս։ Ա՛յլև ոմանք՝ որք էին նա խանձաւորք և ոխակալք ընդ մովրովին. որ գիք չարեաց և յուզողք խռովութ՛ց. յիշեցին զայն առաջի մովրովին, և երեսածածանք արարին նմա. և մովրովին յայտնի պատճառէ վշտացեալ ոգւով չափ և Թախծեալ սրտիւ. զմահ անձին խնդրէը և ոչ գտանէր։ Ա՛ւ զկնի բազմաժամանակեայ տրանջանաց, որ ՚ի ծածուկ. ապա յայտնի և համարձակ ընդ ամենս խօսէը, և ասէը. Թէ ես սպանելոց եմ զլաւտասափ. քանզի ոչ կարեմ տանիլ զայսպիսի նա խատինա՝ զոր ընդ երեսս իմ ասէն. զի ամ Թալի աւտակ եղէ իմ ջ աշխարհիս։ Ասկ իշխանք և մեծերիմք Թէ՛ւբրին լաւտասափու իբրև լսէին զբանս մովրովին. երկուցեալ խռովափէին ՚ի նմանէ. քանզի գիտէին եԹէ կարօղ է առնել գործով. զորև բանիւ ասէ։ վն որոյ ՚ի դիպօղ և ՚ի պատշաճաւոր ժամու աղաչէին զլաւտասափ աղաչանօք և մեղԹանօք իբաց կալ յայնպիսւոյ գործոյն, որ ոչ իսկ բնաւ վայելէ

վայելել Թէոդորակնի անուանեալ։ Եւս բանք սպառ-
նալեացն մովրովին մի գուցէ թէ գործովք
արդիւնացին։ Եւ ի բազմոց Թախանձա-
նաց իւրոցն բարեկամաց. լաւ ասասի ասաց,
ոչ կարեմ երբաց կալ ի կուսէն յայնմանէ. քան
զի ոգւով ջոխ սիրեալեմ ես զնա. բայց որով
հետեւ այդպէս ասէք. ահա ունի և գիտակ իսկ
էք զի ոչ ես զկին արարեալեմ՝ և ոչ կոյն այն
զայր։ արդ խօսեցարուք զնա օրինաւորօք կար
գօք ինձ ի կնուէ. և դիք զնշան զի արացուք
հարսանիս. և բարձցի զտրտունջն ի ձէնջ։
Եւ ի բանս լաւասասփիւն հաճեցան իշ խանքն
ամքն. նա և մովրոնին իսկ. և ուրախացեալ
փառս մատուցանէին Աստ զի բարձաւ զխո-
վութիւն ի միջոյ. և այսու բանիւ եդին զնշան
աղջկանն այնմիկ վը կնութե լաւասասփու։
Իսկ եղբայր աղջկանն մովրով՝ յոյժ ուրախա
ցեալ ընդ գործն այն՝ և գոհանայր զլաւասա
փէն. ասէր զինքն ծառայ և պաշտօնեայ նմա.
և թէ զանձն իմ և զկեանս եդեալ եմ ի ձա
նապարհս և ի հրամանս նր. որովհետև ոչ
արհամարհեաց զանտոհմութիւն իմ, զի ինձ որ
դի գլխի ասէին. այլ այնչափ հաճեցաւ յիս՝
մինչ որ զքոյրն իմ եառ ի կնութե և ի ծա
գութիւն ինքեան։

Իսկ բիրտ և հպարտ և ինքնահաճ աղգն
Ռ|| րաց՝ որ զտոհմութիւն և զնախնի հարց սեռս
քննեն՝ և խոչընդոտ որոնեն. ոչ հաճեցան ընդ այս
բան։ քանզի կանայք իշխանացն՝ և ազնիւր
դուոցն՝ և թաւառացն. որք եին մեծ աղգիք և
դասերք իշխանաց յառաջն. և արդեանս ամա
նակի կին և մարք իշ խանաց։ ընդ սոցին և արք
ամանք էս։ ոչ քնաւ հաճեցան՝ և ոչ երկն կամա
կից սյսմ գործ ոյ. քանզի երևելի կանայքն ասէ

ին արանց և որդւոց եւրեանց. Թէ զիարդ մաք
Թի մեզ՝ որ եմք դատերք այս անուն աղնի որ
դեաց. և կանայք և մարք այս անուն իշխա
նաց՝ գնալ յերկրպագութեն և յողջոյն աղջկան
միոյ՝ որ դուստր է գլխի տուն միոյ շինականի.
Արդ՝ եթէ հաւանեցուցանէք զԹէրն՝ դա
նալ յայդմ խորհրդենէ՝ և առնուլ իւր զկին
՚ի դատերաց Թէրց՝ բարւոք է. ապա Թէ ոչ
այսպէս՝ մեք և մեր կամիմք գնալ յողջոյն և
յերկրպագութեն գլխի աղջկան միոյ. զի
ծանր է մեզ գործդ այդ. և եթէ կամիք որ
ձակեցէք զմեզ ՚ի կնութէ ձերմէ. և այլ կին
առացէք: Եւ եղև այս շփոթ և աղմուկ և խռո
վութեն մեծ և անփարատելի իմէջ ազգին
Իսրայէլ զբազում աւուրս: և որքան հնարէին
կողմն հաւանողացն ոչ կարէին ՚ի հաւանութեն
ածել զանհաւանն կողմն. վասն որոյ յանհնարս
անկեալ խաղաղասէրքն անկանէին յոտս
լաւասափին, և աղաչէին. զի Թերևս խա
զաղութեք արասցէ եղս երացն: Ասէ Թէրն
և ան՚ձար մնացեալ առ այսմ. ասաց նոցա
դուք գիտէք. և իշխանքն առաքեցին յեր
կիրն դադիանու և զդուստրն դադիանու
Թէրին նշանեցին վասն կնութէ լաւասափին:
և այսու պատճառաւ իբաց է կաց լաւասափ
՚ի մովրովի քրէերէն:

Եւ մովրովա այս՝ որ յառաջնում նուճադին
զի ունէր բնակեցուցեալ յինքեան ՚ի ղօրացն
շար այսու. և արդ՝ այսն այն առաջին, զեօթն
այլ այս չարագոյնս քան զինքն առեալ ընդ
ինքեան, և եկեալ բնակեցաւ ՚ի մովրովս յայս.
և եղև սորայս վերջինն չար քան զառաջինն:
վասն զի փըռնգայր իբրև զյատերազմասէրը
երիվար. և գոչէր իբրև զառիւծ. և չնչէր
իբրև

իբրև զՀրաշունչ վիշապ իմն լաւասափուս. և
խնդրէր սպանանել զնա յաղագս երկուց պատ
ճառաց ։ առաջին՝ վն նախկի խոյատուականաց
քեռն իւրոյ. և երկրորդ՝ վն վերջին անարգա
նացն նմին. և խնդրէր, Թէ զիարդ՝ ի դէպ
ինչ գտցէ զնի Հարեալ սպանցէ զլաւասափն ։

Նակ իշխանքն մտերիմք՝ և ցաւակից բարե
կամքն զգուշանային, և պահէին զլաւասափն.
և զգուշացուցանէին զնա՝ զի պահեսցէ զինքն
՝ի մովրովէն ։ այլև խրատէին զնա զի սպանցէ
զմովրով ։ Եւ իբրև հասատատեցին իշխանքն և
լաւասափն իմէք եւբեանց զխորհուրդ սպան
ման մովրովին ։ այսու գիտաւորութիւ , յա
ւուր միւսմ՝ ի գինարբուս խրախուսեցին բազում գինի մովրովին՝ զի գուցէ փոքր
ինչ լուծցի՝ ի զօրութենէ , ոչ զի գիւրաւ սպան
ցեն զնա. և իբրև եհաս ժամն՝ եկ Թագաւորն
արտաքս. և իշխանացն ամենք գիտակք եղեն նո
ւս եկին ի ի արտաքս ։ և կոչեցին առ լաւ
ասափ զմին գահիճ, որ հրամայեր նմա լաւա
սափ գնալ՝ և ներքս և սպանանել զմովրով ։
և՝ի ժամուն միանչ նա ընդ գահճին զայն խո
սեր. լուաւ զայն բանն ոմն՝ ի ծառայիցն մով
րովին. որ եր յառաջընթաց փայեկ նորին. զոր
առեն շաթր . և իբրև զթուղուն Թռուցեալ
՝ի ներքս՝ ի տուն անդր ուր եր մովրով և ասաց
նմա. ահաւասիկ գան առ սպանանել զքեզ.
քանզի այսպէս հրամայեցաւ վասն քո՝ ի Թա
գաւորէն ։ Նակ մովրով իբրև լուաւ՝ ի սաստիկ
երկիւղէն այնպէս եԹող նա զգինին ոչ Թէ ոչ
ինչ բնաւ արբեալ զգինի ։ և երբ յայնմ ժամու
գօտեկցաւ և գլուխ իւրոյ նստեալ՝ և՝ի տագնա
պէն այնպէս բոկոտամբ՝ և գօտեկցաւ՝ և գլուխ
իւրոյ՝ ի վերոստեալ՝ ի տեղւոյն ընԹացաւ յա

խոռ

խոռ երիվարաց Փարաւոնին. ուր այրուն
երիվարքն կապեալք կային՝ քանզի մերձ էր և
զի ինքն մովսես փութայիւ գիտէր Թէ յերիվա
րացն, որոք է փութագնաց և սրընթաց՝ էարկ
գանդանաւանդ՝ ի բերան երիվարին. և՝ ի
ներքս՝ ի յախուռն անդ հեծաւ իմն երիվարին
ջլով միայն առանց Թամբի. մի երկիւղն մա
հաբեր՝ զի մի ըմբռնեալ սպանցի. և այնպէս
հեծեալ յերիվարն եւ արտաքս՝ ի յախուռէն,
Թոյլ տուեալ զերծանակ երիվարին և մնրա
կեաց զնա՝ զի առեալ զինքն փախիցէ: Իսկ օդա
պարիկ երիվարն այն. իբրև զերկնագնաց Թըռ
չուն առեալ զնա ընԹացմամբ գնայր ոչ իբրև
իվերայ երկրի. այլ իբր ընդ երեսս օդոյ: Այս
Թէպետ բազում՝ ի զօրաց լուսաւորին ելին
յերիվար և ընԹացեալ զհետ. ոչք՝ ի նոցանէ
կարաց հասանել՝ բայ յերկուց ոանց: Իսկ
մովսես խօսեցաւ ընդ նոսա կալ՝ և զտեղի ու
նել սահ մի. իբրև կացին եկօղքն. սկսաւ խօ
սիլ ընդ նոսա մովսես բանս մաղԹանաց. ոչ
զի մի ըմբռնացին զինքն՝ այլ Թոյլ տացեն նմա
գնալ. և այնքան խօսեցաւ մինչև էարկ զգուԹ
և զողորմ՝ ի սիրտս նոցա՝ որք ոչ ըմբռնեցին՝ այլ
Թոյլ եառնուն: և նա անցեալ գնաց՝ ի քաղաքն
Թինվեհս. ՚ի դիմի իերին էմուտ և՝ ինձին գիշերին
եբ. էառ ընդ իւր զայր ոմն Թարգման. զի ինքն
ոչ գիտէր զայլազգեացդ լեզուն. գնաց՝ ի գաւ
առն ախտաւուտ առ աւազեանն ղազախաց՝ որ նա
տէր՝ ինձին գաւառի. և ծանոյց նմա զամ ան
ցուածս իւր՝ և խնդրեաց՝ ինոցունց առաքել
զինքն առ շահաբաան: Այս նորա լսեան անպա
տուական Թէ՝ պատրաստեցին ինքեանց
ձրս յոլով. և առեալ զնա հասուցին առ շահն՝
որ էր յայնժամ՝ ի դղեակս աստուածանեալ տե
ղին՝ որ է յերկրին շամախուս: Այս

Պնակ Մովրովին առ Շահն։

Իւր զաղախս զօրականքն՝ որք առեան զմով
րով՝ յանդիման կացուցին շահաբասին. և
շահն խօսեր ընդ մովրովին՝ և հարցաներ զոմն
և զուստին և զվն էրն. և մովրով ամենայն հար
ցուածոց առն էր զպատասխանի կարգաւորօք
խօսիւք։ և ասեր, եթէ ընդ հովանեաւ տէրու
թէ քոյ ընկալեալ ընդունիցիս զիս. ես քա
զմոց գործոց և իրաց պիտոյանամ ՚ի ծառայ
ութէն քո։ և կացեալ ժամանակս ինչ անդէն
շահն իւրով բանակաւն. և ապա ջնջեալ անց
ի գէպ՚ի սպահան. տարաւ ընդ իւր և զմով
րովին. և օր աւուր յառաջ խաղալով հանդարտ
ութիւք գնացին, մինչև հասին ՚ի սպահան։ և
յայնմ դիպող ժամու շահն խօսեր ընդ մովրո
վին և տեղեկանայր ՚ի նմանէ զորպիսութէն աշ
խարհին՝ և ազգին ։| ըստ, զամրութէն երկրին,
և զհմաստութէն թագաւորին, և իշխանացն. զբազ
մութէն ազգին, և զքաջութէն զօրացն. և այլ
զօրինչ կամեր։ Իւր կացին անդէն ՚ի սպահան
հանց այն ամն՝ և մտին յամն երկրորդ. առե
շահն առ մովրով. ահա անցին աւուրք յո
ղովք. արդ որով կերպիւ յօդեսցուք զպատա
ճառս՝ որպէս զի այնու պատճառաւ զօրաժո
ղով լեալ գնասցուք իմն ազգին ։| ըստ։

Իսկ մովրով յայմ կամեր զայն քէնն առ
նուլ՚ի լաւասափէն. որ էն վատանութէնէ
և անարգանաց քեռն էր. որոյ սակս և երկեալն
իսկ էր՝ ըստ նմին Ճանապարհն և կերպի խօսե
ցաւ՝ և զտուն էտ շահաբասին՝ և ասաց։ Լա
ւասափին քոյր մի թագուհին նորահաս կոյս չքնա
զագեղ և գեղեցկատեսիլ. և ամիս ամսէնէ թագ
վայելուչ. որ վայելէ ոչուամբ՝ բայց միայն
սեռն իմում արքայի. արդ՝ խնդրեա զնա
քեզ՚ի կնութէն. և յետ գալոյ կուսին զմայրն
և

և խնդրեացես պատճառաւ կուսին. և յոր ժամ եկեսցէ մայրն՝ զմայրն ևս արգելցես պատ պատճառաւ կուսին. և նաքօք դիւրինէ որպէս զլաւասափ՝ ի կորուստ արդ՝ եթէ այս խորհուրդ այսպէս առցէ զկատարումն՝ բարւոք է. զի դիւրին է և հեշտ. և եթէ ոչ լսէ նէն և ոչ տացեն զաղջիկն քեզ. յայնժամ չտալն նոյ եղիցի քեզ պատճառ գնալոյ իվերայ նոյ։

Իսկ անվթար կամարարն սատանայի՝ երկ րորդ սաբիւտոսս այս շահաբաս՝ յետ ընդու նելոյ զայսպիսի խրատս ի մովրովին. գրեալ առ լաւասափ և առ մայրն նր՝ վն քեռ լաւասա փին զթուղթ սերոյ և ողջունի. որ ի վերոյ ու ներ բանս իբրև զկենաց. բայց ի ներքոյ լրիւ հրաւեր մահու. և գոյացուածի բանի թղթոյն ևր ըստ այսմ օրինակի։

Կամիմք ձգմարտութ՝ զի հաստատուն և անդրդուժելի լիցի թագաւորութիւն մեր և ձերդ. և սէր և միաբանութի երկուցս ազանց Պարսից և Հռոց. և մեք զամ իշխանաց և աշխարհաց կողմանցդ այդոցիկ զվերակացուութի յանձնես ցուք ի ձեզ. զի դուք հոգայցէք՝ և վարիցէք զթագաւորական զիշխանութի հիւսիսական կող մանցդ՝ իսկ մեք զայլևս կողմանս հոգասցուք։ Եւ սմին այսմիկ միաբանութե նշան և պատ ճառ լիցի այս. զի զբերդդ դուստրդ ձեր քե րիցէք առ մեզ. նախ զի լիցի կատարումն գոր ծոյս այսորիկ նշան և չարհակապ միութե երկուց ազանցս։ Երկրորդ՝ դ չհոյ և թագուհի լիցի ամի ազգին արեացս։ Երդ ըստ այսմ օրինակի գրեալ զթուղթն առաքեաց յաչխարհն։ Բայց իքա զաքն տփխիս առ լաւասափ՝ և առ մայրն նր։

Իբրև ընթերցան զգիրն, ծանեան զի թագա դրութե և թշնամութե մովրովին դաւաճա նութե

նուէրն էր ամ բան թղթոյն։ ||Է զինքեանց
գնալն և ոչ զաղջկան տալն կամեցան. քանզի
ասաց մայր լաւասափիլն. 'ի ժամանակին՝ յոր
ում է իր յերևան քաղաքի 'ի պատերազմի. կո
չեցեր զմեզ առ քեզ բարեկամութեամբ պատճա
ռաւ. և մեք անկեղծ սրտիւ իբրև 'ի ձմարիտ
բարեկամ և 'ի թագուր եկաք առ քեզ. և դու
զգործ թշնամոյ գործեցեր ընդ մեզ. զի դէ
ղովզայն իմ սպաներ՝ և զնա խայտառակեցեր՝
արդ մեք՝ որ զայսպիսի գործս տեսաք 'ի քէն. զի
արդ վստահացուք միւսանգամ գալ առ քեզ
արդ եթէ ստուգիւ զհաստատութիւն և զհան
գիստ մեր կամիս, ոչ ասացեր. մի նեղեր զմեզ՝
և մի խռովեցուցեալ վրդովեր զնաղաղութիւն
մեր. այլ թող զմեզ կալ 'ի հանդարտութեան. զի
այս փոքր իշխանութիւս մեր բաւական է մեզ
'ի պէտս կարեաց մերոց. ողջ լեր։ |,ւ ապա
տասխանիս այս եկեալ առ շահաբասն մինչ էր
'ի սպահան. յորում ինքն և մովրսին խորհէին
և խոկային զօրհանութագալ զաւեր աշխարհին
||ըաց՝ և զանկումն թագաւորութեանն։ |,ւ զպատ
գամն զոր նախ գրեաց առ նոսա շահն. երկիցս
և երիցս կրկնեաց. և տուաբեաց առ լաւասափ
և առ մայրն նորա. զի թերևս կամ զլաւասափ
կամ զմայրն և կամ զքոյրն ածցէ յիւր ձեռն՝
և ոչ կարաց։

Հետ երից անգամ գնալոյ և գալոյ պատգա
մացն իբրև ոչ եկին. այնուհետև զերեսս իւր
դարձուցեալ շահն դէպ յաշխարհն ||ըաց.
ժողովեալ զզօրս իւր զօրաբարեալ 'ի սպա
հանայ ||ն իւր ուղեղով զնորատուտն չարեաց
և աշխարհաւերն զմովրսով. ելեալ 'ի սպահա
նայ կամկար և հանդարտ գնացիւք հասին
մինչև յերկիրն ղարաբաղու 'ի քաղաքն գան
ջայ.

ջայ. և անդէն զտեղի առեալ կացին զամառն։ Եւ ասեր չահն ընդ մով բովին, արդ անցին իմր ժամանակք բազումք՝ երբ լինէին զի տալցես զմեզ ի ըստ տուն պատասխանեալ ասեր մով բովն տակաւին համբերեա՝ զի արդ ես ոչ է ժամանակ, և յորժամ եկեսցէ ժամանակն, ես ինքնին յուշառնեմ քեզ գնալ անդ։ Եւ զայս վն այն ասեր մովբովն թէ ոչ է ժամանակ՝ զի ամառն անցցէ և ձմեռն եկեալ իմր հասցէ՝ և ծառք մայրեացն տերև աթափք լինին, զի դիւ բին լինի զօրացն Պարսից ձիով խաղալ մտանել յաշխարհն։ Ըստ։ Այլև ազդն։ Ըստ՝ որք փա խուցեալք և ամրացեալք և գաղթեալք էին, յամուր վայրս և ի փապարս և ի դժուարին տեղիս աշխարհին, ի խստութենէ ցրտոյ և ձեան ձմերոյին ժամանակին, և ի նեղութենէ նէ սովու և այլ կարեաց, ոչ կարացեն տևել ցրտոյն և կալ յամրոցն, այլ դարձին ի բնա կութիս իւրեանց ի ձիախաղաց տեղիսն, ոպ զի դիւրին լինի զօրացն Պարսից յափշտակո ղաց և աւարչաց խաղալ ձիօք և առնուլ յաւա րն զնոսա։ Եւրև առ յապայն կատարումն գոր ծոյն ըստ օրինակի նախագոյն խորհրդեան Ն ր կատարեցաւ։

Ետ ազդն։ Ըստ Երբ լուան զգալն չահին իմր իւրեանց, նման մտախոհ լինիլ վն էլից իրացն, և խորհեցան զմիաբանութենէ առնել ընդ իւրեարս երկոքին թագաւորն։ Լաւ ասափ՝ որ էր տեր Թիֆլիսու և քաղքայ. և Թամրազ, որէր տեր կախէթու և գրիմայ, ոպ զի երեքեան օգ նականութենէ կարասցեն դիմակալել Պարսից։ Եւ ի պատահուա այս առաքեցին լաւասափ և իւրքն ի կախէթ՝ և կոչեցին զԹամրազ ի Թի ֆլիս վն միաբանութենէ։ Ետ Թամրազ՝ զի

զիշխան բաժանման և զերկատութիւն, բազում
անգամ կրեալ էր. նա և զվիճակ և զթշնամութիւն
ազգին Պարսից՝ որ յորով անգամ արարեալ
էին նմա, գիտէր. հոգւով չափ յոժարէր՝ ի միա
բանութիւն. վասն որոյ յարուցեալ եկն՝ ի թիֆլիս.
որոյ գալն եղև ուրախութիւն անպատմելի լուսա
սափին և իւրոցն. որպես արարին զուխտ և զդա
շինս լինել միաբան և միախորհուրդ. և զան
ձինս դնել իւրեարց՝ և մեռանիլ վասն
միմեանց:

Յաւուրս յայսոսիկ, որ եկն Թամրազ՝ ի տըփ
խիս. լրտեսքն շահին. զորինչ լուան և տեսին,
գնացեալ տարան զՀամբաւն շահին և կամայօ
ժար կամարարն անկելոյ արուսեակին շահաբաս
առեալ զնովքն՝ ի նմանէ զնորագիւտ հնարս
կործանման և երկպառակութեան առնել թշնա
րութենն քրիստոնէից. քանզի մինչ էր՝ ի գան
ջայ քաղաք զետեղեալ իւրոյն բանակաւ.
սկսաւ աստի և առաքել զթուղթս պատրա
նաց և խաբէութեան. ոչ յառաջագոյն՝ ի սպահա
նայ. այլ ընդ նմին և այժմ աստի. որ՝ ի վերոյ ունէր
զողջոյն զսէր և զխաղաղութիւն. և՝ ի ներքոյ զպատ
րանս և զխաբէութիւն և զնենգութիւն. գոնեայ զի
յերիցն զմինն արկցէ՝ ի ցանցս իւր. կամ զլուսա
սափ. կամ զմայրն, և կամ զքոյրն, և ոչ կարաց:

Այս նորագիւտ հնարն այս էր. զի զթուղթն
պատգամաց՝ զոր յայտնի առաքէր. ընդ նմին
ծածկաբար միւս այլ զթուղթ ծածկեցեալոց
խորհրդոց և նենգութեց գրէր առ լուսասափ
և առ Թամրազ ծածուկ՝ ի միմեանց. և առ
լուսասափ գրէր թէ միհաւատար դու Թամրա
զիդ՝ և մի միաբանիր ընդ դմա՝ զի գա թշնամի
քո է՝ և կամի բարեկամութիւն դասել և սպանա
նել զքեզ՝ և տիրել աշխարհին քում. ոչ ինձ

ծանուցեալ է զայս խորհուրդ. արդ մինչ դեռ
չես սպանեալ՝ փութացեալ դու սպան զնա՝
զի դու տիրեսցես երկրին քոյմ և նոր. նա և
ես քեզ օգնական եմ. եթէ զօրք պիտոյանան
քեզ՝ և թէ գանձ. զի ինձ գոյ յօժարութիւն
զի դու տիրեսցես երկրի նոր։ Այնպէ և ըստ
այսմ օրինակի գրէր և առ Թամրազն ծածուկ
՚ի լաւասափէն. դու սպան զլաւասափ՝ և դու
տիրեսցես երկու աշխարհին։ Յորժամգամ
առաքեաց առ նոսա զայսոսիկ Թուղթս
զայսոսին և զգաղտնին իմիասին. և լաւասափ
և մայրն իւր ոչ ինչ գիտացին, եւէջ զաղ
ջինին առաքեցին։

Իսկ ծածուկ Թուղթն՝ զորս վճ միմեանց
ընկալեալ էին Թամրազ և լաւասափ՝ պահեալ
ունէին առ ինքեանս. և տակաւին մնալարժ
լինէին իմանալ զչմարիտն և զսուտն։ և ՚ի
խնամոյն Յերկոքեան Թղթոցն յայտնեցին
զխորհուրդս զայս միմեանց. նաև ցուցին զզ
Թուղթն՝ զոր առաքեալէր նոցա շահն, և ՚ի տե
սանէին իմացան՝ և ծանեան սուտ գիւ զվճիռ
մուրճ շահին՝ որ առ ինքեանս։ և փոխանակ
Թշնամութեն զսէր անխզելի և զբարեկամուն
անքակտելի հաստատեցին իմիջի իւրեանց։ Ա ե
զի լաւասափ զքոյրն իւր՝ զոր խնդէր շահն՝
ետ ՚ի կնութի Թամրազին. զի նախկին կինն
Թամրազին մեռեալէր։ և արարին անդէն հար
սանիս Թամրազին և քեռ լաւասափին՝ որոյ
անունն էր փարի։ Եւ ետ հարսանեացն՝ Թամ
րազ և լաւասափ գնացին ՚ի մշխնիձայ՝ որ է
աթոռ և պատրիարգարան իւրեանց. և
կրկնակի երդմամբ, միաբան և միախորհուրդ
լինել և պատերազմիլ ընդ Պարսից։ Այս ՚ի լի
նէին այսմ ամի։ Թղթաբերքն Պարսից՝ որք
յայտ

յայնմ եկեալք ի նմա. և լրտեսքն, որք՝ ի ծածուկ գնացեալ պատմեցին շահին. և նա՝ ի խոր խոցեալ լինէր՝ ի սիրտ և յոգի՝ զի ինքն քանիցս անգամ խնդրեաց զաղջիկն, և այսքան զօրօք վնաս եկն. ինքեան ոչ ետուն, այլ Թամրազին։

Ոչեաց շահն զմովրուին և ասէ ցնա՝ այսօրիւք ամենիւք զօրօքս ածեալ բերեր զմեզ մինչև ցայս վայր. և զաղջիկն, զորմէ ասէիր, ահա տեսեր զի ոչ ետուն ինձ՝ այլ Թշնամւոյ խմոյ. որպէս ծառայից խմոց հազիւ Թէ հաւասարի։ Արդ ծաղր և այպն կատականաց արարեր զիս ամի աչ խարհի. և եթէ ոչ տարեալ մուծցես զիս յաշխարհն Պարսից. և՝ ի ձեռս իմ գրաւեսցես՝ զերկիր նշ. գիտեա դու յանձն քո՝ զի չես միայոց կենդանի. այլ յօդ յօդ բաժանելոց ես մարմին քո ամ։ Եւ մովրուի ետ զպատասխանի՝ եթէ ոչ տարայց զքեզ յերկիրն յայն՝ այդպէս առնես. և Թէ տարայց զինչ առնես։ Ասէ ցնա շահն, ամ խորհրդական և նախկնաց նախարարաց խմոց բուն իսկ գլուխ՝ Ենոխապատիւ՝ և գերագոյն քան զամն դու ես լինելոց։ Եւ խրատուին մովրուի համբերեցին մինչև՝ ի դեկտեմբերի ամին, մինչև յաւուրս ոմանս. որ եկեալ էհաս ձմեռնային ժամանակն՝ և ցուրտն սաստկացաւ. և եկեալ ձիւնն կալաւ զգլուխս լերանցն՝ և զձանապարհս փախստեանն և յամրոց մտեալ արքն նեղեալք՝ ի ցրտոյ ի քէն՝ ի շէնս և՝ ի գեղս բայս. և տերևք ծառոցն Թափեցան, որ ամ տեղի աչաց ակներև տեսանելի եղև։ Ասպա ասաց մովրուի ցշահն. արդ ահա այժմ գնաս ցուք յաշխարհն Պարսից՝ զի այժմ է ժամանակն. և ջանեալ՝ ի գանձակ քաղաքէ եկին՝ ի սահմանս կախեթուց՝ որ է երկիր Թամրազին։

Եւ Ենոխապատիւ երկրին կախեթուց իմէջ ձո

ըոյ մտանէր՝ ընդ որ անցանէ ինն՝ և ապա մտանէ ի ներկիրն. և էր այն նեղ և նուրբ և դժուար ելին վայր երկու. իսկ կողմանքն ձորին բարձր և քարավէժ լերինք. և մացառուտ և թաւ մայրի. ըստ որ մարդ և ձի ոչ կարէ ինչ գնալ: Օ որ թամրաղ և լաւասահ եկին բազմաք զօրք կողմանն զկիրճն ձորոյն՝ և կանգնեցին զպարիսպ ամուր քարիւ և փայտիւ. և ի ներսին կողմանն ի շինեցին զտեղի պատերազմի ուստի ի ներքս կալով ելիցեն պատերազմեսցին ընդ թշնամեացն՝ որք արտաքոյ:

Իսկ բանակն Պարսից յարձակ վայրի հանդէպ ձորոյն բանակեալ էր. իբրև տեսին թէ Պարսիկքն կալան զանցս Ձանապարհին. ան Ձար եղեալ ի տարակուսի մեացին: և շահն դարձեալ կոչեաց զմով բով և ապառնացաւ նմա զմահ. նաև մով բոյն ինքն ևս մեաց ի տարակուսի: Իսկ յետ երկուց աւուրց ասէ մով բոյն ցշահն. խորհեալ եմ գտեի զկողմն յուրեք Ձանապարհ. բայց երկուց աւուրց Ձանապարհ հեռի է ասեի. այլև պիտոյէ կացնաւորս և բահաւոր և մրճաւոր. որ զմայրին կոտորեն և զդժուարին տեղիսն հարթեալ դիւրեն: Իբրև լուաւ զբանս զայս շահն մեծաւ ուրախութիւն ցնծացաւ՝ և հրամայեաց զօրաց իւրոյ առնուլ զգեղեմ կացին և զգեահ հղայլինչ գործ ի ևգնալ ի տեղին և բանալ զՁանապարհ. և նոքա գնացեալ կոտորեցին զմայրին՝ և դիւրեցին զդժուարին տեղիսն՝ և բացին զՁանապարհ. և եկեալ ծանուցին շահին Թէ եղև՝ զոր հրամայեցեր:

Իսկ շահն հրամայեաց բանակին իւրոյ. զոր օրինակ մինչ ցայնժամ կազմեալ հարեալ կացուցեալք էին վրանքն՝ և ուղտ և բեռնակիր անասունքն. և օրտուս բազարչիք՝ և այլ ամենայն

ոմն յառաջն կային սոյնպէս կացցեն ՚ի տեղիս
եւբեանց։ ոմն զի համարեացին Ա ըսցիւքն Թէ
տակաւին անդ են զօրքն Պարսից։ Այլ միայն
մարտիկ զօրքն Պարսից եւբեանց պատերազմա
կանաք զինուքն եւ երիվարօքն զանխոս եւ Թա
քուն եղեալ գնացեալ են։ ընդ գացեալ Հանա
պարհն մտցեն յերկիրն կախեցուս։ Յայն
ժամ եղեւ պատերազմականաք զօրքն Պարսից եւ
գնացեալ ընդ նոր գացեալ Հանապարհն մտին
յերկիրն Թամրազին՝ եւ հասին ՚ի շէնս եւ ՚ի
գիւղս եւ ականս կոտորել զազգն վրաց անխնայ։
Յակ Թամրազ եւ զաւս ասուի ոչ քաջ նստէին զօրօքն
Ա ըսց ՚ի բերան Ձորոյն ոչ գիտէին զարար
մունան Պարսից։ մինչ յանկարծակի տեսին
զայրմի գլուխն եւ մարմինն վիրաւորեալ եւ հա
սանն ամ արեամբ Թաթաւեալ։ որ փախուս
ցեալ ՚ի ապանմանէն Պարսից եւ եկեալ գուժ
կան եւ համբաւաբեր մն գալոյն Պարսից եւ մնա
նելոյն յերկիրն Ա ըսց։ Այս ՚ի լսէն զայս Թամ
րազին եւ լաւասարին՝ եւ որոց ընդ նմն։ ափշեալ
յիմարեցան՝ եւ ոչ այլեւս կարացին առնել։ ոչ
ստացուածոյ կամ ապրանք բառնալ՝ եւ քնաւ
ոչինչ։ այլ իւրաքանչիւրոք զընտանիս եւ զկա
րեւոր սիրելիս իւր առեալ ընդ ինքեանս հա
զիւ Թէ ՚ի մէկնակի ձիով հեծեալ հապճեպ
տագնապաւ անապարեալ իբացփախչէին զնի
մի անկցին ՚ի ձեռս Պարսից։ Ընդ յայսմանէ
պատճառէ Թամրազն եւ լաւասարին ասուի փա
խուցեալք անկանէին ՚ի Լոփլիս։ եւ անտի ՚ի
գօրի։ եւ անդ եւս ոչ կարացին կալ։ այլ ընդ
Հանապարհն կոլբայու անցին զլեռան կովկաս՝
որ ՚ի եալբուզ սարն։ եւ գնացին ՚ի պաշխաչու
խի աշխարհն։ վասն զի մայրն լաւասարին
դուստր էր պաշխաչուխի Թէրուին։ վն այսո

ըիկ Թամրազն և կինն իւր՝ և լաւասարդ և մայրն իւր. և այլ ընտանիք սոցա փախուցեալք ի պաշխարհս զերծան ի ձեռաց Պարսից։

Այս զօրքն Պարսից՝ որ ի միւս կողմանէ եկեալ մտին յերկիրն Թամրազին. եկին մինչև ի բերան Ձորոյն, զոր կապեալք էին վրացիքն. քակեցին զկապն և բացին զլայն և ընդարձակ Հանապարհ. ընդ որ եկին բանակին Պարսից՝ մտին յերկիրն Թամրազին. և անդէն բանա կեցան և կացին մինչև յաւուրս յիսուն՝ և ոչ ելին յերկրէն։ Այս յայսքան աւուրս, զոր կացին անդէն Թէ զինչ գործեցին. բերան ոչ բաւէ խօսիլ և ոչ լեզու Հաւել. դուս մտօքդ խոր Հեալ խելամուտ լեր. Թէ զօրքն զանպարտ զանձինս քրիստոնէից սրախող խող արարեալ վերաւորեցին. կամ Թէ գլխովին խակ սպանին. և զանմեղն գերեցին և խայտառակեցին. և զինչս և զստացուածս յափշտակեցին. և զշի նուածս հրդեհեալ այրեցին և քանդեցին. և զեկեղեցիան քակեցին. զսեղանն Եջ՝ և զնշան սր խոյ խաչին կործանեցին։ Այս զգերեալսն պահէ ին Համր բանակին առ իւրեանս՝ և պէսպէս վշ տօք տառապեցուցանէին՝ ցրտով և մերկու թ՝ քաղցիւ և ծարաւով և այլ բազումաւ կերպիւ։

Այս յորժամ էմուտ շահաբաս յերկիրն կա խէթոյ և եռես Թէ փախուցեալք են Թամ բազն և լաւասարդն. և Մնաց երկիրն և ժողո վուրդքն՝ ի ձեռս իւր։ Յայնժամ Հանձարեղն՝ ի խորհուրդս ջարեաց, և այլեա աշ խարհ աւեր Հնարս ներգործեաց, քանզի Հրամայ եաց յամեն գաւառս և՝ ի գիւղս կախէթոյ մունեդիկք շրջեսցին՝ և քարոզեսցեն բար ձու ձայնիւ՝ ի բազում աւուրս՝ և ասասցեն Թէ՝ Հրամանք՝ ի Հզոր և՝ ի խաղաղասէր և

յաշ

յաչ խարհաշէն Թէլբրէն շահաբասայ, զի յամէն բնակիչք աշխարհիս կախէ Թուս, եթէ ի խանիք եթէ հեծեալք, եթէ արուեստաւորք, եթէ առամիկ ժողովուրդք, և ամ՛ոք, որ եկեալ ամրացեալէ ՚ի լերինս, և՛ի մայրիս, ՚ի բերդս, և յամէն ամուր տեղիս· դարձցին, և եկեսցեն ՚ի տեղիս և ՚ի բնակութիս իւրեանց՝ և կացցեն խաղաղութ.զերկիւղ և զկասկածանս ինչ ՚ի զօրացն Պարսից՝ մի կրեսցեն, քանզի հրամայեալէ նոցա Թէլբրէն· մի զոք նեղել՝ և մի զոք խուճել ՚ի ժողովրդենէ աշխարհիս՝ որք գան ՚ի հնազանդութիւն շահին՝ և լինին շահիսեւան, ոչ լինին նոցա ինոսա ամենևին այլ կայ ՚ի խաղաղութիւն։ Այսպէս որք յամառեալք դիմադարձ լինին հրամանաց Թէլբրէն, առաքելոցն Թէլբրէն իվէր նոցա զօրս բազումս, որք զամրոցն նոցա առեալ աւերեսցեն, և զինքեանս սպանցեն, և զընտանիսն գերեսցեն, և զինչսն յափշտակեսցեն։ Այդ եղեալ ՚ի յամրոցսդ՝ և եկէք ՚ի հնազանդութիւն, և լերուք շահիսեւան, և կացէք ՚ի խաղաղութիւն։ Այս յիշեհանաց և՛ի նշանաւոր արանց ամէնց յառաջեալ վաղագոյն գայցէ, ընծրհելոց և նմա Թէլբրէն զփառս և զպատիւս՝ և զպարգևս բազումս, և զպետութիւն իշխանական։

Այսպէս բնակիչք երկրին կախէ Թուս իբրև լուան զբանս քարոզութիւն մուհեդկացն, Մանկք պատրեալք հաւատացին. եկին և եղեն շահի սեւան։ Մանկք յերկիւղէ սպանութիւն և գերութիւն եկին և եղեն շահիսեւան։ Մանկք վ՚ր բազ մերեայ կալցին անդէն համՋ երկրին Պարսից, անձար մնացին, եկին և եղեն շահիսեւան։ Մանկք տեսին զի զայս անուն ամրոց առին, և զայն անուն ամրոց առին, և արարին զպատնութիւն և զգերութիւն ընդ բնակողաց ամրոցին ա՞ա

բեկ և երկիւղալից եղեն, մի գուցէ ինքեանց
ևս այնպէս պատահիցէ, վնորոյ ինքեանք յամրո
ցաց եկին և եղեն շահիսէ ան։

Այլև հրամայեաց շահն վն շահիսէ ան եղէ
լոցն զի բնակեցուսցեն զնոսա յիւրաքանչիւր
շէնս և՝ի տեղիս, և յուսով և քաջալերութիւ
մեծաց բարեաց խոստացին ընդ նե։ և զանո՛
անս նոցա արանց և կանանց, ուստերաց և
դստերաց, և ամենից ընտանեաց գրեսցեն՝ի
քարտիսի, և առ ինքեանս պահեսցեն Պարս
սիկք։ Գ.յլև կացուցին իւրն նոց պահապանս՝ի
զօրացն Պարսից յամեն տեղիս՝ զի մի գուցէ որ
՝ի նոցանէ փախիցէ յայլուրեք։ բայց խաբէին
զնո և ասէին, վն այնորիկ կարգաւոր ձեզ զպա
հապանս՝ զի մի որ՝ի Պարսից արանց զձեզ նե
ղիցէ, կամ՝ զինչս ձեր յափշտակիցէ։ և ովքը
եկն՝ի շահիսէ անութե, այսպէս արարին ոչ
պատմեցաք։

Այս որք ոչ եկին, այլ մնացին յամուրս իւրեց,
եղին Պարսիկքն իւրեանց մրոցաց նոցա, և զբա
զում աւարս պեսպես հնարիւք մարտեղեալ
ընդ ամրոցացն մինչև յաղթեալ առնուին, և
զսուր իւրեանց եղեալ անխնայ կոտորեին, իբրև
պաշտօն բարի մատուցանել Գ.Ի համարեին,
ըստ վկայութե Ցն։ ապա զինչս և զստացո
ածս կողոպտեալ յաւարն առնուին, և զմնա
ցեալ կանայս և զմանկունսն նոյն գերեալ ածեին
՝ի բանակն իւրեանց։ Այս ոչ ասացի յաւարս
յիսուն կացեալ անդէնոչ մնաց ամրոց՝ զոր ոչ
առին, և կամ՝ զտեղի, զոր ոչ աւերեցին, և միա
հաղոյն յաւեր և յապականութե դարձուցին
զամենայն և զյուսութե և զբազմամարդ աշ
խարհն կախել թուս և գրիմս։

Այս եկեղեցեաց զանօթ ան և զսրբութե ան
զխաչ՝

զխաչ՝ և զսկիհ՝ և զաւետարան՝ և զբուրվառ՝ և
զշուբքան՝ և զայլ անօթս և զբրբուխս. որք էին
մեծ ածաձոյք և ծանրագինք, և զանազանիւք
յօրինուածովք ակամբք և մարգարտովք յօ
րինեալք. Հրամայեաց շահն վճռել ընդ մի խորտա
կեացեն. այլ տանիլ՝ ի քաղաքն յասպահան և
դնել՝ ի գանձարանին արքունի. և կայ անդէն
՝ի գանձարանին արքունականի մինչև ցայսօր.
որք բազումք՝ ի մերոց ազգացս վկայեցին գոլով
ականատեսք այնց սրբութեանց. Այլև զանկար
պատմուհանն Ա՛ի ընդ այլոց սրբութեանց անտի
առեալք են. և կայ՝ ի նոյն գանձարանին յաս
պահան քաղաքի. որ դեռ ևս զլոյս վառեն առա
ջի նր. և այսմ խօսեցա ասօղքն. Ինքեանք իւրն
աչօքն տեսեալք էին. և էին արք հաւատա
րիմք.

Յետ բազմաց աւերութեանց աշխարհին այ
նորիկ չոճեալ անտի և եկեալ՝ ի սինօս երկուց
աշխարհացն կախէթու և քառթլոյ՝ և անդ
բանակեցաւ շահն. և զհրամանն արար իւրոց
զօրացն մի նեղել՝ և մի խոշնել զոք՝ ի բնակչաց
աշխարհին քառթլոյ. և զօրացն Պարսից ելին
պիտոյացն իր ինչ՝ որ կարիք է մարդկան և
անասնոց. գնով գնեացեն՝ ի գաւառականացն.
և ըստ կամաց վաճառողին տացեն զդինն.
Այլև հրամայեաց շահն՝ զի ելցեն մունետիկք
և շրջեացեն յամեն գաւառսն քարթլոյ՝ և աղա
ղակելով քարոզեացեն. թէ.

Հրաման է՝ ի մեծ և յաշ խարհաշէն թագաւոր
շահաբասայ. զի աշխարհս քառթլոյ ամենք
գաւառականաք իւրով՝ իշ խանօք և ռամկօք
իւրով՝՝ ի խազաղութեն և յանդորրութեն կաց
ցեն. և ամէն որք երեալք են՝ ի բերդ և յամուր
տեղիս վճռ երկիւղ զօրացն Պարսից. այսու

հետև մի երկիցեն, և մի կասկածանս ինչ կրիցեն. այլ ելցեն ՚ի բնակութենս իւրեանց՝ և կացցեն ՚ի գործս իւրեանց և ՚ի շինարարութենս. և եղիցի սէր և խաղաղութիւն. և երթևեկութիւն ամենից ազգին Պարսից և ՚ի ձայս. քանզի զաշխարհս քառթլայ եմ գիտեմ, և ոչ աւերեմ վա՛ եմ և վա՛ լաւասափայ թագաւորին. վա՛ ոմն ինձ որ դէմ, և եղբայր և բարեկամ գիտեմ. և յորժամ գայցէ նա զնորին աշխարհն կինքն յանձնելոց եմ և ես գնամ յաշխարհն իմ։ ՚Ընդ՝ երթէ կամ մեռցի լաւասափ թագն՝ և գայցէ այսպէս առնեմ. և թէ ոչ գայցէ ահաւասիկ մովրուին՝ որ է յաշխարհս քառթլայ և յաղգէն ՚ի ձայս՝ որ և ահա ընդ մեզ է. զաշխարհս քառթլայ տամ մովրուվին՝ և ես գնամ յաշխարհն իմ։

՚Այլև պատուհիրեաց շահն մովրուվին զի և նա յերեսաց ծառայից առաքեսցէ յամին տեղիս աշխարհին՝ զի ըստ սովին օրինակի խօսեսցին առ ամենն բնակիչս գաւառացն առ ի հաւատացուցանել զնա։ ՚Եւ մնաւ և պատրաստականաւ յուսով զմովրուվին և խաբեաց ասելով. վա՛ ասասփն թէ գայցէ և թէ ոչ. քեզ տամ զնշխան նուէրին քառթլայ. որև ծառայք մովրուվին այնպէս խօսէին ընդ գաւառականացն։ ՚Եւ այս պիսեաւ օրինակաւ ստովք և պատիր բանիւք խաբեցին զամենն գաւառականան՝ որոչ պատերազմաւ և ոչ խռովութիւ. այլ սիրով և խաղաղութիւ ածին զամենն գաւառականան ՚ի հաւանութիւն՝ և ինքեանց յամրոցացն. և բնակեցուցին ՚ի գիւղորայսն։ ուստի լցեալ լինէր ամպնոց քանակին Պարսից մարդկան և անասնոց։ և յորմէնէ կողմանէ ունէին վտանգ ինչ զօրքն Պարսից։ այլ յամէ կողմանէ կային ՚ի խաղաղութիւն և յանդորրութիւն։

Այլ բնակիչք աշխարհին քառթլայ եր կիւղիւ կասկածանս կրէին՝ եթէ գուցէ ոչ գայցէ լաւատսին. և ՚ի պատճառէ այնմ՛քին նոյ. հրամայեացէ շահն Իւրոց զօրաց աւարել և գերել զաշխարհ տերութեն լաւատսափու։ և զայս բան զօրքն Պարսից ևս ասէին. և խօսէին ընդ գաւառականացն. այլև ասէին՝ եկայք դուք ևս գրեցարուք շահիսհեան՝ զի մի մանիցիք ՚ի գերութեն ոմն զժողովուրդն կախէթու՝ զի օրք գրեցան շահիսհեան ոչ մանեցան ՚ի գերութեն։ Իւ յայսմանէ պատճառէ բազումք աշխարհէն քառթլայ եկին և գրեցան շահիսհեան. և օրք գային ՚ի շահսհեանութեն՝ Իւրեանց և ամենից ընտանեաց զանուճանս գրէին ՚ի քարտիսի և առ ինքեանս պահէին Պարսիկք։ և զգրեալ շահիսհեանն բնակեցուցանէին յիւրաքանչիւր տեղիս յուսով մեծագունից բարեաց և խաղաղութեն։

Իւ միոջ նստեալ կայր շահն խմէլ սահմանի երկուց աշխարհացն. արար միւս ևս զնոր հնարս. քանզի զմիոք յիւրոց խորհրդակցացն՝ որ էր մեծագոյն իշ խան և փառաւոր նախարար՝ որոյ անունն էր Արուխօջայ՝ կարգեաց զնա հրեշտակ խաղաղութեն. առիթոյ նամակաւ առաքեաց ՚ի պաշիսհուխ առ լաւատսափ. և էր պատգամացն էր ըստ այսմ օրինակի։

Իրեաց յարքայէն շահաբասէ բազմաւ սիրով ողջոյն հասցէ արքայիդ Իրաց լաւատսափուխ. մանգամ գրեցաք առ քեզ սիրով և ցուցաք զմեր սրտի բարեկամութեն, որ առ քեզ. բայց դու ոչ անսացեր և հաւատացեր բանից մերոցարդ՝ ահա ՚ի գործ ոյն ՚ի միտ առ և հաւատայ ոմն և տեսանես՝ զի զերկիրն Թամրաս զին աւարեցին. հակ զքոյն ահաւասիկ շէն և ամ

ամբողջ պահեալ եմ վասն քո. և ապաստեմ գալստեանդ քոյ: արդ՝ ի գանգաղիր՝ ի գալ և մի անմիտ և անհանճար խրատուուիցայ լսեր. և զքեզ՝ ի թիգրու թիեդ զրկեր. քանզի ոչ ունիմ զոխս և զնեղուն յիմում սրտի՝ ի քոյդ կողմանէ. ոչ և դու ոչինչ բնաւ ինաս գործեալ ես առ իս: Այլ զգոյշ քո յաղագս այնորիկ խնդրեմ, զի ոչ նախնեաքն մերովք երբ միաբան նուիրի իմիջ երկուց ազանցս. այնպէս կա միմ զի և՝ ի մեր ժամանակս լինի. և մեք զա ինայն կողմնա հիւսիսայինն՝ որ յայս կոյս է գե տոյն երասխայ յանճնեացուք՝ ի քեզ. զի դու լինես վերակացու և հրամանատար իվ ամենից ի չխանաց կողմանցս այսոցիկ. ոչ զի քո զայս կողմնա հոգալով. և մեք անհոգ եղեալ զմիւս կողմանան հոգացուք և թշնամեաց զդէմս կալցուքզողջ լեր: Օ այս թուղթս գրեալ էտ Այրու խօջային. և այլ բազում՝ զանա և հնարս խարդախուն՝ զոր ամբարեալ ունէր յիւրում սրտին զանիւ պատուհասեաց նմա. թէ որով հնարիւք և եղէ հաւանեցուացէ զլուսաւոր գալ առ շահն: Իսկ սարուխօջէն գնացեալ՝ ի պահնաչուխ յանդիմանեղեալ լուսաւորիս մա տոյց զողջոյնն և զթուղթն. իբրև ընթերցան զթուղթն՝ գիտացին զի ամէնն զանգն պատրանք են. ոչ հաւանեցան թէ լուսաւորին՝ թէ մեծին՝ թէ քոյրն՝ և թէ թամխանն. թէ պէտ Այրու խօջայն բազում և զանազանիս կերպիս յոր դորեր զլուսաւոր. սակայն ոչ հաւատացին:

Օ կին աւուրց ինչ՝ զպատուախանի արարին զանից շահին՝ ըստ այսմ օրինակի: Ձմարիտ է բանքն քո՝ և աստուածիւ կամիս, որ՝ ի մեր մէջն բարեկամու թիւն լինի. ահաւասիկ նշան սիրոյ քո և խաղաղութե այն լինի. զի դու շէն և ամբողջ

ամբողջ Թողցես զաշխարհն մեր։ և Ժողո
վուրդքն մեր յիւրաքանչիւր տեղիս կացցեն։
և դու փոխանակ քո՝ի քոյոց եչխանաց զմիոք
Թողցես այդը՝ ոչ զի զնա՞ սեր և զիաբանուն
և զդաշնադրութիւն Թէ, զոր դու կամիս, միշնորդու
Թիւ նորին հաստատեսցուք ընդ քեզ։ և դու
եղեալ յաշխարհէն մերմէ գնասցես։ և մեք
եկեալ ուխտեսցուք աշխարհին մերոյ՝ և կացցուք
ընդ քեզ՝ի սէր և՝ի միաբանութիւն։ ոզջ լեր։
Եկեալ բազմաց հնարաւորաց խօսից՝ ասէրուխա
Քայն իբրև ետես Թէ ոչ հաւանացին։ առեալ
զԹուղԹն լաւասափոտ՝ և եկեալ առ շահնձա
նոյցն մանզնման բանս և զհաստատուն միտս նոցա

Եկեալ ընդոյ շահաբասին զայս բան պատաս
խանեաց։ չոճեաց ամիս բանակաւն և եկեալ՝ի
վերոյ քան զգօրի իմ ձանապարհին, որ գնայ
՝ի պաշխաչուխ։ և անդ իմերոյ ձանապարհին
բանակեցաւ։ Պատճառ յայսմ տեղւոջ բա
նակելոյն այս էր՝ զի Թէոք յազգին Ալ բաց իջ
խան կամ ուամիկ՝ Թէ կամիցեն փախչել և գնալ
՝ի պաշխաչուխ մի կարասցեն գնալ։

Նա առաի և առաքեաց շահն զարքուխա
Քայն կրկնակի առ լաւասափ բանիւ և գրով
զի Թերևս պատրեալ գայցէ՝ և ոչ եկն։

Եաւել երրորդանգամ առաքել զնոյն առ
րուջախայն առ լաւասափ՝ և ոչ եկն։

Նա՝ի բազում գալոյն և գնալոյն ձանձրա
ցան լաւասափ և իւրքն։ յայսմ՝ի վերջինն
նոճադիս գալոյն՝ արարին զգործ անարգանաց
և սարուխաջային՝ զի միւս առաքեսցէ առ նոսա
շահն հրեշտակ։ Նա անարգանաց զգործն, զոր
արարին այս էր՝ զի զամեն ինչս նոր յափշտակե
ցին, և բնաւ ին մերկացուցին՝ի զարդուց և՝ի զի
նուց, ՝ի հանդերձից և յերիվարաց, մինչ զի
և զ ջո

և զԵղբին ևս զոր ինքն հեծեալեր առին. և զինքն հետևակ արձակեցին ՚ի գնալ. և պա տուիրեցին մեծաւ սպառնալեօք միւս յա լըլ առ ՚ի գալ՝ և այսպիսեաւ անարգուԹիւ սարսուխօջայն եկն առ շահն։ Եւ շահն երկայ նա մտեալ համբերեր ՚ի տեղւոջն. և մտավար ժեալ խոկայր ՚ի խորհուրդս էարեաց՝ և նեն գուԹե լաւ ասափին, և Թամբռաղին։

Ա՝ինչ շահն այսպէս վարանեալ կայր՝ և ոչ գտաներ զելս իրացն։ ՚Ի այն աւուրս այր ոմն ՚ի քաղաքէն տփխիսոյ գործօնեայ էարեաց՝ և որդի անիծից՝ շարժեալ ՚ի դիւաց ըստ ազգե ցուԹեն սատանայի, եղեալ ՚ի տփխիսոյ և եկն ՚ի բանակն արքունի՝ և ծանոյց շահին ԹԷ խըն դիր ե տերուԹիւ. քո բերել զլաւ ասափ. արդ եԹէ ստուգիւ կամիս և ՚ինաս ոչ առնես. ես գնացեալ ածից զնա առ քեզ և իմ՚ ոյամ բանի առնն մեծ զարմացուաւ կալաւ զշահն. և հարց ցայրն ԹԷ դուս զիարդ կարես բերել զնա. և այրն ասաց մեք ազգականք եմք լաւ ասափին քանզի նա ինձ սան ե ՚ի կնքաւորուԹիւ կոչմա նէ. և իմ՚ք մեր ղմեծ հաւատարմուԹիւ ունիմք առ միմեանս. վՆորոյ գիտեմ զի նա հաւատայ բանից իմոց։ Եւսկ շահն իւրոյ ոյամ բանի ան պատում ցնծուԹիւ լցեալ եղև. զի գործ զոր ինքն բազմաւ աշխատուԹիւ ջանայր՝ և ոչ լինէր. և որում՚ ՚ի յոլովից ժամանակաց ցան կայր և ոչ հասանէր. արդ իս յոյժ դիւրուԹիւ լինի. վՆորոյ խոստացաւ առնն այնմիկ զբա զում գանձս և զբազումպարգևս՝ և բազում՚ևս փառաց հասուցանել եԹէ բերցէ զլաւ ասափն։

Եւսկ չարաբաստ այրն այն վատաչուէր՝ որ եղև պատճառ կործանման ԹշնուԹեն քրիս տոնէ ից. գնացեալ՚ի պաշիսաչուխ առ լաւ ասափ և առ

և առ Թամրազ. և յաւուրս բազում խօսեցաւ ընդ լաւասափին հաւանականաւ և մեղկացուց չաւ բանիւ. մինչ որ Թուլացոյց ի պնտուԹէ զմիտանն։ բայց Թամրազ՝ և մայր և քոյր լաւասափին՝ և ամքն հաւատարմութիւնն ոչ հաւանեին բանից առնն այլ քամահէին. քանզի գիտէին ստուգիւ Թէ կախարդասար հնարքն է չհին։ Այլ այրն սատանայքնակ ոչ զօճն ևայլ հա կեալ դարձոյց զմիտս լաւասափին գնալ առ շահն։ Այսկ մայրն լաւասափին, և քոյրն, և Թամրազն. և իշխանքն, և ամքն բարեկամքն. լայ ին արտասուօք և ողբային, և ասէին. մի մա ռներ զքեզ ի ձեռս Թշնամւոյ քոյ՝ զի նա քո Թշնամի է և ոչ բարեկամ. և ի կորուսանել զքեզ ջանայ։ և Թամրազն ասէր մի հաւատաք անհաւատիդ այդմիկ և խորամանկ գազանիդ. զի դա զկորուսան մեր ջանայ։ Այսկ միաք լաւասափին. բանից չարեաց արբանեակ առնն առաւել հաւանէր. քան Թէ բանից բարեկա մաց իւրոց։ Այս զայս առնէր ամենեցուն պատասխանի՝ Թէ ահաւասիկ շահն եկեալ և նըս տեալ կայ իմ ջ մերոյ երկրին. և խնդրէ զնա առնել զնաղաղուԹի. և Թէ ոչ գնացից զամ երկիրն աւերեալ ապականէ. և զեկեղեցիսն քանդէ, և զքրիստոնեայսն սպանանէ, և գերէ. և այս ամ լինի ի պատճառս իմ։ քան Թէ կեցից ի ժամանակս ինչ խղճմտանաք՝ և այնքան անձանց պարտական լինէ ինձ գնալ առ շահն և զաչխարհն ամ ազատել զի մի լինի խոռվ պատճառաւ աւերուածն աշխարհի. յու սալով յԱ՛ծ գնամ առ նա ուղղուԹիւ. և անդէն զինչ և պատահեացի ինձ եԹէ մահ և եԹէ կեանք, եղիցի կամք ամն օրհնեալ։

Այդ այսպիսի բանդագուշեալ խելօք ոչ լսեաւ

լուծաւ լաւասափ քաղեկամաց իւրոց. այլ Հաւատացաւ անդ բանից և երդմանն շահին. եւ ետ՝ի պա շիաչուխէն գալ առ շահն. և յորժամ բերին զաւետիս գալստեան նոր առ շահն՝ ոչ գիտեր թէ որով օրինակաւ ցնծասցէ սիրտ նր։

Այս յորժամ եկեալ լաւասափ մերձ եղև քանակին Պարսից շահն ինքն եւեալ ընդառաջ նր ամիւք իշ խանօք և զօրօք. և՝ի տեսա նել ի միմեանց սիրով և խնդութիւք և քաղցր շուք դնելով զողջոյն ասային իրերաց։ իսկ որ շահն էր ցնծայր՝ի սիրտ և յոգւի իւր. զի մեծ եղև նմա օրս այս քան զամենն աւուրս կենաց իւրոց. զի կատարումն եղև ջեր կամացն՝ զոր՝ի բազմաց ժամանակաց բաղձայր։ Այս ոչ սովորութիւն է խորամանկ և օձաբարոյ ազգին Պարսից. և մանաւանդ այս շահիս բազմահնար վիշապիս զառաջինն բազմաւ սիրով և մեծարանօք ընկալաւ զնա. և հանապազ զսուտ և զնոտի պատրողականիւք բանիւք ըստ հաճոյից կամաց նր խօսէր. մինչև համբաւն այնպէս տարածեցաւ յամ աշխարհն Ռ|րաց՝ թէ շահն որ խնդրէր զլաւասափ. ոչ ևս այլևս պատճառի էր. քան թէ ևս սիրոյ և միաբանութեան։

Ապա ջուեալ անտի իւրով քանակաւն շահն գնաց՝ի տիխիս. տարաւ ընդ իւր և զլաւասափ՝ և պահէր զնա իւր հաւասար մեծաւ փառօք՝ և հանապազ խօսէր ըստ սխորժակաց մտացնորա՝ զբանս հաճոյականս նմա. և զինքն հաւատարիմ ցուցանէր նմա։

Այս լաւասափ՝ՙի ժամանակին յորում նոր նատեալ էր թագաւր. և զկնի ամաց հինգ և չորս և հինգ ամաւ յառաջ քան զշահի գալն։ Այս եղև երբեմն՝ՙի կարգս զրուցոց պատմութեան զպատգին լաւասափիս զսիմեան խանին. զոր մի

բռնեցին օձմանցիք տարան ՚ի ստամբօլ սպա
նին և անդէն թաղեցին, որոյ վր՚ եռաց ա֊
իւնն լաւասափին՝ և ըղձացաւ առ ՚ի բերել
զնշխարս պապուն իւրոյ սիմոն խանին՚ի հայրե
նի գերեզմանատունս իւրեանց՝ թաղել ընդ
այլոց և նախնեացն և ընտանեաց իւրեանց։
Աւ իբրև տեղեկացեալ էգիտ զարս ումնա՝
որք գիտէին զտեղին՝ յորում թաղեալ կայր
նշխարք սիմոն խանին ՚ի քաղաքին կոստանդ
նու պօլսի։ և իսկոյն զգիտօղ զարն զայնոսիկ
առաքեաց առ ի բերել զնշ խարս սիմոն խանին։
և նոքա գնացեալ ՚ի կոստանդնուպօլիս հանին
զնշ խարսն և բերեալ հասուցին ՚ի Թիֆլիս։
և ՚ի գալ արանցն՝ որք բերին զնշ խարս սիմոն
խանին՝ պատահեցաւ յայսմ ժամանակիս ղե
շահն ՚ի Թիֆլիս էր, որև գիտաց շահն Թէ
զնշ խարս սիմոն խանին բերին։ Աւ լցեալն խոր
հրդով և խարդախութիւ սատանայի, որ այն
քան Թշնամիէ քրիստոնէից միշտ զլի և արեան
նց ծարաւի՝ ոգ սպանմամբ և գերութիւ կէն
դանեացն ոչ չատացաւ, արդ այժմ ընդ ոսկե
րաց մեռելոցն և սրար զԹշնամութիւն, վնաս
սատիկ հրամանաւ հրամայեաց իսկոյն բերել
առաջի իւր։ Աւ իբրև կատարեցաւ հրամանն,
ասաց զսա ես առաւել պատուհեմ և փառաւո
րեմ քան զձեզ, զի դուք ոչ գիտէք զարժա
նաւոր պատիւ Թիւրց, և կամիմ առաքել զսա
յիմամուղէն՝ զի ընդ նախնեացն մերոց Թիւրց
և պեսաց փառաւորեսցի։ Արդ այսպիսի կա
խարդասարիւք բանիւք առաքեաց զոսկերսն
սիմոն խանին՚ի պարսկաստան, և ոչ էԹող Թա
զել՚ի հողն Արաց, և ոչդք գիտաց Թէ զինչ
արարին համ՚ուր տարան։ և այսպէս անյայտ
արարեալ կորուսին։

Ա։ յայսքան ժամանակս որ եկաց շահն՝ի Ա ըստ տուն ընդ իւրով իշխանութեանն գրաւ եաց զնա՝ մի աշխարհն։ Ա յայց զերկիրն Թամրազին զբովանդակն՝ յայտնապէս արար զնի լեցի ընդ իշխանութեանն Պարսից եթե Թէ Թրոմն իւրով առեալ զայն։ վն որոյ առաքեաց զզօրս՝ի Պար սից՝ որք շինեցին յերկիրն Թամրազին զբեր դօրայս՝ և կացոյց՝ի նոսա զզօրս՝ի Պարսից։ և զսենեկապետն։ և զվէզբարխանն։ և զբէկդաշ խանն կարգեաց անդէն զնիշխան և զզօրս գլուխ՝ զնի պահեցեն զերկիրն ընդ իշխանու թեանն Պարսից։

Ա։ զբնակիչսն կախէ Թու և գրիմայ սպա ռեաց։ զոմանս սպանմամբ։ զոմանս գերու Թեամբ։ և որք մնացին և գրեցան շահիսէ ան զհրաման արար վն նոցին զնոմն արտաստահման առնել և բշել տանել՝ի Պարսկաստան։ Ա։ կարգեաց նվէր այսմ գործոյ զնիշխանս և զզօրս որ առաջին գրոնն և ԹղԹոնն, զոր գրեցին զանօ անս նոցա և առ ինքեանս ասնէին։ այն գրոնն սկսան քննել զամն ընտանեաց իւրեց։ և զամն զնն իւրեանց ընտանեաց և ստացուածոց չիւ բաքանչիւր տեղեաց հանել և զորս հանէին քե րեալ բանակեցուցանէին յափն կուր գեղոյն՝ի տեղին որ անուանի զաբրին։ քանզի անդէն սահմանեցին զբանակատեղ։ այսպէս արարին մինչև զամ շահիսէ ան գրեալքն հանին։ և յորժամ եղև զրաւհանելոյն՝ նոյն գրոնն և մատենիսն չուէցուցեալ անտի՝ և բշեցին տանիլ յաշխարհն Պարսից։ և բերեալ հատուցին մինչ՝ի զազիլն քաղաք։ և անտի տարան՝ի քաղաքն Ֆահրա պատ։ յորժամ հատուցին՝ի Ֆահրապատ՝ զո մանս՝ի նոցանէ իմէջ Ֆահրապատու քաղաքին բնակեցուցին։ Թէ՝ի Ա ըստ և Թէ՝ի Հայոց։

Թէ

թէ՝ ի մահմետականաց. թէ՝ ի քրիստոնէից. և զայլս բազումս՝ ի նոցանէ բնակեցուցին՝ ի գեղջ բայսն. և եռուն սոցա անդրէն զտեղիս տանց և այգեստանաց՝ և անդաստանաց։ Այս այսու կերպիւ աւերեաց զաշխարհն Ռ բաց, կախէ Թուս և գրիմու. և տարեալ էլից յերկիրն Փա հրաստանու։

Այլ գնացեալ ժողովուրդքս այսոքիկ. ոչ աձեցան յայ խարհին յայնմիկ. վասն զի ոչ էին ընդելք գերջ և դաժան ընչարգել և մգաւոտ օդոյ երկրին. նաև ոչ ուտելեաց և ըմպելեաց. և այլ կենցաղավարութեանէ երկրին։ վասն որոյ սկսան կոտորիլ և մեռանիլ. և՝ ի սակաւ ժա մանակս այնքան կոտորեալ մեռան հազիւ թէ՝ ի տասնէն մէկն մնաց։ Այս այնք որք մնացին՝ յետ ժամանակաց՝ ի հիւանդութենէ և՝ ի ցաւոց ձնչեալք և մաշեալք և ցաւագարեալք եղեն. որ ոչ կարէին զգործ ինչ մարմնական գործել յօգուտ կենցաղավարութեանէ իւրեանց։ Այս և՝ ի պանդխտութենէ և՝ ի նշդեհութենէ եղեն աղքատք և չքաւորք՝ և զորինչ ունէին վաճառեալ կերթին։ Այս՝ ի պատճառէ չքաւորութենէ զբողոք բարձին ազգն Ռ բաց առ շահն. որ յաւուրսն յայնոսիկ՝ ի փաշայութեանէր. վասն չքաւորութենէ և սովուն զորս կրէին։ և շահն զպատասխանի արար նոցա. թէ ուրացէք զձեր հաւատս. և լերուք օրինաւքն մահմետի. և ես տամ ձեզ յոլով զինչս որով ապրիք՝ և ուտէք։ և նոքա հարկեալք՝ ի կարեաց սովուն արարին զհրամանս շահին, և եղեն մահմետականք. և շահն ոչ ետուն զինչս յոլովս քան զոր ասացաք։ Այս նոքա քանչիւր անձին երէք մեծաց երէք վորունց եւ զին մի դահեկան, և արձակեաց՝ ի տունս իւրեանց։

Ի.դդ որք գովին զայս շահս թէ քրիստոնէ
ասէր և աշխարհաշէն և խաղաղարար թագրէր.
այս է նոր քրիստոնէասիրութիւն, որ զամ աշ
խարհն քրիստոնէից զհայոց և զ|| րաց աւե
րեաց. և զամեն սպառեաց սրով և սովու և գե
րութ. և զնացեալսն վարեալ տարաւ 'ի
Ֆահրապատ և 'ի սպահան, որ նորա ևս օրաւ
ուր անդէն սպառին պէս սպէս կերպիւ: և ովքը
որ գովել կամի զնա. թող յառաջ հայեցեալ
նկատեսցէ զարարեալ գործսն, զոր արար ընդ
քրիստոնէից՝ և ապա գովեսցէ զնա:

Ի.դդ որով օրինակաւ պատմեցաք, զոր արար
շահն ընդ ժողովրդեանն, որք գրեցան շահի
ակեան 'ի Թամրազի երկրէն. սոյն օրինակաւ
և արար ընդ ժողովրդեանն. որք գրեցան շահի
ակեան 'ի լաւատափի երկրէն: վերդ իվր նոց
կարգեաց զզօրս և զզօրապետս՝ որք առաջին
գրոյն և բարեխնամն չունեցուցին յիւրքանչիւր
տեղեաց և վարեալ տարան 'ի Պարսկաստան:
Նայց զայս ժողովուրդս, որք էին յերկրէն
քարթլայ ոչ տարան 'ի Ֆահրապատ այլ տա
ցան յասպահան. և բնակեցուցին 'ի սար գե
զօրայն ասպահանու. ուր և զազգն հայոց
բնակեցուցեալք էին: Ի.դ այժմ յարդեանս
ժամանակիս՝ որք Թուրքական մեր հազար և հա
րիւրեւեօթն. յորում գրեցաք զպատմութիւնս.
այս վրացիքս ամքն գարձան 'ի հաւատոյն
եւրեանց 'ի կրօնս մահմետի. և այնքան կու
ռէքը և դահիճք են քրիստոնէից. որ 'ի պա
տահին մեր նոց 'ի ձանապարհն ուրեք. զբարևն
մեր ոչ առնուն. մեզք համարելով եւրեանց
զբարև առնուլն: այլև հայհոյեալ անարգէն
զՏարս և զնախնիսս եւրեանց՝ թէ նորա անհաւ
ատք են և անհաւատ մեռան: այլև իվր նորոյ
հաւատ

Հաւատոյն իւրեանց գոհանան զԱ. Թէ այս է
Աչմարիտ Հաւատ՝ զոր այժմ ստացաք։ Ա. Այլեւ
յայսմ Ա| ըսաց ժողովրդենէս՝ ի ժամանակին
յորում նոր բերին՝ ի սպահան. բաժանեցին
զմոմն ինչ և յառաջ խաղաղութեալ տարան յեր
կիրն շիրազու. և յերկիրն, զոր անուանեն ասու
փաս. որև օրքան ևս սպառեցան պէս սպէս կեր
պիւ. և մնացեալքն ամքն միահաղոյն դարձան
յօրէնս մահմետի։

O այսու ժամանակաւս՝ յորում չահն՝ ի տըվ
խիս էր և առ ինքն ունէր զլաւաստափ. վն որոյ
խնդայր և բերկրեալ զոճաձանայր՝ զի ըմբռ
նեաց զնա՝ ի ցանցս իւր։ Ա. այլ վն Թամրազին
տրտմէր զի ոչ կարաց ըմբռնել. որև վն նոր խոս
կայր՝ ի սենեակ սրտի իւրոյ՝ ի խշտին բեհեմով
Թաց՝ Թէ զի արդ կարասցէ կորուսանել զնա։

Ա| Ո՞րոյ և յաղագս նր հնարէ այսպիսի ինն
որոգայթ. զի հաւանեցոյց զայր ոմն և առա
քեաց՝ ի պաշիաչուխս. եցոյց նմա զՅամն Ճանա
պարհս. հնարից՝ պատուիրելով զնառայ Թէ
որով և իցէ օրինակաւ սպան դու զԹամրազն
Թէ չայանի և Թէ՝ ի ծածուկ։ և զայս այր, որ
առաքեաց՝ ի ծածուկ սպանանել զԹամրազն
Թաքուն և գաղտնի չամենից նախարարաց իւ
րոց արար՝ որ ոչքք գիտէր։ Ա. այս այս գնա
ցեալ եհաս՝ ի պաշիաչուխս. և չաւուրս ինչ եղ
և մուտ արար՝ ի տեղիսն ուր էր Թամրազն. և
դիտեալ նկատեաց զՅամ ինչ. զՅանապարհն և
զաեղին ուր՝ ի գիշերի ննջէր Թամրազ. քանզի
աեղինէր վերնատուն, զոր փայտեայ սանդխով
ելանէին և իջանէին։ Ա. չաւուր միում՝ ի
ծածուկ և անգիտելի ումեք այրն այն զսպատա
կալեալ հսկեաց զգիշերայն. զի Թերևս գտանի
ոչ զղեսցէ ժամ առնի սպանանել զԹամրազն.

և ՚ի հասարակել գիշերոյն գիտաց Թէ ամբն
ննջեալք են. նաև գիշերապահ արքն՝ որք են
քէշիկչիքն, ննջեալք են։ եկեալ այրն այն զան
խուճ և Թաքուն. և բնդ փայտեայ սանդուխն
ել ՚ի վերնատունն ուր ննջէր Թամրազ. և
տեսս զի ՚ի կողմն մի վերնատանն ննջեալք
էին ոգիք երկու ՚ի միում անկողնի. և ՚ի
միւս կողմն ննջեալք էին այլեւս ոգիք երկու
՚ի միում անկողնի։ և սքա որք ննջեալք էին
՚ի վերնատանն ՚ի միում անկողնի էին Թամ
րազ և կինն իւր. և ՚ի միւսում անկողնոջն
էին երկու աղախնայք՝ որք վե սպասաւորու
Թէ մերձ առնոսա ննջեալք էին ՚ի միում ան
կողնի։ Եւսկ այրն որ եկեալ էր վե սպանուԹէ՝
ոչ կարաց տատգիս վերահասու լինել Թէ
որդք ՚ի նոցանէ էին Թամրազն. վե որոյ ոչ հա
մարձակեցաւ ՚ի սպանուԹէ՝ զի մի գուցէ սպա
նեալն այլոք էին և ոչ Թամրազն։ վե որոյ
խորհեցաւ Թողուլ զգործ սպանուԹէ յայնմ
գիշերի և գնալ. և յառաջիկայ աւուրն դի
տեսցէ՝ և տատգիս իմ ՚ի հասցէ Թէ որդք ՚ի նո
ցանէ էին Թամրազն. և ապա եկեալ անվրէպ
զնա հարեալ սպանցէ։ Եւ զայս խորհուրդ
՚ի
էարկ ՚ի սիրտ առնն այնմիկ՝ և դարձոյց զնա՝ ոչ
զի վ սպանցի ԹագաւորԹէ էր։ Եւ զվե զնա
բանիկ չարուԹէն շահին յայտնեալ զնա էայ
տատակեաց։ Եւ դարձ այսու խորհրդով այրն
դարձաւ ՚ի վերնատանէն. և սկսաւ ինձանել
բնդ փայտեայ սանդուխն բնդ որ եկեալն էր.
և մինչ ինձանէր այրն, նորին ինքեան Թիւրն
որ զմիջով իւրով ածեալ ունէր այրն՝ հա
րաւ ՚ի սանդուխն յորմէ հնչեաց ձայն. և ՚ի
ձայնէն արԹնացաւ շունն քէշիկչոց՝ և սկսաւ
հաջել առ այրն. և ՚ի հաջելոյ շանն արԹնա

ցան

ցան պահապանքն. և տեսեալ զայրն և շրջապա
տեալ բնդեղինեցին զնա. և որք տեսին զայրն
զահիհարեալ ապուշ մնացին ամենքն։ Եւ՝ ի վա
ղիւն Թամրազն, և այլք յիշխանաց կոչեցին
զայրն առաջի իւրեանց՝ և հարցմամբք տեղեկա
նային. և այրն զամն ստուգութեբ խոստովա
նեցաւ, թէ շահն առաքեաց զնա Թէ գնա
ցեալ սպանցես զԹամրազն։

Յայնժամ Թամրազն՝ ի խորոց սրտէ հառա
չեալով ասաց։ Որդ տեսեք եղբարք, զի շահն
զերկոսին որդիսն իմ յինէն առեալ տարաւ
առ ինքն՝ և արար ներքինիս. և զմայրն իմ տա
րեալ կորոյս՝ ի խորին պարսկաստան. և այժմ
զերկիրն իմ բնաւին աւերեաց՝ և զամ ժողո
վուրդն իմ և զազգն գերեալ տարաւ. և ես
զգլուխ իմ միայն աւեալ վախուցեալ կամ՝ ի
պանդխտութես. և նա այնու ամիս ոչ չաստա
նայ. այլ դեռևս ջանայ՝ ի հեռաստանէ սպա
նանել զնա. արդ նա որ այսքան ջանայ սպանա
նել զնա՝ և ես որով յուսով համարձակեցայց
գնալ առնա. և ամէնն որք տեսին զայն գործ՝ և
լուան զբանս Թամրազին. երեսացուցանէին
զնաւսնին և Թամրազ ողորմեալ առնին ոչ սպան
նեա. այլ արձակեաց՝ որ գնաց զնանապարհս
իւր։ Այլ ինքն ոչ ևս վստահացաւ կալ՝ ի
պաշխարհս, զի մի գուցէ այլևս որոգայթս
հնարեսցէ նմա շահն, այլ երեալ անտի գնաց
յերկիրն դադիանու՝ և հեռացաւ՝ ի շահէն։

Որդ զորպէտն ամ զարահնարից գործոց,
զոր արար շահն ընդ աշխարհին ։ Ըստ չէ կար
ժ զ ձառել զի՝ ի վեր է քան զձառ բանից. բան
զի զողջ ամին եկաց նա ամիս բանակաւն Պարս
սից անդ՝ յաշխարհին ։ Ըստ և զինն ամին խոր
հեցաւ երանել յաշխարհէն ։ Ըստ և գնալ
յաշխարհն Պարսից։

Կայց ՚ի վարանս և յուզմունս խորհրդոց կայր շահն թէ զի արդ կարասցէ կորուսանել զլաւասափ: և յայնպէս այսօրիկ բանս եդ նա խաբարաց իւրոց ասել ընդ լաւասափու. Թէ որովհետև բարեաւ և յաջողմամբն Ա՚ի եկեր դու՚ի տեսու Թէ շահին. և եղև սէր և միաբանութիւն ձեր. արդ յայնպէս հաստատու Թէ սիրոյ և ուխտի դաշանցն: Ա՚ւաւ վայելուչ է և պատշաճաւոր. որովհետև շահն եղանէ ՚ի գնալ յերկրէն քուանից. պատեհ է քեզ գնալ ընդ նմա երից և ջորից աւուրց Ճանապարհ ոմն զուղևոր՝ մինչև՚ի սահմանս երկրի քոյ. և ապա դարձցիս յաթոռ քո: Այս զայսպիսի բանս շահն ինքն ևս ասաց ՚ի կարգս զրուցոց ընդ լաւասափին. և լաւասափ քանզի ոչ ունէր կեղծաւորեալ զխորամանկութիւն ՚ի սրտի ևս բում, ոչ յատուկ է քրիստոնէից. հաճէցաւ առնել զասացեալն նոցա:

Այս յորժամ ջուեաց շահն ՚ի քաղաքէն Թէ ֆլիղոս: և առ ընդ իւր և զլաւասափ ըստ յա ռաջագոյն կարգեալ պայմանին իւրում:

Այս յորժամ գնացին երից և ջորից աւուրց Ճանապարհ. զնոր ինն բանս եդ շահն նախա բարաց իւրոց ասել ընդ լաւասափու. Որով հետև այս քան աւուրց Ճանապարհ եկեր՝ և յոյժ բարւոք արարեր. արդ խնդրեմք զի մի Թուձես ցի ծանր. այլևս յատաջել և գալ մինչև ՚ի քա զաքն գանձայ. զի անդէն՚ի գանձայ եդեալ է շահն ՚ի մեռ իւրում կոչել առաքել նւր զամն ինչ խանս կողմանցս այսոցիկ զշամախու և զե րևանայ. և զամն կամի կարգել՝ զի կացցեն ընդ ինչ խանուԹիւն քում. և զբեզ վերակացու և հրամանատար նմա՝ զի քո հրամանաւ արասցեն զամ, զոր ինչ և առնելն է: Այս այսմ

և

եւս հաւանեցաւ լաւասափ և գնաց ընդ շահէն
մինչև՛ ի գանձայ։ Եւ անդէն՛ ի գանձայ եբրև
անցին աւուրք յոլովք ոչ երևեցաւ նշան բա
նից առացելոց նախաբարաց շահէն։ այլև ոչ
երևի նշան և նշմարանք արձակման խրոյ։
Յայնժամ գիտաց լաւասափ յոգի ևս թէ
հնարիւք հանին զնա յերկրէն եւբմէ՝ և ոչ ևս
թողուն գնալ յերկիր եւբ։ վասն որոյ՛ ի մեծ
տրտմութեն և՛ ի վարանս խորհրդոց կայր լաւա
սափ։ և թէպէտ խորհէր՝ այլ ոչինչ կարէր
առնել զինաթս փրկութեն։

Այլև բազմաբուեսա հնարագործ այրն չա
հաբաս։ ՛ի նենգաւորս կարծ ևս եւբ խորհեալ
թէ միգուցէ կամ՛ ի գիշերի կամ՛ ի տուընջեան
գնալոց ժամ գտեալ հնարիւք ևմն փախիցէ
լաւասափ։ և՛ ի սակս այսմ կարծեաց արար
զնոր ևս հնարս ըստ այսմ օրինակի։ զի շահէն
պարգևեաց լաւասափին զմեհկհատ ջոյց՝ զոր՛ ի
գլուխս եւբեանց հարուն իշխանք։ և եր յոյժ
ազնիւ և պատուական։ գեղեցիկ և մեծագին։
և ընդ պարգևել ջոյցին պատուիրեաց սիրով
լաւասափին թէ յարաժամ՛ ի գալն քո առ ես
եղիցի սա՛ ի գլուխ քո։ և լաւասափ ևս այնպէ
առնէր հանապազ՛ ի գալն եւբ առ շահէն։

Եւ զկնի աւուրց ինչ հրամայեալ է շահէն
գողոցն եւբոց՝ զոր հանապազ ըստ ինքն պահէր՝
քանզի բազումաթս զբազմահնար գողք էին
վասն պէսպէս հնարից առ ինքն պահէր շահէն։
ոմն և այժմ ահա արար։ վնդի պատուիրեաց
նմ զանխուսափ և թագուն՛ ի գիշերի մտանել՛ ի
վրանն լաւասափու և գողանալ յատուկ զոյն
ջոյցն և զայլ ևս ինչս։ և գողքն արարին ոմն
ուսան՛ ի շահէն։ զի գողացան զջոյցն և զյո
լով յընծայեցին։ Եւ յաւուր միում յոյժ առ

չէրցին զլաւասափ առ շահն ըստ հանապազորդ
կոչմանն. և՛ ի գալն լաւասափու և՛ բազմիլն
ոչ էր ջղայն՛ ի գլուխ նոր ոտ յառաջ լինել. և
՛ի տեսանելն զնա շահին՝ իբր անգէտ գոլով
հարցանէր ընդ էր զջղայն ոչ եղեալ ես՛ ի գլուխ
քո. իբրև լուաւ թէ գողացեալ էն. յայնժամ
շահն՝ ի չքմեղս եղեալ և իբր բարեկամ և ցաւա
կից զինքն ձևացուցեալ մորմոքայր և ափսոսայր
և ապա դարձուցեալ զքանն իւր առ նոսա
արարս իւր՝ որք անդն կային. բարկանայր նոք
և յանդիմանէր՝ և զմահ սպառնայր. և ասէր՝
ընդէր ոչ բարւոք հոգաբարձուիք և հապա
տակուիք արարիք ծառայութեն սմա. և այն
քան անհոգ և պղերգ էք մինչ զի գողք ևս
մոռանեն՛ ի վրան սորա և առնեն զգողութիւն. և
մանաւանդ զայսպիսի երեւելի և պատուական
ինչ. և զայս ասէր վա՛ ջղային: Ապա ասաց՝
արդ միգուցէ միւսանգամ եկեալ գողոց գո
ղանայցեն այլևս ինչ յընչից սորա յաղագս ան
հոգութեե ձերոյ. և լինիցի մեզ կրկին ամօթ.
արդ պատրաստեցէք դուք զարս քաջս և
զգոյշս. զի յայմ գիշերի գիշերապահք պահ
պանութիւք պահեսցեն զվրանն սորա շուրջ
նակի՝ զի մի ինչս ևս պատահիցէ սմա. ապա
թէ ոչ՝ զձեզ զամն ընաջինջ առնեմ: Հետ
ընդունելոյ նախարարացն զայսպիսի սաստիկ
հրամանս. այնուհետև կացուցին պահապանս
շուրջ զնովաւ՝ որք՛ ի տուէ և՛ ի գիշերի պա
հէին զնա զգուշութիւք.

Ո այսպիսի հնարս գործեաց շահն՝ և կա
յոյց իմ՛ք լաւասափին զպահապանս զի մի գու
ցէ փախիցէ: և այսպիսի պահպանութիւք բե
րեալ հասոյց՛ ի Թաւրէզ. և տարաւ ընդ իւր՛ ի
պաղքին, և՛ ի փահրապատ, և՛ ի սպահան, և
անտի

անտի առաքեաց ՚ի շերտաւ քաղաքն ունել զնա ՚ի պահեստի. և անդէն ևս կարգեալ իւիր նէր պահապանս, որք պահէին զգուշութիւն։

Եւ եղև զի յետ յոլովից ամաց եկին դէս պանք ՚ի Աստուած Թագուրէն վէր սիրոյ և բազմաց գործոց. և ընդ աւուրսն այնոսիկ գնացեալ էր շահն ՚ի գաւառն սպահանայ՝ և նստեալ կայր իւիր գեղոյն, զոր անուանեն աւխրուրան և կամէր զջուր գեղոյն այնորիկ, բերել և խառնել ՚ի գետն սպահանայ՝ քանզի ջուրն սպահանայ սակաւ է։ և բազումք արուեստաւորք և գործաւորք գործէին ՚ի Հնամապարհս ջրոյն. և ինքն ևս շահն յայտնեալ պատճառէ անդէն զետեղեալ կայր։ Եւ գեսպանքն Աստուածոյ յայսմ տեղւոջ եկեալ հանդիպեցան տէր սուրբ շահին՝ և ընդ յոլովից խնդրուածոցն. վէր լաւասափին ևս խնդրեցին. ոմն ի դարձցի ՚ի տեղի իւր՝ և կացցէ ՚ի հրամանի և ՚ի հնազանդութիւն շահին։ Եւ խորհրդով շահ հաբաս. խնդրութիւն ընկալաւ զբանն զայն. և յաժարութիւն և աչալրջութիւն յանձին կալաւ կապաւել զխնդիրն զայն՝ առաքել զլաւասափ ՚ի տեղի իւր։ և այսպիսեաւ կերպիւ հաձեցուցեալ զդեսպանան ուղևորեաց յերկիր իւրեանց։

Յետ անցից այսոցիկ կոչեաց շահն առաջի իւր զնշխանն առ որ յանձին կայր լաւասափ՝ առ ցնա։ Եւ կոչառեան և սպանման արժանի գործ՝ ընդէր թողեալ ես զլաւասափ կեալ կեն դանի մինչև ցժամանակս այս. զի այժմ սոքա եկեալ խնդրեացեն զարձակումն նորա. արդ եթէ ոչ փութանակի եկեալ բերցես զնմա բաւ կոչառեան նմա. դու քոյովքն հանդերձ բնաջինջ լինելոց ես։ Նշխանն առեալ զայսպիսին հրաման վազվազակի հասանէր ՚ի քաղաքն

քաղաքն շինրազ. և ձեւացուցանէր զինքն
առ լաւ ասասփ սիրոյ և խաղաղութեն աղագաւ
եկեալ։

Այս յաւուր միում եղեւն՝ ի միասին լաւ առասփ
և իշխանն՝ ի պըտօսանս յերէցս գնաց. յորում
և սկսան զձուկն օրհնալ. և նախ պարսիկ իշ
խանն եառ՝ ի ձեռս զվարմն զի կազմեալ արկցէ
՝ի գետն յորս ձկանց. և ինքն իւրով կամօքն
անյարմար կազմեաց և թիւր և թէր ձգեաց՝ ի
գետն. երևեցուցեալ զինքն ոչ թէ ոչ գիտեմ
նակ լաւ առասփ ոչ ունելով զկարծիս ինչ՝ ի մտի
և ոչ ունելով զխորհուրդ զանձնէ. յինքն եառ
զվարմն՝ ի ձեռանէ իշխանին ոչ թէ ինքն այլ
ևս լաւագոյն արկցէ զվարմն՝ ի գետն. և մինչ
զգլուխն կորացուցեալ և խոնարհեալ իվէր վար
մին յարդարէր զվարմն՝ ի ձեռին իւրում. յե
տուստ կողմանէ պարսիկ իշխանն հանեալ
զսուրն զոր զմիջով իւրով ածեալ ունէր՝ ա
ծեալ բախեաց յանկարծակի իվէր պարանոցի
լաւասասփին՝ յորմէ բախմանէ գլուխ լաւասա
փին անջատեալ յինքենէ թռուցեալ անկաւ
՝ի բացեայ։ Այս նոյն պարսիկ իշխանն առեալ
զգլուխ լաւասասփին բերեալ՝ ի նախկին աս
ցեալ տեղին յաւիքուան կոչեցեալն. ՝ի բա
նակն արքունի՝ և էբեր առաջի շահին. և շահն
՝ի տեսանելն զգլուխն՝ և յիմանալն թէ լաւ
ասասփին է՝ ի դաժանութէ սրտին իւրոյ շար
ժեցաւ՝ ի ցասումն և՝ ի բարկութիւն իվէր գլխոյն.
անարգէր, և հայհոյէր, և քամահանօք հարեալ
այր և անդր ձգձգէր. և յորժամ այնպէ
անցուցեալ ընդ գլխոյն՝ ի ցասմանէ սրտին։
և ապա կալեալ զականջէ գլխոյն ձգեաց՝ ի բա
ցեայ՝ և գլուխն գլորեալ երթայր զառիվայր,
քանզի զառիվայր էր տեղին։ Եւ ընդ այսպէս
եղև.

եղև զբաւ կենաց լուսաւորչին Թադեւորին
ասիսիսուս՝ զի չարաչնարն շահաբաս այսպէս
սեաւ օրինակաւ կորոյս զնա. և զնորին աշ
խարհն գրաւեաց ընդ իւրով իշխանութիւն։

Պատմութիւն նահատակութիւն մեր Ղամրազի Թագաւորին
Կախեթուց՝ ինոյն Շահաբասայ։

ԺԲ։

ՈՐ՝ ՊԱՏՃԱՌԵՑ ԹՈՒՄ

Որազ Թագաւորն յերկրի իւրում՝ի կա
խեթ՝ և վարէր զնշխանութիւն իւր
խաղաղութիւն, և կայր՝ի հնազան
դութեան Պարսից, զի տակաւին չէր եկեալ
շահն յայլ խարհն Ի՝ բայց՝ և փախուցեալ զթագա
որան և աւերեալ զայլ խարհն՝ զորինչ յանցեալ
Ջառիդ պատմեցաք։ այլ կայր Թամրազն յիւ
րում երկրին՝ և շահն՝ի պարսկաստան. առա
քեաց շահն առ Թամրազ և խնդրեաց զպա
տանդ. և նա առաքեաց զմի յորդւոց իւրոց։
յաւել շահն միւսանգամ խնդրել զպատանդ.
և Թամրազ առաքեաց զմիւսևս որդին։ յաւել
շահն երրորդանգամ խնդրել զպատանդ. և
Թամրազ առաքեաց զմայրն իւր։ Ապա շահն
վերկոսեն որդիան Թամրազին արար ներքինիս,
զի մի ընծայեացի՝ի նոցանէ զաւակ՝ զի մի գու
ցէ լինիցի ժառանգ Թագաւորութեան նոցա։ Ապա
զմայրն Թամրազին յևս խորին պարսիկս առա
քեաց՝ի շինուած քաղաք առ իմամզուէի խանին
ունել զնա՝ի պահեստի։ և այսպէս հրամանաւ
շահաբասին կայր՝ի պահեստի մայր Թամրազին,
որոյ անունն էր մարիամ. բայց յետ ժամանա
կաց վկայեաց Վրէ Լծուքեն և նահատակու
թիւ կատարեցաւ մեր Վանականաց հաւատոյս՝ի
նոյն

նոյն շահաբաշխ. այսպիսեաւ պատճառաւ։ Եղև կային այլեւս մեծ ազգի կանայք յազգէն Հրեից յերկիրն Պարսից՝ գերեալք՝ ի պարսից։ Նոյնպէս և որդիք սոցա գերեալք էին ի Պարսից. և կարգեալք էին ծառայք Թագաւորին մեծի և առաջնոյ շահաբաշին. զի վասն մեծ ազգութեանէ սոցա հանապազորդ սպասաւորք և առաջնակայք կացուցեալք էին զնա Թագաւորին։

Եւ յաւուր միում շահն զբանս ինչ խօսից խօսեցեալ է ընդ ծառայից այսոցիկ. և իմիջ փորձի փորձ խօսիցն ասացեալ է նոցա. Թէ ընդէր զմարսն ձեր Թողուք մնալ՝ ի քրիստոնէութեան՝ որոյ կատարումն է կորուստ. և ոչ առնէք հաւատով և կրօնիւքն մահմետի՝ որոյ կատարումն է վայելչութեան արքայութեան։ և ծառայքն ասեն, բազում անգամ ասեմք, և ոչ դառնան՝ ասէ արքայ՝ ընդէր ոչ դառնան։ Նոքա ծառայքն, յերկիւղէն անձաւ մնացեալ ոչ գիտացին Թէ զինչ պատճառս յօդեսցեն, կամ զինչ տացեն զպատասխանի։ բայց ոմն՝ի նոցա նէ ասացեալէ, ոչ Թէ գիտութեամբ այլ անգիտութեամբ։ յորժամ ասեմք մարդ մերոց Թէ տաճկացեալ, նոքա ասեն մեզ՝ մայր Թամրաշէն քրիստոնեայ է՝ մեք ընդէր տաճկանամք։

Յայնժամ խորամանկն շահաբաս զայս բանս՝ի սրտի իւրում պարուրեալ՝ յետ աւուրց ինչ զոմն յիշխանաց իւրոց առաքեալ է. զի կամ դարձուացէ զդիտօփայն՝ի քրիստոնէութեանէ յօրէնս մահմետի. և կամ չարաչար մահուամբ կորուսցէ։ Եւ իշխանին գնացեալ՝ի շէն քաղ քաղաք. և մերձ կացեալ՝ի դուռն դիտօփային կոչեաց զնա. և առանց երես երես տեսանելոյ յետուստ կուսակ դրանն խօսեցաւ ընդ նա՝ և ասէ։

Հրամանն Թէգրին այսպէս է, զի հարկէ քեզ տաճկանալ. եթէ չօժարիս չոյժ բարի է՝ և թէ ոչ չօժարիս լեզուովդ ասա. և սրտովդ պահեա զքո հաւատն. առ չայս մարդկան ձևացո իբր թէ եղեր օրինօքն մահմետի. և ի ծածուկ պաշտեա զքո հաւատն. զի և մեք մնացուք ազատ ի խղճմտանացն՝ որ ի քոյդ կողմանէ է. զայսպիսի բանս ասէր նշ խանն. և զայր նման դահճին հերօդի. որ գնաց դէպ տեղ զօհանելոյ մկրտիչն։

Իսկ դիդօփալն ասաց ի ներքուստ. դու իմ եղբայր, և իմ որդի. ընդէր թաքուն խօսիս ընդ իս՝ եկ յանդիման խօսեաց. զի ես Թէգրի դուստր եմ. Թէգրի կին եմ. Թէգրի մայր եմ. և ես իսկ անձամբ իմով զԹէգրուԹէն վաթեալ եմ չետ առնն իմոյ՝ մինչ որ տղայն իմ զարգացաւ. սա կայն անցաւոր և ընդունայն է մածուԹէն աշխարհիս. եթէ Թէգրն քո լսովանդակ արարած ծոցս տէր լինի. և զամենեցուն ԹէգրուԹէնն ինձ տայ. ես ոչ ուրանամ զԻ՛ն իմ. և ոչ փոխանակեմ ընդ սիրոյ նորա զոր ունիմ առնա. և դու զորինչ առնելոց ես՝ դու դիտես։

Այլոն ընդ դիդօփալիս երկու քահանայք և բացին. և այլեւս ծառայք և աղախնայք. դարձաւ դիդօփալն առ նոսա և ասաց. եթէ զիս անդամ անդամ չօչեն՝ ես ոչ Թուլանամ ի սիրոյն Աւրի՝ և ոչ դառնամ ի նորին հաւատոցն. իսկ զձեր օգուտն դուք ընտրեցէք. և նոքա առհասարակ գոռալով լային. և աղքային զգրկուԹիւն իւրեանց ի բարեփառ տիկնոջէն։

Եւ ապա չետ բազմաց խօսից ողջանալոյ և սպառնալեաց՝ իբրև եառես եկեալ իչ խանն զհաստատուն միտս նր. հրամայեաց երկաԹի ձանիկօք խզբատել զմարմին նր՝ և կարի վերաւորել։

բել. և նա գոհանայր զԱ.Յ և արտասուօք
հայցէր ինքեան զհամբերութիւն ի Տէ:

Ձեռայսորիկ հրացուցին զառաքեալսն ի
ձին և եդին ի գլուխ նոր. և ոչ այնու կարացին
հաւանեցուցանել զնա:

Այլ ապա բերին զերկաթեայ բահ, որով զեր
կիր փորեն. և զայն բահն սաստիկ հրացուցին
և եդին իմէջ ստեանց դիդօփալին՝ իվերայ
կրծիցն և սրտին. և նա այնու աւանդեաց զա
նուշահոտ հոգին իւր առ Ա.Ջ:

Այլ մինն ևս ի քահանայիցն մարտիրոսա
ցաւ անդէն ընդ նմա. և այլքն ցրուեցան:

Ա.յս դիդօփալս յառաջագոյն պատուի
րեաց Թէ յորժամ սպանանեն զիս. զմարմին
իմ մի ընկենուք արտաքս ի տեսուքէն ոամ
կաց. բայց յետոյ փոչիմանեալ ասաց. ես որ
վա՛ղ հաւատոյն մարտիրոսանամ. զմարմին
իմ ղօրինէք և կամին արասցեն: Այլ յորժամ
սպանին՝ զպատուականն նշխար մարմնոյն ըն
կեցին արտաքս կերակուր լինիլ շանց և գա
զանաց: բայց Ա.Ջ փառաւորեաց զնա երկ
նաւորօք նշանօք. վասն որոյ ֆռանկք պատրիք
որք կային ի քաղաքին. գողացան զպատուա
կան մարմինն նր. զկնի պատեցին մաքրօք
կտաւօք խնկօք և զմռսօք՝ և ուղարկեցին ի
ֆռանկաստան, որ անդէն պատուի մեծաւ փա
ռօք: Այնպէս և զմիւս ևս զկնի պատեցին մա
քրօք կտաւօք խնկօք և զմռսօք և տարան առ
որդին նր Թամրազ յաշխարհն Ալ ընդ: և նա
անպատմելիս խնդութիւնք յղեալ գոհութիւնս մե
ծաւ փառաւորեր զԱ՚ն Ա.Ջն մեր, որ արժանի
արար զմայրն իւր վկայականի մահուան: Այլ
ասաց, սորին բարեխօսութիւնն զմեր Թէ ըրու
թիս Ա.Ջ հաստատուն պահեսցէ, և եղ պա

տուաւ յեկեղեցին իւր։ Որոյ յիշատակին օրհ
նութիւն եղիցի և աղօթիւքն իւրովք ողորմացի Տէր ամե
նից քրիստոնէից։ Այլև նահատակութիւն դիւդօ
փալիս ի մերում Թուականին Հազարևեօթա
նասունևչորից ։ ի փառս Քրիստոսի մերոյ ։

---

*Պատմութիւն նեղութեանց զոր կրեցին ազգն Հայոց յա
ռաջնոյ շահաբաս Թագաւորէն ։*

ԺԴ։

ԱՅԴՈՍԿԱՅՈՑ ՈՐՔ-
մատամբ և կամօքն իւրեանց կուրա
ցուցին զաչս իւրեանց, զի ինքեանք
կործանեցին զիթագաւորութիւնն իւրեանց՝ նէն
գութիւնք և անհնազանդութիւնն իւրեանց, և
եղեն ոտից կոխան, և ծառայք, և գերիք
այլոց ազգաց և թագաւորաց ։ և ի ժամանել նե
ղութեց նրանք եվր ինքեանց երբեք ոչ գտանեն
զօգնութիւն յուստեքէ, անձամբ մնացեալ փա
խստական լեալ Հողոպրին այսր և անդր ։

Այդ ևթէ յայսմանէ պատճառէ, և թէ կան
խաւ պատմեալ մեծի սովուն և ջալալոց պատ
ճառէն, ամ ազգն Հայոց եղեալք վտարանդիք
եղեն յիւրաքանչիւրոց տեղեաց և հայրենեաց
և բնակութեց և յաշխարհաց, և տարադէմ գնա
ցեալ ընդդեմ երեսաց՝ ցեր և ցան եղեալք
սփռեցան ընդ ամ աշխարհ, ի Կիպրոս, ի Կոս
տանդնուպոլիս, և ի քաղաքս, որք շուրջն
զնովաս, յԱւստրիէն, ի Հունդրան, յերկիրն
Լեհաց, ի կողմն Կաֆայու, ի ծովեզերեան
Պոնտոսի ։ Այլև բազումք յաշխարհն Պարս
պատականէ, յերեւան ի գանձակայ, ի Թաւրէզ
յարտաւէլ։ և ի շրջակայ գաւառս սոցա ։

Եւ յազգէն Հայոց ժողովուրդք որք ե-

կեալ զետեղեցան յաշխարհն ատրպատական
նի, մեծ և առաջին շահաբեան Պարսից թագաւո
ցաւնն զնա վարեալ քշեաց, տարաւ յաշխարհն
Պարսից՝ զկես բաժին մի 'ի ֆահրապատ, և
զկես բաժին մի 'ի սպահան քաղաք և 'ի գաւ
առս նր: Այս զայս գործ որ զազգն Հայոց քը
շեաց և տարաւ, ոչ թէ միանգամ կամ երկիցս
և երիցս արար և եկաց, այլ գտի հաւաստեաւ
զբազում արս՝ որք ինքեանք իսկ քշածքեն են՝ յո
րոց հարցեալ տեղեկացայ՝ նաև 'ի յիշատակարա
նաց գրոց՝ զորս ընթերցայ զի եօթն և ութն ան
գամ որիշորիշ զկնի միմեանց քշեալ և տարեալ:
Այս զյորմէս ոմանս 'ի սպահան տարեալ ժողո
վրդենէս, առ ներկայ աւուրսն այնոսիկ զե
տեղեալ բնակեցուցեն 'ի փութկայն՝ որ է քա
ղաքն անուանեն: Այս այս ժողովուրդ ոչ միայն
սին եկեալ էին, այլ որիշք 'ի միմեանց, վասն որոյ և
երկու գաւառք էին, միոյ գաւառն պետ և գլուխ
կարգեալէր շահն զայր ոմն 'ի նոցունց իւրոյ
մէկէն, որում անուն էր մուրատ, զոր մականուն
ամբ ղըրխեալան ասէին նմա: Եւ միւսում գա
ւառն մէկէն էր կարգեալ յովսէփ անուանեալ
այր ոմն, զոր մականունամբ ղարապաղ մէկէն
ասէին:

Այս ազգն Հայոց՝ որք եկին յասպահան,
զատ 'ի ջուղայեցւոց և յերևանցւոց ամէն չքաւ
որեցան, վասն զի ոչ յայտէ ամենևցուն զի յաս
պահան քաղաքն ամ ինչ եթէ ուտելի և թէ
զգենլի և թէ այլ ինչ, ամ ծանրավաճառ և
թանկագին է, և յայսմանէ պատճառէ այս է
կեալ ժողովրդս չքաւորեցան՝ զի զորինչ ունէին
վաճառեցին և կերին: Այս մանաւանդ առաւ
ել չքաւորեցան այս յիշատակեալ երկու գաւ
ժողո

ժողովուրդքս՝ որք վն չգաւորելոյն և սովե
լոյն իւրեանց այսր և անդր գնացեալ՝ որուամ
և պատահեալ ծանուցանէին զչգաւորու
թեն իւրեանց։ և մանաւանդ իւրեանց վերա
կացու Պարսիկ իշխանին, և զինուորաց նորին,
վն զի շահն զմի որ յիւրոց իշխանացն նոյ վերա
կացու կարգեալքը առի գիտել և իմանալ
զնման անցուցածս բանից և գործոց նոյ, այլև զի
գուցէ թէ ելանիցեն յասպահանայ և գնասցեն
յերկիրն աստպատականի և կամ յայլսւր։

Այս էհաս համբաւ չգաւորութեն նոյ առ
շահն խձեռն վերակացու իշխանացն՝ որոց
էին անուանք աւագագունին աղաշահաք, և
երկրորդին ուղուրլուբէկ, զորս աղաչեցին
քրիստոնեայքն ծանուցանել զչգաւորու
թեն իւրեանց շահին՝ և խնդրել ի նմանէ ինչս
առի պարէնս պետոյից կերակրոց և այլ կա
րեաց իւրեանց։ Այս իշխանքն ծանուցին, վն
որոյ շահն կոչեաց զերկուս դասուս ժողովը
դեանս մէլիքներն, և զայլս ոմանս ի նոցունց,
ասաց նոյ տամ ես ձեզ զգանձս և զինչս ի գան
ձարանէ թագաւորականէ, առի պատճառս կելոյ և
ապրելոյ ձեր։ բայց զպայմանն դնեմ և այն պայ
մանաւն տամ։ Այս պայմանն այս է, զի զորինչ
և տամ, փոխատամ ձեզ երիւք ամօք ժամանակօք
զի յետ երից ամացն դարձուցանիցէք ի մէզ.
և զայս փոխս ոչ թէ շահոյ և տոկոսեօք տամ,
այլ առանց շահի տամ զփոխս։ զի դուք այնու
առեալ գանձիւն առ և տուր արարեալ շահի
ցէք. և նորին շահն եղիցի ձեզ պարգեւեալ՝
զի մի ինայցէք եւէլ նեղուլթեց. այլ պատճառ
ձեզ առի և տուի շահելոյ և կելոյ նովաւ։ և զկնի
լման երից ամացն զգլուխ պարտուցն դարձու
ցանիցէք անդրէն ի գանձարանս թագաւորին. զի

այդ Թշուառական գանձէ, որում ոչ է հնար կորն չեզոց և ոչ փողի միոյ. և յորժամ վճարեցէք զնա, առէք ձեզ զգեղ ազատութեամբ և վճար մանն՝ այսինքն զղաբս։

Ի ՀԱՄՈՂ ՔՆ ՁԵՒՆՈՂ, որոք և առցե՛ք ի Թշուառական գանձէս. յորժամ բերցէք զառեալ գանձն՝ և վճարեացէ՛ք ի գանձարանս Թագաւորին, եղիցի ազատ. և եթէ ևցէ ոք, որ ոչ վճարիցէ զառեալ գանձն. այլ կերեալ և վատնեալ և կորուսեալ ևցէ զդրամն. և ոչ ունիցի զինչ զի տացէ։ այնպիսին, փոխանակ գանձին, կամ դարձցի յեւրոց հաւատացոյն յօրինս մահու. և կամ զորդին և զդուստրն տացէ առ ի լինել Թշուառական ծառայ։ Ի՛սկ զսոցին ևս զգինն յայտ արար. զգինս ուստերաց չորս Թուման ասաց. և զգինս դստերաց երեք Թուման. զի որոք ոչ ունիցի զբերամ առ՛ի տալ՝ փոխանակ չորս Թուանին զորդին տացէ, և փոխանակ երեք Թուանին զդուստրն տացէ.

Ի՛սկ այսու պայմանաւ եւ շահն այսց երկուց դասուց ժողովրդեանս զչորս հարիւր Թուման. զի մինչև ցերիս ամն առ և տուր արա բեալ շահեսցին. և յետ երից ամաց դարձուսցեն՛ի գանձարանս Թագաւորին։

Ի՛սկ արբշիռ. և անագորոյն. և անխմաստ և անամաքարոյ ազգս Հայոց՝ ոչ՛ի սկիզբն խորհեցան. և ոչ՛ի վերջն Հայեցան՝ Թէ զինչ է լինելոց վերջ գործ այսորիկ. այլ եբր անբան և անվիտ անասունն գոլով գնացին և առին զԹշուառական գանձն. որ էր ոչ զմահարար Թոյն օձի, և պատճառ նոցին կորստեան. և ոչ երեն մտախոհ Թէ ոչ զփուշ օձի է գանձն այն մահացուցանող։ Ի՛սկ երկոքեան մեկնեցան իւրեանց ժողովրդօքն առին զԹշուառական գանձնն.

ձէն. զարապաշ մեկնիքն ժողովուրդքդն առին զերեք հարեւր Թումման, և զրբեհալան մեկնիքն ժողովուրդքն առին զհարիւր Թումման, և լսեին գնա զարուց համարեցան զայն անձանց իւրեանց։

Եւ յամին յորում էառ շահն զգանձս զայս ժողովրդեանն Հայոց՝ էր Թուականն մեր հազար և չետասնեւեօթն, և հասին մինչև՛ի Թուականն հազար վաթսունեւերկու, և յայնժամ շահն, որ անմոռաց ունի զչիշատակս չարեաց՛ի միտս իւր՝ յիշեաց զայն. և զինդիր արար տուեալ գանձին։ Իսկ առօղք գանձին եղնաբարոյ ազգն Հայոց՝ ոչ միայն՝ ոչ շահ հեգուցին, այլև զգլուխն ևս կորուսին, զի ոմանք՛ի չքաւորութենէ, և ոմանք յանհնար հարուածենէ, և ոմանք յանտեղեկութենէ առի և տրոյ քաղաքին՝ կերին և վատնեցին, ցնցխեցին, և կորուսին զտուեալ գանձն թա գաւորին։

Եւ զուղղութեանն էին, որ վերակացու էր ժողովրդեանն, դարձալ կարգեաց շահն իվ՛ ինչ, զի զթագաւորական գանձն առեալ՛ի ժողովրդենէն չանձնեացէ՛ի գանձապահս թագաւորին։ Որոյ եկեալ զօրականաքն առեալ իվ՛ ժողովրդեանն ձգեին պահանջէր զգանձն։ Իսկ ժողովուրդքն զեղեալ գործն պատասխան նէին թէ ոչ ունիմք, զի չքաւորք և աղքատք էաք և առի վատնէին զամենեսեան կերեալ վատնեցաք։

Եւ վերակացու եչ հանին իւրով զօրական նօքն հանապազօր բռնադատէին զժողովուրդն, և չարչարէին, կախէին, հարկանէին, չանտարգել առնէին, և էին ժողովուրդքն խիզճ մեծ ի նեղութենէ։ և թէպէտ զոչինչ ու

նէին, և զորինչ ունէին, զայն ևս ՚ի ձախս դի նուիրացն վատնեցին, դի զմանն ինչ տային ՚ի ձաձուկ կաշառս՝ և զմանն ինչ տային յայնմ մուհլաթանայ՝ և զմանն ինչ ՚ի պետս կերակրոց զնուիրացն և երիվարացն, և այլ ևս ինչ պատճառ վատնեալ սպառեցին, և եղեն խոպառ աղքատք և չքաւորք։

Նոքա ուղղուրդուբէին իբրև ետես Թէ զոչ ինչ կարաց առնուլ ՚ի նոցանէ, ապա ծանոյց Թէուբինն զչքաւորութիւնն ժողովրդեանն, վ՚որոյ հրամայեաց շահն կոչել զժողովուրդսն նոցա առաջի իւր՝ խօսեցաւ ընդ նոսա՝ և ասաց. դուք մի համարիք և ամբաստանիջք լինիք զլինելն Թէ ես Թէրականաւ բռնութիւն և իշխանութիւն խնդրեմ և առնում ՚ի ձէնջ զդանձ, այլ դատաստանաւ և իրաւամբք խօսիմ, դի ես ձեզ փոխ ետու զդանձն զայն, և այժմ գնոյն փոխառեալ դանձն խնդրեմ ՚ի ձէնջ, և ոչ Թէ գնոր ինչ խնդրեմ, այլ զնմ տուեալ փոխն՝ և զայն առանց վաշ խից և տոկոսեաց խնդրեմ զգլուխն միայն։ Եդ եԹէ այս բանիք իրաւամբք Թուի ձեզ՝ տուք զառեալ փոխն ձեր ապաԹէ ոչ՝ ահաւասիկ դատաւորք և դատաստանք գոն ՚ի քաղաքի աստ, ես և դուք երԹիցուք խմիսն ՚ի դատաստան առ դատաւորս, և զորինչ հրամայելոց է ՚ի դատաւորացն ընդունելի լիցի ինձ և ձեզ։ և յոր կողմն և խօսիցին՝ կողմն Նայոց պարտեալ գտանիւր։

Եւ ՚ի բազում աւուրս ժողովուրդքն Նայոց՝ զբազում իշխանս բարեխօս արկեալ առԹէրն, արդեայով և բազմօք աղաչանօք խըն դրեցին ՚ի Թէուբէն գԹալ ՚ի տառապանս չքաւոր և աղքատ ժողովրդեանն, և զներումն առնել և Թողուլ զպարտսն զայն, և նա ոչ կամեցաւ նոցա ներել։ Իբրև

Իբրև կարի սաստկաբար խնդրէին զայս ի Հողմն Հայոց, ժողովեցին զամն զուստերս և զդստերս Իւրեանց ժողովուրդքն, և ածեալ կացուցին առաջի Թագաւորին ասելով, Վասն զի ոչ ունիմք զդրամ զի տուեալ՝ի պարտս Թագաւորին վճարեսցուք զուստերս և զդստերս մեր տամք Թագաւորին ոչ և յառաջագոյն սահմանադրեցաք։ Ի նդ ուստերաց և դստերաց՝ ղորս Հարք նոցա ածեալ էին՝ և առ գումթ աղեաւ նց եկեալ էին ամքն ազգականք նոցին, մարք, և եղբարք, և այլք, որք միագումար կային և բարձ բականահաք ողբով և արտասուօք լային՝ որ զտեսողացն ամենն զսիրտ և զաղիս մորմոքմամբ ձմլեցուցանէին։ Օ որս տեսեալ Թագաւորն յայն պահս յողբս և՝ի հառաչանս հրաժարեցաւ յառնլոյ զտղայն։ Բայց բարկացաւ իւր ու ղուրլուբէկին, որ դնա ածեալ էր՝ և ասաց զնոչ օգուտ մեզ յածելն քո զտղայն, զի կամիմ ես զնամն դարձուցանել՝ի տաճկութիւն։ Վն որոյ ասաց՝ եթէ վճարեսցեն զամ փոխն բարի է, եղիցին ազատք՝ և թէ ոչ վճարեսցեն, դարձցին յիւրսն Հաւատոցն՝ և եղիցին Հաւատոյն մահմետի, և ես զառեալ պարտանն՝ ընոր հեմ նց, և իւր այնր այլևս ձերս պարգևաց բաշխեմ նոցա։ զայս վճիռ Հաստեալ՝ ասաց, և առիպեաց առնուլ զպարտան։

Ասկ զինուորացն յետ ընդունելոյ զայս պահ սի Հրաման՝ի Թագաւորէն, սկսան յոյժ ձգիւ խնդրել զպարտան՝ի քրիստոնէից, կախէին, Հարկանէին, բանտարգել առնէին, և բազմաւ կերպիւ նեղէին։ զի Թերևս՝ի վտանգէ նեղուԹեն դառնայցեն՝ի Հաւատոցն՝ եսկ ժողովրդքն տեսէին, և տանէին ամենից վշտացն՝ և՝ի Հաւատոց ոչ դառնային։ Այսու հետև

ողորմելի ժողովուրդքն Հայոց որդւովք և ընտանեօք շրջեին ՚ի պողոտայս և ՚ի փողոցս քաղաքին առ ամենք լալով և ողբալով զի Թէր և յուսահեքէք լինէր Հնար օգնուԹԵ կամ փոխով կամ ողորմուԹԵ։

Եւ շրջագայելով գնացին ՚ի վանորայս Փուանկաց, որք էին ևմԵք քաղաքին ասպահանու։ և անՑ եպիսկոպոս յազգէն Փուանկաց եկեալ էր յայնմ ժամանակի յասպահան, և բնակէր ՚ի վանքն Փուանկաց՝ որոյ Հուսկենիայ անուն կոչեին։ Եւ էր այս եպիսկոպոս այր երևելի և վարԹամ՝ զոր բազում անգամ կոչեալ գնա շահն առ ինքն և խօսէր՝ և զսէր առնէր ընդ նմա։ և այս եպիսկոպոս իբրև Հետս զար ուասուան Հայոց՝ և Հարցեալ տեղեկացաւ ամէն, խօսեցաւ ընդ նոսա յուսադրականօք բանիւք և ասաց. մի երկնչիք, այլ Հաստատուն կացէք իւր ըՔականաց Հաւատոցն ձերոց, և ես զորինչ ունիմ տամ ձեզ՝ ոչ ԹԷ փոխ, այլ վն սերոյն ՚Ի՛ն, և նորին Հաւատոցն։ և դուք տուք շա Հին, և վՃարեցէք զպարտսն ձեր և՚ե Հաւատոց ձերոց մի դառնայք։ Եւսկ ժողովուրդքն Հայոց արտասուօք օրհնէին, զնա և զեպիսկոպոսն, և չնորՀակալուԹԵ գոՀանային զնմանէ զի ի՛ մէջ անՀնարելի նեղուԹեացն յօգնուԹԵ ժամանեաց նոց։

Իբրև ըստ իւրում խոստմանն եւս եպիսկոպոսն զգանձս երկուց դասուց ժողովրդեանն։ ձի ուամբ զարդարեալ մէկիկքին նորին դասուն էր կու Հարիւր Թումանն զուտ արծաԹԵն դրամ։ Եւ միւսում դասուն, որոց էր գլուխ զրիեա լան մէկիկքն, և այլ ոմն քաՀանայ բազդասար անուանեալ՝ այր Հանճարեղ և խնամատուն և Հաստատուն չՀմարտուԹԵ և Հաւատոյն ՚Ի՛ն,

սոցին ձեռաքն եւ սոցին դասուցն յիսուն Թուման զուտ արծաԹի դրամ։ որ և երկոցունց դասուց ժողով ըդ-ոցն տարեալ եւտուն վերա կացու իշխանին՝ի վՀարս պարտուց իւրեանց։ և վե մնացորդաց պարտուցն խնդրեցին զաւուրս ինչ ներել զի զայն ևս գտեալ յուսանէքէ վՀարիցեն։

Այս ոչ զԱՀ մատնիչ յուդայն, որ բաժա նեալ անջատեցաւ՝ի գնդէ երկոտասանիցն. Այլ երկու յաղգէն Հայոց՝ և յայսմանէ ժողո վըդ-ենէ՝ի դասուց պարապաշ մնլիքին. որոյն անունն բաՀդասար և միւսոյն ախիջան, եղեն արբանեակք առաքելոյն և աման չարին. Հակառակք եղեն քրիստոնէից և ասեն, եԹէ տաք մեզ իւրաքանչիւրոցս տասն տասն Թուման՝ի գանձէդ, զոր ետ Փռանկ եպիսկոպն, բարի է՝ ոչ՝ ինչ ասեմք. և Թէ ոչ տայք, գնասք առաջի իշխանացն նաև Թզւբին իսկ, և ասեմք. ոչ գնացեալ Փռանկ դարձան, վՀ այնորիկ ետ սոցա եպիսկոպն զգանձս. զոր բերեալ ետուն ձեզ։ Այսպէս միւս արքն աղաչէին և ասէին՝ այժմ ներեցէք մեզ՝ զի զայս գանձս տամք՝ի պարտս Թզւբին, զոր ահա ձերով իսկ աչօք տեսանէք՝ Թէ ոչ կարի Ճշդիւ պահանջէին յարդեանս աւուրս, և յետոյ՝ի մէնջ յամ ժողով ըդ-էնէս ժողովեմք և տամք ձեզ՝ ոչ և կամք ձեր ՀաՀի։ Այս ոչ ոչ եղեն ժուժկալք՝ և ոչ անսացին բանից և աղաչանաց նոցա, այլ երեալք գնացին առ իշխանս մահմետականս։ Ապա խօսեցան զՀայոց և ասացին. Թէ Հայք գնացին առ Փռանկան, և դարձան՝ի Հաւատս նոցա. առեալ զգանձս զայս և բերեալ վՀարեցին ձեզ։ Այլև ընդեանք մատնիչք արքն երկոքինն ամենիւք ընտանեօք իւրեանց դարձան յօրէնս մահմե-

տէր, և պատուիրէ կալան զոյն հաւատոյն, զի ամենիւք ընտանեօք երթանց Թլփատեցան։

Այլ եւ այսմ բանի յոյժ խոժոռեցան իշխանքն մահմետականք՝ և ասելով զբանն ընդ միմեանս, մինչև եհաս բանն յունկն Թագաւորին, որոյ կարի ծանր ի դառն թուեցաւ։ Որոշ հրամայեաց բերել առաջի իւր զմելիք ներսն, և նախ զղարապաշ մելիքն գտեալ տա ըան յայնմաւուր, ընդ որում խօսեցաւ արքայ և ասաց մեղադրանօք և սպառնալեօք։ Մի ազգ ապերախտ և չար, արժանի բնաջնջի և կոտորման, ես ողորմեալ ձեզ եւոու զայսքան գանձ, և զայսքան ամաց շահն ևս ընդհեցի ձեզ, և խոստացայ այլևս ընդհել երթէ դառնայք ի հաւատս մեր, և դուք ասացիք վասն գանձի ոչ դառնամք ի մերոց հաւատոց։ և այժմ զնարդ դարձեալ էք ի հաւատն ֆռանկաց և առ եալէք ինոցունց զգանձ, արդ երթէ մի գանձի դառնայիք ի հաւատոց ի հաւատս, զինչ էր նոճաստուածն և արատ մերոյ հաւատոյ՝ յոր ոչ դարձայք։ Պատասխանեալ մելիքն իւրովք ընկերովքն, Մի հրաշազան և տեսերական արքայ՝ քաւ լիցի մեզ դառնալ ի մերոյս հաւատոյ, ոչ եմք դարձեալ, այլ կամք ի հաւատն մեր ոսկ և էաք յառաջն. և որք զբանս զայս ասացեալք են զմենջ առաջի քումդ ահ երեսաց քոց՝ նոքա զսուտ են ասացեալ և զգանձն զոր՝ի ֆռանկաց առաք՝ զփոխ առաք, զոր և բերեալ տուաք ի տեղի պարտուցն։ Պատասխանեալ ասաց արքայ, ոչ է ձշմարիտ խօսքդ ձեր, քանզի պատճառանօք ես փոխեալ այդ, զի թէ սուտ փոխ էր՝ յայլոց ազգաց զնարդ ոչ առնուիք այլ միայն ի ֆռանկաց։

Այս

Այլ Թէպէտ ՚ի բազում աւուրս բազմաւ կերպիւ խօսեցան Ժողովուրդքն. այնուհետեւ բնաւ ոչ ետ զտեղի բանից նոցա որքայ։ այլ ոչ նախէր ասացեալ. սոյնպէս և այժմ ասաց՝ եթէ դառնայք յօրէնս մեր յոյժ բարւոք առնէք. զի զըրինչ և պարտիք զայն ամ ընորհեմ. և իմ ՚ի այնր բազում և այլեւս պարգեւս և զէիրս բաշխեմ ձեզ։ ապա Թէ ոչ դառնայք. մատնեմ զձեզ ՚ի տանջանս անզերծանելիս. զի իմ ՚ի տանջանաց վատնեալ սպառեսցին ոգիք ձեր՝ և ընդ վայր սատակեսջիք։ Ով որ և իսկոյն մատ նեաց ՚ի ձեռս դահճաց. զի Թարց իմիք ներե ցոյ հանապազ տանջեսցեն մինչ կամ դառնան կամ մեռանին։

Այլ այնուհետեւ եկին և ՟ՀՃաս իմ ՚ի ողբմելի Ժողովրդեանն մէջ՝ մատախուղ՚ և խաւար ան փարատելի. զի վաղվաղակի փուԹացեալ անօ րէնն դահճացն այսր և անդր գտին զամ արս ՚ի Ժողովրդենէ անտի. կալան, և սկսան յանխնայ ջարչարել. Հարկանել և վիրաւորել. ՚ի կախս ղանի և յորսոյս. ՚ի շղԹայս և ՚ի կոճեղս. ՚ի բանտս և յարդելեանս. սովու և ծարաւով զբազում աւուրս. և աղաղակ Ժողովրդոյն. լալ և կոծ արանց և կանանց ընդ իրեար խառնեալ յերկինս հասանէր։

Այլ զղարապաշ մելիքն կախեալ գլխիվայր այնքան բրած-եծ արարին որ ոտից ըղնկուէնքն Թափեցան. և յարեանէն ամ մնրմինն ԹաԹաւեցաւ՝ և եղև անշուշ իբրև զմեռեալ. վն զի կարի յաւէտ անողորմ Հարին՝ յահ և յերկիւղ միւս քրիստոնէից ըմբռնելոց. և ընտանիք նր տարեալ ծածկեցին իմիք փայինի։ և Պար սիկք զօրականքն. որք ջարչարէին զԺողո վուրդն. վն խաբէլոյ զայլ Ժողովուրդն

Համբաւ

զհամբառ հանին. Թէ զարտասուս մկրտիցն տաճկացաւ:

Այլ պարսիցն որ զայս ամ ածին իվերնոյ՝ խնդացան զհատատուն միտս նոյ՝ և ծանեան Թէ մեռանիլ կամին և ոչ դառնալ յօրէնսն մահ մեռի. այնուհետև բառնու Թէ իվայր կոխեալ Թէփատէին. և ասել տային զդառանուԹիւն հաւատոյն իւրեանց. և բազումք՝ ի քրիստոնէից կաշառս եառուն զօրականացն, և Թէփատողացն. և զերծան՝ ի ԹէփատուԹէ:

Այլ տակաւ գնացեալ սատանին չահէին. Թէ զա բռնադատիլսն և իւր ժողովուրդսն կատարեցին զհրամանս Թագաւորին. զի Թէփատեցան, և դառանեցին զմեր դառանուԹիւն. և եղեն մեզ սուրմանք:

Յայնժամ զոմանս չահէն հրամայեաց Թէ դուքս ածցեն՝ որք եկին՝ ի հաւատս, Թո ղէք զառաջինն պարտսն, զորս տալոց էին. զի չնորհեցի. և այլևս զպարգևս նորս այժմ տուք, զի միսիԹարեացին իվեր վշտացն՝ զորս կրեցին: Այլ յայնմանէ հրամանէ Թագաւորին լուծին զնա զամենեսեան՝ ի կապանաց. և եառուն նոքա զպարգևս իւրաքանչիւր տան առանձին երեք Թումման դրամ: և առ սոսա այսպիսեաւ կերպիւ վճարեալ զերակուԹէ գործոյն, դարձան՝ ի տունս իւրեանց. զի երեկոյացեալ էր օրն:

Այլ զկնի սոցա էհաս կարգն՝ ի զրխեալսն մկրտիչն՝ և՝ ի ժողովուրդս նոր. և յայնմ երե կոյին եկեալ դահճացն կալան զզրխեալսն մկրտիչն՝ և տարան. որում հրամայեցաւ՝ ի Թագաւորէն դարձիր յօրէնս մահմետի. և առ քեզ զպարգևս գևս, և զմեծուԹիս, և զպետական իշխանուԹիս. և մի մատներ անմտաբար զանձն քո տանջանաց և՝ ի կեր առիծուց՝ և շանց. որև զգա

զանան

զանուն պատրաստական անդէն կապեալ ունէ
ին։ Եւսկ ղրխեալսն մէկնէքն եԹէ յահարկուԹէ
և յամօԹոյ Թշուրական առենին՝ և Թէ յերկիւ
ղէ տանջանացն։ և Թէ ՚ի պատրանաց խաւա
մանց։ յանձն էառ կատարել զՀրամանս Թշուա
րին՝ որպէս անդէնն իսկ դաւանեցուցին նմա զդա
անուԹէն հաւատոյն մահմետի՝ և տանձկացաւ։
Եւսկ իշխանքն և այլ մահմետականքն սկսան գո
վել զնա և ասել։ զայդ բարւոք արարեր՝ զի
եկիր ՚ի հնձմարիտ հաւատս։ և խնդրեցին այդմ պատրաս
քեզ։ զի և զժողովուրդսն քոց զնմանն բերցես ՚ի
հաւատս յայս։ Եւսկ ղրխեալսն մէկնէքն սկսաւ
անիմաստ և անգէտ բարբառանՔն լսել խօսել։ և զի
խօսիլն զտեր բանդատարն մատնել։ քանզի
ասաց՝ զկարծիս ունիմ Թէ ժողովուրդքն
ամէնն դառնան և ոչ դիմադարձին։ և Թէ դի
մադարձի բանդատար երեցն միայն։ և Թէ նա
դառնայ ժողովուրդքն ամէնն դառնան։

Եւ մահաբեր լուրս՝ և դառնահամբաւ
բօթս այս յայնմ իսկ երեկոյի եհաս առ բանդ
դատար երեցն և առ ժողովուրդսն։ որք և
յահէն հասին ՚ի դրունս դժոխոց։

Եւսկ քահանայն բանդատար յայնմ գիշերի
զյոյս և զհաւատս արիականաս հաստատուԹէ
ժողովեալ առ ինքն։ հաւաքեալ զնմա ժողովէս
քրիստոնեայս յաղօԹատուն տունն՝ զոր ՚ի քար
վանասարայի անդ սահմանեալ էին։ և սկսաւ
քարոզել ժողովեանն զմարդասէր գԹուԹէն
և զողորմուԹիւն Եւ՚ զորինչ գիտէր։ և յորդո
րեաց զնմին յաղօԹս և յաղաչանս բազմահա
ւաչ և մեծաձայականօք ողբովք և աղաղակս
հոս արտասուօք խնդրել ՚ի Ջէ հեշտալոյ և
յանողոքակալէ։ զի դարձուսցէ զցասումն բար
կուԹեն սրտի Թշուրին ՚ի գուԹ ներողուԹեն
ընդ-

ընդդէմ նոյ, և ամբն ժողովէքն մեծ իւք պաղա
տանօք կային մինչև ցառաւօտն յաղօթանոցն
անդ խնդրել ի Տէ զգուշ և զողորմութի։

Իսկ ինքն բահդասար քահանայն յերկորեայ
սկսաւ ցայգապաշտօն սաղմոսերգութիւ զիւրն
բային աղօթան կատարել։ և անդէն զժողո
վուրդան խոստովանեցուցեալ մատոյց զնուէ
ին պատարագն՝ հաղորդեաց զարժանաւորսն
՚ի պատուականէ մարմնոյ և յարեանէ Որդւոյն
Ա.Յ։ Իսկ այդ առաւօտուն մինչև երբ քահա
նեալ զմուրթն և զլոյսն. ամենից աղօթականաց
կարգաց զաւարտումն արարեալ կատարեցին։

Իսկ ընդ լուսանալ առաւօտուն շնշտակի
ձիրնթաց արշաւամբ եկին զինուորք և զօրա
կանք իբրև զյարգաղան պատեցան շուրջ զտէր
բահդասարիւն՝ քարշեցին արտաքս։ և ձգե
ցին առաջի երիվարացն՝ ընթացմամբ վարել
փութանակի հասանիլ ՚ի դիւան Թէգրին։
Իսկ ի հասանիլն ՚ի դուռն Թէգրին շուրջ զնո
վաւ պատեալ մարդադէմ գազանքն կրծոտէին
զատամունն. և խրոխտականիւք բանիւք
ջանային ատամամբք քանդել զմարմին նր։

Իբրև նստաւ Թէգրն յատեան. տարան առա
ջի զտէր բահդասարն. ընդ որում խօսեցաւ
արքայ վն դառնալոյ նմա՚ի Քրնականաց հաւա
տոյն. և Թէ յամառեալ ոչ հաւանիս շանց և
առիւծուց կերակուր լինիս. որով վն զնոն աշա
ցուցանելոյ անդէն պատրաստական ունէին
զգազանսն։

Իսկ անշուշտ խոստումն Տն մերոյ Յի Քի
աստանօր կատարեալ ցուցաւ՝ որ ասաց. յոր
ժամ տանիցեն զձեզ առաջի դատաւորաց և
Թէգրաց՝ մի հոգայցէք. և մի զմտաւածիցէք
Թէ զինչ պարտիցէք ձեզ խօսիլ. զի տացի ձեզ
բան

բան և եմաստուԹի՝ ի ժամուն յայնմիկ՝ զոր
ինչ պարտիցէք խօսիլ. զի ոչ եԹէ դուք իցէք
որք խօսիցիք, այլ Հոգին Հօր ձերոյ խօսեացի՝ ի
ձեզ։ Ապա տուեալ պատասխանի բաղդա
սար քահանայն Թագաւորին՝ և ասաց։ եԹէ ասես
ինձ իմոք կամօքս դառնալ յիմոցս Հաւատոց
ես կամօք իմոք ոչ դառնամ։ և Թէ բռնաւորԹ
դարձուցանես. ոչ է այդպէս Հրամայեալ քեզ
օրինադիրն քո և Թէ վա՛ պարտուցն քոց ասես և
խնդրես. զյոլովին տուեալեմք. և որինչ մնա
ցեալ է. զայն ևս այսօր և՛ի վաղիւն վճարեմք։
Այս զորօրինակ ջուր ցուրտ Հեղեալ իմիջ
եռանդնոտ կաԹսայի. նոյնժամայն նստու
ցանէ զնորին փրփրալի եռանդն. այսպէս բանք
տեառն բաղդասարին ցածոյց զբարկուԹէ
Թագաւորին։ որոյ պատճառէ այլ ոչինչ ասաց առ
քա՝. բայց միայն զայս՝ ԹէՀ գնացեալ տուր զմնա
ցեալ պարտան քո։

Ապրդ Տէրն Աստ որ ասաց՝ ուր երկու և երիք
ժողովեալք են յանուն իմ, անդ եմ ես իմիջ
նոյ։ նոյն ինքն և այժմ ևս նայեցաւ՝ ի ժողովս
նո՛ւ. և՛ի ցայգաշրջեան արտասուալի յաղօԹս
նո՛ւ. և ցածոյց զբարկուԹէ Թագաւորինն յորմէ զեր
ծան տէր բաղդասարն և ժողովուրդքն յեր
կուց վտանգէից, և տանջանաց և յուբացուԹէՀ։
այնուհետև վճարեցին զմնացորդս պարտուց
Թագաւորին։ առին զգիր ազատուԹէՀ. և գոհա
նալով զՏէՀ կային խաղաղուԹէՀ։

Ի բրև այս ամ՛ կատարեցաւ իվերայ ժողովր
դոցն՝ որք զմանն ինչ՝ ի նոցունց և զմէլիքներն
դարձուցին՝ ի դաւանուԹէնն մահմետ։ այնու
հետև վերոյ ասացեալ Ֆռանկ եպիսկոպոսն եկեալ
առ Թագաւորն շահաբաս ասաց։ ունիմ ընդ քեզ
դատաստանաւ խօսք ինչ. զի դու խնդրեցեր
զտուեալ

զտուճեալ պարտսն քո՝ ի Հայոց. և նորա զոչինչ ունէին զի տուճեալ վճարեացեն. և ես վն՝ Քն ականաց հաւատոցն եռուս նոյ զդրամ զի տացեն ի պարտսն քո. և կացցեն՝ ի Քնական հաւատս. զոր և բերեալ եռուն քեզ և վճարեցին զդ պարտսն քո: Իսկ դուս յետ առնելոյ դրամին ոչ թողեր՝ ի հաւատս Քն. այլ դարձուցեր՝ ի հաւատն ձեր՝ որով հետև այսպէս սպարեր. իրաւունք դատաստանին վկայեն վասն իմոյ տուճեալ գանձին առ իս դառնալ. սրդ խընդրեմ յարքայէ զի զգանձն իմ առ իս դարձուս ցե: Իսկ Թագաւորին մտախոհեղեալ եռես զի իրաւամբք էր բան եպիսկոպին. զերկու Հար իւր Թումանն դրամն դարձուցեալ առ եպիսկոպ վճարեաց նմա:

Իսկ ղարապաշ մելիքն և ժողովուրդքն՝ զորս բռնութիք դարձոյց շահն յօրէնս մահմետի. այն միայն էր զի յատենի անդ ասացին զդաւանութիւն տաճկաց. զկնի այնմիկ այլոճի կային իւրք քնականաց հաւատոց. և և առաւել հաստատուն քան զառաջինն, վն խղճմատանաց ուրացուԹեն: Քանզի զողայան մկրտեին. զմեռեալն քահանայիւք Թաղէին. և յեկեղեցին հանապազ գնացեալ աղօԹէին՝ և խոստովանեալ հաղորդեին. և մահմետականացն ոչինչ փոյԹ էր նոցին այնպէս առնելն. որոց զկնի որդիք նոցին ամբն քրիստոնեայքն են այժմ և՝ ի ժ ղովուրդս քրիստոնէից բնակեալք:

Իսկ խղճմատանք ղրխեալան մելիքքին առաւել սաստեալ յանդիմանեաց զնա. որ և զկնի ամաց ինչ անցանելոյ. և առ զկին իւր իրիք ինչ պատճառանօք Թէ գնամ՝ ի Թաւրէզ. և անցեալ զայնու գնաց յԵՒմ, կատարեաց զամ ուխտ տնօրինականացն Քն: և ՃՃացին անգ

ճն ինքն և կինն իւր։ և վանդզն արուճեստիւ
.քարագործ էր։ վասն որոյ եհմի գործէր ա-
ռանց վարձու։ ակն ունելով ՚ի Տէ վարձուցն
հատուցման զամ ժամանակս կենաց իւրոց՝
զորս եկեաց։ և անդէն ՚ի քաղաքին յեհմ վախ
Ճանեցան։ և Թաղեցան ղրխեալսն մէկիքն և
կինն իւր։ որոց արասցէ Տէր հանգիստ ընդ
զԹողուածն իւրով անբաւ ողորմութիւնն ամէն։

Մի՛սեռ պատմութիւն նեղութեց՝ զոր կրեցին ազգն Հայ
ոց յաջորդիսն շահաբաս Թագաւորէն,

ԺԴ

Ի ՆՊԱՏԻ ՅԱՂԹԱՆԱԿԻ

Ժամանակաց՝ յորում ամի էր Թուա
կանն ՌԸ հազարևվաԹսունևևինն, զի
Թագաւորն շահաբաս մեծն և առաջինն, եղեալ ՚ի
.քաղաքին ասպահանու գնաց յերկիրն փարսկ
այ և ՚ի բուրվարն, յորում զազգն Հայոց բնա
կեցուցեալ էր։

Եւ զի սովորութիւն էր այս շահաբասիս զի
երբեմն այլակերպեալ զինքն ձևանայր իբրև
զմի ՚ի զօրականաց՝ և գնայր ՚ի տեղին ուր գնա
լոյ էր, և ըստ այսմ սովորութեանէ յայսմ նոյնագի
ևս արար, զի ինքն միայն և իւր յատաջ ընԹաց
վայելն, նախ քան զամսոն զօրսն եկեալ յառաջին
գիւղն երկրին փարսոյ՝ զոր դարբնի գիւղ ա-
նէին։ Որում հանդիպեալ կինոջմն ՚ինոյն գեղ
ջէն, և կինն ոչ գիտէր զնա Թէ շահն էր, խո
սեցաւ շահն ընդ կնոջն և ասաց՝ եԹէ ունիս
զՁաւ վաճառելոյ՝ բեր առ ես զի գնեցից։ եբրև
եբեր կինն զՁաւն, և ՚ի պատճառէ հաւին
զբազում խօսս և զբանս առաջ արկեալ փորձ
՚ի փորձ ընդ կնոջն, խօսեր զնանրութիւն և՚ի

սիրտս իւր ժողովէր զանօրէնութիւն: Այլ ի կարգս խօսիցն ասաց շահն, զտան փող տամ քեզ ի գինս հաւիս և թէ դու սիրես զշահն տուր մեզ զՀաւս: և կինն ասաց՝ զինչ լաւ գոյն բարիս և զերախտիս տեսաք մեք ի շահէն՝ որ վա՛ սիրոյ շահին տայ քեզ զՀաւս: Այլ շահն ասաց՝ զինչ այլևս բարիս արասցէ ձեզ շահն, զի յայսպիսում լաւ և վայելուչ երկրի բնակէ ցուցեալ յաղագոյ պահէ զձեզ յամենից նեղութեց. և քաղցրութիւ, և գթով վարի ընդ ազգիդ ձերում: և կինն ասաց, երանի թէ ոչ էր բերեալ զմեզ՝ զի վտարանդի արարեալ է հան զմեզ ի նախնեաց աշխարհէն մերմէ, ի քնիկ տեղեաց, և ի հայրենեաց ժառանգու թեց, և բերեալ աստէն յօտար աշխարհի քնա կեցոյց պանդխտութիւ:

Իսկ այս բան կնոջն երբև զերկայրի սուր պատահեցաւ ի սիրտս շահին, վասնզի կարի ծանր և դառն թուեցաւ նմա, մինչև ի սիրտ և ի յոգի խոցեալ լինէր, և յաւուրէ բար կութենէն լռեալ կայր՝ և ոչինչ խօսէր: և ի ժամ յայսմ եկին և հասին առ շահն նորինն նա խապատիւք և փառաւորք նախարարքն, սպան դիսար բէկն և այլք, և ի տեսանելն զնա այնպէ զայրագին բարկութիւ լցեալ զոչինչ խօսե ցան, այլ լռեալ կային ի բացեայ:

Այս ահա գայր, և անցանէր առ նորօք երեց գեղջն այնմիկ՝ որոյ անուն էր տէր աւետիս. որ ի հողագործութենէ անդինեւկեալ գնայր ի տուն իւր: երբև էտես զնա շահն կոչեաց առ ինքն՝ և հարց, թէ ինչ մարդ ես, ասաց երեցն Հայ եմ՝, ասաց շահն՝ և զի՞ վն երկայն է մորուդ, ասաց երեցն, գեղիս երեցն եմ: ասաց շահն՝ եկ մուսուրման եղիր, ասաց երը

էին, ես այր գառնիկ եմ, և մանաւանդ ծերա
ցեալ եմ, և ոչ կարեմ կատարել զարարարո
զութիւս մուսուրման օրինաց։ Նա զայրագին
սրտմտութիւն Թագաւորին կարի յորդեալ առաւե
լաւ՝ որպէս ոչ հանդուրժեալ ի բարկութենէ
իւրմէ շահն, այլ հաւ ի ձեռաց փայտկին
գկայսնակն, որ է նաջախն՝ և նուաւ ուժգին
բախմամբ էհար զդլուխ երիցոյն և կարի պա
տառեաց։ Որոյ վիրացն և բախմանն չհանդուր
ժեալ տապիլ երիցոյն, այլ ուշաթափ եղեալ
անկաւ անշնչացեալ իբրև զմեռեալ։ Ի սոս
տիկ բարկութենէ իւրմէ շահն անդէն ի
նմին ժամու հրամայեաց մերձակայիցն Թլփա
տել զնա, որ և վաղվաղակի Թլփատեցին, Թէ
պետ երէցն իբր զմեռեալ անզգայ էր։ և Թող
ղեալ զերէցն այսպէս ինքն անցեալ գնաց ի
բանակատեղն ի վրանն իւր։

Նա այնուհետև բարձաւ գութ և ողորմ
ի սրտէ Թագաւորին ընդդէմ Հայոց, և կոչեաց
առաջի իւր զվէզիրն, ընդ նմին և զշեխն,
որոյ անունն էր Միր աւդուլայ, և հրամայեաց
նմ զօրականօք մտանել ի գաւառն յայսոսիկ,
և ծագէ ի ծագ տաճկացուցանել՝ և Թլփա
տել։ Նա որոք կամօք և յօժարութիւ հնազան
դեացին բարւոք է, և որոք ոչ հնազանդեացին,
տանջանօք և բռնութիւ Թլփատեացեն, և
դարձուացեն ի կրօնս մոլար առաջնորդին։
բազմօք սաստիւք և սպառնալեօք զպատուէր
տուէալնոցա կատարել զամն հրամանս իւր, և
ինքն դարձեալ ի փարիոյ եկն ի քաղաքն առ
պահան։

Նա յայսմանէ հրամանէ Թագաւորին հալած-ումն
մեծ եղև իւրն Հայոց, զի Թողեալ զտունս և
զընտանիս, և զինչս, և երեալք ցրուեցան իւրա

քանչիւրոք հանդիպ երեսաց իւրոց, ՚ի լե
ռինս և յանապատս, և յանմարդաձայն տեղիս
և բազումք գնացեալք ՚ի հեռաւոր գաւառս,
փոխեալ զանունս և զձևս, և այնպէս կային
անգիտելի ումեք։ և ոմանք ՚ի նոցանէ զբա
զում աւուրս քաղցեալ և սովալուկ լեալ
Թափառական շրջեին ՚ի լերինս. և ոչ կարէին
՚ի շէնս մտանել կամ ումեք երևիլ, վա՛խ ահի
Թագաւորին և Թլփատողացն։

Այս իշխանքն, որք կարգեցան Թլփատօղք՝
մտին ի գաւառսն, և զորս գտին, սաստիւ և
սպառնալեօք տանջանաց՝ և բռնութիւ զամե
նեսեան Թլփատեցին, եթէ աշխարհական
և Թէ երէց։

Ի սա ասացեալսս օրինակի առնելով հասին
՚ի փոքրիկ գիւղն, և անդ ևս կատարեալ ըզ
գործս իւրեանց անօրէնութեանէ։ եւ եալ անտի
կամէին գնալ ՚ի գիւղն փահրան, և տանու
տէրն գիտէր փահրանու՝ որոյ անունն էր Նու
րիջան, ասաց ընդ իւրում գեղակացսն։ Ե՞
կայք զինուորութիւն և միաբանութիւ զդէմ
կացեալ պատերազմութիւն ընդ այլազգի
Թլփատողացն. և մի Թողուցուք մտանել ՚ի
գիւղս մեր, և գիւղականացն ոչ լեալ միաբան
և ընկերանման, այլ փախուցեալք ցրուիցան ՚ի
լերինս։ Այսոկ Նուրիջանն ինքն միայն ածեալ
զիւրեաւ սուսերն, և առեալ զնետ և զաղեղն, և
գնացեալ զկես ճանապարհին, և եկեալ ՚ի
գլուխ փոքր և բոլորակ բլրի միոյ, առ որոյ
ստորոտովն ճանապարհն անցանէր։ Այս Թլփ
փատօղքն եկեալք ՚ի փառչիոյ յուղևանկեալ
գնային ՚ի փահրան, իբրև մերձ եղեն առ ստո
րոտս բլրին, և ահա յանկարծակի ահագին
գոչմամբ զձայն արձակեալ Նուրիջան և յիւր
ումն

ում դարանեալ տեղւոջէն ակաւ նետաձիգ լինիլ առ նոսա, և այսպիսեաւ նետաձգութիւբ արգել՝ և կացոյց զնոսա՝ ի գնալոյ։ և ապա ար տաքս եկեալ՝ ի դարանէն ամէպ նետաձգութիւբ և հալածական առնելով յետս դարձուցեալ անդրէն՝ ի փառչիս ելից խմբէ գեղջն, և ինքն դարձաւ՝ ի գիւղն իւր՝ ի փառհրան։

Այսպէս Թլփատողքն՝ որք դարձան՝ ի փառչիչ կացին մինչև ցերեկոյն, և ապա առաքեցին լրտես գիտենալ Թէ ուրանօր եղէ նուրիջանն, և լրտեսն եկեալ պատմեաց Թէ յիւրումն տան կայ աւանիկ։ Այնժամ ամենեքեան Պարսիցն սպառազինեալք զգիշերային եղեալք գնացին՝ ի փառհրան՝ և պատեցին զտունն նուրիջանին, և կալեալ կապեցին զնա, և՝ ի լուսանալ աւուրն արկին յորսայս և սկսան բրածեծ առնել զնա, և այնքան հարին որ ամենևին ողջ անդամ ոչ մնաց՝ ի մարմնի նր՝ և եղև իբրև զմեռեալ, որ և անդէն առժամայն Թլփատեցին և ապա՝ ի բացկացին՝ ի նմանէ։ Այս գեղական կանայքն տարեալ Թաղեցին խմբէ վայենի մինչև ցերիս աւուրս, և մնացնուրիջանն այնու ցաւով հիւծեալ մնրմնով յանկողնի ամիսս չորս, որոչ կարէր կանգնել իվր ոտից։

Այս այսպէս Թլփատողք իշխանքն շրջեցան յերկոսին գաւառսն, ՚ի փարիսյ և ՚ի բուբ վարն, զորս և գտին Թլփատեցին Թէ աշխարհ սկսան և Թէ երեց, և՝ ի ղրաւել ամէ դարձան յասպահան քաղաք՝ և պատմեցին Թագւորին։ Այս շահն հրամայն արար վն Թլփատեալ երթ ցանցն Թէ յարքունականէ գանձէ իւրաքանչիւրոյ երիցու տացեն զքառասուն ոչխար, և արարին այնպէս։ շահն զայս ոչխարքս վն այն եօթերիցանցն, զի ամենք յերիցանցն ագահեալ

յինչն հեշտասցին այնու տրօք ։ և ի գրգռես ցեն զժողովուրդս իւրեանց դառնալ ՚ի տաճ կութիւն ։ և ոմանք , որք կերեալք և վատնեալք էցեն, յերկիւղէ վճարելոյն կացցեն ՚ի տաճկու թեան ։

Ետ այսորիկ խորհրդով նախաձարին լցեալ շահն ։ առաքեաց այլեւս զնիշխանս զօրականաց։ և հրամայեաց նոցա գնալ յերկոսին գաւառսն. շրջել յամեն գեղորայս , և ըմբռնել զամեն երիցուն՝ և սպառնալեօք ահացուցանել զնոսն և առնուլ զուխտ և զպայման ՚ի բերանոց նոց ։ զի ի պահեսցեն զգիրս ինչ ՚ի գրեանց իւրեց։ և թէ էցէ ոք , որ պահեալ էցէ ։ և որ ոք զայն յայտնեսցէ ։ գլուխն պահողին թէ գրական եղի ցի։ և ամէն ինչ և ընտանի քն ցուցողին եղիցին։

Այս հրաման առեալ զօրականացն գնացեալ շրջէցան յերկոսին գաւառսն ։ զգրեանսն և զեկեղեցական անօթսն՝ զորս և գտին՝ բռնու թէ յափշտակեալ ՚ի քրիստոնէից ։ և առեալ բերին յասպահան քաղաք՝ և ծանուցին շահին։ և շահն ասաց պահել զնոսա ։

Ինչ այսորիկ առաքեաց շահն զբազում մնչայ յազգէն Պարսից ՚ի փարիսայ և ՚ի բուր վարն ։ զի անդէն կացցեն , և զօրէնս մահու տի ուսուսցեն Հայոց։ և ժողովեսցեն յամ աւ ուր ՚ի մաչիդ աւ ՚ի յաղօթել ։ և զմանկունս քրիստոնէից պարակերէն կարդացուսցեն։ Այս մնչայքն եկեալ ցրուեցան ՚ի գեղորայս գաւա ռացն ուր երկու և ուր երեք ։ և բռնաբարեին զքրիստոնեայսն գալ ՚ի մաչիթ՝ և մոռանալ յօ բինս մահմետի մնչայ առաջնորդին ։ Ոմանք քրիստոնէիցն դժուարեալ ընդ այն ոչ հնազան դեին ։ այլ դիմագրաւեալ բանավէճ լինէին։ և օր աւուր պատասխանի ՚ի վէճս և ՚ի բանս այն

այնքան . մինչ դի ' ի մօլլայիցն զերիս և զջորսս սպանին . և զայն առեալ այլոց մօլլայիցն եր կուցեալք ' ի սպանմանէն փախստականք եղեն ամենեքեան՝ և գնացին ' ի տեղիս իւրեանց : Իսկ ողորմելի քրիստոնէիցն կացեալ ' ի հալածանս և ' ի չարչարանս ' ի ձեռս Պարսից զամն երիւս :

Իսկ ապա այր ոմն քրիստոնեայ՝ անուն գրիգորիոր . որ էր նախկին նա ' ի վայոյ ձորոյ՝ զոր եղե գաձոր առեն , ' ի գեղջէն արփայու . և այժմ ' ի գաւառին փարիոյ գոլով՝ բնակէր ' ի գիւղն զորնեղքին խոյիկան առեն : և էր սա մարմնովն պարթև ահասակ և յաղթանդամ . և արուեստ արի , քանիւք և խելօքն հանձարեղ . և հաւատոմնի և սիրուն Աստուծոյ և ջերմագոյն : Այս գրիգոր եղեալ շրջեցաւ ' ի գեղորայս գաւառին՝ և քաջալերեալ յորդորեաց զնոսին ժողովուրդսն և եղև գլուխ և առաջնորդ նոցա . ընդ իւր զարս եօթն և եկն ' ի քաղաքն առապահան : և գնացեալ էառ զբազում դանձս ' ի փոխ և բերեալ էտ իշխանաց շահին կաշառս . և հաւանեցոյց զամենեսեան զի ' ի պատերհ ժամու բարիս խօսեացին վնն նոյ առաջի Թագուրին :

Այսպս ինքն գրեաց զարգայ աղաչանաց և մանոյց առ Թագուրն՝ ոչ Թէ միանգամ կամ երկիցս . այլ հնգիցս և վեցիցս . այնքան խօսեցաւ յատեան և ' ի դիւան Թագուրին մինչև ձանձրանալ Թագուրին և ասել՝ Թողի զձեզ ' ի կամս ձեր . գնացեալ պաշտեցէք զՀաւատն ձեր , և գրիգոր աղաչէր , պաղատէր , ' ի ծունր իջեալ լալով խնդրէր ' ի շահէն՝ և ասէր . Թէ զՀրամանդ զոր բանիւ ասես . մնատամբ միով Թղթիւ հնոր հեռ մեզ :

Իսկ յաւուր միում յորում շահն եղեալ յապարանից իւրոց գնայր ' ի հազարաջրիսկ այգին .

հինգշաբաթի երեկոյ առաջի շահին գնոյն Թուղթն խնդրեաց, յորոյ անձանձիր խնդրոյն ձանձրացեալ շահին, գրեալ գնոսին Թադաւորականաւ կնքով ետու ցգրիգորն. Թէ զՀրամանն ետուս ամենից քրիստոնէից ընակելոց՝ ի գաւառին փարիսոյ և՝ ի քաղաքսն՝ զի համարձակ պաշտեսցեն զքրիստոնէութիւն հաւատոյն իւրեանց։

Ի՝այլև յետայսորիկ խնդրեաց գրիգորն՝ ի շահէն. զի զայցելութիւն արարեալ ողորմեսցի Թագւորն. և շնորհեսցէ նմ զիւրեանսն գրեանսն, զորս յափշտակեալ բերեալք են. և զայն ևս շնորհեաց նմ արքայ։ Ի՝ւ գրիգորն և ընկերքն իւր առեալ զԹուղթն և զգրեանսն իւրեանց ուրախութեամբ գնացին յերկիրն և՝ ի ժողովուրդ իւրեանց։

Հաղագս պատճառիս այսմիկ Թագւորն շահաբաս էառ կարկ զտուգանս իվի քրիստոնէից ասելով, որովհետև ոչ հնազանդեցան հրամանացն Թագւորի, տացեն զտուգանս՝ ի դիւանն Թագւորի հազար Թուման։ Ի՝ւ յերևելին իշխանացն իւրոց առաջակայից զոմն՝ զոր խոսրով սուլթան կոչէին, կարգեաց վերակացու՝ զի առեալ՝ ի ժողովրդենէն յանձնեսցէ՝ ի գանձապահս Թագւորին։ որև եկեալ խոսրով սուլթանն քազմօք զօրականօք, արար և կատարեցաց զՀրամանս Թագւորին։

Ի՝ւ ողորմելի քրիստոնեայքն վճռ քանակացան Հաւատոցն, զոմն հազար Թուման, և զայն պարտքն՝ զոր գրիգորն և ընկերքն իւր՝ ի սպահան արարին։ և այլևս զորինչ ծախք լեալք էին գնամն վճարեալ հատուցին, և եղեն չքաւորք՝ և աղքատք կարի յոյժ, բայց կալով՝ ի հաւատս Ի՝ն ուրախեին՝ և գոհանային զՏ՝ն Ի՝յ։

Ի՝սկ գրիգոր այրս այս օրաւուր յաւելոյր՝ ի հաւատս

հաւատս է՝ի բարեգործութիւն, նաև հաս
տատեր զայլս իվերայ հաւատոցն Քրիստոսի և նախան
ձախնդիր լինել ի վերայ քրիստոնէից օրինաց։ առ որ
նախանձաբեկ լեալ արիւնարբու մահմետա
կանաց, և զրպարտեցին՝ի մահ զգրիգորն՝ քան
զի զոմն մահմետական յիւրեանց ժողովրդե
նէն ինքեանք սպանին, և բերեալ՝ի ծածուկ
արկին յանդն գրիգորին, եկեն դատախազք
և բերեալ կացուցին զառաջ վկայ թէ գրիգորն
սպանեալ է զայս մեռեալս։ Իսկ առեալ տա
րան յանուղղայ դատաստանն իւրեանց առաջի
դատաւորաց, որոյ վէր զվէիս հատին թէ որով
հետև զայդ արարեալէ դորա՝ կամ ուրացցի,
կամ սպանցի։ և այսու զրպարտութիւս դա
տապարտեալ սպանին զքրիստոսեր զայրն գրի
գոր։ և բազումք վկայեցին վասն նր թէ ՃՇ վա
ռաւորեաց զնա երկնաւորքն նշանօք լուսոյ երկ
նից, որում տացէ Քրիստոս զխոստացեալ արքայ
ութիւնն իւր, և զմեզ ևս ընկալցի՛ի մանանայ
ցութիւն աբեղ իւրոց իւրով ողորմութիւնն Ա՛մէն։

Վասնզի՛ է գոյ ոչխարաց քոյոյ յաչխարհին, որ
արածեսան կոչ։

ԺԱ։

ԲՌՔԱՅՆ ՇՈՏՈՒԹԻՒՆ

առաքինին. յոյժ սիրեաց զքաղաքն
Փահրապատ. վն որոյ յամենից
աշխարհաց ժողովեաց զժողո
վուրդ և էած անդ՝ ոսկ զի մեծասցի քաղաքն։
և ինքն որքան լինէր յապահովս՛ի թշնամեաց
պատերազմէ զմեռնային ժամանակս անդ գնա
ցեալ անցոյց զանէր։ Իսկ ըստ հանապատորդ

բապատ։ եղև երբեմն մինչ գնայր եկեալ էհաս
ի սահմանս զազբին քաղաքին ի գաւառն՝ որ
ասի Թարխմ՝ ի գիւղն՝ զոր կոչեն խոռամաբատ.
և անդ իջեվանեալ բանակեցաւ բանակն
արքունի։

Այսոկ ինքն շահաբաս ըստ հանապազորդ սո
վորութեանէ իւրոյ՝ որ այլակերպեալ զինքն ձևան
այր որպէս զմիոք ի զինուորաց՝ և գնայր իմէջ
արանց և ժողովրդոց իմանալ և գիտել զբան
ինչ։ այսպէս արար և յայսմ նուճագիւ. զի ինքն
և իւր փայեկին յառաջ քան զամն զօրսն եկին ի
խոռամապատ ասացեալ գիւղն իբրև զմիոք ի
զօրականաց հեծելոցն. ետես ի գլխաւորաց
գեղջն զարս ոմանս, որք կային ի փողոցն՝ և
ընդ հարկահանաց իշխանացն հոգային զգ
հոգս կարեաց արքայի՝ և այլոց իշխանաց։ խո
սեցաւ ընդ նոսա շահն և ասաց. ես և ձիս և
փայեկս միայն եմք՝ և ոչ եմք յոլով զի ծանրա
բեռն թուխիցուք ձեզ. խնդրեմ ի ձէնջ զն
սիրոյ շահին տուք մեզ զտեղի յայսմ գիշերի.
իսկ արք գեղջն զոչինչ կալան փոյթ զնորին
բանէն. քանզի հոգովք թիգրկանաց կարեացն
պատահեալք էին։

Ա՚պա կին ոմն բազմամեայ պառաւ, որ ի նոյն
գեղջէն էր՝ ասաց առ շահն. ՚ի՚ կ որդեակ՝ ՚ի՚ կ
զի երթիցուք ի տուն մեր՝ և լեր մեզ հիւր. և
առեալ կինն զշահն և տարաւ ի տունն իւր.
եկաց անդէն շահն մինչև ցերեկոյ։ Իսկ ընտա
նիք պառաւին ամենեքեան մեռեալք էին՝ և
ունէր միայն զմի որդի՝ որոյ անունն էր լալայ, և
այնևս վասն կարի աղքատութեանէ իւրոյ նախ
ընդ էր մտեալ գեղջն. և ընդ ժամանել երե
կոյին. լալայն բերեալ զնախիրն էած ի գեղն,
և ըստ սովորութեանէ իւրում ի տանց գեղջն
սկսաւ

սկսաւ ժողովել յիւրաքանչիւրոցն զմի մի հայ. և ժողովեաց զտասն և հինգ հայ՝ զորս ունէր իվը բազկաց իւրոց և էբէր ՚ի տունն իւրում. իբրև եառես թէ հիւր կայ ՚ի տանն զամն հացին բերեալ էարկ առաջի հիւրին, որ էր շահն ինքն։ Յայնժամ պատասխան բացեալ զԹոնիերն Էհան պուտկով եփեալ կորկոտապուր՝ զոր ումանք վռօշ ասեն. և շահն այն հացովն էկեր զայն կերակուրն. խօսեցաւ և հարցումն արար ընդ նմա զբանս բազումս. և յերեկոյին ՚ի մԹանալ գնէ շերոյն ելեալ գնաց ՚ի տեղի իւր։

Ընդ ջուէալ շահն գնացեալ Էհան ՚ի փահ րապատ. և յորժամ դարձաւ ՚ի փահրապատ տայ, և Էհան ՚ի նոյն գեղն՝ վերստին այլակերպեաց զինքն՝ և խնդրեաց զինջեվանս ՚ի գեղս կանացն՝ և ոչ եռուն։ Յայնժամ նոյն պատասխան դարձեալ եկեալ առաջի նր՝ ասաց. գու մեր ես ծանօԹ և հիւր՝ որդեակ՝ ՚ի և այժմ զի եր Թիղուք ՚ի տունն մեր. և գնաց շահն ՚ի տունն պատասխին. և պատասխն կերակրեաց զնա ըստ օրինակին ոչ և նախ պատմեցաք. մնաց անդէն շահն մինչև յերեկոյն՝ զբազում բանս՝ որ ինչ ունէր ՚ի մտի, Էհարց ՚ի նոցանէ։

Յայնժամ ասաց շահն ցնոսա. բան ինչ կամիմ հարցանել ՚ի ձէնջ Թէ սիրէք զշահն զատոյգն ասացէք ինձ. ահաւասիկ այս տունս ձեր յորոշում նստեալ եմք. ինքն և որք զիւրև յարկ են լայն և ընդարձակ և մեծաշուք երևին. այն պէս և ձեր խօսք՝ և բանք՝ և շարժմունք իրը զմեծատան երևի. բայց տեսանեմ զձեզ կարի չքաւոր՝ և զտունս բնաւին դատարկ։ զոր ինն պատճառն խնդրեմ, զատոյգն ասացէք ինձ։

Յայնժամ պատասխն յոգւոց հանեալ հառաչեաց մեծապէս՝ և սկսաւ ասել. տեսանես որդեակ

զայս

զայս ամ ասոյգ է ասացեալն ՚ի քէն։ Թէ տունս, և որք ընդ սովաւ յարկք են մեծաշուք երևին. ասուգիւ է աք մեծատունք և ընչեղք, որ բա զումբ կարօտեալք և պանդխտականք այս տամ բըս հովանաւորեալք ապրեին։ և չքաւորք, և աղքատք սովաւ լինէին ստացուածոց և գոյից տէարք։ և ուրախ քոկով զոչխարս, զՀաղար և զՀինգհարիւր գլուխս։ և զերամակս մատակ ձիոց։ և զբազում անդեայս զըծկան և զկթան. զարտ, և զայգի, և զքրազաց. զոսկի և զարծաթ. և զտան կահս և զկարասիս յոլովս։ և այն ամ մերժեալ ՚ի մէնջ գնաց՝ և ոչ մնաց և ոչինչ. քան զի զմտան ինչ վաճառեալ տուաք յարքունա կան հարկն։ և զմտան ինչ վաճառեալ տուաք պարտատուաց։ և զմտան ինչ ՚ի պէտս կարեաց մերոց՝ և եղեաք չոյժ չքաւորք։ և չետոյ այրն իմ և իւր եղբարքն, և այլք ընտանիք, և որ դիք նոցին ամէնն մեռան։ և մնացեալք եմք ես և որդիդ իմ։ որոյ մերձ է գոլ երեսնամեայ՝ և վա աղքատութեաւ ոչ կարեմ ածել գմա զկին։ և չայլմէ ուստեքէ ոչ ունիմք ապրելոյ զձար։ վասորոյ զորդիս իմ արարին ախորոյդ գեղիս։ որ չամ երեկոյի ժողովեալ զՀաց վարձու իւրոյ բերեալ կերակրիմք ոմք և տեսեր։ և այսպէս անցուցանեմ զաւուրս իմ ապասելով մահու՝ զի Թերևս նա հանգուցէ զիս ՚ի տառապանաց իմոց։

Օ արմանք մեծ կալաւ զշահն իվերոյ ասա ցեալ բանից պատասխին։ բայց ասաց շահն, զայդ զոր ասացեր։ Թէ այրն իմ և ամէնն ընտա նիքն մեր մեռան։ այդ ՚ի ձեռին Ա՛չ է՝ զինա պահէ և մեռուցանէ։ այլ վն ձերոյ ընչիցն զոր ասացեր Թէ գնաց ՚ի ձեռաց մերոց՝ և եղեաք չքաւորք։ սորին զինչ է պատճառն։

Ա՛սաց

Այսաց պատասն ոչխարն քօղասն է. զոր Թէրեակն Հարկահանքն եկեալ ոչխարաց զքօ դասս առնուն. զի տարեաց տարի գնալով զկնի միմեանց՝ որքան գնաց, ծանրացաւ քօղասն. և այնքան ծանրացաւ, որ զնոյն ինքն զոչխարն գնմ վաճառեալ տոհմաբ՝ի քօղասն. և այնու ոչկարացաք զերծանիլ. զայրաս ևս առաք և տոհմաբ զքօղաս. և ապա զինչս և զստացուածս օր աւուր վաճառելով. զորս՝ի քօղասն տոհմաբ, և զորս պարտատէրսդն վճարեցաք՝ ոչինչ մնաց. քան զի կարի յոյժ ծանր է Հարկ քօղասին։ և զայս ոչ գիտէ արքայն, և նորին նախարարքն՝ այլ գրեն զորքանութիւն քօղասին և ասեն՝ի ձեռս զօրականաց. և նորա եկեալ Թէ կամայ և Թէ յակամայ բռնութիւբ առնուն, ասելով. ՝ի գիւանէն Թուղթն այնպէ գրեալ՝ և տոհմեալ՝ և հրամայեալ եղև մեզ. վնորոյ այսպէ առնուամբ և ոչ պակաս. զի Թէ պակաս առնուամբ մեզ տան վճարել զպակասն՝ ասելով Թէ դուք գո զացեալքդ։ Ոչ յայսմանէ պատճառէ չքաւորեցաք. ոչ միայն մեք զոր տեսանէս. այլև բա զումք մեծատունք այսպէ եղեն. ոմանք՝ի մեր գեղջէ՝ և այլք յայլոց գեղօրէից դաւառս։ որև սկսաւ պատասն զայնոսիկ զամենեսեան յանոճանէ յիշել։

Այսաց շահն՝ ընդէր ոչ գնան գիտասն և ձեր տարախօս մարդիկք յաշխարհէս ձերմէ՝ և ծա նուցանեն շահին. և ես գիտեմ յորժամ վերա հասու լինէ շահն այդոցիկ՝ բառնայ զծանրու Թէն հարկիդ այդմիկ. քանզի շահն աշխար հաշէն Թէրեր է՝ և ոչ կամի Թէ ումեք զրկանք լինի։ Այսաց պատասն բազում մանգամ գնա ցեալ աղաղակեցին. այլ ոչ կարացին հանել՝ի դիւանականաց մատենից զոր քանութ քօղաս֊ին։

լին: Այս միայ շահն 'ի տուն պատուիրն մինչև ցառաւօտն. և յառաւօտուն 'ի մէթին ժամու եկեալ գնայ 'ի վրանն իւր:

Այսպէս առաքեաց զքննիչս իւր կիրն յայն՝ զի զամ ոսկւոյ թէ աշխարհին գիտայ ցեն առուգութ. որոց գնացեալ տեսեալ՝ և եկեալ պատմեցին շահին թէ կարի առատ նեղուած մի՛ջի կան բնակիչք աշխարհին այնորիկ վն պէսպէս պատճառի. և մանաւանդ վն քո դաւին: որով գտաւ իրաւ գոլ ամ ասացեալն 'ի պատառէն յայնմանէ: Այս ոսկ եղև պատճառ զի անկաւ գութ և ողորմ 'ի սիրտ շահա քաս թագաւորին՝ որով և եբարձ զքօղաւն՝ ոչ մի այն 'ի ղազբինոս աշխարհն. այլև յամ արաղ ըստան աշխարհ՝ ոչ գոյ այժմ քօղաւ յամ աշխարհ, որ արաղստան անուանի:

Այլև առաքեաց զնշխանս 'ի գիւղն խօռա մապատ. առ 'ի սպանանել զարան, որք ոչ ընկալան զնա. և առ ինքն ածել զպառաւն, և զորդին իւր զլալայն. և իշխանն գնացեալ առ բար ըստ հրամանաց շահին՝ զի յարանց գեղջն զերիսն սպան. և զլալայն և զմայրն առեալ ած առ շահն: Ոսկ շահն ետ լալային զփառս և զպատիւս՝ և զգետական զնշխանութիւնս. և 'ի դրան իւրում մեծ պատիւ և հաւատարիմ նախարար կարգեաց. որ յետ այնորիկ կոչեցաւ լալաբէկ: այլև յետ սորա որդիքն իւր էին հաւատարիմք և նախապատիւք 'ի գուռն թա գաւորացն Պարսից: որոց միում յորդւոց սորա՝ որոյ անունն էր մահմատղուլի բէկ. ետ թա գաւորն զնշխանութիւն խանութիւն՝ որ կոչեցաւ մահմատղուլի խան. և առաքեաց 'ի քաղաքն յերևան, որ եկեալ տիրեաց երկրին յամս ինչ:

Ոչ պատմութիւն վասն այս լալաբէկիս թէ ոմանք

ոմանք յառաջակայից շահաբասին ՚ի պատ
Հառս նախանձու զչարախօսութեն արարին վը
լալաբէկին առաջի շահին. և շահն կամեցաւ
կողոպտել զնա՝ և յառաջին աղքատութենն
իջուցանել։ ||րև շահն ինքն եկեալ ՚ի տուն
լալաբէկիս սկսաւ զամէն գոյսն գրել՝ և յինքն
գրաւել։ և ՚ի գրելն տեսին զննդուկ մի ոսկի
կապչայ իւր եդեալ և փակեալ. որոյ ասացին՝
Թէ քաց՝ և լալաբէկն ոչ էքաց. այլ ասաց շա
հին. զայդ ամ, զոր գրեցեր՝ և զոր տակաւին գրե
լոց ես. քո՛վանդակ ամենեքեան քոյք են՝ և ոչ
իմ. իսկ այս միայն է իմ. քանզի ՚ի հայրենի տա
նէ իմմէ բերի զայս։ ||.ըդ ինդրեմ, զի զքոյն
յորժամ առցես՝ զիմս ինձ շնորհեսցես։ ապա
Տարկիւ քանալ եւտուն զննդուկն և տեսին զի
ոչինչ կայր ՚ի նմա բայց միայն մէկ ջուխտ մա
շեալ և ջորացեալ տրեխ՝ որ է չարուխ. և հնո
տի և պատառոտեալ հեսկիք. և ամենեքեան
եղեն զարմացեալք առ այն։ ||ն որոյ հարցա
նէին Թէ զինչ է այս։ ասաց լալաբէկն. այս
այն տրեխն է, որ ՚ի հայրենի տան իմում զգե
նուի. և արդ եդեալեմ առա՝ և Հանապազ
եկեալ տեսանեմ, և յիշեմ, և ասեմ. դու այն
ես՝ որ զայս միայն ունէիր. և շահն բերեալ
զքէզ յայդպիսւոյ յաղքատութէ յայսքան մե
ծութեն հասոյց։ ||.ըդ զգոյշ լեր մի գուցէ
գոցի նենգութեի ՚ի սիրտս քո վը շահին. և
այլոց չարախօսաց զնմանէ մի լինիս համաձայն.
և մի մոռանայցես զերախտիսն. զի մի այս ամ
դառնայցէ քեզ հարամ. և լինիցիս անէբես
առաջի ||.ՀԱ մարդկան։ Երբև լուաւ՝ և եռեաց
զայս շահն՝ իմացաւ Թէ վը նախանձու չարա
խօսեցին զնա. զնմանն ինչսն ոչ էառ՝ այլ շնոր
հեաց իւրն. և նա առաւել պատուով փառաւո
րեալ

Պիւտ Աշխարհաց Հռիփսիմէի։

րեալ շքեղացոյց զնա. և գերագոյն հաւատարիմ ուներ՝ի դրան իւրում՝ զնա՝ առաւել քան զամեն, զամ աւուրս կենաց իւրեանց.

Պատմութիւն վիճակաց սրբուհւոյ կուսին Հռիփսիմեայ թէ ոնց գտեալ և հանեալ եղև նա՝ի փռանկաց. և թէ ոնց տարեալ եղև յասպահան քաղաք։

Ժ.Օ.

ԻՐԱՏՆԱԿԱՆ ԱՌՈՒՆՔ

Նորդգաւթէ մեղքիսէթ կէթիկսին. յետ մեծի սուրգունին. եկին՝ի փռանկաց աշխարհէն փռանկք պատրիք յաշխարհն Հայոց՝ և մտին՝ի գաւառն արարատոց։ և սկսան չրջիլ՝ի վանորայսն Հայոց՝ որք կան՝ի գաւառին։ Եւ պարզամիտ ազգն Հայոց. ոչ գիտէին թէ զինչ դիտաւորութիւն չրջին նոքա. բայց նոքա ըստ մարդելոյզ և երեսահաճ և խաբուսիկ բարոյից իւրեանց զամենեսեան հաճեցուցանէին յինքեանս։ որք և պատուհէրան կէթիկսին մեղքիսէթի՝ և եռուն նմա աղերս գոսկի գահեկանս՝ զի մի լեցի հետաքրքիր և կամ վրէժխնդիր գործոց նոցա. զոր առ յա պայն առնէրոց էին։

Ալնէին պատրիքն ընդ իւրեանս զգերս մի որպէս զաշխարհացոյց իւրեանց գրուէլն՝ և լե չրճաւն. որ հաւաստեաւ և անվրէպ ցուցա նէր թէ ուրանօր լեցի գերեզման և դամբարան սրբոցն՝ որք կան՝ի վանորայս Հայոց. և զոր սկսուէթի շինուճածոց մատրանացն. և թէ յոր կողմն լեցի դուռնն և լուսամուտն։ և՝ի չրջիլն իւրեանց՝ի վանորայսն. այն գրուէլն գտանէին զնշխարս սրբոցն. և տային ինչս ընակչաց վանիցն՝ և զնշխարսն առնուին։

Եւ՝ի չրջագայիլն իւրեանց եկին՝ի գիւղն

կաբենսիս, եկեղեցի՝ ի վանքն առաքելոց, որ ի մեջ
ձորոյն է շինեալ, և այն դրոշին գտին զգլուխն
անդրէն առաքելոյն, որ մինչև ցայսմ ժամս
նախ ոչ գիտեն բնակիչք վանացն նաև ամ-
գաւառականքն, թէ ուրանօր էին գերեզ-
մանք առաքելոցն։ այլ միայն աւանդութիւն լուր
եալ է նոցա որդեկ՝ ի հօր և՝ ի հաւուց՝ թէ անդ
էն կան գերեզմանք սրբոյ աւետարանչին մա
թէոսի և անդրէն առաքելոյ, բայց զտեղին
բնաւ ոչ գիտեն։ Յերկրորդ գնացին պատրիքն՝ ի
վանքն, և փորեցին՝ ի ներքոյ բեմին զտեղի ինչ՝
ուր գիտին հաւատացք տայր զնչան։ և ահա տեսին,
բացեալ և յայտնեալ եղև գլուխ անդրէն ա-
ռաքելոյն ոսկի և գիրքն տայր զնչան յաղագս
գլխոյն։ և ընդ հանել գլխոյն, սոսկումն և
զարհուրումն ինն անկեալ ի վերայ պատրեացն։
Յերրորդ հանեալ եղև գլուխն, նոյնժամայն
եպիսկոպոս վանացն յափշտակեալ է զգլուխն՝ ի
ձեռաց պատրեացն և ոչխ տուեալ, այլ զնա
տարկ արտաքս առաքեալէ՝ ի վանացն։ Յե-
տ սքանչելուխն անդրէն ի առաքելոյն կայ այժմ՝ ի նոյն
վանքն, որ բազում անգամ ուխտաւորեալ և
համբուրեալ եմք զնա։

Յետ պատրիքն զինն շրջագայութեանց յոլովից
կամ սակաւուց եկին՝ ի սբ աթոռն Ջմիած-ին,
և անդ օթեվանս կալեալ կացին զբազում աւ
ուրս, և ըստ մարդեղութ հնարից իւրոց հաւա
տարիմք երևեալք յաչս վանականացն և գեղա
կանացն՝ հաճեցուցեալք են զնոսա յինքեանս։ Յե-
տ յամաւուր գնային և գային պատրիքն՝ ի տա
ճար սբց կուսանացն գայիանայ և հռիփսիմեայ.
և երիքեին տաճարքս այսոքիկ, եթէ Ջմիած-ին,
եթէ գայիանայ, և եթէ հռիփսիմեայ, ի ին աւե
րեալք խախտեալք և խարխարեալք և անշքա

ցեալք, եբրև զտաղաւարը յայգւոջ մըգապտղաց և եբրև զՀովանի ևմէջ սեխենեաց ըստ մարգա րէին եսայեայ։ և յ[illegible]ջմած են կայրն միայն միաբանք սակաւք, և այնք ևս յոյժ տգէտք և գռեհիկք։ Ուստ գայիանոյ և Հուխիսիմեայ ամենևին անքնակ և անպարիսպ, նա և դրունք ևս ոչ գոյին եկեղեցեացն և խորանացն, և յար տաքուստ կողմանէ տանիան բովանդակ և ե[illegible] րեսք որմոյն քանդեալք, և հիմունքն խարխա լեալք և խրամատեալք։ և ՚ի ներսի կողմանէ բեմն և յատակ եկեղեցւոյն քանդ-քանդեալք, և բովանդակ եկեղեցին և խորանքն աղբով անասնոց լցեալք, վասն յաւուրս ամարայնոյ և ձմերայնոյ անասունք ոչ թէ եզինք և ոչխարք մնակաղեին ևմէջ եկեղեցեացն, և գայիանոյն տաճարի տանիքն բովանդակ ևջեալեր, և որմունքն միայն կային կանգնեալք և ոչ այլևս։

Եւ ըստ սովորութեանէ իւրեանց պատրիքն անխափան երթայէին և գայէին ՚ի տաճար սրբոյ Հոյ կուսին Հուխիսիմեի։ և մատուռն գէ րեզմանին Հուխիսիմեի խոր ևմէջ գետնոյն շինեալ կայր ՚ի ներքոյ աւագ բեմին, և զբեմն ՚ի վերուստ կողմանէ իվերայ մատրանն կա ռուցեալ կազմեալք էին ՚ի տեղւոջ իւրում ևմէջ աւագ խորանին։ Ուստ զդուռն կամ զլու սամուտ մատրանն ոչոք էր տեսեալ զի ոչ էր յոյտնի, քանզի շինօղ մատրանն և եկեղեցւոյն նմասաւութեբ էր արարեալ զառնելն իւր, զի զդուռն մատրանն և զնորին Ճանապարհն ՚ի կողմանէ էր թողեալ ևմէջ հիւսիսային խո րանի եկեղեցւոյն։ և ըստ չափու երկայնու թե և լայնութե դրան մատրանն, մեծ և անչարժելի վէմ մի, զոր ոչոք կարեր շար ժել, կոփեալէին և սահմանեալ ևմէջ դրան մատ

մատրանն կափարիչ նմին։ և այնպէս եմաստու-
թիւ հնարեալք եին, զոր ոչոք նմանայր և կամ
համարէր յայնմ տեղւոջ գոլ գուռն կամ ըզ-
վէմն կափարիչ նմին, այլ համարէին զվէմն
եբրև զմի չարեալ վիմաց որմոյն։ Եւ ի մեր-
ազգէս ոչոք էր տեղեակ սոցա՝ ոչ մատրանն և
ոչ դրան նորին։ և ֆռանկ պատրիքն գրօք եւ
բերանց գտեալք եին զդուռն մատրանն և զբա
զում երկս և զաշխատանս կրեալք եին նմ ըզ կա
փարիչ վիմին թէ ի բաց բրձնեն. և ոչեն կարո
ցեալք։ և յետ բազմայ աշխատանաց խոկմանց
և մտածուելոց, որ վն բանալոյ դրանն, եբրև
զփորձ առեալք են թէ ոչ լինի, ապա թողեալք
են զդուռն մատրանն, և եկեալ ելեալք են ի
բեմն ի յաւագ խորանն, և ի վերուստ կողմա
նէ բեմին առաջի և ի ներքոյ խորհրդանոցին,
ըստ նշանակելոյ գրոյն եւբերանց զՃանապարհ
դրանն, Հանդէպ նմին փորեալք են այնքան մինչ
ծակեալք են զառաստաղ Ճանապարհի դրանն,
և ելեալ ի ներքոյ եմք Ճանապարհին։ և ապա
այնքան աշխատեալք են ի ներքուստ և յարտա
քուստ մինչ որ զկափարիչ վէմն ոտուցեալք
են ի տեղւոյն՝ և արտաքս ձգեալ եմք հիւսի
սային խորանին։

Հետայոցեկ ելեալք են եմք մատուռն գե
րեզմանին և զտապանաքար գերեզմանին Թաւա
լեցուցեալքեն ի բաց, և փորեալ զգերեզման
կուսին Հռիփսիմեայ այնքան, մինչ Հասեալք են
ի տապանն յորոյ միջի կայր եդեալ սէք նշխար
քըն Հռիփսիմեայ։ և առաւելեւս փորեալք են
մինչ զտապան նշխարացն ոտուցեալք են ի
բնական տեղւոյն և յամրուն թէին։ և ապա զտա
պանն լի նշխարօքն ի մատուռն արտաքս բե
րեալ եմք մեծի եկեղեցւոյն՝ և կամեցեալք են
առնուլ զնշխարան։

Այս՝ ի ինամոց և յողորմութենէն Քրիստոսի և յաղօթից Թեոդորոսի սքեւղաւորչին, ՚ինչպէս ժամու նոյնում աւուր՝ երկուք ոմանք յեպիսկոպոսացն սրբոյ Աջմի ածնեն, միոյն անուն գրիգոր եպիսկոպոս, և միւսոյն վարդան եպիսկոպոս, եկեալք են՚ի զբօսանս շրջագայել. և շրջելով հասեալք են՚ի տաճար սրբուհոյն հռիփսիմեի, և յայնմ ժամու պատահեալք են եվ՚ի միոչ պատրիքն զտապանն նշխարացն բերեալք են իմիջ եկեղեցւոյն՝ և կամէին առնուլ զնշխարսն, և՚ի հարցանէն եպիսկոպոսացն ընդ պատրեացն վը երացն՝ նը թէպէտ բանս ինչ յօդեալք և բարբանջեալք են, այլ անյարմար: Նոքա եպիսկոպոսն շրջեալք յեկեղեցին և զամ տեալք, ՚ի վերուստ զծածկն, և՚ի կողմանէ զդուռնն, և զմատուռն. և Թաւալեցուցեալ զտապանաքարն, և փորեալ զգերեզմանն: Խոովմամբ և զայրացմամբ եկեալք են առ պատրիան և արարեալ զկագ և զկռիւ և զաղմուկ ընդ միոչ զմի մեռանս Հարկանել և վիրաւորել, որ և զգլուխ վարդան եպիսկոպոսին Հարեալք էին պատրիքն և վիրաւորեալք՝ զի պատրիքն երեք են լեալք, և եպիսկոպոսունքն երկու. և զօգն և զտեղն վիրացն եցոյց մեզ՚ի ժամանակս յայս, որ և զպատմութիւս զայսոսիկ պատմեաց մեզ՚ որոյ ինքն ականատես էր՝ որոյ Տ՚ը ողորմեացի և Թողցէ զյանցանսն նորա: Եպիսկոպոսունքն ոչ են Թողեալք առնուլ զնման ինչ՚ի նշխարացն պատրեացն յայնմ ժամու: Եւ յետ մարտնչելոյն և կռուելոյն, երկոքինն եպիսկոպոքն բարձեալք են զտապանն ի նշխարքն՝ և բերեալք են յԱջմիածին, և պատրիքն ևս եկեալք են ընդ նոսա՚ յԱջմիածին: Նոքա եպիսկոպոքն զտապանն նշխարքն ի եդեալք են իմէջ հրապարակի. և՚ի լսել միաբանիցն ժողովեալք են իվերոյ, այլև գեղականքն, և

կճռկան մեղքիսե թե ինքն իսկ։ և որք եկեալք տեսանէին և իմանային, հիացեալ զարմանայ ին և ասէին, մեք որ ի հարց և ի հաւուց աստ ծնեալեմք և սնեալք, յայսքան ժամանակս ըք նաւին ոչեմք տեղեակք, և սորա արք օտարք նաև պանդուխտք՝ զի արդ կարացին գտանել և առնել զայսպիսի գործ։ Ւ յաղագս եղե լոց գործոցս եպիսկոսունքն և միաբանք վանացն յոյժ սրտմտուեցք և սաստիկ բարկուեցք զվէ ճ եդեալ՝ և զաղմուկ արարեալ կուռէին ընդ պատրեացն։ և ճային կճռկսին, թէ դատա պարտեացէ զպատրիան, և վրէժխնդիր լինիցի նմ, իսկ նա որ առեալէր ի պատրեացն զոսկի դահեկանն. ոսկեաւն այնու կաշառակուր լեալէր տեսարան մոռացնէր, ոչ եղև վրէժխն դիր, այլ թոյլ տուեալ անհոգ էր։

Ւ յայնմ ժամու պատրիքն ունէին ընդ ինքեանս, յառաջագոյն քսակս կազմեալ ի մոմ լաթէ՝ այս ինքն ի մուշամբայէ։ վասնհա ցեալք յերեսպաշտուեցքն կամճռկսին, եկեալ յառաջ իվէր նշխարալի տապանին, և բացին զքսակն, և ոմն ի պատրեացն պատեաց զձեռն իւր մաքուր և սպիտակ դաստառակաւ՝ և առ եալ ի նշխարացն էրկից ի քսակն, և կամէին զնամն նշխարան առնուլ։ և ի տեսանէրն զայն եպիսկոպոս լի եղեն ցասմամբ և բարկուեցք՝ իվէր եկեալ հարին զպատրիսն և իբաց վարեցին։ և ոչ թողին այլևս առնուլ ի նշխարացն՝ այլ յոլովին ժեաց իմէջ տապանին, և զդգուխն ևս առեալք էին պատրիքն, զայն ևս յափշտակեցին եպիսկոպն և եդին իմէջ տապանին։ Ւ ա սէր վերոյ յիշեցեալ վարդան եպիսկոպն, թէ ցոր քան ոչ էին մերձեցուցեալ զձեռս ի նշխարսն օրակ և գոյն նշխարացն սպիտակ էր։ և յոր

ժամ ձեռն մերձեցուցին գոյն նշխարացն դարձաւ ի դեղնութիւն։

Այս իսկ այսց ամենից սկսան լալ և ողբալ եպիսկոպոսքն, և ասել առ կթ՝ի կոյն զբանս տրտմ ջանաց և մեղադրանաց, թէ արդ այդպես ոչ լիցի քեզ վրէժխնդիր յաղագս նշխարաց սրբոց, զի յաւուրցն սրբոյ լուսաւորչին մինչ ցայս օր ոչ էին խախտեալք կամ ուրեք ցրուեալք նշխարք սրբոց այսոցիկ, և սքանչելն և հաստատեալ թէ հաւատոյս հայաստանեայց, և լուծ թէ և բարուքի աշխարհիս, և դու այսօր ցրուէ ցեր։ Այս յետ լալոյ և ագալոյն իւրեանց եպիսկոպոսքն բարձին զտապանն մեացեալ նշխարացն և դարձեալ տարան ի տաճար սրբոյ Հռիփսիմեայ. և իջուցեալ իմիջ մատուռն, և խորագոյն փորեալ զգերեզմանն եդին զնշխարալի տապանն իմիջ գերեզմանին, և յամենից կողմանց կրով և խճով մածուցեալ ամրացուցին, և ծածկեալ զգերեզմանն եդին իմիջ զտապանաքարին։ Ապա զդուռն մատուռն, ոչ խցին, այլ մնաց ի բաց, ոյք և արդ տեսանի։ և ջնջանն, զոր ի վերուստ ի բեմէն ծակեցին գայն խցին. բայց խոզողացն յայտնապէս երեւի ի ներքինոյ Հանապարհէն. քանզի իմիջ ծակին եգեալ քարինքն դեռևս սպիտակք են։

Ապա պատրիքն առեալ զբսակով նշխարս սրբոյն Հռիփսիմեայ գնացին ի քաղաքն երևան. և խորհէն թէ ընդ որ Հանապարհաւ տարցեն յաշխարհն իւրեանց. քանզի Հոռոմոց աշխարհաւն ոչ կարէին գնալ վասն երկիւղին ( )ամին ցոյց՝ զի մեծ թշնամութիւն և սաստիկ մարտ պատերազմ գոյր յայնմ ժամանակի իմիջ ( )ս մանուցոց և Փռանկաց։

Այս ապա եղին պատրիքն յերևանայ և զնոր

խարն ընդ ինքեանս առեալ երկին յերկիրն նախ
չուանայ ի գաւառն երնջակու. ի գիւղն
Փռանկաց ապարաներ. և անդ գնշխարն
արարեալք են երկու և երեք բաժին։ և պատ
քինքն ինքեանք մնացեալք են անդէն. և զերկու
մասն նշխարացն կալեալք են առ ինքեանս։ և
զմի մասն ընդ հաւատարմաց արանց իւրեանց
առաքեալ են ի քաղաքն ասպահան ի վանքն
Փռանկաց, զոր հուաէնիայ անուն կոչէն. քան
զի երեք վանք կայ Փռանկաց իմ ջ քաղաքին
ասպահանու։ և բերօղք նշ խարացն բերեալք
հասուցեալք են զնշխարսն ի հուաէնիայ վանքն
Փռանկաց, և մնդկով ի տան միւսմ պահեալք
են, և սպասէին դիպօղ ժամու զի առեալ տար
ցեն իմ ջ քանդարու ի քաղաքն գրւայ յերկիրն
վրաց թուականէն, զի անդ նաւու տարցեն ի
բուն իակ ի Փռանկաստան։

Ա. դաւիթ կաթողիկոս այս առենից եղելոցս ոչ
գիտակեր, քզի յաւուրս յայսոսիկ բնակեալ
էրնա ի քաղաքն ասպահան։ ունէր և դաւիթ
կաթողիկոս ի Հայոց ազգէն հաւատարիմ զսպա
սաւոր այր մի՝ որում անունն էր գրիգոր. Ճար
տար և զգոյշ ի սպասաւորութեն և ի գործ իւր
և գիտէր այրս այս զլեզու Փռանկաց՝ որ միշտ
գնայր ի վանքն Փռանկաց՝ և առնէր նոյ զսպա
սաւորութեն վ մարմնաւորի օգտի իւրոյ։ և յաւ
ուր միում ի յրմպել գնուայ, ի խնամոյն Ա.
քաղցրացեալք են իմ ջ խօսիցն՝ և ընդ քաղ
մաց բանիցն զայն ևս ասացեալէ նշխարաց բե
րօղ սպասաւորն Փռանկաց ընդ կաթողիկոսի սպա
սաւոր գրիգորին, թէ գնացայք յաշխարհն
Ձեր՝ և տեսաք զաթոռն Ձեր զ ջմիածին՝ և ան
տի Հանաք զնշխարս սրբոյն Հռիփ
սիմէի և բերաք ասա, և ահաւանիկ կայ յայն

ինն տան մտ կով, և կամիմք տանիլ յերկիրն փուռթուկշին զի անդ ի տալցուք ի բան խակ ի փռանկաստան։ Յետ խնամատուն և խոհական այլն՝ թագուցեալ է զբանն ի սրտի իւր ումառաժամուն՝ և հաճեալ զխրատ ասողին, բայց յերկրորդումն աւուր գնացեալ է առ կիւրկին գաւիթ՝ և յայտնեալ է զբանն՝ զոր լուաւ ի փռանկացն։

Ի՛ ժամանակիս յայսմիկ յարարադուս էր կրէն բազում քրիստոնեայք ի Հայոց ազգէն, և մանաւանդ երևանայ քաղաքի ժողովուր դքն բնակեալք էին համք քաղաքին ասպահա նու, զերևելին և զհաւատարիմ ոմանս ետցա նէ կոչեաց դաւիթ կիւրկին առ ինքն՝ և յայտնեաց նմ զբանն, և նորա յոյժ տրամեցան, և շար ժեցան ի նախանձ վրէժխնդրութեան։ և կիւրկին և նորա ի միասին գնացին համք ջուղայե ցւոց առ խոջայ սաֆարն՝ որ էր աւագ ջուղայե ցւոց, ոչ միայն ջուղայեցւոց, այլև ամի ազգին Հայոց՝ որք կային ի ներքսագնթացութեան Պարսից. քանզի յոյժ ընդունելիք էին խոջայ սա Փարս՝ և եղբայրն իւր խոջայ նազարն առաքեալ Պարսից թագաւորին՝ և իշխանաց նր, և ծանուցին խոջայ սաֆարին զայն գործ։ և խոջայ սա Փրն՝ և կիւրկին՝ և ազգայ ակր տէրն, որ էր աւագ երևանեցւոց, ի միասին գնացին առ քաղաքապետն՝ որոյ անունն էր մխրզայ մահամատ, զոր շահն կարգեալ էր քաղաքապետ ասպահա նու, վասն զի շահն ոչ էր յասպահան յայսմ ժա մանակիս այլ ի Թաւրէզ էր, նա և խոջայ նա զարն ևս անդ էր առաքի շահին։ և յետ ծա նուցանելոյ քաղաքապետին առեալ զբրա կանս՝ ինամեն գնացին յանկարծակի ի վանքն փռանկաց՝ և բացեալ զասացեալ տան դուռն գտին

գոհն զանդուածն նշխարոցին։ և առեալ բերեն զնշխարալն անդունն առ քաղաքապետան. և նա ընդունելի զանդուածն իւրով մատռնեաւն և առեալ ցխօջայ սաֆարն յաւանդ՝ առ՛ի պահել զնա մինչև ցգալն շահին և՛ի խնդրել զնա։

Օ այս ամենից գործոց անցուածք և ոճիսուն Թիւք խօջայ սաֆարն և դաւեթ կիւլկան գրով ծանուցեալք են խօջայ նազարին՝ որ էր՛ի Թաւրէզ։ և խօջայ նազարն, քանզի համարձակ էր առաջի շահին, ծանոյցնա, և խնդրեաց՛ի շահէն զիշխուղթ հրամանաց, և ծառայ Թիւրքն կան առաքել զինն պատրոյն՝ որք զնշխարան հանին, զի կալեալ զնա ածցէ առաջի Թիւրքին, և շահն արար զնա կամ խօջայ նազարին։ Այլ գործն այսպէս հանդիպեցաւ՝ զի զԹիւրքական ծառայն, զոր պատրաստեցին՛ի գնալ՝ աղգաւ հայ էր և հաւատոյն քրիստոնէայ, դաւանող Թիւրն հայոց՝ որոյ բնական անունն էր աւետիք։ բայց միւս ևս զնակ անուն մականուն էր նմա ալիծուն. և զնա զորինչ պատճառ էր գործառնող Թիւրն այնմիկ, խօջայ նազարն պատուիրեաց ալիծունին։ և ալիծունս այս գնացեալ կհաս՛ի գաւառն նախճուանու՝ և կմտաս՛ի գիւղն Փռանկաց ապարանքը, և նոյնժամայն զեպկան և զերկուցունն և զերեւս լինս՛ի ժողովրդականացն Փռանկաց կալեալ կապեաց՝ և արգել՛ի կալանս, և պահանջէր՛ի նոցունց ցուցանել զնշխարաց հանօղ պատրիան, եւկ նոքա ոչ կամէին ցուցանել։ բայց ալիծունն չարչարէր զնա և կախեալ բուռծ առնէր, եւկ նոքա յահաւոյ ցուցին զնշխարաց հանօղ պատրիան, որոյ անուանքնէին պատրն գէորգ, և պատրն արբանչէլն։ այնու հետև կալեն առնլով պահանջէր զնշխարն՛ի նոցունց,

իսկ նորա ոչ կամէին ցուցանել. բայց ալթունն սկսաւ կախել և սաստիկ բրածեծ առնել, և խոտագոյն չարչարել, և տանջել զնա. և այն պէս զբաղում աւուրս անողորմ չարչարեր զնա՝ զի ոչ ցուցանէին զնչխարան։

Եւ յաւուր միում մինչ կախեցին ՚ի գեղա կան երիցանց գեղջն այնմիկ զոմն երէց. և զբաղում ժամս հարկանէին անողորմ։ կայր և երիցուն այնմիկ եղբօր որդի մի փոքրիկ տղայ, որ առ ընթերնի կանգնեալ աղիողորմ լայր. և տղայս այս հարցանէր զորանցն, որք անդր կային. Թէ զի վա՞ կախեալ հարկանեն զտէրտէրն իմ. և արքն եւոան զպատասխանի մանկանն Թէ նչխարք սէգ բերեալ են՚ի գիւղս՝ և զայն խըն դրեն ցուցանել. և մեք ոչ եմք տեղեակ որ ցու ցանեմք. վն այնորիկ կախեալ են և հարկանեն։ և տղայն կրկնեալ ասաց նոց. ապա զինչ է այն, որ կայ՚ի ներսագոյն տան մերում, որ յամ աւուր զՀրաշ վառեն առաջինն։ Եւ մինչ ցայս վայր ալթունն բնաւ ոչ է խօսեցեալ ՚ընդ տղայն. և կամ զինչն ՚ընդ ձեռացուցեալ. և ինքնին խմէ զ որանայն կանգնեալքը յորժամ տղայն ասաց զայն բանն։ և՚ի լսելն իւր ալթունն՚ի տղայէն զբանն զայն։՚ ինչին ժամու դարձաւ առ տղայն և խանդաղատանօք խօսեցաւ ընդ նմա՝ և ասաց. զինչ ասացեր որդի միւսանգամ ասա. և տղայն կրկնեալ միւսանգամ ասաց զբանն։ և ապա ասաց ալթունն ցառ տղայն. եթէ զասացեալդ ցուցանես ինձ զտէրտէրն քո արձակեալ Թո ղում. և քեզ և քո տէրտէրին զկապայ հագու ցանեմ խղճաթ. ապաթէ ոչ՝ այնչափ ծեծեմ զտէրտէրն քո մինչ զի ինքնքոյ փայտի մեռանի։ ապա ինքն ալթունն կալեալ զձեռանէ տղայ հին, ասաց. Եկ որդեակ՝ երթիցուք՚ի տունն ձեր և զա։

և զաստացեալդ ցոյց ինձ. և հասեալ ՚ի տունն մոին տանէ ՚ի տուն մինչև ցներսագոյն տունն՝ ուր կայր նշխարքն. և ետես ալթունն զի ՚ի բարձր տեղւոջ հանգուցեալ էին՝ և մաքուր զգեստուք ծածկեալ՝ և Հրագն առաջի նր ՚ի վառ կայր. և ալթունն իբաց էառ զամ ծածկոյթն և ետես որ ստոյգ նշխարքն էր։ և ինքնին առեալ ՚ի գիրկն իւր ՚ի դուրս էբեր։ և ըստ իւրում խոստմանն որ առ տղայն. եթող զեր էցն. և զխոստացեալ կապայն պարգևեաց երիցոյն և տղային։

Եւ այնուհետև սկսաւ ալթունն խստագոյնս ջարչարել զայլ կալանաւորսն՝ և մանաւանդ զնշխարաց հանօղ պատրիսն. և յոչ ըմբերել դառն տանջանացն. ասացին թէ այլ ոչգոյ բաց յայնմ միոյն զոր ՚ի լեառն պահեալ եմք. այժմ ՚ի ցերեկի համբեր զի ոչ լինի. և ՚ի գիշերի գնացեալ ՚ի տեղին հանեալ տացուք քեզ։ զի զանուն լերինն՝ յորում զնշխարն Թաքուցեալ են՝ բոլոր կոչեն ամ աշխարհն այն. որ մերձ է գեղջն ապարանուս. որ է բարձր քարանձաւ լեառն։ և յորում գիշերի գնացին պատրիքն ՚ի լեառն, գնաց և ալթունն հա ընդ նոսա։ և յորժամ զնշխարն Թաղեալ են անդ. նշանօք բևեռ աստեղն Թաղեալ են. և այժմ հա սկան նշանօք բևեռ աստեղն երթ և եկս առնել. և այնքան երթևեկս արարին այսր և անդր. մինչ հաւաստեաւ իմն Թաղեալ տեղւոյն եկեալ կայ ցին. և ապա հրամայեցին ապաստաւորացն փորել զտեղին. և ՚ի գրաւ փորելոյն տեսին արծաթեայ Թաւս մի լի նշխարօք. և առեալ զայն հա ետուն ալթունին։ և ալթունն առեալ զնշխարսն և զպատրիսն դարձաւ ՚ի գիւղն ապարանէր. և պահանջէր ՚ինոցանէ զայլհա նշխար. և նոքա առաջի

առաջի անկեալ լային և սոսկալի երդմամբ երդնուին թէ այլ ոչ գոյ։

Այս ինքն ալթունն էր՝ի գեղջէն աստապա տուն՝ որոյ և առնին անդ էր. ելեալ յապարա նէր գեղջէն ընդ իւր առեալ զնշխարսն և զնշխարաց հանօղ պատրիսն. և եկեալ՝ի գիւղն իւր յաստապատ։

Յաւուրսս յայսոսիկ պատահեցաւ սրբոյ վարդապետին պօղոսի լինիլ՝ի գիւղն աստա պատ. և զպատմուճէն այս վարդապետիս արա րեալ եմ յառաջիկայդ յայսմ շարագրութեան. առ որ գնացեալ ալթունին և տարեալ առա ջի զօմանն նշխարսն ասաց վարդապետին առ նուլ ինքն բաժին. և վարդապետն առեալ՝ի նշխարացն զմանն մի՝ի չափ մատին միոյ. և զայն ժողովեաց ալթունն առ ինքն։ Ո այս և ա սաց ալթունն առ վարդապետն. Եթէ ոչ լի նիս ինձ մեղադիր վասն պատրեացս. զմարմինս սոցա աստէն թողեալ. և քարձեալ՝ի սոցունց զգեստիսն միայն տարայց առ Թագաւորն։ Յոկ վարդապետն սուրբ՝ ինքեւ հմր քրիստոնէ իմ՝ գնացեալ հմր պատրեացն ոչ էթող ալթու նին առնել զասացեալն։

Յետ զմանն նշխարացն, զոր էառ վրդ.պետն յետ ամաց ինչ գնաց՝ի քաղաքն նախչուան. և ի մերձնալին քաղաքի փոքրիկ գիւղ մի զոր քուլ Թափայ կոչեն. և մինչև ցժամանակին յայն ոչ գոյր՝ի գիւղն յայն եկեղեցի. և անդէն զհինն պրկեալ եկեղեցւոյ եդ՝ի հիմունս եկեղե ցւոյն զնշխարսն զայն. և իմր նոր շինեալ առար տեաց զեկեղեցին։ և յաւուր ծածման եկեղե ցւոյն անուճանեաց զնուն եկեղեցւոյն սբ Հռիփ սիմեայ։ և կան այժմիկ սակաւ Հայազուն քրիս տոնեայք՝ի գիւղն յայն Հաստատեալ իմր եկե ղեցւոյն։

Յոկ ալքունն ելեալ յաստապատու ա-
ռեալ ընդ իւր զպատրիան և զնշխարն. և գնա
ցեալ էհաս ի Թաւրէզ և մատոյց առաքի խո
ջայ նազարին զնշխարան և զպատրիան և խոջայ
նազարն ծանոյց շահին. և խնդրեաց ի շա
հէն, և ասաց: Պաշտողումն բախտի Թէբրիզ
մերոյ ոչ էթողլ գնալ նշխարացն այնոցիկ ի
Փռանկստան. զի Թէ գնացեալքը, ամ ազգն
Հայոց զկնի նորա գնային. քանզի ազգն Հայոց
ամենեքեան կախեալ կան զնմանէ: և մանաւ
անդ ժողովուրդքն ջուղայեցւոց և գող Թան
գաւառին. յորոց բազումք են վաճառակա
նութէք այժմ ի Փռանկստան. և Հազիւ Թէ
դառնային նորա յայս աշխարհ: և խնդիր մեր
այս է յարքայէ. մի գուցէ բաժանեացէ զմանն
լինչ ի նշխարացս յայսցանէ. և Թէ իցեն Փը
ռանկուհքն առեալ ի սմանէ, զայն ևս առեալ
ի նոցանէ մեզ տացէ: զայս բան նախքան զօր
քնուԹէ դառնալոյն ասաց խոջայ նազարն
ընդ շահին: Յոկ շահն արար զպատասխանի.
Թէ որովհետև յօժարուԹէն կամաց ջուղայե
ցւոց այդպէս է. յաղագս յօժարուԹէ նոյ, և
ի շնորհ երեսաց քոց արարից ոչ ասացեր դ:

Յե յաւուր յորում նստաւ շահն ի դա
տաստան. էբեր ալքունն զնշխարն և զպատ
րիան առաքի շահին. և շահին Հարցեալ առեղ
կացաւ ամի. զպատրիան էԹող առանց պատու
Հասի. քանզի ի ժամանակին յայնմիկ դաշն
խաղաղուԹե ուխտեալ և Հաստատեալէին
շահն և Թագն Փռանկաց ընդ միմեանս. և ի
շնորհուկս առնելով նոյ ոչ պատժեաց զպատ
րիան այլ իբազարձակեաց առանց պատժոց:
Յոկ պատրեաց զՀամարձակուԹի առեալ ի նե
րոցուԹէ շահին, ասացին առ շահն. զայս քան
զի խա

աշխատութեն և զնեղութեն՝ զոր կրեցաք մեք յա
ղագս նշխարացդ. խնդրեմք զի զման ինձ՝ի
նշխարացդ պարգեւեսցէ մեզ արքայ. պատաս
խանի արար նոյն շահն հիացականաւ մեղադրու
թեբ ասելով. զորոց զինչան առեալ տաց ձեզ՝ զի
զայս նշխար՝ զոր խնդրեբ. այսոց է. և որ իբաւ
ունք վկայեն թէ զինչս նոյ առեալ ձեզ տաց.
և ապա շահն արար զհրաման տալ զնշխարսն
զամ ցխօջայ նաղարն. որ եղև այնպէս.

Եւ այսոցիկ կամեցեալ շահն առաքել զը
նշխարսն՝ի քաղաքն ասպահան՝ և խօջայ նաղարին
ևս ասացեալ թէ այսպ կամիմ առնել և նա ևս
հաւանութեն տուեալ այսմ. և ապա գրեալ
շահն զթուղթ յասպահան առ խօջայ սաֆարն.
թէ յաղագս շնորհի երեսաց ձերոց՝ և ըստ յօ
ժարութեն սրտից ձերոց. առի զնշխարս սբ֊ոյն
ձերոց՝ի ֆռանկաց՝ և պարգեւեցի ձեզ. և արդ
առաքեցի առ քեզ յաւանդ պահեստի. Զ֊րդ
ընկալ զդա և պահեա՝ ցորժամ խնդրեցից բեր
ցես առաջի իմ. և խօջայ սաֆարն առեալ և
ընկալեալ զնշխարսն և՝ի տան իւրում պատրաս
տեալ տեղի պատշաճաւորս. և անդէն հանգու
ցեալ. և ըստ արժանոյ սրբութեն յամ աւուր
պաշտեր զնն անուշահոտօք խնկօք և պայծա
ռամոեղինօք, որքան ինքն և որդիքն կային. և
այժմ թոռունքն իւր. և կայ անդէն մինչև
ցայսօր.

Զ֊րդ նշխարք սրբոյ Հռիփսիմեայ՝
այսպէս հանեալ եղև՝ի ֆռանկաց. և այսպէս
եկեալ եղև յասպահան քաղաք.

Յոմն նշխարաց հանօղ պատրիքն՝ զորս արձա
կեաց շահն ելին՝ի Թաւրիզոյ և գնացին միւս
անգամ՝ի նախչըւան՝ զի վերստին գնասցեն
՝ի գաւառն արարատեան՝ի խնդիր նշխարաց
սրբոց.

Այս պատրիքն մինչ տակաւին էին ի գաւառին Նախչուանու. յաւուր միում պատահեցան տեսանել մախաստս սուրբ Թանկին՝ որ էր իշխան Նախչուանի քաղաքին՝ և ամենից գաւառացն Նորին. և ի յաձախել բանից և խօսից իմ ընդ նոսա, որ վասն հաւատոց. ասացեալ սուրբ Թան ընդ պատրիսն զպատգամաբերն մեր զմահմետ ամենևին ոչ պատուհաս և ընդունիք։ և ի նմին ժամու հանդիպ նոցա նստեալքը շուն մի. և ումն ի պատրեացն ձգելով զձեռն հան դիպ շանն ասաց. զինչ է մահմետ զի պատուհասցուք զնա՝ եթէ մահմետ և եթէ շունն այն զուգահաւասարք են։ և իմէ այսմ բանի սուրբ Թանկն և ամքն արք և ծառայք նր՝ ի խոր խոցեալք են՝ և մահու չափ վիրաւորեալք. բայց զոմն ի սիրտս իւրեանց Թաքուցեալք են առ ժամանն և ոչ բերեալ յերեսս։

Իսկ պատրիքն յետ աւուրց յոլովից կամ սակաւուց. եկեալ ի նախչուանայ գնացին յերևան. և անտի եկեալք են զի գնասցեն ի գերզաքունի. և յորժամ հասեալք են ի լեառն, զոր սուլէյմանայ սար ասեն։ յետուստ կողմն նէ եկեալք են զկնի նոցա արք հինգ հեծեալք. ազգաւ ղզլպաշ. հասեալք են պատրեացն. և մինչ խօսելով ընդ նոսա երթային զձանապարհ հայն. և անդէն յանկարծակի հարեալք են սրով և սպանեալ զերկոսին պատրիսն՝ որք էին հր ռիխսիմեանց նշխարաց հանդոյքն։

Այլ այլ և ումն աշխարհական այր ընդ նոսա, որ էր սպասաւոր պատրեացն. և անուն նր աղամիր յապրակունիս գեղջէն Փռանկաց. և այրս այս ի սպանանելն պատրեացն ինքն փախուստ առեալէ ի կողմն քարանձաւի միոյ. և ումն ի ղզլպաշ զինուորացն ընթացեալ զկնի նր. և անդէն

անդէն Հարեալք զնա սրովք, ՚ի գլուխն, ՚ի պարանոցն, յուսն և յարմունկն, և վերաւ ըեալ այրն անկեալ ՚ի գետնի ձևացուցեալ զինքն Թէ մեռեալ. և զինուորքին ևս Համարեալ ե զնա Թէ ստուգիւ մեռեալ է: Եւ որոյ Հա ըեալ ե զայրն ոտիւքն և ՚ի քարձանց ՚ի գլխոյ քարանձաւին արկեալե զնա ՚ի ներքոյ վիմին. և ինքն գնացեալ առ ընկերս իւր: և զինուորքն՝ որք զայս գործեցին, առին զինչս նոցա որոց և Հաւանեցան. և գնացին ուրև կամեցան:

Այս զայս ղշղպաշ զինուորքս՝ որք զպատրիսն սպանին. ոմանք ասացին, Թէ ՚ի մախատուտ սուլթանի զօրականացն էին. որք վն անարգա նաց մահմետին. զոր անարգեցին պատրիքն՝ և ասացին, Հաւասար գոլ զնա չան. առաքեաց մախատուտ սուլթանն՝ Թաքուն սպանանել զնա. և զինուորացն եկեալ այսպէս արարին: Այս ոմանք ասացին, Թէ այն պատրի սպանօղ զօրա կանքն էին ՚ի զօրականաց ամիրգուենայ խա նին. որ էր տէր գաւառին Ջմիածնի. առա քեաց զինի պատրեարգն սպանանել զնոսա, վ երկու պատճառի: Ա՚նա՚ ՚ի վրէժխնդրու Թի նչխարաց սրբոյն Հռիփսիմէի. զի յերկրէն ամիրգուենայ խանին Հանին զնշխարսն և տարան յայլուր: և երկրորդ՝ ասացին Թէ լուեալ էր ամիրգուենայ խանն. Թէ ընդ պատրեարգն այնոցիկ կան բազում գանձք ոսկւոյ և արծա Թոյ. վասն գանձուցն առաքեալ զօրականս սպան զնոսա և էառ զգանձն: Երդ՝ եԹէ ՚ի մախատուտ սուլթանէն. և Թէ յամիրգուենայ խանէն՝ և Թէ ուսաի և իսկ. եկին զինուորքն ոմանք՝ և սպանին զպատրիսն. և զսպասուորս պատրեարգն վիրաւորեալ արկին ՚ի ներքոյ քա րանձաւին:

Այս մեք յորժամ եղեալ ՚ի խնդիր պատմութեց չրջեաք, գնացաք յերկիրն նախչուանա նու՚ի գաւառն երնջակ. ՚ի գիւղն ապարա ներ. պատահեցաք առնս այսմիկ աղամբրն. և տեսաք զինքն և զտեղիս, և զպիտանի վիրացն, և նա պատմեաց մեզ զպատմութիւնս զայս։ և զինի ասաց թէ յորժամ արկին զիս ՚ի քարան ձաւէն ՚ի վայր՝ ընկեցայ ես իմէջ ջրոյ գետինն՝ զոր կոթայ գետ ասեն. և ջուր գետոյն առեալ տարաւ զիս՝ և էարկ ընդդէմ վիմի միոյ, և վէմն այն եղև արգելիչ ինձ, և արգել զիս մինչ՚ի մթանալ երեկոյին ցեղս աստեղաց։ և այսոքիկ ամբն եկին իմէր իմ, և ես կայի կենդանի չնորհօքն Ա՚Յ. և գիտեի զամ, որ ինչ պատահէր ինձ. և ողորմութէն Ա՚Յ ոչ խեղդեաց զիս ջուր գետոյն։ և ընդ մթանալ երեկոյին, ելի ՚ի գետոյն, և գնացի. և ոչ գիտեի թէ ուր գնամ, բայց ՚ի գնալն իմ պատահեցայ բազմագնաց ուռնակոխ Ճանապարհի միոյ, և խորհեցայ յանձն իմ, թէ իմէր Ճանապարհիս կացից. զի ՚ի յանցորդաց սորին հարցեալ գիտացից թէ զինչ պարտէ ինձ առնել։ և եղև զի ընդ առչաքուս առաւօտուն. եկին առ իս ոմանք գրաստուք Հայ ազգաւ՝ և գնային ՚ի գիւղ ուրեմն. և ես եղեալ խառնեցայ ընդ նոսա. և նոք գիտացեալ զամ պատահումն, որ առիս. եդին զիս իմէր գրաստու՝ և հասուցին ՚ի գիւղ մի՝ և ես պատմեցի գեղականացն զամ։ և ՚ի գեղականացն ոմանք գնացին ՚ի տեղի սպանման պատրեացն. և տեսին զպատրիան սպանեալ. և ամբն գրեանք, և թուղթք, և զգեստք նոցա ցրուեալք ըստ երեսս անապատին։ և անդէն իմէր Ճանապարհին փորեցին վիհ՝ և ընդ հողով արարեալ ծածկեցին զնա. և ես մնացի ՚ի գիւղն մինչև ոչ ջացան

վերջն իմ. և ապա ելեալ եկի՛ ի տուն իմ: Արդ այս աղաւիր անուն այրս, որ տեսօղ էր ամենից գործոց. պատմեայ մեզ՛ ի տեղւոյն. որք եւ լեալք են՛ ի նախչռանայ մինչև ցայսմայր:

Ասէ ցնին, զոր արդ պատմեմք մարտիրոս ա՛ նուանեալ ոմն եպիսկոպոս պատմեաց զորինքն էր ա՛ ջօք տեսեալ: Սկսեր՝ թէ յաշխարհին Փռանն կայ եկն միւս այլ պատրն անուն Միքայէլ. և պատահեցաւ տեսուքն շահին. որ էր յայն ժամ՛ ի Թաւրէզ. և՛ ի Թաւրիզու ելեալ շահն ամիւ բանակաւն իւրով եկն յերկիրն գեղամայ. եկն ընդ նոսա և պատրին Միքայէլ. քանզի իբր զդեսպան եկեալ ձև անայր՝ և զպատիւ ունէր՛ ի շահէն. և էր այր մեծ ազգի և փառաւոր՝ և յոլով խօսեր ընդ նմա շահն: և իմձ խօսիցն յաւուր միում առացեալ է Միքայէլն ընդ շահն. Թէ յառաջնով ժամանակաւ ոմանք՛ ի մերոց պատրեացն եկեալեն յայս երկիրս. և յաւ ազակաց սպանեալք են և Թաղեալք կան՛ ի լերինս. և արդ յօժարի կամք իմ հանել զոսկերս նոցն և տանիլ՛ ի հայրենի գերեզմանատունս իւրեանց: Ասէ շահն հեթանոս գոլով օրինաւք և աղգաւ. և ոչինչ ունելով զփոյթ ոսկերաց մեռելոց. պատասխանեալէ նմա՝ դու գիտես: ապա Միքայէլն առաքեալ է զոմանս՛ ի տեղին, որք հանեալք են զոսկերս գլխոյմին և զընկերին, և առ ինքն բերեալ. և ինքն ընդ իւր տարեալէ՛ ի քուն Փռանկստան յերկիրն իւրեանց՝ եբրև զնշխարս մարտիրոսն: Այս ևս այսպէս:

Այս ժամանակս որ այժմ կամք մեք. է Թոռականն մեր Հայոց. Հազար և Հարիւրև եօթն՝ յորում և զպատմութիւնս շարադրեալ գրեցաք, պատահեցաւ մեզ գալ՛ ի մեծահան դէս

դէս քաղաքն ասպահան՝ ՚ի քէն եկեալէր աստ խո
հական, և մեծահոգի, և արժանաժառանգ
հայրապետաց ամենից ՚ի յայոց կԹղկան սրբոյ Լ
միածնի տէր յակոբ առաքեալ տեսութեն և յայցելու
րութեն քանաւոր հօտին Քրի՚որ հաւատացեալ
նմա։ այլև ՚ի նուիրակութեն սբոյ Լուսաւորչի
այլև ՚ի գործոց մարմնականաց յարդարութեն որ
՚ի գուռն արքունի։ որոյ ՚ի սպասաւորութեն
եկեալ աք յոլով։ որով և գնացաք ՚ի տուն խո
ջայ սաֆարին յուխտ և յերկրպագութեն Նշխա
րաց սրբուհւոյն Հռիփսիմեայ։ և այլ յոլով
Նշխարաց որք կան անդր։ և բացեալ զնշխարն
տեսաք զամն՝ և կատարեալ զուխտն արժա
նացաք օրհնութեն սրբոցն։ Ամենք յերևեալն
արանց ջուղայեցւոց ասացին մեզ զայլ ևս պատ
մութեիս սակաւս։ և շարագրութեն պատմու
թեց նոցն էր այսպէս։

Յետ ժամանակաց անցելոց պատմութեցդ՝
զոր յառաջդ պատմեցաք՝ եկեալէ շահն յաս
պահան։ և ըստ հանապազորդ սովորութեն
իւրում եկեալ է ՚ի տուն խոջայ սաֆարին։
պատահեալեն և անդ ոմանք պատրիք փռան
կաց՝ որք էին ՚ի կարգէ վերոյ ասացեալ պատ
րի գլխաւորին։ եմէք խոսից յիշեալեն զնշխարս
սրբոյ Հռիփսիմեանց։ և բերեալեն զամ նըշ
խարս սրբուհւոյն Հռիփսիմեայ առաջի շա
հին՝ ՚ի տեսութեն ամենեան։ և յորժամ բացեալ են
զնշխարն։ յայնժամ պատեհ ժամ գտեալեն
պատրիքն։ և՝ ՚ի շահէն խնդրեալեն երբև զ
պարգևս տալ նոցա մնան ինչ ՚ի նշխարացն այնո
ցիկ։ և շահն ինքն առեալէ ոսկրմէ յոսկերացն։
և զայն ևս դանակաւն հարեալէ և կոտրեալ։
զկէս ոսկերն դարձեալ ձգեալէ իմէք այլ ևս
նշխարացն։ և զկէսն տուեալէ ՚ի պատրիսն։

և նորքա առեալ են և ամիոսփեալ յինքեանս. և զայլ և նշխարսն ի գաւառակին, հրամայեալ է խօջայ սաֆարին տանիլ և պահել. և նա բարձեալ ՚ի միջոյ և տարեալ ՚ի տեղին ուր յառաջն եդեալէր, և կայ անդէն մինչև ցայս օր: Յայն վանսն, զոր այժմ առին պատրիկն տարեալէն ՚ի բանդարայ աշխարհն ՚ի քաղաքն, որ կոչի գոճայ, չինեալէն վանք ՚ի նմին քաղաքի. և զմնացն այն եդեալէն ՚ի հիմունս եկեղեցւոյ այնմ վանացն. և ի վանքն այն այժմ կու սանաց վանք. յորում բնակեալէն բազումք ճգնաւորք կանայք:

Թէ ոչ կամ յինչ պաճառէ տարան յատպահան քաղաք զԱՌ արբայն Գրիգորի մերոյ լուսաւորչին. և զբաբինա արբոյ աթոռոյն Էջմիածնի:

ԺԱ:

ՈՐՊԷՍ ԹԱԳԱՒՈՐՆ, ՊԱՐՍ

սից առաջին շահաբաս. որ զազգս Հայոց արտաստահմանս արար ՚ի բնիկ աշխարհէն Հայոց. և վաթեաց յաշխարհն Պարսից, այնու դիտաւորու Թէն ոչ զի աւերեսցէ աշխարհն Հայոց՝ և շինեսցէ աշխարհն Պարսից. և նոյնպէս եցէ ազգս Հայոց՝ և բազմացէ ազգն Պարսից: և զի էր շահաբաս ինքն այր զգոյշ և նախահոգաւոր. և յայր, և հա նապազ խորհէր՝ և խոկայր. Թէ որպիսի հնար հնարեսցէ վա՛ ազգին Հայոց՝ զի մի գործ ցինն յաշխարհն իւրեանց. այլ միասցին յաշխարհն Պարսից: վա՛ զի ժողովուրդքն Հայոց, այնք, որք յաշխարհին Հայոց ծնեալք էին, յոյժ բազձային գնալ յաշխարհն Հայոց: վա՛ որոյ յաղագս գիւտն հնարից խոնարհեալ զի

ջանէր՝ի վերհանել փառասիրութեան իւրմէ շահաբաստն. և խօսէր ընդ աղգին Հայոց՝ որում և պատահէր. եթէ նշանաւոր երևելի արանց՝ և թէ փարթամաց՝ և եթէ աղքատ ուց՝ խօսեցուցանէր զժողովուրդսն. և ինքն յակաճիռս կացեալ մտաք ուներ զնէր բանից նոցա. և՝ի սիրտս իւր ժողովէր զանօրէնութիւն. և յղանայր զչարս։

Այս ոչ յառաջ ասացաք. այլակերպէր զինքն շահն. և չըլէր՝ի փողոց և՝ի պողոտայս՝ի լսել թէ զինչ ասեն։ Այնանէր՝ի տունս տունս. որում և պատահէր բանս ինչ առաջ արկեալ խօսէր՝ի կողմանէ շահին՝ և՝ի կողմանէ ռահաթին. եթէ շահն խաղաղասէր և ար դարադատ է. և ոչ ծողու իշխանաց որ զրուկս առնեն ռահաթին։ մանաւանդ առաւել խնամ մակալէ ազգին Հայոց։ որ զամ զգործ և զբ բանսն՝ի ըստ կամաց նոցա կատարէ։ և ընդէր ազգն Հայոց ոչ են ջերմագոյն և յօժար կալ՝ի յաշխարհիս ասպահանայ. զի շէն աշխարհ է և էջ լեռ է. խակ աշխարհն Հայոց սահրատ է և բերան թշնամւոյ։ և հանապազ աւար և գե րութիւն։

Այս բազումանգամ լուեալէ պատասխանի թէ յաշխարհին Հայոց առնից բարեաց լիու թիւն և առատութիւն է և թէթևագին է. և աստ սուղ է և թանկագին։ և անդ գերբնմանա տունք հարց և նախնեաց նոյ։ և վանորայք, և ուխտատեղք. ուր դամբարանք են սրբոց և մանաւանդ մեծահանդէս աթոռոն Էջմի ածնի. ուր կայ սէգ աջն գրիգորի լուսաւորչին. որով օրհնի սէգ մեռանն. ուստի գնացեալ սիրէ յազգս Հայոց յամ աշխարհ ուրէ իցեն. վասն ամ ազգն Հայոց հնազանդին սրբոց աթոռոյն

|ՙՋմիածնի և կէդիկան ՚ին՝ որ անդ նստի։ |ՙև զայս բանս ոչ թէ տգէտք և անհնչանք ոմանք միայն ասացեալ էին. այլև նշանաւորք և գիտունք։ |ՙայլև լուսաք յոմանց թէ զայն ևս ասացեալին. թէ կամի շահն որ հաստատուն մնայ ազգն Հայոց յաչխարհիս Պարսից. պարտ է նմա բերել զաջ սրբոյն գրիգորի լուսաւորչին յասպահան. և անդ շինել նոր |ՙՋմիածին. զի անդ լինի օրհնեալ մեռոն. և անդ նստցի կէդիկն. և ապա ազգն Հայոց կայաւորեալ մնասցեն. քանզի իւր աջոյն և |ՙՋմիածնի ամ ազգն Հայոց կապեալք կան։

|ՙԴրդ օձն դարանակալ՝ և խորամանկ թշնամին կենաց, և հոգւոց, և հաւատոց քրիստոնէից, որ յար և հանապազ ՚ի տարակուսի կայր վն ազգին Հայոց. արդ ՚ի նոցանէ լուսաւորչութեան տարակուսանացն։ |ՙ,ինու հետև հաստատուն և անփոփոխելի եդ ՚ի մտի իւրում քակել զսուրբ |ՙՋմիածինն և խափանել որ անդ զկէդիկսուն. և բերել զաջն լուսաւորչին, և զքարինան |ՙՋմիածնի յասպահան. և անդ շինել նոր |ՙՋմիածին։ զի անդ նստցի կէդիկան. և անտի սփռեսցի մեռոն ընդ ամ աշխարհ, ոպ զի այնու մնասցեն ազգն Հայոց ՚ի Պարսկաստան, այլև շահ և մուտք առնից աշխարհաց ժողովեսցի ՚ի քաղաք և յազգ իւր։ |ՙՍրդ եմք քրիստոսի ասպահանու նշանակեալ զատոյց տեղի ուր շինել կամէր զ|ՙՋմիածին. և եր տեղին այն մերձ այնմ այգւոյն որ բարբառոյն Պարսից քաղիզրիչկ ասեն յարևմտից կուսէ՝ յետուստ կողմանէ նորին, կից նմին այգւոյ։

|ՙև յաւուր միում գնաց շահն ՚ի նշանակեալ տեղին, եր ընդ նմա և խօջայ նազարն և անփոփոխելի գոյր հաստատեալ ՚ի միտս նմին. այլ

այլք ումանք՝ ի Հայոց, ասաց շահն ընդ խօջայ նազարին, վն ձեր չինեմ աստ զ։Ջմիածին, զի մի վն այնմ ։Ջմիածնի կարօտութիւն կրեալ ձմեռացին սիրտք ձեր։ և հրամայեմ գնալ բա զում ուղտ և ջորի և սայլ, զի զքար և զհող այնմ ։Ջմիածնի քանդեալ բերցեն աստ, զի այնու քարով և հողով շինեսցի այս ։Ջ միածինս. ոչ զի առանց նմիք երկեայուք հաս տատեսցին սիրտք ձեր իմ շինելոյս։ ։Ս այսու կերպիւ հնարեալ կամեր քանդել զսբ ։Ջմիածինն։ ։Ակ խօջայ նազարն քանզի ոչ կամեր զքանդումն սրբոյ ։Ջմիածնի զի կըս կնծեր սրտի նր. և առ՝ի խափանելոյ զխոր հուրդ շահին, պատասխանեալ այսպէս։ ։Ա գաւորն ողջ կայցէ՝ եթէ կամք քո յօժարեսցի շինել ։Ջմիածին գեղեցիկ և հաստատ, կա ըօղ ես յարձանթոյ և յոսկւոյ շինել թողթէ՝ ի քարէ. և զինչ հարկէ յաղագս քարւն և հողոյ զայնքան աշխատութիւս կրել. և զայնքան ծախս ծախել իմ նր. ոչ զի ՝ի հեռու և յօ տար աշխարհէ զքար և զհող բերելբաւական և բարւոքէ այս աշխարհիս քարն և հողն, եթէ կամիս շինել սոքօք շինեա. և ընդունելի է մեզ։

։Ակ ամենաթագաւորն ։Ջ. որոյ թագրու թիւն միայն է յաւիտենական, որ և զանցաւոնք զքաղմօք խորհրդովք մարդկան. թագաւորաց, ազգաց և ազանց՝ ըստ գրեցելոյնն, թէ ։Ն ցրուէ զխորհուրդս հեթանոսաց՝ անարգէ ։Ն զխորհուրդս ժողովրդոց. և արհամարհէ ։Ն զխորհուրդս նշխանաց։ ։Յլ խորհուրդ ։Ն յաւիտեան մնայ. և խորհուրդ սրտի նր յազ գէ մինչև յազգ։ ։Է կամեցաւ զկատարումն խորհրդեան շահին յայնժամ. թէպէտ և արդ խափանեցաւ խորհուրդ նր այսու պատճա

ուսու։ զի Հանդերձեալքն նա գնալ յաշխարհն
ի ըստ իմոյ թելոյ և ազգին նոր. և բազմեք զ-
րօք, և յոյժ պատրաստութիւն եղեալ յասպահա
նայ գնացք յաշխարհն ի ըստ։ Եւնախ՝ի կախէ թ
էմուտ և զթիւրն կախէ թու զթամրազ փա
խոյց և զերկիրն աւերեաց. և եկեալ էմուտ յեր
կիրն քաւթլայ և բանակեցաւ՝ի վերին կողմն
քաղաքին գօրու խլիր Հանապարհին, որ գնայ՝ի
պշիաչուխ. և խոհայր և սպասէր թէ որով հնա
րիւք՝ի բուռն ածեալ ըմբռնեսցէ զթիւրն
ի ըստ։ ոչ և յառաջագոյն զնմ ոչնուելին
պատմեցաք։ արդ այսոքիկ այսպէս։

Յայմ ասասցուք զպատճառ Հակառակու
թե կթ՝ղկոսացն, զի նոցին Հակառակութենէ
պատճառ յասպահան ասնելոյ քաղանցն
ի վիածնի և բուսաւորչի աջին։

Ժամանակին յորում շահն զմեծ սուր
գունն արար՝ և զազգս Հայոց վարեալ տարու
՝ի յասպահան. գնաց ընդ նոսին և դաւիթ
կթ՝ղկն յասպահան՝ և անդ կայր, մելքիսէթ
կթ՝ղկն ևս գնաց ընտուրգունին, բայց՝ի կէս
Հանապարհէն դարձաւ՝ և եկն յ՝ջվիածին՝ և
առնէր զկթ՝ղկուելին։ Այլ ինքն մելքիսէթ
կթ՝ղկն ոչինչ բնաւ զիոյթունէր վասն չինու
թե, և պայծառութե, և ժամակարգութե,
և Հաստատութե ի ջվիածնի. այլ ինքեան
տեղի բնակութե կալեալ յերևան քաղաքի՝ի
կաթուղիկէ եկեղեցւոյն. և իւր իւր ժողո
վեալ զազգականս և զմերձաւորս իւր նորօք
յօրանայր լոյծ և ընդարձակ կենօք. մսիւք և
արդեամբք որբոյ աթոռոյն ի ջվիածնի։

Այսին յայնմ ժամանակի՝ և եպիսկոպոսք
ոմանք՝ի սբ ի ջվիածնի՝ի նոյն գեղջէն ի ջվի
ածնի. որոց անուանքն են կարապետ՝ և մար
տիրոս՝

թիւն՝ և ընդ ինեւթիւ կեղեցեաց։
տիրոս՝ և յօհան՝ ընդորս և այլք ևս եպիսք և
աբեղայք. առքա հոգւոյին վասն ։ չմիածնի
հանապազ՝ և յաւելին վն անչքուքիւ՝, և ունայ
նուիէնորին. և զայրանային ընդ արարս մեր
քիսէթ կիճիկեին։ և բազումանգամ աղաչա
նօք՝ տրանչմամբ՝ և զայրացմամբ ասացին. թէ
մի թողուր զաթոռն այնպ ունայն և անշուք.
այլ յաթոռն նստեալ կաց ըստ քում ախորժա
կաց. գոնեայ դի միայն աստ լինիցիս, և այն ևս
բաւական է մեզ և աթոռոյս ։ ոչ մեր քի
սէթ յօրացեալ և ստուարացեալ գոլով պե
տականաւ իշխանութիւն. ստունգանէր՝ և ան
կուշէր զնմանն ասացեալսն նոցին։ ոչ եպիսքոյն
արանեղեալ ընդ աղօտութիւն և ընդ անչքու
թիւն ։ չմիածնի՝ և ընդ քամահանս բանից նո
րեանց։ միակամ եղեալ ամենն ծանուցին իշխա
նին աշխարհին ամենգունայ խանին. որոյ ամ
բաստանութիւնքն կալաւ խանն զմեր քիսէթ
կիճիկեին. և ետու վաթսուն թուման զոսկւոյն
որոյ վճռ սրտացնայ լեալ կիճիկեին՝ և խանէն ե
լեալ գնաց՝ և ։ ։ ըստացաւն ինքը խռովեալ՝ և
խանէն։ և յաղագս գնալոյ կիճիկեին իշխանիք
և բարեկամք խանին մեղադիրք եղեն նմա. վն
որոյ և խանն զարս ոմանս առաքեաց զնմին մեր
քիսէթին կոչնականս. խոստանալով նմա պա
հել զնա պատուով և կատարել զնմանն կամն,
և ապա մեր քիսէթն դարձաւ՝ և եկն յերևան,
և խանն սուի չահել զսերտն մեր քիսէթի կա
լաւ զեպիսկոպոսն և ետու զտուգանս։ այնու
հետև կարապետ եպիսկոպոս եթող զաշխարհ և
գնացեալ յանապատ կրճնաւորեցաւ. այս այն
կարապետ եպիսկոպոսէ, զոր՝ ի Ճառի մեծանա
պատին յիշեցաք. թէ եկեալ բնակեցաւ՝ ի
սեւան կղզին։ ոչ վն մարտիրոս եպիսկոպոսին կա

Թուղիկոսն ինդրեաց ՚ի խանէն, զի արտասահ
ման արարեալ վարեսցէ յարարատեան աշ
խարհէն, և խանն արար այնպէս. զի զնինուոր
տին կարգեաց իվ ՚ի մարտիրոս եպիսկոպոսն վարիչ.
որ վարեալով զնա տարաւ մինչև ցՀին ջուղայ.
զգեան երասխ անցոյց յայն կոյս, և ապա դար
ձաւ զինուորն:

Ոսկ մարտիրոս եպիսկոպոս ոչ ուրեք արգելաւ՝
այլ գնաց յաստղահան, և եմուտ, և յարեցաւ առ
դաւիթ կԹղկան. և օր աւուր ՚ի ժամու և ՚ի
տարաժամու պատմէր առաքինի զարարսն մել
քիսէթի. և զաւերուԹէն և զմայուԹէն Ոչ
միածնի: Ոյնպէ և առաջի ժողովրդականացն
ջուղայեցւոց և երևանցւոց հանապազ խօսէր
և ծանուցանէր. իսկ ջուղեցիք՝ և երևան
ցիք կարի վշտացան ընդ արարսն մելքիսէթի
և ընդ մայուԹէն Ոչմիածնի. ժողովեցան
առ դաւիթ կԹղկան. և Հարկեցին զնա գնալ
յ Ոչմիածին՝ տիրել և հոգալ զչինուԹենորա,
ասելով. մեք օժանդակեմք քեզ յամենն գործս
և ՚ի բանս, և դաւիթ կԹղկան ելեալ յասպա
հանայ ընդ որում և մարտիրոս եպիսկոպոս եկին
յերևան քաղաք և յ Ոչմիածին: և յաւուրս
յայսոսիկ յորում շահն ՚ի գօրի բանակ եդեալ
նստեալ կայր. դաւիթ կԹղկան և մելքիսէթ
կԹղկան երկոքեան ՚ի միասին եկեն ՚ի սուրբ Ոչ
միածինն. բայց նախանձն, և սխալարուԹիւն, և
հակառակուԹիւն ոչ սակաւ յորդեալ առաւ
եղաւ իմէջ նոցա այսու պատճառաւ:

Ոքանզի դաւիթ կԹղկան յառաջագոյն և
նախ էր լեալ կԹղկիկ քան զմելքիսէթն. և աւ
ուրբք և ալեօք ևս ծեր էր. նաև գաւիթն
էր օրհնեալ զմելքիսէթն կԹղկիկ՝ զի լինցի ին
քեան ընկեր և ձեռնտու. բայց նա եղև խոչ

ընդ-

ընակն։ և յետ ամաց հինգ, որ յառաջեաց մեռանի
սէթն յանուն և ՚ի գործ կթիղկուսթե. միան
գամայն յինքն կորզեալ գրաւեաց զիշխանու-
թե կթիղկուսթե, և ինքն վարէր. և զդաւիթ
հարստահարեալ և արտաքեցեալ ՚ի բացեայ ա-
րար յիշխանութէ։ Ոսկ որ դաւիթն էր ասէր
ցմեռեալսն թն. թէ պետ և իբաց կացուցեր զնս
յիշխանութէ կթիղկուսե այլ գոնեայ թերևս
ծերութե իմոյ գթա և խնայեաւ. տուր ինձ օր
աւուր զդարման պիտոյից պարենի կերակրոց և
զգեստուց. զի անցուցից զսակաւ մնացեալ ժա-
մանակս ծերութե իմոյ. և մի վշտացուցաներ
զծերութիս իմ։ Ոսկ մեռեալսն գիրացեալ՝ և
ստուարացեալ և յօրացեալ յիշխանութե մի
ջն, ոչ կամէր լսել դաւթի. ըստ տէրունա
կան առակին որ վասն այրւոյն և անիրաւ դա
տաւորին պատմէ. զի զորինչ ասէր դաւիթ՝ զնա
նիւ նորա մեռեալսն ստունդանէր։ Ոյլև
արք՝ որք մեռեալսն եանք էին. եթէ խոհը
դակից ք, և եթէ սպասաւորք. ՚ի չմարդի կա
լեալ զդաւիթ արհամարհանօք ունէին զնա.
և բանս եպերանաց՝ և քամահանաց անդոսնե
լով ասէին նմա. ոչ թէ ՚ի ծածուկ՝ այլ յայտ
նի, և յերեսս նորին. և իվ ի սուղինչ կարեաց և
պիտոյից վշտացուցանէին զնա ընդվայր։ Ոյս
էյօրվից ժամանակաց տմարդութե նոյ գործ,
յոյժ գառնացաւ դաւիթ. զի բնաւ ոչ թու
լանային ՚ի բերտ բարուց իւրեանց. և մանու
շակ վշտացեալ յոգւի իւր. այնուհետև թախ
ծեալ սրտիւ եղեալ գնաց ՚ի գօրի ՚ի բանակ շա
հին. զի յանգիման եղեալ շահին ամբաստան
լինցէ զմեռեալսն կթիղկսն։ զի յայսմ ժամա
նակի տակաւին շահն ՚ի ՚ր բացատուն էր. մերձ
բաղաքին գօրու բանակեալ էր և նստեալ։
և ինքն

և ինքն շահն զերկոսին կՀնդկոան կարի քաջ
Ճանաչէր. բայց զդաւիթ առաւել ընդունէր
քան զմեքիսեթ. վն զի ի ժամանակին՝ յո
րում զմեծ սուրգունն արար շահն. երկոքին
կՀնդկուենքն գնացին ընդ սուրգունին. և յոր
ժամ հասին յահար և ի մուշկուն կոչեցեալ
գաւառան՝ անտի մեքիսեթ կՀնդկան առանց
գիտելոյ շահին դարձաւ յերևան և յ|ջմիած
ին՝ և վաթէր զնչխանուԹ՚ն կՀնդկուԹ՚ն Թարց
հրամանաց շահին: |ակ դաւիթ կՀնդկան
գնաց ընդ սուրգունին՝ ի սպահան. և անդ
՚ի սպահան բազումանգամ հանդիպեալ շա
հին. և շահն ընդ նմա գԹով և քաղցրուԹ՚ը
խօսէր՝ մինչ որ հայր ևս կոչէր զնա շահն. եԹէ
կեղծաւորուԹ՚ը և Թէ չՀմարտուԹ՚ը: |՚ընդ
դարձն մեքիսեթին յերևան՝ ծանր Թուէ
ցաւ շահին. և գնալն դաւթին յասպահան
դիւր՝ վն այսորիկ առաւել ընդունէր շահն
զդաւիթ: |ակ դաւիթ կՀնդկան գնացեալ
ենաս ի բանակն արքունի. և յաւուր միում
եկեալ յանդիման եղեալ շահին. և ի տեսա
նելն զնա շահն ըստ նախկնի սովորուԹ՚ն գը
Թով և քաղցրուԹ՚ը խօսէր ընդ նմա. և հար
ցանէր Թէ զնարդ կեաս ի կեանս քո դիւրու
Թ՚ը և անդորրուԹ՚ը: |՚ոյ դաւիթն պատաս
խանեալ ասաց, Թագաւոր յաւիտեան կեցցես. Թէ
պէտ և լցեն զինձ նեղչիք, և դաւնացուցիք.
այլ տեսանելով զքաղցրուԹ՚ն և զվայել չուԹ՚ն
երեսաց՝ և զմիԹարուԹ՚ն բանից քոց, մոռա
ցումն և վարատումն լինի ամենից վշտաց իմոց.
և շահն հարցեալ՝ ոՀվ այն այր, որ զքեզ վշտա
ցուցանէ. պատասխանեալ դաւիթ բարբա
ռ՚ոյն պղտգեայ՝ Թէ սմուռ սաԹան խալխիվն.
որ է ոսկերաց ծախօղ: և սմուռ սաԹան սակ
լով

ՙի ՚Ներքինեն և Պատիժ Նորին։

լով սկսեալ յամբաստանուելն մերքինեի՝ զի զարարանՙ յիշեալ առաջի շահին, որ զնշխարս սրբուհւոյն Հռիփսիմեայ յաղագս կաշառից Թոյլ ետ փոանկաց զի տարան։ ՚Այլև արք ոմանք ասացին, Թէ դաւիՙեն զայս բանս ևս ասացեալ առաջի շահին. եԹէ ոչ երԹիցէ աջ լուսաւորչին, և քարինքն ՚Նժիածնի յատ պահան. անՙնար է Ճնալ ազգին Հայոց յատ պահան։ ՚Իբրև լուաւ շահն զնշխարսդ ծա խելն՝ հեռացրեքիր եղեալ տեղեկացաւ ամենից որպիսուԹեՙն. և իմՙր արար մանցն մերքինեի տխրեցաւ՝ և ՚ի ցաւումն և ՚ի զայրացումն չար ժեցաւ՝ այնքան մինչ ՚ի պատիժս և ՚ի տանջանս մատնեաց զմերքինեն Թ։

՚Ի սոյն ժամանակի տարաւ առ ինքն շահն զամիրգունայ խանն՝ մինչ էր ՚ի ՚Ի ըացատան աւելով՝ եկեալ ընդ մեզ կացցես ՚ի գործս պա տերազմիս ընդդէմ Թշնամեացս։ և նա գնաց ցեալ ՚ի ՚Ի ըացատուն կայր ՚ի բանակի շահին։ ՚Յե շահն փոխանակ և տեղապահ ամիրգու նայ խանին առաքեաց զորդի Նորին որոյ ա՚ նունն էր Թահմազղուլիբեկ. որոյ եկեալ յե բևան քաղաք եմուտ ՚ի բերդն՝ և անդ նստեալ պահէր զաշխարհն։

՚Յե շահն ցաստմբ մեծաւ հրամայեաց գրել զնոմս արքունի հրամանաց իւրոյ Թահ մազղուլիբեկին, և առաքել յերևան առ նա. և էր գոյացուԹիՙ գրեալ բանին այսպէս՝ ՚Հրա մայեալ է քեզ Թահմազղուլի. զի զմերքինեի Թ կԹ՚ղկան կալեալ տանջանօք չարչարեսցես. և զինքեան իսկ զմարմնոյ զմիան կտրեալ ինքեան ուտեցուսցես և ապա զմերքինեի Թն կապանօք. և զՀայոց ազգի լուսաւորչի աՙն առ իս առա քեսցես աստ։ ՚Յե զայս գիր ետուն իշխանի

ուՙմեՙն

ուժեմն նաղդիբէկ անուանեալ. որ փութանակի հասոյց յերևան առ Թահմազղուլի բէկն։ և Թահմազղուլիբէկն վաղվաղակի ի ձեռն ածեալ ըմբռնեաց զմելքիսէթ և կթռիկան. և սկսաւ ջարչարել՝ և բազմաւ սոսիպով խնդրէր զայրբոյն գրիգորի մերոյ լուսաւորչին։ Նոյնպէս կա Թուռիկոսն և իւր միաբանքն անձար մնացին. և ոչ գիտէին հնարել ինչ. վն զի սաստիկ տա գնապաւ խոչտանգէր զնոսա Թահմազղուլին. վն որոյ ածին առաջի Թահմազղուլիբէկին զայրբոյն լուսաւորչին. այլև ընդ նմին զմեկ ոսկե տուփ և մեծագին աւետարան. և զմեկ արծաթեայ խաչ։ և Թահմազղուլին առեալ զսոսա և զմելքիսէթ և կթռիկան, եկն յերևան քաղաք։

Յետ այսորիկ բերին զմելքիսէթն յերևա նայ բերդի մէջն և իւր գետնայ տարածեցին զնա. և ի ջորից կողմանց քարշեալ պրկեցին զնա կապեալ ի ցից. և արկին յորսայս. և առեալ զբևեռաքաշս այսինքն քալբաթին. և այնու կարեցին զմիսն ծղեացն, որ է թևերն. և զայն կորեալ միսն եդին ի բերան նորին. և յերկուց կողմանց կանգնեալ փայտաւորք հար կանէին զնա և ասէին՝ ծամեա՝ և կուլ տուր. և մելքիսէթն թէպէտ և ոչ կամէր՝ սակայն ի վտանգէն անձար մնացեալ ծամեաց և է կուլ։ և ապա աղաղակեաց մունեդիկն՝ թէ կատարե ցաւ հրաման թագրին իւրոյ խալիֆային. զի զմիսն իւր ծամեաց և է կուլ։ Ո՞ այս գործս և տան ջանս արարին այլազգինքն ընդ մելքիսէթին յաւուրս պահոց փոխման ածածնին։

Ո՞ւնի այսց գործոց. Թահմազղուլիբէկն պատրաստեաց զզօրականս. որոց գլխաւորի անունն էր նաղիբլուլ. զուբաթ աղայ. և ետ ի նմա զմելքիսէթ կթռիկան կապանօք. ընդ նմին և

զաջ լուսաւորչին, և զաւետարանն, և զխաչն։ և նոքա տարեալ Հասուցին՝ ի բանակն արքային, և ծանուցին շահին. և նա հրամայեաց բերել առաջի իւր. և բերեալ բացին առաջի շահին զաջն, և զաւետարանն, և զխաչն։ և շահն ի մի՝ ի ձեռս իւր առեալ տեսանէր. զաւետարանն, և զխաչն, և ապա զլուսաւորչի աջն. և հարցանէր թէ ստուգիւ այս է լուսաւորչի աջն. պատասխանեալ ասացին թէ ստուգիւ այդ է. և ապա համբուրեալ զաջն եդ՝ ի վայր։ Նոյն ինքն մեկքիսեթ կաթուղիկոսին հաստատեալ էր շահն զկամս իւր զի սպանցէ զնա. բայց ամէն գունայ խանն յոյժ ընդունէր զմելքիսեթն՝ զի բարեկամ էր նմա։ յաղագս այնորիկ հնար եաց՝ զի զերեսին զորդիսն իւր՝ որք էին նոքա ժամայնք տղայք՝ առաքեաց առաջի շահին. որ առ ժամուն անցանէր ընդ քանակին. և տղայքն զթիւրս իւրեանց արկեալ էին իմ ի պարս նոցին իւրեանց՝ զորս՝ ի տեսանելն շահին և՝ ի հարցանելն՝ իմացաւ որ վա՛ մելքիսեթին աղաչեն՝ զի մի սպանցէ. այլև իմացաւ թէ ամէրգունայ խանն հնարեալ է զայն. վա՛ որոյ իջաւ՝ ի կամաց սպանանելոյն։ այս գործ. զոր արար ամէրգունայ խանն յոլով ատուրբք յառաջ էր քան զբերելն մելքիսեթին առաջի արքային. որոյ աղագաւ ոչ արար շահն հրաման սպանանելոյ կամ տանջելոյ զմելքիսեթն. յաւուրն յորում յանդիման կացուցին զմելքիսեթ, և զսրբութեանն առաջի թագրին։ որև յետ տեսանելոյ սրբութեանցն, դարձուցեալ զբանս իւր շահն առ մելքիսեթ կաթուղիկոն ցասմամբ և զայրացմամբ՝ բազմաբանիւ յանդիմանեաց զնա։ և՝ ի զրաւ բանին ասաց դատաստանն քո աստ ոչ լինի առնել զնշանն քո մեծ է՝ այժմ պարտ է քեզ

գնալ

գնալ յասպահան և անդ կալ մինչև ես եկեալ անդ արարից զդատաստանն քո:

Ա՝Հրդ առտուանօր պարտէ մեզ սքանչանալ և հիացմամբ զարմանալ ընդ հատուցումն գոր ծոյս՝ որ կատարեցաւ իւր ի մեղքիսեթ կաթուղիկոսին: զի նա՝ Ա՝նախ զԱ՝Յ օգնութիւնն ան տես արարեալ՝ի մարդ յուսացաւ. և ստուն դանեաց զբանս օրինացն, որ ասէ, անիծեալ որ դիցէ զյոյս իւր՝ի մարդ. և Ա՝երկրորդ՝ զի ար համարհեաց զարքայիսն վարդապետն, որ վասն վՀաբելոյ զպարտսն սրբոյ աթոռոյն Ա՝ջնիածնի և վն նորին նորոգութիւն եկեալ էր՝ի համ թայ: այլ զյոյս իւր եդեալ՝ի շահն. ապա տան սրտի իւրոյ զնա արարեալ գնաց առ նա՝ի սպահան զի յապագայ ժամանակս բարութիւս բազումն ընկալցի՝ինձանէ. և այսօր ինքն ևս զհատուցումն երախտեաց՝ և ակնկալութիւն իւրոյ զյոյս չարչարանս ընկալաւ՝ինձանէ՝ ըստ օրումն պատմեցաք: և տակաւին ևս պատմելոց եմք փոքր՝ի շատէ: և այսպիսեօք լինի կատարումն բանին որ գրեալէ, թէ Ա՝րուվ և մեղան չէ ոք նավիմբ և տանջեացն: կամ թէ մի յուսայք յիշխանս. և մի յորդիս մարդկան զի ոչ գոյ փրկութիւն՝ի նոսա:

Ա՝ւ դարձեալ աստանօր երևի լինիլ կատարումն բազմաժամանակեայ բաղձանաց շահին. քանզի նա որ՝ի վաղուց ժամանակաց ցան կայր, խորհէր, և խոկայր, թէ որով հնարիւք քակեացէ զսուրբ Ա՝ջմիածինն. և խաբանեաց զնդ եղեալ կաթուղիկոսութիւն. և՝ի սպահան շինեացէ Ա՝ջմիածին. և անդ կարգեացէ զկա թուղիկոսութիւն. արդ ահա եդիւտ զպատճառ ըստ յօժարութիւն կամացն իւրոց: Ա՝յլ զի դար ձոյց զմեղքիսեթ կաթուղիկոսն յերևան առ թագ

մաղղուլի խանն. և գրեաց զնամակ հրամանաց
իւր նր այսպես. Յանիր Թահմազղուլի՝ զի
ահա դարձուցաք առ քեզ զմեղքիսէ Թ կաթու
ղիկոսն, և զղուսաւորչի աջն, և զաւետարանն,
և զխաչն այլև գնասցես յՋմիածին. և մինչ
նաւոր քարինս Ջմիածնի քակեալ հանցես ի
տեղւոջէն. և զայն քակեալ քարինան Ջմի
ածնի, և զղուսաւորչի աջն, և զաւետարանն,
և զխաչն, և զմեղքիսէթ կաթուղիկոն, զամենեսեան
զսոսա առաքեսցես գնալ ի քաղաքն ասպա
հան։ Իսկ ի հասանել հրամանաց Թ գրին առ
Թահմազղուլի խանն. կամեցար մնոք պատրաս
տեցաւ զնմն անթերի կատարել. ոչ զի այնու
հաճոյական ծառայ երևեսցի առաջի շահին։

Իսկ նախքան զքարինան Ջմիածնի՝ զղու
սաւորչի աջն կամեցաւ Թահմազղուլի խանն
յառաջագոյն առաքել. վն զի մնոք դիտեալ
նկատեաց՝ զի մինչ ի քակել քարանցն. և՛ի պատ
րաստել զնմն կաշս տանելոյ նր. նա և գնա
ցուսն քարանցն յամրագոյն և ծանր լինի. քա
զումք աւուրք իւր անցանեն՝ և անագանի. վն
այսմ պատճառի կամեցաւ զաջն յառաջագոյն
առաքել։ Յաղագս որոյ պատրաստեաց զզօրս
կանս զի տարցեն զաջն ի սպահան. այլև յովա
նէս անուանեալ զոմն քահանայ աշխարհիկ. որ
էր այր Հարտար և խմաստուն ի բանս և ի
գործս. որ ինոյն գեղջէն Ջմիածնի էր. զզօ
հրամայեաց Թահմազղուլի խանն գնալ ընդ
զօրականացն վասն սպասաւորութե աջոյն։
Այս կարգեալ զօրականքն և տէր յովանէս ան
առին զղուսաւորչի աջն՝ և զայն ոսկեզտուս
աւետարանն և զայն արծաթեայ խաչն. զայս
երեքս իմիասին առին և եկին յերևանայ՝ և
գնացին ի քաղաքն ասպահան. և յորժամ

մերձ եղեն քաղաքին ասպահանու. յամենայն ազգն Հայոց. որք կային ի քաղաքն ասպահան, որոց և հրաման արարեալ էր շահն. ելին ընդառաջ լուսաւորչի աջոյն խաչվառովք և աւետարանաւ՝ խնկօք և մոմեղինօք՝ և երգօք եղանակօք. և բազմաւ պատուով բերեալ հանգուցին ի տուն խոջայ սաֆարին. ընդ նմ խարաց սրբուհւոյ կուսին Հռիփսիմեայ, և ընդ այլոց սրբուհեացն որք անդէն կային: Ա. օրդ աջ սրբոյն գրիգորի մերոյ լուսաւորչին. այսպիսեաւ պատճառաւ և կերպիւ գնաց յասպահան:

Ասկ թահմազղուլի խանն՝ յետ լուսաւորչի աջոյն առաքելոյ՝ բազմաւ ջանիւ հոգայր զքահրինան առաքելավաճառոյ ինքնայօդովուք զօրականօք գնաց ի սուրբ Ջմիածինն. և զնշաւուր քահրինան Ջմիածնի քակեաւ հանին ի տեղւոյն, որք են այսոքիկ: Ուրբ սեղանն, յորոյ վերայ պատարագն սքանչելւոյ. Ա. այս սեղանոյ սիւնն: Ա. ի իջմանտեղեաց քարն: Ա. ւազանն: մեկ քար ի կողման հարաւայնոյ աստիճանի բեմին: և մեկ քար ի կողման հիւսիսայնոյ աստիճանի բեմին. վերկուս աւագ բեմի աստիճանքն յերկուց կողմանց են ի հիւսիսոյ և ի հարաւոյ: Երոս քար ի ջրից անկեանց եկեղեցւոյն ի դրուց կողմանէ: Ա. րկու քարէ մոմիդան. որ մեծ իւղաբերից մոմ դնեն իմէջն, և վաւեն: Ա. րեք այլ որիշ քարինք ի սալայարկ քարանց բեմին: Ընդ ամէն տասն և հինգ քար: զայս քարինքս քակեցին, և հանին Ջմիածնէ և եդին իմէջ կաշոյ և կարեցին: Ա. ւս ապա պատրաստեցին զարս զօրականս. որոց գլխաւորի անունն էր նաղդի բէկ: և զայն տէր յովանէսն, զոր ընդ լուսաւորչէն աջին առաքեցին վն ապա աւս

առաւօրութեանն աջին. նա՛ի սպասհանայ դարձեալ
երթ և եկեալ զնա միւսանգամ կարգեցին գնալ
ընդ քարանցն վն նոցին սպասաւորութեան, Ա.ՋՄԻԱ-
ծին պատրաստեցին ըստ բաւականի քարանցն սայլ.
և քարշեալ տարան՛ի քաղաքն ասպահան։ բայց
՛ի քաղաքն ոչ մուծին. այլ արտաքոյ քաղաքին
մերձ Թօխչղ դարվազին այլազգի մահմետա
կանաց գիւղ կայ, որոյ զանուանն բաթումն կո
չեն. յայս գիւղս հասուցեալ զքարինսն. եդին
ինքեանք գմբեթին. որ մերձ՛ի գիւղն չինեալ կայր։
Ա.ՋՄԻԱԾՆԻ յորժամ քարինքն եկեալ մերձ եղեն գեղ
ջըն այնմիկ. ամենեքեան, որք՛ի Հայոց ազգէն
բնակեալք կային՛ի քաղաքին ասպահանայ՝
հրամանաւ քաղաքապետին ելին ընդառաջ
քարանցն խաչիւ և աւետարանաւ, խնկօք և
մոմեղինօք՝ և երգօք եղանակօք բերեալ՛ի
գիւղն բաթումն եդին գմբեթին։

Ա.ՋՄԻԱԾՆԻ քարինքն անդէն գմբեթին եօթն աւր, ոմանք աւելի և պակաս ասացին։ Ա.ՋՄԻԱԾՆԻ ապայ բնակիչք բաթումնայ գեղջն զաւ զայ ետուն շահին՝ թէ խնդրեմք յարքայէ. զի հրամանաւգէ վն քարանցն Ա.ՋՄԻԱԾՆԻ հանել ՛ի գեղջէս մերմէ և տանիլ յայլ տեղի. վնզի աւք գեղջս մերոյ մեռանին. և անդ մեր ոչ ևս տան զպտուղ ոչ յառաջն տային. վն որոյ հրամայեաց շահն՝ զի հանցեն անտի զքարինսն՝ և տարցին իմեք ջուղայեցւոց. զոր և արարին։ և՛ի բերել քարանցն յորժամ մերձէ ղեն ջուղայու՝ ըստ առաջնոյ օրինակին ամենն եկեղեցականք և աշխարհականք խաչիւ և աւետարանաւ՝ խնկօք և մոմեղինօք. և երգօք հոգևո
րօք բերեալ եդին՛ի խաչէնց եկեղեցին. և կայ
անդէն մինչև ցայսօր։ Ո այսոսիկ քարինս
յորժամ հանեալ Ա.ՋՄԻԱԾՆԻ ուղևորեցին

գնալ՝ ի սպահան Թովհաննն մեր հազար և վաթսուն և երեք էր: և յորժամ հասա՝ ի սպահան փոխեալէր զտարին, և մտեալ էր՝ ի հազար վաթսուն և չորս: Այս յորժամ եկաք մեք՝ ի սպահան՝ տեսաք աչօք մերովք զքարինան. և Թովհեցաք. և ասա գրեցաք:

Այնպես և զմեղքիսէթ կաթուղիկոն բերին՝ ի սպահան քաղաք զօրականքն, զոր նմա տանօղ էր կարգեալ Թահմազղուլի խանն. և անուն աւագի նոցա Թահմազղուլբեկ: Յորժամ հասա մեղքիսէթ կաթուղիկոն՝ ի սպահան. շահն համարէր զնա թէ՝ ի բանտի արգելեալ կայ՝ ի կալանս. բայց նա կայր յընդարձակի՝ և վարէր զնչխանութիւն կաթուղիկոսութեն իւրեւրայ հայազուն քրիստոնէից՝ բնակելոցն՝ ի քաղաքին ասպահանու՝ և յամէն շրջակայ գաւառս նր: Եւ զքարանց տանելոյ Թովհաննն գտաք և գրեցաք. իսկ զլուսաւորչի աջի տանելոյ և զմեղքիսէթ կաթուղիկոսի տանելոյն ոչ գտաք՝ վն որոյ և ոչ գրեցաք: Այս այսպես:

Յաղագս հարիւր թուման մուղագային. զոր շահն եդ իւրոյ մեղքիսէթ կաթուղկոսին:

ԺԲ:

ԻԴ ՈՐՊԷՍ ԿԱՏՆԱԽԱՒ

պատմեցաք վասն դաւթի կաթուղկոսին. թէ գնաց՝ ի դուռն շահին. և առ-

ջար զամբաստանուէն վն մեղքիսէթ կաթուղկոսին. և շահն բարկացաւ իւրմ մեղքիսէթին ընկէց՝ ի կաթուղկոսութէն և առաւքեաց՝ ի սպահան: Իսկ դաւթի կաթուղկոն մնաց անդէն՝ ի բանակին՝ ի դուռն շահին: անդ էր և ամիրգունայ խանն: որ էր տէր և իշխան ամի գաւառին արարատ դուռ և սրբոյ Էջմիածնի:

Եւ

Եւ յաւուր միում յորժամ զՀանդէս արա
բեալքը շահն՝ և նստեալ կայր ՚ի Հանդիսին.
առաջի նր կային կանգնեալ ամբն նախարարք
և իշխանք իւր. էր յայնմ Հանդիսի և ամիրգու
նայ խանն և դաւիթ կԹոլկան։ Յոսեցաւ շահն
առ դաւիթ կԹոլկան քաղցրութիբ ասելով. Ընդ
հեցաք քեզ զկԹոլկական իշխանութիւն Ջմիած
նի։ Եւ դու գնացեալ նստցիս յԶմիածին և վա
րեացես զնշխանութիւն կԹոլկոսութեն։ Յայն
ժամ դաւիթն խնդրանօք ասացեալէ առ շահն
Թագր իմ զնս ՚ի խանն ամանաԹէ. ապա դարձու
ցեալ շահն զբանս իւր առ ամիրգունայ խանն.
յանձնարար նմա զդաւիթ կԹոլկան. Թէ բա
րւօք խնամակալութիբ պահեացես զնշալիփայ
հայրդ մեր։ իսկ ամիրգունայ խանն խոնարհեալ
միջօք չափ. և եդեալ զձեռն իւր իմր գլխոյ
իւրոյ պատասխանեալ բանից շահին ասելով.
իմր գլխոյ իմոյ ունի գա զտեղի Հանգստեան։
Որբան շահն ՚ի Որ ըացաւուն էր՝ անդ էին
կԹոլկան և ամիրգունայ խանն. և յորժամ շահն
եղեալ գնաց յերկիրն Պարսից՝ դարձան և եկին
ամիրգունայ խանն և դաւիթ կԹոլկան յերևան.
խանն ՚ի խանութիբ իւր։ և կԹոլկան ՚ի կԹոլկոս
թեին իւր։ Որբան շահն յերկիրն աստպատա
կանի էր՝ ՚ի մերձակայ քաղաքս և յերկիրս. պա
տուէր ամիրգունայ խանն զդաւիթ կԹոլկան.
և քաղցրութիբ խօսէր ընդ նմա վն երկիւղի
շահին. և յորժամ հեռացաւ շահն՝ բարձաւ
երկիւղն ՚ի սրտէ խանին. և սկսաւ խոշորիլ
ընդ դաւիթ կԹոլկոսին. ոչ պատուէր, և ոչ
խօսէր. և յորժամ խօսէր խրոխտանօք խօսէր.
քանզի զդաւիթ յԶմիածին նստիլն ոչ կա
մէր՝ այլ զմեղքիսէ Թէին. վասրոյ Հառաջէմ
երևեր. և խօսէր խանն ընդ դաւիթին. և ոմանք

ասացին. Թէ ջանայր և խանն Թէ՝ ի ծածուկ հնարիւք նմին սպանցէ զդաւիթ։ Այս գոր ծոյ խուովեցեալ զոր խանն առնէր ընդ դաւթին. ոմանք ասացին պատճառ զծածուկ ներքինագործ հնարակերտութեն մեկնիսէթ կիրակեսին գոլ. Քզի Թէպետ նա կայր յասպա հան՝ այլ հանապազ՝ ի ծածուկ զիուղթ և զաղերս՝ զնշան սիրոյ ոչ պակաս առնէր՝ ի խանէն՝ այլ միշտ առաքէր։ Ասէ Խոջ կիրակոսեանն իշխանութեն մեկնիսէթեն առաւել ձեռն բաց և բազմատուր էր դրամօք և այլ իրօք իշ խանաց և զինուորաց և ևւրոց համախոհից. վասն որոյ խանն և այլք ամենեքեան զմեկնիսէթի կիրակոսութեին կամէին, և ոչ զդաւթին։

Այս՝ ի ժամանակին յորում եկն սարդարն Օսմանցւոց՝ որոյ անունն էր օքոզսհմատ փաշայ իմէր երևանայ բերդին. եկն և շահն յերևան վն օգնութեն բերդին. և կայր՝ ի լբինս գառնու. և յորժամ դարձաւ սարդարն յերևանայ՝ ի յարզրում. և շահն տակաւին՝ ի լերինս գաւառացն էր բանակեալ։ Ասկ դաւիթ կիրակոսն զանգետեալ յերկիւղէ խա նին մի գուցէ Թէ՝ ի ծածուկ դաւեալ սպան ցէ զինս. անձարակ լեալ՝ ի վտանկէն Թարց գիտելոյ խանին միւսանգամ գնաց առ շահն՝ և երևցաւ նմա. և՝ ի հարցանելն շահին զորպէ սութէ դաւթին. ասաց դաւիթն այլազգեաց բարբառուին. փաչահուս զանկի չայինտան մանայ բիր իչուս սուս վերմատիլար։ զանկիչայ երևանայ մեծ գեան է, որ՝ ի բերդի ներքև են անցանէ։ Այլ այսմ ամբաստանութեաս գի տաց շահն, զի ամիրգունայ խանն է՝ որ ոչ տայ զկանգիստ դաւթի, և ոչ ընդունի զնա. և զայն ևս ծանեաւ, որ՝ ի պատճառս մեկնիսէթ

թին ոչ ընդունի խանն զդաւիթն. վ՚որոյ ոչ բարկացաւ խանին՝ առ ղինչ ակնառուԹի և առնելով նմա. այլ մեղքիսեԹ կԹղկոին բարկացաւ յոյժ բարկուԹիբ. զի զայն և ծա նեաւ որ մեղքիսեԹն՚ի սպահան յընդարձակի կալով վարէ զկԹղկոսական իշխանուԹին աղանց Հրամանաց շահին։ վ՚որոյ Հրմայեաց պատրաստել զօրականս՝ զի գնասցէ՚ի սպահան և կալեալ զմեղքիսեԹն կապանօք բերցէ առ շահն։ զոր և իսկոյն առաքեցին զոմն ԹՀրական ծառայ անունն չարքաշ իբրահիմ. որոյ Հա սեալ՚ի քաղաքն սպահան ոչ էգիտ անդ մեղ քիսեԹ կԹղկոն, վ՚որ զի գնացեալ էր՚ի գան դիման գաւառն. և չարքաշ իբրահիմն և գնաց՚ի գանդիման. և էգիտ զկԹղկոն՚ի գիւղն քաԹակ. զոր կալեալ կապանօք էբեր յասպահան. և անտի էբեր առ շահն. որ էր յայնմ ժամանակին եկեալ՚ի վայոց ձոր. այս ինքն յերեզագաձոր. յորում տեղւոջ բերեալ չարքաշ իբրահիմն զմեղքիսեԹ կԹղկոն՚ի բա նակին արքունի, և ծանոյց շահին։ բայց շահն անտես արարեալ զդատաստանս մեղքիսեԹի էԹող մնալ՚ի կապանս։ չուԹաց շահն՚ի վայոց ձորոյ և եկն՚ի նախչըճան։

Ո՚ինչև ցայս վայր դաւիԹ կԹղկոն ընդ բանակի շահին էր. ցգալն մեղքիսեԹ կԹղկ սէն։ և իբրև եառես դաւիԹ կԹղկոն ԹԷ շահն Թողեալ անտեսաբար զմեղքիսեԹն մնալ՚ի կա պանս. խնացաւ յոգի իւր, ԹԷ կարի երկա րաձգի անտեսուԹիւն այն. վ՚որ զի խորհեցաւ Հրաժարիլ՚ի կԹղկոսուԹենէն, և գնալ յասպա հն. որ և մատուցեալ առ շահն խնդրեաց զՀրա ման գնալոյ իւրոյ յասպահան. և շահն ետ նմա զՀրաման։ և գնաց դաւիԹ կԹղկոն յասպա

հան՝ և կայր ՚ի լռելեայն. քանզի շահն պար գևեաց նմա զիւղ մի գարման կենաց նր՝ ՚ի գառաւին ջրախոռ. որում անուն կոչէին քնդիկան. զի կերիցէ զմուտս գեղջն այն միկ. և աղօթեացէ վս կենաց թգաւորին. և նա գնացեալ յասպահան կեայր այնպէ։ Ասկ մելքի սէթ կՓիղկան մնաց ՚ի քանակին արքունի ՚ի կապանս շղթայից։

Այս շահն ջոճեալ ՚ի նախջուանայ գնաց ՚ի գիւղաքաղաքն ագուլիս. յորում ժամանակի նահատակեաց զտէր անդրէաս քահանայն։ զմովսէս վարդապետն՝ և զպօղոս վարդապետն՝ արար ՚ի կապանս։

Ապրդ ոմն կալեալ շահն զմովսէս և զպօղոս վրդովոմն, էառ զերկբհարիւր թոմման. ոմինք և զմելքիսէթ կՓիղկան կալեալ պահանջէր. զերիս հարիւր թոմման տուգանս վս երից յան ցանաց։ Ասկ վս նշխարաց սրբոյ կուսին Հռիփսիմեայ՝ որ թոյլ տալոմն մելքիսէթի տա րան փառանկներն, զոր բազում աստ ին թէ վս կաշառացն թոյլ էառ։ Երկրդ. վս դառնալոյն ՚ի մեծ սուրգունէն՝ որ առանց հրամանաց շահին դարձաւ՝ և եկեալ յՋիմաճ ին վարէր զիշխանութգն կՓիղկաւթգն. և այն ևս առանց հրամանաց շահին։ Երրորդ՝ յորժամ շահն ընկեց ՚ի կՓիղկաւթգ զմելքիսէթն՝ և առա քեաց յասպահան, համարեր շահն զնաթգ ՚ի կալանս կայ, բայց մելքիսէթն յընդարձակի կալով վարէր զիշխանութգն կՓիղկաւթգն. և այն ևս առանց հրամանաց շահին։ վս այսքան յանցանացս կալեալէր շահն զմելքիսէթն և կամէր սպանանել. իսկ վս բարեխաւսութգ ա՜ միրգունայ խանին ներեաց և ոչ սպան, բայց պահանջէր զերիս հարիւր թոմման տուգանս, վս որոյ

վասոյ՝ի կապանս երկաթեաց պահէը՝ի կալա նել։ զի զայն վճարեսցէ, և գնացեալ դադա րեսցի յուրեք լուեալ յիշխանութենէ կաթո ղիկոսութեան։

Լուեալ շահն յագուելեաց գնալով եհաս՝ի գանգէ, յասպահանայ մինչ և ցայսր կապանօք կայր մեղքեսէթ կաթողիկոն, և այնպես շրջէը ընդ բանակին արքայի։ և յայսմ տեղւոջ երկիցս և երիցս մեղքեսէթ կաթողիկոն զարշալ գրեաց՝ և հասոյց՝ի ձեռն շահին, և ծանոյց զառաւ պանս իւր՝ թէ յայսպիսում վտանգի կամ, խնդրեմ յարքայէ անդորրութիւն առնել հմոյս տառապանաց՝ եթէ մահուամբ և եթէ կենօք։ Լսեալ շահն պատասխանի էր արարեալ սպան դեարն բէկունց. ոչ սպանանեմ, և ոչ թողում, այլ այնպէս կապանօք պահեմ, մինչև մեռցի, և զերծցի. և կամ տացէ զերդեքսարեւը թուման դրամն՝ զոր հրամայեալէմ նմա՝ և ազա տեսցի։

Լսէ՛ի ժամանակին յայնմիկ արք խորհրդա կանք և երեսելիք՝ որք էին՝ի դուռն արքային, եթէ յայլազգեաց՝ որ էր սպանդիարբէկն՝ է թէ ուղղութեամբ էկն, և այլք յոլով, և եթէ՝ի քրիստոնէից մեծամեծք, որ էր խօջայնազարն, և խօջայ սուլթանումն, և միաբանեալին. և մէկնէք հասկաց, և այլք բազում։ ասացին ցմեղ քիսէթ կաթողիկոն, անհնար եղև գործդբո, այլ պարտիս տալ և զերծանիլ՝ի ձեռաց սորա։

Ի.րդ պատմութիւն Ջաւախս յաղագս Հարիւր Թուման մուղադայիս է, և մինչև ցայս վայր միաշաւիղէր պատմութիւս, զոր և անտարակոյս գրեցաք, այլ յայմհետէ յերկուս շաւիղս բաժանի և երկատութիւն պատմութեան մեզ աշխատանս յաւելու, և մի ոչումիք գիտելոյ

զիսկն պատմութեաւ՝ Հարկ եղև մեզ զերկոսինն
ևս գրել : քանզի ոմանք՝ ի պատմողաց՝ մանաւ
անդ թէ բազումք պատմեցին՝ թէ մեկնեսկ
կիճակն ունելով իւրն ոսոխ զդաւթ կիճակն
Հանապազ առնէր իւրն զներհակութիւն. կանգ
նի ախոյեան, և դրդեալ գայթագղէ զիչխա
նութիւնն մեկնեսկի՝ և ոչ տայ զՀանգիստ և
զանդորրութիւն, վասն որոյ խորհեալ մեկնեսկն
եմուտ ինեզբոյ ծանրաբեռն Հարկի, զի վա
ծանրութիւն Հարկին ոչևս իշխեացէ դաւիթ
կիճակն յառաջկալ դրդել և խառնակել
զիշխն, այլ եբացկացցէ, որոյ եբացկան՝
մեկնեսկն անվրէպ վարեացէ զիչխանութիւն
կիճակութեն: և յայսմանէ պատճառէ գրեաց
մեկնեսկն զարզայ առ շահն: Զի թագաւոր
ցն եվր մեր կամք թագուրին՝ և արասցէ մեզ զայ
ցելութիւն, և տացէ զիչխանութիւն կիճակութե
մեզ՝ մեք տամք ամ յամէ՝ ի դիւան թագուրին յինչ
բաքանչիւր տարւոջ զՀարիւր թումանն՝ ի ոս
Ձինկ ծառայից թագուրին : Նոյն թագուրին տեսանէ
զով օգուտս յոլովս եւրոյն կողմանն վասն որոյ խո
նարհեալ զինքեան՝ ի բանս մեկնեսկին՝ և կատա
րեաց զինդրուածսն, զի ետնմա զիչխանու
թիւն կիճակութե Հանդերձ թագուրականաւնո
մոսիս գրեալ և կնքեալ, Զորով եկեալ մեկնե
սկին յամէրկիր վարէր զկիճակութիւնն իվր
ամենից Հայոցն եաց ժողովրդոց, և դաւիթ
կիճակն կայր՝ ի բացեայ մահասլով նՀանգիստ
՝ի ներհակութենէ. և իբր զգազան կապեալ
՝ի գառագեղի, սպասէր ևբղ Հայր դիպող ժա
մու: Զրդ զոր ասացաք վասն պատմութեաս թէ
կերկուս ոձս բաժանեցաւ, մինն այսէ, զոր
գրեցաք, զոր ոմանք և մանաւանդ թէ բա
զումք այսպէս պատմեն:

Նոյն

Նակ այլ քամանք՝ ի պատմողաց ասացին, թէ շահն երեք հարիւր թումանն տուգանք էարկ եվերայ մեղքիսեթին, և զայն ևս ոչ կարեր տալ մեղքիսեթն. բայց զի մնաց յանհնարս և՝ ի հարկէ նեղութեացն յականայ կամաք ասաց տամ. վասն որոյ գրեաց զթուղթ և առաքեաց առաջի շահին ըստ այսմ օրինակի։

Հրամայեալէ տէրութէ ինքնակալիդ վն մեր՝ թէ երեք հարիւր թումանն տացէ. յանձինկս լոյ տալ զերեք հարիւր թումանին. բայց յերեք տարին տամ յիւրաքանչիւր ամի հարիւր թումանն. մինչև զերեք տարին վճարեմ և առ արտեմ. քանզի՝ ի միում ամի ոչ կարեմ վճարել. եակ շահն առեալ էր զայս ձեռագիրս մեղքիսեթ կաթուղիկոսին. և արձակեալէր զնա՝ ի կապանաց. և տուեալ էր նմա զիշխանութէ կաթուղիկոսութէն։ Այլ՝ ի քուն մա տեան արքունականի դիւանի ոչ ըստ օրինակին էր գրեալ՝ ոչ էր ձեռագիր կաթուղիկոսին թէ երեք հարիւր թումանն տամ, և ոչ այլինչ առ լի՝ այլ գրեալէր շահն թէ մեղքիսեթ կաթուղիկոսն խնդրեաց զաթոռն կաթուղիկոսութէն, և խոստացաւ՝ ի տարին հարիւր թումանն մուղադայ տալ՝ ի դիւան թագաւորին, վասորոյ և մեք չնորհեցաք նմա զիշխանութէ կաթուղիկոսութէն, զի նա վարեսցէ։ Այս զայսպիսի գրելս շահին ոչոք գիտէր, ոչ կաթուղիկոսն և ոչ այլք՝ ի Հայոց՝ և յորժամ գիտացին, ոչոք կարող եղև ինչ. զի անհնար էր եղեալ զհրամանն զայնպիսւոյ խրոխտի թագաւորի, և կամ արտահանել՝ ի թագաւորականաց և՝ ի դիւան նախնեաց մատենից՝ յորում գրեալէր։ Այն չև ցայս վայր երկրորդ ոքն պատմութէ՝ զոր գմանք այսպէս պատմեցին, և դու ընկալ որպ

և հաւ

և հաւանեա, և կամ զորինչ տեսութեն մեռաց քոց յերկուցս պատմութեցս արտաբերեցե։

Ընդ-թե այնպես և թե այսպես, ստուգիւ և հաստատութեբ, Տարեւր Թուսման մուղադայ եղաւ իվր մեղքիսեթ կթղկան՝ զոր տայր թագրեին ամ յամէ. և՛ի նորին պատճառէ ան կաւ մուղադային իվր սրբոյ աթոռոյն Ջմիածնի. և մնաց աթոռն՝ի նեղբոյ զաբալայի։ և այս եղև բեռն ծանր, և լուծ տաժանելի, և ան ուր անխզելի իվր սրբոյ աթոռոյն Ջմիածնի՝ի զուր և՛ի տարապարտուց։ և ամի ազին Հայ կայ սուգ անմխիթար և տրտմութեն անփարա տելի եկեղեցականաց և աշխարհականաց։

Նակ մեղքիսեթ կթղկուսն յետ արձակելոյն՝ի կապանաց և առնլոյ զիշխանութեն կթղկուսութեն՝ ջանայր բազմաւ ջանիւ զի զխոստացեալ Տարէն վճարեսցէ, ոչ զի ազատեսցի, վնորոյ եղեալ է՛ի շրջագայութեն յազգս Հայոց յա զագս ժողովոց, և նախ՛ի տփխիս գնաց, և անտի՛ի Թաւրէզ. և անտի յասպահան։

Յորժամ տարին բոլորեցաւ՝ շահն ան մոռանալի ունէր զայն՛ի մտին վերոյ՛ի թագրա կանաց ծառայից իւրոց զարս ջորս գլխաւորս՝ որոց անուանքն էին, զիալբէկ, ասաթբէկ, ջրաղբէկ, բահրամբէկ, առաքեաց իվր մեղքիսեթին՝ թե զմուղադայն զոր խոստացար տալ՛ի դիւանն արքունի, տուր թագրականաց ծառայիդ՛ի ասկ կարգեալ առձկաց իւր եանց։ Յա այս եղև վտանգ և աղէտ դառնա գին, և անուր անխզելի իվր կթղկսարանին, զի բեռն իվր բեռին բարձեալ եղև։ քանզի ոչ գոյր առձեռն պատրաստ դրամ, զի տացեն զուլերուն, սակս որոյ մնային զուլերն և նստ էին իվր կթղկսին ծառայութ և երեվարօք իւր եանց։

եանց։ և զնմանն պիտոյս իւրեանց զկերակրոց և զայլ կարեաց ՚ի կԹ՛ղկեն առնուՀին։

Ոսկ կԹ՛ղկան վՀԹ՛ղրականի մուղադայինն և վՀ պիտոյից այսոցիկ ղուլացս, եղանէր և շրջէր յաղագս Հայոց՝ և ուր և շրջէր կԹ՛ղկան, ղուլերն ևս ընդ նմա շրջէին, և ծանրանային ի վերայ ժողովրդեանն վՀ պէսպէս կարեաց, ինչ քեանց և երիվարաց իւրեանց։ և սերունդք նոցա մաւուր ոչէր առանց գինւոյ, և ծախք նոցա ոչ սակաւ, և ժամանակ գինեբղուԹեն միշտ։

Այս ՚ի շրջագայելն իւրում կԹ՛ղկան յամէ երկիր համՀ ժողով դրեանն, ուր և լինէր իրաւամբ հասոյԹք իւր զոյն առնոյր, որ և ոչ լինէր այն բաւական ծախուց իւրոց և ղուլերուն, և մուղադային։ վՀորոյ զարս անպարտս, եԹէ եպիսկոպոս լինէր եԹէ աբեղայ. եԹէ երէց՝ եԹէ աշխարհական, կալեալ զնա Թարց համՀ պարտեաց և ՀնասուՀ՝ անիրաւաբար յօդէր բարբառս իմ Հոգնոյ և պահանջէր զդրամ, և մնանէր ՚ի ձեռս զինուորացդ ղուլերուն, որք կախէին յոտից և բռնածեծառնէին, մինչև ըստ կամաց իւրոց առնուՀին դրամն՝ և ապա արձակէին։

Այլև այսու պատՀառաւ մտին բազում անկարգուԹիք և օրինազանցուԹիք յաղագս Հայոց, կաշառաւք անարժանից զՀեռնադրուԹիս տալ, եԹէ եպիսկոպոսաց և Թէ քահանայից. և կաշառաւք զսեպհական վիճակ այսմ վանացս կորել և այլում վանաց չնորհել։ և ջհասի, և մեղօքի, և կնաթողուԹիե, և երկակնուԹիե, համարձակ գՀրաման տալ առնուն։ Օ այսոսիկ, և որք սոցին նման զբազում անկարգուԹիս գործէին, կԹ՛ղկան և եպիսկոպոսքն իւր, և ոգւով ջան գուն գործեալ եԹէ իրաւամբք և եԹէ անիրաւուԹ՛ Հնարէին ժողովելոյս, զնԹէր

զնեցերևս բաւականապէս ծախուց եւ զրեանց եւ զուլերուն, և վճարման մուղադայեն, սակայն ոչ լինէր զի ոչ առուծով, այլ մարդկայնով հանձարով հնարէին կատարել զգործ, վերոյ ոչ կատարիւր, ըստ վկայութեն սաղմոսին, թէ ոչ Տէր շինէ զտուն. լինանիր վաստակին շինողքն։

Այց կթիղկան ոչ թուլանայր և դադարէր ի շրջագայութենէ, զի թերևս վճարեսցէ զխոստումնան վերոյ երեալ ի սպահանայ գնաց ի ֆահրապատ. և անտի ի նախիջեան, և անտի դարձեալ յասպահան։ և ապա ի բաղմայ վշտացն զոր զուլերն վշտացուցանէին զկթիղկան, և խնդրէին զգանձս ինմանէ, արդեայով ծանուցեալքեր կթիղկան շահին զվիճան իւր, և շահն անտեսաբարեալքեր զբանս կթիղկանին, վերոյ մնացեալքեր անհնարելեաց տարակուսանաց մէջ։ և ապա գնացեալ և անկեալ ի շահի թաւրէզն, և ծանուցեալքեր շահին թէ ուրն հարիւր թուման տուեալեմ, այլ ոչ ունիմ կոր տալոյ։ Ասէ շահն ասացեալքեր թէ ես յայդ հարիւր թուման մուղադայեդ փողմի չեմ ան ցանիլ. այլ թէ մեկ այլն պառաւ լինի մնացեալ ես առնեցց եմ։ և ապա երեալ մերքն սկթն յասպահանայ եկն յերևան և յԱրջմի ածին, շահի զուլերն ևս եկին ընդ կթիղկանին. և խնդրէին զիւրեանց տօնեցուն՝ զոր շահն բարեթերս արեալ իւր կթիղկանն տալ նոյ ի կողմանէ հարիւր թուման մուղադայեն։ և ուրև շրջէր կթիղկան՝ ընդ նմա շրջէին և զուլերն, և ծանրաբեռն լինէին իւր ժողովրդեանն վերհարկաւորաց կարեաց իւրեանց և անխնայբար շռայլութիւն ցնդէին զինչս ժողովրդեանն. և այս վտանգ յոյժ էր իւր ժողովրդեանն, զի զկենցաղավարութիւնս իւրեանց զեղծուն շռայլու-

շուայլութիւ վարել են։ Ընդոյ ամէն ձանձրացան և սրտիւ լքին զկռիւն և զիւրան՝ և իւրաց կացին'ի նոցունց։ Այս այնու հետև ոչ ըստ երաւանց և կանոնականի կարգի, այլ այլազգեաց իշխանութիւք և իբր զաքսալաւոր հարկատու բըռնանային իւրեանց ժողովրդեանն՝ և առանց երաւանց կեղեքեալք կողոպտէին զժողովուրդսն։ և թէ պէտ կեղեքելով առնուին՝ և թէ պէտ ոչ ըստ երաւանց. սակայն ոչ լինէր բաւական ծախուց իւրեանց։ Ընդոյ'ի կարեաց պակասու թենէ և'ի հարկելոյ զուլերոյն գնացին առ շահակեր փոխատուս։ և յոլովատոկոսեօք առնուին զփոխ'ի նոցունց։ Յոլովակի յայլազգեաց քան թէ'ի քրիստոնէից՝ քանզի քրիստոնէայք ոչ հաւատային'ի տալն։

Այս եղև այժմ'ի ներկայիս յերկուց կողմանց յաւելանալ պարտուցն, 'Ախ'ի կողմա նէ հարիւր թումանն մուղադայիւն, զոր ոչ կարէին տալ, վասնոյ մնաց ամբաղձ և ի հաս միւն չեղեալ հարիւր թումանն բաղձ։ Այս երկրորդ, իւրմէ արարեալ պարտուն, զոր'ի պարտաստուճացն առեալէին վասն կարեաց զուլերոյն՝ և ինքեանց։

Զոր վասն յաձախութիւն պարտուցն և այլոց ևս նեղութեանցն, զորս կրէր կռիւն, նաև անբն դունակ լինելոյն յազգէն Հայոց, խորհեցաւ'ի միտս իւր զի բարձեալ յինքենէ յայլոց վէր դիպեալ զանուն կռիւսութեն, ընդ նմին և զպարտն։ Ընդոյ ասաց ընդ մովսէս վարդապետին, որ'ի ժամանակին յայնմիկ բնակէր յերևան քաղաքի առ դամբարանի սրբոյ առաքելոյն անանիայի, որ կայ յեզր քաղաքին։ Այդ ազգս Հայոց մեծ և փոքր զերես դարձուցին յինէն. և զբեզ սիրեն, և ընդունին՝ և մանաւանդ զի ծերացեալ իսկ եմ, և հարկն արքունի պարտք եղև

եղև և բազմացաւ իմ ի նմա: արդ տամ քեզ զնա
աթոռն Աղուանից, և զկաթուղիկոսութիւնն դու
վարեա այնու հետև ոչ և եաղ արժան, և ինձ
տուր ամենայն դարման պիտոյից, և զի՛ ի վա
նորէ եղեր, զի անդ նստայց լուսաւորչին, և վճարե
ցից զծերութիւնս իմ, Սակ մովսէս վարդապետն
ոչ էր յանձին կալեալ այլ հրաժարեալով հրա
ժարեալէր:

Յորում երեղէօր որդի մի մեծքիսեթ կաթուղիկոս,
որոյ անունն էր սահակ՝ի նմանէ եպիսկոպ էր
Ձեռնադրեալ՝ և կայր՝ի սպասու նորին: որոյ
հասուցեալ բանս առ կաթուղիկոն մեծքիսեթ,
թէ կաթուղիկոսութիւդ այդ քո է՝ թէ առնես դու
յոյժ բարւոք է, արա, և թէ ոչ առնես դու՝
ընդ էր այլոց չնորհես, և ոչ ինձ, որ եմ ժա
ռանգ և որդի էր: յայսմ բանի, և բարեկամք
եւրեանց յորդորեալ քեզ ի նմա զկաթուղիկոն: Սակ մեծ
քիսեթ կաթուղիկոն, հաճեալ՝ի բանս սահակին
և բարեկամացն, և հաւանութիւնք, և միաբա
նութիւնք բարեկամաց եւրեանց տարեալ էր զսա
հակն յԱղուանից և՝ի հրեշտակապետաց կի
րակի օրն օրհնեալէր զնա կաթուղիկոս, և առեալ
էքէր՝ի քաղաքն երևան, և ծանուցումն արա
րեալ զայս բան ամենայն ժողովրդեանն: Ա
յլև գրեաց զկոնդակ, և ետ ցսահակ կաթուղիկոն, թէ
ծանուցումն լինի ամենայն Աղուանից՝ այսոցիկ զի ես ծե
րացեալեմ և անկարացեալ. վնորոյ հրաժարե
ցայ՝ի կաթուղիկոսութենէս և օրհնեցի զսահակ որ
դիս իմ կաթուղիկոս, և կարդեցի՝ի սբ աթոռն Աղ
ուանից: արդ ովքեր հնազանդեսցին մեզ և խնդրող
օրհնութիւնք մերոյ, յաժարութիւնք հնազանդես
ցին հրամանաց դորա: Յորում այսպիսի բարոզեաց զնա
կաթուղիկոս ամենայն Աղուանից այսոցիկ, առաջի վար
դապետաց, և եպիսկոպոս: Եւ առեալ առաջի

ամիրգունայ խանին կացոյց և ասաց, Թէ եռու զկնիկսութենն սա, որում խանն ևս հաւա նեցաւ։ և՝ի խանէն ևս խնդրեաց մեկնիսել կնիկոն, գրել խնդրանաց զնուղթ առ շահն. զինամ տացէ զկնիկսութենն։ և ինքն մեկնիսել ևս գրեաց աղաչանաց զնուղթ առ շահն՝ Թէ ես ծերացեալեմ, և ոչ եմ բաւա կան վարել զնշխանութիս. սա իմ որդի է՝ խնդրեմ զի սմա շնորհեսցես զկնիկսութենն։

Ո կնի ամի այսոցիկ, զի կարգեցաւ սա հակն կնիկոս. և ընկալաւ զհրաման՝ի մեկ նիսել կնիկսեն և յամիրգունայ խանէն՝ այնուհետև սկսաւ սահակն վարել զնշխա նութիւն կնիկոսութենն. և շահն զուլերն ևս ժողովեցան իվը իսահակայ կնիկոսին և ընդ նամա շրջագայելին։

Ո կնի առնուց ինչ սահակն առեալ զնուղթս ըն մեկնիսել կնիկսին և ամիրգունայ խանին գնաց՝ի դուռն շահին, առի սեպհականացու ցանել իվերայ ինքեան զկնիկսութենն։

Սակ մեկնիսել կնիկոն մնաց յԱրմաճին. և պարտատուքն յոյժ ձգդիւ պահանջէին՝ի նմանէ զիւրեանց տուեալ պարտն. և յամ առուր եկեալ կանխէին առ նա՝ և անհանգիստ արարեալ խնդրէին զտուեալ պարտն։ և նր ոչ գոյր ինչ զի տացէ. այլև ոչնչ հաւատայր տալ նմա զպարտս. և ոչ յայլոստէքէ գոյր ակնկալութիւն։ վասն որոյ զսպառսպուռ մնա ցեալ զանօթան սրբոյ Նշխարին. զորինչ և գտա նէր. նաև զաջ Նրիսոսի Հայրապետին որ դէպ սրբոյն Նրիգորի մերոյ լուսաւորչին. նաև զաջն աղջուց վանից սրբոյն Ստեփաննոսի. զայսոսիկ զորս ասացի. բերեալ էդ գրաւ առ պլազգի մահմետականս՝ և առեալ զդրամ ետ

պարտատուէացն. և զնա այնու կերպիւ ի բաց արար յինքենէ։

Եւ այնու հետև կասկած կրեալ յինքեան Մելքիսեթ կաթուղիկոն. թէ միգուցէ միւս այլ պարտատուքն ևս եկեալ նեղեսցեն զինքն։ Եւ ևս վն թագրկանի մուղադային դիտեալ ի միտս և ծանուցեալ հաւաստեաւ թէ ոչ կարեն վճարել։ և այլևս նեղու թեցան, որք շրջապա տեալ էին զինքեամբ, խորհեցաւ ի կողմն ինչ ձողոպրիլ թաքնաբար։ Եւ ոորոյ յաւուր մի ումբնդ մերձենալ երեկոյին եղեալ յ՚ չքմիած նէ պատճառեալ թէ գնամ յերևան. ինքն և սպասաւորն ոմն։ և ի հասանելն իւր ի կէս ճա նապարհին, դարձուցեալ զերեսանակ երի վարին գէպ ուղիղ յերկիրն սահաթայ՝ որ է յայնկոյս գետոյն երասխայ ի կողմն կողբայ. և անտի գնացեալ ի կաղզվան. և անտի յար զրում։ Եւ այսպէ թագնաբար գաղտագողի գնացու թէ զերծաւ Մելքիսեթ կաթուղիկոն ի մասն բաժնի աշխարհին Ոսմանցւոց։ և եղեալ ի կարնոյ քաղաքն կամար գնալով է հաս ի մեծ քաղաքն կոստանդնուպոլիս։ և անդ ևս ոչ ընկալան զնա ժողովուրդք և վրդովեալ ժամանակին վն իրիք ինչ պատճառի. ապա եղեալ անդի գնաց ի քաղաքն իլով. և ժողո վուրդք քաղաքին իլովայ ընկալան զնա յոյժ պատուով և մեծաւ փառօք։ և է կաց անդէն սակաւ ժամանակ. պակասեալ ասաի յաւե լաւ առ Հարս իւր. ի մերում թուականիս հազար և եօթանասունևհինգ ամի. անդէն վախճանեցաւ և անդէն թաղեցաւ։ Այդ մինչ կենդանի էր Մելքիսեթ ձեռնադրեաց իլովա ցւոցն եպիսկոպոսի անուամբ զոմն. որ էր ի նոյն քաղաքէն իլովայ. և նիկոդիմոսս այս

յետ սղոց ամաց զբազում նեղութիւնս հասցէ
Ժողովրդեանն. որոյ զորպիսութիւնն ծանիցես
՚ի նոցին պատմութենէ, զոր զինի առնելոցեմք։

Պատմութիւն կճղակաւորէ և վհատեան սահակ կճղակին։

ԺԹ։

ՊԱՏՄԵՑԱՔ թէ սահակն ընկալաւ զաս
տիճան կճղակաւորէ. նաև զԹուղթ աղա
չանաց ՚ի մեծ բիսկ Թէն և յամիրգունայ
խանէն առ շահն։ և միւս ևս զԹուղթ գրեաց
ամիրգունայ խանն առ որդին իւր Թահմազ
ղուլի խանն, որ հանապազ ՚ի սպասու շահին
կայր՝ զի մներդար էր շահին. այս այն Թա
մազղուլին է, որ Ջիւանծնի քարինան հրամա
նաւ շահին հանեաւ առաքեաց յասպահան. և
յայսմ ժամանակի առ շահն ՚ի սպասու կայր։
առ որ գրեաց ամիրգունայ խանն Թէ զայս սա
հակս երևեցուսցես արքայի. և զամենայն խնդ
րուճածս սորա ծանուսցես նմա. և խնդրեսցես
տալսմա զկճղակաւորութենէն։ և սահակն առեալ
զԹուղթս զայսոսիկ և գնաց՚ի Ֆարատապատ՝
քանզի անդէր շահն ՚ի ժամանակին յայնմիկ։
Եւ իբրև եհաս առ Թահմազղուլի խանն բա
զում բանս յուսադրանաց լուաւ՝ ինմանէ՝ Թէ
մի ինչ հոգար զինչ և խնդիր ունիս յարքայէ
զամենեսեան կատարեցից։ Եւ յետ աւուրց
ինչ յանդիման արքայի կացուցեալ է զաս
տիճան. և շահն հարցմամբ տեղեկացեալ էր
վերնի. և ընթերցեալ էր զԹուղթն զամիր
գունայ խանին և զմեծ բիսկ Թէնն. նա և
խնդացաւ շահն Թէ սահակն եղբօր որդի է մեծ
քիսկ Թէնն։ և ինքն ևս սահակն ընծայ ինչ ըստ

կարողութեանէ իւրոյ մատուցեալ էր առաջի ար
քային. ընդ որս էր և ձի մի պատուական. իբրև
մատուցին զպատարագն սահակայ առաջի թա
գաւորին. է՛հարց թագաւորն թէ զինացորդս պար
տուցն, զորս՝ի կողմանէ մուղադայից տալոց է
մեզ քիսէ թէ կաթուղիկոն՝ի դիւանն արքունի յանձն
առնուս տալ՝ թէ ոչ. և սահակն յանձին կա
լաւ զտալն. վասնոյ արքայ հաճեալ և հաւա
նեալ էր բանից խնդրանաց նմա՝ և տուեալ էր
սահակին զկաթուղիկոսական իշխանութիւնն. և սա
ցեալ էր ընորհաւոր լինի քեզ կաթուղիկոսութիւդ.
այլև սահակայ ընծայեալ զձին նմին պար
գևք ընորհեալ էր: Իսկ հրամայն արար շահն
գրել զրաղամ. զոր և գրեցին. բայց մնաց կնքե
լոյ և սափթ առնելոյ. քանզի թագն և իւր քար
խանէն ելեալ՝ի փահրաստապատոյ գնաց՝ի
զազբին. և յաւուրսն յայնոսիկ զփահրաստապա
տու նոճիրակն սկիզբն էր արարեալ առնուլ
սահակն. ասաց թահմազդուլի խանն սահակայ
զրաղամն տուր ցիս. զի ընդ իս տարեալ ես
կնքել տամ. և դու կաց՝ի փահրապատ զնոճի
րակդ արա. յետոյ գաս և քեզ տամ: և այսպ
արարեալ սահակն մնաց՝ի փահրապատ. և զրա
զամն թահմազդուլին տարաւ ընդ իւր՝ի զազ
բին. և շահն, և իւր օրդուն անտի եկին՝ի
սուլթանիայ, և յարտաւիլ. և դարձեալ՝ի
սուլթանիայ: Իսկ մինչ սահակն զփարապատոյ
ժողովն արար և եկն՝ի սուլթանիայ՝ թահ
մազդուլի խանն յառաջագոյն գնացեալէր յի
բևան. քանզի ամիրդուն խանն հիւանդ կայր
՝ի վիրէն. զոր առեալ էր՝ի վրաց ազգէն՝ի պա
տերազմի. վ՛ասյսորիկ առաքեցին զթահմազ
դուլին յերևան զի տիրեսցէ երկրին: Իսկ յետ
գնալոյ թահմազդուլի խանին. եկն սահակն՝ի

սուլ

սուլթանիայ. իբրև ոչ եգիտ զԹահմազուլի
խանն. հարցեալ զնորին ծառայն և խնդրեաց
զրաղամն. և նոքա ասացին Թէ ոչ գիտեմք։
Եւ իբրև անձաոր մնաց սահակ կԹղկան վն
բաղամին. հարկեալ՝ ինեղուԹէ վերստին զաոր
զայ եաշահին այլ նմին հնարիւ՝ Թէ հիւանդա
ցայ հուքմն կորեաւ. և շահն ասացեալ էր Թէ
գնա առ դիւանբեկին։ Եւ սակ դիւանբեկին
վասն Թամահի խոստուԹէր պատասխանեալ
սահակին մինչ որ Թամահն իւր լցեալէր. և
ապա գրեալէր զնոր բաղամբայց ոչ էր կնքեալ.
և մինչ այսպէս կայր. դարձեալ եղեալ Թիւրն
և գնաց ՚ի բաղդատ. գնաց զկնի և սահակն.
Եւ իբրև մեծամեծքն ոչ կատարէին զինդ
իրան սահակայ. հարկեղև նմա միւսանգամ տալ
զարզայ շահին. և իբրև ետես զարզայն Թիւրն.
ասաց վաղուըեմն տուճեալեմ քեզ զխալիփուն
և զրաղամ։ ասաց սահակն այոյ Թիւրս տուճեալ
եա. բայց զրաղամն ոչ կատարեն. քանզի նոք
յոլովս խնդրեն ինչս՝ և ես զի ոչ ունիմ կարո
զուԹէ տալոյ՝ վն որոյ և նոք յապաղեն ՚ի մուհ
բել և՚ի սաֆԹ առնել։ Յայնժամ կոչեաց շահն
փայտակալ ծառայ մի առաջի իւր և ասաց. Թէ
այսօր զամգործ և որպիսուն բաղամի դորին պար
տիս կատարել՝ և՚ի վաղիւն չինքն տալ։ Եւսակ զին
նուէրն ըստ հրամանաց Թիւրին զամ որպիսուԹէ
գրոյն հոգաց. և ետ իսահակ կԹղկան զրաղամն։
Եւ սահակն առեալ զԹուղԹն և եկն յատպա
հան իմէջ ջուղայեցւոց. և ոչ ընկալան զնա
ջուղայեցիքն. ոչ միայն զնուճիրակ ոչ ետուն.
այլև զհարևանցի պատիւ ևս ոչ արարին նմա։
Ի սոյն ժամանակի դաւիԹ կԹղկան յատ
պահան էր. ասացին նմա ջուղայեցիքն, Թէ
մեք ոչ կամիմք որ սա լինի կԹղկն այլ զքեզ.

դու գնա՛ի դուռն շահին. և առ ընդհանուր թէ կաթուղիկոսութէ. և զորինչ և խարջ լինի քեզ ընկեր եմք։ և դաւիթ կաթուղիկոն երբեմն հաւանեցաւ խորհրդեանս այսմիկ։ և պատրաս տեցաւ գնալ՛ի բաղդատ՛ի դուռն շահին։ իսկ ցաւ զայս խորհուրդս սահակ կաթուղիկոն. և նա եւս եկ գնալ՛ի դուռն շահին. տեսանել զկատարումն գործոյն։ Այլ վնասակ խորհրդոյ սորա սեցաւ սահակին ընդ դաւթին. թէ ընդէր առնես զհակառակութէն և գործես զչարդ՝ և դաւիթն զպատճառս յօդեալէր թէ ոչ վն հակառակութէ ինչ քեզ գնամ. այլ վն գործոյ իմոյ. քանզի այն չուէ թլուկն, զոր շահն պարգեւեալ է ինձ. ոմանք յիշխանաց բռնութէ և պատճառանօք իմն հարկ առնուն վնն. վն այն երթամ՛ի դուռն թագրին. որ ազատուէ թէ զթուղթ առնում չուէ թլուկին։

Այլ՛ի հասանելն նոյ՛ի բաղդատ. յառաջ սա հակին գնացեալ երևեալէր շահին. և՛ի հարցանելն շահին թէ զինչ կամիս և սահակն ասաց՝ թէ զհրաման թագրի ոչ ընկալան. և հարց շահն թէ ով. և սահակն վն երկիւղի յանուանէ ոչ յիշեաց՝ այլ միայն ասաց թէ յայտնիւ թագրին։ և շահն իմացաւ, որ խօջայ նազարն է՝ վնորոյ ասաց՝ գիտեմ զի քօռն է. և քօռ անունս շահն խօջայ նազարին ասէր։ Ո կինի առաւրց և դաւիթ կաթուղիկոն ևս եկեալ երևեցաւ շահին՝ բայց վն կաթուղիկոսականի իշխանութէ ոչինչ խօսեցաւ. քանզի յոգւոջ իւրում ծանուցեալ գիտաց թէ ոչ լինի։ Այլ խօսեցաւ վն չուէ թլուկին. զոր և է առ զհրաման տիրելոյնմա ազատ՛ի հարկաց արքունի։ Այս յետ այսոցիկ սահակ կաթուղիկոն և դաւիթ կաթուղիկոն ելեալք՛ի բաղդատ ասէ դարձեալ եկին յասպահան. և ջուղեցիքն

այլևս ոչ ընկալան զսահակ կաթուղիկոն։ Եւ յորժամ եղեն երկոքին կաթուղիկոքն ՚ի բաղդատեայ. շահն ևս յետ սակաւուց աւուրց եղեալ ՚ի բաղդատեայ գնաց ՚ի փահրապատ։

Եւ ամաւ միով յառաջ շահն առ ինքն եր կոչեալ զմովսէս վարդապետն ՚ի բաղդատ. վն սպիտակացուցեալ մոմին. և հարցեալ տեղէ կացաւ վն արուեստին թէ ոչ սպիտակացուցանեն զմոմն և ապա՚ի թիւրականաց ծառայից իւրոց երեք ծառայ տուեալեր նմա յաշակերտութիւն. և հրամայեալեր թէ գնա յասպահան և զարուեստդ զայդ ուսո ծառայիդդ մերոյ՝ և բեր առ իս ուր և իցեմ ես։ Եւ մովսէս վարդապետն եկեալ յասպահան ուսոյց զծառայն. և զբաղումմոմն պայծառագոյնս սպիտակացոյց. և յորժամ լուաւ թէ շահն գնաց ՚ի փահրապատ առեալ ընդ իւր զսպիտակացուցեալ մոմն. և զուսուցեալ ծառայն գնաց ՚ի փահրապատ՝ և մատոյց թիւրքին։ իբրև ետես թիւրքն զսպիտակացուցեալ մոմն կարի պայծառ և հրճուալի։ այլև վն յարմարագունոյ թափելոյն յոյժ հաճեալ և հաւանեալ եր։ նա և վն ուսանելոյ ծառայիցն առաւելապէս ուրախացեալեր՝ և զոճառթացեալ խնդայր։

Եւ յետ սուղինչ աւուրց հասեալ իմն աւուրք մեծի ծոմի յայտնութեան Տեառն։ Եւ յաւուրսս յայսոսիկ զուղայեցի խօջայ նա զարն ևս՚ի փահրապատ եր. հրամայեաց շահն խօջայ նազարին թէ պատուիրեա վարդապետին լաւագոյն իմն հոգաբարձութիւն տեսանել զպատրաստութեան վասն ջրօրհնէքին, զի հանդիսաւոր լինի։ Եւ յաւուր ծոմին յորժամ եկեալեր վարդապետն մովսէս իւր գեղոյն յօրհնել զջուրն. ընդ գեղեցիկ յարմարութիւն զար

դուցն. և ընդ կարգաւորաբար շարժուսին, և՛ի կանգնիլն պաշտօնեիցն յոյժ հաճեալ և հաւանեալ էր արքայ. և խանդաղատեալ իւր մօսեսի: Եւ զայս իմանալով առնել խնամ ամենայ կալին Հ|ՅՐ որ զսիրտ ամենից Թագաւորաց ունի ՚ի ձեռին. և ոչ թէ հաճոյական արարմունքն մօսէսի: այլև խօջայ նազարն ևս բանս բարիս յորով խօսեցեալէր ընդ շահին վասն մօսէսի վար դնէին: Եւսկ շահն հարցեալէր ՚ի խօջայ նազարէն թէ զինչ խնդիրք ունի վարդապետն ՚ի սրտի իւրում, զի կատարեսցուք. զոսկի, զար ծաթ, և զայլինչ, զոր կամի: իսկ վարդապետն և ոչ միով իրաց հաճեալէր. քան զի ասէր ոչ ունիմ ես կարիս մարմնաւորաց իրաց. զի զպետս իմ Ցէրն իմ հոգայ օրըստօրէ:

Եւ յետ աւուրց ասաց խօջայ նազարն առ քայ. զլուսարարութիւն Հ|ՉՄԻածնի եթէ չնոր հեսս սմա յոյժ բարւոք առնես. քանզի ինքն ևս զայն խնդրէ: և խնամօքն Հ|ՅՐ Թագաւորն չնոր հեալէր զայն խնդիրն. այլև գրեալ զրաղամ տուեալէր մօսէս վարդապետին: և մօսէս վարդապետն եղեալ ՚ի փահրատապատայ գնաց յ|ՉՄԻածին:

Իսկ սահակ կաթողիկոսն մինչ էր յասպահան լուաւ թէ մօսէս վարդապետն է առ զլուսարարութիւն Հ|ՉՄԻածնի, եղեալ եկն ՚ի փահրատապատ ՚ի դուռն Թագաւորին վասն այսց իրաց. իբրև մատուցեալ առ դիւանբէկին ծանոյց նմա զկ վտանկն իւր՝ և ասաց թէ զուտ արարեալէք ինձ՝ որ զ|ՉՄԻածինն տուեալ էք մօսէսին. և դիւանբէկին արար զպատասխանի թէ պետ տուաք նմա զ|ՉՄԻածինն. զնորին լուսարարութիւնն տուաք՝ և ոչ կաթողիկոսութիւնն. կաթողիկոսութիւնն քո է, և լուսարարութիւնն նր. գուզբոյն վարեա՝ և նա զիւրն: Ելև ՚ի դրունս

մեծամեծաց բազում չըլնեցաւ սաչակին սա
կայն ոչինչ օգտեցաւ։ Խբրև տեսս թէ ոչինչ
օգնէ, եղեալ՚ի փախրապատայ եկն՚ի Թաւ-
րէզ. եկին ընդ սաչակին և շահիղուլերն, որ զմա-
ղադայ Հարիւր Թուման պահանջէին. և սո
քօք եղեալ՚ի Թաւրիզու եկին յերկիրն խոյայ։

Խյս սաչակն խորհրդով ներքսամադրեալ
մտացն Հայեցեալ նկատեաց թէ ամ ազգն
Հայոց Հեռացեալ՚ի բացկացին յինքենէ։ այլ
և աթոռն Խջմիածին այնու կերպիւ գրաւե
ցաւ՚ի ձեռն մովսէսի վրդապետին։ և մուղադայ
Հարիւր Թուման որ ամ յամէ բաղի մտաց, մնա
ցեալ բաղին մինչև յուլթն Հարիւր Թուման
Հայաս. և տակաւին օր աւուր բազմանայ. գի
տաց Հաւաստեաւ զիոչ այլինչ իրօք լինի փրկու
թիւն նմա, եթէ ոչ փախստեամբ. վնորոյ եկն
՚ի խոյ, զի կամէր՚ի խոյայ փախչիլ Թաքուն՚ի
ղուլերէն՚ի քաղաքն վան յիշխանուԹիւ և յեր
կիրն ( )ամանցուց։

Խինչ սաչակն իմ՚ի այսմ խորհրդոյ մտայոյզ
լինէր՝ և կայր՚ի վարանման՝ Թէ ոյզ արասցէ,
ոմանք՚ի Հին բարեկամաց նր, յորոց էին մա
նուէլ եպիսկոպն խոր վիրապայ, և մկրտիչ եպիս
պոսն Հաւուց Թառայ՝ սորա այլոքն Հանդերձ.
որք կային յերկիրն երևանայ։ առաքեցին զ
ԹուղԹս յուսադրական առնիւ առ սաչակն
խոյ, Թէ մի երկնչիր այլ եկ յերևան քաղաք՝
քանզի Թագմազղուլի խանն գԹով է ընդ
քեզ. և մեք ամբն Համախոհք քո եմք, վնորոյ
եկ առ մեզ ասա, և ապա զպատշաճն գործ ոյ
խորհեսցուք։ Խյս յայոց յուսադրականաց բա
նից զքաջալերուԹիւն ընկալեալ սաչակ կԹիկան՝
յայնժամ ոչ փախեաւ այլ եկն յերևան։ և շա
հն զղուլերն ևս ընդ նմա։ Խբրև չըլնեցաւ ընդ

երկիրն ամ յայս կողմն և յայն կողմն, ոչղը ընդ
ունելը զնա. և հայելը յերեսանը՝ մինչդեր զհիւր
ընկալութենն նը հարևանցի և վերի վերոյ առ
նելն։ Յակ ղուլերն հանապազ նեղելին զնա
թե զթերական պարտան վճարեա՝ և զմեր տօն
ղուշն տուր՝ և նա զի ոչ ունելը զինչս և յամենից
կողմանց վհատեալ էր և անճար մնացեալ. և
յուսադրօղ բարեկամքն իւր ոչինչ կարացին
օգնել նմա, վը որոյ հաստատուն եղեալ ի
մտի զի հնարիւք ելն զերծեալ փախիցէ։

Ի յաւուրսն յայնոսիկ եկին և հաս տօն յայս
նուէրն Ջն. որ յամամի մավսես վրդպան զտօնն
զայն մեծախումբով հանդիսիւ և հրաշալեաւ
փառաւորութբ կատարէր։ և էին ամքն յերև
ան քաղաքի, մավսես վրդպան, և սահակ կթղի
կոսն, և շահի ղուլերն։ գնացեալ սահակն ա
սաց ընդ ղուլերսն՝ թե խանն հրամայեաց
զտօն ջրօրհնեացն բազմազան և մեծահանդէս
կատարել. վը որոյ ասաց ինձ մավսես վրդպան,
գնա դու յՋմիածին՝ և զամ պատուական և
զվաղվի անօթեան՝ զոր դուք պահեալեք ի դա
րանի՝ բեր աստ. զի զտօնն կատարեացուք։ և
զայս ասելով հաւանեցոյց զնա՝ զի թոյլ տացէն
նմա գնալ. և նոքա հաւատացին նմա և թողին։

Յակ սահակն քանզի ունէր զպատուական
ձին՝ զոր շահն նմա պարգև էր տուեալ՝ հե
ծեալ ուղղեցաւ ընդ Ճնապարհն ՅՋմիածնի,
եբր թե գնալոց էր յՋմիածին և բերելոց է զա
նօթեան։ և ի հասանիլն ի կէս Ճանապարհին՝
փոխեալ զձև զգեստոյն ի ձև և ի կերպ զօրա
կանի, և դարձուցեալ զերեսանակ երիվարին,
և դիմեալ դէպ ի նախչըճան քաղաք և ի սահ
մանն։ Յակ ի մտորակել օդապարիկ և քաջա
զօրեղ և բարձրապարանոց երիվարին, ոչ թե
զերե

զերեսաքերկրի, այլ ընդ երինեաք և իմէր Թևաց ամպոց առեալ ածէր զնա շեշտակի 'ի սահ մանս երկրինն նախնեաց նորա։ և եկեալ 'ի նաւ առեղն դարաշամբայ գեղջն՝ և նաւով ան ցեալ զգետն երասխ, և գնացեալ 'ի ջորս յորմէ 'ի խոյ. և անտի 'ի վան քաղաք։ Եւ այսու կերպ պիւ Հողոպրեալ փրկեցաւ սահակ կԹ՛ղկան 'ի ձեռաց ղուկերոյն, և գնաց 'ի մանն բաժնի եր կիրն ()ամանցւոց։

Զետ այսոցիկ եբրև զգացին շահիղուկերն զփախուստն սահակին՝ եկին առ մովսէս վրդ պետն՝ Թէ դու առաքեալես զսահակն յԱջմի ածին զնա անօթի։ և մովսէս ասաց՝ ես զսա հակն ոչ տեսեալեմ և ոչ առաքեալ. այլ նա այդ ու բանիւդ զձեզ խաբեալ է և փախեալ։ Եւ ղուկերն Թէ պէտ բազմաւ կերպիւ կողմէ 'ի կողմ անկան. երբեմն առ խանն գնալով և երբեմն առ շեխն, և երբեմն առ դատաւորն, և երբեմն առ մովսէս վրդպան. ոչինչ կարա ցին պատուհասել իւրեանց մովսէս վրդպանին։ այլ ամենից կողմանց վհատեալք՝ դարձան և գնա ցին 'ի տեղիս իւրեանց ղուկերն ամբն։ Եւ այս ևս այսպէս։

Վ՛ հակառակութ՛ սահակ կԹ՛ղկան, զոր արար ընդ Խրէոյ Աջմիածնի և ընդ մովսէս կԹ՛ղկանն։

Ի։

ԵՆՏ ՓՐԽՍՏՆԵՆ սահակ կԹ՛ղկան յաշխարհ տերուԹե ()ամանցւոց. մեռաւ Թագէն Պարսից շահաբաս՝ որ զՀարիւր Թուման մուղադէն և դեալէր իւր կԹ՛ղկացն. և փոխանակ շահա բասին Թագէոսի Թոռն նորին շահսեֆի։ Եւ սակ աղգն Հայոց ամբն արևելեանք և արև մտեա

մեռանիք՝ հանապազ հեծելին և երկնելին և յո
գւոց հանելին վը հարիւր Թումման մուղադայ
ին, որ ի տարապարտուց եղաւ իվ ը աԹոռոյն.
զի սուգ անմխիԹար և տրտմուԹիւն անփարա
տելի կայր իվ ը ամենն. և միահաղոյն տրտմու
Թիւ զգածեալ ի տարակուսի կային: Այս որ
քան մտածելին ոչ կարելին գտանել Թէ որով
հնարիւք բարձցեն զայսպիսի ծանր և ստուար
լուծ ի պարանոցէ աԹոռոյն: և ի խնամոյն
Այ գտին ժամանակս զայս յորժամ Թիւրեայ
շահէ ֆինէքանզինոր Թիւր էր և մանուկ տիօք.
և ամբն նախարարքն և իշխանքն՝ որք կային ի
դուռն նր, Ճանաչէին ի քրիստոնէից զարս
երևելիս. և մանաւանդ զիօջայ նազարն՝ որ
նախապատիւ էր քան զամեն, զոր և այս խօջայ
նազարս գրէ յասպահանայ առ մովսէս վարդ
պետն. և միայն կաւ հասուցանէ ի նա՝ որ էր ի
սբ | Ջմիածնին յայնժամ. գալ փութանակի ի
դուռն արքային՝ զի Թերևս հնարեսցեն բառ
նալ զՀարիւր Թումման մուղադէն:

Յայնժամ մովսէս վրդպետն աՃապարեալ
եհաս յասպահան. և միջնորդութիւբ խօջայ
նազարիս զբաղում գանձս ծախեալ. և յոր
նակի աշխատութիւնս կրեալ. հաղիւ Թէ կարա
ցին բառնալ զՀարիւր Թումման մուղադէն. որ
ծանր բեռն անկաւ իվ ը կԹիւկոսարանին: զի
շահսէֆին հրամայեաց և զգիր ետ՝ Թէ անցայ
ի Հարիւր Թումման մուղադայէն:

Եետ այսորիկ քրիստոնեայքն խնդրեցին ի
շահսէֆի Թիւրքէն վը մովսէսի վրդպէին զՀրա
ման կԹիւկոսութիւն. և շահն ետ զՀրաման և զ
Թուղթ կԹիւկոսԹէ մօսէսի վրդպետին: Այս
ամ ազգն Հայոց, որք յարևելս և յարևմուտս
կային փաքանեցան Թղթով և բանիւ. և արա
բին

բին զմահս վրէպսն կենդանոյս և հաստատեցին
՚ի սուրբ աթոռն Հռիփսիմեան։

Սակ ջարն սատանայ զմովսէս վրէպսի կենդանի
կոսուքենն ծանր թուէցոյց՚ի սիրան սահակայ
կաթուղիկոսին. զի համարէր՚ի սրտի իւրում,
թէ մովսէսն առանց հրաւանց հնարիւք եմն
էհան զաթոռն և զկենդանկոսութենն՚ի ձեռանէ
եմէ, և յինքն կորզեալ ընկալաւ զերկոսեանսն։
և հանապազորն նախանձ կրէալ՚ի սրտի իւրում
վնասոյ սկսաւ նախանձախնդիր լինիլ։

Յոր մովսէս վրէպսն, որ եղև կենդանի ունէր
զմիաբանս և զաշակերտս բազումս, և վճռեաց
գումել սրբոյ Հռիփսիմեան որ նոր էր սկսեալ,
առաքեաց զաշակերտսն իւր՚ի նոճիրակութենէ
զի ընդրցեն զինչս յօժանդակութենէ նորոգմանն
սրբոյ աթոռոյն Հռիփսիմեան։ Յոր փիլիպպոս
վրէպսն՝ որ էր և սա մի յաշակերտացն մովսէսի,
որոյ հրամանաւ գնաց՚ի նոճիրակութենէ
յարդ բուա և՚ի բազէ և՚ի վան, և մինչ էր փի
լիպպոս վրէպսն՚ի վան քաղաքի, գտաւ անդ
և սահակ կենդանին՝ որ շրջագայիւր այսր և
անդր, և դէռ նոր սկսեալ էր յրակիզէն գոր
ծոց հակառակութենէ։ և փիլիպպոս վրէպսն և էր
հեղի արքն՝ որք՚ի վան քաղաքէն կային, որ էր
խանհնոց խօջայ ամիրխանն, և խօջայ Թումէն։
այլև խօջայ շիրոյէն, և խօջայ միրաքն, և խօ
ջայ փօլատն, և խօջայ սարուխանն, և այլք
բազումք, խօսեցան ընդ սահակ կենդանին, զի
գնահատակութենէ և զկռտուկութենէն Թողցէ. և
մի՚ի դրունս այլազգեաց դեգերելով չգրուէս
ցե զինչս քրիստոնէից։ և փիլիպպոս վրէպսն
համակամութենէ դօլվաթաւորացն միաբանեալ
յանձն առին որ՚ի սմէ։ Յոր մահճէն առացեն՚ի սա
րոջ, զերիս հարիւր զնուռուշս յամ ամի անխա
փան

փան սահակ կաթուղիկոսին, որքան ինքն կենդանի է՝ և պետս ծախուց իւրոց կարեաց՝ և զղուռս պաշայ վանքն իւրով քմութեամբ տուն նմա, զի անդէն նստեալ կացցէ՝ ի խաղաղութեան և թէ պետ փիլիպոս վարդապան և խօջանեբն՝ ի բա զում աւուրս բազմակի խօսեցան զխաղաղութեան. այլ սահակ կաթուղիկոս ոչ հաճեցաւ, և ոչ դարձաւ՝ ի չարեաց դիտաւորութենէ խորհրդոց իւրոց՝ այլ գնաց՝ ի դուռն վէզիրին՝ աւ՝ ի կատարել զխորհուրդս սրտի իւրոյ։

Ի՝ինչ շրջեր սահակն եմէջազդին Հայոց՝ որք կային ընդ իշխանութեանն Ամանցւոց, այսր և անդր յաշխարհս և՝ ի քաղաքս, զարս ոմանս՝ ի վարդապետաց և յեպիսկոպոսաց էգիտ իւրոց խորհրդոյն կամակից՝ յորոց մի էր և պօղոս անուն վարդապան՝ որ էր՝ ի սրսայ կաթուղիկոսին սրսայ։ Թէպետ յոլովք կային չարի խորհրդեանն համախոհք, այլ կատարիչք չարի գործոյն սոքա երկոքեան էին սահակ կաթուղիկոս և պօղոս վարդապետն։

Եւ պօղոս վարդապան գնաց՝ ի մեծ քաղաքն կոստանդնու պօլիս առ զաքարիայ վարդապան, և էր զաքարիայ վարդապետ կրէն վասպուրական՝ և էր յայսմ ժամանակի առաջնորդ ազգին Հայոց՝ որք կային՝ ի կոստանդնու պօլիս, զի անտ ամբ պատրիարգութեան՝ և թագաւորական մուտս ելս և հրամանաւ նստեալէր առաջնորդ՝ ի կոստանդնու պօլիս։ Եւ էր սա յայժ ներհակ մասեաց կաթուղիկոսին, և ձեռնտու և օգնական սահակայ կաթուղիկոսին, վնորոյ գրեաց զարշոյ, և մատոյց առաջի թագաւորին սուլթան մուրատի որ՝ ի նմին աւուրսն՝ ի կոստանդնու պօլիս էր։ Ընդ որք մեր Հայազուն քրիստոնեից այս՝ ի

թագա-

Թագրէն՝ զի չնորհեցեք զՀրաման կենդանւոյն առ հակ կենդանին, զի հովուեցեք մերով օրինօք զնման քրիստոնեայս՝ որք եղեն աղգաւ Հայոց. որք կան ընդ եչխանուն Թ. ինքնակալի Թագաւոր Թեդ. ( )ամանցւոց։ և Թագաւրն ետ զՀրաման և զԹուղթ կենդանւոյն առ սահակին, ոչ և խնդրեաց զաքարիա վարդապետն։ և զայս Թուղթ իշխանուն Թ՝ զաքարիայ վարդապետն ետ ցպօղոս վրդ պետն, և առաքեաց առ սահակ կենդանին, և պատուիրեաց ոչ Թուլանալ և ոչ կասուլ՝ի չարեաց դիտաւորուն Թեցին՝ այլ զանալ և աշխատիլ մինչև ցկատարումն։ Այս՝ի ժամանակիս յորում զայս Թուղթս էհան զաքարիա վարդապետն՝ի Թագաւրէն՝ ոչէր անդ առ Թագաւրն, Թագաւրն մեծ վէզիրն՝ որոյ անունն էր խոսրով փաշայ՝ այր բազմահանձար և խրոխտ իշխան. և քնաւ ոչ էր տեղեակ վէզիրն այսմ գործոյ։ և ոչ յայտնէ ասացն զի կարգ և սահմանք է ( )ամանցւոց, զի զնմ գործ և զորպիսուԹի աղգաց և ազանց. իշխանաց և պետաց. կողմնակալաց և կուսակալաց՝ վէզիրն հոգայ, ասայ և առնու. որոյ սակս և կարգեալէ։ և սոքա զանցարարեալ զվէզիրսն, և առ Թագաւրն գնացեալ առին զՀրաման կենդանւոյն առ Թուղթ կենդանին։ Այս այնու Թուղթովն սահակ կենդանին և պօղոս վարդապետն եկին՝ի քաղաքն տեգրանակերտ՝ որ է հայոց Թ. մեծ վէզիրն խոսրով փաշայ, զի՝ի նմանէ ևս առցեն զՀրաման և զԹուղթ կենդանւոյն առ Թուղթ կենդանին։

Իսկ բարեպաշտ քրիստոնեայքն՝ որք յաղգէն Հայոց բնակեալքն՝ի քաղաքն Հաւիթ, որ էր խօջայ երեմիայն, և խօջայ մխոսուդն, և վանեցի խօջայ ռօշկանն, որ էր այս վէզիրիս քուրըչի պաշի և հաւատարիմ, և հանճարեղ սպասաւոր առաջի նր։ Այլև բարեգ վար

դապետան, որ էր նոյն քաղաքին առաջնորդ, և էր սա բարեկամ սրբոյ Յովհաննէսի և մովսէս կաթողիկոսին, քանզի և սա յաշակերտաց սրապիոն կաթողիկոսին էր՝ վասն որոյ և յիշեցաք՝ ի Ճառի սրա պիոնին: և այլեւս գովելաթառուք և վարդապետ բազումք ժողովեցան՝ ի համեմ քաղաք՝ ի կող մանէ սրբոյ Յովհաննէսի՝ և զանայնին խափանել զսահակ կաթողիկոսի զջար դիտաւորութենն:

Եղև սահակ կաթողիկոն և ամբն համախոհ էր նա սահմանեալ էին համք իւրեանց թէ սահակ կաթողիկոն առցէ զիշխանութիւն կաթողիկոսութե՛ի վեզիրէն, և գնացեալ՝ի մէջ սը կարապետն իւր աթոռ կալեալ անդ նստցի, և անդ օրհ նեսցէ զմեռոն, և անդ՝ի առաքեալ բաժանես ցէ յաղգս Հայոց՝ որք կան ընդ իշխանութէն ( )ամանցւոց, և զվաղեմն սահմանեալ զրեմ և զվիճակ սրբոյ Յովհաննէսի հաստեալ շորթես ցէ յինքն, և ընդ իւրով իշխանութէ գրաւես ցէ բռնութէ թագաւորականն իշխանութե: և խափանեսցէ զնուիրակն և զիշխանութի սրբոյ աթոռոյն Յովհաննէսի:

Ակ քրիստոնեայ քամբն թէ եկեղեցականք՝ և թէ աշխարհականք՝ի բազում առուրս գնայ ին առ սահակ կաթողիկոն, աղաչէին և խնդրէին մի մատնել զտաւ ապետալ ազգս Հայոց՝ ի բե րան այլազգեաց բռնաւորաց՝ և մարդադիմայ գազանաց: Ոչ խոստացան սահակ կաթուղի կոսին, թէ՝ի քաղաքաց կամ՝ի վանորէից որ ում և հաձեսցի ինքեան լինել թեմք և վիճա կօք. որքան ինքն կենդանի իցէ նաճիրակ Յովհաննէսի մի մոցէ՝ի նա. այլև ընդ սմին հանապազ յամ ամի՝ի տարին հինգհարիւր ղուռուշ Յովհաննէսի նստօղն տայ սահակ կաթողիկոսին վճ իւր օր աւուր խարջին: Ընդ այս

պես և ըստ այսմ օրինակի բազմակի և յորովակի գուն գործեալ հնարեցան, և մաղթեին գալ ի խաղաղութեի սահակ կաթուղիկոն և պօղոս վարդապետ, և նոքա ոչ եկին։

Յոմանս մովսես կաթուղիկոն որ յաջմիածինն էր. և փիլիպպոս վարդապետն որ տանկաւորին՝ի վան էր։ ապա և յիւրքէ իւրոց տեղեաց գրեցին զթուղթ մաղթանաց առ սահակ կաթուղիկոն. և երևելի արամբք առաքեցին՝ զի դադարուին արասցէ խռովականի գործոյն։ և զայլևս թուղթ առ բարեկամս իւրեանց՝ոչ թէ համոզել զսահակն՝ի խաղաղութեի և կատարել զհաճոյս կամաց նր, զինչ և խնդրեացէ։

Սակ սահակ կաթուղիկոն և պօղոս վարդապետն քնաւին ոչ եղեն ունկնդիրք. այլ գրեցին զար զայ յիւրեանց կողմանէ և միջնորդութեբ եա ղուբ փաշային հասուցին՝ի ձեռն վէզիրին. և գոյացութեի բանի արզային էր ըստ այսմ օրինակի։ «Յայտ լիցի մեծի և անպարտելի տէրութեն հզօրիդ՝ խնդրեմք զի չնորհեացես մեզ զիչխանութեի կաթուղիկոսութեն ազգին Հայոց. եթէ լիցի այս բան հաճոյ կամաց վեհիդ՝ և արժան նացուսցես զմեզ այսմ սպասաւորութեն. մեք յաւելումբ՝ի գանձարանն արքունի ամ յամէ յիւրքէ նչիւր տարւոջ զտասն հազար ղուռուշ որ ամ յամէ տամք։ Եւս յաղագս այսմ գործոյ՝ի թագաւորէն ևս խնդրեցաք զթուղթ հրամանի և նա պարգևեաց. զոր ահաւասիկ առնիմք առ մեզ. և արդ՝ի քումմէ մեծութեէ ևս խնդրեմք զի հաստատուն լիցի գործս մերքոյով հովանաւորութեբն։ Ո այս թուղթս արզայի եաղուբ փաշէն մատոյց առաջի վէզիրին. և վէզիրն ընթերցաւ և մոռքն հաւանեցաւ. բայց բանիւ ինչ ոչ ասաց։

Այս յայտնեմ առուր որքն, որք ի կողմանէ Ալմաճնի էին, նոքա ևս գրեցին զարզայ և մա տուցին վէրքին ի պատշաճի ժամու, և գոյա ցուեցին բանից արզային էր այս։ Ամդրիմք յաշ խարհաշէն և ի խաղաղարարէ տերութէ հզո րիդ՝ զի մի մատնեսցես զաղքատ և զտառա պեալ ժողովուրդս ի ձեռս դոցա՝ զի դրքա վն փառամոլութէ և ագահութէ իւրեանց մատնեն զողորմելն ուխտն ի ներքոյ ծանր հարկի. որ է ժողովրդեանն մեծ սիթամ. և գործողացն մեղք։ Այս յետ ընթերցման զար զային պատասխանեալ է վէրքին արանցն մա տուցանողաց արզային. անխելք չայք՝ զիարդ ոչ տամ նոյ զկիւրկսութէն. զի նոքա ի տարւոջն զտասնհազար ղուռուշ յաւելուն ի գանձա րան թագւորին։ Ասէ խոջայ ռուհիջանն. որ վն հաւատարմութէ իւրոյ համարձակութէ ունէր առաջի վէրքին՝ ասաց առ վէրքն. փառաւոր տէր իմ. եթէ զողորմելն և զտառա պեալ ազգն չայոց վն գանձի վաճառէս նոցա. ինձ վաճառեա. և ես ոչ թէ զտասն հազար ղուռուշս. այլ զքսան հազար ղուռուշս տամ։

Այս ամենայն թագւորն Ա՛ծ. որ ունի ի ձեռին զսիրտ ամենից թագւոց և իշխանաց՝ ըստ սաղո մոնի. իվէր բանից ռօհիջանին եբաց զտէտառան մտաց վէրքին, որ կրկնակի հարցումն արար. և խոջայ ռօհիջանն զամ որինչ պատշաճ էր ծանուցանելոյ ասաց անդէն։ Այս վն նախանձ արկանելոյ ի սիրտն վէրքին. զայն ևս յուշ արարեալ նմա. թէ ամէն պետք, և իշխանք, կողմնակալք և կուսակալք ազգին ( )մանցուց խոնարհին ընդ տէրութէ քով և առ քեզ գան խնդրել և առնուլ զպատիւ և զիշխանութէն. իսկ սոքա զանցարարեալ զքեւ առ թագաւորն գնա

գնացեալ առեալ են զիշխանութեն կռիւկոս
թե։ Եւ յետ վճարման ամենից բանիցն արձա
կեցան խօջայքն՝ ի վէզիրէն՝ և ի բաց գնացին։
Եւ յաւուրն, յորում նստաւ վէզիրն յա
տեան քաղմախուռն հանդիսիւ. առնէր դէս
ան. եաղուբ փաշէն, որ էր միջնորդ և յար
դարիչ գործոց սահակայ կռիւկսին. զսահակ
կռիւկսն և զպօղոս վարդապետն ածեալ ՚ի հան
դէսն յանդիմանակացոյց առաջի վէզիրին։
Նկին՚ի նոյն հանդէս և արքն, որք ՚ի կողմա
նէ Նջմիածնի, (Էին արք) բաղուձք. որոց գլուխ
խաւորն էր խօջայ երեմիայն, և խօջայ մախ
սուտն, և խօջայ ռօշիլքանն, և բարսեղ վար
դապետն։ Ասացեալ սակաւ վէզիրն առ սահակ
կռիւկսն և առ պօղոս վրդապետն՝ և ասաց. զինչէ
յօժարութեն կամացն ձերոց՝ ով արք. որք դե
գերիք ՚ի դրունս իշխանութես։ պատասխա
նեաց սահակն. զորինչ արդեայ թղթոյնէ մատու
ցաք առաջի տեառն մերոյ։ և վէզիրն հրա
մայեաց զարգային ընթերցանութ յօրում գրեալն
էր՝ թէ ՚ի թագրէն ընկալաք զհրաման կռիւկո
սութե, և արդ ՚ի քէն ևս խնդրեմք։ Նհարց
վէզիրն ցսահակն՝ թէ արդարև ընկալեալէք
զթուղթ կռիւկսնէ՚ ի թագրէն. և նա ասաց այո,
մատեալք առ թագրն և առաք զհրաման։ Նասաց
վէզիրն. դուք յօրում աւուր ծանուցիք մեզ
զորպիսութե ձեր՝ և մեք անփոյթ արարեալ
ոչ կատարեցաք զինդրուածս ձեր. որ զանց
արարեալ զմեօք գնացիք առ թագրն ձանձրա
ցուցանել զգլուխ նր։ Նու նոյնժամայն հրա
մայեաց վէզիրն, որոց կային առաջի իւր, սպա
սաւորաց և դահճաց, դնել զսահակ կռիւկսն՝
և զպօղոս վրդապետն ՚ի փալախայ և բրածեծ
առնել. և այնչափ հարկանել մինչև կամ առ-

նալ՝ի հաւատոց իւրեանց օրէնս մահմետի. և կամ իներքոյ փայտի մեռանիլ։ իսկ սպասաւորք վէգլերին առաժամայն կատարեցին զհրամանն. զի զսահակ կԹղկոսն և զպօղոս վրդովեան եդին՝ի ֆալաղայ և յերկուց կողմանց կանգնեալ արանց հաստիւք բոլոք սկսան անողորմ հարկանել. միշտ հարկանէին, և միշտ ասէին, արդ դարձիք՝ի մոլար հաւատոց ձերոց՝ և մուտք՝ի Ճշմարիտ օրէնս մեր՝ և զերծջիք՝ի տանջանացդ՝ և՝ի դառն մահուանէ. ապաթէ ոչ՝ ոչ դադարիմք՝ի հարկանելոյ մինչև ցմահն ձեր։

Այս իբրև եղև՝ զի մատնեցան՝ի հարուածոց գանից սահակ կԹղկոսն և պօղոս վրդովեան. և զինուորքն անողորմ և ուժգին հարկանէին. զի թերևս՝ի վտանգէ տանջանացն դառնայցեն յիւրմէ հաւատոցն։ Ոչ այնժամ խօսքայ երեմիայն և ընկերքն իւր խորհեցան՝ զի մի գուցէ ոչ կարի ցեն տևել տանջանացն՝ և դառնայցեն՝ յհաւատոցն՝ և լինիցի նոցա խիղճ մտաց. և ազգին Հայոց մեծ ամօթ և նախատինք. որ և առաժամայնն քին խօքայքն այսր և անդր ընթացան առ նա խապատիւ իշխանս վէգլերին, և խոստացան նմա զարծաթս բազումս զի զբանս մադթանաց խօսեցին առաջի վէգլերին վասն վերկուԹե սահակայ կԹղկոսին և պօղոսի վրդովեան. և իշխանքն ըստ պատշաճի խօսեցան առաջի վէգլերին զբարե խօսուԹե. որով ցածեաւ բարկուԹի վէգլերին. և հրամայեաց արձակել՝ի տանջանաց. և իբաց վարել՝ի դրանէ դիւանին։ և զինուորքն որք յետ արձակելոյն, հարկանելով և ձաղելով զկառափուռնս նոցա վարեցին արտաքս՝ի հանդիսէն։

Այս իբրև այսպէս եղև կատարումն գործոյ սահակայ կԹղկոսին և պօղոսի վրդովեան. այ նու-

նուհետև եկն իմէր նոյ ամօթ և պատկառանք։ և անկան երեսք նոյ։ և ոչ կարէին հայել յե րես քրիստոնէից։ և ոչ համարձակէին չրջիլ իմէջ մարդկան վն ամօթոյ։

Եւ ապա պօղոս վրդ՝ովն գնաց ՚ի մեծ քա ղաքն կոստանդնու պօլիս, և անտի յուռուսմ լի, և անտի յաշխարհն իլախաց։ և կացեալ ժամանակս ինչ և ապա վախճանեցաւ։ և ան գէն թաղեցաւ։ Նոյնպէս և սահակ կաթ՝ղիկոսն սակաւ սակաւ գնալով եկաս ՚ի գաւառն կար նոյ։ և անտի յաշխարհն վրաց։ և անտի յար արատ գաւառս և ՚ի սբ Էջմիածինն։ և մնաց անդէն ՚ի սբ աթոռն Էջմիածին։

Եւ ըստ ցաւակիր բնութեան մարդկան պա տահեցաւ ցաւ իմն ոտից սահակ կաթ՝ղիկոսին։ և օր աւուր յաւելաւ ցաւն յորմէ պատճառէ ուռան երկոքին ոտքն նր։ և օր աւուր յաւէ լաւ ուռուցն։ և եկաս մինչև ՚ի փորն և բա զում աւուրս մնաց այնպէս։ և ցաւն այն յոյժ ցաւէր։ և կարի վշտացուցանէր զնա։

Եւ ՚ի ներգութէ ցաւոյն յաւուր միում առաց սահակ կաթ՝ղիկոսն գառնալ զինքն և տա նել ՚ի տաճար սրբոյ Էջմիածնին։ և անկեալ իմէր իջման տեղեացն ՚ի՝ն յորում տեղի ՚ի՝ն իջեալ է։ և բազմօք հաւաչանօք փղձկելով սրտիւ և յորդաբղխով արտասուօք և ցաւ ագնիւ անձամբ վերեաս ՚ի գետին փարելով։ ՚ի բազում ժամս եկաց գառնապէս։ և ընդ արտասուացն մաղթողականաւ բանիւ ասաց։

Ա՛վ Տէր իմ և Ա՝ծիմ ՚ի՝ն ՚ի՝ն գաւառապարտս ալ ծառայ քո եմ և մեղուցեալ հոգւով և մարմ մնով։ եթէ կամք քո Տա՝ծ ի կեալ ինձ կենդանի՝ փութով փրկեա զիս ՚ի ցաւոյս՝ և տուր ինձ զա ռող ջութիւն։ և եթէ կամք քո Տա՝ծ ի մեռանիլ

ինձ՝ փութով տուր ինձ զմեզ զի հանգեայց ի տառապանաց ցաւոյս: Նա անդէն ի նմին տեղւոջ եմեջ եկեղեցւոյն կոչեալ առ ինքն զոմն ծեր եպսկպս և խոստովանեալ զամեն յան ցանս մեղաց իւրոց. և հաւատով և յուսով հա ղորդեալ ի պատուհականէ Վարդանոյ և Յ.ըն նէ Որդւոյն Յ.ոյ: Նա ապա բարձեալ տարան ի տունն յորում կայր հիւանդ. և ի գիշերին յայնմիկ հասանէ նմա մահ՝ և աւանդէ զոգին՝ և վճարէ զկեանս իւր՝ և հանդչի ի տառապանաց ցաւոյն ըստ խնդրանաց իւրոց: և կատարեալ զկարգ թաղմանն իշխնէր տարեալ թաղեցին ի դիրս գերեզմանացն:

Պատմութիւն առաքինադործեաց արանց Վարդան եպիսկոպոսին և տեառն Կիրակոսին. որք եղեն սկիզբն շինողք և հաստատողք անապատիս: Ղրովք և պատճառաբարեկարգութիւն. Վանորէից, և եկեղեցեաց, և նոցին բնակողաց:

Ի.

ՈՒՐԱԽ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ոմն. որ էր յաշխարհէն արարադեան. ի գաւառէն ամբերդոյ՝ որ է արագածոտն. ի գեղջէն, որ առն յարեւնի. որ է մերձ ի գիւղն կարփի. և այժմ է աւերակ և անմարդաբնակ. քանզի ի ժամանակս հարց մերոց էր շէն գիւղաք յայս յարեւնի. ուստի էր այս սարգիս եպիսկոպոս: Որոյ եկեալ քննակ ցաւ ի մեծաւոփառ ուխտն սաղմոսավանից. լեալ սոյնսաւոր բազմահաւաքից արբուրթեցն, որք կան անդր. որպէս զկնի ամաց ինչ եղև առաջ նորդ նոյն վանացն:

Քանզի գոյր մերձ այս վանիցս գիւղ մի փոքրիկ. ուստի այր ոմն քրիստոնեայ որսորդ գոլով՝ շրջէր առուրց յաւուրս ի լերինս որսալ երէ վայրիս:

վայրկեան։ Եւ եղև յաւուր միում գնալ առնս այսորիկ ի մեծ լեառն արագած ի վնոսոյ. և ի շրջելն իւրում ի գլուխս լերինն. պատահեցաւ առն ուժգին Ձգնաւորի. որ ի խոռոչս վիմացն նստեալ կայր գՃգնեալ. ունելով ի գլխին վեղարը և զիւրև փիլոն։ և մօտեալ առ ստուգիւ գիտել թէ զինչ իցէ այն. եհաս զի մարդ էր Հաւատաւոր. և մեռեալ էր. և այնպէս նստեալ կայր. և մարմինն անապական։ Եւ ի տեսլենէս այսմանէ անկաւ երկիւղ և սոսկումն իմ ի առնս այսորիկ որսորդի. և ոչ էս կարացի ժուժել ի տեղին յայն, այլ դարձ արարեալ անտի եկի ի տուն իւր։ և եկեալ ի սաղմոսավանքն պատմեցի ամենեցունցն զինքնումն Ձգնաւորին, որ պատահեցաւ նմա ի գլուխս լերինն. իբրև լուաւ զայս սարգիս եպիսկոպոսն. և ստուգեալ վերահասու եղև թէ յորում տեղւոջ իցէ։

Եւ յաւուր միում յանձնեալ զանձն իւր Տ. սարգիս եպիսկոպոսն՝ յուսացեալ յառաջնոր դութենն Տ. եղեալ գնաց ի լեառն արագած. և շրջեալ այսր և անդր յաւուրս երիս. եգիտ զվախճանեալ Ձգնաւորն. և բազմօք փափագանօք և ջերմեռանդ իւ սիրով համբուրեր զերկ ձեռս և զոտս նր. և յետ հեղման բազմաց արտասուաց՝ ամփոփեալ թաղեաց զնա նորին ոգեաստիւն. դարձաւ և եկն ի վանքն։

Եւ եղև այս պատահառ ղղջման սարգիս եպիսկոպոսին, և հրաժարելոյ յաշխարհէս. քանզի զի տաղտկալի Թուէեցաւ յախորժակս սրտի նր պատիր և ընդունայն, խնդիշ և խաբեպսիկ վայելչութեն աշխարհիս այսորիկ։ Եւ յայնմանէ օրէ և առ յապայ խնդրէր սարգիս եպիսկոպոս հեռանալ յաշխարհէ. և հետևիլ լուսաշաւիղ

երկնաչուք ի Հանապարհին առաքինականաց վա
րուց, Այլ ոչ գոյր ի ժամանակին յայնմիկ
անապատ և կամ դիտող կարգաց կրօնաւորա
կանաց վարուց. վն բազմաց հինից թշնամեաց
եկեղց իվերա և վրդովմանց՝ և աւերմանց աշ
խարհիս Այսոց՝ ամենևին բնաջինջ եղեալ էր
և բարձեալ նշոյլ և նշմարան առաքինեաց
գործոց՝ և բարեաց կարգաց յաշխարհէս Հա
յոց. Այլ մինչ կայր իմջ յայսմ վարանմանս
սարգիս եպկպսն, եդ՝ի մտի իւրում գնալ՝ի
նբ քաղաքն Եգեմ յերկրպագութիւն տնօրինա
կանաց Տեառն Այ մերոյ. որև եղեալ գնաց:

Յարձեալ՝ի նոյն ժամանակի գտեալ եղև
միւս ևս այլ ոմն. որոյ անունն էր տեր կիրա
կոս. որ կամօք և յաժարութիւն նման գոյր կա
մաց և յաժարութեն սարգսի եպկպսին: և էր
տեր կիրակոս այս՝ի քաղաքէն տրապիզոնայ.
մտեալ՝ի կարգ աշխարհի բայց ոչ վայելեալ՝
քանզի զկնի սակաւուց աւուրց վախճանեալ
ամուսնոյ նր. և ինքն մնացեալ իբրև զտատ
րակ ողջախոհ: և հանապազօր խոկայր՝ի
պատուիրանս Այ. և անձանձիր ընթեռնայր
զգիրս ածսյինս. և՝ի միտս նոյր զպատգամս
նց. և ջանօք և երկօք կրթէր զանձն ըստ հրա
մանաց գրոցն կենցաղավարելով:

Ի նոյն ժամանակի յայսպիսւոմ խորհրդե
ան գոլով տեառն կիրակոսիս՝ լուաւ յմանից վն
սարգսի եպկպսի թէ նա զղջացեալ յաշխար
հէ. և կամի հրաժարել՝և հետևիլ առաքինեաց
վարուց. վն որոյ տեր կիրակոսն եղեալ՝ի տրա
պիզոնայ եկն յերկիրն արարատու՝ի սաղմոս
վանք՝ առ միաբանիլ ընդ սարգսի եպկպսին.
և ոչ կարաց տեսանել զնա՝ զի գնացեալ էր
յեգեմ: Ի նոյ որոյ և սա եդ՝ի մտի իւրում գնալ
յեգեմ.

յԵԳՄ. և դարձեալ ՚ի սաղմոսավանից եկն ՚ի տրապիզոն՝ վաճառեաց զնաւն ինչս իւր. զմասն ինչ ետ աղքատաց. և զտունն և զանդաստանն իւր առանդեաց եկեղեցւոյն տրապիզոնայ. և զմասն ինչ ետուն ՚ի իւր զԹոդոշակ Հանապարհին. և եղեալ գնաց յԵԳՄ. և պատահեցան տըքա երկոքեանս միմեանց սարգիս եպիսկոպոս և տէր կիրակոս. և յետ աւուրց ինչ առ միմեանս եկեալ գոհին զկերեալս միով դիտաւորութիւն՝ և միով յօժարութիւն և կրիւք ախտացեալս. և միակամ և միաբան և միախորհուրդ եղեալ յայնմանէ օրէ և առ յապայ կենցաղավարիլ ՚ի միասին:

Ապայ խնդրեին զտեղի անբոյթ և պատշաճաւոր անապատի, և հետւ ՚ի շփոթմանց աշխարհի. և լուեալ յոմանց գիտողաց թէ այդպիսի տեղիք բազումք գոն յարևելեայ մասին աշխարհին Հայոց. և մանաւանդ յերկրին սեբնեաց՝ որ և ՚ի հին ժամանակաց անապատ եղեալ է յաշխարհին յայնմիկ՝ որոց տեղիքն արդէն ևս երևին: և նոքա առաւգեցին զբանն, եղեալք յԵԳՄ յօժարութիւն դիմեցին և եկին յաշխարհս արև եղեան յերկիրն սիւնեաց. և հասեալ ՚ի մեծ ափառ ուխան սահմանի առաքելոյն՝ որ այժմ ասի տաթեւու վանք: և սուղ ժամանակս կացեալ անդ, գնացին ՚ի տեղին, որ անուանի Ձորոյ վանս, որ ասի ցրուանց: և ՚ի նմին սղոց ժամանակաց գնացին անտի ՚ի տեղին, որ անուանի Թանահատի վանք: և անտի ևս եղեալ որոնեին առաւելեւս անբոյթ և անշփոթ և յապահով տեղի, մինչև գտին զտեղին յորում այժմ շինեալ կայ մեծ անապատն: և անդ շինեցին զեկեղեցի և զխուցս ըստ պատշաճի անապատի, և միաբանեցին. ուր ցուցանի գիրք հարանց վարուց և այլոց հզնաւորացն, նահատ և

մ Թ-ին և փոքրագոյն. և սկսան անդ ղեւտեղել։

Յակ Տէրն տերանց՝ և Ընծն աստուածոց՝ որ միշտ ղբաւրին կամի և յառաջեցուցանէ, յա ջողէը և ուղղէը զգործս նոցա՝ և ինքն ձեռնտու և օգնական լինէը, վ-ն զի իւրոյ համ բաւոյնց եկին բաղումք և յարեցան ի նոսա և եղեն նոյ միաբանք և բնակիչք տեղւոյն։ ոչ միայն աշխարհականք և անշնանք, այլև եկէ ղեցականք և անուանեալք արք վարդապետք, եպիս պոսք, և քահանայք։ Որ էր պօղոս վարդան մոկացի, և մովսէս վարդապան սիւնեցի. որ զկնի եղև կաթուղիկոս. որ և զերկուցս պատմու թիեան և զարդիւնան յայլում ձառի երկար պատմելոցեմք։ Յոր ներսէս վարդապան մոկա ցի, որ զկնի գնաց ի կղ զկն վկայ և անդ շինեաց անապատ։ Յոր Թուանայ եպիսկոպոս տաթևու, որ զկնի եղև վարդապետ, և գնաց յերկիրն շամա խու հովուել և առաջնորդել ժողովրդեան աշխարհին։ և կարապետ եպիսկոպոս Ջմիածնե ցի, որ զկնի գնաց ի սևան կղզին, և զայն տե զկն շինեաց զանապատ՝ և կայ հաստատ մինչև ցայսօր։ Յոր շամբեցի արիստակէս վրդապան, որ զկնի եղև առաջնորդ նոյն մեծի անապատին, և անդ է կաց մինչև ցվախճան կենաց իւրոց՝ և անդէն թաղեցաւ։ Յոր միւս տէր արիստա կէսն, որ էր ի գաւառէն բարկաշատայ. որ զկնի գնաց ի տեղին, զոր անուանեն տանձափա րախ, և շինեաց զանապատ՝ և անդ է կաց մինչ ցվախճան կենաց իւրոց՝ և անդէն թաղեցաւ, և տեղին անապատ կայ հաստատուն մինչև ցայս օր։ Յոր դաւիթ եպիսկոպոս, որ էր ի շամբօռու Ձորէն՝ և ի ցեղէ հչխանաց՝ զոր ղարամանենց կոչեն. սա և ես կեաց է կաց ի մեծ անապատս. և ապա ելեալ գնաց ի Ձորն շամբօռու՝ և անդ շինեաց

չինեաց զանապատ՝ զոր կոչեն չարեբագետի ա-
նապատ. որ է բազմաժողով եղբարց բնակու-
թիւն. և յոյժ հաստատուն ամենիւք կարգօք և սահմա
նօք անապատի մինչև ցայսօր. և ինքն դաւիթ ե-
պիսկոպոսն անդէն վախճանեցաւ, և անդէն թաղե
ցաւ։ [Ն]ւ այլք բազումք և յոլովք՝ որք անդէն
կացին՝ և առ [Տ]ՐՆ փոխեցան. և որք յայլուրեք
գնացեալ չինեցին զանապատս և զվանորայս։

[Վ]անգի էբրև զմայրն սիօն զորմէ ասէ մար
գարէն եսայի. թէ 'ի սիօնէ ելցէն օրէնք՝ և
բան [Տ]Ն յԵՏՄ. սոքա երկոքին արքս եղեն
սկիզբն անապատիս. և անապատս եղև մայր և
ծնօղ ամենից անապատաց. և առնէր լուսաւո
րութիւն ազգիս Հայոց։

[Ա] ասն զի ոմք ասացին առա վարժեալ ուսաւ
մոկացի ներսէս վարդապետն զվարս կրօնաւորա
կանս, և ելեալ գնաց 'ի գաւառն վասպուրա
կան, և էմուտ 'ի կղզին լմայ լճիկ ծովուն. և
անդ ժողովեցան առ նա բազմութիւք եղբարց,
և եղև անապատ հաստատուն ամենիւք կար
գօք և կրօնիւք միակեցութեաց վարուց, և ինքն
ներսէս վարդապան անդէն կացեալ կրօնաւորա
կանաս ժուժկալութիւք կատարեաց զնիթացս
իւր առաքինի վարուք, անդէն վախճանեցաւ
և թաղեցաւ, և վախճան նր եղև 'ի թուին
մերում։ Հազար եօթանասունևվեց ամի։

[Ն]ւ զկնի նորին յաջորդեաց զառաջնորդու
թիւ տեղւոյն ընկեր նորին առաքիսոս վարդա
պետն։ [Ն]ւ յայսմ ժամանակիս եկաս աՀեցան
միաբանք լմայ անապատիս, վասնորոյ ոմանք եկեալ
'ի լմայ գնացին 'ի տեղին՝ որ անուանի կոտուց՝
որ և սա կղզի է լճիկ ծովուն. և անդ ևս շի
նեցին զանապատ և զեզ բայրանոց՝ և է այժմ
հաստատ ամենիւք կրօնաւորականիւք կարգօք։

[Ն]ւս

Այն և այլ ևս մանուկք անապատք շինեալք այսր և անդր, բայց մեք զնշանաւորսն յիշեցաք՝ որ յայս մեծ անապատէս ուսեալք և վարժեալք գնացին յայլ տեղիս՝ և հաստատեցին։ որոց ամենացուն եղեն սկիզբն և պատճառ վերոյ ասացեալ երկոքին արքն սուրբ եպիսկոպն և տէր կիրակոս։ Զանազի միանգամայն յամէն սրտէ լքին իւրաց զաշխարհ, և բարեաւ մնալ ասացին ամենից կենցաղականաց հոգոց սորա, և արարին զինքեանս խաչեալ աշխարհի, և զաշխարհ ինքեանց, ըստ խրատու առաքելոյն Պաւղոսի՝ ինձ աշխարհ՝ ի խաչելեալ, և ես աշխարհի։ վասն զի զցայգ և զցերեկ յինքեանս կրեալ ունէին զՅիսուսեան սենեկի յոգւոյ իւրմէ, որ ոչ միայն՝ ի ժամ աղօթից և յեկեղեցւոյ այլև՝ ի խցի ժուժկալեալ արգելուին զին քեանս, պարապելով յաղօթս և՝ ի խոստակցու թիս Յիսուսի։ և ընթերցուածն սրբոց գրոց, զաղօթս արարեալ կերակուր և զարտասուս ըմպելի։

Այս հոգին Պօղ որ քննիչ է խորհրդոյն Քրիստոսի և վերակացու տեսուածոց իմաստից գրոց, զա նայր առ ջին մարդուըդ մտաց նոյ զդրունս գիտուածս, և խելամուտ առնէր զնոսա շաւղաց գրոց, որովք լուսաւորեցան ինքեանք՝ և լուսաւորեցին զմարգարէսն և նորոք զաղգս հայոց, քան զի մինչև ցայս վայր տգիտուածք խոպանացեալ և կորդացեալ էր աղգս հայոց, և ոչ միայն ոչ ընթեռնուին՝ այլև ոչ զգիրս գիտէին, և ոչ զզօրուածս գրոց, վասն զի անպիտանացեալքն գիրքն յաչս մարդկան, և իբրև զկոճեղս փայտից անկեալ յանկեան ուրեք լցեալ հողով և մախրով։ Այս իբրև սորա մտին ընդ լծով ծառայութեանն առաքինեաց գործոց, յօժարութիւն ընթեռնուին զգիրս և կամակարիւք մտօք կրկին

քեէին զինքեանս, գործ ով ք կատարել զընթերը
ցեալն բանիւ. վ ն զի աներկբայիւք մոռք հաս
առայինն գրոց բանից Թէ Ա. յ պատգամք էին։
Ա. ս աղքա երկոքին արքս, վերոյ ասացեալ ա
րամքէն. զորոց զանուանս յիշեցաք վարդապետ
և եպիսկոպոսաց, սկսան յընթերցմանէ և յուսու
ցանելոյ գրոց վերստին նորոգել և յարդարել
զշմմն կարգս բարիս անապատաց և վանորէից
և ժամատեղաց օգնութիւբ և օժանդակութիւբ
Ղուկասին սրբոյ՝ որ վերակացու է խորոց եմաս
տից գրոց. բանայր, և յայտնէր, և ծանուցա
նէր առաջի տեսութիւն մտաց նոցա զնմաստութիւն,
և զուղիղ կարգս որում՝ ի խնդիր էին։

Ղրով սահմանեցին Թէ պարտ է անապա
տաւորաց միայն կալ՝ և ժուժ՝ ի խցիւ պահել
զմիտս և զխորհուրդս սբս ամենից անմաքրից
մտածութիւնց Հոգեկանաց և մարմնականաց։
և Թողուլ զկամս իւր և լինիլ հնազանդ և կա
տարօղ կամացն առաջնորդին։ և ոչ լինիլ ու
մեք ստացուած առանձին, այլ ամենիւն հասա
րակաց լինիլ. և առաջնորդն Հոգատացէ ամենեն
եղբարց պէտն, և բաշխեացէ ում և պիտոյ
ասցի։ և ինչ ոչ ունել՝ ի խցի՝ և կամ ուտել։
և հանապազօր՝ ի տարին պահօք անցուցանել։
բաց՝ ի շաբաթէ և՝ ի կիրակէ և՝ ի տէրունա
կանաց տօնից։ տապատ հրաժարեալք՝ ի գինւոյ
և՝ ի մսոյ։ և յամ աւուր յայգն և յերեկոյն
խոստովանել անխափան զանցուածս և զմտա
ծութիւնս աւուրն։ և յամ շաբաթ օր և՝ ի կիրա
կէ օր, և՝ ի տէրունական աւուրն զգիշերն պաշ
տամամբ անցուցանել մինչև ցառաւօտն, և՝ ի
սոյն աւուրս անխափան մատուցանել զպատա
րագ։ և հասարակ ամքն մեծ և փոքրքն, իմի
ասին գալ՝ ի մարմնաւորացն գործոց կոչնակն։ և
՝ի տե

'ի սեղանն մարմնաւոր, և 'ի տեղի աղօթից. և իւրաքանչիւրոց առանձին դնել զմարմնաւոր կերակուրն: և 'ի մեծ մինչև ցփոքունս միա ձայն, ասյնպէս և զբաժանելն մրգոց միաչափ:

Այլև զորպիսութեն և զձև զգեստուցն գաղին 'ի գրոց, զքուսիթայն, որ է գլխոյ թաղ փին: և զքառակուսին, և զպէրիմն, և զցպտիճն, որ է մանղեղէնն, 'ինչերքոյ զգեստուցն իւրմէրկ մարմնոյն: և հասարակ ամենն զգեստն բովանդակ ասուէղէն լինի՝ և ոչ բամբակեղէն: և զա սուէղէն շապիկն երկայն պէղնաւոր առնել մինչ 'ի յոտն՝ և գօտի մանկեղէն: Այս սահմանեցին ամենուն թէ իւրաքանչիւրոք իւրով զգեստուքն շրջեսցի, եթէ միայնակեաց եցէ քուսիթայիւն և քառակուսովն. եթէ երէց եցէ փիլոնաւն: եթէ աբեղայ եցէ փիլոնաւն և վեղարաւն: Այս կրօնաւորական զգեստ ամենևին անհետ լեալը, և այժմ սոքա գաղին. իսկ վեղար և փիլոն թէպէտ գոյր, այլ միայն 'ի ժամ աղօթից զգենուին, և զկնի արձակման ժամուն իբացեդեալ յինքեանց, և իբրև զաչխարհականս շրջէին:

Այլև զկարգ ժամատեղացն սահմանեցին զառաջին ժամ գիշերոյն պաշտամամբք կատարել 'ի ճրուանի աւուրն, եղանակաւ յիշեցուք այլով քն: և երկու կանօն սաղմոս և 'ի վերջն կանօնագլուխ ձայնիւ: և հանգստեան շարականն և ուսեւտարան, պաշտօն վճննջեցելոց. օրհնութիւն ըստ խորհրդոյ աւուրն, և իվ քաղցր ածք շարականաց, և թգւրք, և ալէլուք ձայնիւ նոցին զկնի ընթերնու զայսմ աւուր, և իվ նր շարականըստ պատշաճի ձառին, որ ընթերցաւ: և զկնի երկու կանօն և սաղմոս. զհետնորին հարցն իւրովք սարօքն և զարևելից ժամն,

ժամն, իւրով կանոնաւ սաղմոսովն և զկնի ա-
ռաւօտու ժամուն, և երեկոյի ժամուն, յետ ար
ձակելոյն զգիրս խրատականս ընթեռնուլ յամ
աւուրս։ Եւ զերրորդ ժամ ցերեկին. և զվեց
երորդ ժամն, և զինն երորդ ժամն, իւրեանց
նշանակեալ սաղմոսովն, զատ և որիշ՛ի միմ-
անց յիւրաքանչիւր նշանակեալ ժամու ասէին։
և զկնի զպատարագն աբբ մատուցանէին։ և զա
րարողութեն պատարագին դպրօք և սարկաւա
գօք։ և իւրաքանչիւրոք իւրովք նշանակեալ
զգեստուքն։ ամբն խոտովանեալ և ապա զգես
ուսորեալս։ ահիւ և դողութբ կալ առաջի պատա
րագին՝ և մտաւոր և սրտառուչ աղօթիւ և գի
տել՛ի սրտի թէ զինչ աղօթեն։ և յըսկզբնէ
պատարագին մինչև՛ի վախճանն ըղնթերը
ցումն իբրև Հաշեցին աւետարանին, անդա
դար և անմիջոց հեղուին արտասուս իմիջ եկե
ղեցւոյն իբրև զգղ խուսն աղբերս։ Եւ զկնի պա
տարագին, ոչ վաղվաղակի առնուէին կերա
կուր, այլ յելանելն յեկեղեցւոյն լռելեայն
ընթանային իւրաքանչիւրոք՛ի խուղն իւր,
զի զընկալեալ շնորհն և զլուսաւորութիւն
մտացն՝ զոր ընկալան՛ի սրբոյ պատարագէն, մի
դուցէ փարատեսցի՛ի մտաց նոցա. և անդ ևս՛ի
խցին ժամ մի առանձին աղօթիւք անցուցանէ
ին մինչև Հանդարտեր բորբոքումն սրտից նոց։
և յորժամ Հարկանէին զկոչնակ սեղանոյն
ապա ամբն ժողովէին՛ի սեղանատունն՝ և մի
ահաղոյն նստէին՛ի սեղան՝ և ուտէին լռե
լեայն և յօրն միանգամ առնուէին կերակուր՛ի
բոլոր տարին։ և յաւուրն զկնէրակուրն առհա
նեցին զգիրս ընթեռնուլ. զի ոչ քիմք զհամ
Հաշակեն այնպ ևմիտք զբանս Ա.Յ. քննեսցեն։
Ա.րդ՝ այս յայտնի կարգ և առհմանն նց. զոր

վերոյ

վերոյ ասացեալ վարդապետքն սահմանեցին եր
կոքին արամբքս, իսկ զծածուկ առաքինու
թիանց՝ զորոնք են, նա միայն գիտէ, որ քննէ
զսիրտս և զերիկամունս որդւոց մարդկան։
Յանցն ամենն զարդարեալք էին զանազանիւք
առաքինութիւք, ոմանք ոտնակացութիւք, ոմանք
պահոց պնդութիւք. ոմանք արթնակացութիւք.
ոմանք արտասուաշխեղութիւք, ոմանք լռակացու
թիւք. ոմանք հիւանդաց սպասաւորութիւք. ոմանք
այլով կերպիւ միով զի ամենն արժանացեալք էին
ընդհաց սրբոյ Հոգւոյն. առ որ հաճոյ լինէր
սրբանուէրն աղօթք նոցա։ Արդեօք պատմեն վա
ռեառն կիրակոսի զայս ինչ։ եր ոմն այր եկեալ
յաշխարհէ և լեալ միայնակեաց. և՝ի սակաւ
ժամանակս կացեալ յանապատին. թէպէտ
և խոստովանեալ եր և զհանդերձս աշխարհա
կանն փոխեալ՝ այլ ոչ եր հաղորդեալ. զի այն
պէս եր կարգ անապատին, որ՝ի կատարել
տարւոյն ապա զնորեկս հաղորդէին։ Ընդ այս
եկեալ այրս տակաւին ոչ եր լցեալ զտարին.
զնորոյ և ոչ եր հաղորդեալ։ պատահեցաւ սմա
հիւանդանալ և անհաղորդ մեռանիլ. և տ
րեն անհաղորդ մեռանիլն՝ խղճմտանք մեծ
եղև նմա՝ անապատաւորացն։ և ոմանք կամ
ցան յայնմ աւուր թաղել զնա. իսկ տէր կիրա
կոսն պատճառէր, և ըստրուցս յօդէր. և ոչ
թողոյր՝ի թաղել, և ասէր թէ այրս այս եկն
առ մեզ՝ և եկաց յայսքան աւուրս՝ և ոչինչ օգ
տեցաւ՝ի մէնջ. և արդ անհաղորդ ևս մեռաւ։
Ընդ արդ առանց պաշտամանն և պատարագի
թաղեցք զսա, արդ ոչղեմեցարուք սմա. և պա
հեցէք այսօր և՝ և՝ի վաղիւն զպաշտօն և զպա
տարագ սրարեալ մերձ Հոգւոյ սորա՝ և այնպէս
թաղեցէք զդա։ և միաբանքն հաւանեցան առ

նել այնպէս եւ ոչ գիտեն զկիրս մտաց տեառն կիրակոսի: երբեմն կանոյ գիշերն. և՛ի վաղիւնն տեսին զվեռեռացն յարուցեալ և նստեալ՝ որ խօսէր և շարժիւր՝ և իւրովին եղեալ՛ի մահճացն գնաց յեկեղեցին. և հաղորդեցաւ՛ի սրբոյ Աստուածոյ և յԱրենէ Տեն. և գնաց՛ի տեղի հանգստեան իւրոյ. և՛ի գալ միւսում գիշերին դարձեալ վախճանեցաւ. զոր տարեալ թաղեցին՛ի դիւրս եղբարցն: զայս պատմեին զտեռնէ կիրակոսեն, և զայլ բազում պատմութիւնս արժանի լսելոյ պատմէն՛ի միաբերացոյ անապատին. մնալ հոգին Աստուծ վերակացու էր նոյ:

Եւ էր հոգաբարձու՛ի մատենաւորէ կողմն նէ անապատիս սարգիս եպիսկոպոս. և գրոց ուսուցիչ տէր կիրակոս, և պօղոս վրդապետն, և մովսէս վրդապետն, և նեռեսէս վրդապետն, և թուման եպիսկոպոս. որք բազում ժամանակս կացին խիստն սուրբ առաքինութեան: և ապա տէր կիրակոս և թուման եպիսկոպոս գնացին յերկիրն քաղդէացոց մերձ՛ի գիւղն Հօջանց, շինեցին զանապատ՝ և անդ բնակեցան: Իսկ սարգիս եպիսկոպոս էկաց մնաց՛ի նոյն մեծի անապատին. և համբերութեամբ տանէր զանհնարինս նեղութեանց եկելոց նմա, մինչև եհաս՛ի խորին ծերութիւն առաքինակնիւք վարուք. զընթացսն կատարեալ՝ և զհաւատսն պահեալ փոխեցաւ առ յերկիրն կենդանեաց՛ի նոյն մեծի անապատին. որև անդէն կայ թաղեալ պատուականն նշխար մարմնոյ նորա: որում վախճանն եղև՛ի թուականութեանն մերում: Իսկ տէր կիրակոսն, որ գնաց՛ի Հօջանց կացեալ անդ կրօնաւորականաւ ժուժկալութեամբ՛ի նմին տեղւոջ մերձ՛ի գիւղն Հօջանց՝ յիւրում անապատին եղև վախճան սո՛ի թուականութեանն մերում:

հազար և եօթանասուն. և գնաց առ սիրեցեալն իւր Քրիստոս. որում փափագեալ հանապազ կրեը ի յոգին իւր: և ի նմին տեղւոջ կայ Թաղեալ պատուական նշխար մարմնոյն ի փառս Քրիստոսի Աստուծոյ հանգչելոյն յաւիտեանս յաւիտենից:

Ա յլեա պատմութիւն վասն սրոյ մեծի անապատիս:

ԻԲ.

Կ՚ԵՒ Ի՞ՆՉՈՒ ԹՈՂԱՒ

անապատիս. իբրև անցին հիւր ամիս քառասունևհինգ կամ աւելի. արիւ մնեան կողմն անապատին, գետինն պատառեցաւ ընդ կողմն հիւսիսոյ, և էհաս մինչև ի կողմն արևելից մինչ ի հանդիպոյ լեռնայն վէմն: Ւոակ յարևմտից կողմանէ անցեալ զգետ ըեզմանաքն. և էհաս մինչ ի լեառն արև մտեայ կողմանն: և այնքան պատառեցաւ լայն և ընդարձակ և խորագոյն. զի թէ եղն և ձի և այլ անասունն դէպ լինէր անկանիլ ի խորափոր պատառածքին՝ ոչ կարէր երանել: այլև զայդ ի սմանէ այլևս պատառուածքն այսր և անդր յղուիք լինէին օր աւուր: Ւու յայսմանէ պատճառէ երկիւղալից կասկած անկաւ ի սիրտս քննակ չայ անապատիս. թէ գետինն յորոյ վերայ չի նեալ կայ անապատն սահելոյ է ի տեղւոջէ իւրմէ: Ւ, ևս ևս ամբն գաւառականքն, որք անդ պատահէին. ի տեսանելն զպատառուածն զայն, զնոյն վկայէին:

Իբրև էհաս Թուականն մեր ի հազար և հարիւր և եօթն, և յապրիլ ամիսն. եղև անձրևայինն գարունն այն՝ և այն պատառուածքն սկան օր աւուր լայնանալ. և հաւաստեաւ հաստատեցաւ ի սիրտս ամենեցուն թէ այսօր կամ վաղիւն

ղինն սահեալ հոսելոց է սաորակայ գետինն ա-
նապատեւ։ Այս եղև յաւուր աշխարհամատ
բան կիրակէ ենն, որ էր ապրիլ ամսոյ քսանևհինգ
ընդ ժամանել՝ի ժամ երեկոյին մերձ՝ի մուտս
արեւուն. սկսաւ պատառիլ գետինն՝ի հա
րաւայնոյ կողմանէ անապատին՝ի բարձոնէ՝ի
լեռնէ անտի. եբրև զմրրկեալ ամպ դիմեալ
գայր՝ի բարձանց լերին՝ ահագին դղրդմամբ
և թնդմամբ՝ և որոտմամբ՝ և ձայնմամբ իբ
րև զորոտումն կայծակնացայտից ամպոց և այն
քան ահագին էր որոտումն և թնդումն, մինչ զի
ամբն բնակիչք չինահայր գեղջն. և հալիձոր
գեղջն լուեալ զձայնն. և եղեալք յանդիման
նակացեք տեղւոջէ գեղջն իւրեանց տեսանէ
ին, զարհաւիրն զայն՝ զի յաւիտենից հաստակա
ռոյց լեռնականք վէմք պատառեալք յինքեանց
՝ի միմեանց իբաց տրոհեին. և յակղբանց կա
ռուցեալք վէմք՝ որք չիմունքն էին գետնոյն.
եռացեալք՝ի վերգային յերեսս գետնոյ. և
յողովից ժամանակաց ծառք և տունկք ամբն.
եթէ ընկուզի, և թէ կաղնի, և ընդ նոսին մե
ծամեծք վէմք՝ զառի սաորև սուզեալ՝ի ներքս
՝ի յանդունդս կլեալ աներեւութանային։
Այս մեծամեծք վէմք հասեալք՝ի լեռնէն և
զկնի միմեանց հոլովեալ գային՝ի վայր. որոց
՝ի բախելն ընդ միմեանս փշրեալ և խորտա
կեալ իբաց ցնդեին և ուժգնութիւն սոցին բախ
մանցն թնդումն սաստիկ առնէր ամենից վայ
րացն. և ձայն գոռալոյ և որոտման սոցա խլա
ցուցանէր զլսելիս՝ և սրտամեռ առնէր զամեն։

Այս որովհետև երեկոյացեալ էր օրն և սա
կաւ մնացեալ ժամ աւուրն. և այն ևս էանց
և ժամանեաց գիշերն իվր. սկսաւ անձրև թո
րիլ և լինիլ սաստիկ մինագիշեր այնքան զի և

առ ընթերակայ կացեալքն զմիմեանս ոչ տեսա նէին: Այլ ամքն բնակիչք անապատին էլին յանապատէն. և գնացեալ ժողովեցան յարև էլեան կողմն անապատին 'ի քարեայ լեառն: և անդ զետեղեալ վառեցին զլապտերս և զմեծամեծ մոմս. կային ահաբեկ պակուցմամբ, և ձայնին կատարածին. և ըղձանային լուսոյ առաւօտուն:

Խազումք համաքեցան թէ անապատն միա հաղոյն քանդեցաւ ընդ այլ սահեալ գետնոյն, բայց արարչական խնամ գթածին Աստուծոյ հայեցեալ 'ի մշտապաղատ մաղթանս ողորմելեաց եղբարցն ոչ էթող նոցառ աւերիլ՝ այլ սա կաւ: քանզի արևմտեան կողմն անապատին, պարիսպն և հիւրատունն. և ախոռք անասնոցն, և համբարանոցքն, և մատն ինչ 'ի սենեկէ եղբարցն. և արևմտեան կողմն մեծ ի եկեղեցւոյն յետուստ կուսէ արևմտեան սեռանցն, որքա առնեքեան աւերեցան:

Այս յոյժ ահագին և ահընկեց էր գործ ցեալ նոյն, քանզի ոչ լեռնացեալ կոհակք ալեաց ծովու՝ որք զկետ միմեանց սահեալ ընթանան, սոյնպէս և հաստահիմ վէմք քարուհոյ վայրացն այնմիկ եղեն: Ո՛ի 'ի սրտէ լերինն յորոյ վէր թանահատն վանքն կայ շինեալ. 'ի խորոց անդնդոց բնականք վէմք լերինն սկսան պատռիլ. և հողով և խճով և մեծամեծ ի քարամբք, ի բերլ զառուն եկեալ զառ ի վայր հոսեր: և 'ի վերուստ եկեալ հոսանն իւրոյ բռնութեամբ և ուժգնիւ հոսմամբն զիւր առաջի վայրան 'ի բնականի տեղւոյն 'ի բացուստացեալ ընդ իւր խիտսն զինի միմեանց ընթանային իբրև յորձանս ծովուց եղևէջս առնելով: և այսպէս սա հեղուլ գնացին և հասին 'ի գետն մեծ որոտան,

որ

որ իմէջ ձորոյն անցանէ, և արգելին զգնացս
ջուրցն երբեմն ժամ ուրեմն, և ջուր գետոյն, որ
՚ի վերուստ իջանէր եկեալ ծովացաւ և լցաւ
տեղին և ապա՚ի կողմանէ հինչ եգիտ ինքեան
ճանապարհս գնալոյ՝ և քարինքն և հողքն, որք ար
գելան յերկր գետոյն եղեն բլուր մեծ։

Նոյնակ գերեզմանատունն անապատաւորացն էր
յարևմտեան կողմանէ անապատին, և ըստ հոսիլ
վայրացն այս գերեզմանատունս ևս հասարակ
միահաղոյն ամ՚ի միասին, խորագոյն և անդն
գոյին յատակաւն իւրով ոստեալ՚ի տեղւոջ
ջէ իւրմէ սահեալ գնացք բազմաւ հեռաւորու
թիւ՚ի վայրն ուրումն ղկայ առեալ կայացաւ։
Այլև՚ի սոյն տեղւոջէ էին թաղեալ սբ վար
դանն պօղոս, զորոյ զպատմութիւնն արարեալ
եմք յայլում Ճառի և սարգիս պարոնաէրն որոյ
սակս յանցեալ Ճառիդ պատմեցաք։ և արիստա
կէս վրդանն, որ զկնի սարգիս պարոնտիրին
եղև առաջնորդ անապատին։ և Ճգնաւորք և ըն
տիր և առաքինագործ աբեղայն տէր բար
սեղ։ սոքա չորեքեանս առընթեր միմեանց թա
ղեալք կային, և իվ իւրեանց չինեալ կայր մա
տուռն։ և՚ի ժամ հոսելոյ տեղւոյ գերեզմա
նատանն խնամն Այ եբր զգործ ինչ պանչէ
լեաց արար իվ սրբոցս, զի ամենևին գերեզ
մանք սոցա ոչ խախտեցան, որ և քարինք տապա
նացն ոչ թիւրեցան, այլ զգիրս իւրեանց գէպ
ուղիղ ընդ արևելս ընկալեալ կայացան, ոյք և
նախկին թաղեալքն են։ բայց մատուռն որ իվ
սոցա կայր փլուզեալ ցնդեցաւ։

Այս՚ի լինելն այսց ամենից գործոցս սոսկալի
խնամքն Այ ամենակալի, ոչ ումեք եղև ինաս
մարդոյ կամ անասնոյ, այլ միայն եղբայրս ոմն
ինաց իմէջ իւրոյ խղճին և անգէն մեռաւ՚ի ներ

քոյ հողին: զի ըստ սկսանիլ հոսմանն՝ի ժամ երե
կոյին, ոմանք յեղբարցն գնացեալ ազդեցին
նմա երանելոյ անդր՝ զի ի մեռանել՝ի ներքոյ հո
ղոյ, և նա՝ի վաղուց ժամահասակաց ցանկանալով
ապաստ մահուս՝ ոչ եկն արտաքս, այլ մնաց ան
դէն յուսով ակնկալեալ Տն՝ զի թերևս վե
րանապարհ մահուանն եւրոյ ընկալցի զայցելու
թիւն հոգւոյ եւրոյ, ՚ի բազմագութ Տէ Ա՛յ՚
Ասէ միւս այլ բնակիչք անապատին ամ
ենայն ժողովեալք էին՚ի լեառն, որ կայ յարևելից
կողմն անապատին, յորդաբղխիւք արտասուօք
և մեծօք հառաչանօք կոծէին զանձինս, և
աղաչէին զԱ՛՚ զի թերևս զերծցին՚ի սատակ
մանէ, և փրկեսցէ չինուճած անապատին՚ի փլմա
նէ, քանզի յուսահատեալք էին վասն ահագին
արհաւրացն եղելոյ, և մինչև ցլուսանալ՚ի լոյս
առաւօտու երկու շաբաթին, իբր զպաղա
տաւոր ոք յերկունս կային: Ասէ այն որոյ
գթութիւնն բնութիւ՛ք՚ն՝ աղբիւրն ողորմութե
Տ՛ր Ա՛՚ն՝ ոչ միայն զնա փրկեաց՚ի սատակմանէն,
այլև զանապատն ևս ամբողջ պահեաց և ոչ
եթող աւերիլ. զի ամենազօր աջոյն իւրով ան
խախտ պահեաց զանապատն բայ յառաջ սա
ղեալ աւերելոցն:

Ա՛ւ ոմն յեղբարց անապատին պատմեաց
այսպիսի տեսիլ երազոյ. ասաց թէ տեսանէի
զոմն չքնաղատես մեծաշուք պայծառիւ զգես
տու հեծեալ յբսպիտակ երիվար՝ և կայր ինքն
առնեաց եկեղեցւոյն, որում առաջի ժողո
վեալ եղբարցն պատմէին զանցս ահագին
վշտացն: Ասէ երևեալ փառատուր այրն զնոյն
երկրորդեալ խօսեր ընդ եղբարցն: Որ՚ի
կարգս խօսից իւրոց ասաց այրն փառատուր և ես
ըն այդց երաց կամ և հոգամ, որոյ սակս սա
կաւ

կաւ մի ցաւեցաւ ծունկս իմ, զի զոտս իմ եդեալ դիմ երեսաց քարանձաւիդ զդիմկա լեալ ունելն լերինդ, զի մի փլուզեալ ծածկե սցէ զանապատս եղբայրանց։ Եւ դուք մի ծուլանայք ՚ի գործոյ առաքինութե՛ն, եւ հանապազ գոհութի՛ւ փառաւորեցէք զՔ՚Ս՚ որ փրկեաց զձեզ։ եւ առ յապայն ևս փրկեսցէ ողորմութի՛ւնով։ որում փառք յաւիտեանս ամէն։

Պատմութի՛ւն վարդապետութե՛ն եւ վարուց սրբոյ վարդապետին պօղոսի։

ԼԳ։

ԱՌՔՐԴՈՔՊՆՏՆ պօղոս էր յերկրէն մոկաց ՚ի գեղջէն, զոր անուանեն քար։ եկեալ ՚ի տուրբ և ՚ի մեծահռչակ ուխտն վարագայ յարեցաւ առ կարապետ վարդապետն, զորոյ զմայկ անուննն ձագ վարդապետ ասէին, որում աշակերտեալ ուսաւ զամն գիրս հնոց և նորոց ստակարանաց, և երբեք կատարեալ եղև գիտութի՛ւն և հասակաւ՝ ետ նմա ձագ վարդապետն զնշխանութի՛ն վարդապետութե՛ն. և նա գնացեալ ընդ քրիստոնէից քարոզեր զպատուիրանս Ք՚Ս՚։ Ել՚ քարոզելով եկն ՚ի Թաւրէզ քաղաք, և անդ ՚ի կիրակէ զգործ վարդապետութե՛ն իւրոյ, և յամ աւուր քարոզիւ և դասիւ և յորդառատիւ վարդապետութի՛ւն լուսաւորեր զժողովուրդս քրիստոնէից՝ որք և պատահէին անդ։ Քանզի յամենից կողմանց եկեալ ազգաւորքն՝ որք գային ՚ի Թաւրէզ. երբեմն պատահէին լրոյ քարոզութե՛ն սրբոյ վարդապետին միսիթարեալք զՀոգւովն Հոգւով. և զօրհնութե՛ն մատուցանէին Ք՚Ս՚ տնօրէնին այնպիսեաց շնորհաց։

Ել՚ ինքն պօղոս վարդապետն. էր վարուքն

նը և առաքինի. Հանապազօր սաղմոսերգ. և
արտասուօք և մեծաւոր աղօթս արար. որ զգի
շեր շաբաթ աւուրն յորում լուսանայր միաշա
բաթ օրն. յերեկոյէ սկսեալ յոտին կանգնեը.
և մինչ՝ ի լուսանալն հակումն առնեը. և զայմ
շաբաթու գիշեր այսպէս առնեը. զկիսեսցուքն,
զկանոն գլուխն, զալէլուն խաղով ասէր Հան
գերձ ութ կանգնաւ սաղմոսին. և յառաւօ
տուն զքրիստոնեան խորհուրդ պատարագին մա
տուցանեը. այլև հրաժարեալ էր՝ ի գինեւոյ
և՝ի մսոյ ամենևին. ՝ի շաբաթ օր և կիրակի մի
այն ճաշակէր ՝ի նաւակատեաց կերակրոց. և
զայլ ամենեսեան աւուրս տարւոյն պահօք կայր
այլև ոչինչ առնոյր զինչս և զստացուածս յու
մեքէ՝ զի անարծաթ քարոզէր և թէ տայինն ևս
ժողովուրդքն ինչս. զայն ևս՝ ի պէտս գերեաց
և կարօտելոց և՝ի շինուածն եկեղեցեաց ծախէր.
այլև ուրև գնայր՝ ի Հանապարհ թէ հեռաւ
որ և թէ մօտաւոր՝ հետի ոտս գնայր. քանզի
զգիտս քարոզին և զայլ գրեանս ինքն և աշա
կերտքն իւր բառնային շալակով և գնային։
Այս՝ ի թաւրէզ քաղաքն թէ պէտ գոյր ժամա
տուն. բայց տեղի պատարագի ոչ գոյր՝ ինձա
կաս ասՙ ինձին ժամատան շինեաց զգեղեցիկ
խորան պատարագի։

Այս ժողովուրդքն յոյժ սիրէին զնա վասն
Հիմարտից վարուց նր. և վաճառականքն, որք
ելին յերկրէն գողթանց աղաչէին զնա գնալ
յերկիրն իւրեանց՝ ի քարոզութի. յորոց մի եր
ցընեցի խօջայ Հայրապետն և այլք ևս ընդ նմա.
և զայս բան՝ ի բազում աւուրս թախանձէին։
Վասկ վրդապետն Հաճեալ՝ ի բանսն գնաց՝ ի գա
ւառն գողթանց և եկեալ՝ ի գիւղն ագուլիս։
Այր անդէն եկեղեցի մի առաքելաշէն զոր

մի

մէ ասէին թէ սրբոյ առաքելոյն Թադէոսի չեն նեաղն է. որև յետ բազմաց ամաց գննի բանալոյ դրանն. մեք ևս տեսաք զեկեղեցին զայն։ Այս էր դուռն եկեղեցւոյն այնմիկ՝ի բազմաց ժամանակաց ինքնին փակեալ առանց նգի և փակաղակի. և թէպետ բազումանգամ աշխատեալ էին և ջանացեալ զի բացցեն՝ և ոչ էր լեալ հնար բանալոյ. վնորոյ վհատեալք էին և իբաց կացեալք։ և փակումն դրանս այսմիկ ամենեւին ոչինսուբ պատմեալ եղև վարդապետին։

Այս յորժամ էհաս գիշերը շաբաթուն՝ի լոյս միաշաբաթին. եկեալ վարդապետին ըստ հանապազորդ սովորութեե իւրոյ է կաց առաջի փակեալ դրան եկեղեցւոյն՝ զի հսկումն արա րեալ զգայգապաշտօնն կատարեսցէ։ և կա ցեալ առաջի փակեալ դրանն սկսաւ՝ի խորս սրտի իւրոյ ուժգին գոչմամբ և յորդահոս արտասուօք աղաչել՝ և ինդրել՝ի հեշտալոյ տեառնէ զբացուումն դրան եկեղեցւոյն. զի ըե կելով սրտիւ հեզոյր զանձն առաջի Տ՚ն յոր դահոսիւք արտասուօք. զոր բղխեր յաչացն իբրև զաղբիւրս։ Այս նախ քան զսկսանիլ հսկմանն արար զդուռնաբացէք, և իբրև բախեաց զդուռն երիցս անգամ և ասաց. բաց մեզ տէր, բաց մեզ տէր, բաց մեզ տէր զդուռն ողորմութե քոյ՝ որ ողբալով կարդամբ առ քեզ։ և շնոր հօքն Ա՚Յ առանց ուրուք մերձենալոյ առժա մայն ինքնին բացաւ դուռն։ Այսկ որք մերձն կային՝ի քահանայից գեղջն և յաշխարհական նոց հնացեալ զարմացեալ ապուշկային. և ապա եկեալ՝ի միաս վաղվաղակի ընթացեալ ազդ առնէին ամի ժողովրդեանն։ որոց՝ի լսելն, թողեալ զտունս և զընտանիս՝ի խոր գիշերին փութանակի անդր ժամանէին մե

ծամածիք և փոքունք. և՛ի տեսանելն զօրն նոր
թէ՛ի քարձունս վերատաքեին Ա. Յ. Ա. Ս. իբրև
բացաւ դուռն եկեղեցւոյն. մտեալ՛ի ներքս ա-
մենիւ ժողովրդեամբն՝ ուրախութիւ և ցըն
ծութիւ անդէն՛ի նմին եկեղեցւոջ սկիզբն ա-
րարին գիշերային կարգին։ և յաւուրսն
մատուցին զիրկական խորհուրդ պատարա
գին. և ամբն՛ի մի բերան օրհնէին զՏէրն
գործն Ա՛ի՛ որ արար զնա արժանի այնց պար
գևաց. և հնչեաց հռչակ լոյս այսմիկ ընդ
ամէն կողմանս գաւառին իմիջ քրիստոնէից՝ և
այլազգւոյ. և որք լսէին հիանալով օհէին զԱ՛ի
Ա. ՐԴ՛ի բանալ փակեալ դրանս այսմիկ, մեծ
ինն խորհուրդ յայտնեալ ցուցաւ. քանզի ը
նդմին բացաւ և դուռն քարոզութիւ բանին կե
նաց յաշխարհս արևելեան. որք ցայն վայր՛ի
խոր խաւարի անգիտութիւ նստեալ կային. ոչ
թէ՛ի ժամանակս կռապաշտութիւ, եկեղե
ցականք և աշխարհականք։ և ոչ ՏՐէն Ա՛ի՛
արեգակն արդարութիւ ծագեցաւ յաշխարհ,
և լուսաւորեաց զամենեսեան հաւատով Ա՛ի՛
գիտութիւ. այսպէս և աւր վրդովման պօղոս ըզ
կողմնս արևելեան. վնզի եբարձ՛ի միջոց զմի
աւելորդ անկարգութիւն յեկեղեցականաց և
յաշխարհականաց. և կարգաւորդեալ շքե
ղացոյց զամեն ուղղիւ քարոզութիւ։ վնզի յետ
բանալոյ դրան եկեղեցւոյն՝ բացաւ դուռն
հաւատոյ աշխարհիս արևելեան՝ քարոզութիւ
և ամբծիւ և անկեղծիւ վարդապետութիւ սուրբ.
զի աւաքելաբար չըՔեղչանէն տեղիս քարոզէր
զբանն կենաց. կարգեր զքահանայս, շինէր զ
եկեղեցիս, և հաստատեր զբաւրի կարգս յեկեղե
ցիս և՛ի գիւղս. ժողովէր զմանկունս յուսումն
սրբոյ գրոց. և՛ի տեղիս տեղիս հաստատեր
զդպրս

զդպրատունս՝ և յիւրոց աշակերտաց կացուցա
նէր զդպրապետս. և զմանս՝ի մանկանց զպատ
շաճաւորս ընդ իւր շրջեցուցանելով ուսուցա
նէր. որպէս ամքն հասին աստիճանի՝ աբեղայ
և երէց՝ բաւական ինքեանց և ժողովրդեան։
Յորժամն տեղիս ուրբև շրջեցաւ նա շինեաց
զեկեղեցի. քանզի յառաջ քան զնա յամն տե
ղիս ոչ գոյր եկեղեցի. և թէ ուրեք գոյր եւս,
և այնեւս անշուք, և անճահ. եկեղեցի անուն,
խրթին և նսեմ, խարխալեալ և բլբլկեալ.
լցեալ հողով և մխրով. որով ձևն և գիրն
թիւր և թէք։ Այսոկ սա ուրբև հասանէր, հմնար
կէր զեկեղեցիս պատշաճաւորիւ ձևով՝ գեպ
ուղիղ ընդ արևելս ունելով զդիրս՝ գեղեցկիւ
շինուածով խորանքն և լուսամուտքն և կա
թուղիկէն և այլքն ամքն։

Այս ըստ այմ սարսափ քարոզելով և զեկեղե
ցի շինելով եհաս մինչ՝ի գիւղաքաղաքն սա
տապատ. և նախ զնոցին վանքն շինեաց՝ որ յա
նուն սրբոյն ստեփաննոսի նախավկային է ամ
րով պարսպիւ, և երկաթապատիւք դրամբք. և
յետ աւարտմանց վանիցն սկսաւ զգեղջն եկե
ղեցին շինել. ըստ թախանձանաց ժողովրդեան
գեղջն. և վասնզի եկեղեցին փոքր էր և ոչ էր
բաւական տանիլ զժողովուրդսն՝ զի բազում
էր ժողովուրդն. ընդ որոյ կամեցան՝ի խցիցն
որք շուրջ զեկեղեցւոյն էին քակել և խառնել
յեկեղեցին՝ զի մեծ ասցի։ Այսոկ աբեղայքն.
որք բնակէին՝ի գեղջն. և էին տեառքք խցիցն
խոժոռեալք ըմբռոստացան. և ոչ թողուին
քակել զխուցսն, բայց ժողովրդոցն ոչինչ
զփոյթ արարեալ զամբոխմանէ նոցա. այլ դի
մեալք իւրաքակեցին զխուցսն առ որ գժուա
րեալ աբեղայիցն՝ գնացեալ՝ի վանքն առին
զեպ

զեպիպօռունն և եկին ՚ի գիւղն. և արարին զաղմուկ մեծ. և զբանս անպատշաճս ասէին վարդապետին: Իսկ սրբոյն բերեալ յինքեան զնոսա առանձինն ՚ի տեղւոջն Ճշմարտի հեզոյն Յիւ. խորհելով ՚ի մտի թէ հալածեացեն զձեզ ՚ի քաղաքէ յայս ժամանէ՝ փախիջիք ՚ի միւսն. վաղորդի զանխուսափ յամէ եղեալ ՚ի գիշերի լուեցեայն հետևեցաւ գնալ յայլ գիւղ: Իսկ ժողովուրդքն իբրև զգացին զգնալն վարդապետին. յայնժամ գիմեալ իվի աբեղայիցն հարկանելով քարիւ և փայտիւ արտաքս վարեցին ՚ի գեղջէն. և վաղ վաղակի ընթացեալ զկնի վարդապետին բազմօք աղաչանօք դարձուցեալ զնա ածին ՚ի գիւղ անդր: և սկսան շինել զեկեղեցին լայն և ընդարձակ՝ և բարձու շինօճածով. և կաթուղիկէ իվի յօրինեալ: նոյնպէս և զայլ յարկս տանցն և պարսպին: Իսկ աբեղայքն և եպիսկոսունքն իբրև տեսին թէ ինքեանք ոչ կարացին ինչ ստնա նել վրդապետին. գնացեալ ՚ի դարաշամբ զամն եպիսկոսունս նախավկայն վանացն միաբանեցու ցեալ ըն ինքեանս առեալ եկին իվի վրդապետին. ըստ օրինակի թզուբացն ամաղեկայ որք միաբա նեալ եկին իվերայ զօրավարին Յ. Յ յեսուայ. բացց ոչ նոքա անդ պարտեալ գտան. այլնպ և սոքա աստ: վնզն թէպետ բազումանգամ հակառակեցան վրդապետին. այլ նա ամենևին ոչ լքաւ ՚ի բարւոք յառաջադիմութէն:

Իսկ միաբանեալ աբեղայքն առաւելևս դրդեալ ՚ի նախանձոէ գնացին առ մելքի սեթ կաթուղիկոսն՝ որ զիչխանութէն կաթուղիկոսութէն ղաբալայիւ առեալեր ՚ի պարսից թագաւորէն. և այնքան դրդեցին զնա ՚ի բարկութէն մինչ զի բազումանգամ առաքեաց առ վրդապետն բանս սպառնականս և յանդիմանութէն. թէ եղեալ

յերկրէս

յերկրէս մերմէ. և գնասցես յերկիր քո ուսանի եկեալ ես՝ զի ոչ է պիտոյ մեզ խաբեբայ և նո ծահանուկ քարոզուքն քո. և ոչ կեղծաւոր վարքն քո. ասացեալ ոչ՝ առակ նշաւակի, և այսմ կատականաց լինիցիս ՚ի ձեռս իմ։ Այսկ վրդովեան բնաւ ոչինչ առնէր փոյթ զայնմանէ՝ վնաս յոյսն հաստատուն եր ՚ի Տէր. այլ հանապազ ջրէր, և քարոզէր, և շինէր զեկեղեցիս, և յարդարէր զամենեսեան ուղղութեամբ գոք և սահմանադրութեբ։

Այսկ յետ ամաց ինչ անցելոց՝ կԹղկոսն մեռ քինէր և վրդովեան պօղոս պատահէցան միմեանց՝ ինաիչեան քաղաքի. և կԹղկոսն զԹոյնս և զմաղձս դառնութեբ, զոր ՚ի բառնամ ժամս կաց մԹերեալ ունէր ՚ի սրտի. յայնժամ ժայռ քեաց իմբ վրդովտին։ և յետ բաղմաց յանդիմանութեց և կշտամբանաց և անպատեհից բանից՝ զոր խօսեցաւ կԹղկոսն յերեսս վրդովտին. և զայս ևս ասաց Թե զամն եկեղեցիդ, զոր դու շինեցեր իվերայ քոյ գլխոյ քակեցից։ և հրա մայեաց նմա ելանել յայսմանէ աշխարհէ. և գնալ ՚ի տեղի իւր. և Թե այլևս յամի՝ այնուհե տև մատնի՚ի ձեռս աշխարհակալաց Իշխանացու և ոչնչ գոյր օգնական՚ի կողմանէ վրդովտին. ոչ եկեղեցական և ոչ աշխարհական։ վնաս ամենե քեան երկնչէին՚ի կԹղկոսէն. զի Թագաւորական իշխանութեբ վարեր զկԹղկոսութենն։ Այս զագս որոյ անձամբ լեալ վրդովտին՝ եղեալ ՚ի նախչեւանայ գնաց՚ի գլուխն շամբ՝ զի գնասցէ ՚ի տեղի իւր. և ըստ հանապազորդեան սովո րութեբ իւրոյ որ իմբ գիշերի աղօթէր վարդա ովտն. և յայնմ գիշերին յետ աղօթիցն խԹեաց՚ի կողս աշակերտին՝ և զարԹոյց զնա. զարԹեան և այլք ոմանք ևս. սկսաւ հարցանել ցնոսա

Թէ

թէ զինչ բարեաց թուի ձեզ արիանալ ընդդէմ փորձուածոյս։ դիմակայիլ խառնուածոյս այսմիկ և քարոզել զբանն կենաց։ թէ տեղի տալ և հեռանալ ի շփոթէ սոցա։ Նոքա աշակերտացն տուեալ զպատասխանի։ դու ինքնին տե՛ս անես զնաւաբար անդիտութեան։ թէ որպէս սփռեալէ իւրոյ ժողովրդեանն։ և զայնմանէ թէ ոչ էբաց Տէր զդուռն քարոզութեան։ քանզի զօրինչ և քարոզես վաղվաղակի արդիւնանայ։ արդ մի գուցէ վհատիցիս զի Տէր Յ ձեռնտու է քեզ։ պարտ է քեզ արիանալ և համբերել փորձուածոյ վն օգտի ժողովրդեան՝ և քարոզելոյ զբանն կենաց։

Նոքա ընկալաւ զբանիաւերս զայս ի նոցանէ սէր վարդապետն։ յայնժամ ասէ ցաշակերտսն իւր։ արդ որդեակք իմ, որովհետև այդպէս ասացէք։ պարտէ մեզ գնալ առ թագաւորն և առնուլ հնազանդ զհրաման վն շինութեան եկեղեցեացս։ և ես ակնուն իմ ի Տէ զի տացէ թագաւորս զհրամանս։ Արդ եթէ առնումք հնազանդ զհրամանս զայս քաջութեամբ անուն է մեզ։ և թէ սպանցեն զմեզ վարձս բարեաց ընդունելոց եմք ի Տէ ըստ վաստակաւորաց ծառայից նր։ և աշակերտացն ևս վկայեալ թէ յոյժ բարի է այդ խոհուրդ։

Նա նոյնժամայն ի նմին գիշերի յարու ցեալք ելին ի շտեմարանէ անցին զգետն երասխ։ և հետևեցան ի գնալ առ թագաւորն, որ էր ինքն առաջին շահաբանն։ վ առնելոյ ի նմանէ զհրաման շինելոյ զեկեղեցի։ և յետ առարտման կաս նոյն սաղմոսին, զոր ասէին։ զՀանապարհայն մինչ երթային։ պատահեցաւ լինիլ քարոզն այն որ ասէ։ վ ուղղելոյ զգնացս մեր ի Հա նապարհս խաղաղութեան զտէր աղաչեսցուք։ և վ խոր

վը խորտակելոյ զհակառակորդն վաղվաղակի
ընդոտիւք մերովք. ղտեր։ յայնժամ ասէ
վարդապան ցայնոսիկ որք ընդ նմա է ին. տեսէք
որ դեակք իմ, զի ուղիղ է ճանապարհս մեր
ըստ վկայուԹե՛ սաղմոսիս. որով առաւել հաս
տատեցան, և ուրախացան. և մեծաւ յուսով
երԹային։

Եւ եղև իբրև հասին ՚ի գաւառն, զոր՝ ա
րազբար ասեն՝ և ՚ի տարաժամել աւուրն
մտին ՚ի գիւղ մի այլազգեաց առ իօԹել զգի
շերն ղայն. և տեսին, զի այր ոմն մահմետա
կանաւ հաւատով եկն ընդառաջ նոյ՝ տղայքը
և ասէր. խնդրեմ ՚ի ձէնջ վը՛յ մի գարշիլ
յայլազգուԹե՛ իմմէ այլ խոնարհիլ յաղաչանս
իմ, և գալ ՚ի տուն իմ. զի հիւրընկալ եղէց
ձեզ։ քանզի ուխտեալեմ վը՛յ. զի յայսմ աւ
ուր առանց հիւրի ոչ ձաշակեցից ինչ. և մինչև
ցարդ սպաս կալեալ կամ իմէջ շինիս. և նայ
իմ վը՛ հիւրն. և արդ զձեզ առաքեաց վը՛ն. վը
որոյ յօժարուԹե՛ խնդրեմ զգալն ձեր ՚ի տուն
իմ։ Եւ երանելոյն վարդապետին տուեալ ցնծու
Թե՛ զպատասխանի առնն, և ասէ. այդպէս եղիցի ոմպ ասացեր դ. երԹիցուք ՚ի տունդ. զգի
շերն ղայն օԹեցան ՚ի տուն առնն այնորիկ. և
այրն յոյժ բարւոք սպասաւորեաց նոցա ամենեքեան
պիտոյիւք և հանդուցանելով։ և յառաւօ
տուն մինչ կամեցան ՚ի գնալ՝ եկեալ այլազգին
աղաչէր. խնդրէր և ասէր՝ Թէ ոչ գոյ ինձ
զաւակ և յիշատակ յերկրի. խնդրեմ ՚ի ձէնջ
առնել զաղօԹս վը՛ իմ. ոպ զի լինի ինձ զաւակ
քանզի կին իմ ամուլ է։ Եւ սրբոյ վարդապետին
համբարձեալ զմշտատարած ձեռանն ՚ի յերկինս
և անդառնալեօք աղօԹիւքն խնդրեաց վը՛յ
զաւակ նմա զզաւակ. իսկ հեշտալուր Տ՚ին. զոր
խոստա

խոստացաւ ծառայից իւրոց Թէ զամ զորինչ և խնդրեցէք հաւատովք, առնուցուք· աղօ Թիւք սրբոյ վարդապետին պարգևեաց առնն այն միկ զաւակ· ոմն և յայտնեաց նոյն այր։

Յետ այսորիկ եղ անտի վարդապետն և գնաց յերկիրն աղուանից ի զարաբաղ· ի տեղին որ անուանի քօԹուկլու· քանզի անդէր բանս կեաց Թագրն չահաբաս առնիւ օպայիւն իւրով։

Ոսկ յորժամ յանդիման եղև վարդապետն Թագրին· երևեցոյց Տէր չնորհաւոր ծառայն իւր առաջի աչարկու և այլազգի Թագրին· և ի հարցանելն արքային ցվարդապետն· Թէ զինչ խնդիր կայ քո ի Թագրու Թէս մերմէ· պատաս խանեաւ ասաց վարդապետն· զի խաղաղարարաւ Թագրու Թէ քով արքայ ոչինչ կայ պակաս յա մենից բարեաց ազգիս Հայոց՝ բայց միայն աղօ Թից· զի ոչ գոյ տեղի աղօԹից՝ զի աղօԹես ցեն առ Ա՛Ծ վն աշխարհի՝ և վն կենաց Թագրին· զայս խնդրեմ յարքայէ զի տացե ինձ զհրաման, և զհրովարտակ չինելոյ զեկեղեցի· և այսմ ԹԷ եցե վարձք ինչ եղիցի Թագրին· և Թէ եցե մեղանք ինչ եղիցի ինձ· Ա՛Ծ ի լսելն զայս ար քայի զուարձացաւ յանձն իւր· և բարձու բար բառով ասաց նախարարաց իւրոց· իշխանք և դատաւորք զինչ արժան և ուղիղ Թուի ձեզ՝ զհրաման տալ զեկեղեցի չինելոյ՝ և Թէ արգե լուլ· դարձեալ ինքն փուԹանակի արար պա տասխանի իւրոց բանիցն և ասաց· ոչ է պարտ արգելուլ· այլ արժան է տալ զհրաման չինե լոյ՝ քանզի և այնք ևս Ա՛Յ տունք են· Ա՛Ծ առ ժամայն հրամայեաց գրել զնոսին՝ կնքել և տալ նմա· և իբրև կատարեցին և ետուն ցվարդապետն զԹուղԹն· և նա տարեալ իբացեայ ետ ըն Թեռնուլ· և ետես զի ոչ էր այնպէս օգտա

կար, որ բաւական լինէր կարեաց ներկայի ամա
նակին. վն որոյ ի պատճառէս հարկեաւ կրկին
անգամ կացեալ յանդիման արքային. և յու
առնէ նմա զխնդրելին իւր զՀրովարտակն. և
իբրև վերահասու եղև Թագն ամէ դիտաւորու
Թէ մտաց վարդապետին. և յայնմժամու Թագն
արտաքս ելեալ ի խորանէն երթևեկս առնէ
լուլ Հեմբը. և նոյնժամայն կոչեաց զմիոմն ի
գրչացն նատոյց ի գետնի առաջի իւր. և արքայ
կացեալ յոտին ինքն ասէր, և գրագիրն գրէր.
մինչև կատարեաց զամն բանս գրոյն. և ապա
հրամայեաց նոյն առնն գրչի շրջեցուցանել առ
ամն իշխանս զի ձեռնագրեսցեն և կնքեսցեն.
և իբրև կատարեցաւ ամ, բերեալ ետուն ցվարդ
պետն զՀրովարտակն. և արքայ վրդովեցաւ
ցեալ զՏՀ. առեալ զՀրովարտակն արքունա
կան եկն յարևելեայ երկիրս Հայոց. և այնու
հետև աներկիւղ եւնա վայելուչ սկսաւ շինել
զեկեղեցիս. և համարձակ շրջիլ և քարոզել.

Ի սակ կՀ՝ զկոմսին մելքիսԹի առաւել մախա
ցեալ ընդ վրդովետին պողոսի, խօսի զբանս զրպար
տանաց ի կողմանէ վրդովետին ընդ մեծի և հզօ
րի իշխանին ամիրգունայ խանին. որ էր իշխան
երևանայ. և ասէ, այր մի ստամբակ և անՀնա
զանդ և օտար՝ յաշխարՀէն մարաց. քանի ամ
զի շրջագայի յերկրիս պարսից. և մանաւանդ
՝ի քում իշխանութեդ գաւառս. և ստուէ և խա
բեբայիւ քարոզութեբ և կեղծաւորիւք վարուք
Հաւանեցուցանէ զամ մարդ ինքեան. և ոչ
միայ ոսկի և արծաթ և այլինչ ստացուածս առ
ոք՝ այլ զամ կազապաեալ յամենեցունց և ա
ռեալ առաքէ յերկիր իւր. քանիցս անգամ
պատուիրեցաք նմա բանիւք. նաև երես և ե
րես ևս ասացաք նմա ելանել յաշխարՀէ ասեմ.

և գնալ՝ի տեղի իւր. և նա ոչինչ արար ղիտելի՝ի մերոց բանից. և կամաւն էած թագաւորականի հրամանին. որ կայ՝ի ձեռս մեր. այլ գործէ ըստ հաճոյից կամաց իւրոց. քանզի անհնա զանդ է իշխանաց և պետաց:

Վ Ետրոյ և խանին կոչեալ զոմն զինուորս առաջի՝իւր՝ և ասէ, հրաման է յիշխանութենէս մերմէ գնալ քեզ յերկիր տերութենն մերոյ շրջիլ և գտանել զվարդապետն պողոս և ածել այսրէն առ մեզ: Նոքա զինուորին գնացեալ որ նեղով գտանէ զնա՝ի գիւղն ագուլիս. և անտի առեալ զնա ածէ յերևան քաղաք: Յա՝ի գալն յորժամ եկեալ հասին՝ի դուռն զայն գիշերն անդէն օթեցան. և կայր՝ի գիւղն յայն այր ոմն քրիստոնեայ՝ որոյ որդւոյ ձեռն գօսացեալէր՝ զոր ածեալ առաջի վարդապետին խնդրեր աղօթել իմ՛ն նր ոմն զի բժշկեսցի ձեռն մանկանն: Նոքա նբ վարդապետն կալեալ զձեռանէ մանկանն, և աղօթեաց իմ՛ն նր. և ասաց ցհայր մեր որ յերկինս, և ետ ցհայրն որ առեալ գնաց: և յայգ յառաւօտուն առեալ զորդին և եկեալ առաջի վարդապետին երկիր պագանէր և համբուրէր զոտս նր. գոհանայր և զընորհս խոստովանէր զնմանէ. և ցուցանէր զձեռն մանկանն ամենեցուն թէ աղօթիւք վարդապետին բժշկեցաւ ձեռն մանկան իմոյ:

Յլեալ անտի եկին՝ի քաղաքն երևան. և զի նոճորն, որ էած զվարդապետն. ՝ի նոյնում աւուրն յանդիման կացոյց զնա խանին. իսկ խանն ոչ ընկալեալ էր զնիւթ՝ի կիթ՛ղկանէն. զբազում մախանս և զդառնութիս ամբարեալ ունէր՝ի մտի. զի յոքնակի կիրս չարչարանաց անցուսցէ զվարդապետն: այլ այն, որ թէր է թէրոյ՝ և ՏՀ տերանց, որ՝ի ձեռնին ունի զսիրտ ամենից բըն-

նաւորաց

նաւորաց ըստ իմաստնոյն սաղմոսին. առ ժա
մայն դարձոյց զսիրտ խանին՝ի քաղցրութիւն.
ոչ արտաչէսի արքայի իշխի մեւրտքէի և բար
կութիւն իշխի Համանայ։ Վասն ընդ ակնարկել
խանին յերեսս վարդապետին՝ ոչ թէ զբանս բար
կութեան ասաց կամ զայրագնեալ դէմն երևեցոյց
նմա. այլ մեղմիւ և հանդարտիւ բանիւ ասաց
նմա. այսօր կացջիր առ մեզ՝ քանզի մեզ հիւր
ես. իսկ՝ի վաղիւն տարայց զքեզ ընդ իս առ
կաթողիկոսն և հաշտեցուցից զնա ընդ քեզ. քան
զի մեկնիսէթ կաթողիկոսն հրաւիրեալէր զխանն
իւրովք բարեկամաքն՝ի պատիւ յերկրորդումն
աւուրն. սորին վասն ասաց խանն. Թէ տարայց
զքեզ ընդ իս առ կաթողիկոսն և հաշտեցուցից։

Իսկ՝ի վաղուընեան աւուրն մինչ երթայր
խանն՝ի կոչն կաթողիկոսին. տարաւ ընդ իւր և
վրդովեան. և իբրև էհաս ժամ՝ խօսել՝ ասաց
խանն ընդ կաթողիկոսին. արդ յօժարու՞թիւն սրտի
քումդ զայս կամ՝ի քէն՝ զի դու հաշտեսցիս ընդ
վրդովտին՝ և լինիցէ ոչ զհայրն և զորդի. զի թէ
պետ շրջի նմին ժողովրդեանն. ոչինչ առնէ
զգործ կամ զվնաս արժանի դատապարտու
թե՛ն. ոչ ինձ՝ ոչ քեզ՝ և ոչ ժողովրդեան. և ես
կամիմ զի միմիջ ձեր խաղաղութիւն և սէր հաստա
տեսցի։ Իսկ կաթողիկոսն իբրև եւտես. թէ զորինչ
խորհեալ էր՝ի մտի. և խօսեալ էր ընդ խանին.
այնպէս ոչ եղև. այլ նորինն ներհակն. և թէ պետ
ոչ կամէր հաշտիլ՝ այլև ընդ իմանալ հրամանաց
խանին անմարթ վարկանէր՝ զի՝ի չահել զսիրտ
տըն նր կոչեալ էր. և մանաւանդ այնքան պա
տուհասօրայ արանց միջի. և իւր իւրոյ սեղա
նոյ, և յիւրում տան։ Վասն որոյ ակամայիւք կա
մօք վերերևութիւս և կեղծաւորելով սրտիւ
առնէ զհաշտութիւն ընդ վրդովտին ըստ հրա

մանաց խանին: Եւ յետ խրախուսելոյ յորժամ հանդերձեալ էր ի գնալ խանն. ասէ ցկին ի կոսն. վ ըդ ա յս այս եղիցի քեզ յանձին յայսմ գիշերի. և ի վաղիւն ի գալն քո առ իս ընդ քեզ բերցես. զի ուսնիմ գործ ինչ ընդ դմա: իսկ ի վաղիւն կին ի կոսն ինքն ոչ գնաց այլ զոմն յետակայաց իւրոց եղեալ ընդ վրդ ա պետին առաքեաց առ խանն, իսկ խանն պատուհասեալ խիստ ըզայեաց զվրդ ա պան. զի էարկ իվնն զպատուհասն և զոսկէ հուսն կապայ: Եւ դարձեալ կոչեաց զնոյն զինուորն, որ բերեալ էր զվրդ ա պն, և ասաց նմա. արդ առեալ զվարդ ա պաս զայս տարեալ հասուսցես ի տեղին. ուստի և դար ձուցեր զդա. և յանձնեսցես արանց տեղւոյն և ապա դարձցիս այսրէն: իսկ զինուորն և վարդ ա պան երկրպագեալ իշխանին եղեալք յերեսաց նո ր ն գնացին դէպ ի գաւառն գողթան:

Իսկ արքն, որք էին նախանձաւորք ընդ վարդ ա պին. իբրև տեսին թէ մատնութիւնն, զոր արարին առ ամիրգ ունայ խանն՝ ոչինչ կարացին ստանալ վարդ ա պին. վնորոյ սովիմբ օրինակաւ միւսանգ զմատնութի ն արարին առ ղազ ղայ խանն. որ էր առաւել խրոխտ և վհատ գոյն փառաք՝ և ամիւ որպիսութ ի ք քան զամիր գունայ խանն: և էր ղառ ղայ խանն իշխող քա ղաքին Թաւրիզոյ. առ որ գնացեալ մեկ թ կ ի ղկան ինքն, և այլք ևս յեկեղեցական նաց և յաշխարհականաց. և արարին զամբաս տանութ ի զպղծոսկ վարդ ա պէ. և ղարչղայ խանն առաքեալ զզինուորս տարաւ ի Թաւրէզ զպղծոս վարդ ա պան: Իսկ կատարուա ծ գործ ոյն եղև՝ ոչ և առ ամիրգ ունայ խանիւն կատարեցաւ: և այսու ևս յամօթ լեալ պարտեցան նախանձաւորքն:

Այլ յետ անցից պատմելոցս ասի և ևս դէպս դունից. մինչ շրջէր պօղոս վարդապետս քարոզութիւն իմն ի քրիստոնէից ըստ հանապազորդի սովորութեան իւրոյ պատահեցաւ նմա սահակ կաթուղիկոս եղբօրորդի մեր քեռի կաթողիկոսին. և այլք ևս՝ի նոցին համախոհացն. և յորում աւուրս խոշտանգեցին զնա ասելով՝ լուեա դուն՝ի քարոզութենդ. և պօղոս վարդապետն ոչ կամեր լուել՝ զի կարի յօժար և փոյթ եր՝ի քարոզութիւն։ Այլ ներհակքն կարկաւեան և բազմահնարիւք պարաւանդիւք խորամանկութեամբ և զրպարտութեամբ մեքենայիւք ձմլեալ կո ըացուցին զնա ասելով. դուն մի ևս յաւելցիս՝ի շրջել առ ժողովուրդս և քարոզել. այլ տուր մեզ ձեռնագիր վկայութեամբ մահմետականաց՝ թէ այսուհետև քարոզես՝ լինիցիս թշնամի թագաւորին. և մահու և սպանման պարտական։ Նա՝ի բազում աւուրս յոքնազանիւ կերպիւ ձնշելոյ ներհակացն զվարդապետն մնաց անձար. զի լինքն միայն եր ընդդիմակայ նոցա առանց օգնականի. Թէպետ՝ի քրիստոնէից բազումք կային բարեկամք և սիրօղք վարդապետին. այլ վա՜յ երկիւղն ներհակացն, ոչոք նչխերը օգնել վարդապետին. վա՜յ որոյ մնաց անձար, ետ նոյ զձեռագիրն այսպէս։ ես պօղոս վարդապետս եհաս ետու զձեռագիրս այսուհետև ոչ շրջել և ոչ քարոզել. և թէ զայսոսիկ առնեմ, լի նիմ ես թշնամի թագաւորին։ Այլ երբ առին ներհակքն զայս ձեռագիրս՝ի պօղոսէն. ուրախ եղեն անչափ եւ խնդութիւն։ և այնուհետև սկսան պօղոս վարդապետն զնաց՝ի մեծ անապատն՝ կայր միակեցութիւն լռեալ՝ի խցի. մշտամատոյց աղօթիւք խօսակցելով ընդ Աստուծոյ անդէն և ոչ եղ արտաքս յանապատէն մինչև ցվախ

Ձան կենաց եւ բոց՝ որ Հանգեաւ՝ի Վ՟ն. և ան
դէն թաղեցաւ: և եղև վախճան սո՟ա. Հազար
և վաթսունևինն ամի Թուականի մերում. որ և
՝ի գերեզմանէ նո՟ր զբաղում գործս պատչելեաց
լսեմք՝ի հիւանդս և՝ի ցաւագարս ո՟ոք յուսով
երթան առ նա. և առնուն զբժշկութիւնս իւրա
քանչիւրոց ցաւոց չնո՟հօքն Վ՟ն Ի.Ս մերոյ:

Վ՟ վարդապետութէն և կՀիվկսութէն տեառն Ա՟օսէսի:
Ընդ ո՟ոմ և յաղագս նո՟ոգութէն լուսաւո՟չի
սրբոյ Ա՟թոռոյն Էջմիածնի:

Ի Գ:

ԿԱՑԻՆ Ա.ՀՐԻՒՏ ՍԻՐԻ.

ամուսնո՟ւ և բարեփառ Հայրս մեր տէր
մ՟օսէս կՀիվկոսս. էր յաշխարհին
սիւնեաց՝ի գաւառէն բաղաց.
ո՟ր այժմ ասի աՀանան. ՝ի գեղջէն, ո՟ր անո՟ւա
նի խո՟տանան: Այլ մինչ էր նա ամաց Հնգե
տասանից աւելի կամ պակաս. եւո՟ւն նմա զա՟
տիՀան քահանայութէն. և օրՀնեցին կո՟ւա
կրօն աբեղայ:

Այլ դէպ եղև պատահիլ նմա տիեզերալոյս
վարդապետին սրապիոնի. և առ նա յարեալ աշա
կերտաւ նմա. բայց վախճանն սրապիոնի փո՟
թով ժամանեաց իմ՟ոյոր՟ում ժամանակի տՀաս
էր տէր մ՟օսէս ո՟ամամբ և տաճկաւ: բայց
սրապիոն վարդապետն մնոք նկատեալ իմանայր
յոգիս իւր՝ զի չնո՟Հ ա՟ծային երևիւր առ տէր
մ՟օսէսն՝ ընդ ո՟ոյոյ ցաւակ ցաբար Հոգաց զնա.
վ՟ն զի կոչեաց առ ինքն զաւագ աշակերտն իւր
զկեսարացի դրիգո՟ր վարդապետն՝ և յանձնարար
նմա զտէր մ՟օսէսն ասելով. յանձն առնեմ զա
քեզ՝ զի փո՟խանակ իմ Հոլո՟ւեալ պահեսցես
զսա՝ և Հասուցեալ յարքունս Հասակի, և
վարդապետական ո՟ամանն. և տացես զգաւազան
և զայս

և զպատիւ վարդապետական. և եղիցի օրհնութիւն
իմ իմոյ քո և դորա:

Այլ եթէ վախճանի սրապիոնին մնաց տէր մո
սէս առ գրիգոր վարդապետն յաշակերտութիւն
նր. և զկնի սուղ ինչ ամաց խնդրեաց տէր մո
սէս զՀրամանն ի գրիգորէ վարդապետէն՝ զի գնաս
ցէ յեհեմ յուխտ և յերկրպագութիւն տնօրինակա
նաց տեղեացն Քրիստոսի: Եւ նա ետ զՀրա
մանն որպէս եղեալ տէր մոսէս գնացեալ էհաս
յեհեմ: և կատարեաց զուխտ ամենից տնօրինակա
նաց Տեառն: Ապա անտի գնաց յաշխարհն ե
գիպտոսի՝ և շրջեալ յամսն վանորայս և յանա
պատս ազգին ղիպտոց. վասն վանորայք և անա
պատք բազմք գոն յորում՝ բնակեալ են բազմա
հոյլք միաբանք՝ կարգօք և սահմանօք կրօնաւո
րականաց՝ որք ունին զկարգաւորութիւն ամենից
նրոց. ժամատեղից և սեղանատեղից. և զգես
տուց, և խցակացութիւն. և կրօնաւորականի
ժուժկալութիւն. և այլ ամենից գործոց. և իմքնին
շրջելով և հարցանելով և տեսանելով տեղեկա
նայր ամենևին սմին այսմիկ ինքն ևր մոսէս թէ պէտ
անհոգ և անփոյթ էր, այլ տնօրինիչ ևր հոգին՝
յածեալ շրջեցուցանէր իմքն այսպիսեաց կրօ
նաւորականաց կարգաց առի ուսուցանել զնա
վն ապագային ժամանակաց. ոյլ և պիտոյս
ցաւ՝ի ժամանակս կարգադրութիւն մեծի անա
պատին: և տէր մոսէս յեգիպտոսէ դարձեալ
եկն յեհեմ: և եղև լուսաբար սրբոյ յարութիւնն:

Յորում ժամանակի դէպ եղև անդ լինել
ասրգիս պարսն տիրոջն և տեառն կիրակոսի.
որոյ վերջարադրեցաք՝ թէ եղեն սկիզբն անապա
տի, և կրօնաւորականաց կարգաց. որք կային
յեհեմ, և շրջելին յաշխարհին յայնմիկ՝ ի վա
նորայն յոմանց՝ և յերզերս յորդանան գետոյ.

և՝ի լեառն փորձութեանն. և որոնեալ խնդրեին զտեղին անապատի անբոյթ և անչփոթ, և ըստ պատշաճին ոչ գտանէին: Զի որպ ասաց տէր մեզ. զայդ պիսի տեղի, զոր խնդրէք՝ յարևելեան յաշխարհին բազումք գոն. և մանաւանդ յերկրին սիւնեաց. որոց ես ականատես իսկ եմ: և յաշխարհին յայնմիկ կարի առաւել պատշաճ էին նստել զանապատ. զի բուն հայաստան է. վանորայք, և գեղորայք. և ժողովուրդք քրիստոնէից բազումք գոն. ուստի ամէնն պիտոյք անապատին լցեալ լինին: Զի և ինքն տէր մեզ յանձնէառ զի յորժամ նոքա ժամանեալ յերկիրն յայն. և ուրեք անդորրացեալ գտեղիցին. ուր և ինքն տէր մեզ թո գալ զամ անդր առ նոսա ժամանեսցէ՝ և ընդ նոսին բնակեսցի միաբանութիւն: արդ այսպէս առաւ յորդորականաւ բանիւ զնա առաքեաց՝ի վերին աշխարհն արևելից. և ինքն ճեաց յերեմ: Զի առ Հրամանաւ գրիգորի եպիսկոպոսին. որ էր առաջնորդ սրբոյ յակոբայ գնաց՝ի նոր իրակութիւն ի վն եղեմի և զբազում արդիւնս ժողովեալ՝ի քրիստոնէից եբեր յերեմ առաջի գրիգորի եպիսկոպոսին:

Զպա եղեալ յերեմայ եկն առ վրդ ատն իւր գրիգոր կեսարացի. որ էր՝ի կոստանդնուպոլիս՝ քանզի թագաւորականաւ հրամանաւ նստեալ էր առաջնորդ քրիստոնէից պատրիարգ անուանմամբ: և կացեալ յաշակերտուն գրիգորի վարդապետին յամս ինչ պարկեշտիւք և սրբակրօնիւք վարուք՝ ոչ պակասեալ և փափկիւ հնդերձիւ ոչ և այլքն էին՝ի ժամանակին. այլ խոշորազգեաց. և պահացող. որ՝ի շաբաթ օր և՝ի կիրակի օր լուծանէր՝ի կերակուրս նուազակատեաց. զատեալ՝ի մսոյ՝ և՝ի գինւոյ. և հանապազ սաղմոսերգ և պատարագամատոյց: Զոր հաճեալ և հաւանեալ

անեալ էր ժողովուրդն կոստանդնուպոլ
օի. եկեղեցականք և աշխարհականք, և երևե
լի արք ոչ շահին չալապին. որ էր այր նշանաւ
որ ի դրան թագաւորին. և այլք ևս յոլովք։
Կաւ վաճառականք արևելեան աշխարհին.
որք պատահեցան ի կոստանդնուպոլիս. և
մանաւանդ ջուղայեցիք և գողթնացիք. զի
տէրն թէ մօսէսն յարևելեան աշխարհէն է.
ամքն մատուցեալ առ գրիգոր վարդապետն խընդ
րէին տալ տեառն մօսէսի զվարդապետու թիւն։

Նոքա գրիգոր վարդապետն. էր այր ահարկու,
և յոյժ խրոխտ, և դժուարահաճոյ՝ բայց տե
սանելով զքաղց ցր և զսրբասէր բարս. և զայր
կէշտ վարս տեառն մովսէսի. նա և զվկայու
թիւն ժողովրդեանն, ոչինչ եղև անլուր այլ ըստ
վկայութեանն ամենեցուն. և ամի ժողովրդեան ետ
նմա զգաւազան վարդապետին մեծաւ հանդի
սիւ։ Իսկ հետևե տէր մովսէս վարդապետն ան
խափան քարոզէր յամ եկեղեցիս զաւետա
րանն Քրիստոսի և պայծառաւոյ քարոզութիւն։

Ուրեմն ամաց ինչ հրամանաւ գրիգորի վար
դապետին առաքեալ եղև մովսէս վարդապետն գը
նալ և ինքնագլուխ քարոզութիւն շրջագայիլ։
և եղեալ ի կոստանդնուպոլսէ եկեալ հասեալ
ի քաղաքն տիգրանակերտ՝ ուր էր տապանն
սրապիոնի վարդապետին. համբուրեալ զնա սը ր
բով տապանաւն. և առեալ ի նմանէ զօրհ
նութիւն։

Եղեալ անտի անցեալ զվաստրուրականաւ
քաղաքաւն եկն ի թաւրէզ. և անտի ի հայրենի
աշխարհն եւր, ի դաւառն սիւնեաց՝ ի վանքն
տաթևու։ յորոյ գալստենէ եղև անպատում
ուրախութիւն ամենայն եկեղեցականաց և աշխար
հականաց։ Եւ զառաջինն սիրով ընկալան զնա

միաբանք վանացն տաճկաւս եպիսկոպոսք և աբեղայք և այլ յետոյ յետս չոգան՝ ինձանէ քանզի ոչ ընկալան զքարոզութիւն նր։ Յաղագս որոյ եկեալ՝ ի տաճկաւս վանացն։ և գնաց՝ ի մեծ անապատն առ սարգիս եպիսկոպոս. և առ տէր կիր բահոն. ըստ նախկնոյ ուխտադրութեն իւրոյ, զոր պայմանեալք էին յերէմ. և անդէն յա նապատին կալաւ իւր դադար բնակութիւն։ և՝ ի ժամանակս ժամանակս եկեալ չրջէր իմէջ քրիստոնէից՝ և քարոզէր զպատուիրանս Աստ, և վերստին դառնայր յանապատն. վճռեալ ոչ ձուկն եկեալ՝ ի ջրոյ մերձ՝ ի մեռանիլ և ան դրկն՝ ի ջուր անկեալ կենդանանայ. այնպէս և մա յեղանէլն յանապատէն, և մոռանէլն յա նապատն։

Նոյնակ զքարոզութիւն մօսէսի վրդովին ամքն ժողովուրդք խնդութիւք ընդունէին, և յօժա րութիւք կատարէին. և ուրախութիւք փառաւոր էին զՅ զտոհիչն այնպիսեաց չնորհաց մարդ կան. բայց եպիսկոպոսք գաւառաց, և աբեղայք վա նորէից ոչ հաճէին՝ ի քարոզութիւն մօսէսի. վն զի մօսէս վարդապետ ոչ ինքն մերկէր առնից աշխարհականաց նիւթոց. և պահօք, և սրբ բութիւք, և կրօնաւորականօք վարուք կեայր ըստ հրամանաց գրոց՝ այնոյ և քարոզէր լինել առնից վանականաց. և նոքք անգոսնեալ զբանս նր՝ ոչ ընկալան։ վն զի առքն վանորայք ազգիս Հայոց՝ նուրբաբանչիւր սեռագրուխ ունէր իւր գինչս առանձին զայգի և զբուրաստան, զփէ թակ և զտուն և, զմնարան, և զհամբարանոցս և զմնուս ստացուածոց։ նաև զմուս հասս բահոց վանիցն մասունս արարեալ յինքեանս չաժանէին, և զայն առ ինքեանց, և ազգայ նոյ՝ և նուրեանց հաճելեաց արանց ծախէին՝ ի

պէտս

պէտս կարեւոց։ Այս զնոսիւրեալ տեղիան Հ. Յ. որք բնակարանք են նշխարաց սրբոց։ և աքանչէ լագործք. և զնորհակրից նշանաց Հ. Յ. լցեալ են զայնոսիկ կանամբք և տանուհիկնօք. և իւ բեանց ազգայնօք։

Այս բնաւ ոչ գիտեն թէ պարտէ կարգաւ որն զվերայ և զվիճակն ունել զիւրեաւ կամ հան դերձս խոշորս, և ասուիս զգենուլ. այլ ոմն զաշխարհական, և զմարմնաւոր իշխանս փափ կիւ և ազնիւ զգեստու պճնեին։ չաշխուր, և կապայ, և պատուական փակեղ'ի գլուխս. և քալափուշ զիւրեւ առեալ։ Հ. յիւ ոչ վարկա նէին թէ պարտէ վանականաց պահօք և ծոմա ջանիւք երկօք կենցաղավարել. այլ'ե բոլոր տա բին ուտիք և գինի և միս անխտիր։

Այոյնպա և գեղականք երիցունք՝ անուանեալ միայն քահանայք. այլ ոմանք առեալ զիշխա նուԹի մեղիքուԹե. և ոմանք տանուտիրու Թե՝ և ոմանք պուռնիկք և երկկանայք՝ ոմանք յարեցեալք իշխանաց այլազգեաց արբանեակք չարեաց գործոց նոք՝ և մասնիչք քրիստոնէ ից՝ ոմանք'ի մարմնաւոր արուեստս և'ի հոգա գործուԹիս պատաղեալք երբեմն զաշխարհա կանս. և բնաւին Թողեալ զժամ և զպատա րագ։ Այ կանխեն'ի ժամ՝ աղօԹից յիւրեղե ցին. և ոչ լիներ լսելի ձայն ժամակոչի'ի գե ղորայս՝ և բնաւին բարձեալ'ի նոցունց զնորհ քահանայուԹե, բայց տակաւին զինքեանս քահանայս անուանեին, և գործէին զգործ քահանայուԹե, ոչ իբր զքահանայ, այլ իբր զմարմնաւոր արուեստաւոր վիճ մարմնաւորն վարձու իւրոյ։

Այս ոչ միայն գեղական երիցունք և աբեղ այք իշ ասացեալսն անուղղիւք կարգօք լեալք Թա

թափառականք, այլև կթիղկեն՝ զի ոչ թէ միեր, այլ երեք և չորք կթիղկաք, վն զի յաղագս փառասիրութեն, և ագահութեե երբև զմաքսաւորս զաբաչայիս և հարկիս՝ ի պարսից թագաւորէն առնուին զիշխանութեն կթիղկսութե՝ և զսբաժոն չմիածնին, և՝ ի շրջագայութե իւ բեանց համչ ժողով լդեանն, թագաւրական ծառայ և այլազգի զօրականս շրջեցուցանեն ընդ ինքեանս և զիրաւունս և զհաս որք՝ ի ժողով լդենէն Հնդիւ և բռնութե ուժգին առնուին ոչ զորդիսն հեղեայ։ և կթիղկաքն ոչ ինքեանք արծաթով և կաշառօք ընկալեալ զաստիճան կթիղկսութե, սոյնպէս և ինքեանց ձեռնադրեալ եպիսկոսունքն և քահանայքն, տգէտք, խոտանք, և անպիտանք, ըստ սաղմոսին, որք են լեալ պաշտօնեայք որովայնի հանապազ՝ ի գինեըըեալս դեգերեալք գուսանօք իբր զմարմնաւոր եշխանս, յառաւօտ մինչև ցերեկոյ հետևեալ կատակաց և լկտեաց բանից՝ և դատարկութե։

Այս սոցին ամենն առ ի թ, ոչ այլինչ եթէ ոչ հեռացումն՝ ի սբոց գրոց և յերկիւղէն Աստ, ոչ բնաւ ընթեռնուին զգիրս՝ այլ են փակեալ և լուեալ մատեանք Ծայինք, վնզի եր խափանեալ ընթերցումն սբոց գրոց, որք են արհամարհեալք յայսմ, հողով և մոխրով լցեալ և անկեալ յանկեան ուրեք, վնզի ոչ զգիրս գիտեն և ոչ զզօրութիս գրոց ըստ կն բանի։

Արդ եթէ եկեղեցականք այսպէս, զինչ ևս ասացից զաշխարհականաց՝ որք ոչ բնաւ գիտեն թէ պարտ քրիստոնէի խոստովանիլ և հաղորդիլ։ կամ յամ աւուր՝ ի տեղի աղօթից կանխել։ նա և զպահս ձիթով և գինեաւ ապականեն։ ոմանք կնահանք, և ոմանք երկա

երկանայք, և չհասիք և մեղք ազգաշա
ղախիւ պղծութիք։

Ուակ եկեղեցիք և վանորայք, ամքն անշուք
և անպատիւք, բնաւին կողոպտեալք ի զար
դուց և ի սպասուց, մինչ զի և սքր սեղանն և
ամենևին մերկ և բաց։ քազմաժամանակեայ
փակեալ դրամիք, խաւար և անլոյս, լռեալք
ի պաշտամանց և ի պատարագաց։ աւերեալ
և խախտեալք շինուճաքք նշ տանիք և որմունք
եբրև զանտէր և այրի զրկեալ ի փեսայէն և
օտարացեալ յորդւոց նատեալ թաղծելով
ոգւով և անմխիթար լայր ընդ երեսս մարդոյ։

Ըդ՝ քազմապատկիւ յորվուրթիք քան զորս
չարագործեցաք աղաւաղեալ եղծեալիք քարե
կարգութի՝ ի վերին աշխարհիս Հայոց, և փո
խանակ նորա արձանացեալ և արմատացեալ ան
կարգութի։ Որոյ վա վշտանային և ցաւելին
հոգւով ջաւի ընդ ազիտաբար մոլորութիս
յայտնիկ երկոքին սքք վարդապքն Ով սկսա
այս և Ոյողոն զոր յանցեալում Ճառիդ ծանու
ցաք զորպէսն։ Ոյս պօղոս վարդապն փոքրմի
ժամանակաւ վաղագոյն եկեալիր քան զմով
սէս ի վերին աշխարհս, և ի սակս մեկնակու
թե նորոյ՝ հակառակորդքն հարատահարեին
զնա, նակ ի գալն մովսէսի վարդապնին,
երե
ցայ զօրավիգն եղեալ հատարձակ քարոզել ին
ընդ ամն գաւառս։ Ոյս սոքա երկոքին վրդ
պքքս, և սարգիս պարոնատէրն, և տէր կիրա
կոս, այլովք յիշատակեալ արամբքն, զոր ի
Ճառին մեծ ի անապատին յիշեցաք, նախ զամն
ղկարգս և զսահմանս անապատի և կրօնաւորու
թե սահմանեցին, զորս ի գրոց ընթերցմանէ
գտին, և զորս մովսէս վարդապն յանապատս
ղիթոցն տեսեալէր և ուսեալ և ապա նոքա
ամքն

ամբն յանապատին կալով աղօթիւն վն փրկու
թե աշխարհի, և նովին աղօթիւ նպաստ լինիւն
վարդապետին՝ խնդրելով՝ ի սէր Հոգւոյն օժան
դակել նմ՝ ի քարոզութե բանին կենաց։ Իսկ
երկրորդին վարդապետն մովսէս և պօղոս եղեն
երեքաց ընկերք երբեմն զոր առաքեալն պե
տրոս և պօղոս, լեալք ամենք հաւատով՝ շրջե
ցան յամենեսեան գաւառս արևելեայ աշխար
հիս. քարոզիւն ամենեցուն զՀշմարտութե, շի
նիւն զեկեղեցիս, կարգիւն զքահանայս, հաս
տատիւն դպրոց, ուսուցանիւն զմանկունս։
Վնզի առաքելաբար շրջիւն հետիոտս գնա
լով. ոչինչ առնուիւն յումեքէ, այլ միայն զկե
րակուրս. և զբոլոր շաբաթն պահիւն, միայն
՝ի շաբաթ օր և՝ ի կիրակի օր լուծանիւն նաև
կատեաց կերակրովք՝ ի բոլոր տարին, և՝ ի գի
նոյ և՝ ի մոյ մեկնեալք ամենևին։

Իսկ քրիստոնեայք վերին աշխարհիս տեսա
նելով զՀշմարիտ քարոզութե նմ, զի վկայիւն
բանից և քարոզութե նոցա գործք նմ, ամբն
դարձան՝ ի Թիւրից Հանապարհաց իւրեանց՝ և
Հնազանդեցան կարգաց և սահմանադրութե
նմ, եղիանք, եպիսկոսունք, և երիցունք, և արք
նշնաւորք ռահվիրք ամենեքեան՝ Հայց յոլովք արք
անուանիւք եկեղեցականք և աշխարհականք,
ոչ միայն ոչ ընկալան զքարոզութե նոցա, այլև
ներհականային ևս, և կեղծաւորս և խաբեբայս
անուանիւն։ և զահմանեալ կարգս նմ խան
գարեիւն ինքեանք և արքունեակք իւրեանց,
ուր և հասանիւն, ուր և կարեիւն։

Այլ զայս գործ հակառակութե առնիւն
արք թիւրք և օրինազանցք, որք ոչ հաճիւն
ընդ Հանապարհս Հշմարտութե, լինիւն չարա
համբաւք և ամբաստանք վարդապետին, մինչև
ի հաս

եհաս լուր ամբաստանութեանն նոյ առ այլազգի իշխանս աշխարհացն ի Խանս և ի սուլթանս, և մանաւանդ առ կիւրիկոն մեղքիսեթ, որ թագրա կանաչ բռնութեամբ վարէր զիշխանութիւն կիւրիկոսութեան։ և զի ինքն կիւրիկոն ևս ոչ էր ի Հանապարհս ուղղութեան, յայն սակս տեղի տայր ամբաստանութեանն այնպիսեացն՝ և զինուբ առեալ ի նոցանէն նեղէր զվարդապետն։ Զոր ումանգամ պատահեալ կիւրիկոնն ասաւ և անդ զսահմանեալ կարգս նոյ խափանէր։ և զի ի նոցանէ յառաջ կոչեալ զարմն յետոյ ընկրկեր, և նոցին զպատգամն զպատառնականս խրոխտիւ բանիւ առաքէր։

Եւ պատահեցան վարդապետքն կիւրիկեին զնոյն զպատառնական և զեպերական բանս լուծան ի Համանէ, զի թագաւորականաւ իշխանութեամբ խրոխտապէս իվ ի վարդապետէն։ և այնքան վտանգեցին զվարդապետն, մինչև առին զձեռնագիրն ի պօղոսէ վարդապետէ ոչ ևս շրջիլ իմիջ քրիստոնէից և քարոզել ոչ և յառաջդ պատմեցաք ի նորին Ճառին։

Եբև այն ինչ եղև՝ զի զպօղոս վարդապետն հանին ի կողմն ինչ և միայն գտեալ զմովսէս վարդապետն՝ սկսան սաստկիւք մրցանօք մաքառիլ ընդ նմա, և այնքան ի նեղարկին զնա ևս՝ մինչդոր ինքն մովսէս վարդապետն զիւր փիլոնն և զգաւազանն և զխաչիչէն առաքեաց առ մեղքիսեթ կիւրիկոն ասելով. որովհետև ոչ կամիս զքարոզութիւնն մեր, ահաւադիկ առ ի քեզ զիշխան նուիրեցաք մեր, և մեք լուեալ դադարիմք ի քարոզելոյ, և ընդ այդ թէ եցեն մեղք ինչ՝ դուս տացես զպատասխանի։ Այլ սակ բարեաց կամեցօղն Ք, որ զամ տնօրինէ, ոչ արար հաճելի զարարս մովսէսի խորհրդակցացն միքիսեթ թէ, վը որոյ հաւանեցուցին զմեղքիսեթ ոչ առնուլ

առնուլ զիշխանութիւնն մովսէսի, այլ զգաստա-
զանն իւր առ ինքն դարձուցանել և տալ զՀրա-
ման քարոզութիւնն։ և մեղքիսէթն արար այնպէս։
Թէպէտ եւս զՀրաման քարոզութիւնն մեղքիս-
սէթն մովսէսի։ այլ՝ ի նենգելոյ ոչ դադա-
րեաց, զի հանապազ հարատահարէր դատա-
փետեալ պարտաւորս առնէր, և զրպարտէր,
ինքն և համախոհքն իւր անխնայաբար զնո-
ղութիւնս իվր՝ նոր ածելով։

Ընդ որոց արարս տաղտկացեալ և ոգւով
չափ դառնացեալ վարդապետին մովսէսի, ձայն
Հրացեալ և ի բերդ զսրտիս վհատեալ և լքեալ,
մտածելով զբանն Ցն, Թէ հալածեացեն զձեզ՝ ի քաղաքիս յայսմիկ փախչիջիք՝ ի միւսն,
խորհեցաւ հեռանալ յարևելեան աշխարհէն՝
և գնալ յարևմտեան աշխարհն, և անդ եղե-
լոց քրիստոնէից քարոզել։ Ցյսու դիտաւո-
րութիւնն եղեալ և եկեալ՝ ի քաղաքն երևան՝ զի
անցեալ ընդ այն գնասցէ՝ ի Թէոդուպօլիս,
որ է արզրում քաղաք։

Որում ժամանակի տէր և իշխան էր երև-
ան քաղաքի և արարատեան աշխարհի մեծ և
հզօր իշխանն ամիրգունայ խանն, որում դեպ
եղեւ պատահմամբ ինչ տեսանել զվարդապետն
մեսէս, որոյ վէն հարցումն արարեալ խանն իւրոց
առաջնակայից քրիստոնէից, որոց պատասխա
նեալ զուստին և զորպէան։ և եղև զի այլ
ևս պատահեցաւ խանն վարդապետին, և որքան
տեսանէր և խօսէր ախորժ թուէր վարդապետն
առաջն խանին, զի ինամքն Ցհնորհալւոյ ցու-
ցանէր զնա առաջն իւր առաջի բռնաւորին, որ
և ոչ եթող խանն զմովսէս գնալ յաշխարհն
արևմտից, այլ անդէն արգել յերևան քաղաքի
և օր աւուր գայր խանն, և տեսանէր զպատա-

 բագն,

ըագն, և զայլ արարողութենս ժամակարգու
թենն, և խօսէր ընդ նմա երբեմն՝ ի պատճառս
իմաստութե, և երբեմն՝ ի պատճառս հաւա
տոյ, և լսէր զպատասխանիսն վարդապետին,
ախորժ և համեղ և լի հնորհօքն Ս՝ և ասէր
պարկեշտից վարուց նր սիրեաց զնա խանն, վա
րոյ պահեաց զնա յերևանս քաղաքի՝ ի կաթո
ղիկէ եկեղեցւոջն կացուցեալ զնա ջամն երիս։

Այր՝ ի վաղեմեաց ժամանակաց վայելուչ
մատուռ մի, չինեալ իվ ի դամբարանի սքղ առա
քելոյն անանիայի, որ էր՝ ի հիւսիսայնոյ կողմա
նէ քաղաքին երևանու իմիջ այգեստանացն, և
էր աւերակ և անմարդաբնակ։ որոյ վն ասաց
խանն առ վարդապան, տեսանես զայս եկեղե
ցիս, որ ամայի կայ, արդ լուր ինձ, և մի գնար
յայլ աշխարհ, այլ արա զսա քեզ բնակութե,
և դադարեա առաքէն՝ զի երբեցց մերձակայու
թէ և տեսութէ մխիթարիցուք։ այլև ամբեն
ժողովուրդք քաղաքականք և վաճառականք
աղաչելով զնոյն խնդրեն՝ ի վարդապետէն։ Որոց
զբանս հաճեալ սրբոյ վարդապետն զձեռն՝ ի
գործ էարկ շինել զտեղին արդեամբք և ձեռն
տուութէ քրիստոնէից տեղականաց և վաճա
ռականաց։ որք յօժարութէ տային զտուրս ողոր
մութե՝ ի շինուածն տեղւոյն, վն սիրոյ վրդպետին,
զի բնակեացի իմիջ իւրեանց։ վն որոյ փութա
նակի շինեցին շուրջանակի զպարիսպ և զխուցս
և զժամատունն, և զսարաւութէ, և զայլ տունս
յոլով։ և կատարեալ զամն շինուածն, բնա
կեցաւ անդէն վարդապետն իւրովք միաբանօքն,
կարգաւն և սահմանաւն այնու, զոր կարգեցին
՝ի մեծ անապատն։ Ուր ժողովեցան միաբանք
բազումք, միայնակեացք և գրոց աշակերտք
իմաստունք և սրբակեացք, կային՝ ի միասին

մեծք և փոքրերք սիրով հանդարտեալք ՚ի խոյի. հանապազօր կանխեալ յաղօթս և յընթերցումն սրբոց գրոց.

Որոյ ուղղի վարդապետութեն և բարւոյ քաղաքավարութեն համբաւս հռչակեցաւ ընդ ծագս աշխարհի. ՚ի Հռոմաստան, ՚ի քրդաստան, ՚ի վրաստան, ՚ի պարսկաստան, զի ամենից աշխարհս հայ վաճառականք գային անդր և տեսանէին և զհամբաւն տանէին. Ո այս ամ յաջողութեն զառաքադիմութեն Մովսէսի վարդապետին տեսանելով մեքքիսէթ կաթողիկոսին՝ զջարեբ և հեղձամղձուկ լինէր ՚ի սրտի. բայց ոչ կարէր զջար ինչ առնել մովսէսի վասն երկեւղի խանին. զի նա յոյժ սիրեր զվարդապետն.

Եւ եղև զի մեքքիսէթ կաթողիկոսն խորհրդակցովքն արար զայսպիսի խորհուրդ. ոչ վասն փառացն Ա՛յ և ոչ վասն օգտի մովսէսի վարդապետին. այլ վասն շահու և օգտի իւրեանց. զի մամոնայ՝ և արծաթ բազում գումարեսցի ին քեանց. Ահա մանեցին թէ՝ ՚ի սէր աթոռոյն Ա՛յ ջնջեա ծ զմեռանօրհնէքն առնեմք, և այն ձեռամբ մովսէսի վարդապետին. ոչ զի ՚ի նորին համբաւ ՚ի բազմաց աշխարհաց ժողովեցեալ գումարեսցին. յորոց լինի մեզ շահ յոլովից մամոնայից արծաթոյ. Որոյ ոմանք յերկիւղացն մեքքիսէթ կաթողիկոսին. եկին առ մովսէս վարդապետն. և մեծարեցին զնա բանիւ մեքքիսէթ կաթողիկոսին գալ յաջիածին. և առնել զմեռանօրհնէքն. Եւ յայնմ ժամանակի տակաւին ոչ ունէր զաս տիճան եպիսկոսութեն մովսէս վարդապետն՝ վասն որոյ հրաժարէր ասելով. ես ոչ ունիմ զաստիճան եպիսկոսութեն՝ ոչ է այդ իմ գործ. այլ այնոցին՝ որք եպիսկոպոս են: Որոյ պատճառէ ասաց մեքքիսէթ կաթողիկոսն. եթէ զեպիսկոսութեն

թեին պատճառէ։ Եւ օրհնեմ զինքն եպիսկոպոս։ Եւ միւս պատճառս յոդիսեայ այլ եկեալ օրհնեն զի զմեռոնն։ Նոյնպէս մեսէս հրաժարեր յեպիսկոպոսական աստիճանէ զանձն անարժան ասելով։ բայց նորին աշակերտքն, և ամբն քահանայք և ժողովուրդք թախանձէին յանձնառնուլ զաստիճան եպիսկոպոսութեան։ վասնորոյ յանձն եառ վարդապետն մեսէս լինիլ եպիսկոպոս։

Ապա մեկնէին կաթուղիկոսն եկեալ՝ ի դամբարանս սրբոյ առաքելոյն անանիայի՝ ուր էր գնացեալ մեսէս վարդապետն՝ զոր անուանէին անապատ։ Եւ անդ օրհնեաց զնա եպիսկոպոս յաւագ երկուշաբաթի աւուրն։ Եւ ապա եկին յԱմիածին կաթուղիկոսն և վրդապետն, և ամբն և կղերգականք, և աշխարհականք։ Եւ յաւագ հինգշաբաթի աւուրն օրհնեցին զմեռոնսյետ օրհնութեան մեռոնին վազվազակի արձակեցին զժողովն՝ զի՝ ի բազմաց աշխարհաց եկեալք էին ժողովուրդք։ որոց առեալ զօրհնութիւն սրբոյ մեռոնին և զ՝ Ամիածնի գնացին՝ ի տեղիս իւրեանց։

Իսկ վաճառականացն ջուղեցւոց հասեալք յասպահան քաղաք առ հոմացեղս իւրեանց՝ աշխատեցան պատմել զբարեվայելուչ զարարողութիւնս զոր տեսեալ էին՝ ի մեսէսէ վրդապետէն։ Իսկ ջուղեցիք եկեղեցականք և աշխարհականք լսելով զայն, տենչային՝ ի սէր վարդապետին, և խանդակաթիւս սրտիւս փափագեին՝ ի տեսութիւն նորին։ որ և պատրաստեցին զարմանալուս քահանայս և աշխարհականս, և առաքեցին հրաւիրակ մեսէս վարդապետին գալ յասպահան իմիջ իւրեանց։ Եւ գլուխն ջուղեցւոց ողորմութեամբն Քրիստոսի արժանին խոջայնա զարն գրեաց իմ՝ որդւոյ իւրոյ խոջայ սարգիսի՝ որ յաւուրսն յայնոսիկ էր յաշխարհն ասո-

պատահական, մեծարել զվարդապետն մօսէս յատ պահան, որոց եկեալ և առեալ զմօսէս տարան յատպահան։ Եւ նա անդէն ըստ քննականի վարդապետութեն, և աւետարանականի քարոզու թենն սփոփեալ արգահատեր զնա, և հաստա տէր ՚ի հաւատս քննական, ոչ միայն զբնա կեալն՝ի քաղաքին, այլև զամեն չրջակայս գաւա ռին։ և կացեալ անդէն ժամանակս մի ծիւք փառօք փառաւորեալ՚ի նոցունց, և ապա անտի դարձաւ յերևան քաղաք՚ի տեղի իւր։

Մինչ կայր մօսէս վրդովն անհոգ պարզիւ մտուքբ յերևան քաղաքի յիւրում տան, նիւ թեաց նմա զնենգութի մեղքիսեթ կճղկին այսպիսեաւ օրինակաւ՝ զի երևեցոյց զթուղթ մի ոմն զթամասուկ, յորում գրեալէր։ Եսմօ սէս վարդապետս տալոյ եմ մեղքիսեթ կճղկիսին զՏարիւր թումանն՝ գնամ յատպահան և անտի եկեալ տամ զայս թուղթս տարան ՚ի դիւան ամիր գունայ խանին, և ձգիւ պահանջէին զՏարիւր թումանն։ Խակ մօսէս վարդապետ, ոչ և էր անպարտ զնոյն պատասխանէր թէ ան պարտ եմ ՚ի դմանէ, վասզի ոչ է եմ տուեալ զգիրդ զայդ՝ այլ դաւով և հնարիւք նմա գոր ծեալեն զգիրդ և թէպէտ պատասխանի առ նէր մօսէս վարդապետ բանիւք բազմօք, սա կայն ոչ լինէր փրկութի, զի կողմն զրպարտո ղացն Հարատասնք էին և փորձք ՚ի չարիս։ Խակ խանն իւրովք իշխանօքն և ամբն քրիստո նեայքն վերահասու եղեն զի թուղթն այն հնար նմա է և մօսէս անպարտ է, վասզոր ամբն ջանային փրկել զմօսէս՝ և ոչ կարէին, զի երկարեցաւ գործոյս այսորիկ դատաս տանն յերկուս ամիս։ այլ ազատարարն Ի՛ փրկեաց զնա այսպիսեաւ կերպիւ։

Եղբի

Աելքիսեթ կաթուղիկոսն և իւր եղբօրորդի սահակ կաթուղիկոն՝ ունէին զոհս նախանձու ընդ համազասպ եպիսկոպին՝ որ էր հաւուց թառայ վանացն և երևան քաղաքին առաջնորդ, և էր սա այր խրոխտ և ճարտարաբան որ մեծաբան նուիրէր պակուցանէր զկողմն մելքիսեթեան, և թեւածէր իվր ինչ. որև մելքիսեթեանք վն այ սորին քինու արկին զընդան իվր համազասպ եպիսկոպին։ Ա։ եղև ի յաւուր միում մինչ կայ ին՝ի հանդիսի դատաստանին, սահակ կաթուղիկոն էկաց առաջի իանին իմիջ առեներին, և ասաց՝ի լուր հանդիսին, թուղթդ այդ ընաւին սուտ է՝ զի ոչ իմ հօրեղբայր մելքիսեթ կաթուղիկոն գիտէ՝ և ոչ ես. այլ ես գիտեմ զի համազասպ եպիսկոպն արարեալ զայդ նենգութիւդ։ Ի՝այն ժամ իանն և ամբն, որք կային անդ, ՚ի ձայն ցնծութեամբ օրհնեցին զԱ՚ծ, որ ազատեաց զան պարան ՚ի ձեռաց զրպարտողացն, և՚ի նմին հանդիսի պատառեցին զթուղթն զայն։ և գնացին մելքիսեթեանքն կորագլուխ և ամօթոյ՚ի տեղիս իւրեանց։

Ի՝ետայսօրիկ անցին սակաւք ժամանակք իվր՝ եկեալ ե՚հաս հրովարտակ՚ի մեծ շահա բաս արքայէն առ ամիրգունայ իանն վն մօսէսի վարդապետին, յորում գրեալն էր թէ ծանիր ամիրգունայիան՝զմօսէս անուանեալ վարդապետն՝ որ բնակի՚ի քում քաղաքի առ քեւ. փութանայ կի առաքեացես զնա առ իս. և ուր և իցեմ ես եկեալ գտցէ զնա։

Ա։ պատճառ այսոցիկ խնդրանացս սպիտակացուցեալ մնացեալ էր. վնգի մօսէս վարդապետն՚ի ժամանակին յորում էր՚ի քաղաքին ե՚ՀմՀ անդուսաւ զարմանեսան մամ սպիտակացուցանէր զոյ. և արդ՝ինքն չտնի ամի սպիտակացուցանէր զե

զպատակ մոմ վառէր յեկեղեցւոջն ի պատա
րագն, և յայնմ ժամակարգութեան: զի զծնօ
տէրունականս և զնշանաւոր սրբոց մեծաւ հան
դիսիւ կատարէր սպիտակօք և պայծառեալք
մաղթինօք՝ և մեծաւ ցնծութիւբ. ոչ գրեալ է
ի պատմութիւնս [redacted] յօհաննու օձնեցւոյ:

Վարձեալ ոչ սովորութիւն է թագաւորաց և զաղջկունս ժողովէին յամենից աշխարհաց. այսու սովորութիւբ և այս շահաբաս թագաւորինս խարարաց իւրոց զոմն որոյ անունն էր բայինդուրբէկ. ընդ որում և այլևս նեղբինիս առաքեաց յաշխարհն ատրպատականի ժողովել զտղայս և զաղջկունս վն թագրին. և նոքք գալով եկեալ հասին ի քաղաքն յերևան: Ւ յաւուր միում ի զբօսանս եղեալ չորքեհին բայինդուրբէկին և ամիրգունայ խանին խիասին. և զբօսն լուծ եկին յանապատն ուր բնակէր մօսէս վարդապետն. և անդէն բերեալ մօսէսի վարդապետին յայնմանէ սպիտակէ մոմէն աղերսեաց զեօթն մոմ բայինդուրբէկին. և զեօթն մոմ ամիրգունայ խանին: և բայինդուրբէկին տեսեալ առաւել պայծառ՝ չքնաղ և հրաշալի զսպիտակութիւն մոմին. յայժ սքանչացաւ, և հաճեալ հաւանեցաւ. և ասաց, պահեմ զսա և տարեալ զաղերս մաղուցանեմ շահին: Ւբրև զայն լուաւ ամիրգունայ խանն ասաց՝ որովհետև այդպէս ասացեր՝ և զնմա բաժին եդից ընդ քումդ՝ զի ընդ դմին աղերսեալ լինցի առաջի թագաւորին: Ւսկ մովսէս վարդապետն իբրև եառ զբանս և զգործս իշխանացն. ասաց որովհետև այդպէս արարեք՝ զեօթնեւս մոմ բերեալ յաւելուածք իմոք դուցա և այնպէս մատուսցես առաջի թագաւորին: Ւսկ՝ ի զրաւ գործոյ իւրոց բայինդուրբէկին գնաց առ թագաւրն՝ և ընդ բազմաց և զանազա

նաղանից աղերսեցին, մատոյց և զպիտակ մումն առաջի Թագաւորին, որոց ՚ի տեսանել Թագաւորն առեալ զմումն՝ ՚ի ձեռն իւր տեսանէր և զննէր, և հարցանէր թէ ուստի էցէ, և բայենդուր բէկն ասաց զուստին։ արդ վասն այսորիկ Թագաւորն գրեաց զՀրովարտակ իվ ՚ի ամիրգունայ խանին զի առաքեսցէ զմովսէս վարդապան առ ինքն։ զոր և առանց երկբայապաղելոյ առաքեաց ամիրգունայ խանին զմովսէս վարդապան առ շահն։

Ի ամսորոյ երեսուն վարդապետին մովսէսի յերև անայ գնացն ՚ի քաղաքն բաղդատ զի անդ էր շահաբաս Թագաւորն, զի կամէր զքաղաքն բաղդատ յետ առնուլ յ( )ամանցուց, զորմէ ետ առ յետ սակաւուց աւուրց։ և մինչ տակաւին ոչէր առեալ զբաղդատ այլ շուրջ նստեալ պատէ բաղմէր, անդ մովսէս վարդապան յանդիման եղև Թագաւորին, յորում ժամանակի էր Թուճա կանն մեր, հազարևեօթանասունևհինգ, և Թագաւորն հարցուաւ զարարեալ վասն սպիտակու Թէ մումին, իսկ վարդապան առաջի կացեալ ըստ պատշաճին տայր զպատասխանին։

Ապա գրեաց շահն զՀրովարտակ և ետ ցմեսէս վարդապան՝ և առաքեաց յասպահան քաղաք առ լալաբէկ իշխանն, որ ՚ի Թագաւորէն քաղաքապետ կարգեալ էր ասպահանու, զի տացէ զՀարիւր լիտր մում և զերիս ծառայս ՚ի ծառայից Թագաւորին մովսէսի վարդապետին, և զամն ծախսնէ հոգացէ։ և այգեստանեացն որոց և հաւանեցան մովսէս վարդապետն անպատճառ տացեն նմա, զի անդ սպիտակացուսցէ զմումն։ և ուսուցեալ զծառայսն տարցէ առաջի Թագաւորին ուրև էցէ նա։ Ընդեալ վարդապետին մովսէսի զբաղդատն Հրովարտակն և եկն ՚ի քաղաքն ասպահան, եցոյց լալաբէկին, և նա կապ

տարեաց զնմանն հրամանս թագաւորին, տուեալ ի մօսէս զմովսէս և ծառայս երիս. և զայգին զոր թէ լիմ խանի այգի ասեն: և մօսէս յամիս ուրեն աշխատեցաւ անդ. սպիտակացոյց զմովսէս և ուսոյց զծառայսն, և ապա առեալ զսպիտակս ցուցեալ մովսէս և զծառայսն գնաց ի քաղաքն Ֆահրապատ: քանզի անդ էր շահն: ել զբաղ դատ քաղաքն առեալէր և դարձաւարարեալ գը նացեալէր ի Ֆահրապատ առնւ ձմերել անդ, վասնոյ անդ գնաց մօսէս:

Ի նմին աւուրսն անդ էր մեծ և փառաւոր իշ խանն Ջուղայեցի խոջայ նազարն՝ որ յոյժ բարե կամ էր մօսէսի. և յարդոյ առաջի շահաբաս թագաւորին: Որոյ ձեռամբն մօսէս վարդապետն մատոյց զսպիտակ մովսէս, և զուսուցեալ ծա ռայսն առաջի թագաւորին, որոց ի տեսանելն յոյժ զուարճացաւ սրտիւ՝ և ի ձեռս առեալ զբօսնոյր ի նոսա, և բազմաւ յուսադրականաւ բանիւ սրձակեաց առ ժամուն զվարդապետն:

Աւուրսն յայնոսիկ եկեալ էհաս տօն Ծննդեան և յայտնութեն Քրիստոսի, և ոչ սովորութիւն էր մօսէսի հանապազ մեծաւ հանդիսիւ կատարել զերբուսնական տօնսն, և ևս առաւել զտօնս զայս բազմաւ պատրաստու թիւ և յարմարագունիւ կարգաւորութիւ, քան զի ինքն թագաւորն ևս հանդերձեալէր ի տեսու թիւն և ի զբօսանս տօնին գալ, որ և եկն: և վարդապետն մօսէս թաւիշեայ զերկու սպիտակ մովսէս մորդաչափ և ի հրաշալուցն գիշերն ելուսա նալ տօնին լուցեալ յերեկորեայ յանուն սրբոյ Ա. Ծածկին և ինքն յոտին կացեալ հակելով ցա ռաւօտն ջերմադունիւ սիրով և հաստատունով հաւատով, յորդաբղխիւք արտասուօք աղո թելով առ տէր, զարեխոս արկեալ առ միածին

Որդին

Ողջին զտերամայր սբ. Ա՛ծ ածինն զի շնորհալի
ցուցցէ զաօնահմբուԹինն այլահաւասոյ Թգ-
բին, և արկցէ զգուԹ և զողորմ՛ի սիրտսն իվ՛ի
քրիստոնէի ազգին։ Ողբ ողորմուԹբն Ա՛.Յ
եղև ըս խնդրոյ վարդապետին, զի յաւուր ոօնին
մինչ նատէր արքայ՛ի զբօսանս ոօնին՝ և վրդո-
վեան զգեաոաւորեալ ԻւրովՔ պաշտօնէիքն
կատարէր զկարգն ջրօրհնեայ։ յոյժ հաձեալ
և հաւանեալ էր արքայ ըս ոօնախմբուԹինն.
և գԹացեալ իվ՛ի մօսէսի՝ որև հարցումն ևս
արարեալէր ԹգԻրն յաղագս վարդավետին ընդ-
խօջայ նազարին, և նա զբանս բարիս և յոյժվս
խօսեցեալ էր վ՛ն մօսէսի առաջի ԹգԻրին։

Ասէ զկնի աւուրց ասաց արքայ ընդ խօջայ
նազարին. զինչ խնդիրք ունի վարդավետն ձեր
զի կատարեացուք. զգանձ ԹԷ զդաստակերտ,
ԹԷ զայլինչ, զորինքն կամի. պատասխանեալէր
խօջայ նազարն ԹԷ սա այնպիսի այր է, որ զաշ
խարհաւ և զընչիւք նորին զանցարարեալ է՝ և
բնաւ միգ՛ի դոցանէ ոչ է կարիք սորա։ այլ
ԹԷ զշնորհս առնես տալ ամս զպարգևս. զըս-
սարարուԹինն Ա՛.ջմիածնի տուր. զի անդ սպա
սաւորելով եկեղեցւոյն այնմիկ տաղԹեսցէ վ՛ն
կենաց ԹգԻրին։ Ողբ խնդիրք յոյժ հաձեալ
և հաւանեալ էր արքայ. և տուեալէր մօսէ
սի զըսսարարուԹինն սրբոյ Ա՛.ջմիածնի ԹգԻրո
ընականաւ նոմոսիւ։

Ա՛ցա մօսէս վարդապետն եկեալ՛ի ֆահրաստա
պատու մեծիւք վաոօք և անպատմաւ ցնծու-
ԹԷ. ոչ միայն իւր՝ այլև ամենից քրիստոնէից.
եկեալ էհաս յերևան քաղաք, որ և՛ի սբ Ա՛.ջ
միածինն. և առանց յապաղելոյ զձեռն՛ի գործ
էարկ նորոգուԹԷ սրբոյ աԹոռոյն. ՛ի ԹուՀա
կանիս մերում. հաղար և եօԹանասունևվեց.

՚ի վարդավառի պահոց երկու շաբաթ աւուրն որ է յունիսի ամսոյ քսան և չորսն զսկիզբն արար բին շինուածք և նորոգուածք։

Լուդ լսելով զնորոգուածն ոչ գիտեաս թէ ոմն էր աւերուածին։ վա՛ որոյ հարկիմ գրել զաւերուածին։ զի ծանիցեն զթշնամառուածն սրբոյ աթոռոյն։ որով և զցաւիլն և զկսկծալն զոր ունէին ամ ազգն Հայոց և վարդապետք ժա մանակին վա՛ սրբոյ աթոռոյն։ ընդ նմին և զաշ խատանս մօսէսի վարդապետին և զիւրոց աշա կերտացն։ և զտուրս և զողորմութիս քրիստո նէ ի՚ի նորոգումն սրբոյ աթոռոյն։

Ոմն ասէ մարգարէն դաւիթ, արարին զերեմ ոմն խուղս մրգապահաց։ և եսայի մարգարէն ասէ վա՛ սիոնի, իբրև զհովանի իմիջ սեխեւ նեաց։ ըստ այսմ սարասի գոգցես և զծածաբնակ նոր աթոռս։ զի ամենևիմբ ունայնացեալը ՚ի սուացուածոց՝ և կողոպտեալ ՚ի զարդուց։ ոչ գիրք, զի ոչ էր անդ ժամասացութի և կամ ընթերցուածն։ ոչ զգեստ և ոչ շուրջառ, զի ոչ էր ժամակարգուի և պատարագ։ մինչ զի Ի՚ի իջման տերն՝ և նոր սեղանն էս ոչ ունէին զծածկոցս։ ոչ կանթեղք, զի ոչ գոյր լոյս։ այլհա նապազ ՚ի խաւարի։ բայց այլազգի մահմետա կան ոմն վաւերը զձրագ ձիթոյ և գներ իվերնոյ մին։ և այնևս երբեմն երբեմն վա՛ անցաւորաց Հանապարհորդաց։ զի տեսանելով զայն զողոր մութի արասցեն նմա։ ոչ խնկարկութի, զի ոչ գոյր բուրվառ և խունկ։ և սալայարկ յատակ եկեղեցոյն քանդքանդեալ։ եղեալ որջ գեղ նոց և սոհնոց։ և մեծ ամենջք լուսամուտքն՝ զորս ունի՝ ամենն ՚ի բացկայր առանց վանդակի։ ուս տի մտեալ ՚ի ներքոս թռչունք ընտին զեկեղե ցին ծուտով և ծղով և այլոք գազեխոք։ զոր

յամ

յամ աւուր Հարկիս սրբեաք ։ և ընդ այգն ընդ առաւօտն ի լուսանալն ձայնք թնդնոցն խափաներ զձայն ժամասէղին ։

Ոսկ յարտաքուստ կուսէ գլուխ կթիղկէին, և տանիքն ամբն ։ և երեսք որմոյն քանդքան դեալք և քարինքն թափեալք ։ և որմոյ յատակացն վէմքն փչրեալք և ծակոտեալք ։ Ի վա ղէմեաց ժամանակաց որ շուրջ զեկեղեցւոյն չին նուէքն եղեալեր ։ և դարձեալ աւերեալ և խլր միմեանց փլուզեալ էր ։ այնքան բարձրա ցեալեր հողն և մոխիրն ։ որ յամենից կողմանց շուրջ զեկեղեցեաւն եօթն կանգուն բարձրա ցեալեր աղբեւան և հողն եկեալ և ծածկեալ էր զհիմունս և զաստիճանս եկեղեցւոյն որք կան յարտաքուստ կողմանէ ։

Ոսկ զարդք՝ և սպասք՝ և անօթք եկեղեցւոյն՝ և կամանտ քնաւ ոչգոյր ։ դի զորինչ և լեալ էր ի հնոց ժամանակաց՝ կթիղկոսքն զամ վա ճառելով և գրաւ դնելով վատնեալ էին ։ և արդ ևս գրաւ եդեալք անօթք գոյին առ մահ մետական իշխանս ։ զորս ազատեաց մեսէս վար դապետն ։ որ էր այր արիստակէսի Հայրապետին որդւոյ սրբոյն գրիգորի լուսաւորչին մերոյ ։ այլև զայր աղջոց վանաց սրբոյն ստեփաննոսի ։ ընդ որոց և զիսայ՝ և զակիհ՝ և զբուրվառ՝ և զշուրջառ՝ և այլևս ինչք ։

Ոչ ասացեալ բանքս որք ի մէնջ ցուցանեն զտեղին անբնակ գոլ ի մարդկանէ ։ և ասեմ զիսկն ոչ էր ամենևին անբնակ ։ այլ դուռ հա մարեաց իբրև զանբնակս ։ վնղն կթիղկոսունքն՝ անդ չվիաճին ոչ բնակէին ։ այլ յերևան քաղաքն ի կաթուղիկէ յեկեղեցւոյն ։ և կամ թէ ի շրջագայութեան աշխարհաց ։ բայց սակս գլուխք ոմանք սինելիք որք և դուեհիկք որպէս զգեղա

զգեղական հողագործս. որք վարնորդեսք մշա
կօք բնակեին յԱրմաւիր. և զաւուրս տարուն
զբազումսն՝ի գեղորայն անցուցանէին. քան
թէ յԱրմաւիր։

Այս յորժամ մօսէս վարդապետն զսկիզբն արար
նորոգութեանն. տարակուսէին վասն հողոյն և մոխ
րոյն որ բերացեալ կայր շուրջանակի. թէ զի
արդ լինի պղծել։ քանզի որովհետև կամքն ած
այնն քաղցրացեալ էր՝ և ձեռնարկուն գործոյն
նորին հաճութեանն էր. դիւրահնարիւ եղև
բարձումն հողոյն. վերի ածին զջուր՝ի գետոյն
յորդ և վարար. և կապեցին՝ի հողմն ինչ հո
ղոյն. և զբազումսմշակս արկին՝ի գործ՝ և սկսան
մշակքն փորել զհողն և տրօրտալ ջրոյն. և
այնպէս առնելով. ջուրն առեալ զհողն տա
նէր և քարն ծայր։ որ՝ի տակաւ առնուլս փութա
նակի յամենից կողմանց բարձաւ հողն. և բա
ցաւ վայրն ամբ. և եղև հարթայատակ գետին.
և ծնացեալ քարինքն շարեցան՝ի յորմն տանջն.
լեալ ձեռնտու գործոյն. և ապա զլայն և ընդ
արձակ պարիսպ պատեցին շուրջանակի. յորս
նեալ զբուրգս ութն՝ի նմա։

Այս զպարիսպն զոր շինեցին. այսպէս ձեւ
ացին։ Էին և տեսանի յեկեղեցւոջ անդ. ջորեքին
խորանք եկեղեցւոյն որք կան յօրինեալք՝ի նմա
ընդ ջորս կողմն աշխարհիս. յարտաքուստ կու
սէ եկեղեցւոյն՝ի ձակատաց այս ջորից խորա
նացս։ Այս ապա իմն պարսպին արևմտեան
կողմն շինեցին զդարպասս և զտունս՝ի պէտս
ինքեանց և հիւրոց։ և՝ի հիւսիսային կողմն և յա
րևելեան կողմն շինեցին խուցս՝ի բնակուելի միա
բանից։ և՝ի հնրաւային կողմն շինեցին զսեղանա
տուն, զվիճնատուն, զանտեստուն, զհամբարա
նոցս ցորենոյ և այլոց նիւթոց։ Այս ամ շինուած

ածքս այսոքիկ՝ միայն պարիսպն ի հողոյ եղև
չինեալ. իսկ այլքն ամենեքեան լիատելով քա
րիւ և թրծելով աղիւսով և կրով և բուռով շի
նեցին գեղեցկիւ և վայելչիւ յօրինուածով։

Եւ այսորիկ զեկեղեցւոյ գմբէթին տա
նիան նորոգեցին. քանզի սալքն քանդեցեալք
և ի տեղւոյն իբացատեցեալք էին։ Ա. թէ
որ տեսանցեալ գիտել կամիցի զչափ լուսակա
ռոյց Ա. Նանկարի Ա. Ծաբնակի տաճարիս սրբոյ
Ա. Ջմիածնի այսքան է. յիսուն հալասպի գազ
երկայնքն է յարևելից դէպ յարևմուտս. քա
ռասուն ևուրն հալաբի լայնքն է հիւսիսոյ
դէպ ի հարաւ. երեսունևհինգ հալասպի բաց
ձրուքինն է ի ներսիկողմանէն կճղակէ ի պոր
տէն մինչի գետինն։ այսոքիկ չափքս եկեղեցւոյ
մեջն է ի ներսի կողմանէն Թող զպատան։

Ա. օր աւուր նորոգեալ հաստատէր զսբ
աթոռն. որով և ամ կարգ և կրօնք հաւատոյս
քրիստոնէութեն. վանզի համբաւ նորոգմանն
սրբոյ աթոռոյս հնչակեալ ծաւալեցաւ ընդ
ամ աշխարհ, ի հռոմայոստան, ի պարսկաստան,
ի քրդաստան, ի վրաստան, և ամենեքեան
զսբ աշխատեալք ցնծային։ Ա. մէև յաշակերտաց
իւրոց առաքեր մօսէս վարդապետ ի քարոզու
թիւն յամէն կողմանս. որք գնացեալ հոգեբղխիւ
քարոզութբ և բարեկրօնիւք վարուք հաստատէ
ին զկարգս և զկրօնս քրիստոսականի հաւատոյս
և եկեղեցականի աւանդութե. մ՚ն զի ուրե գնայ
ին զՀմարտութե գործս ցուցանէին ըստ նմա
նութե վարդապետին իւրեանց. շինէ ին զեկեղե
ցիս, կարգէին զքահանայս և ընկերակեալ կործա
նէին զհակառակորդս Հմարտութե. որով
զօրացեալ յառաջանայր Հմարտութիւն։ Ա. մէև
և հոգելից աբ վարդապետս տէր մօսէս կարգեաց
զդպրա

զդպրատունն ի մեծափառ սբ. ուխտն յոհանա
վանք՝ ուր ժողովեաց զմանկունս յոլովս. և զա
մենեցունն զծախսն և զպէտսն ինքն հոգայր. և
մանկունքն անզբաղ և անխափան ուսանէին զե
կեղեցական ուսումն, և զգիրս Աստուածչչ, և
զնմաստասիրականն որք եղեն ամենեքեան արք
պետանիք և օգտակարք աշխարհի. վարդապետք,
եպիսկոպոսք, և աբեղայք, և երիցունք. և ամքն
վանորայք որք ամայացեալք ի խաւարն կային.
եղեն լցեալք միաբանիւք, աբեղայիւք, և կրօ
նաւորօք, և գեղորայք վարժիւք երիցամբք։
Նորոյ ամքն ժողովուրդք Հայոց՝ որք յԱստ
ուածոյ աշխարհս բնակեալք են յառաջին կթի
կոսաց անկարգութենէն ձանձրացեալք և ի սո
րն բարեկարգութենէն միսիթարեալք՝ կամօք
և յօժարութիւք կաթոգիւով սրտիւ կամէին զե
ինքն սբ. Հայրս մեր մօսէս վարդապետս լեցն կթի
կոս. որք գրովք և աղաչանօք թախանձէին
ամենից տեղեաց վարդապետք և եպսկոպոսք և
երևելիք արք. զնյանձնառեղ զաստիճան կա
թուղիկոսութենն. բայց նա հրաժարէր զանձն ան
արժան ասելով առաքելականի աստիճանին։
Այլև այրս Աստ տեր մովսէս վարդապետ հա
նապազ ի սրտի իւրում վարանէր. և տխրէր.
և ցաւէր. վն հարիւր թուման մուղադայինն.
որ անտանելի ծանր բեռն և անխզելի անուր
եղաւ՝ իվն սրբոյ աթոռոյն Աղձիածնի. ոչ
միայն սա այլև ամ ազգն Հայոց։ Որ վն փրկու
թեն Աստուածական սբ աթոռոյն ոչ դանդաղեալ
ծուլացաւ խնայելով յինքն կամ ի ծերութեն
տկարութեն այլ եղեալ գնաց ի դուռն արքայ
ին ի քաղաքն ղազբին. քանզի անդէր թագաւ
շահաբաս. ի հազար և եօթանասունևեօթն
ամի թուականիս մերում։ և մատուցեալ այսր
և անդր

և անդր առ նախարարս Թագաւորին աղաչէր զնա
ծանուցանել արքային առ՝ի բառնալ զհարիւր
Թուման հարկն՝ի սրբոյ Լջմիածնէ. և նա
խարարքն պատեհ ոչ համարեցան ասելով՝ այս
Թագաւոր յոյժ արծաթ ասէր և ագահ է. և յայդ
քան շահուց արծաթոյ ոչ զանցաւանէ. և մա
նաւանդ զի գործդ այդ իւր է հաստատեալ.
որով առաւել տեսանի զի ոչ զանցաւանէ զդո
վաս՝ վնասոյ պարտէ քեզ լռել՝ի ժամ և յաւ
ուրսս յայսոսիկ. այլ մեք գտեալ զպատշաճ
ժամ, խօսեացուք առաջի արքային. վնասոյ
տխրեցելով և թախծեցելով սրտիւ դարձաւ
՝ի ղազընոյ և եկն՝ի սբ Լջմիածին։

Ասէ արքայն շահաբաս եղեալ՝ի ղազընոյ
գնաց՝ի ֆահրատապատ՝ի քաղաքն որ կոչի ա
շրաւ. առ՝ի ձմերել անդ. և ըստ հիւծականի
բնութեան մարդկան հիւանդացեալ մեռաւ՝ի
հազար և եօթանասունևհուրն ամի Թուականա
նութեան մերում. և յունվարի ամսոյ եօթն և
կտակաւ հաստատեաց տալ զԹագուրութիւն Թո
ռին իւրոյ՝ զի արդասաւիտ և բազմախորհուրդ
արքայս շահաբաս, յորդւոց իւրոց զոմանս
սպան՝ և զոմանս կուրացոյց վն երկիւղի՝ զի մի
գուցէ Թագերեցուացեն իշխանքն. և մեռցեալ էր
Թոռն մի որդի աւագի որդւոյն իւրոյ. վնասոյ
եաս զԹագուրութիւն Թոռին իւրոյ։ Լսե ժողո
վեալ ամքն նախարարք՝ և հաւատարիմք տան
Թագուրին Թագերեցուցին զԹոռն, և կոչեցին զա
նուն նորոյ Թագուրին շահսեֆի. զի վիճակաւ
եդին զանուն նր. որ և վիճակին՝ և կոչեցաւ ա
նուանն ուղղակի դիպեցաւ. զի և անուն նոր
ընծայ Թագաւորիս հօրն սեֆի էր։ և նստաւ
Թագր նոր ընծայ շահսեֆի՝ի նոյն Թուականին.
հազար և եօթանասունևհուրն ամին. և յունն
վարի ամսոյ տասնևհինն։ Լսե

Այլ եղև ժամանակս այս պատշաճ և ըմբռն ժամ· վա՛ր բառնալոյ հարիւր Թուման մուղա դային· վասնորոյ ժողովուրդքն ջուղայեցւոց քննակեալքն ՚ի քաղաքն ասպահան· և մանաւանդ ողորմա՛ծ Թեղն Ա՛յ արժանին վ՚ինաակեր մեծ իչխանն խոջայ նազար գրեալ զԹուղթսրբն Թացիւ փայեկաւ հասուցին յ՚ոչմիածին առ մնաց վարդապետան· վաղվաղակի հասա նել ՚ի դուռն նորընծայ Թեգրին· վա՛ր բառնալոյ հարիւր Թումանին· զոր և անյապաղիւ ձեռով ելեալ մնաց վարդապետն գնաց յասպահան քա ղաք ՚ի դուռն Թեգրին· և կացեալ ՚ի դրան Թեգրին ամիս ուԹ· և տեսեալ զնմանն նախա րարս զՀինս և զնորս և հաճեալ զմիտս նոցա բազ մաւ ընծայիւ և աղերսիւ·

Այսպա՛ս ա՛ր այրն Ա՛յ պատրաստեաց զընծայ ոմն վայել ՚ի Թեգրայ· սկուտեղամբ զուտ ոսկի դահեկան· և զայլևս ինչս պատուհականս· և գրեալ զգիրս յօժարուԹե՛, որ ՚ի արքայ· և վարդապետն և խոջայ նազարն միաբնորդուԹե՛ նախարարացն ձօնեցին առաջի Թեգրին· որ՛ի հարցանե՛ն արքայի վա՛ր վարդապետին· երազգածարար զնա խոջայ նազարն· պատմելով նմա զաղնուհականուԹե՛ վարդապետին· այլև Թե նա խածանօԹ և հաճելի ծառայ ՚ի յառաջագոյն մեծի Թեգրին հաւոյն քում· և այժմ ևս աղօԹող ՚ի վանս կենաց Թեգրին· բայց զայս ինչ իմդիւրս ունի՝ զի այց արարեալ գԹասցի՛ ՚ի տա ռապեալ ժողովուրդս իւր արքայ՝ և զծանր բեռն, զոր ընդ վայր և՛ ի տարապարտուց եղեալ իմ վերայ· այսինքն հարիւր Թուման մուղա դէն· հրամայեսցէ արքայ բառնալ զայն·

Այս արքայ շահ աբբաս անդէն ՚ի հանդիսին յորում բանս խօսեցաւ ընդ խոջայ նազարին·

այլև ի Հարց՝ ի մասին վրդովեն վասն մուղա
դայ Հարիւր Թումանին. և ողորմութիւն և
ընդհանուր ծայնօք. ամքն բանք վրդովին դի
ւին և ախորժ Թումբը առաջի Թագաւորին։ քան
զի ամենաթագաւորն ծ,որ ունի՝ ի ձեռին զսիրտս
Թագաւոց. Հաճեցոյց և քաղցրացոյց զկամս
Թագաւորին որ՝ի լուր ամի Հանդիսին ասաց Թա
գաւոր՝ ի Հարիւր Թումանն մուղադայէդ՝ զոր
տայիք՝ի դիւան Թագաւորին. այսուհետև կացէք
ազատ և աղօթեցէք՝ վն մերոյս կենաց և յաջո
ղութեն։ Յայնժամ խօջայ նազարն՝ և մասին
վրդովեն՝ և ամքն իշխանքն՝ որք կային առաջի
Թագաւորին. ամենեքեան խոնարհեալ երկիր պա
դին Թագաւորին. և համբարձեալ զձեռս իւրեանց
՝ի ձայն գոհութեն օրհնեցին զ,ծ և զԹագաւորն։
և ուրախութիւն արձակեալ յերեսաց ատենին
դնացին՝ ի տեղիս իւրեանց։ ,յետուհետև մա
սին վարդովեն և խօջայ նազարն, հանապազորդ
օրհնելով՝ ի դրունս իշխանաց. և առ վերակա
ցուս դիւանականաց մատենից. և առ գծա
գիրն. այնքան աշխատեցան մինչ զի յամենից
մատենից ուրև գրեալ կայր բանն այն. յամէ
հանեալ արտաքսեցին։

,Ի ապա գրեաց միւս ևս զարզայ խօջայ նա
զարն և մատոյց առաջի Թագաւորին խնդրելով՝ զի
տացէ զնոսա Թագականաւ հնգով վն բառնա
լոյ Հարիւր Թումանն մուղադային։ այլև ընդհին
խնդրեաց յարքայէ տալ զիշխանուն կիպչակաս
Թէ մասին վարդովեն։ ,Ի արքայ չհաճեցաւ
կատարեաց զնմանն խնդիրս նոյ. զի եթ զնոսա
Թագականաւ հնգով տղդու և հատու բանիւ.
Թէ բարձի զՀարիւր Թումանն մուղադային,
որ՝ի մերոյ Թագաւոց եղեալ էր իմէ աթոռոյն
ձերոյ ,Ջմիածնի։ այլև եւոու զՀրամանն կա

ԹՂԿԱՍԵ ԹԷ ՄՍԱԽԱՅ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻՆ ըստ Հայցո՛ւա
ծոյ ամաղթին Հայոց։ Ա. ԴՐԴ այսպէս բազմաեռկիւ
աշխատութեբ. և յոյժ զբաղում գանձս ծախե
լով իբր թէ հազար թուման. հազիւ թէ կա
րաց բառնալ զծանր բեռն հարկին ՚ի սրբոյ
աթոռոյն սուրբ վարդապետն Մսախ. և առեալ
զԹղթրկանոմոն դարձաւ մեծաւ ուրախու
թբ և եկեալ Ե հաս յածաբնակ յաթոռն ՚ի սբ
Ա. Ջմիածինն։ և սիրեցաւ համբաւ աղատու
թէ սրբոյ աթոռոյն յընդհանուր աշխարհ
յաղգս Հայոց. և ամենեբեան լցեալք անպատ
մաւ ուրախութբ ՚ի ձայն ցնծութէ գոհա
նային զԱ. Յ։

Ա։ այնուհետև յամենից աշխարհաց արք
երևելիք եկեղեցականք և աշխարհականք.
սկսան առաւելաբար առաքել զթուղթս ա
ղերսանաց առ Մսախ վարդապետն՝ խնդրելին և
աղաչէին զի միւս պատճառս յօդեսցե այլ վե
հաստատութէ հաւատոյ՝ և կարգի եկեղեցւոյ
յանձն առցե զկԹղկոսութէին։ և այս թուղթ
աղաչանաց առաքեցաւ ՚ի պարսկաստանայ, ՚ի
վրաստանայ, ՚ի քրդաստանայ, ՚ի հոռմաստա
նայ։ Ա։ սբ Հայրս մեր՝ ոչ թէ՛ ՚ի փառս անձին
որ փառաւորեալ էր յԱ. Յ և՛ ՚ի մարդկանէ, այլ
վն օգտի ժողովրդեան Ա. Յ և հոգևորաց կր
նէց հաստատութէ լսող եղեալ աղաչանաց ամե
նեցուն ընկալաւ զաստիճան կԹղկոսութէ. և
օծմամբ ամենասուրբ Հոգւոյն Ա. Յ օծաւ Հայրս
պետ ամ ազինս Հայոց՝ պայծառ և պանծալի
ժառանգորդ բարձրագահ աթոռոյն սրբոյ
Ա. Ջմիածնի. ՚ի մերում Թուականութէս հա
զար և եօթանասունևերկու ամի յունվարի ամսոյ
տասնևերկոց. յոր անօրէնութէ Տ՚ն Ա։ ըստ բանին
Տ՚ն, Հրաշագ արփիաւորիչ էդաւ ՚ի բարձու աշ
տակա

տականի՝ ի գերագահ աթոռս՝ լինիլ լուսատու տանս արամեան։ և յածաչնորհիւ վարդապետու թէն իւրով մխիթարէր զնոսին քաղցու քարո զութէ ուղղելով՝ ի ճանապարհս արդարութե։

Այս էր սէր հայրս մեր մաքրակենցաղ՝ և սրբա անուն, երկայնամիտ և ողորմած, որ և բա զում գերիւք ազատեցան՝ ի գերչաց ձեռամբ սորա։ վնզի յաւուրս սորա անհաչա խռովու թէն էր եմէք պարսից և ( )սմանցւոց։ որոյ սակա աւար և գերութէն կարի յոլով լինէր յերկուց կողմանց։ և զորս և տեսանէր՝ ի գերեացն։ ան վրէպ առնոյր գնով և ազատէր։ Այս էկաց սա՝ ի բարձրագահ աթոռն՝ ի սուրբ [illegible]ջմիածինն։ ուղղիւ վարդապետութէ։ նորոգեաց զաւերականն նորոգչինութէ և պայծառացոյց միաբանօք և վարդապետք։ և յարմարիւ և հաստատնով ժա մակարգութէ։ և փարթամացոյց եկեղեցական նաւ անօթով և մարմնականաւ ստացուածով։ և էկաց սա կնէդկոս յերիս ամս և՝ ի կէս։ և՝ ի թուականիս հազար և ութսուն և մեկ ամին՝ ի մայիսի ամսոյ տասնևչորսին վախճանեցաւ։ պակասեալ աստի մահուամբ և յաւելաւ առ Տէր հանգստեամբ։ և գնաց առ անձկալին իւր Քն։ զոր հանապազ մչտապաղատիւ և սրբա նուիրիւս աղօթիւք կրէր յոգի իւր։

Այս պատահեցաւ լինիլ վախճան սորա յե րևան քաղաքի՝ ի վանս գամբարանի սրբոյ ա ռաքելոյն անանիայի։ վնորոյ և տարեալ՝ ի հա սարակաց գերեզմանատունս, ՝ի կողեւ կոչէ ցեալ բլուրն։ վն գերեզմանի կողւան վարդա պետին, որ անդ է։ և յարաշտաւ գերեզմանի կողւան վարդապետին՝ և մեկքիսէթի վրդապետին։ իմէք երկուցս այսոցիկ պատրաստեցին զդիր հանգստեան սրբոյս այսորիկ։ և անդէն իմէք

երկուց կափուցելոց տապանաց եդին զսրբա
նեալ նշխար մարմնոյ նր մեծաւ պատուով
և փառաք. ի փառս Քն և ի բարեխօսութեն
ամենեցուն Քրիստոնէից:

Վասն վարդապետութեն և կենդանութեն առաքն փիլիպպոսի:
Յորում և վասնորոգութեն եկեղեցեաց, սրբուհեաց
կուսանացն Գայիանեայ և Հռիփսիմեայ և
յայտնելոյ նշխարաց նոցին:

Ի՛Ա:

ՓԻԼԻՊՊՈՍ ԿՊԱՒՈՒ

ղնկոան էր յերկրէն քարմայ. որ
այժմ ասի աղբակ. ի գեղջէն որոյ
զանուանն կոչեն երընկան: գոլով սորա ի տիս
տղայութեն չորեքտասանց ամաց աւելի կամ
պակաս. լուաւ զՔնոյ ակն վարսմիայնակե
ցաց մեծի անապատին. մեծատենչիւ փափագ
մամբ եղեալ գնաց ի մեծ անապատն լինել կրօ
նաւոր. և հետևիլ առաքելականաց վարուց
մաքրակենցաղի սրբութեն. որոյ կարի փա
փագիւր: Իսկ կրօնաւորք անապատին ոչ թո
ղին զնա յանապատն. վն տղայականի հասակին
և անմօրուս գոլոյն. սակայն նա ոչ գարձաւ
կրկին յաշխարհ այլ անդէն եկաց արտաքոյ
անապատին իմիջ մայրեաց՝ որ չուրջ էր զանա
պատին. և համբեր այնպէս զամիսս ուրբ:

Ընդ այն ժամանակս մօսէս կենդանական
ին վարդապետ գոլով քարոզութիւ շրջէր յաշխար
հի. և լուսաւորէր զամ մարդ իբրև զարե
գակն. իսկ հայրն մեծի անապատին սարգիս
պարոնտէրն. ետ զփիլիպպոսն յաշակերտու
թեն մօսէսի վարդապետին: Ընդ որ կացեալ փիլիպ
պոս ետ յարբունս հասակի ի տիս երիտա
սարդութեն. օրհնեցին զնա աբեղայ կուսա

կրօն քահանայ. և նա ի տուէ և ի գիշերի հե
տևէր Հգնողականաց վարուց. և գործոց առա
քինութեե. և յընթերցուածն և յուսումն ածայ
նոց գրոց. որոյ զառաջադիմութենն տեսանե
լով վարդապետին մովսէսի. իւրով հաւանու
թբեն, և վկայութբ ամենից եղբարց, ետ նմա
զիշխանութեի վրդապետական. և յետ ամաց ինչ
զգաւազան վրդապետական. և ի հազար և եօթա
նասունևինն թուի օրհնեաց զնա եպիսկոպոս:

Եւ ի հազար և ութասունևմի թուի՝ յոր
ժամ է հաս վախճան մովսէսի կթղիկոսին, ժողո
վեցան առ նա եպիսկոպոսք և վարդապետք՝ և երև է
լիք արք. և ողբալով ասացին, որովհետև այդ պ
հաճեցաւ վն քոյ Տէրն և տուօղն կենաց՝ զի
մեկնիս և գնաս ի մէնջ: այլ արդ խնդրեմբ ի
հայրախնամոյ գթոյ քոյ զի մի կարի թողու
ցուս զմեզ որբս՝ այլ յայտնեա մեզ թէ զովքը
տաս մեզ լինիլ հայր և հովիւ զկնի քո՝ և նա
ասաց, դուք գիտէք՝ զորբը և կամիք ընտրեցեք:
Ակ ըստմբ ժողովոյն ասացին, մեք բոլոր աշ
խարհ զքեզ ընտրեցաք. և այժմ դու զովքըև
ընտրես ընդունելի է մեզ. և նա ասաց ես զիւ
լիպոս վարդապան կամիմ լինիլ փոխանորդ իմ,
և յաջորդ սրբոյ աթոռոյն Հռիփսիմեի. և նոք
ամենեքեան իբրև զայն լուան յօժարութբ կամաբ
հաճեցան. և ընկալան զսիլիպոսն լինիլ կթղ
կոս: Իբրև ծաւալեցաւ համբաւ մահուանն
մովսէսի յամենայն տարածս հայոց և յարևմտեան
և բանն այն. թէ վն փիլիպոսի պատուիրեալ
է առնել կթղիկոս. ամենեքեան կամաբ և յօժա
րութբ հաճեալ հաւանեցան. վասորոյ իւրաքան
չիւրոց տեղեաց առաքեցին զթուղթս վկայա
կանս զի փիլիպոս վարդապան լինիցի կթղիկոս.
և մինչ ի գալ թղթոյն էանց այն ամն. և ընտ

իւրն Թոռնականն հազար և ութսունևերկու յորում ամի օրհնեցին զնա կաթուղիկոս ծածուկ Յոդեայն սրբոյ. յամենայն յունվարի տասնևերից. ի տանի տնօրէնութեն Տն։ Իսկ ազգս Հայկազեան՝ թէպէտ իւրն մահուան մասին վշտալից լեալ տրտմեցան. այլ ի յաջորդելն փիլիպպոսի բերկրեալ զուարճացան. զի փոխանակ հօր եկաց որդի՝ իշխան հանուր ազգի։

Իսկ յորժամ ժամանեալ Թոռնականն մեր ՀՀաս հազար և ութսունևչորս ամն թագաւորեալ ստամբօլայ սուլթան մուրատ կոչեցեալ՝ այր կարի խորհուրդ հզօր յաղթող և իմաստուն. եղեալ ի ստամբօլայ եօթն հարիւրհազար հեծելազօր, և եկն յաշխարհս արարադու. և շուրջ նստեալ զբերդիւն երեվանու պատեալ պահեաց զնա. և յաւուրս ինն էառ զբերդն, և զիշխան բերդին զթահմազուլի խանն, զոր դին ամիրգունայ խանին կալեալ առաքեաց ի կոստանդնուպոլիս. և ի նախարարաց իւրոց զոմն բարեբարոյ և խելացի իշխան. որում անունն էր մուրթուզայ փաշայ. հաստատեաց իշխան իմն բերդիւն տասնևհինգ հազար սպառազինիւք և ընտրելովք հեծելօք. և ինքն անցեալ գնաց ի Թաւրէզ քաղաք. և անտի դարձաւ իւրն վանայ և գնաց ի տեղի իւր։

Իբրև եանց այն ամառն. և ի գալ ձմռանն՝ յորում էր Թոռնականն մեր հազար և ութսունևհինգ, եղեալ Թագն Պարսից շահսեֆի հրիւր հազար հեծելօք և եկեալ էմուտ յաշխարհս արարադու. և նստաւ իւրն բերդիւն երեվանայ յաւուրս նստունևերիք՝ մեծաւ տաժանմամբ և բազմօք չարչարանօք, և արեանց հեղմամբ. Հալիւ Թէ կարաց յետ առնուլ զբերդն ի ձեռաց ( )ամանցւոց։ Իսկ ի չարժամանէ այսց երկուց

երկուց ինքնակալաց թագըցս աւերեալ ապակա
նեցան աշխարհք արեւելից և արեւմտից. և մա
նաւանդ աշխարհն արարատոս իւրովք շրջա
կայիւք գաւառօքն՝ վասն զի երկոքին թագըքն իւրե
հեծելօքն և հետեւելովքն անդր գումարեալ
կատարեցին զգործս իւրեանց, և դարձան։

Ասկ սբ աթոռն Աղիաճին բաց յեկեղե
ցւոյն՝ և գմբեթաշէնն տանցն՝ ամքն բնաւին
աւերեցան. զի որինչ փայտակերտ տունք
և շէնք կային քանդեցան։ վնորոյ տէր փիլիպ
պոս կաթուղիկոս բազմաերկիւք վաստակօք զամն
շինուածոն վերստին շինեաց բովանդակ. քան
զի վասնիայն փայտերնոցա շինուածոց զհաղար
ղուռուշ նաղտ դրամ նորին արհեստաւորացն
ետ։ Յե խնջ սեղանատանն հայկերուքի սե
ղանն՝ և որ'ի նմա այլ կահք էին, յառաջն
որ շինեցաւ'ի ժամանակս մովսէսի, փայտա
կերտ շինեցաւ. վնորոյ դիւրաւ աւերեցաւ.
այլ այժմ փիլիպպոս կաթուղիկոս քարիւ շինեաց
զսեղան հայկերուքին. և զտեղի նստելոյն և
զսալայարկ յատակս նորին. զի մի դիւրաւ աւե
րեսցի'ի ժամանակս հեծելաշարժուքե։
Յե արեւելեայ կողման խուցն բովանդակ
նոր շինեցաւ. վնորոյ ոչ ըստ առաջնոյ ձևոյն
է. այլ այլով ձևով շինեալ է։ Յաև զեկեղե
ցւոյ տանիան, զատ'ի գմբեթի գտակէն,
զբովանդակն նորոգեաց։ Յե քարակապ
փարչն, որ շուրջ զեկեղեցեաւն է. և միւս
փարչն, որ առաջի խցացն և այլ տանցն է։ Յե
արտաքոյ պարսպին մերձ հարաւայնոյ դրանն
երկու գմբեթաշէնք ձիթահանք նոր շինեցան
զի ոչ գոյր բնաւ։ Օ ատ յայսցանէ և զայլեւս
մասնաւոր շինուածս բազումս շինեաց աստ
և անդ՝ զորս յանուանէ ոչ յիշեմք։

Իսկ զերեւանայ անապատն զորմէ ասացաք դամբարան գոլ անանիայի առաքելոյ. որինչ և շինուածքն գոյր անդ բովանդակ փայտա կերտ էր զատ ի մատուռն. և առքա ամբն քանդեալք աւերեցան ի գալ վերոյ ասացեալ երկուց Թգրացն: որև զայնս ևս զբովանդակն ամ վերատին շինեաց. ոչ Թէ փայտիւ՝ այլ քարիւ և բեռով գմբէթ Թեայ՝ զժամատունն, զեղանատունն՝ զանաեստունն՝ զխուցան՝ և զայլսևս շինուածս ամենևսեան:

Յետ կատարման ամենից շինուածոց՝ որ[ա]յ ի միածին և որ յանապատն. ի Թուին հազար և ութսուն և վեց գնաց նբ Հայրն մեր ամբ փիլիպպոս կաթուղիկոս յասպահան քաղաք՝ իմն ի քրիստոնէ եղեն որք անդ՝ եկաց յամմի և կէս քարոզելով նզ զօրենս [ա]յ՝ և հաստատելով ի հաւատսքն կան. այլև ժողովեր՝ ինոցունց զնուիրակին սրբոյ [ա]յմիածնի: և զուռղեցիք և ամքն քրիստոնեայքն ընդունեին զնա մեծիւք և բազմազան նուիրք փառաք իբրև զՔրիստոս ակ [ա]յ վն ձգնազ գեաց և առաքինականաց վարուց նորա:

Նա վն սրբոյ լուսաւորչի [ա]յնին. որ տա հաւին յասպահաներ, ոմ յառաջագոյն պատմեցաք վն նր Թէ հրամանաւ առաքչին շահա բասին տարան զ[ա]յն՝ ի քաղաքն ասպահան: [ա]յս փիլիպպոս կաթուղիկոս հանապազ ըղձասոն չորիւ և խանդակաթիւ տենչմամբ փափագէր, Թէ որով արդեօք ևս հնար զի առեալ զնբ [ա]յն բերցէ՝ ի նբ [ա]յմիածին: որոյ վն բազում աւուրս խնդրանօք խօսեցաւ ընդ քահանայս և ընդ ժողովուրդս զուռղեցւոց. և մանաւանդ ընդ մեծ ահաւաստ և [ա]նասկր իշխանին խոջայ սարգիսազին՝ որդւոյ խոջայ նազարին. որ յար դեանս ամանակի սա էր աւագ զուռղեցւոց. խօսէր

և ինդիր Յ.Ջոյն ղուսաւորչի։
խօսէր և աղաչէր փիլիպպոս կԹ՚ղկոսս զի տա
ցեն զնոսա ղուսաւորչի Յ.Ջն՚ի նա. որ տարցէ՚՚ի նոր
Յ.Ջիածինն, ՚ի տեղին իւր։

Յոկ Ջուղայեցիք ոչ կամէին տալ զնոքա Յ.Ջն
և կամ հեռանալ նմին յիւրեցի միջէն. վասն զի ա
սէին յօտարոտի աշխարհի և յայլասեռից ազգաց
միջի բնակեալեմք. և մանաւանդ եմք նեղ
ժոռ և օձաբարոյ ազգին Պարսից. և ոչունիմք
զնչան ինչ և առիթ հաստատութեանն հաւատոյս
քրիստոնէականի. ոչ վանորայք և տեղիք ուխ
տից. և ոչ քրիստոսականաց սքանչելեաց կառուց
մունք. ոչ գերեզման և դամբարան սրբոց Յ.Ի.
և կամ մերոց հարց և հաւուց նախնեաց։ այլ մի
այն այս ունի Յ.Ջն է զորոյ զհրաշագործութիւնն
տեսանելով նորաժամանիկ զաւակաց մերոց
ինան ՚ի հաւատս քրիստոսական. թէ և զայս
ևս առեալ տարցիս. որով միթարիցուք յերկ
րիս պանդխտութեանն յոր կամքս։ Յ.Ի. այսու
պատճառաւ ոչ կամեցան Ջուղայեցիք տալ
զ Յ.Ջն. վասն որոյ պատճառս յոդեալ ասացին առ
փիլիպպոս կԹ՚ղկս՝ Թէ զ Յ.Ջս սրբոյ լուսաւոր
չիս՝ զոր դու խնդրես՚ի մեզ՝ արքային Պարսից
բերել և յանձնել՚ի մեզ. և մեք զնարդ կա
րեմք տալ զսա քեզ առանց Թագաւորականի
հրամանի. վասն զի երկնչիմք ՚ի Թագաւորական
պատժոց. և նենգութեանէ մատնողաց։

Յոկ տէր փիլիպպոս կաԹ՚ղկան, այնուհետև
երևեալ արամբքն Հայոց՝ որք էին յերևանցուց
ժողովրդենէն. զի սքա կամէին զգնալն Յ.Ջոյն
Յ.Ջիածին, և սկսաւ շրջիլ՚ի դրունս հիշա
նաց Թագւորին, և առաւաձեռնիւք տրօք զսէր
տրա ամենն հաճեցոյց։ Յե ապա յետ ամենն
լցեալ ղուս ոսկի դահեկան յըսկուտեղ՝ և ըն
նին գրեալ զԹուղԹ արզայն մատոյց առաջի

շահասիրն արքայն, խնդրելով ՚ի նմանէ զՀրա
ման տալոյ զՅ.Ջ սէյլ լուսաւորչին։ Եւ ակն Տէր
և Ա.Ծն ամենից յաւիտեանց և ազգաց՝ որ ՚ի ձեռ
ն ունի զսիրտս ամենից Թագաւորաց՝ և յոր կողմն կա
միցի զնա, և ՚ի ժամուս յայսմիկ քաղցրացոյց
զսիրտս Թագաւորին, որ արար զչնորհս Հայրապետին.
և կատարեաց զինդրուածս նորին, և ետ զՀրա
ման գրով և Թագաւորական կնքով. զի տացեն
Ջուղեցիքդ զՅ.Ջ սէյլ լուսաւորչին ՚ի տէր փիլիպ
պոս կԹ՚ղիկոս։ Եւ երբ և առ փիլիպպոս կԹ՚ղիկոս
գնոմոս Հրամանագ Թագաւորին՝ էբեր առ Թո
ռունան խօջայ սափարին, զի որդւքն վախճա
նեալք էին, և Թոռունքն ոչ կամեցան տալ
զՅ.Ջն, որոց ապատեաց կԹ՚ղիկոս բարկութիւ մե
ծաւ. և նոքա երկուցեալք ՚ի սրբութէ նր. և ՚ի
Հայրապետականաց անիծից Թուլացան ՚ի գլն
տութէ։ Եւ Հայրապետն տէր փիլիպպոս բազ
մօք քահանայիւք ինքնին գնաց ՚ի տունն խո
ջայ սափարին, և առ անտի զՅ.Ջն, և էբեր ՚ի
խօջէնց եկեղեցին. և յաւուր կիրակէ ի մատոյց
պատարագ և էբաց զՅ.Ջն, յորոյ Համբաւ ժո
ղովեցան ամբն Ջուղեցիք և արարին զուխտ, և
տակաւին ընդդիմանային Ջուղեցիք, և ոչ
Թողուին տանել զՅ.Ջն, վասնորոյ գալստաբար
հնեալ անտի զՅ.Ջն բերին ՚ի վանքն Ջուղայու,
և անտի ևս Թաքուն տարան ՚ի քաղաքն իմիջ
երևանեցւոց, և անտի ևս Թաքնաբար հանեալ
տարան ՚ի բերինջ լուծի քարվանսարէն, և էդին
իմիջ բեռանց առն ումեմն քրիստոնեայ վաճ
առականի, որոյ անունն էր մարգարէ, որ էր
՚ի գաւառն գողԹան, ՚ի գեղջէն ցղնոյ. ոչ
էր վաճառականութէ եկեալէր յասպահան,
և նա առեալ զՅ.Ջն բեռամբն հանդերձ ըստ
կարգի վաճառականաց յաւուրջագոյն գնա
ցեալ

ցեալ Է Հաս ՚ի Թաւրէզ, և յայսցանէ ոչինչ
բնաւգիտէին ջուղայեցիք։ և ապա փիլիպպոս
կՀ՚ղկան եղեալ ՚ի սպահանայ գնաց ՚ի Թաւրէզ
Հաս զ Ա.ՔՆ ՚ի մարգարէէն և բերեալ Հասոյց
՚ի սբ Ա.ՔՀԱԾՆԻՆ՝ ինորինս սեպհական աթոռն։
Ա. եղև գալն սրբոյ լուսաւորչի Ա.ՔՆ յաս
պահանայ ՚ի սբ Ա.ՔՀԱԾՆԻՆ յաթոռն իւր։ Հա
զար և ութսունևեօթն Թուականիս մերում,
՚ի սեպտեմբերի ամսոյ քսանին։

Ա. եղև սբ Հայրապետիս փիլիպպոսի կՀ՚ղ
կոսութէն՝ օր աւուր ղօրանալ Հաստատել զի
Ն՚ էր ընդ նմա, քանզի էր վարուքն յոյժ
Ճգնող՝ և պահող՝ և մտօքն սրբախորհուրդ, և
անձանձիւր յաղօթս և ՚ի խօսակցութիւն Ա.Յ,
որ զինչ և խնդրէր Ա.Յ զամն անթերի պար
գևէր Ա.Ծ։ վ՚ղ մերով աչօք եսկ տեսաք զի բա
զում դիւահարք նորին աղօթիւք ազատեցան,
և Հիւանդք, և պէս պէս ցաւագարք, և անդ ամա
լոյծք առ ողջացան, և ամուլ կանայք աղօթիւք
նր ծնան զաւակս։ Որոյ արարեալ բժ չկուէն
զերկուան միայն աստանօր յիշեմ։ մինչ Էաք եղ
բարք յոլովք միաբանութիւք բնակեալ ՚ի սբ
Ա.ՔՀԱԾՆԻՆ առ փիլիպպոսիս կՀ՚ղկութս, պա
տահեցաւ ուՀեմն եղբօր այսահարիլ. և այնքան
յաձախեաց չարն, մինչ զի առեալ վարեր զնա
արտաքոյ չինուքն ՚ի դաշտամայրս և յանդս և
այր և անդր յածեցուցանէր բացեայ ՚ի մարդ
կանէ։ զոր կալեալ ածէին միշտ ՚ի վանքն, և
ապա յետոյ եդին երկաթեայ ոտնակապ յոտս
նր, և այսպէս պահէլով յամ աւուր կոր
դային զաւետարան քահանայքն, և երկարե
ցաւ այսպէս յաւուրս յիսուն։ Ա.պա յաւուր
միում որ էր կիրակէ յետ մատուցանելոյ փրկա
կանի խորհրդոյ սբ պատարագին, յորժ ամ ժո
ղո

ղովուրդքն ամքն եղեալք յեկեղեցւոյն գնացին, տէր փիլիպպոս հայրապետն հրամայեաց ածել զայսակիսի եղբայրն յեկեղեցին ամէն առեներին՝ զի պատարագօղ քահանայն սրբուհի ղեւտիւն զաւետարան կարդասցէ ի վեր ներ. զայս ասաց տէր փիլիպպոս, և ինքն եղեալ գնաց ի տուն, զի ունէր զգործ հարկաւորք, քան զի արք ամենայն պատուհասուորք եկեալէին հիւր նման, գնացեալ առնն էած առաջինոյ զսեղան. և սուղինչ յամեալ առնն յաղագս շահելոյ զնոսա էթող զնա ի սեղան հացկերուԹին, և ինքն եկն յեկեղեցին: և յարեւմտեայ դրանէ եկեղեցւոյն մուտ եալ հանդարտուԹիբ և խաղաղիկ եկն մինչև մերձ առեներին, և անդ անկեալ իւր Ժնկաց իւրոց ունելով զդեմս իւր հնդէպ սեղանոյն սբոյ: և ի ջուխ միոյ գոբգոյին պաղմոսի սրտառուչիւք պաղատանօք և յորդիւք արտասուօք աղօԹեաց: յայնժամ այսակիսի այրն կամէր զերծանիլ և փախչիլ ի ձեռաց ունողացն. և իբրև ոչ կարաց զերծանիլ՝ յայնժամ ուժգին և բարձրաձայն գոչմամբ աղաղակեաց և անկաւ ի գետին, և ժայռիբեաց. և եղև իբրև զմեռեալ: ապա այնուհետև դադարեաց տէր փիլիպպոս յաղօԹից. և մերձակայիցն հրամայեաց բառնալ զնա և տանիլ ի տուն, և մատուցեալ սպասաւորաց եկեղեցւոյն սրբեցին զտեղին ժայռիբեալ: և յայնմանէ օրէ և առ յապայ հնորհքն Քրիստոս, և աղօԹիւք առնն Աստուծոյ տէրն փիլիպպոս ազատեալ եղև այն եղբայրն յախտէն յայնմանէ: և ազատեալ եղբայրն ինքն պատմէր՝ ԹԷ մինչ կալեալ ունէին զնա եղբարքն՝ ի ներքոյ աւետարանին, որ կարդայր ժամարարն, տեսանէի զի կայր պատեալ զանձամբ իմով մեծ և ահագին վիշապ օձ մի սեաւ

սեաւ ընդ մէջս, և ընդ պարանոցս, և ամենից մարմնովս։ այլև տեսի զփիլիպպոս Հոգևոր աէրն, զի ունէր ՚ի ձեռին իւրում զմեր սուսեր յոյժ մեծ, և սրընթաց յարձակմամբ էմուտ ընդ գուռն եկեղեցւոյն, և էհաս մերձ առնս, և այնու սրովն էհար զօձն, որ զինև պատեալ էր՝ և կտրատեալ ՚ի վայր թափեաց յինէն, և գլուխ և կտորք օձին մեծաւ ոտգնապաւ փախուստ առեալ ելին յեկեղեցւոյն, և կո րեան։ Այս ոչ միայն այս՝ այլ զոյսպիսիս բա զում բժշկեաց, բայց զայս միայն գրեցի առ յօրինակ այլոցն ևս։

Պատմեցին միւս ևս զբանչելիս, մինչ քարո զութ՝ շրջէր աէր փիլիպպոս կԹ՝ վկս յաշխարհն ին ( )ամանցւոց, այսպիսի գործ պատահեցաւ ՚ի քաղաքին անկիւրնոյ յաւուր կիրակէ ի մեծի ածելի զատկին, մինչ առանձնացեալ նստէր Հայրապետն աէր փիլիպպոս, և յաշակերտաց իւր ոմն յովհաննէս անուանեալ վարդապետ այր էր ևեղի կայր առաջի նր։ ԵՒսկսին զի եկն պատանի մի երբև հնգետասան ամեայ և բարձեալ ու նէր յոտն իւր զմանուկ փոքրիկ երբև եօթն ամեայ, զոր բերեալ եդ առաջի Հայրապետին, այլև ունէր ՚ի նոյն պատանին ՚ի ձեռին իւրում փակե ղամբ միով զինձոր և զնեղրիեալ Հաւկիթ։ և զայնս ևս եդ առաջի Հայրապետին։ և աղաչա նօք և աղերսանօք խօսեցաւ առ նա, և ասաց, Ծառայ քո եմ աէր Հոգևոր, այս փոքրիկ մանուկ կրս՝ զոր եգի առաջի սրբութ քոյ՝ եղբայր իմ է, այսքան ամ է, որ Ծնեալ է՝ ոչ կարէ խօսել քան զի համր է, այլև ոչ կարէ կանգնել՝ քանզի ոտքն Թոյլք են, վ՚ որոյ մեծաւ պաղատանօք խընդրեմք ՚ի քումմէ սրբութենէ՝ զի արասցես զա զօթս իմ՚ սորա, և ես հաւատամ՚ ՚ի աէր՝ զի առ

թիւք քովք լինցի առողջուե՛ եղբօրս իմոյ: Ասէ Հայրն մեր և Հայրապետն սո՛ւրբ եկն իվ՛ի ծնկանց իւրոց և համբարձեալ զձեռա՛ն վե՛ր՝ և չինքն ամփոփեալ զխորհուրդս. և զտեսութե՛ն մատց իւրոց յառեաց առ տեսօղն ամենից սրտից Ա՛ստ, թողեալով արտասուս յաչաց իւրոց արար զաղօթս՝ ի ժամ բառականաւ և չետ աղօթիցն երբեք կատարեաց զՀայր մեր չերկինս, է առ՝ ի ինձորէն գլորեաց՝ ի բացեայ. և խոնդաղաղ տակաւ բանիւ ասաց փոքրիկ մանկանն, եղ որդեակ, եղ և գնա զայն ինձորն երեր. յայնժամ չնորհօք և ողորմութե՛ բարերարին Ա՛ստ եղեալ մանուկն՝ ի վերայ ոտիցն, և գնացեալ՝ ի վեր է առ զինձորն և երբեր առ Հայրապետն: միւս անգամ ասաց Հայրապետն ընդ մանկանն առ երր զինձորն որդեակ, յայնժամ չնորհօքն Ա՛ստ ետ զպատասխանի համր մանուկն այո առե՛, և ահաւասիկ: ասաց սո՛ւրբ Հայրապետն արդ տուր զփառս Ա՛ստ որդեակ և գնացեալ զօհացօղ լեր զնմանէ՝ ասաց մանուկն փառք Ա՛ստ. և ապա ետ զմանուկն ցեղբայրն՝ որ առեալ գնաց փառաւորելով զբանչէլագործն Ա՛ստ՝ որ տայ զչնորհս զօրութե՛ծ առ այից իւրոց:

Ա՛յլև եր այր կարի խորհրդական և հանճարեղ: աչխարհաշէնն և արդիւնաւոր: և՛ի գիրս Ա՛ծայնս արամիա՛ևնրբաքննին, և՛ի խրատս և՛ի քարոզս համեղաբան և արդիւնաւոր: և զայսոսիկ՝ ի չնորհաց աղօթից ստացաւ սակաւ սակաւ յապայն, վնգի յամանն տեղիս ուր և քարոզեր և կանօնադրեր, պաղաբերեալ ար գ՛ինանայր առ՛ենայնն:

Ա՛յլև եր յոյժ ոճնասէր պայճառացուցա նօղ ոճնից՝ զարդարօղ եկեղեցեաց՝ և պատուիչ ոճնից ոչ քուննակահաց, և սէր Ա՛ստ, ոչ և գրեալ

և գրեալ է վասն յոհաննու ածնեցւոյ։ վասն որոյ
յոյժ հոգեակեալ համբաւեցաւ անուն նորա
յամենայն աշխարհ, ոչ միայն իմիջ Հայոց, այլև
մահմետականաց, և ||ըստ, և ամբն սիրէին և
պատուէին զնա։ և վասն առաւել ձգնութեանն և
սրբութեանն և հաճոյական ծառայ գոլոյն ||Յ
յոյժ երկնչէին ի նմանէ՝ ոչ թէ ռամիկք,
այլև աշխարհակալք իշխանք և զօրագլուխք։
քանզի զբաղումն տեսին ի Թշնամեացն նր, որք
կործանեալք բարձան ի միջոյ, և ի սիրելեացն
նր՝ որք զօրացեալք յառաջադէմք եղեն։

||Ես զդպրատունն զոր յոհաննավանք հաս
տատեցին, սա ևս կարի հաստատեաց, և ուս
մամբ և առաքինութիւնբ վարժեալ հասոյց ի
կատարելութիւն։ և յետ ամաց ինչ փոխեաց
յոհաննավանից և եբեր ի սբ ||Ջվիաճ ինն, և
անդ կարգեաց զդպրոցն, որ և ամբն ուսան և
եղեն արք պիտանիք, վարդապետք, և եպիսկոպք,
և քահանայք։ ||Ես ի վաղնջուց խափանեալ
վանորայք լցան աբեղայիւք, և գիւղք, և քա
ղաքք երիցամբք, և դեռևս օր աւուր աճէ նո
ցին սահմանադրութիւնն։ և սովաւ բազում
կիսաւեր և խափտեալ եկեղեցիք նորոգեցան,
և ի գիւղս և ի քաղաքս յոլով եկեղեցիք նոր
շինեցան հրաշազանիւք յօրինուածովք՝ պայ
ծառ և փառաւոր ամենիւ որպիսութբ։

||Ես յետ ամենից շինուածոցն ||Ջվիաճնի,
զոր սբ Հայրապետն փիլիպպոս արար, այնու
հետև զձեռն ի գործ էարկ զնև զտաճարս սբ
բուհեաց կուսանացն գայիանեայ և հռիփսիմե
այ նորոգեցէ։ վն զի ոչ սակաւ ինչ նշանակե
ցաք զաւերակս տաճարացն երկոցունց կուսա
նացն ի Հաւրնն հռիփսիմեի՝ յորում վայրն
պատմեցաք թէ ճրագանկ պատրիք եկեն և զնո
րին

բին նշխարան գտնին: Այլոց սրբոց պայծառակերպ կուսին առաջարն առաւել աւերեալէր՝ զի առ նիքն բովանդակ իջեալէր, միայն շուրջանակի որմունքն և չորեքին սիւնքն կային կանգուն գլխին՝ ի բաց, և յատակք որմոյն աստ և անդ ծակատեալ և խրամատեալ, որոց արար նորոգման զակիզքն կ՚ածիլն տէր փրկիչն մեր ընդէնս կարօտիս և ջանիս. և զբաղում գանձս ծախեալով նորոգեաց զեղեցկաչէն. ՚ի հիմանց մինչև ցգագաթն գմբէթին. յորոյ վերայ կառուցին զնշան տերունական խաչին:

Այս՚ի նորոգել զեկեղեցին սրբոյ հոգւոյն գայիանեայ գտեալ եղև նոր նշխար նորին. և նորին ընկերացն. և եղև ուրախութիւն և ցնծութիւն անպատում ամի հայոցաղոյ տոհմի իբրև ըզկանգնումն կործանելոյ թագրուհ։ Ո՛չ զի ամէն խոկային և խորհէին վա՛ն նշխարաց սրբոց կուսանացն եթէ արդեօք ՚ի տեղին՝ թէ ոչ. քանզի աւագ խորանին ներքոյ չհնեալ մատուռն՝ որ է դիր հանգստեան նշխարաց սրբոցս. աւերեալ էր քննաւին. ոչ միայն մատուռն. այլև իվ՚ի նորին կառուցեալ աւագ բեմին աւերեալ և քանդեալ էր մինչև ցյատակն. և աղբեւսովք և գետնօք լցեալ մինչև ՚ի վեր:

Այս յատուցս նորոգման սորին էր աբեղայ ոմն տէր յովհաննէս անուն ամբ. այր արդիւնաւոր և գործնեայ և խորհրդական խորհրդով. զոր և տեառն փրկչապատի կ՚ածիլն կարգեալ էր զսա վերակացու և գործավար իվ՚ի գործոյս այսորիկ: Այս յատուց մեծ պատճառանօք ինն յայլուց առաքեալ զնմանն գործօղս՝ և առանձնացուցեալ զտեղին գիշեր և ցերեկի. և ինքն իւրովն միայնակ պեղէաց զտեղին ուր կարծէր մատաղ աղդեալ նշանակեր: և այնքան

պեղեաց զՏողն մինչև ԷՀաս ցանշարժ Տողն յո
րոյ վերայ կառուցեալքը հինն եկեղեցւոյն. և
անդէն եգիտ զերիս տապանս՝ի ներքոյ հնոյն
եկեղեցեացն. որոց մինն էր՝ի կողմն հարաւոյ.
և մինն՝ի կողմն հիւսիսոյ. և մինն՝ի կողմն աՀ
րևելից. և ընդ բանալ կափարչաց վիմաց տապա
նացն. խակոյն բուրեցաւ հոտ անուշութե նո
րաբանչ և զարմանալի. որոյ անուշոե զօրակի
սութենն անկար է ումեք պատմել. որ և ծաւա
լեալ եղեալ զվայրն ամ, և տեսանէք զնշխարս իւրա
քանչիւրոցն իմիջ տապանացն սպիտակ փայ
լուն ոսկ զնիւն և բովանդակ նշխարն անպա
կաս իմիջ տապանացն։ առ որ բերկրականաս
ուրախութիք լցեալ տէր յովհաննէս անկեալ
իվէր երեսաց իւրոց երկիր պագանէր Ա՛Յ՝ և
գոՀանայր զնմանէ՝ զի ար ժանի արար զինքն
այսպիսեաց Հնարիցս։ և ապա առեալ զնշխար
մի յոսկերաց սրբոցն առ՝ի նշան Հաւաստու
թե, և ապա խափեալ զկափարիչ վէմն իվէր
տապանացն, և խՀով և կրով ամրացուցեալ
փակեաց շուրջանակի զտապանն, և անՀետ
արարեալ կորոյս զնշանն, և յարանց գործաս
րոց ոչոք իմացաս զայն։ Ա՛ս յետ կատարմանս
այսորիկ զառեալ նշխարն բերեալ եցոյց վար
գապետաց և եղբարց ամենեցուն, և պատմեաց
զնամ որպիսութենն, որոյ վերամբն՝ի Ձայն ցնծու
թե գոՀացան զՀ՛Յ և ուրախացան անպատ
մելիս զոՀարձութիք։ Ա՛ս եղև գիւտ նշխար
րաց սրբուհւոյ կուսին գայիանեայ և ընկերաց
նր, և նորագումն նորին եկեղեցւոյն, Հազար
և Հարիւրեակ թուոիւն, Հոկտեմբերի ամսոյ
տասնևինն, յաւուր երեք շաբաթի։

Իբրև կատարեալ աւարտեցաս ամենայն չի
նուածք տաճարին գայիանեայ կուսին, ապա

գնացեր՛ի տաճար արքունի Հռիփսիմէ
մեայ, և ձեռն՛ի գործ արկեալ սկան և զայն ևս
նորոգել. վասն յարտաքուստ կուսիկ եկեղեցւոյն
գլուխ կթղկէին, և տանիքն բովանդակ, և ե-
րեսք որմոյն և յատակք նորին։ Ասկ՛ի ներսի
կողմանէ բեմն, և սալ յարկ յատակին, և չորից խո-
րանացն մէջն, այս ամենայն զորս յիշեցի աւերեալ և
քայքայեալ էր՝ վասն որոյ բազմաց ջանիւ և յոյժ
կիւ աշխատութեամբ, դուն գործեալ մինչև զամ
նորոգեալ կատարեցին, և իւղ գագաթան եկե
ղեցւոյն կառուցին զնշան տարուընական խաչին
Եւ ընդ որմօքն և ողորմութեամբ Տն մերոյ Յի Քրի
տոս ևս յայտ եկեալ գտաւ նշխար սրբուհւոյ
կուսին Հռիփսիմեայ ոչ միայն՛ի միում տեղւոյ
այլ յերիս տեղիս, զոր բաժ ին բաժ ին էին արա
րեալ և ամփոփեալ՛ի զգուշաւոր տեղիս։ զեր
կուց տեղւոց նշխարն իմն ջ վիմաց եդեալ էին,
և զվինն որ և բազում էր նշխարն եդեալ էին
իմն ջ փայտեայ արկղ որ է անդուկ, և տեղի
փոքրիկ երբև զմատուռն շինեալ վն նշխարա
ցն, և անդ եդեալ էին զմնդուկն լի նշխարօք։
և յորմն մատրանն գրեալ կայր գիր, զորոյ զօրի
նակն առեալ ահաւասիկ գրեցի ասա, որէ այս։

✠ Ով հլուպափառ և երջանիկ վկայ անբաժա
նելի Քրիստոսի՝ օր՝ և համազոյդ Հո
գւոյն կամելին ընտրեալ ասորինս ասեմ, անսխալ
երկնաւոր փեսային Հարան, զբարեգործակ
արքային ունող, գոլով գլուխ, միշտ և անընդ
հատ յաղագս Քրիստոսի քեզ սպասաւոր սիրոյ Հո
գւոյն։ Ով սրբուհի աղաչեմ յիշատակողացս
անուանի քոյ բարեխօսութեամբ և անանուանդ ա
ղօթիւք լերպահապան և անդիս, որով Հանդի
սացիս ասորնոցս լինիլ, սիրէ կոյս արագ օգնա
կան,

կան ; որ և պատապարան եղիցիս յամի յաղթող բարեբան ։ Ոչ ինչ ևս զնոր նուիրեցայց ես կապել ընդ անուանս վերստին Ա. Ծագործո ղին կամահաճոյ յարկիս , զոհն մանուածոյ որոյ չնորհօքն բաւականացայց աղաչեմ յանձն և յարանուն քեզ հովիսիմէ ։ Ոչ ակովք քա հանայ սէր կաթուղիկէ արհի եպիսկոպոսարա նին ։ Այս խոսրովիկ ծառայ սէր հովիսիմէի ։ Այսր ողոքին ։ Առ ի մանն ։

Այսքան բանքսորոց յրսկիզբն կարեալ եմ նշան խաչի . ուրոյն ուրոյն գրեալ քեզ են յորմ մնորհան յորում եդեալ են զնդունչն լի նշխարօքն , և մեր անդի առեալ զօրինակն գրե ցաք աստ , ՚ի զուարճութիւն ձեզ առ յապայն պատահեալ ընթեր ցողացդ , և յիշատակ և առիթ վարձուց բարեաց ՚ի Քէ մեզ աշխա տողացս , աղօթիւք ձերովք և բարեխօսութիւբ սրբուհւոյն հովիսիմէի ։

Այս ակիզբն և կատարումն երկուց վկայարա նացս , սրբուհւոյն գայիանեայ , և սրբուհւոյն հովիսիմեայ , եղև յամն երիս , զի հազարև հա րիւր թուին զսկիզբն արարին նորոգութե , և ՚ի հազար և հարիւրևերկու թուին զերծան ՚ի գործելոյ , բազմօք ծախիւք և յոլովիւք աշխատութբ շինեալ կատարեցին ՚ի փառս Քէ և սրբոց վկայից նր ։

Սրբազան հօրս մերոյ Տ՚ն փիլիպպոսի կամե ցեալ դնալ յեէմ , որև երթեալ գնաց բազմաւ տ բոխու , վրդովմօք , եպիսկոպք , և բ՚ն իւք և ոգա սաւորք , որք էին իւր միաբանք ։ Ասկ ՚ի քա զաքաց և ՚ի գաւառաց սրբ՚ն ընծանուորբ յոյժ բազումբ վարդապետք , և եպիսկոպք , և երէսանք , որոց լուեալ զկամբաւ գնալոյ հայրապետին մեր , փութացան և նոքա ՚ի գնալ ։ Այս յորժամ

Հայոց վիճակեցաւ կաթողիկոս ի քաղաքն Թէոդուպոլիս, որ է արզրում, և համբաւ գնալոյն է Հայոց ի մեծ քաղաքն կոստանդնուպոլիս. իսկ Հայկականք ժողովուրդք՝ որք բնակեցեալք են ի կոստանդնուպոլիս յաղագս մեծաչուք փառաց հայրապետին եւ բանից, մտեան առ երջանիկ պարքոս Թէոդորին, որ է վէմզհրն, և խնդրեցին ի նմանէ զհոգեբարեան ծառայ ի դրանէ Թագորին, ընդ նմին և զնոսա Թէոդորականաւ կնքովն զի ծառայ կոչեցեալ իշխանն եկեալ պաշտպանեալ սպասաւորեսցէ հայրապետին յամենայն շրջագայութիւնս նոցա՝ որք ընդ իշխանութեան ( )սմանցւոց, զի մի գուցէ որ յիշխանացն կամ յաշխարհականացն՝ զրպարտեալ խռովեցէ և բռնադատեալ վշտացուսցէ զհայրապետն։ Որոց խնդիր հաճեալ եպարքոսին տնօրինմոս Թէոդորական, և իշխան մի բարեպաշտօն, որ և եկեալ իշխանն առ հայրապետն, և կատարեալ զգործ խնդրոյ պաշտպանութեանն սպասաւորելով հայրապետին յամենայն շրջագայութիւնս նորա քանզի յամենայն քաղաքս՝ որք են ընդ իշխանութեանն ( )սմանցւոց շրջեցաւ կաթողիկոսն, և իշխանն ընդ նմին շրջագայեալ սպասաւորէր, մինչև բերեալ հասոյց զնա յաթոռն նորին ի սբ. Էջմիածինն, և յանձնեաց իշխանի աշխարհին մնհմատուլի խանին, և առեալ՝ ենմանէ զհոգեղէն նշանն և ազատութեան դարձաւ ի դուռն Թէոդորին իւրոյ ի կոստանդնուպոլիս։

Այսուհետ վիճակաւոր կաթողիկոս եկաց յեջմիածին ջորս, և վաշայ քաղաքին և պատրիարքն հռոմոց, և վանաց պետն Փռանկաց, բազմամեծարեալ և մեծաշքօք վարուք ընդունէին և պատուէին զնա՝ որքան եկաց նա անդէն։ Այս զյաւտակս եկեղեցւոյ սէնն յակոբեայ՝ գեղեցկիւ

յօրի

յօրինուածով և նկարակերտիւ յարմարութիւբ
երանգ երանգ վիմօք սալայարկ արար՝ զի թէ
պէտ յառաջն գոյր սալ յարկ՝ այլ ոչ էր հնաւ
սար և դիւբ, այլ քարձր և ցած, ան յարմար,
և կոպիտ՝ և զաւագ խորանի բեմին բարձրացոյց
զի յառաջն կարի ցած էր։

Ի սմին ամի յորում գնացեալէր յԵրեմ տէր
փիլիպպոս կԹադիկոն, եկեալ էր անդ յԵրեմ և կա
Թադիկոն սբսայ տէր ներսէս. յորում ժամա
նակի էր առաջնորդ Երեմի ածատուր վարդա
պետն։ Ի սկ հոգիբնակալ Հայրապետն տէր փի
լիպպոս կԹադիկոն, որ նման առաքելոյն պօղոսի
Հանապազ ցաւէր և հոգայր վն հիւանդուԹեց
և անկարգուԹեց եկեղեցեաց։ Ի ա ամենեքեան
ժառանգաւորօք իւրով վիճակին միակամ ե
ղեալ կամեցաւ բառնալ՝ ի միջոյ զանկարգու
Թիս. վն որոյ հանապազօր դասիւ և քարոզիւ.
և առանին խօսելով յորգորէր զնմանն գալ՝ ի
միաբանուԹ և՝ ի սէր և բառնալ զանկարգուԹիւն
և զատելուԹիւն։ Ի որոյ քաջածաւալ քարոզուԹեան
և հոգեբուղխ վարդապետուԹենէն քաղցրացեալ
Հանուր ժողովն գումարեալ։ եկեղեցականք
և աշխարհականք. յորս էին գլխաւորքն կա
Թադիկոն սսոյ տէր ներսէս. և առաջնորդն
եՐեմի ածատուր վարդապետն. միաբանուԹիւն
խոնարհեցան՝ ի հրամանս Հայրապետին փի
լիպպոսի. և հաստատեցին զկանոնական բանս
երէքտասան գլխոյս. զորս համառօտիւ նշա
նակեցից ստորեն։

Ի որոց. Ի առաջինն է սէր և միաբանուԹիւն եր
կուց աԹոռոց կԹադիկացն Ի՝ջմիածնի և Ի սսոյ.
և իւրաքանչիւր կԹադիկոս զիւրով վիճակի նոճի
րեալն ձեռնադրեսցէ և մի զայլոց. և Թէ դէպ
լինիցի զի ձեռնադրեսցէ յայլմէ վիճակէ զոք,

յիւրում վիճակին տեղաւորեսցէ զնա։ և ձեռնադրեալն՝ թէ յայնմ կաթուղիկոսի վիճակէ փոխեսցի յայլ կաթուղիկոսի վիճակ, անընդունելի լիցի։

Նրերորդ՝ զի ինքն նուիրեալն եւս. մի՛ համարձակեսցի առ այլ կաթուղիկս գնալ թողլով զիւրն. այլ առ իւր կաթուղիկոսն։

Նրրորդ՝ զի թարց խնդրանաց ժողովը դեան և վկայականի թղթոյ մի՛ ձեռնադրեսցի որ յեպիսկոսութեն։

Ղորրորդ՝ ամենևին զինչ և իցէ պատճառաւ. որ եպիսկոպոս զայլոյ վիճակ մի՛ յափշտակեսցէ։

Ինգերորդ՝ միոյ վիճակի մի՛ լեցին երկու եպիսկոպոսք, և երկու առաջնորդք. բայց թէ կարի մեծ ինչ պատճառ իմիջ գայցէ։

Վ եցերորդ՝ մի՛ համարձակեսցի եպիսկոպոս՝ յայլմէ վիճակէ զոք ձեռնադրել. այլ թէ համարձակեսցի. լուծցի ինքն և իւր ձեռնադրեալն։

Նօթներորդ՝ զի եպիսկոպոս որ թէ ոչ հրամանաւ կաթուղիկոսին իւրոյ՝ այլ կաշառօք և այլազգեաց բռնութեբ համարձակեալ նշխեսցէ այլոց վիճակաց. լուծցի՛ և կարգէն։

Վ աթներորդ՝ մի՛ համարձակեսցի որ վարդապետն ընխտրաբար տալ զիշխանութեն վարդապետութեն ամ ուսիք. եթէ ոչ ինչ նուիրեալն կատարեալ՝ ուսմամբ՝ և առաքինութեբ՝ և հասակաւ՝ և ձայնով երկիւղիւ՝ և վկայեալ յամենից։ զի այսու պատճառաւ բազումք անկարգութիւք և գայթակղութիւք մոխն յեկեղեցի։ և թէ ատունգանեալք քամահիցեն զայս հրաման. տուողն իշխանութեն անկցի՛ ի պատուոյն. և առողն իշխանութեն անընդունակ լիցի։

Իններորդ՝ քահանայ և այլ ծառայողաւոր յիւրմէ

յիւրմէ եպիսկոպոսէ ընկալցի զձեռնադրութիւն հաւանութիւք իւրոյ ժողովրդեանն. և թէ ոչ այսպէս, լուծցի ՚ի կարգէն։

Տամեր որդ՝ զերաւունս և զշնորհս որ ՚ի ժողովրդենէն կարգեալէ եպիսկոպոս և երիցս ցանց. ըստ հրամանի հայրապետականաց կանոնաց առցեն եպիսկոպոսք և երիցունք. և մի զմի մեռանս զրկեսցեն. որոց վնաս զտրտունջ և զժգոհութիւս յոլովս լսեմք հանապազ։

Ստեփաներ որդ՝ երիցունք մի զրկեսցեն զի բեարս։ զմիմեանց ծուխն և զհասոյթն յափշտակելով. կամ կեղծաւորաբար բարեձևութիւք՝ և կամ այլազգեաց բռնութիւք. այլ իւրաքանչիւր ոք իւրով բաժնաւն բաւականասցի. և թէ ոչ այսպէս, վտահանօղն լուծցի ՚ի կարգէն։

Աբրհոտաստաներ որդ՝ յորժամ հանդերձեալ իցեն դնել զնշան ումեմն աղջկան յաղագս ումեմն երիտասարդի. մի իշխեսցեն առնել զայն կանայք, կամ ժողովրդականք, կամ երիցունք առանց բազմի քննութեան. կամ առանց գիտելոյ առաջնորդին։ այլ քահանայքն քարոզեսցեն զբազում աւուրս խմբով եկեղեցւոյն. և ծանուսցեն առհասարակ ամենեսին։ զի գուցէ ոք տեղեակ իցէ ազգացեղութեան նոցա. որոյ ՚ի լսելն եկեալ յառաջագոյն ծանուսցէ. և այսպէս յետ բազմաց քննութեան՝ թէ ոչ գտցի ազգացեղութիւն խմբով նոցա. ապա յայտ յանդիմանի ամենեցուն քահանայից և ժողովրդոց՝ քահանայքն օրհնեսցեն զնշանն զայն՝ և հաստատեսցեն գործն։

Աբեքտաստաներ որդ՝ այրիք երիցունք՝ թէ իցեն պարկեշտք և ծերք, և կամ ունիցեն մանկունս մնուցանելոյ՝ կացցեն յեկեղեցին. և թէ ոչ այսպէս, գնասցեն ՚ի վանս և յանապատս։

և թէ ոչ գնասցեն ի բաց կացցեն ի ժառանգութենէ և ի կարգէ։

Ո այսքան գլուխ խրատական բանիս իբրև ղկնի կարգեալ սահմանեաց. և քարոզեաց յամառութիւն առաքի ամենեցուն։ առ որ կա՛ձեալ և հառանեալ և յօժարութիւն յանձին կալեալ տեառն ներբեսի կիւղիկոսին սասն՝ և ամենայն վրդովմունս. և ամենից վարդապետաց, և եպիսկոպոսաց, և իշխանաց, ձեռնադրեցին և կնքեցին. և համակարիւ յօժարութիւն առին զօրինակն և տարան յաշխարհն իւրեանց. որ և ի բազում տեղիս կայ լինակատար օրինակն այն. և տակաւին կան նովին ուխտիւն և սիրոյն հնորհօքն Քրիստոսի։ Իսկ զայլևս բազում արդիւնս և զգործս ուղղութեան սահմանեաց անդէն յեղեմ։

Ապա եղեալ յեղեմ եմուտ ի նաւ և ծովու գնաց ի կոստանդնուպօլիս. և եկաց անդ ամս մի բազում. և անդ ևս զարդիւնս և զգործս ուղղութեան յոլովս հաստատեաց։ Իսկ նախքան զամ արար միաբանութեն անջատեալ երկպառակութեն նոյ. քանզի ի ժողովրդականացն որք բնիկ տեղացիք էին ի քաղաքէն կոստանդնուպօլսէ. բարձամիտ բարձրայօն պարծանօք հարստահարեալ թևս ածէին իվէր եկամտից ժողովրդոցն. և իբրև զգուշհիկ ի ջմարդիս ունէին զնա. և զամն իշխանական իրակութեան զգործս և զբանս ի ձեռս իւրեն գրաւեալ ունէին և գործէին. և զկամուտան ի բաց քեցեալ անհաղորդս պահէին։ Ո ածորոյ և նոքա հոգւով ջափ վշտանային ընդ քամահանս իւրեն. և հանապազ խոցոտիչ և ատելութեն բանիւ դիմագրաւ լեալ ընդ միմեանս մաքառէին. և հաստատեալ արձանացեալ էր խռովութիւն ի մէջ նոցն անհաշտ և արեամբ ջափ ատելութեն։

Լսակ՝ի գալ կԹղկսին փիլիպպոսի անդ՝և այնպ
տեսանել զնա. կարևոր քան ամենից գործոց իւ
րոց վն նորին տարաւ զհոգս՝ի բազում աւուրս
բազմազանիւ կերպիւ. երբեմն հասարակ և եր
բեմն առանձին խրատելով և ուսուցանելով.
զամենն զսիրտս և զկամս շահեալ էած՝ի հաւա
նուԹիւնից իւրոց. և հաշտեցուցեալ արար միա
բանս զնն. համապատիւ եղբարս լինել և զամեն
զգործս և զբանս իմիաբոլն հոգալ և կատարել։
Եւ այնուհետև ջերմագոյնք սիրելիք և վշտա
կից եղբարք լեալ՝ կան՝ի սահմանադրուԹիս
հայրապետին փիլիպպոսի. գեղեցկիւ սիրով և
միաբանուԹիւ. ընորհօքն ՔՀ Յ մերոյ։

Ապա յայնմհետե զձեռն՝ի գործ եարկ վճա
րել զպարտս եկեղեցեացն. վն զի քառասուն
հազար ղուռուշ պարտք կայր իվն եկեղեցեացն
այոց որ՝ի կոստանդնուպոլիս. և պատճառ
պարտուցս ելն։ Ալա սոսկ միայն կոչմամբ և
Թէ պատրիարգք անուանեալք առաջնորդքն.
որք նստին Թղրականաւ իշխանուԹիւ. և որ
ծաԹոյ ընտրուԹիւ սպրդեալ՝ի ներքս մտանէն.
յանձանց, և՝ի սուտակասպասից ընծայեալք,
և ոչ յՅ. և երկրորդ՝ խաղմաներքն և խու
վարքն՝ի ժողովրդականացն. որք վն փառա
սիրուԹիւ, և վն նախանձու, և վն մարմնաւորաց
շահուց ակնկալուԹիւ. գումարտակ լինէին
ոմանք իվն այսմ առաջնորդի. և ոմանք այնմ
առաջնորդի. սուտակասպաս արբանեակք և
զօրավիգք լինէին նոցա։ և ապա գնացեալ առ
դուԹարդարն, և առ վեզիրն, և առ Թղրն,
տային զկաշառս յոլովս նմ. և վանէին զախոյ
եանն. և առնուին զիշխանուԹիւն սոսկ անուն
պատրիարգուԹիւ և առաջնորդուԹիւ։ և զայլ
ևս բազմապատիկ կաշառս՝ի դրուն իշխա

նացն ցրուէ ինն ասա և անդ. և այսպէս առնելով բազմացաւ՝ բարդեցաւ՝ և դիզացաւ պարտքն՝ և եկեալ մինչ՝ ի քառասունհազարը ղուռուշն։ Այս յայսմանէ պատճառէ լցաւ խռովութեամբ ծաւալքաղաքն Կոստանդնուպոլիս. և իբրև ըզխռովեալ ծովն անդնդ ապտոյտ յատակաւն՝ լեռնանմանաւ կոհակաւ՝ շարժմամբ՝ շչմամբ՝ շառաչմամբ բրիքքաճայնիւ գոչմամբ։ և իբրև զորոտումն կայծակնակեց և հրացանից ամպոյ դղրդյուցանէր զամեն մեծելիս։ և համբաւ խռովութեաս այսմիկ ծաւալեալ տարածեցաւ յամեն քաղաքս և՝ ի գիւղս՝ ընդ արևելս և ընդ արևմուտս. և ամէն զայն՝ ի բերան առեալ խօսէր։ Այս՝ի պատճառս այս բազումանգամ արք երևելիք և անուանիք, երիցունքն և երեսփոխանքն և այլք՝ ի կոստանդնուպոլսէ ելեալք երկարաձգիւ ձանապարհաւ եկին՝ ի սբ աթոռն Այսմիածին առ կաթուղիկոն. առ ի հնարել ինչ վն թառնալոյ խռովութեացն և վհատելոյ պարտուցն։ և կաթուղիկոսն յամէն զօրութէ ջան եդեալ հնարէր. էր քեամն թղթով և երբեմն մարդուղարկելով. և այլով կերպիւ զհնարս հնարելով։ և ոչ եղև խաղաղութէն խռովութեց ժողովրդեանն։ Այս յայսմանէ պատճառէ. ժողովրդականաց քաղաքին բազմաց եղև վիշտ և վտանգ և ինաս. զի ոմանք եղեն տնանկք և աղքատք՝ զրկեալք յընչից և յիշխանաց՝ ի տանց և՝ ի հայրենեաց։ և ոմանք՝ ի բանտս և՝ ի կալանս մեռան։ և ոմանք վտարկան լեալ՝ ի հեռաւոր քաղաքս նշդեհու թէ չորքին. հեռացեալք յընտանեաց և՝ ի ծանօթից՝ և այնպէս զաւուրս կենաց վճարէին։ Այսյսմանուէ առտան երկարեցաւ այս գործդառնութէ. մինչև գնաց անդ ծառայն Այ՝ տէր վեհ հիսպոս կաթուղիկոն. և զի Ձ՚ երբ ընդ նմա. որոյ

չնորհօք վճարեաց զայնքան պարտսն ի նոյն քաղաքի ժողովրդականացն։ վն զի ժողովը դականացն ամենեցուն իւրաքանչիւրումիք ըստ իւրում կարողութե հրամայեր օգնական լինիլ առ ի վճարել զպարտսն։ և այլն առ որ լինէր հրամանն հայրապետին ոչ ընաւ իշխեր բան ինչ ասել։ այլ յօժարութե և սիրով կա տարէր զհրամանս հայրեպետին վն օրհնութե նորին։ Յն կացոյց հոգաբարձուս արս հաւատարիմս գործոյս այսմիկ։ որք բազմաւ ջանիւ և աշխատութե ժողովէցին զնուէրս ժողովրդեանն յամիսս ութ։ և վճարեցին զամենն պարտսն։ և ազատեցին զեկեղեցիսն ի պարտուց ընորհօքն Ա՛ի Ա՛՚ մերոյ։

Յն հռչակ համբաւոյ արդիւնականի գործառնութե և ճարտարութե վրդպտութե։ և առաքինականի ճգնութե տեառն փիլիպպոսի կաթուղկոսի։ ոմն յամ երկիր սփռեալ տարածեցաւ՝ սոյնպէ և յիլով քաղաք ի՛ Տաս։ և եպիսկոպն իլովայ քաղաքին Նիկոլայոս անուանեալն գե տաց յոգի իւր։ զի Թարց բնաւին կարծեաց և երկբայութե դեղ և սպեղանի վիրաց իւրոց՝ և ուղղութե իւրոյ ձախորդեալ գործոցն ի սոյն հայրապետե և ի հոգևոր բժշկէ լինել լոց է։ վնորոյ առանց դանդաղելոյ ելեալ յիլով վայ և եկն ի կոստանդնուպոլիս առ ոտս հայրապետին։ և հնազանդութե յանձնեաւ զկա նոնս և զկարգս հրամանաց նորին։ որով և զար ձակումն կապանաց և զիշխանութե եպիսկոպոսութե։ և մեծաւ ուրախութեամբ դարձաւ րեալ գնաց յիլով ի քաղաքն իւր։ Յն դու զամ որպիսութիւն այսորիկ պատմութե։ եթէ կամիցիս ի նոցին ելովացւոց ձառէն ուս ցիս։ զոր յառաջի կայդ կարգեալ եմ։ զի անգ

լեով

ընով շարագրեալ եմ ըստ պատշաճին իւրոյ։

Յորում տեսանն փիլիպպոսի կելով ի քաղաքին Կոստանդնու պօլսի զբաղումս գործս բարւոք թէ և զկարգս ուղղութեան հաստատեաց անդէն եկեղեցականաց և աշխարհականաց. և ապա բազմեալ երևելեաւ եկեղեցականաւ անօթով, և մատնեաւորքն կարասիւքն եղեալ ի Կոստանդնու պօլսէ Յանապարհ արարեալ եկն և հասեալ ի բարձրագահ աթոռն ի սբ. Քաղաքին. ի տանի փոխման սրբուհւոյ կուսին Ծածնի և մուտ Քսիածին։ Յոր եղև գնալն և գալն փիլիպպոս կաթուղիկոս յերից ամս. զի հազար և հարիւր թուին գնաց յԵՀ։ և ի հազար և հարիւր և մի թուին եկաց ի Կոստանդնու պօլիս։ և ի հազար և հարիւր և երկու. թուին եկն ի Քսիածին։

Երբ եմուտ թուականն ի հազար և հարիւր և երեքն յաւուրս աւգ պահոցն զսկիզբն արար զհինն արկանել զանգակատան սբ. Քսիածնի զի յառաջմէ ոչ գոյր զանգակատուն Քսիածնի։ բայց աւնչուշն բազձանաց յոլովագոյն կայր ի սենեակ սրտի կաթուղիկոսին փիլիպպոսի վն զանգակատանն շինելոյ։ և որ զկամս երկիւղած ծաց իւրոց կատարէ՝ կատարեաց զկամս սրտի նորա այսու կերպիւ։

Յանգի ի ժամանակին յորում ի Կոստանդնու պօլիս էր աթոռ փիլիպպոս կաթուղիկոն, էր և անդ հայ ազգաւ այր ոմն քրիստոնեայ՝ որոյ անունն էր անտոն չալապի, և էր սա ի քաղաքէն բուբ սայոյ, որոյ տունն և տեղիք և բնակութիւն անդ ի բուբսայ էր։ այլև յիշմիր քաղաքի ևս ունէր զտունս և զապարանս, նա և ի Կոստանդնու պօլիս ունէր զտունս և զապարանս հոյակապս և ոս կեօծս զարդարեալ երանգ երանգ գունովք։

Յոր

Եւ եր այրս այս անաոնչալապի յոյժ երևելի և հռչակեալ այնքան մինչ զի յայտնի եր ի դուռն թագաւորին ( ) ամենցուստ, նա և ի հեռաւոր աշխարհս ճգնանկաց. Պատմիչ, զի կարի ընչաւէտ և փարթամէր առացուածովք. և եր իւր գործ վաճառականութիւն, որոյ պատճառէ երբեմն ժամանակաւ ի կոստանդնուպոլիս լինելը, և երբեմն ի զինուորին լինելը, որ է իզմիր։

Ի յաւուրսն յորում եր փիլիպպոս կաթողիկոն ի կոստանդնուպոլիս, պատահեցաւ և անդ լինել անտոն չալապոն, որոյ առաքելոյնորհ վարդապետութիւնն, և զմեք բարեհն ցաղ քաղաքավարութիւն առաւն փիլիպպոսի կապել եղև ի սէր նորին չալապին։ Ընդ որում ասաց առ փիլիպպոս, վասն յաճախ պատճառականէ ամ ինչ անպակաս պարգևեալ է քեզ. եթէ ընչից յոլովութիւն, եթէ ծառայից բազմութիւն, եթէ անուանի մեծութիւն։ արդ հարկէ քեզ զի ըստ արգոյաւոր անուան քումմ երևելի յիշատակ հոգևոր թողցես քեզ յերկրի. յորոց մինն այս է. որ առաջնակայ քեզ. որ է զանգակատունն Նիմաճնի. որ կարի հարկաւոր է, և ոչ գոյ. արդ կամիմ զի զայն պակասութիւն սրբոյ աթոռոյն դու կատարեալ լցուսցես։ Հակառակ լապին մեծաւ յաճախութիւն և համակարիւ խոնարհութիւն խոնարհեալ ի հրամանս հայրապետին յանձնեաւ կատարել զպատուիրեալն նմա։ զոր և ասաց առ հայրապետն որովհետև այդպես է յաճախութիւն քումդ կամաց. նա և հարկաւորէ սրբոյ աթոռոյն Նիմաճնի. յիմն կողմանէ դու լինիս ինձ երեսփոխան և հայր։ օգնութիւն Ի ի ժամանակի քո ի սբ Նիմաճնին. որքան բաւէ և ախորժէ յաճախութիւն մտաց քոց. լայն և ընդարձակ, հատատակ

ղոյս

ղոյս և բարձրացին. գեղեցկազանիւ նկարա
կերտուԹիՒ՝ ձեռնարկեալ շինեացեալ: և զամ
ծախ գանձուց, որ անդ լինի, ես լինով և յօժա
րուԹիՒ նահ աւելեաւ հատուցանեմ:

Ա. ԴԴ այսու պայմանաւ յորժամ Ե՛հաս փի
լիպոս կԹռիկոն'ի սուրբ Ա. ՋՄիածին զակիզն
արար շինուԹիՒ զանգակատանն. որոյ սկիզբն
և հմնարկուԹիՒնն եղև'ի Թուականիս մերում
հազար և հարիւրևերիք յաւուրս աղուհա
ցից. յարևմտից կողմն մեծի տաճարին Ա. Հ՛ոյ
Ա. ՋՄիածնի՝ իվերայ արևմտեան դրան նորին
հնոպ և կից որմոյ նորին: և յամին յայնմիկ
բարձրացաւ շէնքն մինչև կապեցան ներքինն կա
մարքն. և ժամանեաց իվ՛ր ձմեռն. և փոխե
ցաւ Թուականն'ի հազար և հարիւրևչորս
և յորժամ հասին'ի մարտի ամիսն'ի հինգերորդ
դուռ կերակին աղուհացից. եղև վախճան
մեծի հայրապետին տեառն փիլիպպոսի կԹռիկ
սին. և խանգարեալ խափանեցաւ շինուԹիՒն
զանգակատանն: Ա՛անզի իշխան քաղաքին
երևանու՝ որ էր լալաբէկն որդի մահամատ
ղուլի խանին. այս այն լալաբէկն է. զոր ոչխարի
քօղաւի Ճառի մէջն յիշեցաք. սորին որդին
մահմատղուլի խանս էր այր գուռզ և բռնա
գլուխ. այլև կուռէՀ ընդ քրիստոնէից՝ Թէ
պետ կաշառօք և բազմօք խնդրանօք խնդրեաց
'ի նմանէ կԹռիկոն փիլիպպոս զհրաման վե՛ր շի
նուԹեն զանգակատանն. սակայն ոչ յոյժ ևնա
խանն վե՛ր կուռէՀուԹենն. բայց կԹռիկոն ոչ և
էր յոյս նորա հաստատուն առ ՈՀ նովին յու
սով էարկ զհինն զանգակատանն, և սկսաւ շի
նել. և յորժամ վախճանեցաւ կԹռիկոսն փի
լիպոս մնաց կիսաշէն զանգակատունն վե՛ր քա
րուԹեն խանին՝ զի հանապազ ասէր Թէ ոչ Թո
ղում

զում չէին զզանգակատունն՝ այլ քակէլոց եմ
զնա։ Եւ յայնմիկ նախանձեցաւ Ի-
պահեաց զզանգակատունն՝ և զիանն քակեաց.
քանզի անուանիք և մեծագոյնք իշխանք առա
քեցան 'ի Թագաւորէն 'ի յերկիրսդ շահաբասէն
յաշխարհս արարատեան վն Թագրականաց գոր
ծառնուեց։ և վն գոռոզից բարուց իւրոց մահ
մատղուլի խանն, 'ի չմարդի համարեալ ան
պատիւ ունէր զնշխանան, և զբարեր ընդ նոսա։
և այնքան արար մինչ զայրացոյց զսիրտ իշխա
նացն. և նոքա յորժամ գնացին առ Թագաւորն
սկսան ամբաստանութիւն առնել զիանէն. վն
որոյ ցասեաւ Թագաւն խմբ խանին, և ընկէց զնա
յիշխանութենէն. և յափշտակեալ կողոպտեաց
զամենայն ստացուածսն. և կապանօք տարաւ
'ի սպահան քաղաք. և զայլոմն 'ի Թագրականաց
ծառայից առաքեաց յերևան իշխող՝ որոյ ա
նունն էր նաջաֆղուլի խան։ Եւ որ մատու
ցեալ տէր յակօք կնքիկան և 'ի բազում աւուրս
երթևեկութենէ առնելով 'ի դուռն նր. և զբա
զում զոսկի և զարծաթ տալով նմա և նորին իշ
խանացն. հազիւ թէ եառ զհրամանն շինութենէ
զանգակատանն, որդ մինչև այս ամ լեալ զրաւե
ցաւ՝ վոխեցաւ Թուրքականն. և ես հաս մինչև 'ի
հազար հարիւր և վեց՝ և ցյուլիս ամին. և ապա
այնու հետև սկսան շինել մինչև կատարումն
զարմանալեաւ արուեստիւ. յաջնազանիւ նկա
րակերտութ. քանդակեալ 'ի վեմն յամն պատ
շաճաւոր տեղիս տեսակս զանազանից կենդա
նեաց, գազանաց, անասնոց, Թռչնոց, բուսոց և
անկոց։ այլև յօրինուածս շինուածոցն յոյժ գե
ղեցկայարմար, խաբխսքն, և սիւնքն և խոյակ
քն, և կամարքն, և այլքն ամքն, և յաւուրս
որնուէն նր անուանեցին աւուրք հրեշտակա
պետ։

պետ. խորհրդով գաբրիէլեան փողոյն որ 'ի բարձանց գոյէ: Այս կատարումն զանգակատանն, եղև հաղար և հարիւր և եօթն թուին և 'ի տօնի խաչվերացին օրհնեցին զնաչն որ 'ի գլուխ զանգակատանն և քակեցին զնսկալէն. Այրդ ստոյգ պատմութեան զանգակատանն այս է. Թէպետ իվերայնորին գրեալ թուականքն այլապէս են:

Այս որքան եկաց փիլիպպոս կթղկոսն իվր երկրի. Թէ 'ի ժամանակս վարդապետութեան իւրոյ՝ և Թէ 'ի ժամանակս կթղկոսութեան. անդադար և անխափան արար և գործեաց նա զոր դիւնս իմէջ աշխարհի: և մանաւանդ բարձրացահ աթոռն սուրբ Հրեշտակին սովաւ առաւել Հաստատեցաւ և փարթամացաւ. եկեղեցս կանաչ անօթովք ոսկւով՝ և արծաթով՝ և մեծագնիւք զգեստուք. և պատուականօք գրեանք վարդապետականօք բազմօք: սոյնպէս և մոմ մեծաւորք սպասիւք, և կահիւք պղնձեղինօք և բրդեղինօք՝ և այլոք այսպիսեօք: այլև հոյլ անբանից կենդանեաց. ուղտք, և ջորիք, և ջորեբք մատակ ձիոց. և ջոկք խաշանց և անդեոց: այլև արտս և այգիս և բուրաստանս: Այլև բազմազանիւ կերպիւ հոգևորաւ և մարմնաւոր արդեամբ օգտակար լինէր աշխարհի. զի իբրև զբերդ ամուր էր նա շուրջ զազգին Հայոց ընդդեմ մահմետականաց՝ որք ոչ կարէին հարստահարել և 'ի զոհ ել զՀայս. վասն զի ամէն ներհակք ախոյեանք՝ որք իբրև զևառն հզօր ընդդեմ կային, ամէն խորտակեալք 'ի միջոյ բարձան. եթէ եկեղեցականք, և թէ աշխարհականք. և Թէ այլասեռք և այլազգիք փառաւորք իշխանք:

Այս եկաց նա իվր երկրի մինչ 'ի ժամանակս

ծերութե, լեալ ամաց վաթսունն և երից, արգոյ աւուր և մեծաշուք առաջի ամենից ազանց, Նայոց, Նոռոմոց, Ալ ըստ, ( )ամանցւոց, և Պարսից մեծամեծաց եչխանաց, նաև թագւորց իսկ։

Այս յօրէ յորմէհետէ եառ զիշխանութե վարդապետական, անխափան 'ի քարոզութե և 'ի խրատել եկաց, 'ի գիւղս և 'ի քաղաքս, 'ի վանս և յանապատս, և յամենեսեան տեղիս, և զօրինչ քարոզեալ խրատեր ոչ սղալեր, այլ ամն ար դիւնացեալ պտղաբերեր։

Այս 'ի մերձակայ աւուրս վախճանի եւրոյ տեր փեղիպոս կաթողիկոս եր 'ի նբ Ալ քջմիածինն. յաւուրս աղուհացից 'ի ջորրորդում կիրակէ ին, և ըստ հանապազորդեան սովորութե եւրում նստաւ յաթոռ և սկսաւ ասել զքարոզ այնր կիրակէ ին, որոյ բնաբանն է, Ա՛յր միեր մեծա տուն՝ որոյ եր անտես և եղև գնմանէ ամբաս տանութե։ Այս մեկնելով եհաս 'ի բանն յայն, որ ասէ, ոչևս կարես լինել անտես, և աստէն վերջաբար բանիւն և յաւուրն երկրորդի, որ եր երկու շաբաթ օր տակաւացաւ՝ և անկաւ 'ի մա հիճն։ Ժողովեցան առ նա ամքն միաբանքն և աշակերտքն իւր հարցանել ին վն տակաւութե ն, որոց պատասխանեալ ասաց՝ այս է վերջին տակա րութե ն իմ, որ ոչևս յառնեմ յառողջութե, քանզի մինչ ասէի զքարոզն, իբրև հասի 'ի բանն որ ասաց։ Ալ ևս կարես լինել անտես, Թուէեցաւ ինձ ոմն թէ յայլմէ յուսքէ ապրե ցաւ 'ի սիրտս իմ, թէ ոչևս ապրիս մարմնաւ որօք կենօք՝ և այլևս ոչ անտեսես 'ի տան Ա՛ր, այլ վճարիս մահաճամբ։ Այս մնաց տակաւ մինչ եհաս 'ի հինգերորդ կիրակէն՝ և յայնմ գիշե րի դէպ 'ի լոյս առաւօտուն սկսաւ հոգեվա րել, ննջեն ևս գիտաց օր հոգեվարն է, վասն

որոյ Հանապազ զաղօթս և զօրհնաբանութիւն
Հ.Յ ունէր՝ի բերանէւր ասելով. արդ արձա
կեա զծառայս քո Տ՛ր ըստ բանի քում՝ի խա
ղաղութիւն. ասէր ցնդեաց զսրբասնեալ հոգին
իւր՝ի ձեռս Հ.Յ սէր Հայրապետին փիլիպպոս.
Հ.ր հոչակեալ ծառայեցաւ համբաւ վախ
ճանի նորա յամին չորեքկայ գաւառս արար
դեան աշխարհին. և ամ որ, որ լսեր վհատեալ
թաւիկացեալ յերկիւղ անկանէր, վն զի ամուր
պարիսպն, որ շուրջ զՀայոց կր բլաւ։ Հ.կին
ժողովեցան ժողովուրդք յոյժ բազում՝ի շուր
ջակայից գաւառաց, վնզի մեաց անթաղ յա
ւուրս վեց, քանզի միաբանքն Հ.ջմիածնի և ամէն
վարդապետքն կամէին՝ի դրան սրբոյ Հ.ջմիած
նի իմէք իւր շինեալ զանգակատունն թաղել։
բայց իշխանն մահմատուլի խան՝ որ զոխաս
խանձու յորովս ունէր ընդ Հայրապետին, վ
Հղօր գոլոյ Հայրապետին իվ՛ր խանին; այլև վ
զանգակատան շինելոյն, զի խանն ոչ թողոյր՝ի
շինել զանգակատունն, և կ՛ծիկան առ բռնու
թե ուժոյ իւրոյ զՀիմն է արկ և սկսաւ շինել։
և արդ՝ի վախճանել Հայրապետին, երբ
լուաւ թե իմէք զանգակատանն կամին թա
ղել. կարի սաստկացեալ չարացաւ՝ և ոչ թո
ղոյր թաղել իմէք զանգակատանն, այլև մեծաւ
խրոխտանօք ասէր թե զզանգակատունն քակէ
լոցեմ ես։ և մեաց կ՛ծիկան անթաղ յաւուրս
վեց վն այսմ պատճառի։ և եդեալ կայր դա
գաղով իմէք տաճարին Հ.ջմիածնի, և էր զո
արթ երեսօք ոչ զկենդանի մարդ՝ի քուն և
բուբեր՝ի նմանէ զհոտ անուշութե։ և ամէն
որք հպեին՝ի համբուրել զնա հեացեալ զար
մանային ընդ յորդաբուխ հոտոյ անուշութեն,
և ընդ երեսացն զուարթութե։ ոչ միայն քրիս
տո

տունեայք՝ այլև այլազգի մահմետականք, և հիացեալ փառս վերս առաքեին Աստ որ փառաւորէ զսբս իւր։ Այս վասն զի մահմետղուլի խանն ոչ կասեցաւ ի բերտ բարուց իւրոց՝ ոչ եթող ի սբ Աջմիածինն թաղել զկիճիկան, վասն այսորիկ բարձեալ ի սբոյ Աջմիածնէ զպատուականն նշխարս մարմնոյ նր, տարան ի տաճար որբուհւոյ կուսին Հռիփսիմեայ. և անդ իմջ տաճարին ի հիւսիսայնոյ կողման խորանին հան դուցին զնա։ և է բարեխօս առ Աստ վասն ամենից քրիստոնէից և հոգեծնունդ որդեկացս իւրոց։ Ար և այժմ ամենայն բնակիչ աշխարհին ցաւագարք և ախտաժետք գան յուխտ և ի համբոյր սբոյ տապանի նր և գտանեն զտուող ջուրն ցաւոց իւրեանց։

Այս եղև վախճան սբոյ և տիեզերալուսոյ հայրապետին տեառն Փիլիպպոսի ի մերում Թուին քառասնից, Հաղար և հարիւրևչորս, ի մարտի ամսոյ քսանևհնգին, ի հինգերորդ կիրակէին աղուհացից պահոցն։ և արար նա զկիճիկեան Թէ քսանևերկու ամ և երեքամիս, և ինքնէր վաթսուն և երից ամաց, յորժամ վախճանեցաւ։ և յաջորդեաց զկնի նր զկիճիկեան Թէն սբ Աջմիածնի ջուղեցի յակոբ վարդապետն. վնզն ծաղկեալ վարդապետքն, և եպիսկոպոսունքն, որք ի մահն փիլիպպոսի ժողովեցան, կացին ի սբ Աջմիածինն մինչև ցաւն ծաղկազարդին, և ի նմին տնին օրհնեցին զյակոբ վարդապետեան կիճիկն, ի նոյն Թուին, և յապրիլի ամսոյ յուԹն։ և ապա գնացին յիւրաքանչիւր տեղս փառաւորելով զՏէր և զորդի և զսբ Հոգին յաւիտեանս յաւիտենից ամէն։

Վասն Նորոգութեանն անուանեալ Վանորիկից, և հենուԹ բազմածախից և մեծավայելչաց եկեղեցեաց։

Լ.Օ։

ԱՐՊԱՒՍԻ ԴՈՒՔՆԱՀԱՅՆՈՑ

Ժամանակի հարաւային հողմոյ հնչեալ ծննդագործ զերկիր և բղխեցուցա նէ յոքնաղանից ծաղկանց զանուշ և զտեսակս, որով եր ի նաղարդեալ վայելչանայ երես երկրի։ սկիզն սաբաթից գոգցես և զժամանակս այսոցիկ երկուց կաթուղիկոսացս մեսէի և փիլիպպոսի, զի բազումք վանորայք և նահապետք և եկեղեցիք հենեցան։ յորոց մի է մեծ և անուանի վանքն սրբոյն ստեփաննոսի նահատակին, զոր ի դարաշամբի ձորին է, որ յառաջագոյն էր անապարհասպ, նաև հենուածք տանցն և յարկացն խարխարեալք և բլբլեալք, և դիւք հենուածոցն յոտն և անպիտան։ Ասկ ջուղայեցի յակոբ վարդապետն՝ որ յետ փիլիպպոսի եղև կաթուղիկոս, սա՛ի ժամանակս կաթուղիկոսութեանն փիլիպպոսի սկսաւ նորոգել՝ և միանգամայն զամենն շինուածսն քակեաց՝ ի հիմանց՝ զեկեղեցին և զտունսն, և զխուցսն, և զայլն ամենայն ինքն գհիմն էարկ եկեղեցւոյն և շինեաց խաչանման զեկեղեցի սրբատաշիւք վիմօք վեր ամբարձեալ կաթուղիկէ, գեղեցկաշէն և զանազան արուեստակեալ նկարակերտութեբ զարդարեալ։ Այնպես և զպարիսպն շուրջանակի, և զբնտունս, և զխուցսն ամենքն և հաստահեղոյս վիմօք շինեալ։ որոց ձեւն և դիրքն և յարմարութիւնքն կարի ըմբռնի և պատշաճաւորք, զոր բազմաւ աշխատութիւբ և յոլովիւք ծախիւք յամենայն տանն սպա կատարեցաւղի գբարն և գկոմինսրն՝ ի գեղջէն աստուածատոյ բերդէն տփղեր

սօք

սաք ջուրց երասխ գետոյ և մանանինչ՝ ի քրանցն յարարգ գեղջէն բերին ձիով սոյնպ և զկիրն և զխոյան և զՀացն՝ ի հետու վայրաց բերէին մեծաւ աշխատութբ և յոլովիւ ջանիւ, և կատա րեալ յաւարտ ածին՝ ի փառս Ա. Յ և սրբոցն։

Այնպ և եսայի վրդպն՝ որ էր ինքն՝ ի մեղրի անուշանեալ գեղջէն, և սա ևս յաշակերտաց տեառն մեծէսի կթղիկոսին էր, որ՝ ի փիլիպպոսէ կթղիկէ եպիսկս և առաջնորդ կարգեցաւ սբոյ կարապետի վանացն, որ՝ ի գաւառն երնջակայ։ Ա. սա ևս յաւուրս փիլիպպոսի կթղիկէ սկսաւ նորոգել զնոյն ինքն զվանս սրբոյ կարապետի, զի միանգամայն զամն յառաջագոյն լեալ չինեած ան քակեալ էբարձ՝ ի միջոյ, զե կեղեցին և զտունն, և զխուցն, և զպարիսպն՝ և ապա շուրջանակի լայն և երարձակ զհատ և զբարձրագոյն պարիսպ էարկ։ և ապա իմջն զտունս և զապարանս՝ ի բնակութբ ինքեանց և հիւրոց։ Եսաւաւել զեկեղեցին՝ ի տեղի հնոյ եկեղեցւոյն լայն և ընդարձակ և բարձրաբերը ձիւք կամարօք և կթղիկէ եւ, իսկ ջորից սեանց կառուցեալ՝ սրբատաշօք վիմօք, կատարեալ զամ եկեղեցին՝ ի հիմանց մինչև ցծայրս նորին՝ յոլովիւ աշխատութբ և բազմօք ծախիւք կատա րեցան ամքն չինուածքն։ և՝ ի հաղար և հարիւր և երկու թուին, և հոկտեմբերի ամսոյ տասն և եօթնին օրհնեցաւ եկեղեցին մեծահանդէս սօք նաւակատեօք՝ ի փառս Ա. Յ։

Ա. յսպէս և զսբարիայ վարդպն, որ էր՝ ի գեղջէն Ա. ջմիածնի, և էր նա առաջնորդ մեծափառ ուխտին յօհանավանուց, և սա ևս յաշակերտացն մեծէսի կթղիկոսին էր, այր երև ելի փառաւոր իմջ աշխարհի, յոյժ հանձա րեղ և ճոռոմախօս, խորհրդով և խելօք կորովի

և զիմաք ահարկու։ և սա ևս յաւուրս փիլիպպոսի զՀեռն՚ի գործ էարկ նորոգել զեկեղեցիսն և զտունսն յօհանավանից, զի պարիսպն որ շուրջանակի՝ նա միայնէր պիտանի. իսկ այլքն ամենքն անպիտանք և յոռիք և եկեղեցեացն ամենեքեան տանիքն աւերեալք և քանդեալք. զաքարիայ վրդովեան ժողովեաց զբազում վարպետս քարու հատս և փայտապաշս, և դարբինս, և զՀեռն՚ի գործ էարկ սկսաւ նորոգել զվանսն։ նախ զտունս և զխուցսն ամ շինեալ աւարտեաց, և ապա զեկեղեցիսն, բայց փութանակի՝ քանզի յերկուս ամս աւարտեցաւ նորոգումն եկեղեցեացն։ ՔՀի առաքեալքն յերկիր կՀեղ զգանձս՝ որ տայր գործողաց, երեսուն քարտաշ հանապազ նստեալ զքար տաշէին, և երկու ՃՀար տար մեմար միշտ շարէին, և այլ վարպետք և գործաւորք յոյժ յոլովք վՀորոյ փութով աւարտեցաւ։ և զքարն և զկիրն յայնմանէ կողմանէ Ձորոյն Ձիով բերէին, և՚ի հազար և հարիւրևմեկ թուին զերծան՚ի գործոյ, և՚ի տօնի խաչվերացին, օրհնեցին զխաչն, որ՚ի գլուխ կՀդիկ էին և գոհացան զՔ՚Ս։ ՅուՀնէսն զաքարիայ վրդովեան, էր այր կատարեալ և յոյժ պիտանի աշխարհի, և Թէպէտ յոյժ ծերացեալ էր այլ տևեաց նա մինչի հազար և հարիւրևւթ Թիւ Թուա կանին մերոյ յորում վախճանեցաւ։ և նախ քան զվախճանն իւր ինքն փորեաց զիւր գերեզմանն, և պատրաստեաց զքար տապանի, և յոր ևիսի ամսոյ տասն յաւուր տօնի վարդավառին վՃարեաց զոյս կեանս մահուամբ, և յաւելաւ առ տէր Հանգստեամբ, զոր ևւրում պատրաստեալ գերեզմանին Թաղեցին ևւրով տապանաւն, և պատահեցաւ վախճանն նոր լինի՚ի սբ Լուսաւորչի։ զի վՀ ընտանեբար և ցաւակից

Հոգալոյ

Հոգալոյ զսպաւսաւորութիւնն սրբոյ Յովհաննէս
իւրով քաջագունով խորհրդովն և կորովով
խելօքն. որով դիպաւոր և պատեհաւոր տրա
մատեալ ընտրեր զամէն խորհուրդս և զբանս.
անդ՝ ի սբ Յովհաննէն պահեին հանապազ: վն
որոյ անդ վախճանեցաւ. և անդէն թաղեցաւ
առաջի զանգակատանն յարեւմտից կուսէ, որոյ
յիշատակն օրհնութիւն եղիցի:

Ո այսու ժամանակաւ յաւուրս փիլիպպոսի
կիւղիկոսի, շինեցաւ վերատին և վանքն սրբոյ
առաքելոյն Թադէոսի, որ է յարտաղ գաւ
առն՝ ի գիւղն մակու: զի միանգամայն ամքն
շինուածքն աւերեալք եին, և՝ ի սոյն ժամա
նակի եպիսկոպոսն մեր մկրտիչ անուն իւրով միա
բանօքն աբեղայիւք և սարկաւագօք՝ որք եին
ամքն՝ ի նոյն գեղ ջեն մակուայ: զի թէպետև
աղքատք եին և չընչից թափուրք, այլ վառե
ցան ամքն սիրով սրբոյ առաքելոյն Թադէոսի,
յուսացան յողորմութիւն աստուածոյ և՝ ի
բարեխօսութիւն սրբոյն Թադէոսի առաքելոյն,
ձեռն՝ ի գործ արկին, և զսկիզբն արարին շի
նութիւն վանացն: և նախ զտաճարն սկան շի
նել որոյ արեւելեան և հիւսիսային կողմանն որ
մունքն մինչև ցկէս միայն չէն եր ձեռագործ. և
այլ ոչինչ քնաւ, և սոքա զամէն միանգամայն
մինչև ցգլուխ կիւղկէն շինեցին, ներքուստ և
արտաքուստ սրբատաշիւք վիմօք, ամուր և գե
ղեցիկ, և եղև կատարումն գործոյ տաճարին հա
զար և ինսունևինն թուին: Ձետ կատարման
տաճարին նոյն յուսոմն, որ առ՝ ի՝ սկան զժամա
տունն շինել խրատեցեալքն քաջամիք և մածու
ցեալով կրով. և սորին կատարումն եղև՝ ի հազար
և հարիւրևերկու թուին: Ո կնի սորին շինե
ցին զվկայարան սրբոյ հուսին սանդխտոյ

Այսպա զնահատակ անուճանեալ եկեղեցին, որ է տեղին նահատակութե սբ. առաքելոյն Թադէոսի։ և կատարեալ զամէն շինուճածս զայսոսիկ շնորհօք և ողորմութբեն Ա.Յ, նոյն եպիսկոպոսն մկրտիչ և միաբանքն իւր կան անդէն և պաշտեն զՅ և զսուրբսն ակնկալեալք ողորմութեն Ա.Յ որում փառք յաւիտեանս ամէն։

Յորմէ նման շինեցաւ յաւուրս տէառն փիլիպպոսի կԹ.դկսի, և վանք սրբոյն գԷորգայ զօրավարին, որ է՛ի գիւղն մուղնի. որոյ մերձ գողով գիւղաքաղաքին կարփու, ապաստարութբե և արդեամբք մարտիրոսի եպիսկոպին, որ է՛ն նոյ մուղնոյ գեղէն եպիսկոպոսնոյ վանցն։ որոյ եկեղեցին յոյժ փոքրիկ է՛ և այլ ամէն շինուճածքն անպէտ և անդէպ։ վնորոյ այս մարտիրոս եպիսկոպոս ղեղեալ եկեղեցին, և զայլ ամէն շինուճածն միահաղոյն իբագէ բարձ, և վնոր պարիսպ պատեաց շուրջանակի չափաւոր, և եկեղեցի վայելուչ իմջ պարապին եվ ջրից սեանց կառուցեալ. և առ պարապօքն զառուն և խուցս։ զամենայն շինեալ առատեաց և ԷԹող իւր յի չատակ բարի առաջի Ա.Յ և մարդկան, և ինքն ևս անդէն Թաղեցաւ, բարեխօս կալեալ զսէն գԷորգ վե իւր և վն ամենից քրիստոնէից։

Ա.յսպ և վանք սրբոյն սարգսի զօրավարին որ է՛ի գիւղն ուշի շինեալն՝ի սրբոյն մեսրոպայ մեծ վարդապետէն. որև սա մերձ է՛ի գիւղն կարփի. որ՝ի ստորոտս արագած լերինն. այս վանքս նորոգեցաւ ձեռամբ ոսկանի վարդապետին. որ էր ինքնս յերևան քաղաքէն և յաշակերտաց փիլիպպոսի կԹ.դկսին։ զի Թէ պէտ կայր եկեղեցիքն վայելուչ և սրբաշէն և բարձրաբերձիւ կաԹ.դկէ իւ. այլ տանիք եկեղեցեացն ամենն քանդեալք և աւերեալք էին։

եկեղէ

եկեղեցիքն միայն կային ՚ի տեղւոջն. և շուր
ջանակի շինուԹի ոչ ընաւ. այլ սաստիկ քա
րուտ։ Եւսկ ոսկան վրդ. պտս Թէպէտ ոչ կարաց
նորոգել զտանիս եկեղեցեացն. զի ոչ ունէր
զայնքան գոյս. այլ մեծաւ տաժանմամբ և բազ
մաւ աշխատուԹիւք պեղէաց զջորս կողմունս եկե
ղեցւոյն. և պատեաց շուրջանակի զպարիսպ
յոյժ ամուր. և իմիջ պարսպին շինեաց ըստ
պատշաճին զխուցս և զտունս՝ և ինքն կայ ան
դէն բարւոք կարգաւորուԹիւք յուսացեալ յո
ղորմուԹիւն Ա.Յ բարեխօսուԹիւք սրբոյն սարգ
սի զօրավարին։

Ա.յլև զՀոյակապ և զլայնանիստ և զբարձրա
բերձ տաճարն փառացն Ա.Յ. զՀանգստարան
մեծի վարդապետին սրբոյն Մեսրոպայ՝ այնորիկ,
որ Է գիտ զգիրս Հայոց. ոչ և բանիք պատմու
Թեն նմ Ճառեն տարեալ Հանգուցեալն զնա ՚ի
գիւղն՝ որ անուանի օշական. արդ այս տա
ճար Հանգստարանի սրբոյն Մեսրոպայ վարդա
պետին ՚ի վաղուց ժամանակաց բովանդակ տա
նիքն փլուզեալ լինէալ էր. և միայն աւագ խո
րանն էր մնացեալ ծածուկ. և ՚ի ժամանակս
կԹռնկսուԹե իւրոյ Հայրապետն փիլիպպոս
սկսաւ զայն ևս նորոգել՝ որ և կատարեաց բազ
մօք ծախիւք և աշխատուԹիւք. խրատեցելով
քարիւ և մածուցելով կրով մինչև աւարտեաց
զբովանդակն. ՚ի Թուականիս Մերոյ Հազար
և ինսունևչորս. ՚ի փառս Ա.Յ։

Ա.յլև զբարձրաբերձ և զլայնանիստ և զմեծա
շուք տաճարն որ յանուն սրբուհւոյ Ա.ծածնին
շինեալ կայ ՚ի նախկնաց և վաղուց ժամանակաց
՚ի գիւղն բջնի. որոյ տանիքն ամ՚ աւերեալ
և քայքայեալ էր։ Նորոգեցաւ Հրամանաւ
տեառն փիլիպպոսի կԹռնկսի. ծախիւք և աղ

գեամբք Քաասերի մեծի պատրկի Ջուղայեցի խօջայ պետրոսին. զոր մականուանեամբ բդուզ պետրոս ասէին. և անուն եպիսկո վանացն էր փիլիպպոս յորում ժամանակի էր Թուխա կան մեր հազար և իննսուն և երկու: Այս յետոյ եղև առաջնորդ նոյն վանացն մօսէս վարդապետն աշակերտ տեառն փիլիպպոսի կենդանւոյն. որոյ շուրջանակի պատեալ զպարիսպ վանացն գե զեցկիւ յարմարութեբ և ախորժ տեսողացն:

Կան և այլևս բազումք վանորայք նորոգեալք. և բազումք եկեղեցիք՝ի հիմանց նոր շինեալք. ՚ի քաղաքն տփխիս. և գաւառն լօռոյ. և յայլ խարհն արարատու. ՚ի գաւառն սիսական. և յայլխարհն զափնայ. ՚ի քաղաքն նախիջևան. և ՚ի գեղերսյս նմ: ոպ չքնաղ և մեծաշուք և վայելուչ եկեղեցին աստուածատու. և քաղա քին նախիջևանու, և Ջահկայ գեղջն. և շահ կերտու գիւղին. և գաղ գիւղին. որք շինեցան յաւուրս տեառն յակոբայ կենդանւոյն և շուօթու եկեղեցին. և ագուլեաց վանքն և գիւղն ջոր եկեղեցիքն. և ցղնոյ եկեղեցին. և դարաշամ բայ եկեղեցին: և Թարվիզու քաղաքի եկեղե ցին. սոքա և այլք յորովք՝ զորս ոչ յիշեմ. ոմանք յաւուրս մօսէսի կենդանւոյն շինեցան. և ոմանք յաւուրս փիլիպպոսի կենդանւոյ. զորս Տէր Աստ պահեսցէ անսասան մինչև յաւիտեան:

Վասն Նահատակութեբ տեառն Անդրէի քահանային:

ԻՆ

Ի ՆՈՅՆ ՕՐ ԱՐՆՈ

և առաջին շահաբաս Թագաւորն Պարսից ուննկնդիր լեալ զրպարտո ղաց արանց. որք խօսեցան զբանս չարս վ բնակ չացն նախիջևան քաղաքին. որև բարկութբ մեծաս

մեծաւ ցաւեաւ իւրում նոյ շահն. և հրամայեաց հանել զամէն բնակիչս քաղաքին. և արտասահ մանարարեալ վարել և տանիլ՝ի քաղաքն Փա հրապատ. և զքաղաքն նախչուանն աւերել. զուռնան և զամէն չինուածսն քանդել. և զայ գեստանն կոտորել. որ անխափան կատարեցաւ առնոսա հրամանն Թագրին. զի զամէն բնակիչսն հանեալ վարեցին՝ի Փահրապատ։ Ասկ՝ի բնակ չացն նախչուանայ արք աննշանք և սինկիք որք փախուցեալք՝ի շրջակայ գեղորայն Թաբեան ասատ և անդ. յորոց մի էին և ծնօղք տէր ան դրէասին. որք գնացեալք՝ի գիւղն ագուլիս, և անդէն զետեղեցան։ և մինչ էր՝ի տիս մանկուԹե տէր անդրէասն եռուն զնա յուսուցիչ գրոց՝ և ուսաւ զամէն եկեղեցական ուսմունս։ իբրև զարգացաւ՝ և էհաս՝ի չափ հասակի. մուծին զնա՝ի կարգ աշխարհի և արարին նմա զհարսնիս։ Այս ոչ գրեալ Թէ ըստ վկայու Թե անձին իւրոյ և ամի ժողովրգեանն. օրհնե ցին զնա քահանայ. և նա պաշտէր զքահանայու Թիւն ոչ և վայելէր կարգի քահանայուԹե։

Այս՝ի սոյն ժամանակս վարդապետն մեսէս՝ որ յետոյ եղև կաթուղիկոս Ջմիածնի. վարդապետն պօ ղոս զոր՝ի վերոյ պատմեցաք. յայտնեալ եղեն յարևելեան աշխարհն հայոց ամբիծ և պար կեշտ՝ զի շրջէին յերկրէ յերկիր և անխափան քարոզէին. շինէին զեկեղեցիս, կարգէին զքա հանայս ըստ կարգի առաքելոցն։ Այս վն հաս տատուԹե հաւատոյս և կրօնիցս մերոց հաս տատեցին դպրատուն՝ի պատշաճաւոր տեղիս, ՝ի գիւղն աստապատ, և՝ի շօռօթ, զի՝ի շրջա կայ գեղորեիցն անդր ժողովեսցին մանկունք առ՝ի յուսուցմն։ սոյնպէս և՝ի գիւղն ագուլիս հաստատեցին զդպրատուն. և կարգեցին իւրն

մանկանցն դպրապետ զտէր անդրէասն. յո
րում տեղւոջ ժողովեցան մանկունք ոչ թէ
յիսուն կամ վաթսուն. և տէր անդրէասն էր վե
րակացու. որ հովուէր զմանկունսն և ուսուցա
նէր զուսմունն հասարակաց մերս եկեղեցւոյ։

Եւ եղև գալ շահաբասի թագաւորին՝ի գիւղն ա
գուլիս յայգիսւոյ նմին պատճառէ. զի յայգէն
Ջուղայեցոց ելեալ ոմն սարդար. անուանեալ
օքուզահմատ փաշայ բազմաւ զօրու եկն իմշ բեր
դին երևանայ։ վասն որոյ թագաւորն Պարսից շահա
բաս. ժողովեալ զամ զօրն Պարսից եկն յերև
ան յօգնութիւն բերդին։ և նստաւ սարգարն
իմշ բերդին և պատերազմեցաւ մինչև ցերկու
ամիս և կէս՝ և ոչ կարաց առնուլ։ ժամանեաց
իմշ ցուրտ աշունն՝ և վշտացեալ՝ի ցրտէ և՝ի
սովէ։ դարձ արարեալ ամենայնիւ բանակաւն
իւրով՝ և չուեալ գնաց՝ի քաղաքն կարին յայ
խարհն Ջուղայեցոց։ Օ կնի դառնալոյ սար
գարին. շահնևս դարձաւ յերևանայ և գնաց
՝ի նախչուան, և անտի յագուլիս։

Եւ սովորութիւն էր շահին, զի ուր և մնա
նէր թէ՝ի քաղաք թէ յերկիր. ամբն բնակիչք
տեղւոյն միահաղոյն ընդառաջ ելանէին, իշ
խանք, և ժողովուրդք, արք և կանայք և աղ
կունք. երիտասարդ և մանկունք ամբն զար
դարեալք ազնուապէս և մեծապէսով զարդուք.
քաղցրահամօք մրգօք. և համադամօք ձաշակե
լեօք և անուշահոտով և ծաղկեհամով գինեաւ.
և վայելչահասակ և գեղեցկատես մանկունք և
աղջկունք և կանայք՝ի ձեռս առեալ զգինին ո
կեաւ բաժակաւ մատուցանէին շահին։ Եւ
մարմնաւոր գուսանք և երգեցողք առաջի
ընթանային։ և արուեստականօք երգարանօք
քաղցրանուագ երգէին։ Եւ եկեղեցականք
քահա

քահանայք և պաշտօնեայք։ զգեցեալ զշուք
ջառ և զշապիկք։ և առեալ զխաչ և զաւետա
րան։ և ամբարձեալ խաչալամ։ խնկօք և մոմ
ղինօք։ և զանգակօք և ծնծղայիւք ելանէին
ընդառաջ շահին, և երգելով գնային մինչ
հասուցանէին յիւր իջեւանն։

Զոր յորժամ ագուլիս գիւղի քահանայքն
եկին ընդառաջ շահին զգեցեալ զգեստուք
կային ընդ նոսա և ոմանք ի մանկանց դպրա
տանն՝ որք զգեցեալ էին զշապիկք և բարձեալ
շամադան և մոմ։ և երթային առընթեր խաչա
լամին։ և մինչ երթային քահանայքն երգելով
առաջի շահին։ և շահն հայեր այսր և անդր։
և ըստ չարայուշ մտաց և բարոյից իւրոց զննէր
զնոսին։ և ի զննելն հայեցեալ ի մանկուանն
ետես զի ածելեալ էր կուսակք մանկանցն։ և
այն յոյժ ծանր և դժուարին թուեցաւ ինք
եան։ զի համարեցաւ թէ վասն ինքեան արա
րեալ իցեն զայն։ ոչ զի մի վայելչագեղ երևե
ցին մանկունքն յաչս նր։ և հաճեալ ի նոսա
առցէ ի նոցանէ։ Այլ անգէն շարժեցաւ ի
ցասումն բարկութեամբ շահն իվրն առնն որ ածե
լեալ էցէ զկուսակս մանկանցն։ Այլև որք
ամանք մահմետականաւս հասատով որք բնիկ
բնակիչք էին ագուլեաց գեղջն՝ երևելի իշ
խանք։ որք ընդ շահին շրջէին։ և մերձ նմին ի սպա
սու կային։ և վն բնականի նախանձուն, զոր
ունէին ընդ քրիստոնէից առաւելս գրգռե
ցին և զայրացուցին զսրտմտութեամբ թագաւորին
իվերայ քրիստոնէից։ վասն որոյ ստէպ յու
մամբ հրամայեաց շահն զննել գտանել։ և որ
զայն արարեալ էցէ սպանանել։ և եթէ ծը
նօղք մանկանցն արարեալք էցեն զայն։ զնո
սին սպանանել՝ և զինչսն յափշտակել՝ և զմանն

կունսն

կունան դրաւել ՚ի ծառայութիւն թագաւորին։ Իսկ առաջնիկայք թագաւորին սկսան զննել և հարցանել ՚ի ամենէ և ՚ի նմանէ թէ ո՞ զայն արարեալ էցէ. և ամենն ղոչգիտեին պատասխանի։ ապա իմն ջուր առեալ զտէր անդրէասն և ստիպով պահանջէին թէ ասա մեզ՝ զի դու ես վերակացու մանկանցն. և դու ես գիտակ։ Իսկ տէր անդրէասն խոկայր ՚ի մտի. թէ զծնօղան պատճառեմ զնա սպանանել, և զմանկունսն յափշտակել։ և թէ զայլ ոք պատճառեմ զնա սպանանել. և լինի այն ինձ խիղճ մտաց և ստգտանք անփարատելի. բայց լաւ համարեցաւ մատնել զանձն և փրկել զբազումս մնոցն. վասնորոյ ՚ի կարի ստիպելն զննուողացն։ տէր անդրէասն ասէ փրկելոյ զայլս ասաց թէ ես եմ արարեալ զայն։ և զննուողքն ծանուցին զնա թագաւորին նորա շահին։ և շահն հրամայեաց ունել զնա և պահել ՚ի կալանս։ Յետ ելնի աւուրց հրամայեաց շահն ածել զնա առաջի իւր. և հարցանէր, թէ զատոյգն ասա՝ ով ոք է արարօղ այդմ գործոյ՝ և տէր անդրէասն ասաց՝ ոչ ոք այլ ես միայն։ Իբրև ետես շահն թէ զայնքան ոչ մատնեաց՝ յոյժ բարկացաւ իմն ՚ի նմա։ և հրամայեաց տարածել իմն գետնոյ և բրածեծ առնել անխնայաբար։ և զնիկոլովիոյ հարուածոցն ասաց շահն. զայդպիսի ինչս և զպարտաւորութիւն արարեալ է քո. եթէ կամիս զկենդանութիւն անձին քոյ. ուրացիր զհաւատն քրիստոնէութեան ձերոյ. և լեր օրինաքն մերով՝ դաւանութեանն առաջնորդին մերոյ. և ես տաց քեզ զպատիւս և զմեծութիւս. և թէ ոչ հաւանիս զնմա. չանց և գալանաց առաջի արկանեմ զքեզ։ Յետ նա ոչ կալաւ յանձն զուրանալն. այլ ետ զպատասխանի թէ քրիստոնեայ եմ և ՚ի ծառայ։

ծառայ։ և Թագուրն իբրև լուաւ զայն. զայրա
գին բարկութեաբ հրամայեաց դարձեալ ՚ի
բանտ արկանել։

Այս ՚ի վաղիւն վերստին կաճ առաջի իւր.
և հարցանէր թէ ուրանաս զՔաւատան քո. և
տէր անդրեաս ասաց ոչ ուրանամ։ Արկին ան
գամ ասաց արքայ տամ քեզ զպատիւս և զմե
ծութիս թէ ուրանաս զՔաւատան ձեր. և նա
ոչ Հաւանեցաւ։ և դարձեալ հրամայեաց ՚ի
բանտ արկանել։

Ասակ քրիստոնեայքն մատեան առ նախա
բարս Թագրին. և խոստացան զգանձս բազումս.
զի գուցէ ազատեսցեն զնա։ և Թէպէտ նախա
բարքն խնդրեցին երկիցս և երիցս ոչ լուաւ
արքայ։ Այլև ցղնեցի խօջայ անձրևի կինն
որում մայր էր ասացեալ շահն. և ունէր զպա
տիւ առաջի շահին. սա մեծաւ աղաչանօք ան
կեալ առաջի շահին խնդրեաց արձակել զնա.
սմա ևս ոչ լուաւ։

Այս դարձեալ ածին զտէր անդրեաս առաջի
արքային յետ բազումանգամ հարց և փորձ առ
նելոյ խոստմամբ պարգևաց և սպառնալեօք
տանջանաց. իբրև ետես Թագրն Թէ ոչ հաւա
նի, հրամայեաց սպանանել։ Ասակ քաջ նահա
տակն և Քրմարիտ քահանայն տէր անդրեաս
հաստատունով հաւատով կայր խնդր անշարժ
հիման հաւատոյս քրիստոնէութեան։

Ասակ զինուորացն առեալ զտէր անդրեան
կապանօք տարան ՚ի տեղի կատարման. և նա ու
բախութեբ և յօժար կամօք գնայր. և յորժամ
հասաս ՚ի տեղի կատարմանն խոնարհ արձա
կեաց զգլուխն իւր. և մերկացաս զհանդերձն
իւր. և ասէր դահճացն կատարել իմն ինքեան
հրամանս Թագրին. բայց դահիճքն յամեցուս
ցանէին.

ցանէին. զի գուցէ հաւանեսցի հրամանաց արքային:

Եւ մինչ կայր սուրբն՝ ի տեղի կատարմանն, առաքեաց առ նա Թէոդոս՝ ի նախարարացն զօ մանս երկիցս թէ մի կորուսանիր զքեզ և զմանկուածքդ՝ եկեալ հաւանեաց իմոց բանից. և առ չինէն զպարգևս և զմեծարութիւն: Իսկ քաջ նահատակն ամենից բանից նոյն պատասխանի. Թէ ընդունայն խոստանայ ձերոց ոչ հաւանիմ և զչքմարիտ հաւատն իմ ոչ ուրանամ: Եւ զահ ձացան հանեալ զսուրն խաղացուցանէին իւրն նորա՝ և ածէին իւր որովայնին առ ի երկիւղ ցուցանել զնա՝ և նա ոչ երկնչէր:

Իսկ՝ ի տեղի նահատակութեանն ծնօղք սրբոյն և կային առ ընթերն՝ և աղաղակէին և յորդա քղխօք արտասուօք լային. և աղաչանօք ասէին առ սուրբն. քաղցրիկ որդեակ մեր, որ առ եր զկարգ քահանայութեանդ և եղեր զինուոր Քրիստոսի. մի երբեք լինի քեզ ուրանալ զՔրիստոս. և լինել զինուոր տիրատեաց. մի Թողուցուս զլուսաւորչական հաւատս Քրիստոսի. և մի վն առ ժամս նակեայ կենացս զրկեսցիս յաւիտենականաց կեանացն. այլ յիշեա զչքմարիտ վկայն Քրիստոս զորոյ զպատմութիւնն Հանապազ ընթերցեալ պատմէր մեզ. Համբերը որպէս և նոքայն. զի և նոցին պսակացն արժանասցիս: զայս և որ ասցին նման փղձկելով սրտիւ. և յորդաբղխօք արտասուօք աղերսալի ասէին ծնօղք սրբոյն առնա: Իսկ գահձացն զբաղում ժամս յամ ցուցին անդէն. զի Թերևս երկմտեալ Թուլասցի. և սուրբն անդրդուժելի կայր իւրմ ձչմարտի հաւատոյս. և՝ ի խաչակնքելոյ զդէմն ոչ դադարէր: Իբրև տեսին զհաստատութիւնն մտաց նորա գահիճքն. Թէ ոչ դառնայ, յայն ժամ

ժամ ձգեալ զսուրն պատառեցին զզգեստսն
նր. և վաթեցաւ աղէքն արտաքս՝ի փորէն. և
սքեն միով ձեռամբն ժողովէր զաղիսն՝ի փորն
և միով ձեռամբն խաչակնքէր զերեսն. և յիշէր
զանունն Ք։ և ապա ծակեալ զջիլս սրու
նից ոտացն. և պարանօք բարձրացուցեալ՝ի
բարձունս. և կախեցին զսուրբն գլխի վայր.
և նա կայր կենդանի մինչև՝ի մուտս արեւուն։
և ընդ երեկոյն աւանդեաց զմաքուր հոգին՝ի
ձեռս Ա. որպէս զկնէնկ անոյշ և զճմարիտ
զոհ ընդունելի։ Յետ մահուան սրբոյն
հրամայեաց շահն ձգել զմարմին նր արտաքոյ
շինուածոց. զի կերակուր լիցի գազանաց և թռչ
նոց։ Ասկ քրիստոնէիքն բարձեալ անտի և բե
րեալ յագուլեաց ներքին եկեղեցին, որ այժմ
ասի խցաձորի եկեղեցի. և անդ թաղեցին. և
այժմ անդէն կայ թաղեալ պատուականն
նշխար ոսկերաց նր։

Յետ եղև կատարումն և մարտիրոսական մահ
սքեյ քահանայիս Ա. տէր անդրեասի՝ի Թոճա
կանիս Հայոց հաղար և վաթսունևվեց. տրէ
ամոյ՝ի տասն. և նոյեմբերի ամոյ՝ի տասնև
յոթն։ Սրոյ յիշատակն օրհնութիւն եղիցի և
աղօթիւքն Ցր մեզ ողորմացի։

Յետ կատարման տեառն անդրէասի
երբև անցին իւր ամիսք երեք կամ չորք. խմչ
խասից և զրուցաց վերստին յիշեալ եղև առա
ջի շահաբասին ոսպուհիք և իրակուհիք անցուա
ծոց տեառն անդրէասի։ Յետ անդէն ոմն՝ի նախ
կի չարախօսացն՝ի բնակող մահմետականացն
ագուլեաց՝ որոյ վասն կանխաւ յիշուածն արա
րաք. և սորայս անունն էր շահուղբէկ. ա
սաց առաջի շահին Թէ տէր անդրէասն, որ
զկուսակս մանկանցն ածելեալ էր. ոչ Թէ յիւ

բոց մտաց ինչ. այլ խրատով վերակացո՛ւին իւ-
րոյ. քանզի ունի ինքեան զխրատիչ։ և անդէն
արարին զՀարցումն վ՛ն խրատողին թէ ովք
իցե՞ս դու՞ի Համեմատուես մարդկան և անաս
նոց կենդանեաց. Համեմատին առաքեաց ազգն
՛ի յոձ վ՛ն նախանձուն և նենգուե՛թե, զոր բնա
կեան ունին ընդ ազգս և ընդ հաւատս քրիստո
նէից։ յորոց և ոմն այս շահաւղբե՛կ նովին
կրե՛ցն ախտացեալ մատնեաց շահին զմօսէս
վրդ՛ովան ասելով։ Է ոմն այր, որոյ է անունն մո
սէս. որ է վարդ՛ապետ օրինացն քրիստոնէից. որոյ
բնակութե՛ն է ՛ի վանքն տաթևու. և ինքն է
յերկրէն սիւնեաց՝ և նա է օրհնաւսոյց և դաս
տիարակ տեառն անդրէ՛ի։ Յաղագս որոյ հրա
ման եղև՛ի թագաւորէն առաքել զզօրականս և առ
նել զմօսէս՝ և կապանաւք ածել առ թագաւորն։ և
զօրականացն գնացեալ կալան զմօսէս վարդ
պետն. ընդ նմին և զպօղոս վրդ՛ովան. և եդին
զօղտանեակ զուգեալ՛ի փայտից՛ի պարանոց
նդ. և երկաթ ոտնակապ յոտս նոցա. յաւուր
ցրտութե՛ն ձմերայնոյ. և բերին զերկուսեան
վրդ՛ովան՛ի բանակն շահին, և ծանուցին նմա
՝ս՛ի խոհարանս խորհրդոց իւրոց քննեալքն
շահն թէ սպանանե՛մ զարս երկուս՝ սակաւ մի
նի ինչս քրիստոնէից և օգուտ մեզ. այլ առից
զյոլով տուգանս արծաթոյ՛ի նոցանէ. որով
լինի աւելի օգուտ մեզ և ինչս նդ. և այսպէս
վ՛ն ագահութե՛ն և արծաթասիրութե՛ն էարկ
զտուգանս իվ՛ր վարդ՛ապետդն թէ ՀՀինգհարիւր
թումանն տան և ապա գնան ազատ։ բայց քրիս
տոնէիցն զտղերս մատուցեալ առ նախարարս
աբքայի, զի ինդրեցեն յաբքայէ թե՛թևացու
ցանել զտուգանսն. և վ՛ն միջնորդելոյ նախա
րարացն ինքաւ մինչ յերկհարիւր թումանն.

և

և անդէն վճիռ եհատ թէ անպատճառ տա
ցեն. որև կարգեաց իւր նոյ զզօրականս զի առ
ցեն։ Իսկ վարդապետքն վն ոչնչնելոյ զինչս, զի
տացեն ի տուգանս. եւ նի ի չրջագայութիս և
ի խնդիր ողորմութե յամենայն ազգս Հայոց։

Իսկ ամենասրբազն թէպետ աղ
քատք և չքաւորք եին. այլ ըստ կարողութե իւրն
աղքատք և հարուստք. արք և կանայք անխնայ
աբար թափէին զինչս և զողորմութիս առաջի
վրդովատացն։ և նոքա առեալ զողորմութին. ուրև լի
նէր գերի և բանտ արգել և անզերծանել պար
տատէր՝ և այլ պակասաւոր՝ նախ նոյ տային և
ազատէին. և յայսմանէ պատճառէ բազում
գերիք, և բանտ արգելք, և պարտատէրք,
ազատեցան. և ապա զմնացեալն տային իւրեանց
ունող զօրականացն սակս տուգանին իւրեանց։
Իսկ այսպիսեաւ չրջագայութէ մինչև ի չորս
և ի հինգ ամիսս վճարեցին զերեքհարիւր թու
մանն. և ինքեանք զերծան ի կապանաց ողոր
մութէն Ա.Յ և տրօք քրիստոնէից։

Իսկ շահուղբէկն. որ մատնեաց զմնաե
վարդապետն յետ սակաւուց աւուրց սպանեալ
եղև սրով ի զօրականաց շահին. ընկալեալ
աստէն զՀատուցումն վաստակոց իւրոց զստ
տակութեն մարմնոյ. և անդէն զկորուստն հո
գւոյ և զտանջանսն յաւիտենից։

Պատմութէ նեղութէց, և վշաց. զոր կրեցին Հայ ազգա
քրիստոնեայքն, որք բնակեալք են ի քաղաքն Իւղ։

ԻԲ։

ՈՐՔ ԸՆԴԻՐ Ի ԿԱՐՊԻ

պատմութե, զոր գրեցաք վն մեռելոսեն թէ
կենդանին թէ գնաց նա յաշխարհն իւր
խաց. արդ յորժամ Հաս նա անդր՝ և Հմուտ

ի քաղաքն իլով յետ անցանելոյ աւուրց ինչ՝ ի նուենոյ իլովէ քաղաքէ ոմն աբեղայ. որոյ անունն էր Նիկողայոս. զարս ոմանս միջնորդս և բարեխօսս արարեալ առաքեաց առ մեկբի սեթ կաթուղիկոսն զի օրհնեսցէ զինքն եպիսկոպոս ազգին Նայոց. որք կան իլով քաղաքին և որոց չուրջ զնովաւ. վա՛ զի ի ժամանակին յայն միկ ոչ գոյր եպիսկոպոսնի: Նա միջնորդացն մտուցեալ առ կաթուղիկոսն ընծայեցին զոսկիս բազումս. և խնդրեցին առնել զնիկողայոս աբեղայն եպիսկոպոս. և կաթուղիկոսին տեսանելով զոյ լովուն առ ձեռն պատրաստ ոսկւոյն՝ նաև ակն կալուածէն և յոլովից ոսկւոյ առատապէս. Նա ձեռնադրեաց օրհնել զնիկողայոսն եպիսկոպոս իլովայ:

Ասակ քահանայ և ժողովուրդք քաղաքին՝ իշխանք և ռամիկք՝ ի վաղուց ժամանակաց գիտեալով զորպիսութիւն վարուց նիկողայի աբեղայնին. գումարեցան միահաղոյն ամենեքեան, և եկեալ առ կաթուղիկոսն ծանուցին զբանս իւրեանց նմա՝ և ասացին. մեք գիտեմք զդա, և զորպիսի վարուց դորա. վնորոյ ոչ է դա մեզ ընդունելի. մի՛ զդա՝ այլ զայլոք արասցես մեզ զեպիսկոպոս:

Ասակ կաթուղիկոսն զամահեալ անարգեաց զժողովուրդն և զբանս նոյն. և արտաքսեալ յերեսաց իւրոց յետս դարձոյց զնա. բայց ժողովուրդքն՝ ոչ թաւալացան՝ ի բանից իւրեանց՝ այլ ի բազում աւուրս՝ բազմաթ բանիւք խօսեցան ընդ կաթուղիկոսին. և ոչ թողին օրհնել զնիկողն եպիսկոպոս:

Այսպա կաթուղիկոսն երթեալ ի քաղաքէն գնաց՝ի վանքն, որ անուանեալ սրբոյ Հռիփսիմեայ Ծածանին կոչ չինեալ արտաքոյ քաղաքին. զոր լովացիք Հռիփսիմա կատար Ծածանին ասեն. և անդէն առանց գիտելոյ ժողովրդոցն իմիջ գիշերի սկսաւ օրհնել զնիկողայ աբեղայն եպիսկոպոս. որում իրազ

գան

գաճ լեալ ժողովրդականաց քաղաքին առ ժա
մայն ՚ի նոյնում գիշերոյ իշխանք և ռամիկք
վաղվաղակի գումարեցան ՚ի միասին և ընդ փոքր
դուռն քաղաքին ելեալ փութանակի հասին
՚ի տեղին. աղաղակէին առ կԹ՚ղիկոսն մի՛ օրհ
ներ զդա՛ և մի՛ մատներ զմեզ և զեկեղեցիս մեր
՚ի ձեռս անիրաւիդ այդմիկ. զի մեք գիտեմք
զդա՛ և զորպիսու Թիվարուց դորա. վասնորոյ ոչ
է մեզ ընդունելի։ Նր կԹ՚ղիկոսն նստեալ իմ
աԹոռոյ օրհներ զնիկոլ աբեղայն եպիսկո
պոս՝ և խաչիւն որ ՚ի ձեռին էր սաստեր ժո
ղովրդեանն. և զբանս տգեղս, զոր ոչ է պարտ
յիշել՝ ասեր նոցա. և Թէպէտ ողորմելի ժողո
վուրդքն ամբոխեալ և աղմկեալ յոքնակի ա
ղաղակեցին. ոչ լուաւ նոյ կԹ՚ղիկոսն. այլ օրհ
նեաց զնիկոլն եպիսկոպոս։

Նր յետ սուղինչ աւուրց կամեցաւ մեքքի
սէԹ կԹ՚ղիկոսն ելանել ՚ի լովայ և գնալ ՚ի քա
ղաքն կամենից. և ժողովուրդքն հնարէին,
զի Թերևս զնիկոլն ընդ կԹ՚ղիկոսին ուղևորեսցեն
՚ի գնալ. եբրև խօսեցան ժողովուրդքն ընդ
նիկոլին վն գնալոյ ընդ կԹ՚ղիկոսին. և նա խա
բեաց զնոսա ցուցանելով զինքն կամայօժար ՚ի
գնալն։ Իբրև գնացին աւուրց ինչ Ճանապարհ,
ասաց կԹ՚ղիկոսն ընդ նիկոլին. բաւականէ այս
քան գալն քո՝ այսուհետև խաղաղութԹ դար
ձիր ՚ի տեղին քո. և ՚ի գործ եպիսկոպոսուԹե
քոյ. ասաց նիկոլն՝ քո իսկ աչօք տեսեր զի այն
քան հակառակեցան քեզ՝ և ոչ հաՃէին յիս.
և այժմ զնարդ իշխեմ գնալ ինձ նոյ։ և այն
քան հնարեաց նիկոլն. մինչ որ կԹ՚ղիկոսն զդիր
քանադրանաց՝ նզովից և կապանաց գրեալ իմն
ժողովրդեանն ետ՚ի ձեռս նիկոլայ եպիսկոպոսին.
ոչ զի ԹեՂք ընդդիմակայեալ հակառակեցին.

և ոչ ընկալցի զնա ի պատիւ եպիսկոպոսութեանն. լինի ինքեանքոյ բանադրանաց։ Ընդ որում ժողովեցան ամենայն Թուղթս և եկն ի լոյս. ասաց Ժողովրդեանն. դուք ամենեքին ժողովեցարուք յաւուր կիրակէիւ կեղծեցին՝ քանզի ունիմ խօսք ինչ խորհրդական հաստարակապէս ասել ձեզ ամենեսին։ և յաւուր կիրակէին յորում և ժողովուրդք ժողովեալք էին յեկեղեցին՝ հանեաւ զԹուղթն բանա դրանաց ետ ընթեռնուլ ի լուր ամենեսեան. իբրև զայն տեսին և լուան ամենքն ժողովուրդքն տրտմեալ մեծաւ սգով և վհատեցեալ սրտիւ ապուշ մնացին. և ամենեքեան եղեալ լռեցին։ Նոկ կենդանի մեղքիսէ՝ որ գնայր ի կամենից. իբրև էհաս անդր. զկնի սուղինչ աւուրց հիւանդացաւ՝ որ և մեռաւ իսկ յաղօթից պահոցն ի ծաղկազարդի շաբաթօրի, ի տանի յարութեանն ղազարոս. ի մերում թուականին հազար և երեքհարիւր և հինգ՝ և անդէն թաղեցաւ։ Եւ այսոցիկ զկնի անցելոց աւուրց և ամաց ինչ. դեպեղև նիկոլայի եպիսկոպոսին գալ ի քաղաքն կամենից. և ի նուէրոյ քաղաքին ղոմն սար կաւագ որոյ անունն էր խաչիս օրհնեաց աբեղայ. փոխեաց զանուն նոր և կոչեաց ծնօփրիոս։

Եւ կեսարացի գրիգոր վրդովտան. որ տոհմեալ էր ազատազան վրդովտական մօսէսի կենդանին. էր այր երևելի. զի վարուքն կարի պարկեշտ էր և չորակաց՝ և խիստ ուժգին փարթամ, բանիբուն և յոյժ հանճարեղ. վն որոյ անհնարին էր նա իմիջ աշխարհի՝ որ ամ աշխարհ կա խեալ կայրն զնմանէ. և եղև այսորիկ գրիգոր վարդովիս յաւուրսա յայսոսիկ գալ յաշխարհն իլախաց. և նախ քմուտ ի քաղաքն կամենից. անդ ի կամենից էր և նիկոլ եպիսկոպոս. և կամեցան նիկոլ եպիսկոպոսն և այլք ոմանք զնորընծայ աբե

աբեղային զնուիրիտս արտաքս բերել՝ի քառասունից։ Վն որոյ և եկեալ առ գրիգոր վրդ.ապան մեծարանօք հրաւիրեին գալ՝ի միւս եկեղեցին. յորում զպատարագն մատուցանելոյ ի ծնորդն ծային. և նորընծայն դեռևս ոչ էր լիով պահեալ զքառասունն՝ քանզի տասնևհինգ աւուր օրն նեալեր՝ զոր կամէին արտաքս բերել. վն որոյ ասաց վարդապան՝ որովհետև ոչ է լցեալ զթիւ քառասունն աւուրն. ոչ է պարտ հանել՝ի քառասունից. այլ պարտ լիով պահել զքառասունն ըստ աւանդութեն Հայաստանեայց եկեղեցւոյ՝ և կանօնաց Հայրապետաց մերոց. և ապա հրաման է նորընծային մատուցանել զպատարագ և արտաքս ելանել՝ի քառասունից. վն որոյ և նորա լուեցին զայն շաբաթն և ոչ բերին արտաքս զնորընծայն։ Այլ՝ի գալ միւսում կիւրակէին կամեցան նիկոլն և այլք արտաքս բերել զնորընծայն. վն որոյ՝ի շաբաթօրն աւուր միւսանգամ եկեալ հրաւիրեցին զվարդապետն. և վարդապան ոչ գնաց, այլ ասաց խօսքն մեկ կու լինի։ իսկ նորա ոչ եղեն ուշիմդիր բանից վարդապետին, և ոչ համբերեցին. այլ գնացին՝ի յայնմ կիւրակէին արտաքս բերին զնորընծայն. որ մատոյց զպատարագն. և այս կիւրակէս՝ յորում զպատարագս մատոյց նորընծայն. դեռ քսանևերկու օր էր նր, որ քառասունք էր պահեալ։

Այլև եպիսկոպն նիկոլ արար յոյժ զանգուգն և զանպատշաճ զգործ՝ի կիւրակէ ևս յայսմիկ՝ յորում զպատարագն մատուցին. քանզի եկէղեցոյն այնմիկ յորում էր վարդապան զգուշն վակեաց և զբանալին առ ինքն կալաւ։ Վն այսմ գործոյ յոյժ վշտացաւ վրդապան՝ վն որոյ ասաց՝ այն մարդն անիծեալ լինի, որ այսօր

գնայ յայն եկեղեցին: և եպիսկոպոսն յետ կատարելոյ պատարագին, և արտաքս բերելոյ զնոր ընծայն. զայնմ եկեղեցւոյ զդուռնն ևս փակեաց. և եղեն փակեալք երկուց ևս եկեղեցեաց դրունքն: և էին աւուրք աւագ տօներոյն՝ որ զկնի նուէրոյ կիրակէին Հետագայ յերկու շաբաթ Թող աւուրն դաւթի մարգարէին և յակօբայ Ն՚ն եղբօրն էր տօն, և այլ ըստ կարգի. և մնային այսոքիկ աւուրքս եկեղեցիքն փակեալք առանց ժամու և պատարագի:

Իսկ այսոցիկ յաւել նիկոլն այլևս զնենգու թիւն գործել առ վարդապան, և վշտացուցանել զնա. վասն գնայ առ վոյթն կամենից քաղաքին, որ՚ի մեծ իշխանէն վերակացու էր կոչ գեալ կամենից քաղաքին, որոյ անունն էր լուկաշ, խօսեցաւ եպիսկոպոսն ընդ նմա և հաւանեցոյց զնա՝ զի արգելցէ զվարդապան, և մի թող ցէ գնալ՚ի լուի և կամ յայլ քաղաքս, այլ՚ի կամենից քաղաքէն դարձուսցէ զնա, յետ դառնալ ընդհուպ եկեալ Հանապարհն և գնալ յայլ աշխարհ: Իսկ նորոյ և լուկաշ անուշ ամբ վոյթն առաքեաց զպատգամս առ վարդապետն ասելով. մեծ իշխանն մեր թուխթ է ուղարկեալ մեզ՝ թէ այդ վրդովպտ, որ՚ի թուրքի աշխարհէն եկեալ է չաշուտ է եղեր, հրամայեց զկոյ որ՚ի քաղաքէդ դնանէ. մի թողուք, որ եր թայ, թէ ոչ ձեր գլուխն կերթայ: և այսպէս սեաք բանիւք արգելեցին՚ի գնալոյ զվրդովն, և վարդապետն կայր անդէն ետրև զդիպահոլ: Իսպա արք ոմանք բարեպաշտօնք՚ի ժողովրդոց քաղաքին մատեան առ վոյթն և ծանուցին զանմեղութիւն վարդապետին, ապա թէ հրամայեցէ վարդապետին զի եկեալ գնասցէ ոչ թէ երկայ այլ դէպ՚ի յետ ընդ որ և եկեալն էր և վար

և վարդապետին եղեալ՝ ի կամէնիցոյ և եկն՝ ի քուղդան և՝ ի յուռուսէլէմ, և՝ ի Ճանապարհն գրեաց զգիրը բանադրանաց նղովից և կապանաց իւրոց նիկոլային՝ և առաքեաց՝ ի լուս. Ներսէս կոչն ոչինչ հոգաց՝ ի կողմանէ բանադրանացն, այլ կայր՝ ի կարգի իւրում և՝ ի քահանայապետ ծուխն։ Այց քահանայքն և ժողովուրդքն՝ այնք որք յառաջմէ ներհակ էին նիկոլին, ՝ի բերան առեալ խօսէին, նաև յերեսաց ընդդէմ բերէին նմա, նաև ոմանք ոմանք ներ հանային և, և օր աւուր զօրանային ներհակքն իւր նիկոլին։ Այլև գրիգոր վարդապետն, ամ որպիսութեն անցուցանէ այսոցիկ, այլև զանուղ գայ վարս նիկոլին թղթով ծանոյց մնսէսի կթղիկոսին սբոյ Էջմիածնի, և խնդրեաց՝ ի նմանէ զի և նա բարձու հրամանաւ սրբոյ Էջմիածնի և կթղիկականաւ իշխանութեն քանադրեսցէ զնիկոլ եպիսկոպոսն, և մնացեալ կթղիկան և գրեաց զգիրը բանադրանաց, և առաքեաց իւր նիկոլային եպիսկոպոսին։ և այսու պատճառաւ առաւել և զօրացան ներհակքն իւր նիկոլին և՝ ի չմարդի ունէին զնա։

Այս ոմանք՝ ի ժողովրդականացն հայր ցուցին արարին ընդ նիկոլին՝ թէ ընդէր ոչ գնաս առ գրիգոր վարդապետն և առնուս զարձակումն՝ ի նորին կապանացն, և նա պատճառեաց թէ ոչ ունիմ զթոշակ Ճանապարհի, և ժողովեցին զերիս հազար դուռուշս և ետուն նմա՝ ի թոշակ Ճանապարհի։ Այնուհետև սկսան, եթէ յիւրոց ինչ մտածութեց, և եթէ՝ ի սադրելոյ յիւրոց բարեկամացն, և թէ՝ ի հարկելոյ ժողովրդոցն, եղեալ՝ ի լուայ գնաց՝ ի կողմանս կոստանդնուպոլսի, և կեսարիոյ. զի թերևս յուրեք գտեալ զգրիգոր վարդապետն

տացէ մեղայ և առցէ զարձակումն ի նորին կա
պանացն : Եւ գալով եկեալ ի Հաս ի քաղաքն
Բեւրսայ , պատահեցաւ ընդ յաւուրսն յայնոսիկ
անդէր և խարբերդացի արիստակէս վարդ
պետն , արդ՝ այս արիստակէս վարդապետս և այն
կեսարացի դրիգոր վարդապետն , ունէին ընդ մի
մեանս զոհս նախանձու յոյժ սաստիկ : Եւ թէ
զինչէր պատճառ նախանձու և ոխակալութէ
սոցին , բազմաժամանակաւ որոնեցի և ոչ
ստուին ոչ գտի և զանհատաստուն ոչ գրեցի և ի
պատճառէ այսմ նախանձու բազմաք բանիք
և պէս պէս եղելս կերպիւ խօսեցաւ արիստակէս
վրդապետն ընդ նիկոլայի եպիսկոպոսին , և արգելչաւ ի
գնալոյ առ դրիգոր վարդապետն . երբեմն ասէր ,
գու եպիսկոպոս ես և նա վարդապետ , ջունի զինչ նու
թէ իմ քո . երբեմն ասէր , ի ղուր և ի նախան
ձու է բանադրեալ զքեզ , երբեմն ասէր , և ես
վրդապետ եմ իբրև զնա ես արձակեմ զքեզ ի կա
պանաց : և այլ բազմաց կերպիւ խօսեցաւ և ոչ
եթող գնալ ի կեսարիայ առ գրիգոր վարդա
պետն : այնուհետև նիկոլն ինքն ոչ գնաց՝ այլ
գրեաց զթուղթ խնդրանաց և աղերսանաց առ
գրիգոր վարդապետն , թէ մինչ ի ձուրսայ եկի ,
և առաւէն հիւանդացայ և անկեալ կամ ի մա
հինս . վնորոյ ոչ կարեմ գալ , խնդրեմ զի ջորձ
ցես յինէն զբանադրանն և արձակեսցես ի
կապանաց , և առաքեսցես ինձ և ժողովրդեանն
զթուղթ օրհնութէ , զի թերևս աղօթիւք
և օրհնութէ քով առաի դարձայց և ողջութէ
հասից ի տեղին իմ : Եւակ վարդապետն ի տես
նելն զգիրն անկեղծութիւք մտաք հաւատաց խօ
սից եպիսկոպոսին երբեմն ճշմարտից խօսից , գրեաց
զթուղթ արձակման և օրհնութէ եպիսկոպոսին ,
այլև զգիր օրհնութէ լուսաւորչի քաղաքին և առա
քեաց

քեաց առնիկօն, որ՝ի բուրսայ էր. Ա ն ի կ օ ն ա ռեալ զԹուղթն զայնոսիկ դարձաւ՝ և դնա ցեալ էհաս՝ի լավ։ և լուացիք եբրև տեսին զԹուղթն գրիգորի վրդ ապետին, ուրախացան և միաբանեցան ընդ եպիսկոսին։ Ասակ գրիգոր վար դապետն՝ի ձեռն Հանապարհորդաց և յարանց գնողաց, հաւաստեաւ իվր էհաս Թէ նիկոլ եպիսկոպոսն, յորժամ եկեալէ՝ի բուրսայ ոչ հիւանդացեալէ և ոչ տկարացեալ՝ այլ խորհրդակ ցուԹիք արիստակէսի վարդապետին զկայ առեալ կացեալ է՝ի բուրսայ, և հնարիւք և պատրոյ զանազան բանիւք արձակման զԹուղթ առեալ է և գնացեալ՝ի տեղն իւր։ Ընդ իմ՝ի այսմ խաբէուԹիս՝ զոր արարեալէ եպիսկոպոսն ընդ վարդապետին՝ կարի վշտացեալէ վարդապետն, և զայս խաբէուԹիւն գործոց նորա գրով ծանուցեալէ լուացուց, այլև գրեալէ Թէ զնոյն առաջինն նզովքն և բանադրանքն տակաւին կայ իմ՝ի այդմ եպիսկոպոս, վն որոյ և լուացիք յետս կացին յեպիսկոպոսէն, և ոչ ընդունէին զնա. և ան կաւ հակառակուԹիւն իմՋ եպիսկոպոսին և ժողովրդոցն յոյժ սաստիկ։

Ընդ միացեալ այսպիսեաւ հակառակուԹիւնս մին ձև հասին՝ի Թուխատն մեր հազարևեօԹանասունևևինն յորում ժամանակի առաքեաց մեծս կԹղկան զմեծ աշակերտն իւր, զկեսարացին խաչատուր վրդապետն՝ վն նուիրակուԹիւն սրբոյ Ա ջ միածնի յաշխարհն արևմտական՝ յատուկ ետուն և՝ի հոմանոցսն։ Ընդ որ խաչատուր վարդապետն այր հեզ և հանդարտ և քաղցրաբարոյ, ոչ անխնամ և անբան. այլ խնամատուն և բանի գուն, որ լոկ տեսուԹիւնն միայն շահէր զառ ինքն պատահեալսն, որոյ վն զնա կարգեցին նուիրակ։ և խաչատուր վարդապետն անցեալ զամենիւք

նիւք տեղեաք եկեալ Է Հաս՝ի կեսարիայ, և անդ պատահեցաւ մեծի վարդապետին գրիգորի, և գրիգոր վարդապետն զբազում բանս հրամայեա կանս պատուիրեաց Խաչատրոյ վարդապետին՝ թէ՝ի հասանիցես քո՝ի լով մի գուցէ թէ ընկալ ցես զնիկոլն՝ի կարգ և՝ի պատիւ եպիսկոպոսութեան։ Եւ Խաչատուր վարդապետն նուիրեալ զամենեսեան տեղիս եկեալ Է Հաս՝ի լով, առ որ մատուցեալ ժողովրդականացն սկսան բազմօրինակ և կսկծալի զամբաստանուել առնել զնիկոլայէն վասն սպիսից անցուցածոց և գործոց, որ՝ի նմա նէ տեսեալէ ին և կրեալ։ Եւ կարդապետն ըստ իւրում քաղցու և հեզի բնութեանն ոչ առ երես յանդիմանէր զնիկոլն, այլ մեղմ և խրատուրէն ինքն և նա մի այն խօսէր ընդ նմա՝ ըստ պատուի բանին Ցն թէ առաջիր նմա յորժամ դու և նա միայն իցէք։ Եւ նիկոլն բնաւ ոչինչ հոգայր յամե, զի ոչ՝ի վարդապետէն ամաչէր, և ոչ՝ի ժողովրդոց ամբաստանուելն երկնչէր, այլ իբրև զանչարժ լեառն արձանացեալ կայր՝ի կամս իւր։

Եւ եղև երբեմն յաւուր կիրակէ ի աւետարան կարդալ, և նիկոլ եպիսկոպոսն հրամայեաց իւրում աբեղային թէ գնա կարդա, իսկ Խաչատուր վարդապետն ասաց թէ ողնա չկարդա՝ այլ այն ոմն, իսկ նիկոլն ոչ անսաց բանից վարդապետին այլ իւրում աբեղային ետ կարդալ զաւետարանն, իբրև հառաս վարդապետն թէ խմբ քահանայիցն և ժողովրդոցն յայտնի և համարձակ քամհարեաց զբանս իւր, և՝ի չմարդի ունի զինքն, դարձաւ առ ժողովուրդն և ասաց, այն մարդն անիծեալ լինի, որ սորա յետին գծուներ դնէ։ զայս ասաց վարդապետն, և եղեալ յեկեղեցւոյն գնաց՝ի տեղին իւր՝ի վերնա առնն,

տունն, ուր լինէր ի հասարակ աւուրսն։ Եւ
ժողովուրդքն երբեմն զայն լուան և տեսին՝ ին
քեանք ևս ամբն միահաղոյն գրոհ տուեալ
եղեն արտաքս յեկեղեցւոյն, և մնացեն յեկեղե
ցին Նիկոլի և այլք ոմանք, և զկնի արձակելոյ
ժամին նոքա ևս գնացեն ի տեղիս իւրեանց։
Իսկ ի ժողովրդոցն Հայոց՝ դատաւորքն և իշ
խանքն եկեն ի նոյն ցերեկին, և փակեցին
զդուռնն եկեղեցւոյն և առեն յինքեանս զբա
նալին՝ և մնաց եկեղեցին փակեալ աւուրս ինչ։
Եւլև դատաւորքն և իշխանքն Հայոց խօսե
ցան ընդ վարդապետին խաչատրոյ, և հաւանե
ցուցին զնա զի նստցի յաթոռ և կարգեսցէ յա
տեան դատաստանի, առ դատել զնիկոլի վե
յանդգնութենն, և այլեւս անկարգուեն և յան
ցանայն։ Երբև հնացաւ եպիսկոպոսն զգործս զայս
եբեր առ ինքն զերկուս ոմանս ի վկայիցն Փու
կաց, որ իմէջ ամի դատաստանի նոքա գան
և առան զվկայութիւն։ և ըստ նոցին վկայութեանցն
դատաւորքն տան զվճիռ դատաստանին, քան
զի զայսպիսի կարգս ունին աշխարհն իւրեանց
իմէջ իւրեանց։ Ելեալ նիկոլն ընդ վկայիցն
այնոցիկ, և հաճեցոյց զկամն նոցա զի յորժամ
կոչեսցէ զնա, և նոքա անյապաղ եկեսցեն ի կոչ
նն։ և յաւուր դատաստանին յորում նստաւ
վարդապետն ի դատաստան, նստան ընդ նմա և
իշխանքն և դատաւորքն Հայոց՝ կոչեցին և զնի
կոլն առի դատել, բայց նիկոլն յառաջագոյն
զվկայն զայնոսիկ բերեալեր ի տունն յայն,
և ի տեղի Թաքուն կացուցեալեր զնա առանց
գիտելոյ արանցն Հայոց։ Երբև կոչեցին զնի
կոլն ի ներքս՝ և նա եկեալ հրամայեաց իւրոց
սպասաւորացն դնել զաթոռն իւր ի հանապա
զորդեան տեղին իւր, զի անդ նստցի ինքն, իսկ
իշխանքն

իշխանքն ասացին առ Նիկոլն՝ զինչ առնես, զի նատիս՝ զի՛ ի դատել կոչեցեալքն զքեզ. կաց՛ ի յոտին այդր։ Եւ Նիկոլն ասաց՝ և ով է դա ասոլն իմ, ասեն իշխանքն, եկեալ նոր՛ երակա, զոր առնանես, և դատաւորքս, որք ահա կան։ Յայն ժամ բարձու ձայնիւ գոչեաց Նիկոլն առ Թագաւորեալ վկայն, Թէ եկայք արտաքս, և նոքա առ ժամայն եկին, և կացին իմիջ հանդիսին, առ որս ասաց Նիկոլն, վՒ Ձերով աչօք տեսէք՝ և ձերոյք ինձ վկայք՝ զի ես եպիսկոպոս եմ, և սոքա աշխարհականք գոլով ժողովեալք են առ՛ի դատել զիս. և վարդապետս այս որ՛ի Թագաւորեալ աշխարհէն եկեալ է ասա. ՛ի չաշուառս Թէ եկեալ յայս երկիրս՛ ի գիտել զամենայն որ պիտուԹիւն մերոյ աշխարհին. և սա այժմ սոքօք նստեալն առ՛ի դատել զիս։ Եւ վկայքն ասեն, զորինչ մերովք աչօք տեսաք սմին վկայեմք, և ուրուանիս զմեզ տամք զվկայուԹիւս։ Յայն ժամ ամբն ժողովեալքն՛ ի Հայոց եԹէ քահանայք և եԹէ իշխանք և դատաւորք, եղեն պատկառեալք, և զարհուրեալք յերկիւղէն Ք֊ան կաց. և սկսան միմիանց ելանել և փախչիլ, և վարդապետն ևս եղեալ գնաց՛ ի տեղի իւր։

Ո կին այսոցիկ Նիկոլ եպիսկոպոս սկսաւ ստուԹիւք և կեղծաւորուԹիւք առաքել միջնորդս, և պատգամաւորս առ վարդապետն, և առ քահանայսն, և առ իշխանսն մեծ հաշտուԹիւն ասելով. բաւական է այսքան հակառակուԹիւնդ ձեր՝ և այլ մի ևս հակառակիք՝ և մի փակէք զեկեղեցիսն. այլ բացէք զդուռնն եկեղեցւոյն. իսկ լսողացն ամբն գիտելով զխարդախուԹիւն նո֊ ոչ հաւատային նմա։ Այլ վարդապետն նկատեալ իւրով մտօքն ետես զի ցորքան գրգռին ՛ի խռովուԹիւն, և զվէճ և զպայքար դնեն ընդ եպիս

եպիսկոպոսին, առաւել և բաղում յորդեալ յա
ռաջագոյն՝ ի նմանէ գործ չարութիւն. վն որոյ
յաղագս վտանգիս այսմիկ յակամակամաբ կա
մեցաւ առնել զՀաշտուԹիւն ընդ եպիսկոպոսին, զոր
և խօսեցաւ ընդ քահանայիցն, և ընդ իշխա
նացն, զի արասցեն զՀաշտուԹիւն՝ և նորա ոչ
կամեցան. ասաց վարդապետն, վն ապագայից
չարեացն, որ հանդերձեալ է գալ յեպիսկոպետդ,
երկնչիմ ես և կասկած կրեմ, Թէ մի գուցէ՝ ի
վերջ յամառուԹիւս մերոյ մեծ ագոյն ինչ ելնաս
կրիցեմք՝ ի դմանէ։ Ասուն զայսոսիկ,
ամենևին մի երկիցես վարդապետ. զի մեք ունիմք
զբաշխ նոսին յաւագնոց և՝ ի վաղեմեացն Թէ զոր՝
զի ցորքան պատահիցէ դատաստան երկաք ինչ
գործ ոչ, մեր հայոց ազգի դատաւորքն արաս
ցեն զդատաստանս հայոց. և ոչ Թէ դատաւ
որք ազգին Փռանկաց, այլև ունիմք զապրանս
ընդ ապրանաց նոցա, և զհետս ընդ հետից նոցա
և դու զի ևս երկնչիս։ Ասէ վարդապետն ոչ քնաւ
Հաճեցաւ՝ ի բանս յայսոսիկ, այլ երբեմն
հասարակ, և երբեմն առանձին խօսէր ընդ
նոսա գալ՝ ի ՀաշտուԹիւն, և նորա ոչ կամեցան.
յայնմհետէ կալեալ վարդապետին երկոքին ձեռ
ամբն զվզոցսատն երկար, ԹօԹափելով ասաց,
անպարտեմ ես՝ ի մեղադրուԹենէ դորին
դուք գիտասջիք։

Ասէ նիկոլ եպիսկոպոսն երբև ետես Թէ միջնոր
դուԹիւն երկոցունց առաքելոց սոցա և կենդ աւորաց
պատգամաւորացն լսելացն ոչ գան՝ ի ՀաշտուԹիւն,
և ոչ քանան զեկեղեցին. այնուհետև գնաց
առ եկեղեցականս Փռանկաց՝ որք կան իմջ
քաղաքին լոմայ, և մանաւանդ առ այնոսիկ
որք՝ ի կարդէն եղ վայելեալ էին, միաբանեցաւ
ընդ նոսա՝ և ետ զձեռագիրն անլուծանելին։ Ասա
նիկո

Նիկողայոս եպիսկոպոս Հայոց՝ իմովս կամաւ միա
բանեցայ ընդ եկեղեցւոյն Հռոմայ. և մտի
ի հնազանդութիւն փափկին ամենիւք հեռև
ելովքն իմովք կատարել զամսն հրամանս որք
առ ինմանէ։ Ուր այսորիկ յարեաւ գլխաւորն
եղվայիթայ կարգին, և առ և զայլսն եկեղեցս
կանս յայլոց և կարգացն, առին ընդ ինքեանս և
զնիկոլ եպիսկոպոս Հայոց, և տարան առ արք եպի
սկոպոսն իւրեանց. և նա ողբօք առաքեաց զպատ
գամս առ իշխան քաղաքին՝ զի հրամայեսցէ
ժողովրդոցն Հայոց, կամ հնազանդեացին
եպիսկոպոսին իւրեանց, և բացցեն զեկեղեցին. և
կամ եկեալ յատեան դատաստանի միմեանց
յանդիման լինցին։ և ըստ հրամանի արքին եպի
սկոպոսին արար իշխանն, բայց ժողովուրդքն Հայ
ոց, ոչ զեկեղեցին բացին, և ոչ ի դատաստան
եկին. մինչև երեքանգամ այսպէս կրկնեաց
իշխանն, և Հայք ոչ զեկեղեցին բացին, և ոչ
ի դատաստան եկին։

Ապա յաւուր միում ժողովեցան բազումք
եկեղեցականք յեղվայիթայ կարգէն. նա և
յայլոցն և կարգացն. առին և զբազում տղայս
ի դպրոցացն, գնացին առ արք եպիսկոպոսն իւրեանց,
առին և զկարգաւորս ի նմանէ. գնացին առ
իշխան քաղաքին և առ դատաւորս. առին ի նոս
ցանէ զզօրականս և զդատաւորս ընդ իւրեանս.
աջ ամբն եկին ի դուռն եկեղեցւոյն Հայոց՝ զոր
իշխանն Հայոց փակեալ էին։ Եւ առաքեցին
առ իշխանս Հայոց. զի կամ ինքեանք եկեալ
բացցեն զդուռն եկեղեցւոյն. և կամ զբանս
լինն առաքեացեն. և նորա ոչ ինքեանք եկին,
և ոչ զբանալին առաքեցին։ Յայնժամ նորա
որք եկեալք էին՝ հարեալ խորտակեցին զդ
դուռն եկեղեցւոյն. և առեալ զնիկոլ եպիսկոպոսն

մուծին յեկեղեցին. և 'ինա յանձնեցին զեկե-
ղեցին ամենիւք ընչիւք. որ մինչ ցայսր աւր եկեղե-
ցի այնու հետև երեալ զօրականացն Փռանկաց
'ի ինդիր երիցանց և իշխանաց Հայոց. զի իշխա
նականաւ բռնութիւք կալեալ տիկանիցեն 'ի բան
ոլս և 'ի տուգանս. և նոքա փախուցեալք թաքեան
և ոչ բնաւ երևեցան։ Այս ինքն եկեղեցւոյն
կայր գանձատունն, և 'ի նմա գիրք և անօթք
յոյժ բազումք. գրեանք աւետի քան զՀազար
փերթ. ամբոն ընտիրք և պատուականք և վար
դապետականք. յորս է ին ոսկետուփ ածաչունչք,
և աւետարանք, և շարականոց, և այլք գրեանք
բազումք։ Նոյնպես և անօթք, սկիհք, և խաչք,
գդոցք և բուրվառք, կանթեղք և աշտանակք,
շուրջառք և եմիփորոնք, թագք և վակասք,
ոսկք նշանք և արբոց նշխարք. և որ 'ի Հարց և
'ի Հաւուց 'ի վաղեմի և 'ինաիկին թագաւորանէ-
ին մուրհակք և նոմոսք. և այլևս ինչ յոյժ բա
զում։ ոչքա ամենն իմիջ եկեղեցւոյն է ին 'ինոյն
գանձատանն. զորս գրաւեաց ընդ իւրով ել
խանութիքն նիկոլն։ Ոչ միայն զայս եկեղեցիս
այլև զայլ եկեղեցիսն և զվանորայսն, որք 'ի քա
ղաքին. և որք շուրջ զքաղաքաւանն էին. և զամեն
աւանդս նոյ. զտունս և զանդաստանս. զաղո
րիս և զխանութս, կալաւ եպիսկոպոսն ընդ իւրով
իշխանութիքն ասելով. Ես եմ եպիսկոպոս, իմ են
եկեղեցիք ամենեքեանք և աւանդք իւրեանց։
Այսպէս խաչատուր վարդապետն և ամենայն ժողո
վուրդքն Հայոց որք 'ի լոլ կային 'ինացին արտա
քոյ եկեղեցւոյ. քանզի թէ մնասէին յեկեղե
ցին Տարկեր նոյ մնասել ընդ իշխանութիքն փա
փին. և ընդունել զնորին դաւանութիքն. այլ և
պարտեր Հնազանդիլ նիկոլայի եպիսկոպոսին. և
լովացիք ոչ ախորժէին զայսոսիկ. վնորոյ եղեն

վարանեալք և տարակուսեալք՝ և ոչ կարէին գտանել զՀարինչ. և ՅՈՒնային Ժողովրդքն Հայոց ոգ որք՝ ի լով քաղաքին էին առանց եկեղեցւոյ

Այլև զի վարդապետն խաչատուր էր՝ ի քաղաքէն. և գնաց՝ ի սուրբ խաչ կոչեցեալ վանքն, իսկ՝ ի ժողովրդոցն ոմանք որ կամէր գնալ առնա՝ համարձակութիւբ գնայր և գայր. և ահա յաւուր միում եկին բազումք զՆինուէորք և զբականք զՆինուէ և պատրաստութիւբ. և շուրջ նակէ պատեցին զվանան. և՝ ի հարցանելն տէ սողացն պատասխանէին զՆինուէորքն Թէ՝ ի թուրքաց աշխարհէն ջաղուտ է եկեալ՝ և ահա՝ ի քեզ տեղս է, կամիմք ըմբռնել զնա ։ իբրև սուղ ինչ ժամ էանց իմէ. և տեսին, զի ահա եկն Նիկոլ եպիսկոպոս իւրովք սպասաւորօքն և փառօք. և՝ ի մերձենալն իւր առ զՆինուէորն հարցանէր ցնա՝ Թէ վն էր ժողովեալ էք աստ. ասեն զՆինուէորքն՝ ի թուրքաց աշխարհէն ջաղուտ եկեալ է աստ՝ կամիմք ըմբռնել զնա առ որս ասաց Նիկոլ՝ ոչ է մարթ և պատշաճ ըմբռնել զնա ձեր զնա. այլ դուք դարձարուք և գնացէք՝ ի տեղիս ձեր. և ես գնացեալ տեսանեմ և խօսիմ ընդ նմա. և զՆինուէորքն ամենեքեան իսկոյն ցրուեցան և գնացին ։ իբրև այսպէս եղև զրաւ գործոյն. որոյ վէս կարծեցեալ եղև՝ ի ժողովրդոցն Հայոց՝ Թէ՝ ի հնարից եպիսկոպոսին եկեալ էին զՆինուէորքն վասն երկեցուցանելոյ զվարդապետն ։ Իսկ եպիսկոպոսն գնաց առ վարդապետն էառ զնա անտի. և էբեր զնա ընդ իւր՝ ի քաղաքն ։ Յետ մինչ էր վարդապետն՝ ի քաղաքին. հանապազ գային առ նա աբեղայք և այլք ոմանք՝ ի Փռանկաց. և առնէին զկաթ ՋառուԹի ընդ վարդապետին իմէն երկու բնուն, և մէկ բնուԹե . և իբրև զհառնէքեակսանաւ

հէր

Հերձուածողին խոտորեալ զհայս. և ի տգիտու-
թէ և յիմարութէ մոլորեալ ասկ վարդապետին
մտածելով զգործս անցելոյն. և խորհելով զա-
պառնոյն. և տեսանելով զներկային. գիտաց
զի ոչ գոյ ինչ օգուտ՝ այլ զուր աշխատանք և ի
նանիր վաստակ. վասնորոյ եբեալ՝ ի լուսայ՝ և գնաց
զհանապարհս իւր մինչև եկեալ ի հաս յ՚Ջմիա
ծին առ մեսիս կԹ՚ղկոսն. և առ այլ վարդապետն.
որք ամբն ցաւագնիւ սրտիւ՝ արտասուաթո
րոյք աչօք սգային վն ազգին հայոց՝ որք էին ՚ի
լուսաքաղքին՝ Թէ զնարդ լինի փրկութէն նոց։

Եւ ոչ ՅԷն վՀն ասաց՝ նախ զՀղօրն կապի
ցէ և ապա զտուն նր աւար Հարկանիցէ. այս
պէս արար և նիկոլ եպիսկոպոսն. զի յետ գնալոյ
վարդապետին. ոչ զգաստանն տեսչեանն գանիէ
զի սկսաւ զամն ժողովուրդն և զգանձս և
զամն ինչս եկեղեցւոյն՝ ուտել և մանրել և զմնա
յորդն առ ոտս արկանել։ Վանզի ոչ՚ի ժա
մանակս կռապաշտից Թշնամացն ուներ քրիստո
նեայքն զՀալածանս՝ այսպէս և յայսմ ժամանա
կի եղև իվերայ ազգին հայոց բնակելոցն՚ի լուս
աքաղքին։ քանզի կարի զօրուԹէ զօրացաւ
նիկոլ եպիսկոպոսն և բռնացաւ իվր ժողովրդեանն
հայոց։ կալոյր զերիցուսս առ ողոք և գտուս
ներ սուղինչ ՚ի քանս և արկանէր ՚ի քանս՝ և առ
նոյր ՚ի նոցանէ զտուգանս զերիս Հարիւր և չորս
Հարիւր ղուռուշս. սոյնպէս և զեկեղեցիս, որք
և դատաւորք էին կարգեալք՝ կալեալ տուգանէր։ Եւ Հասարակ զամն ժողովրդեան
վտանգէր. ոչ Թողոյր ՚ի Թաղել զմեռեալսն
վասն գանձի. և յորժամ առնոյր զգանձս ըստ
հաճոյից կամաց իւրոց. ապա տայր զՀրաման Թա
ղելոյ և զտեղի գերեզմանի առնել Թաղել. և յետ
Թաղելոյն յորժամ զտապանաքարն իվր գերեզմա

նին կամէին ձգել յայնմանէ պատճառէ մի՛ սանգամ առնոյր զգանձս. և ապա զԵրեմիան տայր ձգել զբարն: Այլ պատճառի էր. և պսակք և մկրտութիւնք խափանեցան. զօրս տա րեալ յայլ քաղաքս պսակէին և մկրտէին. և զմեռեալս յայլ քաղաքս տարեալ թաղէին. և զայսոսիկ առնէին ՚ի ծածուկ թարց գիտելոյ եպիսկոպոսին. և յորժամ իմանայր՝ մեծաւ ցասմամբ զայրանայր. և ըմբռնէր զերեցն և զարարող արան բազմօք խոշտանգանօք ջարդէր՝ և զծանրագոյն տուգանս առնոյր:

Այլև երբեմն զի զմեռեալ կամեցան պսակել ՚ի ծածուկ թարց գիտելոյ եպիսկոպոսին. որոյ վերերեք քահանայք բերին զի՛ ի տան անդր արասցեն զպսակն. և ծանուցեալ եղև այս եպիսկոպոսին. որոյ առաքեալ զօրականս ունէր զերիցուանն և զտեառս Հարսանեացն և արկանել ՚ի բանտ: սմին իրաց երազգած եղեալ տեառց Հարսանեացն և երիցանցն. առ երկիւղին ականն թաքչէր. զմեռ յերիցանցն եդին ՚ի մէջ անդուկի և կոպզայեցին երբ թէ կահք և զարդք կանացի գոլ: և երկուքն յերիցանցն ժամին իմէջ սօքային, որ չինեալէին իմէջ տանն վերն հրաւառուն: Ասկ զօրականացն ՚ի յուզելն և ՚ի խանդրելն զերիցուանն գտին իմէջ սօքային. Հանին զնա ՚ի սօքայէն և կապեցին ձեռս ՚ի յետս գլխիքաց և բռկոտամբ սկսա ցեալ երեսաք և մաքմնով զի մուր սօքային սկսա ցուցեալէր զնա. և այնպէ տարան զնա առաջի եպիսկոպոսին: և եպիսկոպոսն յետ բազմաց անարգանաց և սպառնալեաց էարկ զերիցուանն և զտեառս Հարսանեացն ՚ի բանտ. և էառ զչորս Հարիւր ղուռուշ յերիցանցն. և զչորս Հարիւր ղուռուշ ՚ի տեառց Հարսանեաց. և ապա եթող

որք գնացեալք արտքին զհարսանիսն։ Եւ բա
զումք տղայք մեռանէին առանց մկրտութե.
և բազումք տղայք կային անմկրտեալք հնգե
տասան և վեշտասան ամեայ՝ և բազումք մե
ռեալք մայրին անթաղք յամս բազումս։
դնէին զմեռեալն՝ի մէջ փայտեայ տապանի
և ընդին զտապանն կապրով մինչև որ ծած
կէր զմեռեալն. և դնէին՝ի ցուրտ տեղիս
և պահէին. սոսկալի վայելուչութե կն և բո
վանդակ եօթն խորհուրդ եկեղեցւոյ և ամ
ամանակարգութե խափանեցաւ։ և մնացին
ողորմելի ժողովուրդքն իմէջ անհնարից նե
ղութե։ առաւել քան զոր՝ի ժամանակս
կռապաշտութեն։

Այսպա ժողովուրդքն յաղագս յոքնակի նե
ղութե իւրեանց բողոք բարձին՝ի սուրբ ա
թոռն Լուսաւորիչն. վն զի տէր սիմէն անուամբ
ոմն քահանայ և գերևեղի այր մի աշխարհական
առաքեցին առ կԹղկան տէր մասնս՝ զի հո
գայցէ, և հնարեսցէ նց զվերկութե։ և կԹղկան
գրեաց զնամակս խոհեմականս՝ և լի իմաստու
թե. խոնարհ և մաղթողականաւ բանիւ առ
թգւրն լեհաց և առ նորին իշխանան. և առ
արք եպիսկոպոսքն քաղաքին լովայ՝ որ յազգէն
ֆռանկաց. նաև առ փաւին։ Եւ ընդ որեայ
թե ողորմելացուք առաւպելոյ ժողովր
դեանն. և չնորհեցեք զեկեղեցին ինքեանց՝
և մի՛ խափանէք զեօթն խորհուրդ եկեղեցւոյ.
զոր ոչ է պատուհ առնել քահանայից վրդ.
իւրև հասին նոքա այսոքիկ՝ի լով քաղաք. և
ժողովուրդքն ՚ի տեսոց զարեալ մեռուցին իւրա
քանչիւր տեառց՝ թգւրին և այլոց։ Եւ նորա
հրամայեցին թարգմանել՝ի գիր և՝ի բարբառ
իւրեանց. որոց յընթերցուածն հաճեալ հաւա

նէ ին ամենից բանից և որպիսուԹց. որոց բանից վերայ գԹացաւ սիրտ ԹՁբրին. որոյ անուն էր վլատիսլաւ. զոր և Հրամայեաց ԹԷ տուք ղեկեղեցին Հայոց յինքեանս. բայց յեզվայի դայք ընդ-իմացան և ոչ Թողին՝ ասելով ԹՁբրին. այս եկեղեցական և հոգևորական գործ է՝ որ վերաբերի առ փափն. և առ աքք եպիս կոպոսն. և ննքա պարտին հոգալ զսա՝ որոց անկ է և պատեհ. և ոչ քեզ՝ որ մարմնաւոր ԹՁր ես. վն որոյ ոչ է քեզ պատեհ խառնիլ յայս գործ՝ որ է հոգևոր: և ԹՁբրն վն գԹա ղոյ'ի տառապանս ժողովրդեանն Հայոց. խընդ րեաց յաքք եպիսկն իւրեանց տալ ղեկեղե ցին Հայոց. սին և ընդ-իմացան եզվայի դայքն, և ոչ Թողին տալ: Ի վն առաւել գԹալոյ ԹՁբրին իվր Հայոց ինքն ԹՁբրն յա րեաւ և գնաց յեկեղեցին Հայոց՝ զի տացէ ղե կեղեցին Հայոց ինքեանս'ի Հայս. իբրև զայն գի տաց նիկոլ եպիսն. խսկոյն զգեցաւ զզեստս պատարագի. և բարձեալ զՀաղորդ պատարա գին իվր գլխոյ իւրոյ՝ և ելեալ եկն ընդառաջ ԹՁբրին. որում'ի տեսանել ԹՁբրին զոր Հուրեցաւ'ի տէրունականէ խորհրդոյն. և ոչ ինչ զօրեաց առնել. այլ Թողեալ զնա դարձաւ'ի տեղի իւր և յապարանս:

Ի պա Հարկ եղև Հայոց գնալ'ի Հռոմ առ փափն՝ զոր և բազմօք աղաչանօք առին զԹուղթս բարեխօսուԹ'ի ԹՁբրէն և յաքք եպիսկն առ փափն. և գնացին'ի Հռոմ. եւտուն'ի փափն նախ զինդրանաց ԹուղԹն մանէսի կԹղկսին. և ապա ղԹՁբրին և զաքք եպիսկն: Իբրև եռեսն նիկոլ եպիսկն ԹԷ ժողովրդքն գնացին'ի Հռոմ. գնաց ինքն ևս'ի Հռոմ. և անդ ևս անիրաւ եզվայի դայքն ներհակացան Հայոց՝ և ձախեցին զբանս

նից՝ որ ոչ եղև տուեալ եկեղեցին Հայոց։ զորև ունայն դարձան ողորմելիք ժողովուրդքն։ և եկին՝ի լով։ Յարձաւ և նիկոլ եպիսկոպոսն՝ի հռոմ մայ և եկն՝ի լով։ և կայր ըստ առաջնոյ կարգին վտանկն լով զժողովրդեան և ևս անառակութիւն։

Յոդ զառաջինն երկիցս և երիցս ևս առաքեցին լովացիք զքահանայս և զերեսփոխանս յՋմիածին առ կաթողիկոսն փիլիպպոս։ զի մօսէս կաթողիկոսն վախճանեալ էր։ և փիլիպպոս կաթողիկոսն քազումանգամ զանազանիւ կերպիւ զթուղթս գրեաց՝ի լով։ և յիւրոց աշակերտաց և վարդապետաց առաքեաց՝ի լով։ սակայն այնու ևս ոչ եղև օգտութիւն ինչ Հայոց ժողովրդեանն։ Յայնժ՝ի լովայ քաղաքէն եկեղեցականք որք բարեպաշտոնք։ որք էին աբեղայք և երիցունք գրոց աշակերտք։ վն այսոցիկ հալածանացս եկին յՋմիածին՝ և անդէն բնակեալ կացին։ որք էին որդիք նշանաւորաց արանց։ յորոց զո մանս ձեռնադրեաց փիլիպպոս կաթողիկոս եպիսկոպոս լովայ՝ և առաքեաց անդ առ՝ի հովուել զժո ղովուրդսն։ սակայն և այնու ևս ոչ եղև օգտու թիւն ինչ ժողովրդեանն լովայ։ Յայնժ՝ի սոյն ժամանակի՝ի կրգէն դօմինիկոսի պօղոս անուն ամբ վրդպտ ումն այր խնաստուն և երևելի յազ գէն Ֆռանկաց։ եկին յերկիրն նախջուանայ իւ մէջ ախթարմայիցն որք անդ կան։ և փիլիպպոս կաթողիկոսն զբազում սէր և զբարեկամութիւնս ա րար ընդ պօղոսին այն։ վն օգուտ ժողովրդեանն մերոյ և փրկութիւն եկեղեցւոյն լովայ։ և պօղոսն այն յետ կատարման գործոյ իւրոյ կամեցաւ գնալ՝ի հռոմ։ և գնալով զճանապարհս իւր հանդիպեցաւ՝ի լով քաղաք։ և լովացիք ևս բազմօք աղաչանօք խնդրեցին՝ի պօղոսէ և զբազում մեծարանս արարին նմա։ և զգանձս

և յոլովս առ՛ի թոշակ ձանապարհի եառն
նմա. զի թերևս զօգնութիւն ինչ հնարեսցէ նմ
՛ի դուռն փափին: և յորժամ ի հաս պօղոս՛ի
հուսմ և մինչ նա զբանս ինչ բարեխօսութիւն վե
Հայոց առաքարկեալէր. և խօսեր՛ի դուռն
փափին. վազվաղակի գնաց զինի նր և նիկոլ
եպիսկոպոս՛ի հուսմ՛ի դուռն փափին. և խա
փանեաց պօղոսի ձեռնտուա
թիւ եզվայիթոցն: և այսոքիկ յամենից կողմանց
խափանեցաւ փրկութիւն և օգնութիւն տուա
պեալ ժողովրդեան լովայ քաղաքին. և ընդ
պօղոսին գնացողքն տրտում և ունայն գար
ձան անտի: Իսկ նիկոլ եպիսկոպոս և դարձաւ՛ի
հուսմայ և եկն՛ի լովայ քաղաք. և կիրակի ըս առաջ
նոյ վարուց խրոց. և և առաւել անառակ: և
զվերոյասացեալ գրեանսն. և զօրբութիւն ա
նօթան. և զամեն աւանդս եկեղեցւոյն. զորս
վաճառեաց. և զորս կաշառս բաշխեաց. և
զորս ձեռամբ հրէից խորտակեալ արար զար
ծաթ և վաճառեաց: և զայնքան զբաղում
և զանթուելի զինչսն և զգանձսն ցիր և ցան
արարեալ բնաւին վատնեաց՝ որ ոչինչ մնաց.
միայն լոկ դատարկ քարեայ եկեղեցին. զի
կիրակի անառակ և զեղխ և չոմայտիք վարուք՝
յայտնի և համարձակ յոչըմբեք վերհերելով:
և քաղաքն գրեանք և անօթք՛ի նորին վաճա
ռելոցն եկին յերկիրս Հայոց՝ և առ մեզ հա
սին. զորս վաճառականքն գնով առեալ բերին.
որ աքանչելի էր տեսողացն:

Իսկ ողբմալի ժողովուրդքն լովայ զվատնիչս
և զչարչարանս բազումս կրեցին. վն զեօթնեքոր
հուրդս եղեկեցւոյ խափանելոյն. և քաղաքն
աւր երկիւղածք. և վրէ ժխնդիրք Հայրենեաց
օրինաց մեկնեցան՛ի տանց և՛ ի տեղեաց. և ե
լեալք

լեալք ի քնի ձեն հեռացան. անջատեալք յըն
տանեաց և յազգաց. պանդուխտք, և նշդեհ.ք
շրջագայեալք յօտար աշխարհի. և այնպիսեաւ
կենօք հեծելով և յոգւոց հանելով վախճանե
ցան. և զայլևս չարչարանս և զնեղուն յոքնակի
կրեցին ժողովուրդքն Հայոց՝ զի հալածումն
մեծ էր իւրեց նոցա. որք և զրկեցան յեկեղեցւոյն
իւրմէ՝ և յայնքանեաց առացուածոյն. և իւրմէ
ևս զգանձս վանեցին ի գրուանս իշխանաց և
թագաւորաց. և այսպ և անդ յոտղեգնացուածս:
Եւ այնքան աշխատեցան երկոքին կողմանքն.
այսինքն նիկոլն և ժողովուրդքն. զի լքան ի
բազմութեան հնարագործութեանցն իւրեանց
մանաւանդ ներհակութեանցքանզի սկիզբն խա
չոտեցուածոյ եղև ի հազար և երեքհարիւրերկու
թուականին. որ զեկեղեցին յաւիշտակեաց նիկոլն.
և մնացին այնպէս մինչ որ հասին ի հազարև
հարիւր և երկու թուականն մեր:

Յորում ժամանակի տէր փիլիպպոս կՃիղիան
արքեպ աթոռոյն Լամիածնի գնաց յԵՀմ, և
անտի եկն ի մեծահանդէս քաղաքն ի կոս
տանդնուպօլիս, որպ գալստեան համբաւն
հաւաքեցաւ ընդ ամեն տեղիս, նաև ի լուր քա
ղաք ևս եհաս:

Ի սոյն ժամանակի հանճարեղ խորհրդա
կան նիկոլ եպիսկոպոս, նկատեալ տեսութիւն իւ
րոց մտաց, թէ ժողովուրդքն այսքան չարչարե
ցան, և ոչ կատեցան ի բնէն կամաց իւրեանց.
այլ տակաւին ի նոսն կամ յամառութիւնք կան, վն
որոյ խորհեցաւ գնալ ի կոստանդնուպօլիս
առ կՃիղիան փիլիպպոս, զի թերևս բարձցի
յինքենէ անուն բանադրութեանցն, նաև ընկալցի
ի նմանէ իւր ժողովրդեանն զթուղթ օրհ
նութեան, և առ ինքն հնազանդութեան: բայց

զի էր դատաւոր և ունայն՝ի գոյից. և ոչ ու-
նէր զպաշտօն Հանապարհի. վասն որոյ խորհէր
գտանել սմին հնար. զոր և էգիտ այսպիսեաւ
կերպիւ. Այր էր՝ի Թօխաթ քաղաքի յազգէն
Հայոց այր ումն երևելի և անուանի. որոյ ա-
նունն էր մահ դասի մարկոս. որ ետ զգանձս
յոլովս սիմէոն անուամբ որդւոյ իւրոյ՝ և առա
քեաց յաշխարհն իլասաց վաճառականութե
աղագաւ և սիմէոնս այս եկեալ էհաս՝ի լով քա
զաք՝ հանապազ ուտէր և ըմպէր և կեայր՝ի
խրախութե. նաև եղև Ծանօթ և բարեկամ
ընդ նիկոլայի եպիսկոպին. զորմէ խոստացաւ եպի
սկոպն, և ասաց. Թէ ունիս ջկամն գնալոյ առ
կԹ՚ղկոսն. մի՛ հոգար վասն պաշարի. զի որքան
և պիտոյացի քեզ դրամ վասն Հանապարհի
ցամենն ես տամ. զորմէ ըստ իւրում խոստմանն
ետ եպիսկոպն զերկուահազար դուռուշս նաղա
դրամ. իբրև զայն էառ եպիսկոպն. ապա եղեալ
՚ի լովայ եկն՚ի քուղ դան և գնայր առ կԹ՚ղկոսն
փիլիպպոս։

Օ այս տեսեալ ժողովրդականացն Հայոց որք
՚ի լով. Թէ գնաց նիկոլ եպիսկոպոսն առ կԹ՚ղկոս.
սահմանեցին և նոքա զայր ումն երևելի յիւրից
կողմանէ, որ էր մի՚ի դատաւորացն Հայոց.
որոյ անունն էր խաչկո՝ գնալ առ կԹ՚ղկոսն փի
լիպպոս տումեալ նմա զգրեալ ԹուղԹս և զպա
տուհրեալ բանս քաղցումս։ և նիկոլ եպիսկոպոս
և խաչկո դատաւորն՝ որիշ՚ի միմեանց գնա
յեալ հասին՚ի կոստանդնուպոլիս՝ և պատահե
ցան կԹ՚ղկոսին։

Այր՚ի յոլով աւուրս զկնի բազմից խօսեց և
գործոց. կատարումն գործոյն այն եղև՝ զի կԹ՚ղ
կոսն փիլիպպոս Հրամայեաց՝ զի զբանս չորս
դխով յանձն առցէ նիկոլ եպիսկոպոսն. և զայն
ձեռնա

Ձեռնադրով եւ բոլով դրոշմեացէ. եւ տացէ ի
լիպոսի կԹղիկոսին։

Եւ զի զգաւանութիւն լուսաւորչին. եւ զնո
բին աթոռակալ Հայրապետացն դաւանեալ
խոստովանեացն Նիկոլն, եւ իւր հետեւողքն. այս
ինքն եկեղեցականք եւ աշխարհականք։

Արկրորդ՝ զի զարարողութիւն հայաստանեայց
եկեղեցւոյ արասցէ ինքն եւ իւր հետեւողքն։

Երրորդ՝ զի զկնի վախճանի Նիկոլին՝ ի տե
ղի Նիկոլին եպիսկոպոս նստուցն. ՚ի կԹղիկոսէն
Ջհաճենի լինիցի օծեալ եպիսկոպոս. եւ նորին
Հրամանաւն նստցի ՚ի նուիրոյ վիճակին. եւ նու
նոյ կԹղիկոսին հնազանդ եւ հետեւող լինի։

Չորրորդ՝ զի ինքն Նիկոլն միայն յիշեացէ զա
նուն փափկին. եւ զայնեւս ՚ի պատարագն մի
այն. եւ ոչ յայլինչ բանս եւ յարարողութիւս։
Եւ մի խառնեացէ զՋուր ՚ի բաժակ սրբոյ
պատարագին։ Նոսկ յեկեղեցականաց ժառան
գաւորաց եւ ՚ի կղերիկոսաց. ձեռք քնաւ չի
շեացէ զանուն փափկին։ Այլոյն եւ մի յիշեացէ
զկնի Նիկոլին նստող եպիսկոպոսն զանուն փափկին
ամենեւին. ոչ ՚ի բանս եւ ոչ ՚ի գործս՝ այլ
միայն Նիկոլն. եւ զայնեւս ՚ի պատարագն միայն։
Եւ վասն յիշելոյ զանուն փափկին՝ Նիկոլն ինքն
ինդրեաց ՚ի կԹղիկոսէն զի այնմ միայն ներուածն
արասցէ. քանզի Նիկոլն ասաց Թէ Ձեռնադ
րեան, զոր ես տուեալ եմ Փառանակաց ՚ի կարգէ
լուծանեն զնա. գուցէ մնհայարար եւս առնի
ցեն. վասն որոյ ներեաց կԹղիկոսն։ Եւ զայս
չորս բանս գրեալ ՚ի քարտիսի. կնքով կնքեալ
եւ Ձեռնադրով դրոշմեալ Նիկոլն եւս կԹղիկոսին
փիլիպպոսի եւ կաԹուղիկոսն եւս խաչէս դա
տաւորին. զի ընդ իւր տարեալ ՚ի քաղաքն լոմ ՚ի
պահեստի ունիցին վասն ապագայն զգուշութեան։

և

և ասա կԹ ղկոսն արձակեաց զնիկօլ՛ի կապա
նաց բանադրանաց. և ետ նմա զնոմոս եպիս
կոպոսականի իշխանութԹե իշխել նմ՛ի ժողովր
դոյն լուսոյ: Եւ պատմէ նմա զի զդա
տացեալ՛ի Թափառականաց և՛ի խնդիր չից վա
րուց նոցա՝ եկեալ՛ի կրօնս և՛ի բարեշաւիղ
Հանապարհս արդարութԹե. որ վայել էր անուա
նի և աստիճանի եպիսկոպոսութԹե: և նիկօլ
եպիսկոպոսն զամենն հրամանս կԹ ղկոսին հոգւով
չափ և յօժարկամօք յանձին կալեալ. և ար
ձակեալ՛ի նմանէ եկեալ ի Հաս՛ի լուս քաղաք:

Եւ ժողովէքն լուսոյ Համարեին Թէ զոջա
ցեալ և Թողեալ եցէ նիկօլն զԹուրվարս հա
բս. բայց տեսանէին զի՛ ինոյն վարս կայ անփոփոխ:
այլև յիշէին զանչափ գանձուցն հարցի և զանս
Թոցն վատնուածն. և զբազմապատիկ նեղու
Թիան՝ զոր Հասոյց նոցն եպիսկոպոսն նիկօլ. այրեալ
խորովեալ առչորեին սիրտք նոցա: վՀ այնորիկ
ոչ կամէին միաբանիլ ընդ նմա. Նա ևս առաւ
էլ փախչէին և կամէին նզով լինիլ՛ի նմանէ:

Եւ մինչ տակաւին ոչ էր գնացեալ նիկօլ
եպիսկոպոսն՛ի կոստանդնուպօլիս. փիլնպոս
կԹ ղկոսն՛ի կոստանդնուպօլսէ զոմն վարդապա
յիւրոց աշակերտաց՝ որոյ անունն էր յօհան
վարդապա. որ էր առեղեաւ յարղնուոյ. այր փար
Թամ ՀամաստութԹե. և Հանձարեղ բանիւ.
առաքեաց գնաալ՛ի լուս. զի Թերևս գուն գոր
ծեալ Հնար եղիցի վրկուԹե գտանիցէ եկեղե
ցեացն. և՛ի գնալն յօհաննու վրդապետին՛ի լուս.
և՛ի գալն եպիսկոպոսին՛ի կոստանդնուպօլիս. ՛ի
Հանապարհին պատահէցան միմեանց. և նիկօլ
եպիսկոպոսն՛ի յօհանէ վրդապետէն ևս էառ զԹուղԹ
առ կԹ ղկոսն. վն Համբառնալ յանձն արարու Թե. և
գնաց առ կԹ ղկոսն՛ի կոստանդնուպօլիս: նակ

յօհան

յօհան վարդապետն Հաճեցի՝ ելոյծ մնաց անդէն մինչ որ նեկոլ եպիսկոպոսն և խաչկօ դատաւորն՝ ի կոստանդնուպոլսէ դարձան և եկին՝ ի լոմ։

Իբրև եաես յօհան վարդապետն թէ ընդդիմանան ժողովուրդքն եպիսկոպոսին. և ոչ կամին հնազանդիլ նմա ակաս մի՛ նորդել խմբ ժողովրդեանն և նիկոլին մի՛ բանալոյ զբազմս ժամանակեայ զաղմուկն՝ և զխռովութիւն. և զբազում աւուրս բազմաւ խրատով՝ քարոզիւ՝ և դասու՝ և առանձնակի խօսելով ընդ ժողովրդեանն և ընդ եպիսկոպոսին. բազմաւ ջանիւ և յոլովիւ աշխատութ՝ թէ հազիւ թէ կարաց հաւատ նեցուցանել զժողովուրդն հնազանդիլ եպիսկոպոսին։ ապա՝ ի միասին առեալ յօհան վարդապետն զժողովուրդն և զեպիսկոպոսն եբերեալ էմոյծ յեկեղեցին իւրեանց, զոր յափշտակեալ էր եպիսկոպոսն։ Այս եղև՝ ի մոռանել ժողովրդեանն յեկեղեցին. որպես զնաառնումն գառանց՝ ի Հօտս ոչխարաց մարդ իւրեանց գոռումն, և գոչումն, և ողբումն, և աղիողորմ լաց և փղձկելով արտիւ յորդառատ արտասուս հեղուլ ժողովրդոցն յաչաց իւրեանց. մեծաւ հառաչմամբ մի՛ տարփալեաց կարօտանալ և փափագանաց որ առ եկեղեցին իւրեանց։ և անդէն յեկեղեցւոջն՝ ի նոյնում ժամուն սկսաւ յօհան վարդապետն միսիթարել զժողովուրդն յիմաստնոց գրոց և՝ ի վարուց և յօրինակաց սրբոց. որոյ բանից վերայ զոլմանայր սիրտ ժողովրդոց. և ամենայն՝ ի համբոյր հաշտու թէ զամենեսեան ընդ եպիսկոպոսին։

Այս ես յաս համբաւ հաշտութ՝ես առ Թա գաւորն լեհաց՝ որոյ անունն էր Եռնգեաժի միր. քանզի՝ ի քաղաքն լոմէր Թիւրն յաւուրսն յայսոսիկ. որ և կոչեաց Թիւրն առ ինքն զյօհան

զյօհան վարդապետն և առանձինն ի սենեկի խօսեցաւ ընդ նմա զբանս բազումս. և լուաւ զպատասխանիս հանճարեղս և համարս բանիւ և սքեմաց Թէոդորն զվարդապետն և զչնորհակալութիւն արար նմա վն միջնորդութեանն և հաշտեցուցա նելոյն զժողովուրդն և զեպիսկոպոսն. և զբազմա ժամանակեայ խռովութիւնն բառնալոյն: Իսկ մնաց անդէն վարդապետն յօհան ամ մի ողջոյն և ապա դարձաւ և եկն ի տուրբ Յովհաննէս: Յակ ժողովուրդքն լսելոյ և նկունք եպիսկոպոսկան իւրեանց պայմանադրութեանն, զոր առնէին նեցին վիճակապոս կիճիկոսն, և յօհան վարդապետն մինչև ցայսօր՝ յորում զպատմութիւնս շարադրեցաք ի թուականիս մերում հազարն և հարիւրն և հինն. ի մայիսի ամսոյ տասն:

Թէ որք և ոչ եղեն պատճառք դանդաղելոյ զոճն և զդիտուն Թէոս արտաքնոց դրոց, և զարհուրեսս քերականութեանն, հանդուգնալ սիրեցին ի վարդապետս Հայոց, որ բնաւին բարձեալ և անհետ եր լեալ:

ԻԹ.

ՐՈ ՝Ի ՀՆԱՈՑ ԵՒ ՝Ի Վ.

ղեմեաց ժամանակաց կայր դասա տուն վրդ-պետ՝ ի քաղաքն բաղէշ, ՝ի վանքն որոյ անունն ամրդ-ոլ ասեն, որ յա ջորդէլով մի՛ զմի ՀՀ յաս մինչև ՝ի ժամանակս Հարց մերոց: յորում ժամանակի եր յաջորդ և առաջնորդ պետ և գլուխ վարդ-պետց տեղ ոյն այնմիկ ոմն վարդ-պետ բարսեղ անուն, որ եր այր երևելի և մեծանուն, և յոլով աշակերտ ունէր տեր: և նոյն վանքն ամրդ-ոլու յառաջա գոյն խրթին և յոռի չինեալէր և այն ևս խոր խազեալէր ՝ի ՀՆուքեն՝ սա զամենեսեան չի նուազ ածն միաձաղոյնքակեաց, և ինքն վերստին

հմնարկեալ չինեաց և կատարեաց զբովան դակն, զեկեղեցին և զտունն և զայլսն որ 'ի նմա։

Այլև եր ինքնս բարեպէտ վարդապետս 'ի դասս զանձն որ 'ի տաճկացոյն յառաջ եկեալ և սերեալ, այսպիսեաւ կարգաւ։ Նախ գրիգոր տաճկացին։ Նորին աշակերտ դանիէլ։ Նորին յովանէս համշէնցին։ Նորին յորթան գրիգոր արձիշեցին։ Նորին ներսէս որ մատաղ ասի, Նորին ներսէս բաղիշեցին։ Նորին ներսէս ամիէցին։ Նորին գրգուռթ յովանէս ոստանցին։ Նա բին բարեպէտ գաւառցին, որոյ վասն բանս է։ Նորին աշակերտ մոկացի ներսէս 'ի գեղջէն ասկնջաւոյ, որոյ մականուն բեղլու ասեն՝ զի մեծ եր բեղն։ Նորին աշակերտ մեղքիսէթ երևանցի, 'ի գեղջէն վժանու։

Այդ այս բարեպէտ վարդապետս յինքենէ իսկ գիտակեր թէ գիտութէն արտաքնոց իմաստից և քերականութէն ոչ գոյ իմիք վարդապետն Հայոց, և ինքն մեծաւ տարփանօք ըղձայր թէր ևս հասանել այնմ գիտութէն ոչ միայն վն իւր, այլ մանաւանդ վն ազգին, զի արծարծեալ սիրեսցի իմիք ազգիս Հայոց, ոմն զի ամենն հասցեն այնց շնորհաց և գիտութէն։ վն որոյ յարաժամ առեալ 'ի ձեռս իւր զարտաքին գիրսն, և թէպէտև ոչ գիտէր այլ անյապաղ և անձանձիր ընթեռնոյր, եր զի ուրէք ուրէք հասանէր իմիք տեսութէն, և մտաց բանին, և եր զի ոչ, բայց նա ամենևին զանիւ առանց ձանձրանալոյ միշտ ընթեռնոյր։

Եւ ոմն Տէրն Վահ յառակս երիցք նկատակին ասաց, թէ ոչ տայէ վն բարեկամութէն, սա կայն վն ժառութէն յարուցեալ տացէ նմա զինչ և խնդրեսցէ։ այսպէս և սմա եղև, որ անդադար և անձանձիր տքնութէբ յար հանապազ

կա

կացեալ՝ ի դուռն խմաստից գիտուն քաղքէդ զյայգ և զկերուկ աղօթիւք և ընթերցմամբ։ Իսկ աղբիւրն և տունօղն ամի խմաստութիւն սբ Հոգին Ա՛ծ, որ բերանով Իակոբին իւրոյ խոս տացաւս. Թէ խնդրեցէք, և տայի ձեզ. բաղ խեցէք, և բացցի ձեզ. Հայցեցէք, և առնու ցուք, տեսեալ զանդանդաղելի զկանխէնն և զբաղխէնն սորա, ընորհեաց սմա զխնդրելին, զի ետ զտեսութիւն և զհանճար մտաց սորա խե լամուտ լինել բառին, և ոճոյն, և շաւղաց ար տաքնոց գրոց, առանց ուրուք առաջնորդե լոյ և ցուցանելոյ։

Քանզի նախ զսկիզբն արար սահմանաց գրոցն. կարդայր մինչև ցվերջ պրակին, և դարձեալ դառնայր՝ ի սկիզբն պրակին, այնքան կար դայր և դառնայր, մինչև ամենից որպիսու թիցն տեղեկացեալ լինէր՝ և ապա անցանէր՝ ի միւս պրակն, այսպէս առնելով մինչև՝ ի տան պրակն սահմանացն կարդաց, և վերն հասու եղև՝ որ այլոց ևս կարելի ուսուցանել։ Եւ ապա թո ղեալ զսահմանան էանց՝ ի պորփիւրն՝ տեսա նել և փորձել զնորին ևս զորպհասութիւն, և սկսաւ մեծաւ ջանիւ ընթեռնուլ և մտածու թիւ խոկալ և՝ ի բազում աւուրս յոքնակի աշ խատութիւ ընթեռնլով և դառնալով, ՝ի պոր փիւրէն զսեռն և զտեսակն ևս եգիտ ընորհօք սրբոյ Հոգւոյն։

Եւ յաւուրս ծերութիւն իւրոյ այս բարեղ վրդնայս, կոչեաց զամենեսեան աշակերտս իւր առաջի իւր, և զորինչ և գտեալնէր իմաստու թիւ յարտաքնոց գրոց դաս ասաց նոյ, զոր նորա ամենն՝ ի միտս լին, և ուսան։ Եւ ապա սկսաւ խօսիլ ընդ նոսա և պատուիրել։ Որդեակք իմ սիրելեալք, զորս Հոգևօրօք երկամբք ծնայ՝ ի

Տէր զի նախնեաց վրդովմտաց գրեանց մերոց զոր յիշեն, զաեռ. և զտեսակ, և զտարբերութիւն, և զայտուկ, և զպատահումն, և զտարբաստութիւն, և զբացատութիւն։ որոց բազմաց և յորովից պատահելեաք համք պարապմանց գրոցն, և գանձուց գրոցն, և առ որս գրոցն, և այլոց այսպէս սեաց։ Թէ պետ և ընթեռնուածք, և անցանելիք, այլ Թէ զինչ են սոքա, և սոցին հետեւմունքն, և բոլորն և մասունքն, և այլ որպիսութիւնքն մեք ոչ գիտեմք։ և Տարկ է վարդապետաց սոցին ամենից քաջ գիտակ գոլ՝ զի Թարց սոցին գիտութիւն, Թէ պետ ընթեռնու զր. զինչև ընթեռնու, և կարծէ համացեալ զնա, այլ ոչ է նմա ցեալ ըստ պատշաճին և պարտին։ զի ամենից համատութիւնց և գրոց ներածութիւնք սոքա են, եթէ նրբից և Թէ արտաքնոց։

Ա Ո որոց իբրև զանդատանալի կաղկ մահու պատուհասիւ ձեզ. և մանաւանդ ծանր և անբառնալի Տարկ իմ ձեր դնեմ զի որպէս զիս տեսիք զի Տանապազ ընթեռնուի զայս գիրս. և բազմաւ խոհմամբ մտածէի, և երկնէի. այն քան մինչև գտանէի զտեսութիւն բանին. և զորինչ և գտի ընորհիւով Ա՛Ն զայն ամ ա՜ Տաւատիկ դասատացի ձեզ։ Ա՛ւ այժմ մեծաւ Տարկիւ պատուհասիւ ձեզ զի և դուք այս պէս առնիցէք որքան և իցէք կենդանի. և զայս՝ զոր ես դասատացի ձեզ՝ Տանապազօր կարգացէք. և իմ ո՛որ ես դուք ևս աՀեցուցէք. ընթեռնելով և յաւաջ գնալով։ և զորինչ և տացէ ձեզ Ա՛ծ սէր Հոգին գյինէն ուսեալն և զձեր գտեալն ձերոց աշակերտելոցն դասատացէք. և միշտ վարժեցէք զնո՛ Ի՛նոյնն մինչև ունակատ ցե՛ի միտս նո՛ց. և դուք ևս պատուհասիցէք ձերոց աշակերտելոցն՝ զի ըստ այսմ օրինակի ա՜

բասցեն։ և այսպէս յորդւոց որդիս առնելով հաւատամ՝ի Տէր զի բանայ և ցուցանէ զնմանն Աննապարհս և զդրունս չքնաղն և պանծալոյ գիտութեամ այսորիկ։ Որդ լուսընկալ հոգի բարեզ վարդապետս ըստ ասացելումն պատճառ եղև գտանելոյ արտաքնոյ գրոց գիտութեան։ և այսպէս պատուիրելով յաւելաւ առ Հարս իւր՝ և Հանգեաւ՝ի Քրիստ։ և եղեն զնա՝ի Հանգիստ գերեզմանի՝ի նոյն վանքն ամրոցալոյ, զոր ինքն նորոգեաց։

Ընդ ըստ պատուիրելոյ երջանկի վարդապետիս բարոյն երիցս ոմանք յաշակերտաց սորին արա բինս որք էին՝ի մոկաց գաւառէն միոյն անունն յօսէփ՝ի գեղ ջէն որոյ անունն է ոզմի, և միւսոյն հայրապետ, և սորին եղբօր որդւոյն ներսէս, որք էին՝ի գեղ ջէն որոյ անունն է սակնջաւան։ և այս ներսէս, բեղ լուս ներսէսն է, զոր՝ի կարգ վարդապետին յիշեցաք՝ի վեր անդր։ այս ներսէս յոլով աշխատեցաւ՝ և առաւելացոյց զբան զբարեզ վարդապետն և զքան զընկերս իւր։ Ընդ ապա՝ի միտս իւր եկեալ ներսէս վարդապետս և խոկմամբ՝ի միտածեալ զնմանն ունայնութիւն կենցաղոյս և զպատառ մունս սորա՝ և զպատրանս մեծութեան, զդջացաւ յաշխարհէն՝ և լքեալ թօթափեաց յինքենէ զաշխարհս, և զամենայն վայելչութիւնս սորին քանզի մեծ անապատն նոր էր չինեալ և հաստատեալ, որոյ զպատմութիւնն կանխաւ ձառեցաք, և՝ի նմին պատմութեն ներսիսի վարդապետի յիշումն արարաք, և այն յիշեալ ներսէսն այս է։ և սորա լուեալ զառաքինական ճգնութիւնս միւս բանից մեծ՝ի անապատին, եկեալ գնաց անդր։ Ընդ՝ի միաբանից մեծ՝ի անապատին ոմանք աբեղայք, սկսան դասատնուել զարտաքին

գիրսն

գիրն՝ի ներսիսէ վարդապետէն։ և վասն գործ-
նական առաքինութեին յարդոյ, և նախապատիւ-
եր առ նոսա, զի գիտացիս զարդարելոյ փոյթ
ունէին և ոչ զբան, սորին վասն ոմանք՝ի դաս
առնողացս յետս կացին։ բայց ոմն աբեղայ
տէր մելքիսեթ անուամբ՝ որ էր յարեալ
տեսանն աշխարհէն, ՚ի գեղջէն, զոր վիճանասէն,
Այս ոչ թուլացաւ յընթերցմանէ արտաքնոց
գրոց, և ոչ մեկնեցաւ՚ի ներսիսէ վարդապետէն,
այլ ցորքան ժամանակս եկաց ներսէս վարդա-
պետն՚ի մեծ անապատն, եկաց անդէն և տէր
մելքիսեթն, և յորժամ եղեալ ներսէս վարդ-
պետն գնաց յերկիրն վասպուրականի՚ի լիմ՝ կո
չեցեալ կղզին։ որ է ամենջ ծովուն՝ և չինեաց
անդ զանապատ։ այս տէր մելքիսեթս ևս
գնաց ընդ ներսիսէ վարդապետին՚ի լիմ։

Այս յորժամ ժողովեցան յոլովք՝ և բազմա-
ցան միաբանք տեղւոյն։ հինգ այլևս եղբարք
միաբանեցան ընդ տեառն մելքիսեթի՚ և ամենե-
քեան՚ի ձեռս առին զգիրս արտաքինս՝ և ըսկ
սան ջանիւ կարդալ։ և յայտ արարեալ նոցա
նեցին յաւուրն ժամ մի առն միասին ժողովե
լոյ։ որպէս զի եւթաքանչիւրքն՚ինոցունց՝ զոր
ինչ և գտեալ լցէ՚ի բանից գրոց անդէն ամե-
նեցուն յայտնեացէ՝ զի այլքն ևս ուսցին՝ որով
աճեցեալ և արծարծեցեալ առաւելացան գի
տութենին։ և այսպէս արարին զամս երիս և
յայնմ հետէ միաբանեալք եղբարքն ձանձրա
ցեալք յետս կացին յընթերցմանէ արտաքնոց
գրոց՝ զի աշխատութեին յոլովք՝ և մխիթարու
թեին սակաւ։ զի տակաւին ոչ էին թիւրեալ
խիր բանին։ և զձաշակ քաղցրութե ոչ էին
առեալ։ որով ամքն աշխատութեքն նոճատ և
երկրորդ նմին տեսանի ըստ վկայելոյն գաւթի
վիպասացին։

Լայց տէր մելքեսեթ՝ ոչ կթող զարտա
քին գիրքն. և ոչ թուլացաւ՝ ինորէն ընթերց
մանէ. այլ անդադարիւ տքնութիւբ զ ցայգ և
զցերեկ ընթեռնոյր և մտածէր, և բերեալ առ
ներսէս վարդապան ցուցանէր, և հարցանէր
թերևս ուղիղ էցէ գտեալն զան: Այնըդ զազ
մալջանի ընթերցմանն, զոր առնէր և խոկայր
ցանգ. Հանապազ՝ի տեսական իմաստութենն,
և զգործնական առաքինութենն ևս իմիասին
բարձեալ տանէր, զի զկարգ անապատին հաս
տատ ընդ Հաստարակաց եղբարցն անպակաս կա
տարէր, նա և գերազոյն քան զնա, ՝ի գիշերի
կանխէր յաղօթս և՝ի պաղատանս առ Տ՚ր և
տուընդն ամի իմաստութե՝ն ՝ի Տ՚ր Ա՚ծ, բանալ
նմա զդուռն իմաստութե՝ գրոց՝ և խելս
մուտ առնել նորին հանճարոյ:

Այնըզորինչ վասն նախասացեալ վարդապետին
պատմեցաք, սա բազմապատիկ առաւել քան
զնա զերկս և զաշխատութես կրեաց իւր՚ արտա
քնոց գրոց՝ զի թող զայլ ժամանակն զոր ընդ
ընկերացն և կամ՝ ջափաւորիւ ձգնութե՝ զայլ
նութե՝ն կրեալէր, այլ յատուկ տաճն ամ՚ առանց
թուլանալոյ և՝ներբեղոյ ինչ, զմարմինն իւր՚ ՝ի
խաչ բարձեալ կարեօք և ցանկութե՝ն հանդերձ
ըստ պօղոսի: և՝ քան զայս ևսառաւել յամն
երկուս յօրն մեկ հաց ճաշակեալ և ոչ այլ ինչ:
և յայն երկու ամն ամենևին լուռ եկաց և ընդ
ումեք ոչ խօսեցաւ՝ այլ ընդ Ա՚ծ, և ընդ գրոց
իմաստութե՝: և ամենևին մերձ հրոյ ոչ գնաց.
և ձրագ, և կամ՝ լոյս՝ի խուղն իւր՚ ոչ տարաւ,
այլ միշտ՝ի տուէ գնոս վերծանէր և՝ի գիշերի
խոկայր:

Այսկ անքննելին յամենից է նց՚ Հոգին Ա՚ծ՝
որ քննէ զամենայն և զխորս Ա՚ծ, հայեցեալ
յանդ

յանդատնալի յոյսն և յանձնառիր խնդրելն
նր, և հետ առնա զընորհս իմաստութե և գի
տութե, և պարդևեաց զինդրելին յաղագս
սէպ ժառելոյ նր, ըստ առակելոյ Ւրոյ հակ
ցին Ցն ։

Վանդի գիտութե ամենից արտաքնոց գը
րոց անտարակոյս իվր հասեալ գիտող եղև,
Ասհմանացն, պորփիւրին, ստորոգութե, պե
բիարմենիասին, աշխարհացն, առաքինութե,
վերլուծականին ։

Յիւև զամենայն աղգաց տօմարն, որոց
պատճէն գրեալ կայ'ի մէջի մերում, քաջ և
անտարակոյս եհաս ասմի, գիտելով զսկիզբն և
զպատճառն և զեղմն հետևմունս նց ։ Յիւև
քերականութե գիտութե եղև տեղեակ և գի
տող առաւել քան որք ելին'ի ժամանակին ։

Յորդ՝ ոչ թե այս միայն ե ընորհ.ք և գիտու
թենն, զոր պատմեմք. քանզի Յճաշնէոց գրոց,
և'ի բանից վարդապետց կարի յոլով բան'ի բե
րեն առեալէր, որ հանապազ քաղէր ։ Յիւ
զայս արտաքին գրեանս յայն սակս յիշեմ և
ընորհակալ լինիմ նմա, զի զայսպիսի այլա
շաւիղ՝ և այլատեսակ՝ և այլանուն՝ և անընդել
բանս առանց վարժողի և թարգ ուրուք ու
սուցանողի ետրովէ եգիտ զամենայն յակդբնէ
մինչև ցկատարած ։

Ւե'ի կատարել մարմնոյ հասակին, քան զոր
առաւել կատարեալէր իմաստութե և հոգւոյ
հասակն, կամօք ետրովք վարդապետն նեբսէս՝
և վկայութեք ամենից եղբարց անապատին,
յառաջ կոչեաց զնա'ի բարձրագոյն տեղի և'ե
պատիւ ըստ հրամանի Ցն թե բարեկամ'ի
վեր մատիր, և ընորհեաց նմա զգաւազան վար
գապետութե, որ յարաժամ քարոզութե աղբե

բաբար իմաստութեամբ ջրով մկրթարեալ զովա
ցուցանէր զաւօղն։

Եւ յայնմ ժամանակին այնուհետև, մահա
ւարդապետն, որ եղև կաթողիկոս Յովհաննէս, այն ինչ
նոր սկսեալէր նորոգութեան սրբոյ աթոռոյն Յո
հաննէսի եւ շինութեան պարսպին։ Եւ համբաւ նորո
գութեանն սրբոյ աթոռոյն եւ մահեայ վարդապետի
կաթողիկոսութեանն հրատարակեցեալէր ընդ ամ
աշխարհ, առ որ ամբոխ տենչացեալ գային՝ի տես
սութեան նոցին։ Եւ յայնմ աղագաւ եւ մեղքիսեթ
վարդապետ եղեալ՝ի լմայ անապատէն եկն՝ի բարձրագահ աթոռն՝ի սուրբ Յովհաննէսն եւ
երկրպագեաց Յակոբեայ սրբոյ տեղւոյն եւ տա
ճարին, եւ հանդիպեցաւ տեսութեան մահեայ կաթո
ղիկոսին, եւ նորին աշակերտացն։ յորոյ գալստենէ
ուրախութեամբ անպատում եղև ամենեցուն։

Եւ լինէր յորժամ մեղքիսեթ վարդապետ
կանխէր՝ի դաս եւ՝ի քարոզ։ եբրև զյորձանս
ուղխից եւ հեղեղաց ընթացք բանին՝ի բերանոյ
նր։ յորոյ իմաստութեանն ամբոխ ապուշեղեալ
հիանային եւ քաղճային։

Եւ յայնմ ժամանակի մահեայ կաթողիկոսն զմեծ
աշակերտսն իւր զկեսարացի խաչատուր վարդա
պետն եղբարբք ոմամբք առաքեաց՝ի լեհաց
ազն յաղագս նուէրիւրակութեան սրբոյ Յովհաննէսի։
եւ մեզի ոչ ընդդիմակաց ախոյանի պատահեալք
եին եղբարքն՝ որք ընդ խաչատրոյ վրդովին։
վասրոյ՝ի միտս իւրեանց կարծէին զինքեանս
գիտնականս եւ կարօղս ոմանս գոլ։ Եւ անդ
՝ի լուիլ քաղաքին յազգէն Փռանկաց պատրիք
ոմանք եկեալ առ աշակերտսն մահեայ մի հակառա
ռութեան։ եւ հարցին նոքա զնոսա նախ՝ի քե
րականէ արհեստէն։ եւ ասացին՝ վարեմ քառա
սունն եւ թէ քայ։ եւ մեքենն անհմուտ գոլով զայլ
եւ այլ

և այլ պատասխանիս ասէին։ յայնժամ նիքբա մահելով և ծիծաղելով այսպէս արարեալք են զմերովքն։ և՝ ի բաղմաւուրս վէս Հակաճառութիւն այսպէս են արարեալ։ յայնժամ մերքն՝ ի սիրտ և յոգի խոցեցեալք են, և խմացեալ՝ թէ զայն, զոր գիտեն ոչ է գիտութիւն, այլ պարտ է նց զարտաքին գիրսն կարդալ, և անդէն՝ ի մոխ եղեալք են հաստատութիւնք թէ գնամք յ|Ջմիածին առ մեղքիսէ Թ վարդապետն, զայլ ամենայն ինչ Թողեալ զարտաքին գիրսն կարդամք՝ ի նմանէ։ |յ|ս յորժամ հասին յ|Ջմիածին առաջ ամայն սկսան՝ ի նոյն գործն ձեռնարկանել, և ոմանք ևս յեղբարց՝ ի միաբանից |Ջմիածնի, ընդ նոսին յարեցան՝ ի դասատնուլ։ և յորժամ միաբանեալ եղբարքն եկին առ մեղքիսէթ վարդապետն, և սկսան զդասատուլ, նախ զսահմանքն սկսան, և ապայ զպորփիւրն, զտորոգութիւն, զպերիարմենիասն, զաշխարհայն, զգովեստին։ զկնի սոցա ամենեցուն ամենից աղագս զտօմարսն։

|յ՝ի զբաս այսմ՝ամի, զորս դասատաց մեղքիսէթ վարդապետն աշակերտեալ եղբարցն մեծաւցնծութիւնք և բերկրեալով հոգւով համբարձեալ զձեռս իւր յերկինս սկսաւ գոհանալ ղ|յ՝ և փառաւորել և զընծորհս խոստովանել զ|Ջ՝ և ասէր աշակերտեալ եղբարցն։ |յ այլ ինչ խոկ ումն կամ մտածութիւն գոյր՝ ի սիրտս իմ բայց միայն վն իմաստութիւս այսորիկ՝ զոր բազում և անթուելի չարակրութիւք հազիւ գտի, և այն ևս ընդ հլումն Ջ՝ն, երկնչեի թէ առանց ումեք ուսուցանելոյ ձեռանիկ, և այս պանծալի և չքնաղ գիտութիւնս ընդ իս՝ ի հող մտեալ ամփոփիւր։ բայց արդ որովհետև դաս առացի ձեռ՝ և ղընկալեալն՝ ի Ջ՝ զարծաթ

քանին արկի ՚ի սեղանաւորս՝ այսուհետև վո
խանակ տրամուԹե ունիմ զմխիԹարուԹե, զի
Թէպէտ ես մեռանիմ, այլ սերմանեալն առ
Ձեզ քան զՆ ծնայ յաշխարհի։ և զորինչ ես
յանն հնգետասան, և այլ աւելի, մեծաւ ա
ժանմամբ հազիւ կարացի գտանել. արդ՝
հիշա և դուբրին յամիա ուԹ Ձեզ ընձեռեցի։
Ւայց խնդրեմ ՚ի Ձէնջ եղբարք իմ սիրե
ցեալք ՚ի Տ՚ր, ոչ պատուիրեցին մեզ նախնիք
վրդովքն մեր զկոսակ արարեալ և զՏրկեդեալ
իվ՚ր մեր, նոցին նման և ես այսօր Ձեզ պատուճ
իրեմ, և զնոյն հարկդնեմ իվ՚ր Ձեր, զի մի Թու
լանայցէք՝ և մի տայցէք զՀանգիստ աչաց կամ
պնինջ արտեւանաց, այլ բուռն առեալ զշաւ
իղս նմաստուԹես այսորիկ, և յաւուրս կենաց
Ձերոց անդուլ և անդադար աշխատեցարուք
իվ՚ր տօրին միոնէ յօր վախճանի Ձերոյ։ և ես յու
սամ՚ի սբ Հոգին Ո՚Ն՚ յանճախանձ պարգևա
տուն, զի բազմապատիկ առաւելեալ արդիւ
նաւորեսցէ զՁեզ չնորհօք քան զմեզ, և զոր
ինչ պարգևեսցէ Ձեզ անճախանձաբար ուսու
ցէք այլոց խնդրողաց՝ ովոք և իցէ։

Յետ այսորիկ անկաւ ՚ի մտիւնձս հիւանդու
Թե մեռքիսէԹ վրդ՚ովոս. քանզի վն առաջնոց
վշտամբերից ՁգնուԹեցն, զոր՚ի լմնայ անապա
տին դիմակացեալ տեսեալերցրտոյ և սառնամա
նեաց Ձմերայնոյ. ցուրտքամի ունակացեալ
եր ՚ի մարմնոջ նր՝ յորմէ պատՃառէ ստէպ
ստէպ հիւանդանայր. յայն սակս հաՃեցաւ
ցեալ եղբարքն զմեռքիսէԹ վրդ՚ովան՝ և բե
րին նմին նր զբժշկիկ. զի Թերևս բժշկականօք
դեղոք փարատեսցէ զցուրան ՚ի նմանէ. իսկ
բժշկին անհմուտ գոլով՝ յոլովագոյն ՚ի գործ
եարկ զջերմ դեղն ՚ի մարմին նր՝ յորմէ պատ

Ճառէ

Աստուած ընտրեաց զնա ի քահանայ ամենայն ազգաց։ Եւ ետ նմա զքահանայութիւն ի ձեռն ուխտին, որ ի մէջ նոցա էր։ Եւ ետ նմա զհրամանս իւր, զի ուսուսցէ զնոսա զարդարութիւն։ Եւ ետ նմա զուխտ, զի ի նմանէ ծնանիցի ազգ մեծ։ Եւ ետ նմա զխոստումն, զի օրհնեսցէ զնա ամենայն ազգ։ Եւ ետ նմա զհաւատս, զի հաւատասցէ նմա ամենայն ազգ։ Եւ ետ նմա զխաղաղութիւն, զի խաղաղասցէ նմա ամենայն ազգ։ Եւ ետ նմա զանուն, զի կոչեսցի նմա ամենայն ազգ։ Եւ ետ նմա զերկիր, զի ժառանգեսցէ զնա ամենայն ազգ։ Եւ ետ նմա զհարկս, զի հարկս տացեն նմա ամենայն ազգ։ Եւ ետ նմա զպատարագս, զի մատուսցեն նմա ամենայն ազգ։ Եւ ետ նմա զպատիւ, զի պատուեսցեն զնա ամենայն ազգ։ Եւ ետ նմա զիշխանութիւն, զի հնազանդեսցի նմա ամենայն ազգ։ Եւ ետ նմա զհոգի, զի հոգեսցէ զնա ամենայն ազգ։ Եւ ետ նմա զհոգի, զի հոգեսցէ զնա ամենայն ազգ։ Եւ ետ նմա զհոգի, զի հոգեսցէ զնա ամենայն ազգ։

Եւ եղև ի ժամանակին յայնմիկ, որ ասացաւ ի գրոց, թէ

ցեալ ՚ի լուր քաղաք պատահեցան Հակառա-
ռուԹԵ Ֆռանկաց. ընդ որս էր և այս տէր սի-
մէոնս որոյ վէն և այժմ՚ի ժամանակս առնլոյ դա-
սին կարի յօժարուԹԵ և ջերմեռանդիւ սրտիւ
և պատքատոչորիւ կարօտիւ առնոյր զդասն՝
և յարաժամ կարդայր: Իբրև վերջեղև դա-
սին. եղեալ տէր սիմէոնս յ՚ՈՀիածնէ գնաց
՚ի սպահան քաղաք. քանզի տէր սիմէոնիս
վրդովեցան. որ էր կեսարացի խաչատուր վար
դապետն, որ զյոլովհարանց վարս և զժամագիրս
տպագրեաց. այս խաչատուր վրդովեաց ՚ի մե-
ծէս կԹ՚ղկսէն առաջնորդ կարգեալ էր ջու-
ղայեցւոց ժողովրդեանն. որք յասպահան քա-
ղաքին էին: Յետ աւարտման դասին էառ
գտեր սիմէոնն և գնաց ՚ի սպահան քաղաք ՚ի
վանս իւր՝ զոր հիմՔ ջուղայեցւոց շինեալ էին
և խաչատուր վրդովեաց զամենն աշակերտս իւր ՚ի
մարմնականաց գործոց յապահովի պահէր. վ-
որոյ և աշակերտքն մի՚շտ և հանապազ ՚ի կար-
դալ և յընԹերցուլ կային: և մանաւանդ ի-
տեառն սիմէոնիս առաւել զգուԹ և զհնամ
ունէր. որոյ խնամարկուԹՔն տէր սիմէոնս կարի
առաւել աՀԵցոյց զուսումն իւր. զի զտրտաքինն
զոր դաս էր առեալ յառաջ Եբեր և սկսա
կարդալ կարգաւ. և մտախոհ լինէր զոյդ և
զդերեկ անգուլ և անդադարիւ տքնուԹՔ. ոչ
տալով զՀանգիստ աչաց՝ և ոչ զինչ արտա-
նաց: այլև ինքն տէր սիմէոնս ՚ի քունէ ունէր
զմիտս սուրբ և զծննդականս. և այս արտաքին
իմաստուԹԵս կարդալնևս պատահեցաւ նմա
՚ի տիս երիտասարդականի Հասակին՝ որ առնու
և պահէ և աՀԵցուցանէ: և ջան՝ և երկն՝ և
վաստակն անչափ էր. զոր կրեր յընԹեռնուլն
զի բերանն յընԹերցմանէ՝ և միտքն ՚ի խոկ
մանէ

մանէ ոչ կայր պարապ ամենևին. ՚ի տան, ՚ի ժամատեղ. ՚ի դուրս. ուր և լինիցէր.

Աբ զամ երևի ՚ի յընթերցուածն և ՚ի խոկումն կապեալ ունիցէր զինքն բազմաբաջանիւ և յօժար բութիբ. այլև մեծօք պաղատանօք և արտասուօք խնդրիցէ ՚ի հեշտալոյ Տեէ. զի արժանի արասցէ զինքն այնպիսւոյ ջքնաղի և պանծալոյ և գերադրականի իմաստութեե. զի իբր զմէկ ի մեն առ այն իմաստութենն բևեռեալ ուն ներ զտարփուածն ցանկականի մասին։

Աբ ՚ի բազմաժամանակէ և ՚ի մշտաջանք աչխատութենէն յաւելաբ տեսական իմաստութեի ՚ի միտս առցա ընորհօք սրբոյ Հոգւոյն Ա. Յ. որ Հանապազ զարդարէ զեկեղեցիս Ա՚ի ըստ բազմազանից շնորհաց իւրոց. ոմ ուսուցանէ նորին առաքեալն սուրբն պօղոս՝ թէ ումեմն ՚ի Հոգւոյն տուեալէ բան իմաստութեե. այլ ումի բան գիտութեե. և այլն։ Ա՚ր՝ նոյն ընբ Հոգին պարգևեաց սմա զբան վճեռ՝ և գե բռապանծ՝ և շնորհալի ՚ի քարոզութենս ՚ի Հակաճառութենս՝ ՚ի մեկնութենս Ա՚ծաշնչոց գրոց. կամ արտաքնոց գրոց. ՚ի բնական քննութենս, և ՚ի փիլիսոփայական արուեստս. անդադար մեմնատ և գերիվերոյ եղև բան զնմանէ վարդապետս ժամանակիս այսորիկ. որք ամենքն խոնարհեալ առ նա ուսանէին ՚ի նմանէ դասիւ և այլով կերպիւ։

Աբ վճռէ ՚ի մայրաքաղաքն ասպահան գոլով տոցա, որ բուն մայրաքաղաքն է Պարսից. յորմէ ազգէ արք փիլիսոփայք գային և զարուեստքննութեե և զհակաճառութե առնէին. և տէր սիմէօնս զնմանէ եկօղս հիացուցանէր փիլիսոփայականաւ արուեստիւ և բնականաւ քննութեբ տալով նոց զպատասխանի։ Աբ ամենից նախապատուեալ արանց

արանց ջուղայեցւոց առնանելով զարժանաւո
րութիւն սորա վկայեցին առաքել խաչատրոյ
վրդապետին. այլև իւր իսկ խաչատրոյ վրդապետ
առնանելով զնա ի ընորհս Ճայինս. կոչեաց
զնա յաւա գերագոյն պատիւ և աստիճան. և ետ
սմա զգաւազան վրդապետութեան զի յորդառատիւ
բանիւ քարոզութեամբ բերկրեալ զուարճացուցա
նէր զմիտս լսողացն։ և ոչ ունէր զկարիս քարոզ
գրքի կամ հարցնատեսի. այլ առաձեռն պատ
րաստ գինչև պատշաճ ամենայնայր ժամուն,
բնաբան ինչ առեալ ի Ճաշնէջոց գրոց. գե
ղեցկիւ և կարգաւորիւ և պատշաճաւորիւ
շարագրութեամբ յօրինեալ յորդարերը զբանն,
ի փառս Ճ՚Ա՚Ծոգւոյն տուողին ընորհաց։

Այս մինչև եր՚ի սպահան քաղաքին. երկ
անգամ զարտաքինն և զքերականութենն դա
ասաց ընկերաց իւրոց և աշակերտակցաց։

Այս ապա երեալ յատարհանայ եկն՚ի գերա
գրական և՚ի բարձրագահ և՚ի Ճ՚ընաբնակ սբ
աթոռն Ճ՚Ջմիածին. յորոյ գալստենէ ուրա
խութիւն անպատում եղև անդ եղեալ աշակեր
տացն. և առ ժամայն պատրաստեցան՚ի դա
առնուլ ոչ միայն Ճ՚Ջմիածնի միաբանքն. այլ
և գաւառից վանորէից գրոց աշակերտեալ աբե
ղայքն. և միահամուռ ժողովեցան անձինք
երեսուն և սկսան առնուլ զդաս՝ Ճ՚ակ՚ոկիզբն
արարին՚ի քերականութենէն. և ապա զարտա
քին գրեանսն բովանդակ մինչև ցվերջն։
զկնի նորին զթուղթն պօղոսի զերբայեցւոց
գլուխն։ և ամենեքեան օգտեալք և լուսաւո
րեալք յիմաստից սորա՝ ոմք եկին բաւական
ինքեանց և այլոց։

Այս երևանայ քաղաքի քահանայքն և ժո
ղովուրդքն յոյժ հաճեալ՚ի բարս և՚ի բնաւ
թիւն

թիս սորա։ զի յոյժ բարեբարոյ և հեզահոգի և զանընչաչէր բարս ունէր։ եկեալ առ փիլիպպոս կիթիկոան և մեծաք թախանձանաքը խնդրեին զնա իւրեանց առաջնորդ կարգել։ և նա ըստ խնդրոյն նոցա արար այնպէս։ առաքեաց ի վանս նոցա, որ է ի գաւառին գառնեայ՝ ա նուամբ ամենասիրելին։ որ մականուամբ ա սեն հաւատացեալ։

Այժմ եթէ ամաց ինչ արար զգիրս մի և անուանեաց տրամաբանութիւն։ և է այս գիրքս իբր ներածութիւն արտաքնոց գրոց՝ քանզի շարա գրեալ բառքն, և բանքն, և միտքն, և ոճն, արտաքնոց գրոց դժուարաւ ըմբռնի մեաց մարդկան և բազմի աշխատութիւն պէտք են նախ այս, զոր սիմէոն վարդապետ արար։ իբր նե ներածութիւն արտաքնոց գրոցն ամենեցուն։ և որ ինչ այլևս որ առ սոսա վերաբերին։ զի թէ գայ ցէ ժամանակ յապագայս։ որ գիտութիւն արտա քնոց գրոց սպառեսցի յազգէս հայոց՝ զորօրի նակ յանցեալ ժամանակս և ի մերս էր լեալ՝ ոմն պատմեցաք։ այս սիմէոն վարդապետիս արա րեալն, զոր անուանեաց տրամաբանութիւն։ ա ռանց ուսուցանողի՝ եթէ ոք կարդայ կարէ գիւրաւ հասկանալ և իմն հասանիլ՝ և ապա սովաւ յարտաքին գիրքն ձեռնարկել։

Այլև գիրքն պրոկղի խմաստասիրի, զոր ի ոմ ոց լեզուէն Թարգմանեալ է ի մեր լեզուս՝ այլ ոմն նախապէտն եղեալ սիմէոն անուամբ քահանայ։ և այս սիմէոն վարդապետ զայն գիրքն ևս ուղղեաց։ վասն առաջին Թարգմանութեին զաշխատութիւնս բառից տայր կարդացողին։ զի հոլով անուանցն և խոնարհմունք բայիցն, և շարադրութիւք բառիցն՝ ոչ էր ըստ պատշա ճին։ և ըստ քերականի արհեստի։ յաղագս որոյ և

և միաբ բանին ընդ նմին այլայլելոյ: այլ և յո
լով տեղիս կրկնաբանութիւնք կային միոյ բանի
և ընթերցողն զբազումս աշխատութիւս կրէր
և զօգուտս սակաւ գտանէր: Իսկ սա ըստ
քերականին արհեստին զամ ուղղեալ յարդա
րեաց որ գիւրաւ իմանի կարդացողին. և զբա
զումս օգտութիւն չնորհէ մտաց մարդոյ:

Յետ այսոցիկ ձեռնէարկ հոգեաց գրքին
զի զնա ևս ուղղեալ գիւրացուսցէ. և մինչ
դեռ նոր սկսեալէր յայն. քարոզութիւն աղա
գաւ եղեալ գնաց յաշխարհն յունաց. և հաս
'ի քաղաքն յեւդոկիայ՝ որ այժմ ասի Թօխաթ:
և անդէն ակարացեալ վախճանեցաւ՝ և անդ
էն թաղեցաւ: և եղև վախճան սորա 'ի մերում
Թուականիս. Հազար և հարիւր և վեց 'ի փետր
վարի ամսոյ. քսանևեւթն՝ յաղու հոգիյ պահոցն:

Ո՛վ երկի ոսկին պատմեսցուք զայլոց ուժն
զմարքրակենցաղ առնն զարդեւնաւորութիւնն
որոյ անուանն ստեփաննոս վարդապետ յորջորջիւր:

Որ եր ինքն 'ի մայրաքաղաքէն լուսոյ և
յաղգէն Հայոց յայրուատ և 'ի փարթամէ տանէ
բարեպաշտից ծնողաց զաւակ. որ 'ի տիս տղայու
թեն իւրոյ վարժեցաւ 'ի դպրատունս լուս
ցոց գրով և լեզուաւն լատինացւոց. և ուսաւ
զարուեստս քերականութեան և զձարտասանական:

Եւ 'ի ժամանակին յորում Նիկոլ եպիսկո
լուսոյ ներեղը և վանականը զՀայաստան ժողո
վուրդն՝ ծնողք ստեփաննոսիս վն քարեպաշ
տութեն և ուղղափառութեն հանեալ զաս
'ի լուսոյ առաքեցին 'ի սբ աթոռն Ջմիածին 'ի
ժամանակս փիլիպպոսի կաթուղիկոսին: Եւ յորժամ
հաս ստեփաննոս յՋմիածին ուսաւ զլեզու
և զգիր Հայոց. և 'ի քերան հաւ զսաղմոս և
զշարականն և զայլ եկեղեցական զուսմունս:

Ընդ

Ա. Յունվարի սկսաւ ընթերնուլ զՅաճս
ընդ գիրս և զերկոտասանից վարդապետաց՝ և զմի
ևստփայից. և մնձի յառաջմէ գիտեր զնէզու
և զգիրս լատինացւոց՝ յետոյ ուսաւ և զմերս.
և զերկոսեանն առ միմեանս համեմատելով խո
կայր՝ ինոյնն և մտավարժիւր։ մնորոյ առաւե
լաւ քան զայլ ընկերս իւր։ այլև էր մտոքն
սուր և ծննդական. առնող և պահող և միշտ
ընթերցող։ և վարուքն մաքրակենցաղ՝ և պար
կեշտ։ Որոյ զուսումն և զմաքրութիւն վարուց
տեսանելով ամենից վարդապետաց վկայեցին
առաջի փիլիպպոսի կաթողիկոսին. այլև ինքեան
իսկ տեառն փիլիպպոսի տեսանելով զարժա
նաւորութիւնն. կոչեաց յինս գերադրական՝ ի
փառս զի յետ օրհնելոյ զնա կուսակրօնքահա
նայ ետ նմա զիշխանութիւն վարդապետական։

Եւ ինքն ստեփանոս վարդապետ օր ըստ
օրէ վարժէր և կրթէր զանձն ուսմամբ՝ և
պարկեշտութիւք վարուք. մնորոյ ընկալաւ զնորհս
՝ի Հոգւոյն սրբոյ. և՝ի նորին պարգևաց Թարգ
մանեաց զերկոս գիրս՝ի լատինական գրե և՝ի ե
րէ՝ի հայ գիրս և լեզու. որոյ մինն է յօտե
պաս պատմագիրն. քայց ոչ բովանդակն. այլ
զայն միայն, որ նվէր եեմի քաղաքին. և հրե
ից ազգին պատերազմունք յարեան՝ որ է վեց հա
տոր։ Եւ երկորդ՝ դիոնէ սիոսի արիսպագա
ցւոյ գիրքն. զի Թէպէտ առաջնին Թարգմա
նեալն ստեփանոսի սիւնեցւոյն գոյր իմիջ մեր
այն համառօտասօտ և դժուարահասկանալի
էր. իսկ սորայս Թարգմանեալն ևս նոյն է. քայց
դիւրահասկանալի է՝ որ ոչինչ մնայ անհաս
յընթերցողէն. զի մեկնութիւնն յաձախ է և դիւ
րահաս։ Եւ երրորդ դիրքն՝ որոյ անունն է
գիրք պատճառաց. այլև կոչեն զնա՝ի վեր
քան

քան զընականս. որ է Ա՛ծաբանութիւն գիրք՝ զի Ա՛ծաբանութիւն է ամ բան նորա՝ և է ինքն պրակք երեսունևվեց։ Ընդդէմ գիրք՝ բանք առ ակաւորք՝ որ զվարուց և զկենցաղավարու թենէ մարդկան պատմէ իբր թէ օրինակ ամ մարդկան. որոյ մակագրութիւնն էր Լատինակա նաւ լեզուաւն, Հայելի վարուց. և յորժամ թարգմանեցին՝ ի Հայոց լեզուս. այլոլի զնոյն մակագրութիւն մակագրեցին Հայելի վարուց և յոյժ համեղ և ախորժ են բանք այսորիկ գրոյ

Ա՛րդ՝ մինչև ցարդ՝ այսքան զարդիւնս ա բար սա յեկեղեցիս Հայոց։

Պատմութիւն սրբոյն Գրիգորի մերոյ Լուսաւորչի Հայոց։

Ա։

ՈՐՊԷՍ Ա՛ՒՐԱԳՈՒԹԻՒՆՔ ԱՌԱՆ կոյ կարգ և սահման իմիջ ազգիս Հայոց. զի Հայրապետ ազգին, որ է կաթուղիկոսն, յերից ամս միանգամ հանի զնուիրակ յաթոռոյն՝ որ գնացեալ առ նմին ազգս Հայոց նուիրէ զմեռոնն և առնու զտուր ողորմութիւն ժողովրդեանն և բերէ՝ ի նոր աթոռն։ Ա՛յսպէս և Հայրապետն տէր փիլիպպոս. որ էր կաթուղիկոս սրբոյ Էջմիածնի առա քեաց զնուիրակութիւնս՝ որպէս ձեռնասուն աշակերտն նորին, ՝ի գործ նուիրակութեան սրբոյ Էջմիածնի յաշխարհն յունաց. որպէս ընդ իշխա նութեանն ( )ամանցւոց. և եղև Հասանիլ մեր ՝ի քաղաքն ամասիայ՝ յորում ամի էր և թուա կանն մեր Հաշար և իննասունևչորս՝ պատահէ ցաւ անգ լինիլ և սերաստացի ներսէս վարդա պետին. որ յետոյ եղև կաթուղիկոս սրբոյ. և որ ՝ի բազում աւուրս ՝ի կարգս զրուցատրութե. յուրուր միում ասաց ներսէս վարդապետն առ

մեզ. յորժամ օրհնէք զմեռանն՝ զոր սրբեալ
բերէք իմէն. և մեք ասացաք զՅ սրբոյն գրի
գորի մերոյ լուսաւորչին. և զՅ Թադէոսի
սրբոյ առաքելոյն. և զնոր նշանն որ ի կենաց
փայտէն. և զգեղարդն որ միսեցաւ ի կողն
Ցն։ և նորա Թողեալ զամ ասաց, վն լու
սաւորչի Յոյն զայդ՝ որ լուսաւորչի Յ ասես
աջոյ Յն է թէ ձախոյ. մեք ասացաք թէ
աջոյ Յն է. ասաց ներսէս վարդապան, բնա
կիչք կիլիկոսարանին ասեն՝ թէ ստու
գիւ և հաւաստեաւ Յ սբոյ լուսաւորչին այն
է, որ ի սիս է. և բերեն զվկայ ստուգութեն
նորին զայն բանն՝ որ ի շարադրութեն հայրա
պետաց գրեալ է վն ստեփաննոսի հայրապե
տին և վն լուսաւորչի Յոյն. որոյ գրեալ պատ
ճէն այս է. տէր ստեփաննոս ամն չորս ի տ
րա աւուրս հղև անձնաբերն աղէտ. զի անօրէնն
գոռոզ սուլթանն եգիպտոսի քանդեալ աւե
րեաց զաթոռ լուսաւորչին սրբոյն գրիգորի՝
զկենսաւէտ խաչն՝ և ի սուրբ սուսերի մաշեաց
զամ. և զմեռեալսն խաղացոյց ի գերութեն.
ընդ որս և զհայրապետն սուրբ. և անդ վախ
ճանի։ Եւ զՅ սրբոյ լուսաւորչին գրիգորի
անդ տարեալ. և յորժամ էմուտ ընդ սպա
րանս նոցա պատժեաց զնոսա մահու ամբ. ոչ ի
ձեռն տապանակին զոյլազգիան. մինչ զի ան
համար և անթիւ էին մեռեալքն. մինչև դար
ձուցին զՅ ձեռն սբ լուսաւորչին գրիգորի
յերկիրն կիլիկիոյ առ բարեպաշտ թագուհն հե
թումայ. և ապա դադարեցաւ ցաւումն ի նոցա
նէ։ Յդ նորա այսու վկայութեամբ ասեն թէ
այն Յն որ ի սիսեր.ստուգիւ այն է Յ սբոյ
լուսաւորչին. իսկ զայդ Յդ, զոր արդ ունիք
ի Վիածին. ոչ գիտեք թէ այդ լուսաւորչի

աչքն է. եթէ ունիք զվկայութիւն ի նախնեաց
վն գործին՝ ցուցէք: Իսկ մեր լսելով զայս լռե
ցաք զի պարզմտութիւք ունէաք զհաւատ հաստատ
առ Ք. ջն այն. և ի նուննոց հաւատոց ոչ երկմտե
ցաք, բազմաւ հոգաբարձութիւք հետևեցաք գտա
նել զվկայութիւն ի գրոց. ոչ թէ վն մերոյս հաւա
տոյ հաստատութիւն՝ այլ վն յայտնելոյ ձշմար
տութեն. և հարցողաց պատասխանատրութիւն:

Այժ ի շրջիկն մերում յամենայն քաղաքս և
ի գիւղս, եթէ արև եղից և թէ արևմտից, ուր
և գտանիցաք զծերունի վարդապետ, եպիսկոպ կամ
քահանայ, հարցանիցաք վն սորին խնդրոյ:
Ք. յրև յամենայն եկէղեցիս ուրև պատահէաք,
ամենից գրոց անդրէն եղելոց զյիշատակս
ընդունմն ընթեռնուաք, յորոց գտաք զբազում
վկայութիւն, որոց զառաւել հաւաստին ա
ռեալ աստէն շարադրեցաք: Ինացաք ի սպա
հան քաղաք՝ և մինչ որոնիցաք զյիշատակս
ընդունելոց գրոց, գտաք զաւետարան մի՝ որոյ յիշո
տակարանն էր այսպէս:

Ք. դրեցաւ սբ աւետարանս ի թուին
Հայոց, ուՃԿ. ընդ հովանեաւ Ձեռամբ
գրիգորի սուտ անուն կրօնաւորի, և վասն որ կո
չի արգելոն, ընդ հովանեաւ մօրս լուսոյ սրբու
հւոյ Ա. ծածնին, և տեառն յուսկայ որդւոյ
սրբոյ գերեզմանին, ի հայրապետութիւն լուսա
ւորչին, քանզի յայսմ ամի վերացեալ եղև Ք. ջն
ի սայ՝ և ոչ գիտեմք զինչ եղև, յաւուրսն որ
դութիւն սրբոյ ուխտիս մկրտչի վարդապետին:

Ձանդիպեցայք ի սեբաստիայ ի վանս սրբոյ
հրեշտակապետին և անդ էր Ձաշոցգիրք մի,
որոյ յիշատակարանն էր այսպէս գրեալ:

Այս արդ, գրեցաւ Ձաշոց գիրքս ի քաղաքս
արծկէ Ձանդէպ սրբաւարին ծովուն՝ որ մանր
Ձկունք

ձկունք ելանեն, ընդ հովանեաւ պատերազմի սրբոյ նշանիս, և ամենամաքրի սրբուհւոյ Ա.Ծածնի կաթ՝ղիկէ իս, 'ի հայրապետութե՛ն մեծի աթոռոյն՝ որ էր 'ի սէս խափանեցաւ. զի զՅ.ՔՆ սիրոյ լուսաւորչին անդ՝ի գողացան, և յամն եր կու ազգս Հայոց անտերունչ մնաց, 'ի դառն և 'ի չար ժամանակիս՝ յորում շարժեալէր պիղծ ջհանշայն, զի թոռնականս Հայոց, ուԹհարիւր հինսունն էր՝ որ այս ամենայն բանս եղև։

Պնացեալ 'ի սպահան քաղաք իմէջ ջուղայե ցւոց, գտաք զայսմաւուրս մի՝ որոյ յիշատակս բանն էր այսպէս գրեալ։

Այս արդ՝ գրեցաւ այսմաւուրս 'ի թոռնա կանութե՛ն Հայոց մեծաց, ուԹհարիւրևհինն սուն ամին, յերկիրս վասպուրականի, 'ի քա ղաքն վան կոչեցեալ. ընդ հովանեաւ սրբու հւոյ Ա.Ծածնի տաճարիս և այլոց սրբոց. 'ի հայր ապետութե՛ն մեծի աթոռոյն սայ՝ որ յայսմ ամի զլուսաւորչի Ա.ՔՆ գողացեալ տարան, և ա՛ Թոռն ունայն մնաց, 'ի դառն և 'ի չար ժամա նակի, 'ի պարոնութե՛ ջհանշահին, որ չարու Թե՛ իւրով լցեալ գնաց 'ի վրաց տուն, և վրացիքն զինչ քրիստոնեայք, որ կայր 'ի Հայոց ազգէն. զամենեսեան բռնութե՛ 'ի շամշուլտայ բերդն արգելեցին. և այլ ամենևիննոցա ոչ օգնեցին։ և չար ջհանշէն չարեօք զօրօքն իւրով գնա ցեալ իվրշ. և եառ զդղեակն շամշուլտայ. և ինն հազար անձինս քրիստոնէից և այլ աւելի հան դերձ քահանայիւք՝ 'ի սուր սուսերի մաշեցին և զկնայսն և զտղայսն գերե վարեցին. որոց զաղէտ տարակուսանացն ով կարէ պատմել կամ գրել։

Այլև գնացաք մեք 'ի քաղաքն ուրհայ. և 'ի վանքն ուրհայոյ ուր կայ տապանն սրբոյն Եփրեմի խորին ասորւոյ. տեսաք զՀաշտոց մի

որոյ յիշատակարանն եղը ըստ այսմ օրինակի։

Այս արդ՝ եղև սկիզբն ձառագիս ՚ի սբ. ուխտն մատենամանք. և առաքեցաւ ՚ի քաղաքն յար ծկէ. յամի ութհարիւրերորդի. իննսուներորդ ևերկրորդ ամի՚ ի թգրուքէ ջհանշայ որ գաց զաթաբեկսուֆին. և ՚ի հայրապետուէ աթո ռոյ լուսաւորչին մերոյ տէրապահն տէառն կիր բակոսէ ընդ հանուրց Հայոց կաթուղիկոսէ։ զի մինչ ՚ի սոյն ամն ՚Ա. ՚ջն լուսաւորչին մերոյ գրիգորի ՚ի սկս եր. և ամ աղգս Հայոց Հնազանդեալք էաք աթոռոյն կիլիկիոյ. և այժմ շնորհիւ նո րին. և օժանդակութէ Հոգւոյն սրբոյ, վերա ծին եկին ՚ի նոյն վաղարշապատ ՚ջմիածին շո զակաթի տաճարին, և հաստատեցաւ աթո ռ Հայկազնի տէռն, գերապատիւ և հրաշափառ, զոր պահեսցէ հաստատուն Տէր Հյս, ՚Ամէն։

՚Այլև գոյք զաւետարան մի, եբրև ընթեր ցոյք զյիշատակարանն, և եր գրեալ այսպէս։ Այս արդ՝ սկսեալ եղև սբ աւետարանս յարդիւն, ՚ի վերադիտողութէ Հայկազնի տէռն երկուց կաթուղիկոսաց տէառն գրիգորի և տէառն կիրա կոսի զի յորժամ գրեցաւ սբ աւետարանս այս, ջորս ամ եր, որ լուսաւորչի ՚Ա. ՚ջն կոթեալ եր ՚ի սբսոյ՝ և եղ համբաւն ՚ի վաղարշապատ, վն որոյ ժողովեցան վարդապետք, եպիսկոպք, քահա նայք, եօթն հարիւր անձն, և հաստատեցին զա թոռն յ՚ջմիածին, և եդին զմն կիրակոս ա նուն այր աստուածին և Ճգնաւոր կաթուղիկա, և հաս տատեցին զաթոռ սբոյ լուսաւորչին ՚ի յար ևտարէկաւութէ Համկայ սուլտանին ՚ի թուռ ականութէ Հայոց, ութհարիւր և ինսունև երեք ամին։ և այս ևս այսպէս։

Այժմ գրելոցս այսոցիկ ունիմք զայլևս հաս տատագոյն պատմութէի վն գալստեան լուսաւ որչի

որչի՝ զոյն՝ի սէր աթոռոյն յԱրմաճ-ին, զի եմ պատահեալ՝ի քաղաքն անկիւրիայ, զոր զայս մնուր մի յեկեղեցին, զոր սէր Հոգի անուն նեն, որ ունէր զհիշատակարան կարի երկարա բան, բայց վասն կարևորի գոլոյ բանին, զայնմ բանն նուազով շարադրութիւն անպակաս գրեցի ասա։ և վասն երկարութեան ոչնչ մի ինձ լեցուս մեղադիր և միաւորնոյ չինողին, զի ոչ պատմու թիւն այնպէս պահանջէ քանզի երկար է պատմու թիւն որոյ սկիզբն է այս։ Յորդ գրեցաւ սէր գիրքս յամի թուականութեան Հայոց ՆՆՀ թուին, և տասն ամին, յերկիրս քաջքերունեաց՝ի քաղաքս արձէշ, ընդ հովանեաւ ամենօրհնեալ սրբոյ Հոգ՝ոյ՝ի ծածկի տաճարիս, ՝ի հայրապետութեան տեառն զաքարիայի կաթողիկոսի ամենից Հայոց, և՝ի բունակալութեան ազգիս նեստորացց քրիստոսասէր վաճշահին։ որում քաղմօք հնչնութ և անթուլ զօրօք։ և գնացեալ եմուտ՝ի տունն երազայ և զնմանն գրաւեաց ընդ ձեռամբ նորում։ և հա սեալ՝ի մեծ քաղաքն առաքհան, որ է շուք քա ղաք։ յոր մարգարէն դանիէլ զտեսիլն տեսաւ որ էր առնուր և բազմամարդ։ որոյ ընդ նմանեալ նման պատերազմեցան։ և յայլ թեալ նոյ է տաւ զքաղաքն։ և զնմանն զօրն որոյ ձառակ տուեալ և՝ի տուր տուաերին մաշեալ։ քանզ եալ և աւե րեալ։ և զջուր դետոյն կապեալ նվերոյ քա ղաքին։ զի որք՝ի նղմունս և՝ի նեղ քնատունս և՝ի գարանս մտեալ էին և թաքուցեալ։ ամենե քեան ջրասոյզ և հեղձամղձուկ եղեալ առաս կեցան։ որ և քաղաքն ամ տապալեցաւ նվ ի նոյ զի հողաշէներ։ Այս անտի գնացեալ եմուտ՝ի հրէ և՝ի խորասան։ և զնմանն տունն թաթարաց նուճաձեաց ընդ ձեռամբ նորում։ և դարձեալ ևկն՝ի թախտն իւր, ՝ի քաղաքն շահաստան՝ի

թաւրէզ։ Ի[ն]րոյ ընդ առաջ գնացեալ մեծ հայ
րապետն տէր զաքարեայ աթոռակալ սրբոյ խա
չին աղթամարայ. որ էր թագաւորն՝ ի թոռանց
և շառաւիղէ արքային գագկայ բազմաք ըն
ծայիւք և պատարագօք։ զոր յոյժ սիրով ըն
կալաւ արքայն արքայից Ջհանշայ փաթշահն
և դչխոյն բէկումէ խաթունն. և պատուեալ
մեծարեցին զնա. և ետուն նմա զիւղայ և զպար
գև զ[ի]ջ լուսաւորչին մերոյ սրբոյն գրիգո
րի. և զպատիւ պատրիարգութե։ Ի[ն]րոյ ա
ռաջնորդութ[ի]ն[ի]ջ և կամաւ սրբոյ լուսաւ
որչին և հրամանաւ փաթշահին եկեալ յ[ի]ջ
արեալ և յ[ի]ջանկար ըզ գրիգորաշէն և երկ
նահանգետ կ[ա]ղ[ի]կն ըզ [ի]ջլիաճ[ին]՝ յառաջե
լաշնորհ աթոռ սրբոյն գրիգորի. և նստաւ ինք
նակալ պատրիարգ ըզ հանուր ամ[ի]ք քրիստոնէա
կանի ազգի. որք են ընդ ամ[ա]ղորտս տիեզերաց.
և արարեալ զաչխարհս ամ[ե]նիւ մի հօտ և մի
հովիւ ըստ բանին [ջ]ն։ և հովուէր զնմանի՝ ի
հաւատս ուղղափառ նիկիականի սրբոյ դաւա
նութե։ [ի]նդ այնմ ժամանակին եղև ցասնուլ
փաթշահին իվ[ի] ամիրային բաղխուս. և բար
կութ[ի]ւ առաքեաց զչորսզօրագլուխս երկոտա
սանիւք հազարօք հեծելազօրօք իվ[ի] քաղաքին
խլաթայ՝ և գնացեալ աւարեալ քանդեցին
զնա՝ և բռնի մաւար՝ ի մի ժողովեալ նստան իվ[ի]
բերդին և նեղէին յառնուլ զնա։ և զնոյն հան
դերձեալէին առնել՝ ի բազէ՝ և մուշ՝ ի խութ
և՝ ի սասունք և յամմն գաւառանն նոյ։ Ո[ր]ո տե
սեալ նորընծայ պատրիարգն տէր զաքարեայ
զառաքեալսն աշխարհին այնորիկ զգերեվա
րին և մատնիչն՝ ի ձեռն ոմն օրինաց։ զաւերին
և զքանդիչն. զխաչատումն եկեղեցեացն. և
զտապալումն սբ[ո]յ սեղանոցն. զգերեվարիլ սըր

բու

բութեցին. և զխափանումն փառաբանութեցին Ա. Յ. և զտարաշխարհիկ լինելն ամ խառնիճա զանձ ժողովրդեան՝ զգերելն և զտառապանելն։ Ո այս ամ զմտաւածեալ մեծ Հայրապետն տեր զաքարիայ. և՝ի միտս եւ ըբերեալ զբանն աէրունական. որ ասէ՝ Թէ եսեմ հովիւն քաջ՝ հովիւ քաջ զանձն իւր դնէ ևվր ոչխարաց. և կատարեալ գործով զբանն. եդ զանձն իւր ևվր բանաւորն հօտին ։Ա՝ի ևվր ամ ժողովրդեանն բաղխուս. և զօրացեալ՝ի հոգւոյն սրբոյ. և արարեալ զսիրտ իւր իբրև զկարծր վէմ. և մտեալ առաջի թագրին, եւ զանձն իւր փրկանս փոխանակ բազմաց. տոհմեալ զձեռս գիր և մտեալ դամանն առնուլ զՀարիս յամիրայն ։ն բազխուս և տալ կայսերն առ՝ի մնալ երկբրին՝ի խաղաղութեն՝ և առնել զաղօթս վն կենաց թագրին և որդւոցն։ ։։րոյ հաւանեալ արքայն և դշխոյն եւ առնն ամ զնշանագիր և զՀրաման առնել զինչև կամեացն, և նր եւեալ երեսաց նց վաղվաղակի ձիընթաց արշաւամբ գբնացեալ ։Հաս՝ի քաղաքն բաղէշ։ ։։րոյ ընդառաջելեալ ամիրայն Հանդերձ ամենեքեան մեծամեծօքն եւ րով, և մեծ արեալ փառօք տարաւ զնա՝ի գլուխ բերդին, և խոստացան առնել զկամն նր և տալ զինչև խնդրեացէ, բայց միայն զի յետս դարձուսցէ զամենայն հեծելազօրսն՝ի բերդէն խլաթայ։ ։Ա՝ն նա առեալ զվկայութի՝ի բերանոց նց գնաց՝ի խլաթ, և ետ զբազխացն կրկին ձեռագիր, և ցուցեալ նց զնշանագիրն փառաշահին և համոզեաց զնս՝ որք խաղաղութիւ գնացին՝ի առիկս եւ բերանց, և ինքն դարձաւ՝ի բաղէշ և նստաւ ամիս երիս և առեալ զխոստացեալ Հարկն կայսերական, և տարեալ մատոյց առաջի փառաշահին՝ և արար

զխաղաղութեն խնդալ նոյ, և ազատեաց զնմանս
խառնիճաղանճ ժողովուրդն զհայ և զտաճիկ
՛ի ձեռաց անօրինաց և՛ի դառնէ դերութենէ,
զոր Ղ. ազատեալ զնա յիմէ փորձութէ
հոգւոյ և մարմնոյ ամէն: Ղե նոր դարձեալ
՛ի փառաշահէն նաստաւ յաթոռն իւր՛ի սբ Ղ.
մայր ինն, և մեծարանօք խնկեալ եղև յեր
կուց գոռոզաց յայլասեռից, ՛ի թուրքմանէ
փառշահէն և ՛ի քրդոյ ամիրայէն, ոչ զզե
ցաբաքել՛ի դարեհէ առ՛ի հովուել զհաս
տացեալ ժողովուրդս իւր: Ղե եղև կրկին
անգամ գնալ ՚ի Հանդայ փաթշահին՛ի տունն
երազայ, ՛ի շիրազ և՛ի քրման, և երբ նոր որդի մի
հասանալի անուն՝ որ շրջէր թափառական
գվերին կողմամբ գաւառին ազարադեան, և
նա նենգութէ չարախօսաց ոմանց կամեցաւ
ըմբռնել զմեծ պատրիարգն զտէր զաքարիայն՝
և պահանջել ՛ի նմանէ զգանձս և զինչս սբր ե
մայեալ մեծ հայրապետն զնենգութէն նորա, և
առեալ զՂ. սբ յուսաւորչին Հանդերձ այլոք
ազատաբար յաւուրս ձմերայնոյ և գնացեալ
մինչ՛ի քազուճան և անտի եկեալ՛ի քերդն քե
ազատ լինեալ՛ի սբ ուխտն ազգիլեան ուր Հնգու
ցեալ կայ պատուական նշխար սբոյ վարդապետին
ստեփաննոսի տէր յուսկայ որդւոյն: Ղե անդ
Հասեալ յայտնեաց զգանձն Ղ. ծայեն զՂ.
սրբոյ լուսաւորչին մերոյ սրբոյն գրիգորի.
Հանդերձ խաչալամոնէն որնկարեալ կայր՛ի մի
կողմն պատկերն տէրունական. և՛ի միւս կողմն
լուսաւորչին մերոյ սրբոյն գրիգորի. և թա
գաւորին տրդատայ. և չքնաղագեղկուսին
սրբուհւոյն Հռիփսիմեայ. այլև ոսկեթել յօրի
նուածով և ազգի ազգի գունով. երանգ ե
րանգ զարդարեալ սրբով ուրարոնին. որ զարմա
նալի է

նալի է տեսողացն։ Այս դեմ եղեալ գալ՛ի
հայրենի աթոռն իւր՛ի գեղեցկայարմար գըմ
բէթայարկ որ խաչն ախթամարայ։ Այս եղ
համբաւ գալոյն հինդերձ սրբոյ Ա. Ջոյին և խա
չալաժնին, որ բարձրացեալ կայր՛ի ծայրս ձողոյ՝
և խաչ ոսկի կառուցեալ՛ի գլուխն նր։ ընդ որ
գրոհ առնեալ ամենից բնակչաց գաւառացն ել
որ գայր հայրապետն և ամքն ընդ յառաջ ընթա
նային խնկօք և մոմեղինօք և զեղմամբ խոյոց և
զոչարակաց և երկրպագուքի մատուցանէին
սրբոյ Ա. Ջոյն։ և հայրապետին՝ և համբուրէին
զնա մեծօք փափագանօք մինչև եկեալ ՚ի
գաւառն տօնքայ։ և մտեալ՛ի քաղաքն
վան։ բազմօք եպիսկոսօք և վարդապետօք։ քահա
նայիւք և բազմամբոխիւք ժողովրդովք՝ ձիօք
և ձիաւորօք։ և խաչալանն առաջի։ և քահա
նայքն յառաջ և յետոյ երգէին քաղցուք եղա
նակօք։ և այնպէս պերճ և փառաւոր եմուտ՛ի
քաղաքն վան։ Ուսկ պարոնն այն՝ որ նստէր յա
մուրն շամիրամայ՛ի բերդն վանայ մահմուտ
բէկ կոչեցեալ։ որ էր կաթնեղբայր Ջանշայ
փառաշահին։ եռես զպայծառութիւն քրիստո
նէիցն և ցանկացաւ տեսութիւն սրբոյ Ա. Ջոյն։
և յղեալ տարաւ՛ի գլուխ բերդին։ և եղև
ել մտանել մեծի հայրապետին սրբով Ա. Ջոյնն ել
դուռն վերին բերդին՝ ընդ առաջել գոռոզն
մահմուտբէկ։ ամենիւք մեծամեծօքն խուռով
տամբ և ամիրզայ որդւովքն։ և ամենիւք ընտա
նեօքն։ և երկրպագուքի մատուցանէին սրբոյ
Ա. Ջոյն և համբուրէին։ և զաղերս պատարագաց
նուիրէին։ և մեծարեալ խնկեցեալ զՀայրա
պետն՝ և դարձոյց յօթեւանս իւր։ զոր առ
սեալ բազմութիւն քաղաքին և գաւառին օր
ըստօրէ գային յերկրպագուքիւն սրբոյ Ա. Ջոյն։

և յողջոյն մեծի հայրապետին բազմաց ընծայ
իւք և պատարագաւք։ Այլ յետ աւուրց ինչ ա-
ռեալ զՀրաման՝ի պարոնէն գնալ՝ի հայրենի
աթոռն իւր՝ի յաղթամարս. և իբրև եղ՝ի քա-
ղաքէն էլին ընդ նմա բազմութիւնք եպիսկոպոս՝
վրդովոյց՝ և քահանայից և այլ աղատագունդ
խօջայքն վանայ՝ ձիւօք և ձիաւորօք սպառազէն
նեալք։ և եկեալ հասին մերձ ծովահայեաց
քաղաքին ոստանայ. որում ընդառաջ էլին
նմանք բնակիչք քաղաքին քահանայիւք և բազ
մամբոխիւք ժողովրդօք՝ի մեծամեծաց մինչև
ցփոքունս. խնկօք՝ և մոմեղինօք՝ և բարձրա
ձայնիւք եղանակօք. մինչ գրեթէ քան զՀաղար
մարդ աւելի կայր յառաջ և յետոյ մեծի հայրա
պետին։ և խաչալամն առաջի գնայր ուներլով՝ի
գլուխն վհաչ ոսկեփայլեալ լուսոյ նման։ և
այնպէս շքեղիւք փառօք եմուտ՝ի քաղաքն
յոստան. իբրև տեսին այլասեռ բնակիչքն որք
յոստան զկարախուճին զայն՝ի խորհուրդս
եւ պոյծառուճի և ընդ համարձակուճի հայ
րապետին. որ՝ի գաւառէն տարբերուն այ
մինչ՝ի քաղաքն յոստան խաչալամով էր և
կեալ՝ եպիսկոպոս՝ և վրդովոյց՝ և բազմաց կալ
գաւորօք և ժողովրդօք. վասորոյ ժողովեցան
՝ի միասին առ իշխան քաղաքին. որ էր ազգաւ
քուրդ. ժանտ և անագորոյն ամենևին թշնա
մի քրիստոնէից. և խորհեցան խորհուրդ զչար
զի գաղտագողի նենգեսցեն հովուապետին.
զոր իմացեալ զչարութիւնն քաջ դիտապետն.
և եւ լուսանալ առաւօտուն առեալ զնոր Ա-
գնալ՝ի կողը ծովուն ուր նաւահանգիստն լի
նէր։ Օ որ իմացեալ ամենից եկեղցին ընդ նմա.
որք՝ի վանայ, և որք յայլոց գաւառացն էլին
զհետ նոր և եկին հանդէպ Ա՛ծագահ կղզւոյն
ախ

ախթամարայ մեծի քերդին մանաւանդ իրկի, որ է քարաղաշտ։ Եւ անդ զտեղի առեալ օրհնեաց զամն շնորհաբաշխ սրբով աջովն և համբուրեալ զամ'ի համբոյր սրբութե. և արձակեաց զնն խաղաղութբ և օրհնութբ գնալ'ի յարկս իւրեանց։ Եւ ինքն և առ զնբ Ս.ջն լուսաւորչին և եմուտ'ի նաւ և գնաց յածաբնակ կղզին յաղթամար'ի հայրենի ժառանգութե իւր։ զոր իբրև եկն'ի ցամաք ընդառաջ եկին նմա ամքն բնակիչք տեղւոյն յերդ ծովուն ինկոք և մոմեղինօք՝ և քահանայիւք՝ քաղցրաձայնիւք եղանակօք և առեալ տարան զնբ Ս.ջն՝ և եդին 'ի գեղեցկայարմար տեղի խաչն աղթամարայ. և երկրպագութի մատուցանէին սրբոյ Ս.ջոյն և հայրապետին. և զօրհնութե և զփառաբանութե վերառաքէին հրաշագործողին Ս.յ. որ արժան նի արար զամն տեսութե շնորհաբաշխ սրբոյ Ս.ջոյն լուսաւորչի. եմուտ 'ի յամուր կղզին աղթամար և հանգեաւ 'ի գմբէթայարկ նբ Ս.ջն'ի բուն տեղին իւր։ 'ի թուականութե մերում ՆՆՀԲիւ և տասն և մեկ ամին. 'ի սկիզբն տարւոյն. որ էր նաւասարդի ամսոյ տասնևվեց։ յաւուր ուրբաթի նբոյ յակոբի պա հոցն եմուտ նբ խաչն աղթամար՝ 'ի պահպա նութե մեզ ամենից հաւատացելոց. որոց եղև ուրախութե ամենն ոչ սակաւ։ Եւ զայս լուե եալ ամենից բնակչաց գաւառացն օրըստօրէ գային յերկրպագութի սրբոյ Ս.ջոյն՝ և յողջոյն մեծի հայրապետին բազմօք ընծայիւք և պա տարագօք. և օրհնութբ մեծաւ ուրախու թբ գառնային յարկս իւրեանց՝ փառաւորե լով զամենասբ գերրդութի[illegible]ղ՝ այր և կ[illegible]րդի և զնբ Յոգին այժմ և միշտ և յաւիտեանս յաւիտենից ամէն։

Ս.րդ

Հ. Ըդ այս պատմութեն մինչև ցայս վայր ծա
նոյց մեզ Թէ լուսաւորչի սբ. Հ. Ջն հաւա
տեաւ և ստուգիւ գարձեալ է՝ի սրսոյ և
եկեալ է յ|. Ջմիածին. այլև գնացեալ է յաղ
Թամար: Հ. յլև՝ի կարգս Թուականացն ևս
գրեալ կայ Թէ ինն տարիւք և տասնեւմէկ Թուին
զաքարիայ կաԹուղիկոսն, էառ զ լուսաւորչի
Հ. Ջն ընդ իւր և տարաւ յաղԹամար:

Հ. Ըդ՝ Թէ պէտ գոն և այլևս այսպիսիք բանք
և պատմութիւք, զորս ժողովեցաք՝ի գրոց վն
սրբոյ լուսաւորչի Հ. Ջոյն Թէ հաւատաւեաւ է
կեալ է Հ. Ջն՝ի սբ. |. Ջմիածին. սակայն զամն
ոչ շարագրեցաք ասա՝ զի մի գուցէ լինի երկա
րութիւն ձանձրութիւն ընԹերցողացն.
այլ զայս քանս բաւական համարեցաք շար
կարգել ասա. յայտ առնել անխարդախաբա
րուց և չչմարտասիրաց արանց իմաստնոց զոր
պիտուԹիւն անցուածոց ժամանակաց: Հ. յտ
հետև ժամ ժամ պատմիչ վն սբոյ լուսաւորչի
Հ. Ջոյն Թէ ոչ գարձաւ յաղԹամարայ և եկն
՝ի սբ. |. Ջմիածին.

Ա՛երձ մայրաքաղաքին նախչուանու կայ
գաւառ մի, զոր անուանեն շաբաւնուց ձոր. և
յայմմ գաւառի կայ գիւղ մի, զոր անուանեն
օծօպի. և մերձ այսմ գեղջ կայ շինեալ՝ի վա
ղեմեայ ժամանակաց վանք մի յանուն սրբու
հուոյ Հ. Ջածնին՝ զոր անուանեն օծօպու վանք.
և միաբանից այսմ վանիցս եպիսկոպոս ոմն սրոյ
անունն էր վրԹանէս եպիսկոպոս. այր խորագէտ
և խելամուտ՝ի գործս իւր. և Հարտարաբան
՝ի խօսս. սա գնացեալ՝ի յաղԹամար գաղտագո
ղ Հ. Ջն սրբոյ լուսաւորչին և եբեր գարձեալ
՝ի սուրբ |. Ջմիածինն: զայս արար վրԹանէս
եպիսկոպոս խորհրդով և կամաք կԹուղիկոսացն |. Ջ
միած

միածնի. որոց անուանքն են սարգիս և յո
հաննէս։ Այլ նախ գնաց վրթանէս եպիսկոպոս
յանծանօթ աշխարհ և անդ այլափոխեաց զա
նունն և ղզգեստսն. և հարթեալ թեթևացոյց
զմօրուսն. և եղև՝ ի կերոյ մուղդասոյ՝ անգէտ
գրոց և կարդալոյ։ այլև իվերոյ քան զծունկն
կապեաց պարսնաւ զբարձն և կաղացոյց ղջին.
և եղև իբրև զբնական կաղ՝ որ՝ ի գնալն իւր
կաղայր։ և ապա գնացեալ՝ ի կղզին աղթամա
րայ՝ և անդ բնակեցաւ՝ և առնէր զսպասաւո
րութիւն վանացն. և օրաւուրց ընդելացաւ նոյ
ա՛ւ բարուրք սպասաւորութենն. մինչ որ կարգե
ցին զնա լուսաւարար եկեղեցւոյն. և պահօղ
անօթոցն և արքունի վանիցն. և մնաց նա՛ի լուս
արարութիւն եկեղեցւոյն յամս եօթն, և՝ ի ժա
մանակին յոյնմիկ պատահեցաւ՝ ի միում՝ առ
ուր. զի եկին յօրովք արք վաճառականք՝ զոր
Հայոց բառիւ փօրէզիկ ասեն՝ և այլազգեաց
բառիւ չարչի ասեն. այս չարչիքս գրաստուք
և իշովք շրջելով գիւղե՛ ի գիւղ եկին և հասին
մինչ՝ ի նաւահանգիստն աղթամարայ. և այնպ
իշովքն և գրաստովքն իւրեանց մտին՝ ի կղզի
աղթամար վաճառելոցաւ և զաստուածքն
և ղալաջայ՝ և զայլ ինչ։ և էին այս չարչի արքս
՝ ի գիւղաքաղաքէն Ջուղայու. քան զի՝ ի ժա
մանակին յայնմիկ տակաւին շէն էր Ջուղայ. և
մնացին երկու և երեք օր անդէն՝ ի կղզւոջն։

Եւ վրթանէս եպիսկոպոսն հերձեաց զնշոյ միոյ
գկուրդինն, որ է պաշտօնն. և բերեալ զլուսաւոր
չի՛. զնդ ընդ նմին և զվառն, որ է խաչալատն. և
զուրարն. զորս իմիջ անցեալ պատմութեանդ
յիշեցաք. և զայս երիքեանս եդ իմիջ իշոյ կուր
դնին՝ և դարձեալ կարեաց ոտի և էր յառա
ջագոյն. և զայս արար թաքուն. և անդ եւեղի
յամե

յամէ մարդկանէ. քայց միայն իշոյ տիրոջն յայտ նեաց. որում և պատուիրեաց զի բարձոք պաղ տայանեացե. զի մի ինչ ինչ պատահիցի Ի.ջոյն. այլև միւս ուրեք յամեացի. այլ փութանակի ա՛ռեալ հասցե՛ի ջուղայ և զկնի գնալոց չարչոցն յետ աւուրց ինչ՝ և ինքն վրթանէս եպիսկոպոս պատճառանօք ինչ երեալ՛ի կղզւոյն և գնաց ուրեք. իբրև հեռացաւ՛ի վայրացն յանծանօթ տեղիս. ապա արձակեալ զկապուտիցն, զոր առաք ջագոյն կապեալ էր՝ և ուղի անկեալ գնայր բազմաւ ձեռով. Ասէ բնակիչք աղթամարի կըղզւոյն իբրև տեսին թէ անցին պայմանեալ աւուրքն. և ոչ եկն լուսաւորարն իւրեանց. գնացեալ ասա և անդ հարցին և ոչ գտին. և իբրև ծանեան թէ ոչ է Ի.ջն՛ի տեղւոջն իւրում. յայնժամ սկսան յամն Ճանապարհս և յուղիս կարի սաիպով հետամուտ լինիլ զի թերևս հասցեն. իսկ գնացօղ խնդրակքն. իբրև պատահեին եկօղ Ճանապարհորդաց և հարցանէին թէ զկաղ այր մի տեսիք. և եկօղքն պատասխանէին թէ չէք մեր տեսեալ զայր կաղ. և այս կերպիւ զերծաւ վրթանէս եպիսկոպոսն. և եկեալ ե՛հաս՛ի գիւղաքաղաքն ջուղայ. և որոն մամբ եկել եգիտ զտուն առնն՝ որ էր տեր իշոյն և բազմաւ տագնապաւ հոգայր վ՛ի Ի.ջոյն թէր և այ ամբողջ հասեալ՝ի Ի.ջն՛ի ջուղայ. իբրև լուաւ յառնէն՝ և ետես զպաղանն յորում ինքն եդեալ էր զի.ջն՝ զի ամբողջ կայր Ի.ջն. յայն ժամ մեծաւ ցնծութե՛ ուրախ եղև և փառս ետ Ի.ՅՍ՝ Ի.սպա գնացեալ վրթանէս եպիսկոպոսն առաջնորդս և առ քահանայն ջուղայու. և ծանոյց նոցա զարարն իւր. և նոքա զարմացան ընդ արարեալ գործն նր. և լցան երկիւղով խնդութե՛. և գնացեալ հանին զի.ջն. և զնաալ

ալաքն և զուբարն՝ և բերին՝ յեկեղեցին. և վաղվաղակի առաքեցին աւետաւորս ՚ի սբ. աթոռն [illegible]ՋԻԱԾԻՆ առ կԹղիկոսն սարգիս և յօհաննէս՝ որոց կամաք և խորհրդակցութիւնբ գնացեալ էր վրթանէս եպիսկոպոսն յայս գործ: իբրև լուան նոքա և առաւաւել ցնծացեալ զուարճացան և լցան երկնայնով խնդութիւբ. և վաղվաղակի եկեղեցականաբք աշխարհականաբք և ամենեւբ երևելեաբք արամբք աշխարհին ա բարադոս յուղի անկեալ գնացին ընդ առաջ սրբոյ [illegible]ՋՆ. և գտին զ[illegible]Ջն՚ի նախչըճան քաղաքի. զի մինչ ՚ի գալն կԹղիկոսացն, Ջուղայեցիբ և վրթանէս եպիսկոպոսն զ[illegible]Ջն բերեալ էին ՚ի նախչըճան քաղաք. և անդ ՚ի նախչըճան քաղաքին պատուհասել փառաւորեցին զսբ. [illegible]Ջն լուցմամբ պայծառաց մոմեղինաց՝ և բուրմամբ անուշահոտոց խնկոց՝ և զեղմամբ խոյոց և զոշարակաց. և կատարեցին անդէն զուխտս և համբուրեցին մեծատեսչիւբ փա փագանաբք զսբ. [illegible]Ջն. և ապա աշխարհախմբով բազմութիբ առին զսբ. [illegible]Ջն և բերին ՚ի սբ աթոռն [illegible]ՋԻԱԾԻՆ. և հանգուցին ՚ի սեպհական և ՚ի բնական աթոռն իւր: [illegible]ոկ կԹղիկոսունքն և ամբն արք աշխարհին եկեղեցականք և աշխարհականք զբազում և զանթոշեալի պարգևս բաշխեցին վրթանէսի եպիսկոպին. այլև որ քան նոքա էրբ և աջահամբոյր, զոր նոքա իրեցին ժողովուրդքն սրբոյ [illegible]Ջին՝ զայնևս զբազան դաւին չնորհեցին վրթանէսի եպիսկոպին: այլև կարգեցին կաթուղիկոսունքն և ամ ժողովն՝ զի վրթանէս եպիսկոպոսն լիցի աթոռակալ կԹղիկոսացն՝ որոք և իցէ կԹղիկոս համ[illegible]Ջ սրբոյ աթոռոյն՝ որքան և իցէ վրթանէս եպիսկոպոսն կենդանի. որ և արար զաթոռակալութիւն մինչ ՚ի ժամանակս

ծերուն իւրոյ. և ապա վն անկարուն մարմնոյն
գնաց ՚ի վանքն օծօպու մերձ իւրոյ ազգակ-
նացն վն պաշտպանելոյ իւրոյ ծերութեն. և
անդէն վախճանեցաւ և թաղեցաւ ՚ի թոռին
իննհարիւր և քառասունևերկու տղ և գրեալ
է իմէ տապանին իւրոյ. Հոգ կԹ՚ղկսունքն ՚ի
միածնի երբև զհայրենապատուէրն կատակ. աւ
անդուԹի ունեին իմէ իւրեանց զի յամաճ
՚ի տարւոջն միանգամ գնային՚ ի վանքն օծօպու
մատուցանել ինն զպատարագ. և զպաշտամունդրամ
բաժանէին վանականացն. և կերակրէին զաղ
քատս վն Հոգւոյ վրԹանէսի եպիսկոպոսին. և մինչ
՚ի ժամանակս դաւԹի կԹ՚ղկսին. և մեջբիսէԹի
կԹ՚ղկսին կայր այս աւանդուԹի՚ որ գայիս կա
Թուղիկոսունքն և կատարէին. Հոգ վերոյ ՚ն
ռեալ պատմուիս որ վն գալստեան սբ՚յ ՚ջոյն
է՝ որ յաղԹամարայ դարձաւ և եկն ՚ի սբ
՚ջ միածինն ոչ ԹԷ հարևանցի քանք և զրուցք են,
այլ հաստատուն և հայրենատուր աւանդու
ԹԷ պատմի յամին գաւառս՝ որք են շուրջ
զնախաշէն քաղաքաւն, և մանաւանդ ՚ի գա
առին շահբունոյց ձորու՝ և որք մերձ նմա վ
նորայք են, զի առքն եկեղեցականք և աշխար
հականք միաբանուԹԷ պատմեն զայս պատմու
ԹիԹ՝ ԹԷ ձեռամբ վրԹանէսի եպիսկոպոսին եին
լուսաւորչի ՚ջն յ ՚ջմիածինն, յորոց առեալ
մեր զհաստատին դրեցաք աստ. ՚ու կայր լու
սաւորչի սբ ՚ջն անդ ՚ի սբ ՚ջմիածինն մինչև
՚ի ժամանակս առաջնոյն շահաբասին, որ տարաւ
՚ի քաղաքն յասպահան, և ՚ի ժամանակս շահ
սեֆի ԹԷ՚ր բին գնացեալ փիլիպպոս կԹ՚ղկն
յասպահան քաղաք խնդրեաց՚ ի շահսեֆի ԹԷ՚ր
բէն, և առեալ եբեր դարձեալ ՚ի սբ ՚ջմիա
ծինն ՚ի սեպհական աԹոռն իւր, ոչ և գրեալ
կայ՝

կայ՝ ի պատմութիւնէ փիլիպպոսի կը դիպկին։ և կայ նոյն աբբ Ա.ՔՆ սատկն՝ ի աբբ Ա.ՔմիածինՆ մինչև ցայսօր՝ և պատուի ըստ արժանոյն իւրոյ փառաւորութիւնք բազմաւ, ՝ի փառս նւր և զօ րացուցանողին զնա Ա.ին։ Ա.ւ այն զոր իմՔ անցեալ պատմութեանդ յիշեցայ զնաչալանն և զուարճն, ահաւասիկ տրբա երկոքինս ընդ տրբոյ Ա.ՔոյՆ կան՝ ի աբբ Ա.ՔմիածինՆ պահեալք հաս տատունք վկայ.ք տրբոյ Ա.ՔոյՆ, և մնաւանդ աքանչելագործ ուխտիքն, որք լինին՝ ի տրբոյ Ա.ՔոյՆ հաստատել վկայ։

Ա.ւ յարդարեալ շարակարգեցաք զպատմութիւս զայս՝ ի Թուականիս մերում, հազար և հարիւր հատան ևսի ամին, յուլիսի ամսեանն՝ ի մէկն, ՝ի աբբ աթոռն Ա.ՔմիածինՆ, ՝ի ժամանակս կաթողիկոսութիւնն տեառն յակոբայ Ջուղեցւոյ, և ՝ի թագաւորութիւնն պարսից երկրորդ շահաբասին, և Ո.ամանցւոց թագաւորին սուլթան մահմատին որդւոյ սուլթան իբրահիմին։

Հաբաթրութիւ կաթողիկոսացն մերոց առեալ և սկսեալ՝ ի Ներսէսէ կայեցւոյ, և կարգաւածեալ և հաստատեալ մինչև ցժամանակս մեր։

Ա.Ա.

ԿԱՐԳՈՅ ԿԱՐԹՈՒՆ

ղիկոսացս վն այն՝ ի տրբոյն գրիգորէ լուսաւորչէն ոչ առեալ գրեցաք։ զի՝ ի բազմաց տրբոց և խնամանոց, և հաւատարմաց արանց գրեալ է այն՝ ոմն և յայտնէ ամենեն։ ևսկ որ յետ տրբոյն ներսէսի կայեցւոյ է, ոչ կայ բովանդակն՝ ի մի վայր գրեալ այլ մասն մի ասա՝ և մասն մի անդ, ևսկ մեք զբովանդակն հաւաքեցաք ասա՝ ի մի վայր։

Ա.ւ զանուանս կաթողիկոսացս առաքնեցւոն յորոց

Հաւաքեցաք. եթէ զսոսայ կաթուղիկոսացն, և թէ զ|ջմիածնի կաթուղիկոսացն յերից տեղեաց Հաւաքեցաք, մասն մի 'ի Թուականաց, որք նախքան զմեզ գրեալ էին, որոց էնքն վ|ե|ցեցե վարձահատոյց։ և մասն մի 'ի կոնդակաց վանորէից, զոր ընդ|հ|ե|ա|լ էին կաթուղիկոսունքն եւ ա|ք|ան|չ|իւ|ր|ոց վանորէից։ և մասն մի 'ի յիշատակարանաց գրոց, որք յիւրաքանչիւրոց կաթուղիկոց ժամանակս գրեալք էին։ և մեր ժողովեալ զամն կաթուղիկոսաց անուանն, սկսաք շարադրել զնն ըստ կարգի Թուականին, զի որ 'ի նախկին Թուոյն էր նախադաս կարգեցաք։ և որ յերկրորդում Թուոյն էր, երկրորդ դաս կարգեցաք։ և որ յերրորդում Թուոյն էր երրորդ դաս կարգեցաք։ և որ 'ի չորրորդում Թուոյն էր՝ չորրորդ դաս կարգեցաք, և այսպէս առնել լուիլ հաստատեցաք մինչև 'ի մեր ժամանակս։ |։ և այսպէս առնելոյ սկիզբն 'ի վեց հարիւրերեքասան Թուէն սկսաք, և մինչ 'ի ութ հարիւր Թուէն ուղիղ էր, և յետոյ նորին խառնակ և շփոթեալ, և մանաւանդ ի բազումն և յոլովն ոչ կայր, զորս բազմաւ աշխատութեաբ շարակարգեալ հաստատեցաք 'ի մեր ժամանակս։ |։ սակ այնք Թուականքն որք յիւրաքանչիւրոց կաթուղիկոց 'ի սկիզբն գրեալ կայ, ոչ թէ զնոցին կաթուղիկոսաց նստելոյ զաւուրքն ամենեցունց կէ, այլ միայն նշանի վ|ե|ս կարգեցաք զի այն Թուոյն դիւրաւ ճանաչելի|ք| զայն կաթուղիկոսն։ այլև թէ երկու կարասպետ կամ երկու պօղոս ժամանակաւ մեր|ձ|ակայ միմեանց՝ այնու Թուոյն դիւրաւ բաժանելի|ք| յիրերաց, և ոչնս տարակուսիմք արդեօք մի են սոքա Թէ երկու։

|։ սակ այնք Թուքն որք զկնի կաթուղիկոսացն գրեալ կայ՝ որ ցուցանէ Թէ այս անուն կաթուղիկոս, այսքան ամ յաջորդեաց։ այսց Թուոցս, զոր

զումն

զումն ոչ գրեցաք, միայն զոմանս, քանզի երկու և երեք օրինակ ՚ի միասին բերեալ տեսաք՝ զի ոչ զուգաբան ասէին, վասն որոյ և ոչ գրեցաք։ Բայց որք զուգաբան ասացին զնոցին Թիւան գրեցաք։ և այս ասացեալ երկոքին Թիւքս, եւ՛ սոսկ կիրակասացն կայ գրեալ, եւ՛ եւ ՚ի Ջմիածնի կիրակասացն ոչ ՚ի սկիզբն գտաք Թիւ գրեալ՝ և ոչ ՚ի վերջն, քանզի ՚ի Ջմիածնի կիրակասաց դանոնանան ամէնն ՚ի յհինաստակարանաց գրոց հաւաքեցաք, որք զկիրակասաց ոչ զսկիզբն և ոչ զվախճանն ցուցին։ ՚Ա՛ա և ՚ի Ջմիածնի կիրակոսունքն՝ որ իմիք միոյ Թուոյ երկու և երեք և չորք կիրակոսք կան գրեալք այս է՝ զի յհինաստակարանք գրոցն և կարգ Թուականին այնպէս ցուցին։ այլև ՚ի կարծիս մեր Թուէցաւ Թէ այնքան կիրակոսք լեալեն ՚ի միում ժամանակի, և ՚ի միում Թուականի։ այլև ոչ եղեալք հասու Թէ որոք ՚ի նոցանէ իցէ առաջին սմանեակաւ՝ և որոք վերջին, այլև ոչ այնմ, Թէ որոք իցէ ՚ի նոցանէ ինքնակալ, և որոք ընդ ձեռամբ, և կամ լուեալ։ այլ զայս միայն ցուցին մեզ յհինաստակարանքն գրոցն՝ վասն որոյ և մեք այն պէս կարգեցաք։

Ա՛յլ արդ՝ օժանդակութիւք Հոգւոյն սրբոյ ի խոստման մերում, արդէն այժմիկ սկսցուք զկարգ կիրակոսացն ՚ի սրբոյն Ներսիսէ կլայեցւոյ կարգաւ՝ և հասուացուք մինչև ՚ի ժամանակս մեր։

Ա՛ժդ՝ մեռաւ Պրիգորիս կիրակոսն, և նստաւ եղբայր նորին ՚Ա՛երսէս ամս եօթն։

Ա՛իե՝ մեռաւ տէր ՚Ա՛երսէս, և նստաւ տէր Պրիգոր եղբօր որդի նորա, օգոստոսի տասնեւերեք, յաւուր Հինգշաբաթի։ տէր Պրիգոր քարաւէժն։ տէր Պրիգոր ապիրատն։ տէր

Յոհան մեծաբարոյն։ զսա ընկեցին և փոխա
նակ սորա եդին կենդանի զտէր Դաւիթ արքա
կաղնեցին ամն երկու, մեռաւ տէր Դաւիթ
և դարձեալ նստաւ կենդանի նոյն տէր Յոհանն
յաւաջ և յետոյ ամս տասնևհինգ։

Լկէ՝ տէր Կոստանդին բարձր բերդին
ամն քառասունևեօթն։

Ժէ՝ տէր Յակօբ գետնականն ամս, ժը։

Ըէ՝ տէր Կոստանդին պրօնգործն կեաս
բացն աղթարմայ ամս երեք։

Ըը՝ աքսորեցին զԿոստանդին պրօնգործն,
և եդին կենդանի զտէր ստեփաննոս Հռոմայե
ցին ամս չորս, զսա և զլուսաւորչի Ս. Քնգերի
տարան ի քաղաքն մըսր։

Խը՝ տէր Գրիգոր անաւարըեցին ամ ժգ

Ծէ՝ տէր Կոստանդին կեսարացին հեր
ձուճածօղ ամս տասնևհինգ։

Ձէ՝ տէր Կոստանդին լամբրօնացին ամ ը։

Ղէ՝ տէր Յակօբ սեբացին ամս տասնև
չորս, զսա ընկեցին և եդին զտէր Ս՝Խեթար՝ի
Թուճին։ ձղ։ ամս տասնևչորս։ մեռաւ այս Ս՝Խե
թարս՝ նստաւ դարձեալ աքսորեալն տէր
Յակօբ սըսցին ամս չորս։

Պժ՝ տէր Ս՝Եսբօպ ամս տասնևերեք։

Պիէ՝ տէր Կոստանդին։

Պլէ՝ տէր Պօղոս։

Պլէ՝ տէր Յովհաննես ամս ուրեն։

Պխէ՝ տէր Կարապետ։

Պսէ՝ տէր Դաւիթ։

Պծէ՝ միւս տէր Կարապետ։

Պկէ՝ տէր Գրիգոր, զայս Գրիգորս որ մակ
անուն խանձողատ կոչէ աքսորեցին, և՛ի նոյն
Թուճին եդին զտէր Պօղոսն, մեռոյ զնոյն Թիւն
իւր նոյն տէր Պօղոսին կրկին անգամ գրեմք։

Պկէ՝

Պկէ՝ տէր Պօղոս։
Պհէ՝ տէր Կոստանդին։
Պձէ՝ տէր Ֆօսէփ։
Պձէ՝ տէր Աբրիգոր, որ մակ անուն մուսա բէկենց կոչի։

Ա՛ինչև ցայս վայր զորս գրեցաք կաթուղիկ կուսնք սակ էին, որք՛ի սկս նատէին և վա րէին զկաթուղիկոսութեին, զի տակաւին ոչ էր նորոգեալ սուրբ աթոռն Էջմիածին, և յայսմ ժամանակի նորոգեցաւ։ քանզի Ա՛. Ջ սրբոյն Աբրիգորի մերոյ լուսաւորչին՛ի սուրբ Էջմիածինն յայտնեցաւ, վ՛ն որոյ ժողովեցան՛ի բազմաց աշխարհաց արք իշխանք և նշանաւորք, եկեղեցականք և աշխարհականք, և օրհ նեցին զտէր կիրակոս կաթուղիկոս, և հաս տատեցին զկաթուղիկոսութեին՛ի սբ Էջմիա ծինն, ոմն և պատմէ Թովմայ վարդապետն։ վ՛ն որոյ յայսմ հետե զայնոսիկ կաթուղիկոսունն շարա գրեմք, որք՛ի սբ Էջմիածինն նստան։ որոց ա՛ա՛ջինն է տէր կիրակոս։ Ա՛. եղև նորոգումն սրբոյ Էջմիածնի, ուխտարիւր և հինսուն Թուին, վ՛ն որոյ գրեմք զԹուականն։

Թուականն։ ՌՂ։ կաթուղիկոս տէր Կիրակոս։

Թուականն, ՌՂ, զտէր Կիրակոս հանին՛ի կաթուղիկոսութենէ և նստաւ մակուէցի Աբրի գորն զաբաւոյ, այս Աբրիգորս նորոգումն ա բարեալ է սրբոյ Էջմիածնի մասամբ ինչ։

Թուականն, ՋԴ։ նոյն տէր Աբրիգոր այլև եղև կաթուղիկոս տէր Ա՛. բիստակէս։

Թուականն, ՋԺ նոյն տէր Աբրիգոր և նոյն տէր Ա՛. բիստակէս, այլև եղև կաթուղիկոս տէր Օ՛. ա քարիայ

Ա՛յս տէր Օ՛ աքարիայ, նախ կաթուղիկոս էր աղթամարայ, և՛ի. Ջ. Թուին յորժամ եկն

Յահանչահ փաթշահն՝ի Թաւրէզ, սա բազմօք ընծայիւք գնաց ընդառաջ փաթշահին՝ի Թաւրէզ. և փաթշահն ետ սմա պարգեւս զկաթողիկոսութիւն սբոյ Յովհաննէի և զ՚Ը սրբոյն Գրիգորի մերոյ լուսաւորչին, այլև ընդ նմին զխաչա լանն և զրուբարն, վնորոյ զաքարիայ կաթողիկոն ընդ իւր ունելով զ՚Ջն եկեալ՝ի սբ Յովհաննէսէ Կաթողիկոս Յովհաննէ: և նոյն խա չալանն և ուրարն ահաւասիկ պահեալ կան՝ի սբ Յովհաննէսէ վկայ սրբոյ Ջոյն թէ անդէ:

Մաւրական. Ջ՚ա՛ տէր Օ աքարիայ կաթողիկոն առեալ ընդ իւր զ՚Ը սրբոյ լուսաւորչին գնաց յաղթամար. նաւասարդի տասնևվեցն. յաւուր աւրբաթի սրբոյ Յակոբայ պահոցն:

Մաւրական. Ջ՚ե՛: նոյն աւր Գրիգոր և նոյն աւր Ա՚ Գրիստակէս: Ա՚ Ը եղև կաթողիկոս աւր Կարգիս:

Մաւրական. Ջ՚ը՛: նոյն տէր Կարգիս. այլև եղև կաթողիկոս տէր Յօհաննէս:

Մաւրական. Ջ՚էը՛: նոյն տէր Յօհաննէս. այլև եղև կաթողիկոս միւս այլ տէր Կարգիս: Ա՚ յա Յօհաննէս և Կարգիս կաթողիկոսաց ժամանակին լուսաւորչի Ա՚ Ջն դարձեալ ե յաղթամարայ՝ և եկեալ՝ի սբ Յովհաննէսէ ձեռամբ Ա Ը տա նէսի եպիսկոպոսին:

Մաւրական. Ջ՚ը՛: նոյն տէր Կարգիս՝ այլև եղև կաթողիկոս տէր Գրիգորիս:

Մաւրական. Ջ՚թը՛: նոյն տէր Կարգիս. այլև եղև կաթողիկոս տէր Մատէոս:

Մաւրական. Ջ՚ծ՛: նոյն տէր Կարգիս՝ այլև եղև կաթողիկոս տէր Դղիշէ:

Մաւրական. Ջ՚ծը՛: նոյն տէր Կարգիս՝ և նոյն տէր Դղիշէ՝ այլև եղև կաթողիկոս տէր Երսէս:

Մաւրական. Ջ՚կ՛: կաթողիկոս տէր Օ աքարիայ:

Մաւրական. Ջ՚կը՛. կաթողիկոս տէր Կարգիս:

Մաւրա

Յովհաննու. Ջ՚ծբ. կՀ՚ղկս նոյն տեր Պարգիս.
Յովհաննու. Ջ՚ձե. կՀ՚ղկս տեր Պրիգոր.
Յովհաննու. Ջ՚զ. նոյն տեր Պրիգոր. այլև եղև կՀ՚ղկս տեր Պետփաննոս սալմաստեցի.
Յովհաննու. Ջ՚ըզ. նոյն տեր Պետփաննոս. այլև եղև կՀ՚ղկս տեր ՊՀաքայել.
Յովհաննու. Պ՚ըէ. նոյն տեր Պետփաննոս՝ և նոյն տեր ՊՀաքայել. այլև եղեն կՀ՚ղկսք տեր Խարսեղ և տեր Պրիգոր.
Յովհաննու. Պ՚ըժ. նոյն տեր ՊՀաքայել և նոյն տեր Խարսեղ և նոյն տեր Պրիգոր. այլև եղև կՀ՚ղկս տեր Պետփաննոս առընջեցի.
Յովհաննու. Պ՚ըի. նոյն տեր Պրիգոր. այլև եղեն կՀ՚ղկսք տեր Յովադեոս՝ և տեր Պ՚ուաքեել.
Յովհաննու. Պ՚ըէ. նոյն տեր Պրիգոր և նոյն տեր Պ՚ուաքեել այլև եղև կՀ՚ղկս տեր Պաւետ.
Յովհաննու. Պ՚ըխբ. նոյն տեր Պաւետ. այլև կՀ՚ղկս տեր ՊԵղբիսեթ.
Յովհաննու. Պ՚ըծբ. նոյն որ Պաւետ և նոյն որ ՊԵղբիսեթ. այլև եղև կՀ՚ղկս տեր Պրազիոն.
Յովհաննու. Պ՚ըհզ. նոյն տեր Պաւետ և նոյն տեր ՊԵղբիսեթ. այլև եղև կՀ՚ղկս տեր Պահակ.
Յովհաննու. Պ՚ըհը. կՀ՚ղկս. նոյն տեր Պաւետ և նոյն տեր Պահակ այլև եղև կՀ՚ղկս տեր Պնահ ամն երեք և կէս.
Յովհաննու. Պ՚ըձբ. նոյն որ Պաւետ և նոյն որ Պահակ այլև եղև կՀ՚ղկս տեր Փիլիպպոս. ամն քսանևերկու. ևկէս՝ի սորին առաջներորդում ամում մեռաւ. Պաւետ յամսեանն օգոստոսի.
Յովհաննու. Պ՚ըձդ. կՀ՚ղկս. տեր յակոբ Ջուղեցի. որ կայ այժմ յաւուրս մեր. և վարէ զիշխանութեն կՀ՚ղկսութե.

Ի՚սդ՚ի հազար և քառասուն և երկու թուին եղեալ կաթՀ՚ղկսունքն, որքեն դաւիթ և

մելքիսեթ. այս դաւիթ և մելքիսեթ կա
թուղիկոսունքս են. զորս ՚ի պատմագրիս
սկիզբն գրեալեմք. թէ առաքեցին առ սրա
պետն վարդապետան գալ և լինիլ կաթուղիկոս.
որոց եկեալ եղև կաթուղիկոս սրբոյ |՝ջմիած
նի ՚ի հազարդ և յիսունևերկու թուականին
մերում, և ՚ի հազարդ և յիսունևերեքդ թուին
սրապիոնս գարձաւ և գնաց յամիթ. և ՚ի հա
զարդ և յիսունևհինգ թուին. և յապրիլի
քսանևերեքին վախճանեցաւ։ |՝չև յետ գնա
լոյ սրապիոնիս զիշխանութիւնն կիրակոսիթ
նոյն դաւիթն և նոյն մելքիսեթն ունէին՝ և
վարէին. բայց նախանձ և գրգռութիւն և հա
կառակութիւն ոչ սակաւ անկաւ իմիջ դաւթի
և մելքիսեթի վն կիրակոսականի իշխանութիւն.
վնորոյ մելքիսեթն եմոռտ՚ի ներքոյ ծանր գա
լաւ և իբացեհան զդաւիթն՝ և ինքն մի
այն վարէր զկիրակոսութիւնն. և յապագս ծանրու
թիւ զաբաւին՝ զոր ոչ կարաց վճարել՝ ետ զկա
թուղիկոսութիւնն մելքիսեթն իւր եղբօրորդի սա
հակին. և ինքն փախեաւ յաշխարհն ( )սման
ցւոց և գնաց ՚ի լոմ՝ և անդ վախճանեցաւ։ և
զիշխանութիւն կիրակոսութենն վարէր սահակ
կիրակոն. և վն ծանրութիւն զաբաւին. զոր ոչ կա
րաց վճարել. նաեւս փախեաւ յաշխարհն ( )ա
մանցւոց։ ՚Ետ փախստեան սրբին ՅՀ ազգն
Հայոց արեւելականք և արեւմտականք միաբա
նեցան և արարին ղմնծէս վրդովման կիրակոս սրբոյ
|՝ջմիածնի ՚ի մերում Թուականիս հազար և
եօթանասունևեւթին՝ յունվարի տասնևերեք
ին. և ՚ի հազար և ութսունևմեկ Թուին. ՚ի
մայիսի ամսոյ տասնևչորսին վախճանեցաւ։ և
՚ի հազար և ութսունևերկու Թուին՝ և յուն
վարի տասնևերեքին զվիրկնպոս վրդովման օրհ
նեցին

նեցին կԹ՚ղկս սրբոց | ՚ջմիածնի. որ վարեաց սա զնչխանուԹի կԹ՚ղկսուԹե՚ի ժամանակս իւր Հոխ և փառաւոր. մինչ՚ի ժամանել Թուղ կանին Վերոյ՚ի հազար և Տարիւրևչորս ամն. և ՚ի նմին ամի, ՚ի մարտի քսանևհնգին վախճա նեցաւ սա: | Յս զինի սորա յաջորդեաց զաԹո կԹ՚ղկսուԹեն ջուղեցի յակոբ վրդպան. քան զի ՚ի հազար և Տարիւրևչորս Թուղականին. և յապրիլի ամսոյ ուԹն օրհնեցին զյակոբ վրդպան կԹ՚ղկս սրբոց | ՚ջմիածնի: և այժմ սա վարէ զնչխանուԹի կԹ՚ղկսուԹե՚ն մինչեւց այսօր, որե ԹուղականԹ մեր հազար և Տարիւրևտասնև մեկ՚ յուլիսի ամսոյ չորս. որև Տայցեմք՚ի տեառնէ զնե երկարամեք պահեսցէ զսա յուրախուԹիե սրտից մերոց և՚ի փառս անուղան իւրոյ. ամէն:

կարգ վարդապետաց. սկսեալ՚ի գրչէ մեԹոդեայ գաւազանակրէն որ ի՚ջմիածնայ գաւազանաւն:

Ա Բ:

ՌԱՒ ԵՒ ՈՒՂՂԱՐԱՆՆ Ա՚Ր

դապետն մեԹոդիա որ մականուղեամբ գոչ կոչի. նորին աշակերտ յովաննէս որ է վանական: նորին աշակերտ վարդան: նորին աշակերտ նեռսէս: նորին աշակերտ եսայի, որէ՚ն նիչ գաւազանէ: նորին աշակերտ յօհան որոտ նեցին: նորին աշակերտ գրիգոր տաԹևացին: նորին աշակերտ դանիէլ Ձգնաւոր: նորին աշակերտ յօհաննէս Համշէնցին: նորին աշակերտ Թորոս: նորին աշակերտ գրիգոր տարօնացի: նորին աշակերտ յովաննէս որ մականուղն չիրաք ասի: նորին աշակերտ դուկաս կեղեցի: նորին աշակերտ սրապիոն ուրհայեցի: որ եղև կԹ՚ղկս սրբոց | ՚ջմիածնի: նորին աշակերտ գրիգոր կեսարացի: նորին աշակերտ մօսէս սիւ-

նեցի. որ եղև կթիլն սրբոյ Հոգւոյն Ջմիածնի. և նո
րոգող նմին: Նորին աշակերտ փիլիպպոս կա
թուղիկոս սրբոյ Հոգւոյն Ջմիածնի: Նորին աշակերտ
անարժան և մեղապարտ գրիչս առաքեալ: և
իմ աշակերտ մանուէլեցի վարդան:

Ա յլև կարգ վարդապետաց.

Կոչեցեալ են կարգ վրդովմունս մերոց ոչ առաջ
նոցն այլ վերջնոցն: Նախ գրիգոր տաթևա
ցին: և նորին աշակերտն դանիէլ: Նորին յովան
նէս համշէնցին: Նորին գրիգոր կարճիշեցի. որ
մականուն էր թան ասի: և միւս աշակերտն
Թորոս վրդովմն: Ասէ էորթանի աշակերտն
ներսէս. որ մատաղն ասի: Նորին ներսէս բա
ղիշեցին: Նորին ներսէս ամկեցին: Նորին աշա
կերտք երկու. յօհաննէս ոստանցին՝ ի գեղջէն
վառնուշատայ. և ազարիա՝ ի Կայոց մեծ այ
՝ի գեղջէն շահկերտայ, որ է մերձ քաղաքին
նախչուանու: Ասէ աշակերտքն յօհաննէս ո
ստանցուն սիմէօն ապարանցին, և բարսեղ
գաւառացին. սիմէոնի աշակերտն կարապետ կա
ղօն: և նորին միւս փոքր սիմէօն Ճգնազեացին
և բարսղի աշակերտքն. բուժիկ յօհաննէս
բաղիշեցին. և այլք բազումք: և յովանիսիոս
աշակերտ խաչատուր բաղիշեցին: և այլ արեւ
լեանքս ամէն՝ ի էորթանէն սերեցան:

Յարձեալ նոր սկսայց՝ ի յովաննէ համշէն
ցւոյն. նորին միւս աշակերտն Թորոս, որ՝ ի վե
րոյ ասացաւ: Թորոսի աշակերտ գրիգոր տա
ղօնեցին. նորին յովանէս շիրաքն. նորին ղու
կաս. որ էր՝ ի խորձուռնեաց գաւառէն, որ է
կեղի: նորին պետրոս կարկոյեցին: և արապիոն
ուրհայեցին՝ որ եղև կթիլն սրբոյ աթոռոյն
Ջմիածնի տարի մի և վեց ամիս. և փոխե

ցաւ

ցաւ առ Քրիստոս. Յայնժամ նորին աշակերտքն բար
սեղ. որ ե՞ի սասնոյ ի նմին գաւառին ի գեղ
ջին որ ասի Մարման. և յոյսն փ հղուեցին. և ես
նուաստս կարապետ քանի սպասաւորը բաղխե
ցի ի գեղջին փարխնդոյ. զորս լուաք ի պատմա
գրացս. և զոր աչօք մերովք տեսաք. զի չէին
ինչ պակաս յառաջնոց վրդովեցան ուսմամբ
և գործովք այլևս գերագոյն.

Թէ ի որոյ պատճառի ձեռայազան քրիստոնեայս հանին
ի քաղաքամիջէն Սպահանու. և առաքեալ յերդ քա
ղաքին յայնկոյս գետոյն բնակեցուցին.

ԼԶ.

ՅՈՒՄՆԱԿԱՆ ԹՈՒԳՈՒՄՈ

բուղթ երկրորդ շահաբասին. որ ուներ զգահոյս Թագուբուղթ իւրոյ ի մեծահան դես քաղաքն ասպահան.

Եւ եղև այս շահաբաս Թագրիա ելանել ի քա ղաքէն ասպահանու ամենիւք զօրօքն իւրով և գնալ ի քաղաքն զաղբին. և կարգեաց զվերա կացուս և զիշխանս զոմանս յերևելի արանցիվք քաղաքին ասպահանու զի հովուեացեն զքա ղաքն ըստ պայմանի քաղաքականաց կարգաց. Եւ ընդ ազգաց պատուհասանացն. առաւել և կարև որ քան զամենեսին զայս պատուհասեալ հրամայ եաց նոցա. զի արգելուն և խափանուն արասցեն գինւոյ. զի ընաւ մի երևեսցի ի քաղաքին գինի. մի ընաւ ոք չմշեսցէ զխաղող և արասցէ զգինի. և մի ոք վաճառեսցէ զգինի. և միոք արբցէ զգի նի. և ընաւ մի երևեսցի նշան կամ հոտ գինւոյ. ոչ առ ուամիկս և ոչ առ իշխանս. կամ սպասյա զօրս հեծելոց. և թէ առ ոք գտցի թէ առ վա ճառօղս և թէ առ գնօղս. խրատեսցեն զպին պնսիան տուգանաւ. և հատցեն զունչսն և զա կանջսն.

կանջան. և թէ յետ յանդգամուն թէս գտցեն յաշխատեալ զայնպիսին գլխովին սպանցեն. զորովայնն պատառեալով՝ և զգլուխն կտրելով. և այլևս ազգի ազգի տեսակս տանջանաց իմն ածելով։ քան զամ քան զայս առաւել կարելոր պատուհասեալ շահին Իւրոց կարգեալ քաղաքապետացն. և ինքն երթալ յասպահանու գնաց ՚ի զաղքին։

Ա՛յետ ամսոց ինչ անցանելոյ եպարքոսի թաւրէզին. զոր ինքեանք Հոխմալդօլվաթ անուանեն. որում անուննէր մահմատբէկ. եր ՚ի զաղքին քաղաքին ՚ի սպասու թագուհին. հարցանէր յեկողացն յասպահանայ վասն որպիսու թէ քաղաքին. և վ՚ն պէսպիսեաց ընչից երաց՝ և մանաւանդ վ՚ն գինւոյ։ և քանիցս որ Հարց՚ի սմանէ և ՚ինմանէ. ամենեքեան միաբեր ասացին թէ ոչ հաստատեցաւ արգելուցին գինւոյ զի հանապազ շրջին արբեալք արբ գինւով ՚ի հրապարակս և ՚ի փողոցս և յամէն տեղիս։ Ապա Հոխմալդօլվաթն յոյժ հոգալով հարցանէր՚ի սմանէ և ՚ինմանէ. թէ ընդ երբ ոչ հաստատի արգելուցին գինւոյ ՚ի յասպահան քաղաքի. և եթէ որք ըստ իւրում կարծեացն առնէր զպատասխանին։ Ապա ոմանք՝ որք զոխս ունէին ընդ ասպահանայ քաղաքի տարուղին, զի՞ասն իմն բարդեալով ասացին. թէ գուցէ տարուղէն թագուլ տայ վ՚ն շահու իւրոյ՝ որպէս զի ինքն կալեալ զվաճառօղն և զգնօղն տուգանեսցէ. և զկաշառս առցէ. և յոլով դանձս շահեսցի ՚ի նոցանէ։

Ապա Հոխմալդօլվաթն զայս բանս ընդ այլոց ևս բանից, զոր լուեալ եր ՚ի պատմողաց ծանոյց Թագուհին. և իմէջ զրուցացն Թագուհին և Հոխմալդօլվաթն, որ ընդ միմեանս. ասաց Հոխմալդօլվաթն

դօլմաթն ընդ Թէոդորին. եթէ հրամայեսցէ արքայ. զոմն հաւատարիմ ի ծառայից Թէոդորին առաքեսցուք ի քաղաքն ասպահան. զի վերատին մունեդիկ բարձու աղաղակաւ շրջեցուսցէ ի քաղաքին՝ և արասցէ զարգելուցմն դինուոյ. և ինքն անդէն կացեալ ծածկապէս զննեալ դիտեսցէ թէ ստոյգք են բանքն. որք վե տարուղին ասացան։ և առ այս բան հաւանեալ Թէոդորին հրամայեաց ի հոտիմաղօլմաթին՝ թէ արասցես ըստ ասացելումդ։ Իսկ ի հոտիմաղօլմաթն ընտրեաց ի թագաւորա կանաց ծառայից զոմն յառաջակայից ազա սաւորաց Թագաւորին՝ այր զգաստ և փոյթ ի գործս իւր ի տիս երիտասարդութեն՝ որոյ անունն էր նաջաֆղուլիբէկ. և պատուիրեաց նմա գնալ ի քաղաքն ասպահան՝ զի վերատին արգելուցմն արասցէ գինուոյ՝ ոչ զի բնաւ մի երև եսցի գինի ի քաղաքն ասպահան. այլև ծածկաբար քննեալ տեղեկացն ամենից բանից որք վե տարուղին ասացան։

Իսկ նաջաֆղուլիբէկն պատուիրանաւ ի հոտիմաղօլմաթին փքացելովք մտաք և գոռոզացելով սրտիւ երթեալ ի զազբինոս և եկեալ ի մուտ յասպահան քաղաք. և առաստկաւ տագնապաւ և բազմաւ սպառնալեաւ՝ և ահարկուաւ բանիւ զարհուրեցուցանելով զամենեսեան զարգելուցմն արար դինուոյն։ և ի հան յայմ հրա պարակս մունեդիկ, որ ի քառչի, որք երթեալք քարոզեցին բարձու աղաղակաւ թէ հրամայեաւ Թէոդորին արգելեալ է գինին. և առ ոչ և գոցի թէչնամի ի Թէոդորին և մահապարտ. ան պատճառ զայնպիսին սպանանեն։ Այլև ինքն նաջաֆղուլիբէկն պատրաստեաց զարս բա զումս պատուիրեալ նոցին զգնաբար գործս ցուցեալ

ցեալ ինչ առաքեաց յամէն տեղիս քաղաքին, և
ուր և կարծիս ունէին լինիլ գինւոյ. զի արքն
այնոքիկ անդ յակնհուս կացեալ զցայգ և զցե-
րեկ զնեալ դիտեացեն զամ երթևեկս. և
այսպէս առնելով յոլովից արբեալոց արանց արար
զնուրատս. տուգանելով և զոչնչս և զականջս
և զձեռս և զոտս հատանելով. սակայն և այնու
ևս ոչ կարաց խափանումն առնել գինւոյ. Այլ
մն բազմից և զանազանից հնարագործուքեց
'ի վարանս խորհրդոց մտանէր. նաև հարցա
նէր 'ի սմանէ և 'ի նմանէ թէ ոչ պարտի լինիլ
կառարումն գործոյն.

Հայեալ վայրի ոմանք երևելիք արք 'ի թագւոյ
ծառայիցն, որք նախաճանօթք էին այս նա
զաֆղուլիքեկիս. յաւուր միում հրաւիրեցին
զնա 'ի տունս իւրոյ 'ի պատիւ սիրոյ աղագա-
այլև երևելիք արք բազումք կային յայնմ խրա
խութեն. Ընդ որս էր և իշխան ոմն՝ որ էր գրա
պանթագրականաց գրեանց. զի ամէն գրեանք
տան թագւոյն նմա յանձնեալք զի պահեսցէ. ում
և պիտոյսցի տացէ և առցէ. և իմիք հանդի-
սին այնմիկ ընդ բազմաց խօսիցն եկեալ խառ
նեցաւ և զրոյց գինւոյն. որոյ վն բանս հարցո
զականս առաջարկեալ նաջաֆղուլիքեկս թէ
զարմանամ զի ընդէր ոչ հաստատի արգելումն
գինւոյ. զոր այսքան հրամայէ թագւորն. և մեք
ևս զայսքան չարչարանս և զպատիժս իվերայ
ածեմք. և տակաւին ոչ կարեմք խափանումն
առնել գինւոյ. և նատեալ արքն ամ ոք ըստ
իւրոց կարծեացն խօսէր և առնէր զպատաս
խանի.

Ասէ գրապան իշխանն արար զպատասխանի
նաջաֆղուլիքեկին՝ թէ 'ի զուր է աշխատան
քըն ձեր. և ոչ հաստատի արգելումն գինւոյդ.
զի

զի պատճառք բազումք գոն. և մանաւանդ այս՝ զի ամ ազգ իմիասին խառն՝ի խուռն ընդ միմեանս բնակեալ են. մահմետականք, որք ոչ ըմպեն զգինի. և այլեւս ազգք, որք ըմպեն զգինի՝ այսինքն Փռանկք՝ Հայք՝ և Ջ հուտք: Ա. ըդ՝ դուք եթէ ըմբռնեք զոմն, որ ունի ընդ ինքեան զգինի. և՛ի հարցանել ձեր թէ ուա տի բերես՝ և ուր տանիս. նա պատճառէ յայն ոմն հայոց տանէ յայն ոմն հայոց տուն տանիմ: յայնժամ խափանի հրամանն ձեր՝ և արգելուին գինւոյ. այլև ամբն արք մահմետականք որոց և յօժարի կամքն զգինի ըմպելոյ՝ մնանէ՛ի տունս նոյ և ըմպէ զգինի. նաև՛ի նոցունց գնէ յոլովիւ գնով՝ և տանի յայլ ուր և ըմպէ. և այս ամ պատճառ է խառնիխուռն բնակիլն ազգացդ: Ա. ըդ եթէ հաւաստեաւ կամիցի թագաւորն զի վճռասցի գինըմպութի՛ի քաղաքէս. բաժանեալ՝ որոշեսցէ զազգս զայսոսիկ՛ի միմեանց. զմահմետականն անխառն յայլոց ազգաց բնակեցուսցէ՛ի քաղաքամիջի աստ. և զայլ միւս ազգան զհայս և զՋհուտս հանեալ՛ի քաղաքէն տարեալ յեզր քաղաքին՛ի պատշաճաւոր տեղիս բնակեցուսցէ. և իւրաքանչիւրոց ազգաց ըստ իւրում պատշաճին զկարգս և զսահմանս կարգեսցէ՝ և նոցին զվերակացուս կարգեսցէ. ապա յայնժամ զորինչ և հրամայեսցէ թագաւորն և իշխանքն իւր անխափան կատարի ամ:

Իսկ զբանս այս՝ զոր խօսեցաւ գրապան իշխանն, Հաճոյ թուեցաւ բազմականացն ամենեցուն. և ևս նաև՝ զի զուարճացեալ էին. զորս ամ փոփոխել պարսուրեաց՛ի պահարանս մտացն իւրոց. և խորհէր թէ՛ի պատշաճի ժամու ծանուցից ես Տիմաղօլվաթին. բայց ինքն բազմաւ հոգւաբարձութեամբ փոյթ յանձին կալեալ

Քանայը

ջանայր կատարել զՀրաման Թէոդորին և արգել լել զգինին:

Ասէ յաղագս բանին, զոր խօսեցաւ գրապան իշխանն ՚ի Հանդիսին յայն. ասացին ամենք ոչ լիւրոց մտաց յառաջարկեալ. այլ յայլոց յառաջարկութենէ. որ է այսպէս:

Ոչ ընդ ոչ սովորութիւն է Թագաւորացն ունել զիներ քինիս ՚ի տան իւրեանց ՚ի սպասաւորութիւն ինքեանց և կանանաց իւրոյ. զայս կարգս այս երկրորդ շահաբաս Թագաւոր յոյժ առաւել քաղ մացոյց. քանզի զբազում կանայս ժողովեաց յամենից աղգաց. ըստ այսմ և զբազում ներ քինիս ստացաւ իւր: և ՚ի բազմութենէ ներքին նեացն, զոմանս ՚ի նոցանէ վն ծերութեն. և զոմանս վն անհաճելութեն. և զոմանս յայլ ինչ պատճառէ հանեալ ՚ի տանէ Թագաւորին իբացարձակէին՝ գնալ յայլ ուրեք ինքեան զատ առանձին կեալ:

Ասէ այսոքիկ ներքինիքս, որք հանեալք լի նէին ՚ի տանէ Թէոդորին. եկեալ ընդ առիթ իմն ՚ի քաղաքին. ՚ի շամշապատ անուանեալ Թաղն վն այսց պատճառաց:

Ա՛խ զի այս Թաղս մերձէ տան Թէոդորին. զի եթէ ինքեանք կամեացին գնալ ՚ի տուն Թէոդորին. և թէ յընկերաց իւրեանց ՚ի տանէ Թագաւորին կամեացին գալ առ սոսա. դիւրին լինի և փոյթ վն մօտակայութեն:

Երկրորդ՝ ասէնպէս և շուկային և վաճառանոցին մօտակայ է Թաղն այն:

Երրորդ՝ և մանաւանդ վն ջրոյն, որ ՚ի բոլոր տարին անպակաս է ջուր տեղոյն այնմիկ՝ քան զի մեծ առուոյ ջուր, սակաւ ինչ վտքր քան զգետ գայ յայն Թաղն և գնայ ՚ի չարքաղն, որ է Թէոդորական այգի: և անտի գնայ ՚ի տուն Թա

գաւօրին՝ որ ամ գործ և կարիք նոցա այսօր
ջրովս կատարի՝ մարդոց և անասնոց՝ այգեստա
նաց և ծաղկոցաց՝ և այլոց գործոց։ Ա. Ըդ՝
այսոքիկ այսպէս։

Ա. յլև զայս ևս պարտէ գիտել. զի մեծ և
առաջին շահաբեան աւերօղն Հայաստանի աշ
խարհին և կործանօղն Հայոց ազգին. ի ժամա
նակին յորում զազգն Հայոց քշէր և տանէր
ի պաբակատան. ի Հայոց ազգէն բաժին մի
քրիստոնեայք զոր դաշտեցիք անուանեն.
վն լինելոյ նոցին ի դաշտ անուանեալ գիւղէն՝
որ է ի գաւառին գողթան՝ բերեալ բնակե
ցոյց յայսմ տեղւոջ ի շամշադատ կոչեցեալ
Թաղս իմ ջ մահմետականաց։ Ա. ն վն լաւութե
տեղւոյն յայլոց տեղեաց քաղաքին՝ մահմետա
կանք բազումք եկեալ ի Թաղս այս բնակեցան։
Հոյնպէս և ի Թ ռիվ տանէն եկեալ ներքինիքն,
եկեալ աստէն բնակեցան։ Ա. յսմենից տե
ղեաց աստի և անտի անդր ժողովելոյ մարդ
կան. ոչ բաւէր տեղին տանիլ զամենին. այլ
զնեղութիս յոլովս կրէին վ տեղւոյ։ վ որոյ
միաբանեալ միւս մահմետականացն ընդ ներքի
նեաց Թ ռիվ՝ սկսան հարստահարել զդաշտե
ցի քրիստոնեայսն զնոս ի տե
ղւոջէն. ոչ զի ինքեանց ընդարձակութե լինի։
Ա. յսմանէ պատճառէ զբազում բանս ան
բաստանութե սակին նոքա Հայոցն դաշտե
ցւոց՝ զորս ի զուր՝ և զորս իրաւ։

Ա. ն քանզի հրամանն Թ ռիվ վն արգելման գի
նոյ էր. և այժմ ևս Պարսիկք յայնմանէ կող
մանէ սկսան զամբաստանութե առնել զքրիս
տոնէից. եթէ նոքա գինարբու ազգք են և հա
նապազ գինեաւ պղծեն զջուրն. զի յորժամ
զհաղորդն ձմրեն զքաղցուն գինի առնեն և

զինչեուն վաքեն 'ի ջուրն՝ որով պղծի ջուրն։ և յորժամ քաչեն զարաղ, զնեացեալ մրուրն վաքեն 'ի ջուրն՝ որով պղծի ջուրն։ և յորժամ կամին լուանալ զկարաս գինւոյն, բերեալ դնեն իմջ առուքին մի կամ երկու օր 'ի քրջոց։ և ապա լուանան։ և լուացուածք ջուրցն դարձեալ թափի յառուն իմջ ջրոյն՝ որով պղծի ջուրն։

Ա.րդ՝ զայսպիսի ամբաստանուքե բանս՝ և զայն բանն ևս՝ զոր գրապան իշխանն ասաց նաջաքղուլիքե կին՝ և զայլ բազում բանս զոր 'ի զուր և զորս իրաւ ասաց 'ի չամչապատ թաղն եկող և առեն բնակող ներքինիքն ասացեալ են գրապան իշխանին։ զոր յայնմ ժամու գրապանն ասաց նաջաքղուլիքե կին։

Այս յորժամ շահն և եհտիմադօղվաքն դարձան 'ի զազբինու և եկին յասպահան։ հարցուցին արարին վ'ս գինւոյ արգելման՝ կամ տարեցաւ թե ոչ։ յայնժամ նաջաքղուլիքե կին վշտագնեցեալով արտիւ ասաց։ Թե որքան ու նեպաք զկար՝ ջանացաք՝ և ոչ եղև խափանումն գին ըմպուն թե։ և 'ի բազում վարանս խորհրդոյ մտայոյզ լինելը եհտիմադօղվաքն սակս ար գելման գինւոյ։ քանզի ըստ օրինաց իւրեանց և ըստ առասպելաբանից դրեանց իւրոյ անքե հ մարին զգինին և ինքեանց մեղք զըմպելն նորին

Յետ նաջաքղուլիքե կին 'ի գիպօղ ժամու զգրապան իշխանի բանն խօսեցաւ առաջի եհ տիմադօղվաքին։ և բանն հաճոյ թուեցաւ նմա՝ և այլոց ևս բազմականաց։ և եհտիմադօղ վաքն 'ի պատշաճի ժամու զխօսեցեալ բանն գրապան իշխանին խօսեցաւ առաջի թագաւորին։ Ել միայն 'ի միում առուր։ այլ յամի դիպօղ ժամու եհտիմադօղվաքն և այլ քանի խարբքն՝ որք խօսօղք են առաջի շահին հանապազ

այնու

այնու կերպիւ խօսէին առաջի Թագաւորին, զի էր Տիմոթէոս ևայլ նախարարք զբա զում փոյթ ունէին Տանելոյ զքրիստոնէայն 'ի քաղաքամիջէն: և այնքան խօսեցան մինչև Տաւանեցուցին զկամս Թագրին. որ գրով զՀրաման արար. Թէ ովքը գինարբուս ազգք են եւ լեալք բաժանեսցին 'ի մահմետականաց. և գնացեալ յեզը քաղաքին որիշ բնակեսցին:

Եւ ընդունելոյ զայս Հրաման 'ի Թագրէն էՏիմոթէոս. կոչեաց զդաշտեցիսն առաջի իւր, և ծանոյց նոցա զՀրաման Թագրին. և Հրաժայեաց նոցա ելանել 'ի քաղաքամիջէն և գնալ յեզը քաղաքին. և Թէպետ նոքա դժուարին էր ելանել 'ի բնակութենէ իւրեանց՝ յա զագս որոյ գնացին 'ի դրունս մեծամեծաց և յոլով աղաչեցին՝ զի գուցէ մնայցեն 'ի տեղիս իւրեանց՝ և ոչքը լուաւ բանից նոցա. զի իշխանքն՝ որք էին մահմետականք՝ ամենեցուն կամք և դիտաւորութիւնք միաբան էին առ 'ի Հանել զնոսա: Եւդ այսպիսեաւ կերպիւ. եթէ 'ի Հրամանէ Թագրին. եթէ 'ի բռնութենէ իշխանացն. եթէ 'ի Տարաստահարութենէ մերձակայ մահմետականացն. անձար մնացին դաշտեցի Հայքն էլին 'ի տանց և 'ի բնակութենէ իւրեանց. և գնացեալ ոմանք 'ի Ջուղայ. և ոմանք 'ի գաւառապատ զտուն վարձեցին. և անդէն Հովանաւորեցան ընչիւք և ընտանեօք իւրեանց:

Իբրև եղև որ զդաշտեցի ժողովուրդսն իբաց Հանին մահմետականքն՝ այնու Հետև սկսան զմիւս այլ ժողովուրդս Հայոց Հանել 'ի քաղաքէն: Այս էին առաջ յազգէն Հայոց ժողովածու ժողովուրդք. որք յիւրաքանչիւր ոստս աշխարհաց վտարանդիք եղեալէին և եկեալք առաջատականի աշխարհի բնակեալք.

որք էին 'ի Համադան՝ 'ի գազկոյ՝ 'ի բաղնեցոյ՝ 'ի մշոյ՝ և 'ի բերկրոյ՝ յարձնոյ՝ 'ի վանայ. յարծկոյ՝ յերզնկոյ՝ 'ի դերջանայ՝ 'ի բաբեր գոյ՝ յարզրումայ՝ 'ի սպերոյ՝ 'ի բասենոյ՝ 'ի կաղզվանայ՝ 'ի չերակվանայ՝ յարտաւանեան մանաւորաց գաւառացն յամենեցունց՝ յալաշկերտոյ՝ 'ի մակուայ՝ 'ի խոյեայ՝ 'ի սալմաստոյ՝ յորմի՝ և այլեա իւրաքանչիւրոց աշխարհաց։ Որոց վն հրամայեաց առաջին շահաբասն զամեն ժողովել և վարել յաշխարհն Պարսից. զորս բերեալ յասպահան քաղաք. և իմն քաղաքին բնակեցուցին 'ի Թաղն որոց Թորոսկան, և շիշապանայ ասեն զանունն։ Այնոցիկ հրամայեաց նոյն մեծ շահաբասն, որ զերեւնայ քաղաքի բնական տեղացի Հայքն Հանին յերեւանայ և վարեալ տարան յասպահան քաղաք՝ և բնակեցուցին իմն քաղաքին խառնիխուռն ընդ մահմետականացն 'ի Թաղսն՝ զոր Թաղ Թիղարաջայ՝ և բազաթ կոչեն։

Այս 'ի ժամանակիս յայսմիկ 'ի Թէւրուքն այս երկրորդ շահաբասիս. յետ Հանելոյ զդաշ տեցոց ժողովուրդսն. սկսան զերեւանցւոց և զշիշապանցւոց ժողովուրդսն ևս Հանել։ քան զի կոչեաց Էհտիմադ-օվլաթն առաջի իւր զաւագն երեւանցւոց՝ որոյ անուննէր խոջայ յակոբճան ընդ այլոց ևս արանց՝ և ծանոյց նոցա զՀրաման Թէւրին. Թէ պարտիք եղանել 'ի քաղաքամիջէ տասն և գնալ յերզր քաղաքին բնակիլ։ Այս զբազում բարուրթիս խոստացաւ առնել նոցա. քանզի կարի քաղցրութիւ խօսեցաւ ընդ երեւանցւոց։ Իսկ ժողովուրդքն Հայոց Թէպետ ոմանք Հաւանեցան, այլ ոմանք ոչ Հաւանեցան. սոպռ և բիրտ ազգս Հայոց. և սկսան դժկամակ և դիմադարձ լինիլ. և

զաղաղակս և զշփոթս և զխռովուիս յարուցանել՝
որոյ կատարումն եղև ինձս ինքեանց։ քանզի
ամենեքեան իմիասին եկեալ ժողովեցան յանցս
գնացից Թէոբրին՝ և՝ ի մերձիլ առնն Թէոբրին
սկսան ամենեքեան զբողոք բառնալ առ Թէո-
որն. որոց այնպէս առնելն յոյժ դժուարին
և ծանր Թուեցաւ Թէոբրին. վասնոյ ցասեաւ
զայրացմամբ Թէոբրն իվերայ ժողովրդեանն
Հայոց։ և՝ ի պատճառէս յայմանէ որ ցասեաւ
Թէոբրն իվեր Հայոց քաջալերու Թէ ընկալեալ
և զօրացեալ առիւծացան այլազգիքն իվերայ
Հայոց. և սկսան բռնութիւք վարել զնա. քան
զի կարգեաց Հոխմալդօլվաթն զիշխանս Հան
դերձ զօրականաք իվեր ժողովրդեանն Հայոց
զի միւս տացեն նմ զներուճն ժամանակի՝ որ օր
աւուր կամաւր ելանիցեն. այլ փու թանակի ա-
ռանց ներելոյ ժամանակի ուժգին բռնու Թէ
հանցեն՝ ի քաղաքամիջէն։

Եւ յայսմ վայրի անձար մնացին ժողո
վուրդքն Հայոց զի յամենից կողմանց հատաւ
տեղի յուսոյ և ապաստանի նմ Թէ՝ ի Թէոբրէն
և Թէ յիշխանացն. զի զամենեսեան ցասուցին
իվեր ինքեանց. և նոցին իվեր կարգեալ իշխանքն
և զօրականքն յոյժ նեղու Թէ սաիպէ ին զնոսա
ելանել՝ ի քաղաքէն։ Ընդ յորժամ յաձախեցաւ
բիրն իվեր գլխոցն Հայոց՝ ապա Թողին զբնա
կան գոռոզու Թիւն իւրեանց՝ զոր՝ ի բնէ բնա-
որեալ ունէին յինքեանս. և զլսելս և զգօնու
Թիս յինքեանս բերեալ սկսան յողոք անկանիլ
առ իշխանսն. քանզի գրեցին զարզայ՝ և հատու
ցին՝ ի ձեռն ՀոխմալԹօլվաթ ին՝ ոչ զի միւս
նեղեսցեն զինքեանս. այլ զներուճն և զժամա
նակ տացեն՝ զի կամաւր ելանիցեն և այսմ բանի
հաւանեցաւ Հոխմալդօլվաթն և հրամայեաց

այնպես լինիլ. և ապա ՚ի բացկացին ՚ի նոցանէ հանօղք զօրականքն։

Օ կնի այսոցիկ շահն և ե հոխմալդօլվաթն և այլք նախարարքն խօրհուրդ արարեալ հա ձեցան տալ նոցա զտեղիս բնակուելոյ գետոյն մերձ առ ջուղայեցւոց։ Իսկ նոքա տուեալք քաղաքին ասպահանու այնպես է. զի մեծ գետն, որդայ և մտանէ ՚ի քաղաքն ասպահա նու՝ յարևմտից գայ, և գնայ ՚ի կողմն արևելից, իսկ քաղաքն և ամբն մահմետականքն և տուն թիգրին, և վաճառանոցքն. և այլ ամ ինչ և իցէ՝ որ առ քաղաք վերաբերի՝ սոքա ամենեքեան ՚ի հիւսիսային կողմն գետոյն են։ Իսկ ջուղայե ցիք ՚ի հարաւային կողմն յայնկոյս գետոյն են տեղաւորեալք զատ և ուրոյն յայլոց ազգաց. և այժմ զտեղին՝ զոր կամեցան տալ այսմ ՚ի քա ղաքէ հանեալ ժողովրդեանս այլոճի մերձ ջու ղայեցւոց հաձեցան տալ. մերձ և հուսպ և կից ջուղայեցւոց առ եզերբ գետոյն։ և այսմ խոր հրդոյ ամբն հաւանեցան՝ թիգրն և իշխանքն և Հայոց ժողովուրդքն. և այլք ամենեքեան որք լուան։ Իսկ ապա հրամանաւ թիգրին և հոխմալդօլվաթն առաքեաց զարս երկրաչափս՝ որ զնդանակեալ տեղին չափեցին և եռուն ժողովրդեանն. և ժողովուրդքն բաժանե ցին յինքեանս իւրաքանչիւրոց ըստ իւրում սա կի։ և սկսան շինել զտունս և զտեղիս բնակու թե ինքեանց՝ եթէ երևանցիք՝ եթէ գաղ տեցիք. եթէ միւս այլ խառնիճաղանճ ժո ղովեալ ժողովուրդքն. ամենեքեան խմիսին յայսմ տեղւոջ զետեղեալ բնակեցան։ Իսկ պատճառ հանեալ զայ քրիստոնէ իցն ՚ի քաղաքէն ջէն ասպահանու՝ արքունի գինւոյ եղև. ըստ այսմ օրինակի ոմն և պատմեցաք։

Այլ

Այլ ժողովուրդքն քրիստոնէից զառա
ջինն ի հանելն զինքեանս ի քաղաքէն դժուա
րին. զի ծանր թուէր ինքեանց ելանելն ի
բնակութենց իւրեանց. բայց այժմ յոյժ դիւ
րաբերք են և գոհանան զԱ.Յ. զի խնամոր
կութքն Ա.Յ եղեալ կատարեցաւ այս գործս
իվերայ քրիստոնէից։ և է գոհանալն քրիստո
նէից մի բազմաց պատճառաց՝ Այս զի անդէն
իմէջ քաղաքին քրիստոնեայքն և մահմետա
կանքն խառնի խուռն ընդ միմեանս բնակեալք
էին. և ոմանք ոմանք ի Թերահաւատ արանց
քրիստոնէից հանապազօր տեսանելով զդիւր
և զվայրապար և զմարմնապաշտ օրէնս մահմե
տականաց՝ և միշտ զբարոյս և զպատմութիւնս
օրինաց նոցա լսելով Թերանային ի քրիստոնէա
կանաց հաւատոցս. մինչև խոպան վերջացեալ
դառնային ի քրիստոնէութէ ի կրօնս մահմե
տականս՝ և լինէին մահմետականք։ Յերկրորդ՝
եթէ ուստերք քրիստոնէից հաճէին դուս
րաց մահմետականաց՝ կամ թէ ուստերք մահ
մետականաց հաճէին դուսերաց քրիստոնէից՝
այնքան ի ծածուկ և ի գաղտնի հնարէին
և խօսէին մահմետականքն ընդ քրիստոնէից
ուստերացն և դուսերացն մինչ ղի ղկամն նոցա և
զյօժարութէն ինքեանց հաւանեցուցեալ դար
ձուցանէին ի կրօնս մահմետի. և զայսպիսիս
բազումս տեսաք մերով աչօք, որք գնացեալ
անկան ի տունս մահմետականաց. և թէպէտ
զբազումս քանային քրիստոնեայք հանել զնո
անտի ոչ լինէր՝ այլ ուրանային։ Յերրորդ՝ զի
անդէն ի քաղաքամէջին տեղիք քրիստոնէից
նեղ էր և անձուկ՝ և սակաւաջուր, որմէ ջրոյ
սղութիւնս յոլովս կրէին. և ասէն ի նորուս
տեղւոջ ընակեալն զտեղի լայն և ընդարձակ.

յորում զառնն մեծաձախս և զվայելուչսլայն և ընդարձակ զանազանիւք յօրինուածովք, վերամբարձուք յարկօք՝ և ամարանոք հովանոցօք՝ որոց առաջի տեղիք զբօսանաց՝ պարտէզք՝ և ծաղիկք՝ և ծառք մրգաբերք։ Յորժոմդ՝ ղի անջատեալ տրտնջեցան յօձաբարոյ ազգէն մահմետականաց. որ հանապազօր խոցաւեալ նենգէին և ազդուհէին զքրիստոնեայսն. և այժմ ամբն քրիստոնեայք՝ ի միում տեղւոջ գումարեալ կան և աղաչեալ զԳՀանան զՏէր։ Յորում փառք յաւիտեան յաւիտենից ամէն։

Վ.Իտելի է՝ զի յորժամ զակիզբն տարին՝ի հանել զքրիստոնեայն՝ի քաղաքէն։ Թուական կանն մեր էր հազար և հարիւրևչորս՝ յորժամ հանին զդաշտեցիսն։ և՝ի հազար և հարիւրև հինգ թուին հանին զերևանցիսն։ և այժմ որ զպատմութիւս գրեցաք՝ է թուականն մեր հազար և հարիւրևութն. որք եղեն՝ի քաղաքամէջն և ժողովեցան՝ի նոր տեղին ուր չի նեցին զյարկ բնակութե. և ոչ ինոց՝ի քաղաքին՝ի ժողովրդենէն քրիստոնէից. այլ ամբն ժողովեցան՝ի նոր տուճեալ տեղին։

Ա. յլևս պատմութե զսա յեղանակի անցելոց պատմութեց։ զի ոչ յորով տեղիս պատմեալ եմք մեծ և առաջին չահաբեռն. ոչ թէ երկիցս և երիցս վարեաց զաղգս Հայոց յաթպատականէ աշխարհէ՝ի պարսկաստան. այլ յորովհետև՝ այսպէս և այժմ։ Զ.ի յորժամ էր թուականն մեր հազար և վաթսունևեօթն. միւսանգամ հրամայեաց վերոյ ասացեալ թագաւորն առաջին չահաբաս վերստին Հայոց աթաթպատականէ առնել զամն յաթրպատականէ աշխարհէն և վարել յաշխարհն Պարսից։

Որպ

Ոչ հրամանէ եղեալ գնացին նորին եւ խանդըն բազմաք զօրօք ՚ի քաղաքն երեւան եւ ՚ի գաւառս նր, ՚ի դանձայ եւ ՚ի գաւառս նր, ՚ի Թաւրէզ եւ ՚ի գաւառս նր յարտաւել եւ ՚ի գաւառս նր, եւ սկսան զքննուԹիւն առնել իւրաքանչիւրոյ՝ ԹԷ որոք ունէ բնիկ բնական ՚ի հարց եւ ՚ի հաւուց տեղական, եւ որոք ոչ, այլ յայլմէ աշխարհէ եկամուտ եւ ժողովածոյ։ զբնիկսն Թողին, եւ զեկամտացն ամփոփն զանուանանն գրեցին ՚ի քարտիսի, եւ կացուցին իւրաքանչիւր յաղգէն Հայոց պետս եւ վերակացուս՝ եւ անուանեցին զնա մելիք. եւնոցա յանձնեալ աւանդեցին զամն ժողովուրդսն, զի ԹԷ որ պակասեսցի ՚ի գրեցելոց ժողովրդոցն փախեալ տեառնէ կամ այլով կերպիւ, նորա գտեալ ածցեն ՚ի գումարս ժողովրդոցն։ եւ ԹԷ ոչ գտցեն ինքեանք լիցին պարտաւորք ԹԷ՚ւրին, եւ որ ժանիս սպանանիցէ։ Ա՚րդ՝ այսպիսեաւ օրինս կաւ զամն Հանին ՚ի բնակեալ տեղեացն եւ վաբեալ տարան ՚ի պարսկաստան։

Ա՚ւ բաժանեալ տրտնջեցին ՚ի նոցունց զբազաւորն արուեստաւորսն զամն, եւ տարան ՚ի քաղաքն առպահան վասն արուեստին, որ պիտոյ նայր անդ ՚ի գործս շինուԹեց տան ԹԷ՚ւրին, եւ համօրէն ազգին Պարսից։ եւ անդ յաստատ Հան բնակեցուցին։

Ա՚ւ զայրն զամն վարեցին եւ տարան ՚ի քաղաքն Փահրապատ, եւ անդէն զոմանս ՚ի քաղաքին, եւ զոմանս ՚ի գեղերոյն բնակեցուցին։ որք ոչ Ճնացին, եւ ոչ աՃեցան, այլ օր աւուր պակասեալ եւ վատանեալ սպառեցան, վասն դաժանի եւ մգաւահոտոյ եւ Ճոռտակարի օդոյն, որում ոչ էին ընդ երք։ եւ ԹԷ պէտ բազումք կամեցան փախչել՝ ոչ կարացին. քանզի պատուէրն ունէին

՚ի Թագրէն Հանապարհի պահօղքն, զորս ոմն դար կոչէն, թէ որք գան և մտանեն յաշխարհն Ֆահրապատու Թողուլ՝ և որք ելանել և գնալ կամին յաշխարհէն ոչ Թողուլ։ և Թէ գտանի ցեն զոք Թաքուն գնացեալ ըմբռնեալ սպան ցեն, վնաորոյ ոչոք կարայ փախչիլ, և անդէն ճնացեալ վատնեցան մահուամբ և կոտորմամբ զի առաւել քան զտասն հազար տուն հայք՝ գնացեալ քէին։ և այժմ չորսհարիւր տուն հա զիւ Թէ ճնացեալք են։ Եւ այժմու ժամանա կիս էթէ պատահի ուժեք քրիստոնէի գործ ինչ կարևոր Հանապարհորդութեն կամ այլ ինչ իրաց, պարտի գնալ առ քաղաքապետն և խնդրել զԹուղթ հրամանի և նշանի առ ոտ դարսն զի մի արգելցեն՝ և մի դարձուցեն զնա, և քաղաքապետն նախ առնու՚ի գնացողէն փո խանակ անձին նորա զայլոք յերաշխի, և ապա տայ նմա զԹուղթ, և ապա Հանապարհորդն գնայ զՀանապարհս իւր։

Ասկ ղբարահատ արուճեատաւորսն՝ զորս բէ րեն ՚ի քաղաքն ասպահան, ՚ի հարաւային կողմն քաղաքին յայնկոյս գետոյն բնակեցու ցեն, ՚ի տեղին ուր զգաւրի ազգն էին բնակե ցուցեալ խառն ընդ նոսին բնակեցուցեն զքա րահատ Հայսն։

Եւ այժմ ՚ի Թուականիս Հայոց, հազարև հարիւրևւոթին՝ յամենեսեան մայիսի տասնևվե ցին հրամայեցաւ՚ի Թագրէն յերկրորդ շահաբա սէն, զի այս Հայոց ժողովուրդքս՝ և ընդ նոսա և ազգն գաւրի էլանիցեն յայսմանէ տեղւոջէ և գնասցեն ՚ի տեղին ուր երևանցիք՝ և շինա ցանցիք՝ և դաշտեցիք բնակեցան, սոքա և անդ բնակեսցին։ զի ամենայն այլասեռ և այլ ահաւասիկ ազգ որոշեսցին ՚ի մահմետականաց, զի

զի մահմետականք անխառն՝ի նոցունց բնակեն
լով ընդ գտանիցին, վն որոյ և ազգն Հայոց և
ազգն գաւրաց եղեալ գնացին՝ և մերձ վերոյ
ասացեալ քրիստոնէիցն բնակեցան։

Իսկ թէ որ հարցուսցի արասցէ վասն ազգին
գաւրի այս է։ Օ՚ի մեծ և առաջին շահաբանն
անվթար նենգախոհն, ոտն զազգն Հայոց յատր
պատականէ աշխարհէն վարեալ է ած՚ի Պարս
կաստան, սոյնպէս և զազգն գաւրաց արտա
սահման արարեալ յիւրեանց բնիկ աշխարհէն
՚ի քերմանայ՚ և յեզդայ՚ և՚ի շիրազայ՚ և յայլոց
տեղեաց իւրեանց և բերեալ է ած՚ յասպահան,
և նոքօք լցուցեալ շինեաց և մարդաշատ արար
զասպահան։ Իւ այս գաւրերս այսպէս եկեալ
են յասպահան և անդ բնակեալ, և այժմ զնո
ւա հանեալ յոյնմանէ տեղւոջէ տարան մերձ
Հայոց ազգին՚ի կողմն ինչ՚ և անդ բնակեցուցին։

Պատմեն վն ազգին Եբրայեցւոց բնակելոյն յասպահան
քաղաքի։ և այլոց ևս Եբրայեցի ազգին՝ որք են բնա
կեալ ընդ իշխանութիւն Թիւրքաստանին Պարսից,
Թէ վն որոյ պատճառի գաղթեցին յիւ
րեանց օրինացն՚ի կրօնս մահմետի։

Լ Գ։

Յետ Պատմելոյ զայս Պատմագիրն,

Հայոց՚ի քաղաքավերջին ասպահանու՝
սկիզբն բնարարին և զազգն Եբրայեցւոց
հանել։ Ո՚ան զի՚ի ժամանակս Թիւրքութե
այս երկրորդ շահաբասիս, և՚ի Թուրքաստանու
Թես Հայոց, հազար և հարիւրևվեց՝ յաւուր մի
ումն որ էր ուրբաթ օրն այն ընդ մերձենալ երե
կոյին՝ որ լուսանայր՚ի վաղիւն օրն շաբաթ.
նոյն էհամալդօլվսնթն՝ որոյ անունն էր մահ
մատբէկ, որ և զազգն Հայոց էհան՚ի քաղա
քամիջէն ասպահանու, և այժմ կամի զի և
զազգն

զազգն Նբրայեցւոց Հանել։ վասնորոյ պատրաս տեաց զզօրականս և առաքեաց իվ ր ազգին Նբրայեցւոց, որք են ՂՀուտ ազգն, թէ դուք ամ ազգդ Նբրայեցւոց պատրիք եղանել՝ ի քաղաքամիջէ տասն և գնալ արտաքոյ քաղաքին՝ ի մի ումն յերեքից քաղաքաց բնակիլ։ զի որովհետև ոչ էք հաւատոյն մեհմետի անօքն ազգ էք, եղէք՝ ի քաղաքէս, և արտաքոյ քաղաքիս բնա կեօջիք, քանզի այսպէս հրամայեցաւ վն ձեր՝ ի թագաւորէն։

Ա. որս զազերս արկեալ Նբրայեցւոց ասե լով. որովհետև այսպէս հրամայեցաւ վն մեր՝ ի թագաւորէն հրաման թՂ։բին իվ ր գլխոց մե րոց՝ կատարեմք անպակաս զՀրաման թագաւո րին. բայց խնդրեմք՝ ի ձէնջ զներումն յաւուրս երիս՝ զի ուստերօք և դաստերօք և ամենեւք ըն չիւք և ստացուածովք մերովք երթալ գնաս ցուք։ և մանաւանդ տեսանէք իսկ զի օրս տարա ժամեալէ։ այլև հիւանդք և ցաւագարք, ծերք և մատաղ մանկտիք յոլով գոն, որք ոչ կարեն այժմ զգիշերային գնալ, վասնորոյ խնդրեմք՝ ի ձէնջ զներումն զերիս աւուրս։

Նսակ եկեալ զօրականքն ոչ տային զԹոյլ և զներումն կերոյ մինչ՝ ի վաղուընեան օրն, այլ ստի պէին տագնապաւ և փութով երթալ յայնմ երեկոյի. քանզի այնպէս էր հրամայեալ նոյ ն ՀՀտիմալ զօրավարին, ոչ ներել և ոչ Թողացու ցանել մինչև ցաւաւօրն, այլ՝ ի նոյնում երե կոյի և՝ ի նոյնում գիշերի հասանել զնա գամին ամենեւք ընտանեօք իւրով։ և Թէ ոք մնասցէ՝ ի վաղուընեան օրն, զգանս, և զբանաս, և զտան ջանս ածցեն իվերայ այնպիսւոյ առնն, զի ոչ հնազանդեցաւ հրամանաց ՀՀտիմալզօլ վարին՝ և ոչ գնաց։

Ո այս ասաւ Տէր Յհսուսի զվաթին առ եբրայեցիսն, ոչ զի նուաստ Աբրայեցիք լուծօղք և անցաւորք գտանիցին շաբաթուն իւրեանց՝ զոր պատուիրեալք պահէին։

Եւ զօրականքն Տհսուսի զվաթին, որք եկեալէին ՚ի հանել զեբրայեցիսն ամենիւրով և հարկանելով, և սրօք և բրօք և վիրաւորելով բռնաւորիքն արտաքս վարեցին զնոսին Աբրայեցիսն յիւրաքանչիւր բնակութեց, զկոյ և զկա բռնութեամբ ցրուեցին, և զդրունսն խորտակեցին և Աբրայեցիքն զՀիչ և զկական բարձեալ աղաղակաւ լալով և ողբալով, իւրաքանչիւր որ կալեալ զՀեռանէ ուստերայ և դստերայ իւրեանց, և զանկողինս և զՀորձս բարձեալ յորն իւրեանց եկին ՚ի տանց իւրեանց ՚ի գիշերի ՚ի տարադէպ ժամու, և շրջէին ՚ի դրունս մհմետականաց ՚ի փողոցս և ՚ի պողոտայս՝ և ոչք եր՝ որ գթայր ՚ի նոսա։

Եւպս եղեալ Աբրայեցւոցն ՚ի քաղաքէն և գնացեալ իմՀ ջուղայու և գաւրապատու, և անգէն ևս ոչ գտին զտեղի կեցոյ, քանզի եկին զօրականք ոմանք ոչ թէ յՏհսուսի զվաթէն առաքեալք՝ և պատուիրեցին ջուղեցւոց և գաւրապատցւոց մի՛ տալ նոցա զտեղի՝ վնասոյ և ոչ եւտուն. և մնացին արտաքոյ յարկաց ամենայն ազգն Աբրայեցւոց։

Եւ եկն իվերայ նոցա վտանգ և վիշտ մեծ. քան զի ժամանակն եր ցուրտ աշունն և ըս կիզչն ձմեռան. և ցուրտն կարի վշտացուցեալ վտանգեր զնոսա. զի արտաքոյ յարկաց բա ցօթեայք կային. և բազումք կային իմՀ նոցա ագք և կանայք ողորմելիք։ Եւ մհմետա կանք որք հանդիպեին՝ հայհոյեին՝ անար գեին՝ զգոշեին՝ հարկանէին՝ և զբազում նե

զուարթեա հաստուցանել ին ողորմելեացն այնոցիկ։

Օ կնի այսորիկ երբեք եւս է Հոգիմաղթ զանձն թէ անչնար է նոյ կամաւ գալ՝ի տաճ կուրթէ, խորհեցաւ բունուրթ ածել՝ի տաճ կուրթէ։ քանզի հրամայեաց ազգին մահմետա կանաց՝ եւ մանաւանդ արանց զինուորաց. զի ուրեք գտցեն զայր Աբրահեցի կալեալ բերցեն՝ի դուռն Հոգիմաղթ զանձին։ վասնորոյ ամբն աբք մահմետականաց ուրեք գտանէին զայր Աբրահեցի. կալեալ կապեալ ածէին առաջի Հոգիմաղթ զանձին։ Աւ նա զառաջինն մեղ մով խօսէր ընդ նոսա եւ ասէր՝ եկայք դուք մարդիկք դարձարուք յօնային օրինաց ձերոց եւ ծաներուք զարարիչն եւ զՏէր Աստ ծն երկնի եւ երկրի՝ եւ լերուք մեզ եղբարք։

Իսկ Աբրահեցիք պատասխանեալ ասէին, զՏէրն եւ զԱստ ծն երկնի եւ երկրի ճանաչեմք՝ եւ պաշտեմք. բայց ձեզ եղբայր լինել ոչ կամիմք. եւ յօրինաց մերոց ոչ դառնամք. զի օրէնքն մեր ճշմարիտ է եւ Աստուածային. զի ձեռամբ մեսիսի մարգարէին եւ Աստ ծոյ որում դուք իսկ գիտակ էք։

Այսպէս Հոգիմաղթ զանձն. եթէ գայիք՝ի հաւատս մեր՝ լինիք մեզ եղբարք սիրելիք այլեւ զբաղում գանձս եւ զպարգեւս եւ զմեծութիս տամք ձեզ։

Աւ այս բան՝ ոմն այր Աբրահեցի՝ որոյ անունն էր Յօսէփ պատասխանեալ ասաց. Յոր ժամ աշխարհիս հողագործ ած արանցն որ գայ առ մեզ՝ի գնել զաղբ մարդոյ վն պարտիզաց մեր նախ զգինն աղբին առնումք եւ ապա տամք զաղբն նոցա. իսկ դուք զգանձս եւ զպարգեւս եդեալ իվր ձերդ հաւատոյ ձգիք իվր մեր։ զայս ասաց այրն Յօսէփ՝ զի թերեւս առ այն բան զայրացայն Հոգիմաղթ զանձն իվր նր եւ սպան

ցէ զնա։ Այնուհետև ամբոխն հրէայքն ասէին սպանանել զմեզ զամենեսեան. զի լաւ է մեզ ամենեցուն մեռանիլ քան թէ յօրինս ձեր մտանել։

Եւ եհտիմալդօլվաթն ասաց՝ գիտեմ զի զայդպիսի զայրացուցիչ բանսդ այնու աղագաւ ասէք՝ զի ես զայրացեալ իվը ձեր սպանից զձեզ. բայց այնպէս գիտակ լերուք զի ընաւ ոչ զոք՝ ե ձէնչ սպանանեմ. այլ մեղմագոյն և երկար ջար չարանօք այնքան տանջեմ զձեզ՝ մինչ զի յամեն ից կողմանց վհատութիւք դառնայք յօրինս մեր։

Յայնժամ արքն Աբրայեցիք համախորհուրդք եղեալ զբանս աղաչանաց մատուցին առ եհտիմալդօլվաթն խնդրելով զտեղի բնակութիե՛ և ասացին։ Մեք զաղգն Հայոց հոռնեալ՛ի քաղաքամիջէ ասեն և յայլուր ետուր նոցզտեղի բնակութիե՛։ սոյնպէս և մեզ տուր զտեղի բնակութիե՛ կալոյ՛ի վայրի ուրեք յերեքս քաղաքիս, զի առ սակաւ սակաւ շինեսցուք մեք իւրաքանչ իւրոք մեզ զտուն բնակութիե՛, և եղեալք՛ի քաղաքիս անդ գումարեալ բնակիցուք։

Յայնժամ եհտիմալդօլվաթն համախորհուրդ եղեալ ընդ այլոց ևս իշխանացն Պարսից՝ ցուցին նոցզտեղի ուրեք հեռի՛ի քաղաքէն։ և զանուն տեղւոյն գօղալդարայ կոչեն՝ որ է մերձ մուսա լոս խմամին. և տեղիս այս էր անպատեհ և անձեռնտուն նախ՝ զի կարի հեռի էր՛ի քաղաքէն։ Եւ երկրորդ՝ առանց ջրոյ էր. և թէ՛ի հեռուստ ջուր բերել ին ոչգայր, և ոչ հասանէր՝ վը վայրացն հեռաւորութիե՛. և թէ՛ի տեղին ջրհոր փորել ին ոչ բղխիւր ջուր զի լեռնական և վխմայեն էր տեղին։ Ո այս անպատշաճ տեղիս յայն սակս ցուցին զի այսուհետև յանձար և՛ի տալ բակուսի մնայցեն Աբրայեցիքն. վերջ և Աբրայեցիքն ոչ կարացին գնալ՛ի տեղին յայն. այլ մնացին արտաքոյ և բացօթեայք։

Յայս

Յայսմհետէ մտախոհեղեալ եհամբաւդ վաթին առ սակաւ սակաւ՝ ի տանջանս մատնել զհրեայեցիան։ Նա՛ ի վաղուց և՛ ի հնոց ժամանակաց՝ ի միում տեղւոջ յերերս քաղաքին ար տաքոյ չինուածեց և բնակուեցեց՝ ի վայրի ուրեք՝ կայր տեղւն ինչ բաձր պարսպեալ և դուռն իվերայ. բայց՝ ի ներքս՝ ի պարսպին տուն կամ բնակութիւն գնաւին ոչ գոյր. այլ լոկ միայն պարիսպ շուրջանակի բոլորեալ։

Հրամայեաց եհամբաւդ-օլվաթն պարսիկ զրականացն. զի երկու հրեայեցի առն մեկ զօրականացն կացցեն իմէջ քաղաքիդ. և զամ ընդունել և առնել առն հրեայեցիան կապանօք տանել և լնուլ իմէջ պարսպին այն, և զջուր ցանել յատակս նոր իմէջ երեսաց երկրի. և մերկ մարդ նով նստուցանել իմէջ երկրի։ Նա՛ էր ժամանակն ցուրտ աշունն որ՝ ի ցանել զջրոյն զերեսաց երկրի տամկանայր երես երկրի և մանաւանդ թէ սառնոյր. և զերիս տիւս և զերիս գիշեր այնպէս մնացին հրեայեցիքն անօթի և անսուաղ զի ոչք տայր նոցա զկերակուր. և ազգականք Հրեայեցւոցն եկեալ արտաքոյ կացեալ յեռանակուսեալ պարսպին բերեալ զհաց ձգէին իմէջ պարսպին առ լինիլ կերակուր Հրեայեցւոցն. և զայնևս զինուորացն յափշտակեալ ուտէին՝ և ոչ տային Հրեայեցւոցն։ զկնի հրամայեաց եհամբաւդ-օլվաթն՝ որ հանեալ անտի բերին՝ ի քաղաքն և արկին՝ ի բանտ։

Յաղագս Հրեայեցւոց հարցուածն արար եհամբաւդ-օլվաթն ընդ առաջնորդն և գլուխն օրինաց իւրեանց, զոր սադր ասեն ինքեանք. թէ ազգս կամաւ ոչ գան՝ ի հաւատս մեր՝ զինչ արասցուք. մարթէ բռնութիւք դարձուցանել թէ ոչ. պատասխանի արար սադրն. ոչ գոյ հրա

մանն յօրինաց մերոց զոք բռնութիւն դարձուցանել։ Պրկին եհարց եհասխմաղօվաթն. ապա զինչ արատութիւն։ ասաց ասորն, ինձ ոչ ի փոյթ՝ գու գիտես։

Դարձեալ կոչեաց եհասխմաղօվաթն զՊրբայեցիսն առաջի իւր և ասաց գալ ՚ի հնազանդութիւն՝ և մնանել յօրինս մահմետի. զի ովքեզ գայ յօրինս մերս առնէ նմա զպարգեւս երկութեամն՝ և նա ազատի ՚ի տանջանաց և նստի հանգստութիւն ՚ի սան իւրում. և ովքեզ յառաջագոյն գայցէ ՚ի հաւատս՝ տամք նմա զպէտութիւն և զիշխանութիւն։

Այլ ոմն յայնցանէ որոյ անունն էր առաքիայ. նախ քան զամենայն առն եկեալ եկաց առաջի եհասխմաղօվաթին՝ և յօժարութիւն յանձն էառ ուրանալ զՔրիստոս և դառանել զտաճկութիւն հաւատն։ Որոյ բանից վերայ յոյժ ուրախացեալ բերկրեցաւ եհասխմաղօվաթն. և մնոախ գթով յարգեալ գովեաց և սիրեաց զնա. և կոչեաց զնա իւր եղբայրագիբ. և զամ ըզգեստս անձին իւրոյ՝ զոր զգեցեալեր էանեալ զգեցոյց նմա. և մինչև ցմատանիս մատանցն էա նեալ եդ ՚ի մատուսնն նր. և այլեւս զինչս յորմէ պարգեւեաց նմա և չինչն յանկոյզ զիտաննէ։

Այս ուրացօղ այրս առաքիայ. եղև հնազանդոյց իշխանացն Պարսից. քանզի ասաց զարս Պրբայեցիսն զբազում խիաստին մի պահէք. և կամ թէ զերծս և զչինգս խիաստին յատեանս մի բերէք. զի քաջալերեալ հաստատեն զսիրտս իրերաց. այլ երկու և երեք միայն բերէք. և բռնութիւն դարձուցէք՝ զի նորա կամաւ ոչ դառնան։ Այլեւնախ կալարուք զքահանայսն նց՝ զոր խոխամ ասեն. և խիր նր բազմաւ ջանիւ ջանացէք. խոստմամբ պարգեւաց և սպառնա

լեաք տանջանաց. Թերևս դարձուցանիցէ զնա. զի Թէ նա դարձաւ ամբն դառնան: քան այսմ օրինակի յոլով հնարս էցոյց Պարսից այն աւատիայն: Որոյ խրատուին առեալ յուզմամբ որոնեալ Պարսկին գտին զխախամն որոյ անունն էր սպիտ՝ և բերեալ կացուցին առաջի և հարմարեցուցին զԹիւրն: առ որ ասաց Հաւանեաց քանից իմոց և կատարեա զՀրամանս Թագրին. եկ դարձիր յօրէնս մեր մահմետական. և առ յինէն զպարգևս և զբարեԹ ևս յոլով. իսկ խախամն ոչ էր յանձին կալեալ այլ հրաժարեալէր: և այլևս զբանս բազումս խօսեցան իշխանքն ընդ խախամին՝ և նա ոչ հաւանեցաւ. այլ խնդրեաց զՀրաման գնալոյ՝ի տուն իւր, և իշխանքն ետուն նմա զՀրաման գնալոյ: և անդէն առաժամայն ուրացօղն աւատիայ. ազդեալ իշխանացն ոչ Թողուլ զնա գնալ՝ի տուն իւր. այլ առ ին քեանս պահել. և այնպէս արարին իշխանքն: Այս՝ի վաղիւն դարձեալ կացուցին յատենի. և զնոյն բան հրամայեցին դառնալ յօրէնս մահմետի. և յայնմ ևս նոճագի ոչ հաւանեցաւ խախամն: Այս յերրորդումն աւուր ևս այսպէս կատարեցաւ գործն: Իսկ յաւուրն չորրորդի յետ բազմաց բանից, զոր խօսեցան ընդ խախամին, հատին իմն ՆԸ զվճիռ զի Թէ ոչ դառնայ յօրէնս մահմետի պատառեսցեն զորովայնն և կախեսցեն յուղտ և շրջեցուսցեն ի մէջ քաղաքին. և զինչսն և զընտանիսն առցեն յաւարի: Օ այս վճիռ հատին. և զուղտն բերեալ առաժամայն նստուցին անդէն. և եկեալ դահճացն բացեն զորովայնն. և հանեալ զսուրն իւրեանց հարկեն զխախամն կամ ուրանալ կամ զորովայնն պատառել: և խախամն յահէ սպանմանն. այլև առ՝ի գուԹս ընտանեացն Թուլացաւ.

լայաւ. Ա՛ւորոյ դաւանեցուցին նմա զդաւա
նութիւն հաւատոյն իւրեանց՝ և դարձուցին յա
րենս մահմետի. և ուրախացան իւրն նր անպատ
մաւ ուրախութիւբ։

Ձետ այսորիկ որ ղխահամն դարձուցին ի
հաւատս իւրեց. յարանցն Ա՛բրայեցւոց ած եին
յատեան մի և երկու և ասէին ցնոսա զինչ ևս
ունիք ասել՝ զի ահա խահամն ևս եկն ի հաւ
ատս և դուք զի ևս յամաւեալ դիմադարձիք.
և Ա՛բրայեցիքն ոչ հաւանէին։ Ա՛ւորոյ հրա
մայէին իշխանքն զօրականացն տանիլ զԱ՛բ
րայեցիան ի բանտն. և նոյնժամայն միւսան
գամ բերել. և այնպէս բազումանգամ տա
նէին և բերէին։ և՛ի տանիլն և՛ի բերելն՝ զօրա
կանք և ծառայք և սպասաւորք իշխանացն, որք
կային ի տեղիան. Թքանէին՝ հայհոյէին՝ հար
կանէին՝ ապտակէին՝ զարկուցանէին զգետնի.
և ընդքարշս տանէին. և բերեալ կացուցա
նէին առաջի իշխանացն և Ե՛հտիմադօլվա
Թին։ և բռնութիբ դաւանեցուցանէին զդաւա
նութիւն հաւատոյն մահմետի. և Ա՛բրայեցիքն
առ վտանկի տանջանացն ակամայիւք կամօք
դաւանէին։ և յետ դաւանելոյն բերէին
Պարսիկքն ագուցանէին դաւանողաց զնոր
կապայ. և տային նոցա զպարգևս յարքունական
գանձէ իւրաքանչիւր առն զերկու Թումանն
դրամ. և Թողուին գնալ ի տունս իւրեանց։
և որք ոչ ուրանային դարձուցեալ ի բանտն
պահէին. և ապա կրկին և երեքկին և բազում
կի բերեալ յառաջ կացուցանէին և հարկէին
ուրանալ։ և այնպէս առնելով զնմա կալեալ
զարն դարձուցին ի կրօնս մահմետի. և ամնա
չափի միոյ աւուրս զերիսհարիւրս և չխտասն
սոյր դարձուցին յօրէնս մահմետի։

Ի յետ հետև Հրեայեցիքն տակաւին ասա
ջի Պարսից. զի կէս մասն ի նոցունց դարձան
յօրէնս Պարսից. և Պարսիկքն զօրացան իմն
Հրեայեցւոց. և այլ ոչ ևս անասցին նոյ կալ այլ
բռնաւորեալ կալեալ զՀրեայեցիսն օր աւուր
ածէին աւաղն և հեծեծմամբ օլվաթին՝ և բռնա
բեալ դարձուցանէին ի կրօնս մահմետի։

Ի սմանէ հետև եցան Պարսիկք և բռնա
ցան իմն Հրեայեցւոց առ ի դարձուցանել
զնոսա. և ոչ արարին ներումն և ոչ սակաւ մի.
մինչև զամ աղգն Հրեից զբնակեալսն իմիջ
քաղաքին ասպահանու դարձուցին ի կրօնս
մահմետի. վասն սակաւք էին աղգն Հրեից
բնակեալք յասպահան քաղաքի. իբրև երիք
հարիւր տուն՝ պակաս և ոչ աւելի։

Ի ի զրաւել ամեն կարգեցին իմիջն մահ
մետական մօլլայ, որ ուսուսցէ նոյ զօրէնսն մահ
մետի, և հանապազ տարցի յաղօթանոցն Պա
րսից, զի Պարսկօրէն աղօթեսցեն. և մանկանց
նոյ ուսուսցէ զգիրս և զաւանդութեամ մահմ
տականս։ այլև օրինադրեցին Հրեից զի զգե
ստեր իւրեանց տացեն մահմետականաց, և ի
դաստերաց նոյ ինքեանք առցեն։ այլև միարատցին
զենուժն կենդանեաց ոչ յառաջն առնէին, այլ
ի շուկայէն ի մահմետականաց զենողաց առ
ցենգմիս. և այլև այսպիսի օրինադրութեամ բռ
նութեամ կարգեցին Պարսիկք իմիջ Հրեայեցւոց։

Եակ օրք Հրեայքն էին՝ ոչ գնային ի մաչիթն
Պարսից. նաև ոչ բնաւ մօտանային նոյ. և ոչ
գնէին զմիս ի շուկայէն. այլ ծածուկ ի տունս
իւրեանց զենուէին ոչխարս. և կամ թէ առանց
մոյ անցուցանէին աւուրս բազումս։ Ի լի
նէր զի երբեմն երբեմն վն ահի և երկիւղի մատ
նողացն և Պարսից գնային Հրեայեցիքն ի
շուկայն

շուկայն՝ և գնէին զգենեալ միս՝ի Պարսիկ զենո
զից։ և ակներև բաց համարձակ առաջի ամե
նեցուն բերէին՝ի տունն իւրեանց ոչ թէ իւ
րեանց ուտելոյ վասն՝ և ոչ ուտէին։ այլ՝ի ծա
ծուկ ձգէին առաջի շանց՝ և շունքն ուտէին։
և զայլ բազում այսպիսի գործս ունէին ազգն
Հրէայեցւոց՝ որովք յայտնեալ սատակեցաւ
թէ ոչ կամին Թողուլ զօրէնս Հրէուհեն։

Այսց աւասիկ՝ և իւր գործակից չար ըն
կերքն՝ որք ընդ նմա ուրացան։ սոքա յոյժ ու
րախ և հաստատ էին իւրեանց նորագիւտ
հաւատովն կրօնիցն մահմետի՝ վասնորոյ շրջա
գայեալ համօք Հրէայեցւոց յօղէին, զննէին,
տեղեկանային, թէ որոք կամակար մնաք իցեն
հաւանեալ օրինացն մահմետի՝ և որոք ոչ։ այլ
տակաւին ունի՝ի ծածուկ զօրէնս Հրէու
թեան։ Հրէայքն պատճառէ բազում նեղութիւն
հասուցանէին ազգին Հրէից՝ զորս իրաւ և
զորս անիրաւ։ քանզի կալեալ զոմանս՝ի Հրէից
հարստահարեալ և բանավէճ լեալ դատս
վեստ առնէին։ և ասէին, ընդ ձեր դուս ոչ գնաս
՝ի մաքրութիւն յաղօթից՝ այլ գնաս՝ի ժողովարանն
Հրէից։ և ոմանց թէ զօրդին քո առ խախանճ
առաքես յուսանիլ՝ և ոչ առ մեզայն։ և ոմանց
թէ միս ոչ առնուս՝ի շուկայէն այլ՝ի տան
քումդ զենուին առնես։ և այլ այսպիսի գործս
բազումս առնէին ընդ Հրէից ուրացօղքն՝ի
նոցունց։ և Հրէայեցիքն վն երկիւղին Պար
սից բազում աղաչանս արարեալ նոցա և կաշառս
տուեալ՝ հազիւ ուրեմն կարէին զերծանիլ
՝ի ձեռաց նոցա։

Եւ ազգն Հրէից յոյժ վշտացեալ՝ի սիրտ և
յոգի խոցեցան իմն արարմանց ուրացողացն։ և
զայրագին սրտմտութիւք և նախանձու լցեալք

եղեն. և եդին ՀաստատուԹԷ՛ ի միտս իւրՅ սպանանել զուրացօղսն. նախ զաւատիայ զի նա կարի ջարագոյն էր։

Եւ այր ոմն յազգէն Հրէից յոյժ վրէժին դիր օրինացն ՀրէուԹԷ՝ որոյ անունն էր փին Հաս. սա նախանձախնդիր գոլով օրինացն Հայ րենի եռաւոր՛ ի սիրտ և յոգւի սպանանել զաւա տիայ։ և Հանձարեալ Հնարիւք եգիտ զայնս արս երիս յազգէն Հրէից խորհրդակից և ըն կեր ինքեան՝ վՀն սպանման պղծոյն աւատիայի. անուն միոյն խաՀակ՝ և երկրորդին մասիՀ երրորդին յուգայ. սոքա ջորեբեանս միաբա նեալ և ՀաստատուԹԷ պայմանեցին՛ ի միջի իւրեանց՛ ի դէպ ժամու սպանանել զաւա տիայ՝ զորիւ սպանին։

Ո կինի սատակման պղծոյն աւատիայի խոր Հեցան ջորեքին արքն կորուսանել զպիղծ գէշ նէր. և ԹԷպէտ բազմաւ կերպիւ խօսեցան՝ ոչ կայացաւ խորհուրդն նոցա. այլ ՀաւանուԹԷ ջորիցն այսպէս արարին, զի իբրև Ի Հաս գիշերն և իմՀՋ գիշերին բարձեալ զդի պղծոյն աւա տիայի տարեալ Հեռացուցին՛ ի տանց իւրՅ՝ և իմՀՋ պողոտային՛ ի կողմն ինչ ընկեցին զնա. և ինքեանք անդրեւս Թացան։

Եւ այնուՀետև ազգն Պարսից, ոչինչ խօսե ցան և կամարարին ընդ ազգին Հրէից, ոչ պա Հանջէին՛ ի նոցունց զՀարկս արքունի, և ոչ զայլ ինչ ծառայուԹիս իշխանականս, այլ իբրև զազգն Պարսից Համարեալ ունէին զնոսա և մտեալ յօրէնս մահմետի, քանզի Թողին զնո՛ ի կամս իւրՅ կեալ։ ԹԷպէտ և գիտէին Պար սիկք՝ զի ոչ են մտեալ Հրէայք յօրէնս մահ մետի, այլ առ ժամանակաւն այնպէս Թողին։

Եւ Հրէայք՛ ի ժողովս և յազգս իւրեանց

ղօրէնս

զօրէնս և զաւանդութիւնս Հրէականս կատա
րեին և ոչ զմահմետականս։ Այս և ասէին թէ
մեք զամենայն ամի հարկն, զոր տալոցեմք արքու
նի ամսամբ որոշեալ զատեմք և արկանեմք ի
գանձանակ և պահեմք՝ զի յորժամ խնդրես
ցեն վաղվաղակի տամք և զերծանիմք։ այլև
ասէին զայն երկու թուման, որ յաւուրն ուրա
խութեան տուն մեզ զպարգեւս՝ զայնևս պահեալ
եմք. և հանապազ զիս բաքանչիւր տարւոյ շահն
ընծայք իմ՝ զի յորժամ խնդրեսցեն տուիցեալ
զերծանիմք ի նոցանէ։ Այս մինչև ցամս այս
որում զպատմութիւնս շարագրեցաք՝ որ է թուին
կանն մեր հազար և հարիւրևինն։ և մարտի
ամսոյ տասն այսպէս ըստ առաջելոյն կոն պար
սիկք և Հրեայք՝ և ապագայն Աստ է գիտելի։

Այլև այսպէս գիտելի է՝ զի յաւուրն յորում
զՀրեայն՝ որք էին յասպահան քաղաքի
զամուն թէ կամաւ թէ յակամայ դարձուցին
յօրէնս մահմետի՝ այնուհետև է հնխմամբ ոչ
վաթն զերծովարտակ հանեալ ի թագէն առա
քեաց ամուն աշխարհս տէրութեն պարսից առ
իշխանս աշխարհաց. զի ուրեմնեցն ազգք և ժո
ղովուրդք Հրէից թէ ի գիւղս և թէ ի քա
ղաքս ամենեքեան թողցեն զօրէնս Հրէութեն,
և ստացին զօրէնս մահմետի. որք կամաւ հնա
զանդեացին բարւոք է՝ և որք ընդդիմացին՝
բռնութեբ և տանջանօք ածցեն իշխանքն զայն
պնեհն ի հաւատս մահմետի։ Այս իբրև հա
սանէր հրամանն արքունի ի տէղիսն առաջա
մայն ոմն հուր բորբոքեալ ընդ եղէգն գումա
րեին զամենայն Հրէայն. և հարկէին կատա
րել զհրամանս թագաւորին։ և ամ ազգն Հրէից
ուրեմն կային ոչ կամէին մնանել յօրէնս մահմե

ան. այլ ամենք կաշառօք՝ և ամենք վախ
տեամբ՝ և ամենք այլինչ հնարիւք զերծանէին
յակ որք յանհնարս ծնայեն յակամայ կամօք և
առ երեսս կեղծաւորութիւն մտանէին յօրէնս
մահմետի, և թէպետ առաչս Պարսից ձևա
նային մահմետական գոլ՝ այլ ոչ էին. այլ Հրէ
ութիւն օրինաքն կային ամբն՝ ի ծածուկ.

Այս՝ ի ժողովրդականացն Հրէից՝ որք յիւրա
քանչիւր քաղաքս Պարսից բնակեալք էին ան
հնարքս լեալք յակամակամօք ևառ երեսս մտին
յօրէնս Պարսից՝ այսոքիկ են՝ որք՝ ի քաշան, ի
զում, ի թաւրէզ, յարտաւել՝ ի ղազբին, ի
լառ, ի շիրազ, ի բանտարի քում: Այս որք կա
շառօք, և վախատեամբ, և կամ յայնմ ընդհանս
կայելով ոչ մտին յօրէնս Պարսից՝ այսոքիկ են,
որք՝ ի գուլփէքան, ի խուշնասր, ի բանտար, ի
շուշտար, ի համադան, յեզդ, ի քրման, ի խո
րասան, ի դուռմանդ, յաստարապատ, յեր
կիրն գիլանու, ի գեղըրայն Փահրապատու:

Այսք ի Փահրապատ քաղաքի բնակեալ Հրէ
այքն յայտ յանդիմանն կացեալ ընդդիմացան
հրամանաց արքունի՝ և ոչ մտին յօրէնս մահմե
տի. և նոյ վերակացու իշխանն՝ որոյ անունն
էր միրզաասատղ, երբէք լսեաւ թէ Հրէայն,
որք յասպահան քաղաքին էին, ածին յօրէնս
մահմետի, այն իշխանն ևս սկսաւ ձեռնարկա
նել՝ ի Փահրապատ քաղաքի բնակեալ Հրէայն
բռնութիւն ածել՝ ի տաճկութիւն: և զայս ա
րար իշխանն նախքան զդալն թագաւորական հրով
արտակին. և Հրէքն էին վշտացեալ՝ ի նորին բռնու
թենն խօսեցան առ երեսս իշխանին՝ թէ ոչ է
հրամայեալ քեզ՝ ի թագաւորն վն այդպիսի իրաց
և զիարդ ընդվայր տանջես զմեզ. և յայսմ բա
նէ սակաւինչ թուլացոյց իշխանն զբռնութիւն

բայց

թայց յոյժ-ինկալ եղև՝ և սրտի եւրում և համբերը ցորժամ եկն հրովարտակն արքունի։ այ նուհետև կոչեաց իշխանն զՀրէայն և ասաց՝ զինչևս ունիք ասել՝ զի ահաւասիկ հրովարտակ հրամանաց Թագաւորին։ արդ եկեալ կատա րեցէք զհրամանս Թագաւորին՝ և կալարուք յանձին զօրինս մահմետի։

Եւ Հրէայքն յայտնի և համարձակ կացին ընդդէմ ասելով։ ոչ ընդունիմք զօրինս մահմետի՝ և ոչ թագաւորիս զՀայրենի օրինս մեր՝ և դու զօրինչ կամիս արա ընդ մեզ։

Յայնժամ իշխանն զբազում չարչարանս էած եվ ի նոցա։ բազումանգամ՝ ի կախաղանի կախեալ բրածեծ առնէր զնոսա մինչև անշնչացա նել նոցա։ և բազումանգամ՝ ի ջուր լճին հեղ ձամղձուկ առնելով՝ և հանեալ դարձեալ բրածեծ առնէր։ այլև զօրականս՝ ի տուն նոցա առաքեր առ՝ ի զինչս նոցա յաւարել՝ և զկանայս նոցա խայտառակել՝ որք և կարի առաւել և ան պատկառաբար արարին զայս գործ ընդ Հրէից կանանցն ուստերաց և դստերաց։ և Հրէայքս այսոքիկ հարուածք ընդհեղք էին՝ որք յոլովք՝ ի սոցանէ ունէին իմիջ չուկային զիանուն Թագ որ է դուքան՝ յորում վաճառէին պատուճանան կու մաչս և արծաթեղէն անօթս։ որոց վէճ հրա մայեաց իշխանն ազգին մահմետականի զի զնմա՛ ինչս խանութացն Հրէից յաւար հար ցեն։ զոր և առ ժամայն կողոպտեցին։

Եւ՝ ի Հրէից արանցն կալանաւորք էին ըմ բռնեալք քան զՀարիւր արս աւելի։ որոց ամե նեցուն պարանոցն արկեալ շղթայս երկաթեայ ծանրս և երկայն։ և զամենեսեան այնու շղթայ նաւ կապեալ զինեն միմեանց շարուխշար։ քան զի մի էր շղթայն։ և հանապազօր բերէին՝ ի

գուշան իշխանին ՚ի դատել՝ և տանել ՚ի բան
սըն՚ի պահել։

Այս երկարեցաւ գործս այս մինչև յերիս և
՚ի չորս ամիս. և ՚ի բազմաց չարչարանացն, զոր
էած իւր ՚ի նոյ իշխանին ինքնին ձանձրացաւ։ ա-
պա հրամայեաց նմա թէ որովհետև ոչ կամիք
մեռինել ՚ի հրէութէդ առէք իւր ձեր գնչան ինչ
յայտնի որով ամքն տեսօղք ծանիցեն զձեզ թէ
հրեայք էք։ և զայս հրաման յանձին կալան
հրեայք մեծաւ յօժարութիւք։

Այսպէս գնեղութիւնս և զտանջանս բազում
կրեցին հրեայք. այնքան մինչ զի նեղիչք նոյ
պարսիկք ձանձրացան ՚ի նեղել զնա՝ և յետս
կացին, և իբայլքին զհրեայսն ՚ի չարչարել.
և նոքա այսպէս ազատեալք եղեն ՚ի ձեռաց
պարսից. և տակաւին կան ՚ի հայրենիս հաւատն
եւբեանց հրեական. եսկ յայտագայն Ա. Յ ի
գիտելի. որում վասն յաւիտեանս ամէն։

Վ՚ չարժման մեծի քաղաքին Թաւրիզու։

Ի Ն։

ԹՈՒՐԱՆ ՇԱՀԸ ՆՈՒ ԹԱՐՁԱՆ

Հայոց հազար և հինսուն՝ փետրվարի ամ
սոյ ՚ի հինգն յաւուր ուրբաթու՝ ՚ի
քաղաքն Թաւրէզ, և ՚ի շրջակայ գաւառսն
իւր, եղև յանկարծակի և յեղակարծումն ժա
մումն սահգին գետնաշարժ ուժգնակիւ բախ
մամբ, զի հաստատակաւոյց Թանձրութէն երկրի
դողայր ոտն զտեղւեւինչ՝ զոր ունելով ոք՚ի ձեռին
խաղացուսցէ, կամ զջուրինչ յամանի այսր և
անդր տարաբերիցէ։ քանզի ահագին որոտ
մամբ Թնդաց երկիր գոռալով ՚ի սանդարամե
տէ անդնդոց՝ և զինչ եղև շարժն և արար զկոր
ծանումն և զտապալումն և զքայքայումն ամե

նից

նից շինուածոյ քաղաքին։ Օ իմն ածանձ և լայ
նանիստ և բարձրաբերձ և զարմանատես շինուած, որ կայր իմն քաղաքին, որ՝ի հնոց ժամա
նակաց և՝ի թիզոյ մնացեալէր ոմն որ տեսողացն յայտէ՝ զբազումն՝ի նոցանէ՝ի վայրկեան ժա
մու փլուզեալ հողաբլուր առնէր։

Ընդէս և անուճանի շինուածոն՝ զորս ուսուա
գործ ասէին այսու շարժմանբս բլաւ, և զբա
զում ուղտս և այլ անասունս՝ի ներքոյ իւր
եառ՝ որք՝ի ցրտոյ և՝ի ձիւնոյ ձմերանն հովա
նաւորեալք էին իմն քաղաքին։

Յայլև բարձրաբերձ յօրինեալ էր ջիւրք և
միերայք մաչիթաց՝ի բարձրադիտակէ և յեր
կնաբերձէ բարձուէ բարձանցն խորտակեալ
բեկեալ տրամատեալ զատ՝ի ստորև սորեալ՝ի
վայր դիմեալ, և զարկուցեալ յերկիր եբաց
ցնդէին։

Այս և անուճանի և լայնանիստ և բարձրա
բերձ և հոյակապ և հռչակաւոր շինուածն
որոյմ չամշազան ասեն՝ որ է՝ի քաղաքէն սա
կաւ ինչ հեռի՝ի կողմն շօր գետոյն, որպա առաս
տանն ամ փլաւ, և մնացին շուրջանակի որ
մունքն, և այն ևս՝ի հիմանցն խախտեցաւ, և՝ի չո
րից կողմանց պատաւեցաւ։ և բաժանեցաւ
՝ի չորս մասունս՝ որ կայ այնպէս մինչև ցայսօր։

Յոկ վա տանց և ապարանից՝ քաղանեաց և
փութկայից, որ է քարվանսարայ, ով կարէ
թուել՝ որոց հետն իվերատալեցան, և բա
զումք կենդանիք մարդք և անասունք, կահք
և կարասիք, գանձք և ստացուածք մնացին՝ի
ներքոյ հողոյ, որոց խոյզ արարեալ աւուրս
քանի, կամ երեսուն, պեղեալ զհող և զքար
հաղիւ կարէին գտանել զմեռեալս և զինչս։

Եւ պատեղէ վերս քաղաքին քաղաքին թա
ղին

բիզու շարժմամբ այսու , այլ առաւելապա
տիկ ՚ինաս շրջակոյ գաւառին եղև , ոչ խոսրով
շայ , և ուսկու՝ կոչեցեալ գաւառացն , և գու
խուրկան գեղջն , քանդուեաւ և տապալուեաւ , և
մարդոց և անասնոց կորնչումն ։

Այս ՚ի սաստիկ և յուժգնակի շարժմանէ
պատահեցաւ Հաստատաւոյց ԹանձրուԹեանն
կրի , և ելին սեաւ ջուրք բղխեալք ՚ի բուն զաղ
բիւրա՝ և գնայր ջուրն զղնացս իւր ։ և յետ երից
աւուրց դարձեալ եղև շարժ ուժգնակի , և
կորեան աղբիւրքն ։ և յայլ տեղիս երևեցան
այլք աղբիւրք մանունք , և ժողովք ջրոց ոչ
պատաչին սեաւ ջուրն , և որքան ժամանակս
կայր շարժն , կային և աղբիւրք սեաւ ջուրցն ,
և յետ դադարման շարժ ին կորեան և նորա ։

Ի. յլև սացին ոմանք Թէ խաչնարած ոմն
Հովիւ , որոյ աւաչի Հօտք ոչխարաց արած էին
՚ի վայրն ուրեմն , և յաւուր միում ընդ լինել
շարժ ին՝ եսկոյն պատաւեցաւ ԹանձրուԹիւն
կրի՝ և բացաւ խորուԹի անդնդոց յորում սու
զեալ ընկղմեցաւ Հովիւն , և մինն ինչ յոչխա
րացն , և կենդանոյն կլեալք յերկրէ , և ոչ ևս
երևեցան ։

Այս գիւղ մի ոզջոյն՝ որ շինեալ կայր ՚ի ներ
քոյ քարանձաւ լերան միոյ , և յորժամ եղև
շարժն , պատաւեալ բաժանեաց զկարծրու
Թիւն վիմացն լերանն , և խորտակեալ քայքայեաց
զնա՝ և իբրև զհողաբլուր սորեալ խձեալ քա
րով ելիլ գեղջն և ծածկեալ զգեղն ոզջոյն ։
և կորուսեալ անյայտ արարբ բնաւին ։

Այս ժամանակ շարժմանս այսորիկ , էր ժա
մանակ ձմերան և սաստիկ ցուրտ՝ քանզի ձիւնա
մեծ եղև ձմեռն այն՝ և ոչ Թէ միանգամ կամ
երկուց և երից շարժեցաւ և դադարեցաւ ,

այլ երկարեցաւ շարժումն մինչև ՚ի վեց ամիս։ բայց մինչ յերկուս ամիսս ստէպ ստէպ լինելը շարժն. քանզի լինելը՝ որ ՚ի միում աւուր ընդ տիւ և ընդ գիշերը, հինգանգամ և վեցանգամ շարժ լինելը. և երբ, որ աւելի և պակաս լինելը։ և մինչև յերկուս ամիսս այսպէս լինելը յամ՚ աւուր, և զկնի երկու ամսոյն, ՚ի տասն աւուրն միանգամ, և ՚ի քսան աւուրն, և յերեսուն աւուրն միանգամ գայր շարժն։

Այս յայսմանէ պատճառէ ահաբեկ և սրտաժոռք և խելաթափք էին լեալ ամենքն յահէ շարժին՝ որ յանկարծակի գայր. և թէպէտ քա զումք փախստեամբ Ճողոպրեալք էանէին ՚ի տանց՝ նորա զերծանէին ՚ի փլմանէն և ՚ի մեռա նելոյն, այլ յոլով ՚ի մնային ՚ի նեղբոյ փլուզեալ յարկացն և հեղձամղձուկ լեալք սատակէին։ վն որոյ ոչ կարէին հանդուրժել և ընդ յարկաւ բնակիլ, այլ երեսաք ևւրաքանչիւրոք ՚ի քա ղեայ արտաքոյ յարկաց, ոմանք առ դուրս տանց, և ոմանք յայգիս, և ՚ի բուրաստանս, և ոմանք յայլ պատշաճաւոր տեղիս վրանօք և տաղաւարօք կացին զՃմեռն զայն, մինչև ցան ցանել բարեւթեամբ Ցն։ քանզի յայսմ եղև բնակչաց աշխարհին, նաև ամենից տիեզե րայ, թէ ոչ էր այն ըստ կարգի սովորականի շարժման, այլ յայսմ պատիճ պատուհասի բարեւթեամբ Ցն հասեալէր նոցա ըստ նմանութեանն նկնումէացուց։

Իսկ բնակիչք քաղաքին և գաւառացն, երբև տեսանէին զինքեանս պատճառս առաջի Ցն, զի հանապազորդ իւրաքանչիւր զնոսա գաւազանաւ բարեւթեամբ, և նոքա եկեալ ՚ի միտս միջամտական աղօթիւք և խնդրուճա ծովք, ուխտիւք և պատարագօք, գիմեալ կար

կարդային առ այն՝ որ կարօղն էր ապրեցուցա նել զնա՝ ի վտանգէն, զի թէ պէտ վէ պարտեաց մեղաց բարկութիւն խրատեաց և սրտմտութեան դիմանեաց այլ արարչականաւ գթութիւնն և նա խախնամականաւ ողորմութիւն ողորմեցաւ նմ, որոյ բնութիւն իսկ է ողորմիլն արարած ոց իւրոց ըստ մարգարէին բանի, գթած ողորմած է Տէր երկայնամիտ և բազումողորմ: Արդ ո՛չ իսպառ մնաց ՚ի բարկութիւն և ո՛չ յաւիտեան պահեաց զոխս. այլ հեռի արար ՚ի մոցանէ զմեղս նմ ըստ բազմութիւն ողորմութեան իւրոյ, և գթա ցաւ ՚ի ստեղծուածս իւր ոմն զկայր և զմայր իմ՝ զաւակաց, վէ զի յիշեաց թէ մարդիկք են և բաղկացեալք ՚ի հողոյ: Ափսեալ տարա ծեաց իմ՝ նոցա զգութիւն և զողորմութիւն իւր, և էբարձ ՚ի նոցանէ զպատուհասն և ետ հա տատութիւն երկրի՝ և հանդարտութիւն աշխար հին, և զնաղաղուել մարդկան, որք կեան գոհ նալով զնմանէ յամենայնումի ժամումի, զի թէ պէտ խրատելով խրատեաց այլ ՚ի մահ ոչ մատ նեաց: Արդ՝ քանզի յայսմհետ ցուցաւ ամենակարող զօրութիւն անմահի թագաւորութեանդ, և գութ, և ողորմութիւն մարդասէր կամաց նորա:

Պատմութիւն վէ գերեզմանին և ասկերացն վարդապետիկոյ:

Ա. Օ:

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ վարդապետիկոյ, որ նէն գութեամբ և հնարիւք ետ կոտորել զազգն Հոռոմոց Պարսից ազգին. և զայս նա խանձս և ոխս տակաւին ունէին ՚ի մտի ազգն Հո ռոմոց. և մինչև ցայսօր հնարին վրէժխնդիր լինիլ նախանձուն այնմիկ: և ամաց յամն գան մար

մարդիկք՝ի Հռոմոյ ազգէն առ՝ի գողանալ զոսկերս վարդապարկայ. զի տարեալ իմիջ իւր բեանց կատարեսցեն իվէր նէր զարկամն իւրեանց ոչ և յօժարի սիրտք իւրեանց։

Այլ եղև զի յամս և՝ի ժամանակս յետինս՝ի Թուականիս Հայոց հազար և տասն և երիքսին. դարձեալ եկին յազգէն Հռոմոյ արք երկու գողանալ զոսկերս վարդապարկայ՝որ Թաղեալ կայ իմիջ եկեղեցւոյն՝ի գիւղն խորգոմ՝ի Հայոց ուձոր կոչեցեալ գաւառին՝ի վասպուրականի աշխարհին։ Այդ զոսկերսն վարդապարկայ Թաղեալէն իմիջ եկեղեցւոյն՝որնախակի շինեալ է իվէր երեսաց երկրի իվէր բնականի գեանոյ. և ապա Հողով ծածկեալէն զայն եկեղեցին և կուտեալէն զՀող բազում իվէր նէր՝ որ եղեալ է մեծ բլուր. որ կարծի՝ի տեսողացն Թէ՝ի սկզբանէ յաւիտենից Ա՛ծաստեղծ բլուր է և ոչ շինուվի. և Հողն ծածկեալ է զեկեղեցին և առաւելեալ բարձրացեալ. և ապա յետոյ՝ի գլուխ բլրին միւսանգամ նոր եկեղեցի են շինեալ իվէր գա գաթան ներքնոյ եկեղեցւոյն. և յայսմ եկեղեցւոջ կատարեն քահանայքն զժամակարգու Թիւն և զեօԹն խորհուրդս եկեղեցւոյ. նաև գիւղականքն անդ գան և աղօԹեն և գիւղն ոչ է շուրջ բոլորիւ զեկեղեցեաւն՝ այլ յարևելից կողմն եկեղեցւոյն՝ի սիրտ բլրին. և յարևմտից կուսէ եկեղեցւոյն և բլրին ծուխ է՝ զորվանայ ծուխ կոչեն իբրև քսան կանգուն հեռի յեկե ղեցւոյն՝ այլև գետ ջրոյ՝ի յարևելից կողմանէ գեղջն և եկեղեցւոյն գայ. և՝ի հարաւայնոյ կողմանէ նոցին անցանէ և խառնի՝ի ծուխն։ Այլ եկեալ երկոքին Հռոմէքն նախ ձևացուցեալէն զինքեանս իբր զայր առաքինի և հաւատարիմ և Հրաժարեալ քյաշխարհականաց իրաց. այն

այնքան մինչ որ քահանայքն և ժողովուրդքն հաւատացեալքն ընդ և զբանալին եկեղեցւոյն՝ի նոսա տուեալ և զնոսա լուսաւորեալ եկեղեցւոյն և ժամկոչ են կարգեալ: և նոքա Թէ յետ յոլ վից և Թէ յետ սակաւուց ժամանակաց՝ի գիս պօղ ժամանակի յարևմտից կուսէ եկեղեցւոյն իբրև տասանևհինգ կնգնաւ հեռի եկեղեցւոյն ծակեալքն զգետինն փորեալքն նաղմ: և այնչ նաղմ փորելով յատաչ գնացեալքն զի Թերևս մոցեն՝ի ներքին եկեղեցին յորում ոսկերքն վարդապատրկայ Թաղեալ կայ և զփորեալ Հողն նաղմին բերեալքն՝ի ծովն Թափեալ՝ի գլխոյ վրէն. քանզի եղը ծովուն փուլ է՝ զոր ալիք ծովուն արարեալ է: և որովհետև գիւղն՝ի յարև էլից կողմն բլրին է՝ և արևմտից կողմն անբնակ երկայնանէ պատճառ անկոյթ է՝ի մարդկա նէ տեղին. վասյսորիկ արքն վատահացեալ զայս գործ եղին: Ի. դր՝ի Թափեալ Հողոյն և՝ի հարև լոյ ալեաց ծովուն՝ պղտորեալքն ջուրքն և պղտորութ ի ջուրցն խառնեալ ի ջուրս գետոյն և զսա իվեր ընդ գետն գնացեալ. քանզի ջուրք գետոյն ուռկան տուեալ կանգնեալ կան յեզր ծովուն: Ուստ գեղականքն տեսանէ ինչպէ ջուրն որ հանապազօր պարզ և յատակ էր այժմ պղտոր է. ասէ ին անձրև ոչ է եկեալ և հեղեղ ոչ է իջեալ՝ և վն էր են ջուրքս պղտոր. ասէ ին ի միմեանս և հիանային և ինդրէ ին զպատճառն. և շրջելով և որոնելով պատահեալին Թա փած Հողին. և ապա գտեալքն զծակն և զնագնին. ապա կալեալքն զարան գայնոսիկ և՝ի ծածուկ և՝ի ներսագոյն տան արգելեալ. և այնքան հնարեալքն գեղականքն մինչ արքն այ նոքիկ զատոյգն ասացեալքն. Թէ եկեալեմք զի զոսկերան վարդապատրկայ հանցուք՝ և տարցուք

ապա՝ի գեղականացն. որք խորհրդականքն են լեալ Թագուհւոյն՝ի խառնաձաղանձ արանց՝ի գլխ շերմ միւսմ զերկոսին զարան զայնոսիկ եդեալ են իմբ տփի և հանեալ իմբ ծովուն և յառաջ խաղացուցեալ տարեալ իմբ ծովուն և կապեալ են քար՝ի պարանոցս նոցա և այնպէս թո ղեալեն՝ի խորս ջուրց ծովուն։ Երդ՝ կատա րումն գործոյս այսպէս եղեալ է. զոր ծերք և վաղեմիք մարդիկք պատմեցին. իսկ գեղա կանքն այնու հետև առաւել զգուշութիւ պա հեն զեկեղեցին զայն՝ի հանապազորդեան ժա մանակի. իբր զաւանդութիւն ստացեալ յորդիս՝ի հարց՝ի փառս Երկ և այս ևս այսպէս։

Յաղագս շարժին որ եղև՝ի Վան քաղաքին. և խրատ ընդակայ երկրին։

ԼԱ։

ՈՐ Ի ԹՈՒՎ ՌԻՒ ԱՄՆ

Թէս Հայոց հազարևիննասնևեօթին.

յապրիլ ամսոյ յերկուսն. յաւագ ուրբաթու գիշերն՝ որ լուսանայր՝ի լոյս աւագ շաբաթի աւուրն. անցեալ հասարակ գի շերոյն և ժամանեալ ժամ առաւօտուն որև զաւաւօտու աղօթիւն կատարէին. եղև յան կարծակի թնդիւն ևգոռումն՝ որոյ զկնի շարժ ահագին. որ՝ի բնակ էից այնքան գաւառացն ոչք էր տեսեալ այնպէս ահագին շարժ։

Որմէ շարժ մանէ բլաւ ներքին բերդի պա րիսպն վանայ քաղաքին՝ի Թաւրիզու դարգա հէն մինչ՝ի դանի բուրջն. և աջևս այսր և անդր բազումք տեղիք՝ի պարսպէն փլուզան և բլան. և որք ոչ բլան խախտեցան՝ զորս յե տոյ քակեցին զամ և նոր շինեցին։

Եւ եկեղեցիքն վանայ քաղաքին ոմանք խախ

տեցան. և ոմանք աւերեցան. ընդ սահակ ա-
նուամբ եկեղեցին քանդեցին աւերեցաւ. զոր
յետոյ խոջայ ախիջանն շինեաց։ Յաղթիա
ծին անուամբ եկեղեցին խախտեցաւ. զոր սոյն
խոջայ ախիջանս զայն ևս նորոգեաց առաւել
քան զառաջինն։ Յորոց առաքելոց եկեղե
ցին ի ներքոյ կողմանէն առաստաղն բլաւ.
զոր խոջայ ատոմեանք նորոգեցին։ Յորում պո
ղոս եկեղեցւոյ կաթուղիկէն բլաւ. զոր գերա
քանց զնոցա շինեաց։

Յի մաչէթացն, միայն մուստաֆայ փաշի
մաչէթն մնաց և սորա մնիրէն. իսկ այլ մա
չէթքն և իւրեանց մնիրէքն ամէն փլան։ և վե
րին բերդի մաչէթի մնիրայն ևս փլաւ։

Յեղաղամք տունք և ապարանք և շինուածք
փլան. և ներքոյ իւրից առին զեաղամ մարդիկս
և զանասունս. և այնքան բաղումք էին մեռեալքն
որ սայլիւ բարձեալ տանէին արտաքս ի քաղա
քէն։ և ի թաղէն ոչ բաւէին հատանել զգերեզման. այլ պատառեալ զերկիր վիհ մեծ
առնէին և ի մեռելոցն զուռքն և զտան պա
տեալ կտաւով դնէին ի վիհն և հողով ծած
կէին։

Յայուրս ուրբն անդադար ի շարժման
եկաց երկիրն, որք ոչ կարէին ի տունս բնակիլ
այլ ի բացեայ վայրի վրանով կային. զի յայն
ուրբն օրն անդադար ի շարժման եկաց եր
կիրն ոտ զնաւ իվր երեսաց ջրոյ։ և զկնի այնո
րիկ սակաւ ինչ հանդարտեցաւ. որ ի չորս
օրն, և ի հինգ օրն, և ի տասն օրն միանգամ
շարժիւր. և այնպ մնաց մինչ որ յունիս ամիսն
լինցաւ. և ապա հաստատեցաւ երկիր ողոր
մութքն Ա՛Ա։

Յզկնի առաջնոյ շարժին իւրաքանչիւրոք
որք

որք զերծան ՚ի մեռանելոյ. եկին ՚ի տունս իւրեանց ակամ պեղել զՀողն. և ՚ի ներքոյ Հողոյն հանեին զինչս և զմարդս՝ որք ՚ի ներքոյ Հողոյն մնացեալք էին։ Թէպետ մեռեալքն անթիւք էին. այլև բազումք ևս կային՝ որք խնամքն Ա. Կային կենդանիք, զորս հանին ՚ի ներքոյ Հողոյն. վն զի յետ տասնևհինգ աւուր կենդանի մարդ հանին ՚ի Հողոյ։

Այլև յաւուրս այսմ շարժմանս եղև գործինչ յորոյ վերայ բազումք զարմանային. այր ոմն աղքատ և չքաւոր. ազգաւ Հայ և հաւատով քրիստոնեայ՝ ՚ի նոյն քաղաքէն վանայ։ այրս այս նախքան զշարժումն եղեալ ՚ի քաղաքէն գնաց ՚ի քարափոս անուշանեալ գիւղն վն մուրանալոյ։ և կային այսմ աւուն երկու որդիք փոքր եբրև տասն ամաց աւելի կամ պակաս. և այսաքիկ երկու տղայքս մնացին ՚ի տունս իւրեանց և հասեալք ՚ի յերեկոյն ըստ հանապազորդեան սովորութեանն ննջեցին. և ՚ի գիշերին յորում շարժն եղև՝ սոցա տունն ևս բլաւ. և ՚ի ներքոյ մնացին մանկունքն. Այլ սոցա Հայրն՝ որ գնաց գեալէր ՚ի քարափոս գիւղն. ննջեալէր ՚ի տան ուրումն. և ՚ի լինիլն շարժին անկեալեր գերան տանն և խորտակեալ զոտս առնն. և յայսմանէ պատճառէ մնաց այրս այս ՚ի գիւղն քարափոս մինչև համբարձումն, որ ողջացան բեկեալ ոտք նր։ ապա եղեալ եկն ՚ի քաղաքն և ետես փլուզ զեալ զտուն իւր. և համարեր ինքն և այլք ամքն թէ մանկունքն ՚ի ներքոյ տանն մնացեալ մեռան. Եւապա ժողովեալ զարս ոմանս եբեր անդր՝ որք պեղեցին զՀողն առ. տեսին զմանկունսն ննջեալ ՚ի ներքոյ Հողոյն։ և հիմա ցեալ զփառս մատուցին Ա. Յ. վն զի եր անցեալ աւուրք քառասուն և չորք զկնի շարժին՝ որք

Յետոյին մանկունքն իներքոյ հողոյ. և շնորհօք և ողորմութեբն Յ.Ի կենդանի արտաքս եկին մանկունքն: և որք լուան և տեսին հիացեալ զարմանային. որոյ լուրն էհաս մինչև 'ի փա շէն քաղաքին. և տարեալ փաշէն զմանկունսն առաջի իւր և հարցեալ ստուգեաց զնմ. և գրեալ 'ի քարտիսի զայս գործ՝ որ կատարեցաւ իվր մանկանցն. և պահեաց առ իւր 'ի յիշատակ սքանչելեացն Յ.Ի: Յ.յև հարցին ցման կուենան վ՛ կերակրոց, թէ զինչ ուտէիք. և նոքա ցուցին սակաւ փշրանս հացի թէ զայս ուտէաք երբեմն երբեմն. և վ՛ ջրոյ ցուցին աման ինչ յորում կայը բաղկի թթուս. որ 'ի ծարաւիլն զայն ուտէաք և զովանայաք. բայց զտիւ և զգիշեր ոչ գիտէաք: Այս մանկունքն այնոքիկ կան ցարդևս կենդանի շնորհօք ամե նակարողին Յ.Ի:

Յ.յև ամբն վանորայք երկրին վանայ փլուզեալք աւերեցան. վերին վարագ՝ և ներքին վարագ. և եկեղեցի սրբոյ Հօրն Թոդկայ. և մեծ եկեղեցին սանսապատայ վանիցն. շուշա նից վանքն. ղուռուսպաշայ վանքն. խեբուց վանքն. երմէրայ վանքն. սրխոս վանքն. բեր դակուս վանքն. կենդանանից վանքն. կռնկու վանքն. անգուանեղոս վանքն. աղերուս վանքն. արջակուս վանքն: Այս յայս ասացեալ վանո րէիցս. երկու վարագ՝ և կռնկու վանքն՝ և խեբուց վանքն միայն շինեցան՝ իսկ այլքն մնա ցին աւերակ: Այս գեղերայք՝ որք 'ի վանայ բոլորն կային ամենեցուն շինուածքն բլան. և նոցին եկեղեցիքն ևս ընդ նոսին աւերե ցան: Իսկ նորագեղն եկեղեցին մեկ արտա ջափ 'ի յիւրեղոյն իբացոստեալ հեռացաւ և տպա բլաւ:

Ա՛ւ յայսմանէ շարժմանէս բազումք աղբիւրք որք յաւիտենից ժամանակաց բղխեին ցամաքեցան՝ ոչ և եղնաբերդի աղբիւրքն՝ որք վեց ջրաղաց լանեցնէին ամքն ցամաքեցան. որ ըզ բերդն անտի փոխեցին վ՛ն չգոլոյ ջուրց՝ և տա րեալ՛ի ղասրիկ շինեցին։ Այնպէս և զներքին փագախ անուանեալ գիւղն՝ որոյ աղբիւրքն ցամաքեցան՝ և առի չգոյէ ջուրց տարան զայս ևս՛ի ղասրիկ շինեցին։ Ա՛ւ աղբիւրք աւանայ գեղջն՝ որք էին աղբիւրք երկոտասանք ամքն ցամաքեցան. որք ոչ երևին այժմ։

Ա՛ւ՛ի ձորն մեծ ափառիուխին հոդուոց վա նից կայր լեառն մի մերձ վանից։ որև զանուն լերինն աբեղներ կոչէին. ՛ի գիշերին՝ յորում շարժն եղև՝ հաստատուոյց արարչակերտ ձեր ծրագոյն վիմական լեառնն այն՝ յահագին շարժմանէն խախտեալ բեկբեկեալ քայքայեալ զառիստորև սորեալ՛ի ձոր անդր փլուզ զեալ զձորն ամ լնոյր։ և երիս արս՛իներքոյ իւր առեալ էսպան. և զձանապարհն խափանեաց. որ յայլմէ կողմանէ արբրին զձանապարհ. և զքր զայն խափանեաց որ յայլում տեղւոջ շինեցին։ զձորն լցեալ ըզ ազուզում աւուրս արգել զդնացս ջուրց գետոյն. որ յետոյ զկնի բազմաց աւուրց առ սակաւ սակաւ ապա արար ջուրն ինքեան դնալոյ զձանապարհ՝ և գնաց զգնացս իւր։ Ա՛ւ՛ի գաւառն հաւուս ձորոյ մերձ՛ի վանքն եր մերուս արտաչափ տեղւոյ գետինն սուզեալ յեր կիր կլաւ. և եղև խոր և ահագին փոս մինչև յանդունդս. և՛ի միջոյ փոսոյն՛ի յանդնդոց ելեալ սեաւ ջուր և ծովացաւ անդէն ամէն փոսին. և կայ այնպէս մինչև ցայսօր։

Ա՛ւ վանայ քաղաքի փաշէն և այլք իշխանքն. զամն եղեալ գործս զայսոսիկ գրով շարա

գրեալ առաքեցին՝ի քաղաքն Կոստանդնուպոլիս. և ծանուցին Թէոդորին առաքեալն իբրա հիմ խոնդքարին. Թէ այսքան շինուածոց քա ղաքաց և գեղորէից. մաչէթաց և եկեղեցեաց աւերումն եղև: ՍՅԼև վանայ քաղաքն խո ջէքն առաքեցին առ խոջայ ռօհիջանն՝ որ յաւ ուրան յայնոսիկ՝ի կոստանդնուպոլիս էր՝ հրա ման առնուլ՝ի Թէոդրէն վերստին շինուԹէ աւերեալ վանորէիցն և եկեղեցեացն. որ և խոջայ ռօհիջանն առեալ զհրաման՝ի Թէոդրէն առաքեաց՝ի վան առ խոջայն. և նոքա սկսան շինել զեկեղեցիսն քաղաքին՝ ոմն նախ պատմեցաք և զվարագայ վանից: ՍՅև նախ կիրակոս վրդ ասէ, որ էր առաջնորդ վարագայ վանիցն յանձնէառ շինել զժամատունն՝ զոր և շինեալ կատարեաց: և խոջայ ամիրխանն զքէ խայէի եկեղեցին և մարիամաշչալապին զածածնի եկեղեցին: և խոջայ դիլանչին զսբ սիօնի եկե ղեցին: և խոջայ յովանէսն զսբ նշանի եկեղե ցին: զայսոսիկ եկեղեցիսս շինեցին՝ և մնաց բեր դով եկեղեցին. և քառասուն աբեղայից եկե ղեցին. և զվանից պարիսպն ևս շինեցին շուրջ նակի բովանդակ: ՍՅև կատարեցաւ շինուած ներքին վարագայ վանիցն՝ և այլ վանորէից և եկեղեցեաց. և կան իւրաքանչիւրոք՝ի տե ղիս իւրեանց ողորմութիքն ՍՅՀ՝ որոյ մի փառք յաւիտեանս:

Զաստուածն է և պատճառք կողոպտելոյ զանօրէնի վանքն Վարագ կոչեցեալ. և տանելոյ զառագ որ Կ՚ասէն ՚ի բերդն Խոշաբայ. և դարձեալ անտի ՚ի Վան քաղաք։

ԼՐ։

ՏԻՐՆ ԽՕՇՔԵՐԱՑ

բերդին որում սուլէյմանբէկ ասէին. եղև երբեմն զի զՀանապարհորդ կարաւանն՝ որք ՚ի վանայ գնային՝ ՚ի Թաւրէզ և ՚ի Թաւրիզուց՝ ՚ի վան՝ սա զկարաւանացն բեռինսն բռնութիւբ բանայր՝ և որինչ իրաց և հասանէր՝ սուղինչ գին ձգէր իւր տիրոջն և կորզեալ ՚ի տիրոջէն յինքն առնոյր զինչսն. և պատճառեր Թէ գնով գնեցի։

Լ՚այլ ՚ի սոյն ժամանակի էր իշխան և հրամանատուս վանայ քաղաքին ոմն մեծագոյն իշխան, զոր Հուսէյնաղայ ասէին. որ էր ՚ի նոյն քաղաքէն վանայ. առ որ մատուցեալ արանցն, որոց զինչսն և զապրանսն յափշտակեալէր սուլէյմանբէկն. արարին զբազում անբաստանուս Թիւն զսուլէյմանբէկէն։ Լսեալ Հուսէյնա ղէն զարարեալն սուլէյմանբեկին ծանոյց ՚ի դուռն Թագաւորին յստամբօլ. վն որոյ հրամանն եղև ՚ի Թէրճեն առ Հուսէյնաղէն վն սուլէյմանբէկին. Թէ զառեալ զինչսն դարձուսցէ առ տեարսն՝ և սուլէյմանբէկն ոչ դարձոյց։ վն որոյ և Հուսէյնաղային առեալ զամն զօրսն վանայ. այլև ժողովեալ զամ շրջակայ զիշխանսն ազգին մարաց. ընդ որս էր և մեծ իշխանն մարաց եզդիշէր, որ էր տէր ջուլամերկայ՝ և շատախայ. և այլոց բազմաց գաւառաց և բերդո րէից. և նոքօք գնացեալ նստաւ իւր խոշաբայ բերդին յորում ամբացեալ նստէր սուլէյմանբէկն. և յերիս ամիս նստեալ ՚ի նայն՝ և զեր կերն ամ աւերեցին. վն որոյ սուլէյմանբէկն

անձար և ի տարակուսի լեալ անհնար ճնաց. զբազում կաշառս ոսկւոյ և արծաթոյ տուեալ եզդիչեր մեծի պարոնին. զի թերևս ցնուսչն աղէն և զայլսն զեմման առեալ եբացգնասցէ. որպէս կատարումն գործոյն եղև այնպէս. զի առնին զինչս բազում՝ ի սուլէյմանբէկէն և ի բաց գնացեալ ցրուեցան յիւրաքանչիւր տեղիս:

Ո կնի գնալոյ նոցա եբրև սակաւ ինչ աւուրք իւերայ անցին. յայնժամ եկն առ սուլէյման բէկն այր ումն գոռոզ արիւնարբու և արիւն ահեղ. յաղթօղ պատերազմօղ և անպարտելի ախոյեան՝ որոյ զանունն չօմար ասէին: Որում պարգևեալ էր խոնդքար թագաւորն Պարսից զզաւակիս և զիշխանութեն՝ և առաքեալ էր երկիցս և երիցս ի քաղաքս և յաշխարհս իշխել նոցա ըստ կարգի օրինացն Պարսից. բայց սա ի գնացեալ տեղիսն կարի բռնութեբ և անիրաւութեբ վարեալ էր զնշխանութեն. կեղեքելով՝ կողոպտելով՝ յափշտակելով. և ըստ ամենեսեան անիրաւութեբ վարելով. եթէ ընդ սպայից եթէ ընդ ռամկաց: և ուրև գնայ ցեալէր յամենից տեղեաց Համբաւ անիրաւութեն և ամբաստանութեն եկեալ էր առ թագն և առ վէզիրն: Վասնորոյ յորժամ լուծեալ ի փաշայութեբ քաղաքաց՝ և եկն ի դուռն թագին ոչնս յաւելին տալ նմա զնշխանութեն և զփաշայութեն: Նա այս գործս յոյժ ծանր և վշտագին երևեցաւ չօմարին. վասնորոյ ապա տամբեալ՝ ի կողմանէ թագաւորին ել՝ ի կոստան գնուպօլսէ. և եկեալ՝ ի կողմանս բուրսայու և անկիւրիոյ: առ որս յարեցան արք սրիկայք և եղբարկք. որք էին ամենեքեան գողք և աւազակք. և աշխարհաւերք և նմանօղք նմին չարագործութեբ. և նոքօք բնակեր՝ ի լե

բինս և յանապատս՝ և այնպէս անցուցանէը զկեանս իւր։ Իւ յորժամ յօժարէը կամք իւր նոքումբք ելջանէը 'ի լեռնէն՝ և գտանամուտ լինէը իւիր Ճանապարհաց՝ և երթ և եկ կարաւա նաց իվերայբաղխեալ՝ զորս կոտորէը՝ և զորս փախստական առնէը. և զոսկի և զարծաթ և այլ զգրինչ և կամէը առեալ գնայր։ և ոչ թէ 'ի սակաւ աւուրս և 'ի ծածուկ զայս առնէը. այլ յայտնի և համարձակ և 'ի բազում աւուրս. այնքան մինչ զի երթևեկուն թէ Ճանապարհաց խափանեցաւ՝ որոյ համբաւն գնաց 'ի կոստանդնուպօլիս և ետհաս առ թագաւորն։ վն որոյ հրաման եղ 'ի թագաւորէն կարգել զգօրս գլուխ բազմաք զօրօք և գնալ պատերազմիլ ընդ նմա և սպանանել. և կարգեալ զօրագլուխն յոլովիւք զօրօք եկեալ պատերազմեցաւ ընդ նմա. ոչ կարացին սպանանել՝ սակայն փախուցին 'ի տեղւոջէն։ Իւ ջամարն ուրև գնայր զնոյն գործ գործէը. վնորոյ հրաման եղև 'ի թագաւորէն առ իշխանս և զօրագլուխս ամենից աշխարհաց՝ զի ուրև գնասցէ ջամարն. այնորիկ աշխարհն իշ խանքն և զօրքն մարտուցեալ պատերազմեսցին ընդ ջամարին՝ և սպանցեն։ և թէ ոք՝ որ բերցէ զգլուխն և զնշանն ջամարին՝ զբազում պարգեւս և զմեծ ուրախս առնլոց է 'ի թագաւորէն. քանզի աջոյ ձեռացն ծկիկ մանն իմէջ ձեռացն ափին մածեալ կապած էր անմէկնելի՝ որին վն ասացին զնշանն բերցէ։ և յաղագս այսպիսեացն հրամանաց թագաւորին՝ ուրև գնաց ջամարն ամէն զօրք և իշխանք աշխարհացն հալածականն արա րին զջամարն. և յոչ գտանելն զտեղի դադար մանն 'ի հալածելն իւրում ջամար՝ և գալով եկն և ետհաս մինչև սուլէյմանբէկն։ և յա ղագս առիւծասիրտ արիութեանն և յաղթա

ԿԱՆԻ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻՆ ԸՆԿԱԼԱԼ ՁՆԱ ՍՈՒԼԵՅՄԱՆ ԲԷԿՆ՝ ԵՒ ԱՍԱՑ. ԵՂԻՑՈՒՔ ԵՐԿՈՔԵԱՆՍ ԵՂԲԱՐՔ՝ ԵՒ ՊԱՀԵՍՑՈՒՔ ԶՀԱՅՐԵՆԻ ԶԵՂԵԱՆՈՒԹԻՆ ՄԵՐ՝ ԵՒ ԼԻԱՍԻՆ ՎԱՅԵԼԵՍՑՈՒՔ։

Վ ԱՐՁԵԱԼ ՅԱՂԱՒ ՊԱՏՄՈՒԹԻՆ ՈՐ ՊԻՏՈՅ Ի ՄԷՋ ԱՅՍ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ։ Ի ՎԵՐՈՅ ԱՍԱՑԵԱԼ ՀՈՒՍԿՅՆԱՂԷՆ Ի ՊԱՏՃԱՌԷ ԼԻՔԲԷ ԱՐԱՐ ԸՂ ԱՍԵՐ ԵՒ ԶԱՒԱՔԱՆՈՒԹԻՆ ՄԾԻ ԻՇԽԱՆԻՆ ՄԱՐԱՑ ԵԶԴԻՇԵՐԻՆ՝ ԶԻ ԶԱՌԱՍՈՐ ԵՂԲՕՐ ԻՒՐՈՑ ԵԹԵ Ի ԿՆՈՒԹԻՆ ԵՂԲՕՐ ԵԶԴԻՇԵՐԻՆ. ՈՐՈՑ ԱՆՈՒՆՆ ԵՐ ԽՈՍՐՈՎ ՓԱՇԱՅ. ԵՒ ՍՈՔԱ ԵՐԿՈՔԵԱՆԱՍ ԵԶԴԻՇԵՐՍ ԵՒ ՀՈՒՍԿՅՆԱՂԱՅԱՍ ԿԱՐԻ ՍԻՐՈՎ ՄԻԱԲԱՆԵՑԱՆ ԵՒ ԵՂԷՆ ԽՆԱՄԻՔ ԵՒ ԲԱՐԵԿԱՄՔ։

Վ ԱՐՁԵԱԼ ՅԱՂԱՒ ՊԱՏՄՈՒԹԻՆ։ Ա.ՅԱ ՀՈՒ ՍԿՅՆ ԱՂՑԱՅԱ. ՅՈՅԺ ԶՕՐԱՑԱՒ ԵՒ ՄԵԾԱՑԱՒ Ի ՄԷՋ ՔԱՂԱՔԻՆ ՎԱՆԱՅ. ԱՅՆՔԱՆ, ԶԻ ՍՈՐԻՆ ՀՐԱՄԱ ՆԱՒՆ Է ԼԻՆ ՓԱՇԱՅՆ ԵՒ ՂԱԴԻՆ՝ ԵՒ ԵՆԿԻՉԱՐ ԱՂԱ ՍԻՆ՝ ԵՒ ՂՈՒԼՈՐ ԱՂԱՍԻՆ՝ ԵՒ ԱՅԼՔՆ ՀԱՄՔՆ. ԵՒ ԱՊԱՆ ՉԻՇԽԱՆԱՑ ՔԱՂԱՔԻՆ ՏԱՆ ԻՇԽԱՆ՝ ԸՆԴ ՈՐՍ Է՛Ր ԵՒ ՂՈՒԼՈՐ ԱՂԱՍԻՆ։ ԻՍԿ ԱՅԼ ԻՇԽԱՆՔՆ ՓԱԽՍՏԱԿԱՆՔ ԵՂԷՆ ՅԱՀԵ ՍՈՐԱ։

Ա.ՅԼԵՒ ՊԱՏԱՀԵՑԱՒ ԴՈՐԾ ԼԻՆԷ ԱՅԱՊԻՍԻ։ ՀԱՅ ՍՈՎՈՐՈՒԹԻՆ Է ( )ՍՄԱՆՑԱՑԱ ԱՂՔԻՆ ՈՐ ՁՄԻՆ ՓԱՇԱՅՆ ՄԱՆՂՈՒԼ ԱՒՆԵՆ ԵՒ Ի ՏԵՂԻՆՆ Ի ԴՐԱՆԵ ԹԷՓԵԼԻՆՆՈՐ ՓԱՇԱՅ ԱՒԱՔԷՆ, ԱՅՍՊԷՍ ԵՒ ՁՎԱՆԱՅ ՔԱՂԱՔԻ ՀԻՆ ՓԱՇԻՆ ՄԱՆՂՈՒԼ ԱՐԱՐԻՆ՝ ԵՒ ՆՈՐ ՓԱՇԱՅԻ ՄՈՒԱԾԻՄ ՈՒՂԱՐԿԵՑԻՆ Ի ՎԱՆ Ի ԴՐԱՆԵ ԹԷՓԵԼԻՆ։ ԻՍԿ ՀՈՒՍԿՅՆԱՂԷՆ ԵՒ ՀԻՆ ՓԱՇԻՆ ՄԻԱԲԱՆԵԱԼ ՈՉ ԸՆԿԱԼԱՆ ԶԵԿԵԱԼ ՄՈՒԱԾԻՄԻՆ ՆՈՐ ՓԱՇԱՅԻՆ՝ ԱՅԼ ՅԵՏՈ ԴԱՐՁՈՒՑԻՆ ՅԸՍՏԱՄԲՈՂ։

ԻՍԿ ՎԱՆԱՅ ՔԱՂԱՔԻ ՊԱՐՈՒՍԱՅՔՆ, ՈՐՔ ՎՇՏԱՑԵԱԼՔ ԵՒՆ Ի ՀՈՒՍԿՅՆԱՂԱՅԷՆ, ԳԱՂԱՏ Ի ՆՄԱՆԷ ԵՒ Ի ԾԱԾՈՒԿ ԿՈՂՄՈՎ ԲԱՆԱՑ ԱՄԲԱՍՏԱՑՈՒԹԵՆ ԳՐԵՑԻՆ ԶՄԱՆԱՆ՝ ԵՒ ԸՆԴ ԳԱՐՁՈՒՑԵԱԼ

մուսալիմին ուղարկեցին ՚ի դուռն Թագաւորին։

Յետ սուղինչ աւուրց ՚ի դրանէ Թագաւորին եկն սինան անուամբ հիւսան ոմն հնկիչարի աղասի ՚ի քաղաքն վան։ Եմուտ ՚ի բերդն, և սա ըստ վերին բերդին՝ և ամենից հնկիչարեացն։ Եւ յետ սուղից աւուրց այս նոր եկեալ սինան աղայս, որ հնկիչար աղասի էր ՚ի վերին բերդէն սկսաւ Թօփ ձգել իվր ապարանից փաշային՝ ասելով. Թէ հրաման է Թագաւորին իվր զի գնայց։ Վասն որոյ եղեալ գնացաւ ՚ի քաղաքէս, այլև ձգէրթօփ իվր տան հուսէյն աղային և առաքէր զպատգամն առնէ Թէ մի պահէր զփաշէն այլ ուղևորեա։ Իսկ հուսէյնաղէն և փաշէնէր կուցեալք ՚ի Թօփէն եղեալ գնացին ՚ի ներքնոյ բերդն հիւսիսային կողմն մերձ Թաւրիզու դրանն, և մտին ՚ի տեղին, զոր ասէն պալԹի տունք՝ և անդ ամրացան։ զի Թօփն որ գայ ՚ի վերին բերդէն ոչ պատահի այնմ տեղւոջ՝ զի քարափ լերինն ՚ի վերուստ հովանի է իվր նոր, իսկ վանայցուն Թէպետ և Թշնամիք էին հուսէյն աղային՝ և առէն զնա. այլ զի կարի երկնչէին ՚ի նմանէ, վն որոյ ժողովեցան և նոքա անդ հուսէյնաղային։

Իսկ հնկիչար աղասին առաքեաց զարս ՚ի բերդն խոշաբայ և զեկույց սուլէյմանբէկին զի կեալ հրաման Թագաւորին՝ և զղօղէն հուսէյն աղային և զփաշային, իսկ սուլէյմանբէկին վն անցելոյ քինուն՝ և նախանձուն վրէժխնդրու Թէ՝ բազմաւ ցանկու Թէ ցանկայր այնպիսւոյ լրոյ, ոչինչ դանդաղեալ՝ այլ շեշտակի յարու ցեալ ինքն յոյժ ուխտիւք զօրօք, առեալ ընդ իւր և զջօմարն՝ զոր յառաջդ յիշեցաք՝ և գնացեալ հասին ՚ի վանքաղաք։ և ՚ի շրջակայ գեղօրայս քաղաքին այսր և անդր շրջէին հանապազ

զի

զի գուցէ ՚ի ձեռս ածցեն զՀուսէյն աղէն, որև
չըՔելով գնացին ՚ի գիւղն արՔակ, և անտի ՚ի
գիւղն խառակունիս, և գիւղս այս Հուսէյն
աղայինէր՝ և առ ՚ի վրէժ խնդրութԷն քինու
Հուսէյն աղային զգեղի տանուտէրն ՚ի ձող
բարձրացուցեալ և սպան սուլէյմանԷֆէնդ:

Այս անտի եկին սուլէյմանԷֆէնդ և ջամարն զո
րօքն իւրեանց՝ գնացին ՚ի վարագայ վանքն. և
զորինչ ՀամՔաւ յառաջմէ լուԷալէֆէնդ զմեծա
Հանդիսէ ուխտէն վարագայ՝ այժմ աչօք տե
սեալ և մտօք նկատեալ զինէֆէնդ. և մտա
խոհ եղեալ խոկային ԹԷ այսպիսեաց Հոյակա
պից և Հռչակաւորաց մեծաշխից վանից, գոն
բազ մաժամանակեայ մԹերեալ ինչք և ստա
ցուածք, կահք և կարասիք պղնձեղինաց, ար
ծաԹեղինաց, և ոսկեղինաց. և արդ ժամ է մեզ
զի ՚ի ձեռս մեր գրաւեսցուք զայն: Այս յայս
մանէ պատճառէ յանկարծակի կալան զայն
բնակիչս վանացն՝ կապեցին և պահէին ՚ի կա
լանս, և մի մի բերեալ առաջի իւրեանց Հար
ցանէին մն ստացուածոց վանացն՝ և խնդրէին
՚ի նոցանէ. և նոքա որինչ յայտէր ցուցանէին,
և մն այլոցն ասէին ԹԷ ՚ի քաղաքն են տարեալ
զամենայն և անդ պահեն, զի մն ասի գողոց և
աւազակաց աստէն ինչ ոչ Թողուն:

Ասէ ՚ի բնակչաց վանիցն, ԹԷպէտ չարչա
րեցին զմանս առաւել և զմանս սակաւ, այլ
գնա զամն Թողին, և ՚ի նոցանէ ովոր եգիտ
Հնար փախչելոյ փախեաւ անդառնալի, բայց
երեք աբեղայք ծերք ՚ի միաբանից վանացն,
որոց անուանքն էին տէր յօհաննէս, և տէր սա
հակ, և տէր մօսէս. զոսոս կալան և պահէին
կապանօք և բազմաւ զգուշուԹԷ, և ասէին.
այլք բնակիչքն մանկագոյնք են՝ ոչ են տեղեակք

պահ

պահարանաց վանիցս, սոքա հինաւուրցք և ծերք են սոքա գիտակք են ամենեւին։ Ի բերեալ առաջի նախ հատանակաւիւք բանիւք, և ապա սպառնալեօք խնդրէին ցուցանել նոյ զպահարանս վանիցն, և աբեղայքն ասէին մեք բնաւ ոչ եմք գիտակք յորոց դուքդ ասէք, քանզի կամք և յօժարութիւ սրտի յանձին կալան զմահ և մեռանիլ և ոչ ցուցանել։

Ի յետ բազմի հարցման և պատասխա նոյ սկսան չարչարել զնա. և նախ կախեցին զնա յոտից նոյ և խստագոյն հարին բրօք կաբի անո ղորմ և անչափ։

Ի ապա ի բաքանչիւր աբեղայից զերկոսին ձեռն տարան յետսկոյս, և զերկու բոյթս ձեռացն կապեցին իւր երեքաց, և արկին պա բանս իմն երկուց ձեռաց նոյ, և՛ի բարձր առ ղօղջ կախեցին զնա, և բերեալ զծանր վէմն եդին իւր թիկանց նոյ։ և Թողին այսպէս ՛ի կախաղանին, որք ծնացին մինչև ցերեկոյ, որով քակեցան օդուածք երկոցունց ձեռաց նոյ, և աբեղայքն ողբալով աղաղակէին թէ ոչ գի տեմք զինչ գործելին ձեր՝ և անօրէնքն ոչ անսային։

Յետայսորիկ արկին գալարան չուան ՛ի գլուխս աբեղայիցն, որ է այսպէս. զի զպարանս կանթեղին որ բարակ է և պինդ։ կապեցին և արկին՛ի գլուխս աբեղայիցն բոլոր երբև զօղ, և անցուցին փայտ իմն ջ պարանին, և սկսան մանել զփայտն, և ՛ի մանել փայտին պարանն ևս ոլորեալ և մանեալ եղև՝ սաստկիւ պնտու թիւ, և Թաղեցաւ իմն մնոյ ևմորթոյ գլխոյ աբեղայիցն։ և երբե՛ի մամուլս պնտեալ սեղ մեալ եղև գլուխ նոցա, և ամբն միսք և մորթք և երակք գլխոցն և պարանոցացն այսուցեալ արիւնաուշաք եղեն, և երկոցունց աչաց նոցա

հանեալ

համարէին՝ ի բաց ոտեալ՝ ի միեղեացն, և աբեղայիցն անընդհատեալ և ուշադիր եղեալ ի բերելն զմեռեալ անկանելին՝ ի գետնի։

Այլ ապա բերին զպարանոս բարակ և պինդ՝ և կապեցին յերանս աբեղայիցն, և քարշեալ՝ ի վեր կախեցին՝ ի բարձր տեղեաց զիւրաքանչիւրն՝ և շուրջ զնոքօք բոլորեալ անօրէնքն և զօրքն իւրեանց հայհոյէին, թքանէին, այպանէին ասելով, զայդ քան չարչարանադ կրեալ՝ և ընդ երդ ոչ ցուցանէք զդարման վանացն, և աբեղայքն ոչ ցուցանէին վնասի զմահ յանձն առեալ էին։

Ոչնչի սորա եկեալ ջօմարն ինքն երբ զծա ծուկ մարմինս աբեղայիցն, և ի սուրբ դաստառակ իւրն առնացն անդամոցն, և ինքն՝ ի բերան իւր առեալ ատամամբն ծամէր զայն, յոր մէ յոյժ վշտացան աբեղայքն և անընդհատեալ անկան երբեմն զմեռեալս։

Զդ զայսքան սարսուռելի տանջանս կրեցին աղօրմելիք աբեղայքն, և գրեթէ յիւրաքանչիւր չարչարանս յատուկ յատուկ մեռանէին և կենդանանային, և մանաւանդ՝ ի վերջին չար չարանս յայս՝ որ կարի սարսուռելի տանջանք էր և՝ ի բազմաց տանջանացն Ճնշեալ մնացեալ և վատաբալք եղեն մարմնով՝ որք ոչ զօրէին իւրեանց կանգնիլ։ Ո այսքան չարչարանս զօրս յանուճանէ յիշեցաք երևելիք և յայտնիքն էին, զօրս՝ ի չարագրութիւնս բանի բերեալ գրեցաք, նակ որք վտրրագոյնքէն՝ զօրս մեք թողաք դուզայն մնօք. քովք իմացիս և զայս ամենայն հնարեալ ներգործէր անիծեալ և անողորմ, անիծ և մարդապէմ գազանն այն ջօմարն։

Այլեւս այսքանեաց վշտաց հանեղուեց, երբև գիտաց ջօմարն թէ աբեղայքն ոչ ցուցանեն զդա

զդարանն՝ ինքնին իսկ յարուցեալ՝ի խնդիր որոնել և յուզել զդարանս վանիցն, քանզի էառ՝ի ձեռն իւր զմուրճ, որ է քլունկ և սկսաւ շրջագայել իմիջ վանիցն յեկեղեցիսն և՝ի տունն և յամն տեղիս, կանգնելը և հայելը, և դիտեալ նկատելը զամն տեղիս, ապա ուր և համարելը գոլ կարծելը և նմանութիւն դարանի, մրճռնէ այսմիկ՝ զոր՝ի ձեռն ունէր՝ քաղխելը զտեղիսն։ Եւ այսպէս շրջագայելով եկին և մտին՝ի մի յեկեղեցեացն՝ և յորժամ է հար դկարծեցեալ տեղին, նոյն ժամայն եղ ձայն թնդմամն, վիրոյ վաղվաղակի քակեցին զտեղին և գտին դիտոր մի լի պղնձեղինօք, վասնզի զամն պղնձեղէնն անօթս վանիցն անդ լցեալ թաքուցեալէին, զորս զամենայն արտաքս բերեալ ժողովեցին՝ի մի վայր։ Եւ՝ի գտանելն այսմիկ առաւել յորդորեցան՝ և քաղմաց այնպէս սեաց գոլ դկարծիս տարան, և կարի որոնմամբ սկսան հարկանել զամենայն տեղիսն։ Եւ անտի գնացին յայլ եկեղեցի, և՝ի քակելն թէրն դաց տեղին, և վաղվաղակի քակեցին, և գտին զդարան մի դատարկ դի ոչինչ գոյր՝ի նմա։

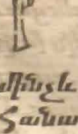
Եւ թողեալ զայն գնացին՝ի միւս այլ եկեղեցին, և՝ի քակելն պատհեցաւ տեղին ուր էր մեծ դարանն՝ յորում պահեալէին զաւազ սբ նշանն և զամենայն անօթս եկեղեցեացն։ Եւ վաղվաղակի քակեցին և գտին զդուռն դարանին, և մտեալ՝ի ներքս տեսին լի գանձիւ, և զաւազ սբ նշանն քաղմօք դասատառակօք պատեալ և իմիջ դեղեցկաշէն յարկեղ եդեալ, և՝ի վերոյ քան զամենեսեան անօթսն քաղմեցուցեալ, զոր սուրբ Լուսաւորչանքն ինքնին՝ի գերկին իւր առեալ զսբ նշանն և զբեր արտաքս։ Եւ ապա արտաքս բերին զայլևս անօթսն, որբ էր քաղում

արծաթ

արծաթեղէնք էին՝ սկիհք, և խաչք, և խաչ մի մարդաչափ որոյ կշիռն էր մէկ խոնդքարի լիտր, և իւր գրեալ ունէր զաւետիս խաչ ։ բազումք ոսկետուփ և արծաթապատ աւետարանք, և այլք գրեանք ։ և արծաթեղէնք քշոցք և բուրվառք և կանթեղք ։ և պատուականք և մեծագինք շուրջառք, և վարագոյրք, և բեմի ծածկոցք, և այլևս կահք և կարասիք՝ բազումք, զորս անդէն պահեալէին, զամ հանեալ բերին արտաքս։ որինչ արծաթեղէնք էրք էին եդին իմէջ մադկի, և որինչ պղնձեղէնն էր խոր տակեցին, և այլ զորինչ և գտին բարձին ձիոց, նաև զոբ նշանն իւրով զարդուքն ։ և կալեալ էրեցվի բերին և կարգեցին գնալ ըստ որբոյ նայնին վա սպասաւորելոյ նմա ։ և սուլէյմանբէկն և չօմարն զօրօքն իւրեանց առեալ զայն եմ գնացեալ Հասին՝ի խոշաբ։ Ա՛րդ՝ ամենբեանք անօթքն և ինչքն վարագայ այսպիսեաւ կէր պիւ գնաց՝ի խոշաբ ։ յորում ժամանակի էր Թոռականն մէր Հազարևհարիւր ։

Իսկ երէքին աբեղայքն՝ որք այնքան տանջ ցան, Թէպէտև տևեալ ապրեցան զամ մի՝ այլ երբև զմեռեալ զեռուն, զի ձլամահօք կնոք կային և ըղձային մահու, որև զկնի աւի մոյ Հասեալ ևս ընդ նոցա մահն Հանգոյց զնա՝ի տա ռապանաց իւրեանց ։

վան գնալոյ Հաւաքնաղային՝ի ջուլամերկ ։

ԱԿ ՀՈՒՄԱՆԻՑՆ ԱՊԱ ԼԻՆ

և փաչէն՝ որք՝ի պալթի տունան մնեալ էին և զօղեալ, մնացին անդէն այնպիսի մինչև յերկու ամիս, և Թօփն՝ի վերին բերդէն Հանապազ զնեբքին բերդն և զքաղաքն ծե

Ի դաշտումն ի Հուսէյն աղային։

ծէր և աւերեր։ Ապա Հուսէյնաղային նկա տեալ խորհրդով գիտաց զի ոչ ուստէք գոյ նմա փրկութիւն եթէ ոչ ի խնամոյն Իւրոյ յեզ դիչերէ մեծ պարոնէն. վաղորոյ յիւրոյ հաւա տարմաց զումանս թափոց ընաւիւն ումէք գիտելոյ առաքեաց առ եզդիչէր ասելով. յայտ է քեզ զի իշխանքն վանայ և սուլէյմանբեկն իմ թշնա միք են. արդ ոչ ուստէք գոյ ինձ հնար փրկու թիւն, եթէ ոչ ի քէն. վաղորոյ վազվազակի պար տիս հասանել ինձ յօգնութիւն։ Յոկ մեծ եչ խանն եզդիչէր զկրտմանն արար Իւրոյ եչխանի ումիճն՝ որոյ անունն էր միրաբեկ՝ առնուլ զզօրս և գնալ. և նա առեալ զնդ Իւր զզօրս հազար և հինգհարիւր. պատրաստութիւն յո լովից զինուց և մանաւանդ թփանքաց։ որոց փութանակի հասեալ յերկիրն վանայ ի պա տեհասար տեղիս ի մերձակայս քաղաքին չրջ եին. զի թերևս զհուսէյնաղան ի ձեռս ածեալ առեալ գնասցեն։

Իբրև զայս եառես փաշէն թէ զօրքն եզդի չերին եկին ի տանել զհուսէյնաղան. խոր հեալ ի միտս Իւր գիտաց զի յետ գնալոյ նորա ինքն միայն մնայ. վաղորոյ փութացաւ ինքն և յա ռաջքան զհուսէյնաղան երթալ ի վանայ քա ղաքին Իւրով զաշտոնեչ Իւր գնաց՝ յո և կա մեցաւ։

Այլ թօփն հանապազ ի վերին բերդէն ծեծէր զներքինն քաղաքն և աւերէր, զի յառա ջին չաքաթու ազուհացիցն սկիզբն արարին թօփձգելոյ՝ և մինչև ի հոգւոյ գալուստն ձգե ցին, որոյ վն ձանձրացան ամենքն քաղաքացիքն իշխանք և ազայք և ռամիկք։ խորհուրդ արա րին մեծ-ամեծքն և զուլ լար ազասիքն, թէ վն առն միոյ ընդդեր է զայսքան ջարչարանս կրել

մեզ, կալցուք զՅուսէֆնաղէն՝ և տացուք ի ձեռս իւրոց խնդրողացն: և ոմանք զայս խոր Հուրդ Ծանուցին Հուսէֆնաղային, և նա կամեցաւ զի զգլխաւորս այնմ խարհրդեանն՝ որք էին զուլլար աղասիքն, հնարիւքիմն սպանանել: և այս խորհուրդ ևս յայտնեցաւ զուլլարաց սոցին և այլոց գլխաւորացն: վն որոյ լուսանալ առաւօտուն, զուլլարաղասիքն և այլք գլխաւորքն իւրաքանչիւրք առեալ զդրօշ նշանաց իւրեանց գնացին ի ներքսին բերդի յայն դուռն՝ զոր իսկալի դուռն ասեն, անկեցին զդրօշն իվի պարսպին և աղաղակեցին՝ Թէ զուլլն դարձաւ՝ զուլլն դարձաւ, իբրև զայն լուան սպայազօրքն, ձայքն առեալ զգինա իւրեանց ի ներքս դրօշին իւրեանց: և մնաց Յուսէֆն աղէն մինքն միայն և որդիքն և ծառայքն իւր, որք երկուցեալ Յուսէֆնաղայն՝ զի միգուցէ ըմբռնեսցեն զինքն, յայն ժամ ծառայքն Յուսէֆնաղային պարանաւ կապեցին զնա ի ներքսին բերդի պարսպէն, որ իջեալ գնացեալ խառնեցաւ ի զօրս եզդիշէրին, և զօրքն եզդիշէրին առեալ զՅուսէֆն աղայն գնացին ի շաղաղ և անտի ի Ջուլամերկ առ եզդիշէր: և այս ևս այսպէս:

Պատմութիւն վերադարձին պիղծ չմարին:

Խ:

ՅՈՐԺԱՄ ՍՈՒՆՈՒՑՄԱՆ

Բէկին և չմարին առաքեալ կողոպտեցին զվանքն վարագայ՝ և առեալ գնացին ի խօշաբ, անդէն մնացին մինչև յայտնութեամբ կիսանակն, ապա եկեալ լրտեսացն պատմեցին նմա, Թէ ահաւանիկ Յուսէֆնաղէն յայս նկառւսը եկանէ ի Ջուլամերկայ և գնայ առ խոնդքար Թէքէրն: յայնժամ կամաք և խորհրդակ

գակցուԹիւ սուլէյմանբէկին առեալ ջամարն զՏարիւը այր ևիվ ի բերկրուԹ և արձիչու գնաց ՚ի պահել զՀանապարհն հուսէյնաղային զի Թերևս սպանցէ զնա։

Ասէ այն հրաման Թագաւորին, որ՚ի վաղուց ժա մանակաց էլեալէր վե ջամարին, Թէ ուր և երևեսցի ջամարն այնմ աշխարհի զօրապետքն զօրաքն իւրըն մարտիցեն ընդ նմա, և սպանցեն. որոյ սակս և փաշայն արդ բուսաց ՚ի լսելն իւր զգալն ջամարին, զոմն իշխան չորս Տարիւր ա բամբք առաքեաց զվերն ջամարին։ որոց եկեալ Հանդիպեցան ջամարին ՚ի գաւառին կեղեց ուրև մարտուցեալ կռուՀեցան ընդ ջամարին և յաղԹեցենն նմա՝ քանզի զօրքն ջամարին Տարիւր էին և նոքք չորս Տարիւր, վն որոյ զ զօրսն ջամարին զոմանս սպանին և զոմանս փախուցին և ինքն ջամարն ուԹն միայն արամբք եղեալ ՚ի կողմն ինչ և զերծաւ ՚ինոցունց, և կամեցաւ դառնալ և գնալ ՚ի խոշաբ առ սուլէյմանբէկն և յուղի անկեալ եկեալ մինչ ՏՀաս ՚ի կապն ոստանայ։

Ասէ քաջ առօղն ոստանայ, որ զՀանապարհն պահէ, և զքաջն առնու ՚ի Ճանապարհորդաց, Թուես զջամարն ՚ի Հեռաստանէ՝ և իմացաւ, որ ջամարն է, և վաղվաղակի ինքն զիանջալն իւր ՚ի քաց ձգեաց յինքեանէ, և սկսաւ այսր և անդր որոնելով շրջագայել զայս արար պատՃառա նօք զի միգ Թաստացեն զնա ոստանցի գոլ և սպան ցեն։ Ասէ ջամարն ևս Թուես զայրն ՚ի Հեռաս տանէ և ասաց ևրոց արանցն՝ մեզ Թէ գնաս ինչ Տասանէ, յառնես յայսմանէ Տասանէ, վն որոյ ՚ի Տասանէն ձեր առ նա սպանէք զնա՝ և մի Թողուք։ Իբրև եկեալ Տասին առ այրն ջա մարն և արքն իւր, Տարցին զայրն Թէ զի շրջիս, և նա խաբեաց զնոսա և ասաց Ճանապարհորդ

եմ և ասա ես եկեալ կորուսեալ զխանջարն իմ, և չըր
ջելով որոնեմ զի գուցէ գտայց զնա։ և՛ի լսելն
զայս յաւետեն սկսան ինքեանք ևս չրջագայել
առ իմանալ զատոյգն։ և փոքրինչ չրջեալ
այսր և անդր գտին զխանջարն, և այնու համա
բեցան երաւացի Ճանապարհորդ գոլ զայրն,
վ'ն որոյ ոչ սպանին այլ Թողին՛ի գնալ։ և այրն
քանզի հմուտ էր վայրացն, ընդ Թաքնագ
նայ ձորակ մինչ, նախ քան զանցանել ղօմարին
զկապն, փութանակի ե հաս՛ի գիւղն։ զի կոյց
զօրականացն Թէ ահաւանիկ ղօմարն եկեալ՛ի
կապն, և այս համբաւ վաղվաղակի հնչեաց
ցաւ առ ամենեսեան զօրականս, որոց ամենն շեշ
տակի ձիարշաւ ընթացմամբ գնացին՝ ոմանք
դէպ՛ի կապն, և ոմանք դէպ՛ի վերին Ճանա
պարհն։ և զերկոսին Ճանապարհսն կալան։ իսկ
ղօմարն ոչ գնաց ընդ վերին Ճանապարհն, այլ
ընդ Ճանապարհս կապին եկեալ ելմուտ՛ի
կապն՝ և ընդ այն կամէր անցանել։

Այս է կապս այս այսպիսի ինն։ զի է քարան
ձաւ բարձրագոյն, և՛ի ներքոյ քարանձաւին
ծուխն ծուխացեալ է անհնով խորութիւն, զոր Ա.յ
միայնէ գիտելի որ քանուԹի խորութիւն նորա
բայց՛ի հնոց և՛ի վաղեմեաց ժամանակաց
զնոյնս քարանձաւին խնամատուքն և բազմաց աչ
խատուքն քարահատիւք արուեստաւորաք հա
տեալն զքարն և արարեալն զՃանապարհն ըս
որ ուղևորք գնան, բայց ոչ Թէ լայն՝ այլ այն
քան որ միայն ի բեռնատար գնայ՝ և ոչ երկու։

Յակ ղօմարն որ Ճանապարհաւ կապին մը
տեալեր և գնայր, ոչ գիտէր Թէ ժողովեալ
են անդ մարդիկք վ'ն ինքեան՝ և պահեն զբե
րան կապին՝ վ'ն որոյ և անհոգ գայր, և յորժամ
հ'հաս յայս կոյս յերդ կապին իմացաւ զայն և

յան

յանհնարին վտանգս աղէտից և տարակուսա
նաց ըմբռնեցեալ եղև, զի յառաջ ընդդէմ նո՛ք
գնալ երկիցէր՝ թէ միգուցէ թիֆանքաւ հա
րեալ սպանցեն, և յետոգառնալ ընդ որ եկեալն
երոչ կարէր, զի յոյժ նեղէր տեղին, վն որոյ յա
մենից կողմանց անձար լեալ մնաց յանհնարինս։
Եւ հայեցեալ ջօմարն տեսանէ մերձ ինքեան
փոքրինչ զառիվայր տեղի՝ և սորք վիմաց իբր
զսուղինչ ձորակ ի՛ջեալ յերդը ծովուն, և թէ
պէտ դժուարին էր. այլ՝ ի տագնապէ սպան
մանն, ջօմար ի՛ջեալ իվայր՝ ի ձիոյն կալաւ զպա
խուցն և ընդ այն ինքն և ձին ի՛ջին յերդը ծովուն։
ապա հեծաւ իվր ձիոյն և կալեալ զպախուց
երիվարին, քաջագոյն պատրաստութիւ՛ն զըս
պեաց զինքն՝ և ուղղեալ վարեաց զերիվարն
իմէջ ծովուն, և յորժամ վարեաց զերիվարն
իմէջ ծովուն զառաջինն խորասուզեալ ընկ
ղմեցաւ, և գրեթէ էհաս մինչև յառակս ծո
վուն՝ քանզի զբազում ժամս անյայտ լեալ ոչ
երևեցաւ։ և իբրև անցին իվր պահ՛ք ինչ՝ տե
սին արքն, որք զբերան կապին պահէին, զի
՝ի հեռու վայրն ելին յերեսս ջրոյն երիվարն
և ջօմարն, և յայնքան հեռւ վայրն ելին և երևե
ցան մինչ զի թիֆանք ոչ հասանէր, քանզի կա
մեցան ձգել զթիֆանք և սպանանել զնա, և զի
ոչ հասանէր, վն որոյ և ոչ ձգեցին։ Եւ բազ
մաց գովութեց արժանին այն երիվար, քաջ
ձեալ զվերելեալն իւր և տանէր՝ ոչ թէ իբրև
զցամաքային կենդանի՝ այլ իբրև զջրային կեն
դանի գնայր լողալով հնչէր, փնչէր, փռըն
գայր. զանբաւ խորութի՛ն ջուրց ծովուն յու
մմէ հատանէր, և գնայր լողալով և եկեալ է
հաս յերդը ծովուն և ել՝ի ցամաք՝ ի կողմանս
ոստանայ։

Եւ յորժամ եկ յովսէփ ՚ի ցամաք, ոչ գի տեր զսահմանս և զձանապարհս, կամ զցամաքայինն և զտղմայինն տեղիս վայրացն՝ և՚ի տագնապել երկիւղին, վարեաց զերիվարն հանդէպ երեսացն և գնայր, ոչ թէ իւր երկրի այլ իւր օդոյ: որև՚ի գնայր հանդիպեցաւ յոյժ սաստկի տղմայինն տեղւոջ որում լայնութիւնն և խորութիւնն բազում էր: այլև գիտէր ինքն յովսէփ նաև տեսանէր իսկ, զի բազումութիւնք զօրացն գաւառին գրոհ տուեալ ընթանային միտն զկնի ինքեան, եթէ դարձեալ գնայ ընդ ցամաքայինն վայրս՝ երկնչի անկանիլ՚ի ձեռս նոցա: վասն որոյ անդրէն ևս մտրակեալ զերիվարն վարեաց իմիջ տղմոյն, և թէ պէտ՚ի սակաւ ինչ տեղի գնաց, այլ յորովհետև տղմոյն արգել զնա իմիջ իւր զբազում ժամս, և բազմաւ ջանիւ և աշխատութիւք այսր և անդր տարաբերելով հազիւ ուրեմն եկ՚ի տղմոյն երիվարն և ընդ իւր և զնա զյովսէփ: Եւ յորժամ եկ՚ի տղմոյն յովսէփ միւսանգամ՝ վարեաց զերիվարն հանդէպ երեսացն առ՚ի փախչել, և ոչ աստուածք անհմուտ էր որպիսութիւնք վայրացն, ոչ գնաց՚ի կողմն ձանապարհին և կամրջին, որև մուտ իսկ էր նաև զերծանիւր իսկ, թէ գնացեալէր, այլ գնաց հանդէպ երեսաց իւրոց: և՚ի գնալն իւրում պատահեցաւ շամիրամայ առուին, որում ոչ գոյ հնար անցանելոյ բաց՚ի կամրջէն, զի յոյժ լայն է և խոր՝ և երկուց կողմանց թմբերն բարձր՝ ընդօր մարդ և ձի ոչ կարէ ելջանել և իջանել, և առ եզերբք այս առուիս գնաց յովսէփն սակաւ ինչ զառի վեր և դար ձաւ՝ և եկն՚ի գիւղն կեմ կոչեցեալ:

Զինչ այսոքիկ ամենքն անց եղեն ՚ի յովսէփն, զոր երկրին, որք գրոհ տուեալ հետևեցան ընդ Թանայէն

Թանային զկնի ջամարին, եկեալ հասին յառուն շաբաթայ. և փութացեալ կալան զանցս կա մրջին՝ քանզի հմուտ էին վայրացն։ Այս ոմանք ՚ինոցանէ եկին ՚ի գիւղն կեմ և գտին անդ զջ մարն՝ որ ելեալէր ՚ի ձեռն և յանդաստանի ու րեք ղողեալ՝ որք և շուրջանակի պատեալ պա շարեցին զնա։ և ջամարն ունէր ընդ ինքեան զջորս տապանջայ թփանք՝ զորս ուղղեաց ՚ի ձգել և ոչ էառ հուր՝ քանզի բարուքն Թրջեալէր ի ջրոյ ծովուն և տղմոյն, և կայր ՚ի տարա կուսի զի քաղէին ոգիք նր և զորք երկրին՝ որք շուրջ զնովաւ պատեալք կային, ոմն ՚ի նոցա նէ՝ որոյ անունէր շխուրէկ քաջուքն աձա պարեալ ուղղեաց զԹփանքն Հանդէպ ջամա րին և ձգեալ ետար զգլուխն՝ և անդէն սատա կեաց զջարն և զանիծեալն զայն ջամար։ Այս նոյնժամայն կտրեցին զգլուխն և զաջոյ ձեռն՝ առին և զձին, և տարան առ եզդիշէր պարոնն իւրեանց։ և եզդիշէրն զձին պահեաց առ ինքն, և զգլուխն ջամարին և զաջոյ ձեռն նշան ընդ նմին առաքեաց ՚ի կոստանդնու պոլիս առ Թագն։ Այս Թագն տեսեալ զգլուխն և լուեալ զորպիսութիւն սպանմանն, և ուրախացեալ ըստ այն պարգեւեաց զբազում պարգեւս պատուական եզդիշէրին, այլև զերկիրն ողբրտու նմա ինամ ետ, զորս արդէն իսկ եզդիշէրն տիրէ երկրին ողբրտու, և որքան ինքն կենդանի է տիրէ։

Այսց էր ձին հակայաձև՝ բարձրահասակ՝ հաստաբազուկ՝ լայնալանջ՝ երկայնավիզ՝ կա պուտագոյն՝ գեղեցկատես՝ սիգաձեմ՝ և իբր զբանաւոր ընտրօղ ժամանակին, և գիպոճ ածոյն. և ձանաչօղ տեառն իւրոյ։ և կայ նա այժմ առ եզդիշէր պարոնն. և ստացեալ են ՚ի նմանէ հինգ քուռակ։

Ա՛րդ սատակումն պղծոյն չամաբրին այսպէս եղև ոմն և պատմեցաք։ Ժամ է մեզ այսուհետև զսատակումն սուլէյմանբէկին։ և զդարձումն սրբոյ նշանին պատմել՝ ի վանայ քաղաքն։ քանզի և պատմութիւս մեր վասն սրբոյ նշանին է։ և ոչ վասն ամբարշտաց արանց։

Պատմութիւն սատակման սուլէյմանբէկին։

ԽԱ։

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՍԱՏԱԿՄԱՆ ՍՈՒԼԷՅՄԱՆԲԷԿԻՆ։

Յառաջդ։ Թէ սուլէյմանբէկին կողոպտեաց զվանքն վարագայ։ առեալ զամն անօթսն և զաւազակսն նոցին և տարաւ՝ ի բերդն խօշաբայ՝ և անդ պահէր։

Այս զի հոգւոց վանքն՝ որ յիշի խիզ պատմութիւն վերափոխման սրբուհւոյ Աստծանէին։ զոր՝ ի սրբոյ առաքելոյն բարդուղիմէոսէ շինեալ է։ և անդ ամփոփեալ է կենդանակիր պատկեր սրբուհւոյ Աստծանէին։ այս վանքս յերկիրն խօշաբայ է ընդ իշխանութիւնն սուլէյմանբէկին։ Ասորիս վն յորժամ եկին սուլէյմանբէկն՝ ի խօշաբ։ կոչեաց առ ինքն զառաջնորդն հոգւոց վանիցն զտէր պետրոս եպիսկոպոս։ և իբրև երեխ տասուր ձևանալով նմա ուրախութիւն ասէր՝ բերի՝ ի վարագայ զձեր մեծ սուրբ նշանն։ Ա՛րդ՝ տամ զնա քեզ զի տարեալ դիցես՝ ի վանքն մեր՝ զի անդ կացցէ։ իսկ եպիսկոպոսին նկատեալ մտաւք՝ և խորհեալ թէ ոչ է միամտոյ այն իւրինն վնասոյ պատասխանեալ էր ոչ գոյ հնար այդմ սրբոյ նշանիդ առ մեզ միամտոյ՝ զի՝ ի բնէ հարց և՝ ի հաւուց նոցա է այդ ստացուածք՝ և ոչ մեր։ և ոչ էր տարեալ պետրոս եպիսկոպոսն զսուրբ նշանն՝ ի հոգւոց վանքն թէպէտ սուլէյման բէկին

բեկն քաղցած անգամ ասացեալ էր։ Այլ
ասացեալքը սուրբ Հոգւոյն թէ գուա ոչ տա
նես. ես պիտոյ քահանայից տամ, և առաքեմ
'ի վանքն. պատասխանեալքը եպիսկոպն՝ յորժամ
գուա զայն նշանն առաքես 'ի վանքն. ես զմիա
բանս իմ առեալ ելանեմ անտի և գնամ. գուա
գիտես և քո վանքն։ ապա սուրբ Հոգւոյն
Թողչը տուեալ և ոչ էր առաքեալ։

Յայնժակ հայազգին քրիստոնեայքն՝ որք 'ի վան
քաղաքն և 'ի գաւառս նր էին՝ միահաւոյն
սրտաբեկ և միջակոտոր՝ տրտմաթախիծ ան
միսիթար լեալք զսուգ զգեցան վ Հողպատ
լոյն վարագայ՝ և մանաւանդ վասն սրբոյ նշա
նին. և Հանապազօր Հաշէին, մաշէին, Հե
ծէին, և Հառաչէին, թէ զնարդ արդեօք Հցէ
Հնար փրկուԹԷ սրբոյ նշանին։ Որոյ այր ոմն
երևելի և բարեպաշտօն քրիստոնեայ 'ի խո
ջայից քաղաքին վանայ. որ էր սա ինքն խա
նենց խոջայ Թումայի որդին. որոյ անունն էր
մարխաս ջալապի։ այս մարխաս ջալապիս ա
ռեալ զբազում աղերս և եկեալ 'ի խոշաք առ
սուրբ Հոգւոյն. մատոյց զաղերսն, և զբա
զում աւուրս կացեալ անդէն. նա և զբազում
արս միջնորդս արկեալ աղաչէին զսուրբ Հոգւոյն
բեկն վ Հողպատ սրբոյ նշանին. և նա ոչ
Հաւանեցաւ զնա տացե։ Այլ 'ի Հազար ղուռուշ
չէն սկիզբն արար մարխասջալապին տալով և
եՀաս մինչ 'ի եօԹնՀազար ղուռուշն զնա տա
ցե զայն նշանն. և սուրբ Հոգւոյն ոչ ետ։ և
յետ յոլովից աւուրց անդէն կէզոյ մարխասջալա
պան։ իբրև ոչ էառն զայն նշանն, եկեալ 'ի խո
շաբայ տրտմեցուցով և Թախծեցուցով սրտիւ
գնաց 'ի վան քաղաք։

Այս ոմն ասէ մարգարէն. Թէ զայր մեղաւոր՝

ջարիք իւր որսան ՚ի կորուստ. այնպէս և չարք սուէյմանբէկին որսային զինքն ՚ի կորուստ՝ այսպիսեաւ կերպիւ: քանզի իշխանքն սուէյմանբէկին արք տասն կամ ևս աւելի. խորհեցան ՚ի միասին սպանանել զսուէյմանբէկն. զի ասէին Թէ, որքան սուէյմանբէկն պարոն եղեալէ՝ երկիր և աշխարհ մեր բնաւին աւերեցան. զի ոչ երբէք դադարեցաւ հե ծել չարժուԹի՝ և հինահարուԹի՝ և աւար՝ և կռիւ՝ և վրդովուԹի՝ և որքան սա կեն դանի է՝ գիտեմք զի ոչ լինի խաղաղուԹի. վ որոյ սպանցուք զսա՝ զի խաղաղացին խռովուԹի աշխարհիս մերոյ:

Ո այս խորհուրդս արք ոմանք իմացեալ զդա ցուցին սուէյմանբէկին. Թէ երէքին փառաւորք իշխանքն քո՝ որ է մալայ գաւառ՝ և մուս տաֆայբէկ՝ և իբրահիմբէկ՝ գլուխ եղեալ են և այլովք ևս իշխանովք խորհեալեն առ՚ի սպանանել զքեզ: և սուէյմանբէկին կալեալ զերեսին զիշխանան զայնոսիկ էարկ ՚ի բանտ կա պեալ երկաԹի շղԹայիւք. և ըմբռնումն երից իշխանացս եղև յառաջին շաբաԹին աղուհա ցից: իսկ կապեալ իշխանքս ԹղԹով և վիշնոր գով՝ բազմաւ կերպիւ զաղաչանս և զինդրուճ ածս արարին առ սուէյմանբէկն զի արձակեսցէ զինքեանս, և նա ոչ արձակեաց:

Իբրև գիտացին իշխանքն Թէ ոչ արձակէ՝ այլ սպանանէ. խորհեցան զայլևս հնարս զի բերին առ ինքեանս զաներն սուէյմանբէկին. որոյ անունն ևս մուստաֆայբէկ էր. և՚ի բա զում աւուրս յորվիւ կերպիւ խօսեցան ընդ նմա՝ զի Թերևս կարասցէ զՀնարս ինչ գտանել վն փրկուԹե նդ: և՚ի խորհիլն և՚ի խօսիլն սասցին իշխանքն ընդ աներոջ սուէյմանբէկին.

կին. Թէ կարէիր դու փրկել զմեզ՝ մեք զքեզ իշխան և պարոն կարգեաք մեզ 'ի տեղի սուրբ մանըն էին. քանզի և որդի իշխանի ես դու։ և արդարև որդի իշխանի էր այս մուստաֆայ բէկն։ արդ եթէ դու սպանցես զսուրբ մանն բէկն անպատճառ զքեզ կացուցանեմք իշխան 'ի տեղի սուրբ մանըն էին. և յոչ հաւատան աներկբայն բազմաւ երդմամբ և պէսպիսով բա նիւ զսիրտ հաստատեցին. այնքան մինչ որ հաւա նեցաւ բանից իշխանացն. քանզի ոչ էր այլ խո րագէտ՝ այլ պարզամիտ՝ վասն որոյ հաւանեցաւ։

Ո կնի սարին հնարեցին զգործ այսպիսի. զի երից իշխանացս այսոցիկ կապելոցս՝ ումմին որ դին և երկոցունցն երկու ծառայք. թաքու ցին զսուրս 'ի ներքոյ հանդերձից իւրեանց. և յարտաքուստ զգեցան զզգեստ կանացի՝ և ածին սաւանս իւրեանց. և ձևացան ոգ ղջաստի կանայք։

Ա յսոքիկ երեքին արքս՝ որք և կերպացան կանայք և սուրբ մանըն էին աներբ մուստաֆայ բէկն. յաւուր միում ընդ ծագել լուսոյ աւ ուրն ելին և ուղեցան՝ և գնացին 'ի բերդն։ եկին և հասին յառաջին դուռն բերդին. և դռնապանքն բերդին և այլ արքն տեսանէին զի սուրբ մանըն էին աներն գնայ՝ և ունի աւա ջի իւր զփոքրիկ մատաղ մանուկ որդին իւր՝ և երեք կանայք զկնի նր։ Այրև եկեալ հասին 'ի դուռն բերդին՝ յայնժամ դռնապանքն հար ցումն արարին 'ի մուստաֆայբէկէն վասն կա նանցն. և նա ասաց, Թէ կանայք կապելոց իշ խանացն են, երթան առ կինն սուրբ մանըն էին ազաչել զնա՝ զի և նա բարեխօսս լինի առ սուրբ մանըն էին վասն արանց սոցա։ զայս բան իբրև լուան դռնապանքն թոյլ ետուն 'ի գնալ և

նորա անցանելով ընդ ամենայն դրունս քեր դ.ին հասին մինչև 'ի վերին դուռն. և անդ.ս հարցումն արարին դռնապանքն. և մուտս փայբ.կին սոցին և.ս արար զպատասխանի ըստ առաջնոյ կերպին վն.որոյ դռնապանքն թոյլ ետուն. քանզի ովք և տեսանէր զմուտս փայբ.կին՝ և առաջինն զտղայն. և լսէին զպատասխանին, աներկբայ հաւատային. զի համարէին թէ ոչ յերեկն և յեռանդն գնայ և գայ մուտս փայբ.կին առ սու.լէյմանբ.կին՝ սոյնպէս և այժմ, վն.որոյ թողուին 'ի գնալ:

Այս.նորա անցանելով զամենեսեան դրունս եկեալ հասին յապարանս սու.լէյմանբ.կին. և եկեալ կացին 'ի դուռն տանն՝ յորում սու.լէյմանբ.կին ննջէր 'ի գիշերի. որև յայնմ ժամու տակաւին իմէջ անկողնոյն կայր՝ բայց էր ար թուն. և կինն սու.լէյմանբ.կին և երկու աղախնքն և.ս 'ի տան անդր. Այս.նախեմուտ 'ի ներքս 'ի տունն մուտսփայբ.կին. եբաց սու.լէյմանբ.կին զերեսն և ետես զաներն իւր 'ի տանն՝ և երեք կանայք արտաքոյ դրան տանն՝ և դարձեալ ծածկեաց զերեսն անկողնաւն. զի համարեցաւ զկերպացեալ կանայսն սուտգիւ կին գոլ. և կարծեաց թէ վն.կապելոց իշխանացն բարեխաւսելոյ գան. վն.որոյ ծածկեաց զերեսն իւր. Այս.ժամայն շէշտակի ընթացեալ կերպացեալ կանանցն և անկան իմէջ սու.լէյմանբ.կին. և սրովն իւրեանց ծակոտեալ խողխողեցին և սպանին. և սատակումն սու.լէյմանբ.կին եղև յաղու.հացից հինգերորդումն շաբաթու յուրբաթօրն. վն.որ յորում աւուր սու.լէյմանբ.կին զվարագ կողպտեաց. 'ի բաղորել տարան 'ի նոյնում աւուր և ինքն սպանաւ:

Ի՝ետ սպանման սուլէյմանբէկին. եկին երեքին արքն սպանօղք սուլէյմանբէկին. փուա Թանակի բացին զդուռն բանային. և Հանին ՚ի կապանաց և ՚ի բանտէ զերեսին կապեալ իշխանն։ որոց եւս ՚ի բանտէն եկին ՚ի դուռն բերդին. եկին և Ժողովեցան առ նոսա և այլ ևս ուխտադիրք ընկերքն իւրեանց. և այլևս արք յոլով՝ և աղմկեալ խօսէին։ Ոսկ երեքին սպանօղք արքն դարձեալ մտին ՚ի բերդն. և գնացին ՚ի տունն՝ յորում սպանին զսուլէյմանբէկն. և առին զդի մարմնոյն՝ պատեցին ձոր ձով ինչ. և բերին արտաքս ՚ի դուռն. բերդին իմէջ անբոխեալ արանցն. Թէ տեսէք ձեր րով աչօք և Հաւատացէք. զի անկարծիք և ստուգիւ սպանաւ սուլէյմանբէկն։ իբրև ար կին զգէշն իմէջ՝ նոյնժամայն նք երեքին սպանօղքն և անէրն սուլէյմանբէկին, փուա Թանակի դարձան և մտին ՚ի բերդն՝ և փակեցին զդուռն բերդին՝ և չինքեանս կալան ըզ բերդն. այնու մտօք Թէ մեք սպանաք զսուլէյմանբէկն. վասնոյ մեք լինելոցեմք իշխան ՚ի տեր ըզ նորա։

Ոսկ կինն սուլէյմանբէկին եղեալ ՚ի գլուխ պարսպի բերդին բազում աղաղակեաց դէպ ՚ի քաղաքն՝ և յաղագս բարձրութեն ոչղը լսէաւ. իբրև ետես կինն Թէ ոչ եղև լսելի ձայն նր ՚ի քաղաքին. և առ զգլխոյ ղաւուխն սուլէյմանբէկին և զքիչմիրի չալն նր. զի յորժամ սպանին զնա ՚ի գլուխն էր՝ և էր արիւնաթա Թախ պատեաց զղաւուխն չալոնքն և ձգեաց իմէջ քաղաքին. և ղաւուխն գնացեալ անկաւ առաջի տան ուժմին Հայոց քրիստոնէի՝ որոյ անունն էր խոճայվասոյ, որ՝ ի տեսանելն ծանեաւ զի պարոնի ղաւուխն էր. բայց վէ արիւնաթա

Թախտ գոլոյն երկիւղակածէ եղև Թէ մի գուցէ սպանեալ լինէն զպարոնն: որք և առժամայն փութացեալ հասին 'ի դուռն բերդին, և տեսին զի հաւաստեաւ սպանեալ էր սուլէյմանբէկին:

Այս խօջայ վասոյ ասացեալս. վնզի բարեկամ էր սուլէյմանբէկին զի զսիրալի խնամն և զայցելութիս բազում առեանէր 'ի նմանէ. սա ծածկաբար առաքեաց զարս՝ և զնկոյց եղ բարց սուլէյմանբէկին. որոց անուանքն էին աւագին իբրահիմբէկ. և կրսերոյն էվլիայբէկ. քանզի նոքա իւրաքանչիւրոք յիւրեանց բերդոջն կային. որք և ոչ կարի հեռւից էին 'ի խօշաբայ՝ որոց 'ի լսելն փութանակի զօրակա նօք հասին 'ի խօշաբ: Իբրև եկին 'ի դուռն բերդին՝ ոչ բացին նոցա զդուռն սպանօղք արքն՝ որք մնեալ էին ի բերդին. և 'ի սա կաւ աւուրս մնացին այսպիսեաւ աղմկաւ ամբն արք: և յաւուր միում աղմկեալ ժամու եղ բացին սուլէյմանբէկին էվլիայբէկ. և հասեալ սուսերբք զմարտաղաւմն և սպան զնա. քին անդիւր լեալ արեան սուլէյմանբէկին:

Այս զկնի անցելոցս այսոցիկ. կինն սուլէյմանբէկին՝ որ տակաւին իմն էր. 'ի միում գիշերի թարց բնաւին ումբք գիտելոց ինքն միայն կախեաց զպարան 'ի բերդէն և 'ի վեր քարշեաց զայր մի յարանցն. իբրահիմ բէկին 'ի վեր 'ի բերդ անգր. և նոքա քարշեցին 'ի վեր զայրն. սա՝ ընդ որս և զնիբրահիմ բէկն: ապա այս իբրահիմբէկս և արքն իւր հետամուտ եղեն սպանօղ արանցն սուլէյմանբէկին՝ որք անդ 'ի բերդին էին. և նոքա փա խուցեալ մտին 'ի ջաբախանէն. և իբրահիմ բէկն հուր էարկ 'ի ջաբախանէն յորմէ հրոյ

հրդեհեալ

հրդեհեալ բարուքն ի վեր էառ զտունն ընդ նմին և զարթն. և ընդ յօդս ցընդեաց՝ որք և փերթ փերթ եղեալ հոսեալ ի վայր իջանէին։

Ա. Յետ հետև իբրահիմբեկն տիրացաւ բերդին և առնայնի երկրին. և սորին եղբայր եվ էր այբեկն գնաց ի տեղի իւր յառաջին բերդն ուրև նախ բնակէր՝ որոյ զանունն ապազայ ասէին. Ա. ընդ զսատակութիւն սուլէյմանբեկին պատմեցաք. այսու հետև պատմեսցուք զպատերազմն իբրահիմբեկին և զդարձն սրբոյ նշանին ի վան քաղաք։

Պատմութիւն ի պարսից իբրահիմբեկին. և դարձի սրբոյ նշանին ի վան քաղաք։

ԽԱ.

ԲԴ Ի ՋԲՐԱՒԱՅՍ

Ամի՝ որ էվ լեայբեկն դարձաւ և գնաց յառաջին բերդն իւր՝ յապազայ կոչեցեալն. և իբրահիմբեկն էժուռ ի բերդն խոշաբայ. և ընդ իւրով իշխանութիւնն նուաճեաց զբերդն և զամուն գաւառսն. և յաւուրց յաւուրս առ սակաւ սակաւ հաւաքեալ տեղեկացաւ ամենից թշնամեաց իւրոց. նաև այնոցիկ որք ի սպանութիւն սուլէյմանբեկին համախոհք էին։ և օր աւուր սակաւ սակաւ զամուն զնոսա կոտորեաց՝ և ոչնչացուք խնայեաց. այլև կալաւ զկինն և զբոյրն սուլէյմանբեկին և եդ ի բանտի. և բազմակերպիւք չար չարանօք չարչարեաց զնա՝ զի ցուցանիցեն ըզ ճնացուածս գանձուց սուլէյմանբեկին. իբրև էառ զորինչ էգիտ՝ և յետոյ զնոսին ևս սպան։

Այն այս իբրահիմբեկ ևս վերստին կոչեաց առ ինքն զառաջնորդն Հոգւոց վանից զպետ

թոս եպիսկոպոս. և ասաց տամ ի քեզ զնոսա նշանն տար ի վանքն մեր՝ և անդ պահեա զնա՝ մի անդ կացցէ. և պետրոս եպիսկոպոս ամին և արար զպատմութիւնն ոսկի և տարար առաքեալքն կին. և ոչ տարաւ զնոսա նշանն ի վանքն. այլ մնաց ի բերդն խոշաբայ։

Ա՛ւուրս յորմէ հետէ առաքեալքն զնոսա նշանն հանեալ ի վարագայ լերէ ի խոշաբ. գրեթէ ցառաւմն և պատուհաս տեղացեալ լցաւ յերկիրն խոշաբայ. զի երկիրն ոչ տայր զպտուղ՝ և թէ լինէր՝ հազիւ զսերմն առնուին. և հեծելշարժութիւն և խառնութիւն լցաւ գաւառն։ այլև կենդանիքն ոչ աճէին այլ տակաւին պակասէին։ այլև յաւուրս ամենայն ի նոր գրիգորի պահոցն սաստիկ և անչափ ձիւնեկին՝ որք բազումք ասէին թէ երկու կանգուն նստաւ. և անասունք ամբն առանց արօտի մնացին մի ձեռանն յոլովութիւն. և այնու պատճառաւ անասունք յոլովք սովամահ եղեն։ Ո՛վ ինքն այսպիսի անկաւ մահ անասնոց յերկիր նոցա. և որում գոյր հազար գլուխ ոչխար. հարիւր գլուխ ուրեմն մնաց։ վասնորոյ բնակիչք երկրին խոշաբայ ժողովեցան առ իբրահիմբեկն և ծանուցին զառաքումն աշխարհին. և աղաչէին զարձուցանել զնոսա նշանն ի տեղի իւր՝ զի վերստին պատուհասն ի նոցանէ։ Ա՛յլև ինքնիբրահիմբեկն գոդեցաւ. զի ցաւ գոդութիւն յայտնեցաւ ի մարմինն։ այլև ցաւ իմն ոսկի թէ քանի գոյացաւ ի նա՝ որ կալաւ զմկնջն և զրծ քարձան և զորունն և հանապազ տանջէր զնա այլև կինն իբրահիմբեկին հանապազ թախանձէր զնա. և ոչ սպիտակ բանիւք խօսէր ընդ նմա. զի դարձուսցէ զնոսա նշանն ի տեղի իւր. և մի վերստին առաքեալ պատճառացդ. հաճեցաւ իբրա

իբրահիմբէկին զի գարձուացէ զնբ նշանն ի տեղի իւր։

Որև ազդեցաւ այս վանայ քաղաքի ժողովր դոցն։ և նոքա լցան երկնայնով խնդութբ. և նոյնժամայն վերոյ ասացեալ մարխաս չալապին առեալ ընդ իւր զմանս ի ժողովրդականացն։ և փութանակի հասին ի բերդն խոշաբայ. մա տեան առաջի իբրահիմբէկին խօսեցան առնա բանիւք աղաչանաց. և եդին առաջի նբ ըզ դրամն երկու հազար ղուռուշս նաղտ, և առին զնբ նշանն և զնացորդս անօթոցն՝ եթէ զնաջ և եթէ զայլ ինչ՝ եկին ի վան քաղաք. վն որոյ գրոհ տուեալ ամենից բնակչաց գաւառին քրիս տոնեից գային յերկրպագութի սրբոյ նշանին՝ և արտասուօք գոհանային զՔ՝ որ եբեր զնբ նշանն միւսանգամ առնն։ իսկ ի շուրջառացն զերկուսն առեալ էր չօմարն՝ և վն իւրն կա րեալեր զննթիան և զգեցեալ։ Լսակ զնբ նշանն ոչ ևս տարան ի վանքն վարագայ. զկաստուած և զերկիւղ կրեալ. մոռածելով զանցեալ արհաւ իրան. այլ պահեցին ի վան քաղաքին ի տիրա մայր անուանեալ եկեղեցին։ Այս եղև դարձ սրբոյ նշանին ի վան քաղաք հազար և հարիւր և չորս թուականիս մերոյ. հնորհք Ն՚ն մերոյ Յ՚ն Ք՚ն որում փառք յաւիտեանս ամէն։

Պատմութի վն նշխարաց սրբոյն Յովհաննու կարապետին, որ յայտնեցաւ ի ժամանակս յետինս, զոր ի հին ջա ղայ պահեալ կայր ի վաղուց՝ ժամանակաց։

ԽԴ։

ՐԹ Ի ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԻՆ

յորում թագաւորն Պարսից շահաբաս կոչեցեալն՝ մեծն և առաջինն Էհան զժողովուրդան ջուղայեցւոց ի հին

ջուղայոյ, և վարեալ տարաւ զնա յերկիրն Պարսից՝ ի քաղաքն ասպահան։ Եւ ոչ ժողովուրդն ջուղայեցւոց ոչ կարացին զինչ և զառաջինն ածս իւրեանց զնման բառնալ և տանիլ ընդ ինքեանս. քանզի հրաման թագաւորին սաստիկ էր իվ շինչ ինչ ասացին, որք որով փութացուցանէին զնա ձեռով ելանել՝ ի տեղւոյն և գնալ՝ վն որոյ ոչ կարացին առնուլ ընդ ինքեանս զինչս իւրեանց, այլ իւրաքանչիւրոք պահելով զԹաքուստ և զգաղուստ արարեալ՝ ի յարկս, և՝ ի խորս, և՝ ի վիհս, և՝ ի պատշաճաւորս տեղիս, և այնպէս Թողեալ գնացին։ Եւ ոչ շրջակայգիղորեից եղնակիչքն և գաւառականքն, որք մերձ էին հին ջուղայոյ. գիտէին զպահուսան, զոր ջուղայեցիքն արարին. վասնոյ գային նոքա յաժամ և յուղէին. որոնէին, և պեղէին զհող և զքար յաղագս գիւտի ընչից. և բազումք զբազում՝ ինչս գտանէին։

Եւ եղև՝ զի այր ումն այլազգի և կրօնիւքն մահմետական՝ ի գեղջէն որոյ զանուն ասէն մի քան. եկեալ՝ ի հին ջուղայ՝ ի յորոնումն և՝ ի յուզումն ընչից։ և եկեալ յերեսեղեցին՝ զոր վերջին կաթան ասէն. անդ յորոնէին իւրում՝ ի յարևելեան որմն աւազ խորանին. եգիտ զամանն ինչ խեցեղէն եգեալ՝ և իմէջ ամանոյն զփայտեղէն արկղ մի փոքրիկ՝ որ է ղուքի։ Եւ բև էհան զարկղն փայտեայ՝ ի մէջոյ խեցեղինի ամանոյն՝ և եբաց զփայտեայ արկղն. իսկոյն բուրեաց նմա յորդագոյն անուշահոտութեն. և այնու զգաց՝ ի յոգի իւր այն այլազգի թէ ընչիարք սրբոց է այն. և էր իմէջ արկեղն մա սունք ոսկերաց մանր և մեծ. և ընդ նոսա կտոր մի մագաղաթ՝ և իմէրայ գիր ինչ գրեալ։ Եւ առեալ այն զարկղն զայն ոսկերքն և մագաղաթ

թիւն

Թիւն տարաւ ի տուն իւր, տեսանել Թէ զինչ պարտ է խորհիլ վն նորա. և ինքա նշխարն ի տանն աւուրս բազումս։ և սկսաւ ինչ և ասա ցՀաճախ նոր օր աւուր նոճալիլ. և կենդանիքն և անասունքն մեռանիլ. և ամէն ինչ նր ջնջեցան մինչև որդիքն և մեռան։ Յետ եկեալ այրն ի միտս իւր գիտաց՝ Թէ ի նշխարացն է պատահումն այն՝ որ դիպեցաւ նմա. վնորոյ հանեալ զնշխարան ի տանէ իւրմէ այնու հետև տարեալ ի վայրն և ի բացեայ տեղիս իմիջ քարակուտ տաց ինչ պահեաց զնա՝ զի Թերևս վերստին ցասումն Ցն ի տանէ նր. և ոչ եղև վերստին ցեալ։

Հետայսորիկ եկեալ այլազգի այրս այս. ի հռչակաւոր ուխտն ի վանք սրբոյ նախավկայ ին, որ ի դարաշամբ կոչեցեալ գեղջն է. և անդ յայտնեաց զամենայն որպիսութիւն եպիսկոպոսն ումն. որոյ անունն էր շմաւոն. որ էր նա խածանօթ այլազգւոյն այնորիկ ի վաղուց ժամանակաց. իսկ եպիսկոպոսն պատուիրեաց քահանային զայն առ ինքն։ և իբրև եբեր այլազգին զարկղն և էտ ցեպիսկոպոսն. և ի բանալն առ ժամայն բուրեցաւ հոտ անոյշ և էլից ղտունն. և ետես ղմատունս նշխարացն. և առեալ զկտոր մագաղաթն և ընթերցաւ՝ և էր գրեալ իվերնորա այս ինչ։

Ես է մատն նշխարաց սրբոյն յովհաննու կարապետին. զոր գրիգոր լուսաւորիչն եբեր ի հայս. և եդ ի քաղաքն խրամ. իսկ ի յաւերման խրամ քաղաքին. ջորս հարիւր և քսան ամիկ Թուին հայոց բերին ի ջուղայ։ Ես քան բանքս գրեալ էին իվերնմագաղաթին. և եպիսկոպոսն շմաւոն գոհացեալ զԱստ ընդգիւտ նշխարացն սրբոյն յովհաննու, և լցեալ

ուրախութիւնք մեծաւ, և հաճեալ զվիտս այլ աղ
գուոյն տուեալնմա զինչս, և առեալ զնշխարան
'ի նմանէ: և այրն գնաց 'ի տեղի իւր:

Այս յետ աւուրց ինչ յայտնի եղև այս ժո
ղովրդականացն Ջուղայեցւոց գնացելոցն յաս
պահան՝ որոց պետ և գլուխ էր խոջայ նազարն,
ոչ միայն Ջուղայեցւոց այլև ամենայն Հայազուն
քրիստոնէից ընակելոցն ընդ Թագուրութիւն
Պարսից, քանզի յոյժ հզօր և երևելի էր խո
ջայ նազարս, նա և սիրելի Թագուրին Պարսից
շահաբասին: Այս այս խոջայ նազարս առա
քեաց զարս ոմանս 'ի Ջուղայեցւոց առ եպիսկո
շմաւօն՝ և խնդրեաց 'ի նմանէ զմասն նշխարացն,
այլև զբանս սպառնականս և երկիւղալիս: և ա
ռաքեալքն 'ի խոջայ նազարէն եկեալ պահան
ջէին յեպիսկոսէն զմասն նշխարացն, յորոյ էր
կիւղէ զանգիտեալ եպիսկոսին, ոչ կարաց թա
քուցանել կամ ջերծանիլ 'ի Ջուղայեցւոց,
խորհեցաւ տալ 'ի նոսա զնշխարան: Այլոց 'ի
մասանցն զմեծ կտորն պահեաց առ ինքն թաք
նաբար, որ էր գլուխ թեականն՝ որ էր տեղի բո
լոր ոսկերն, որ ե ելք ուսին, իսկ զայլ ևս մա
սունսն և զմագաղաթին գրեալ եդին 'ի նոյն
յարկեղէն, և եառուն Ջուղեցւոց. որք տարան
յաջուպահան քաղաք առ խոջայ նազարն:

Իսկ եպիսկոս շմաւօն պահեաց զնշխարն այն
առ ինքն մինչ 'ի ժամանակս յայս՝ յորում ե Թուա
կանն Հայոց հազար և հարիւրևերեք, և 'ի սոյն
ժամանակի մեծ վրէպսն յակոբ, որ էր և սա
Ջուղայեցի, նորոգեր զնոյն վանքն սրբոյն ստե
փաննոսի նախավկային, բազմաք և անթուելոք
ծախիւք և մեծաւ աշխատութիւնք: սկիզբն ար
ար եկեղեցւոյն 'ի հիմանէ վինչև ցկատարումն
կոփուածովք վիմօք, այլև զպարիսպն ամ և
զմանն

զամն չինուճածն, որք'ի նմա, զամն'ի հիմա
նէ ձեռնարկեալ վերատին նորոգեաց։ Նա
եպիսկոպոս շմաւոն եկեալ առ մեծ վրդպան յա
րք ծանոյց նմա վն նշխարացն. և առաց թէ
կամիմ զնաչ չինել յաղագս իմոյ յիշատակի՝ և
անդ հանգուցանել զնշխարն զայն, իսկ վարդա
պետն ծանոյց եպիսկոպոսին, թէ ոչ գոյ հրաման
'ի կանօնաց դնել զնշխարս որբոց եմեջ խաչէ,
այլ յայլ արկեղ։ Վն որոյ կազմեցին վն նշխա
րացն զայլեմն արկղ արծաթեայ աղնւագաձև, և
արարեալ զոսկեօծ և ընդելուզեալ ականբք
պատուականօք, և անդ հանգուցին զնշխար
որբոյն յօհաննու կարապետին։ Նա գրեցին
եմ'ի պահարանին համառօտիւ բանիւ զամն
անցուցածս պատահմանցս այսոցիկ, և եդին'ի
նոյն վանս որբոյ նախաւ կայնն ը այլոց բազմա
հաւաքից որբուեցն՝ որք կան անդէն։ որք էն
բարեխօս վն ամենից քրիստոնէից՝ մանաւանդ
պահապան և պարծանք աշխարհիս Հայոց,
որք կատարեն զամենեսեան բժշկութիւնս առ
ամն նեղեալս, որք դիմեն առ նոսա, որով
փառաւորի անուն Ն՚ն մերոյ Յ՚Ե Վ՚Ե օրհնե
լոյն յաւիտեանս ամէն։

Պատմութիւն հատուածոց անմեղ մանկանն Նիկողայոսի։

ԽՊ։

ՅԱՆՐԱՊԱՏԱԿ

նահատակ Նիկողայոս էր'ի քաղա
քէն տիգրանակերտու, որ այժմ
ասի յամիթ, ծնեալ և մնեալ'ի նոյն քաղաքին՝
և էր մանուկ տիոք իբրև տասնևհնգից ամաց,
տեսլեամբն գեղեցիկ՝ և հատակաւն վայելուչ,
զաւակ քրիստոնէից, և աղգաւ'ի Հայոց։

Ա.Ե ՅԱՒՈՒԲ ՄԻՈՒՄ ՄԻՆՉ ԴԷՌ ՀՐՕՐԸ Ն.ԻԿՈ
ղայոս իմէջ շուկային ըստ Հանապազորդի սովո
րութեանէ եւրոյ, յայնժամ այր ոմն Հաւատուած
մահմետական՝ որոյ այլեւ անունն մահմետ էր,
մերձեալ առ Ն.ԻԿՈՂԱՅՈՍ ձեռն ածէր զերե
սաքն՝ եւ փարեր ախտաւորիւ ցանկութիւք՝ ուզ Հա
նապազ տեսանել ունակացեալ առ մահմետա
կանս. իսկ Ն.ԻԿՈՂԱՅՈՍ սաստկիւ բարկութիւք
դժուարացեալ ընդ այն եղեալ վարեր յինքն
նէ. եւ էր այլոմն այր, որ նա եւս անուամբն մահ
մետ էր եւ Հաւատուած մահմետական. այս մահ
մետ, որ այժմ խաղայր ընդ Ն.ԻԿՈՂԱՅՈՍԻ, ասաց
նմա վասն մահմետի, թէ զիարդ է՝ զի ընդ
այն մահմետին առնես զաչերդ եւ զյարակ ցուիթ,
եւ ընդ իս ոչ առնես, եւ Ն.ԻԿՈՂԱՅՈՍ ասաց,
զքո մայրն եւ զնէր մայրն եւս այսպէս առնեմ: եւ
նոյնժամայն այս մահմետ ասաց մերձակայից
արանցն, եւ խանութապանացն. վա՛յ Ի՛ վկայք
լերուք՝ զի դուք ձեզիկն լուիք այք, որ Հայհոյեաց
զօրէնադիրն մեր զմարգարէն մահմետ: եւ ժո
ղովեցան բազումք մահմետականք եբրեւ զշուն
կատաղիք անդր իվ՛ նորա, եւ յափշտակեցին
զՆ.ԻԿՈՂԱՅՈՍ եւ տարան՝ի դատարանն առ դա
տաւորն, եւ՝ի նոցանէ լինելոյն ոմանք դատա
խազք՝ եւ ոմանք վկայք՝ եւ ոմանք վրէժխնդիրք՝
եւ դատապարտեն՝ի մահ զՆ.ԻԿՈՂԱՅՈՍ:

Ա.Հարց դատաւորն՝ի Ն.ԻԿՈՂԱՅՈՍԷ՝ թէ
արդեարեւ Հայհոյեցեր զպատգամաբերն զմահ
մետ, եւ զպատասխանի Ն.ԻԿՈՂԱՅՈՍ, ես ոչ Հայ
հոյեցի, եւ ոչ զբան ինչ տեսայն պատգամաբերին
մահմետի, այլ այրս այս ախտաւորիւ ցանկու
թիւք փարեր զինեւ իմէջ մարդկան՝ եւ ամօթով
առնէր զիս՝ վասն որոյ եւ ես զմայրս սորա քֆրեցի:
Իսկ այս մահմետս, որ խաղայր ընդ Ն.ԻԿՈ
ղայո

ձայոսի՝ դատախազ լինելը թէ զմահուամբ ըզ պատգամաբերն քրիստոսի՝ այլ և առաջ ունելի՝ ահաւասիկ երկու այր վկայ, զոր և ածելոյ կացոյց զարան առաջի դատաւորին, որոց եկեալ առաջի դատաւորին վկայեցին թէ մեք լուաք ՚ի դմանէ, որ քրիստոսի մահուամբն։ Ապա դատաւորն Պիղատոս որովհետև այդքան մահուամբ ժողովրդեանն իմ քո՝ և այդու կերպիւ դատապարտին զքեզ դիտեմ զի ոչ թողուն զքեզ կենդանի՝ այլ սպանանեն. վասն որոյ լուր բանիս ինձ և լեր մուտուբման՝ զի զերծցիս ՚ի մահուանէ, և Պիղատոս ոչ կարաւ յան ձին լինել հաւատոյն մահուամբ։ Ազգումն ան դամ ասաց դատաւորն. տամ քեզ զբազում դանձս և զատացուածս պատուականս՝ և զկնի գերեցիկ՝ եթէ գաս ՚ի հաւատս մահուամբ. և Պիղատոս ասաց, ես ոչ լոյս հաւատս իմ ոչ թողում, և զուղիղ օրէնս Հրէից ոչ փոխանակեմ ընդ ձերդ օրինաց՝ և դուք թէ անպարտ սպանանէք զիս՝ դուք գիտէք։ Ապա որք վրէժխնդիր մահուամբն էին հարկէ էին զդատաւորն առնել զսիրելի մահուանն իմ Պիղատոսի՝ զի սպանցեն զնա, և դատաւորն արար զսիրելի։

Ապա մահուամբն, որք եբրեա զբազ դանք ծարաւիք էին արեանց քրիստոնէից, առին զսիրելին և զՊիղատոս տարան առաջի վաշայն, որոյ անուն էր մուտասիմ վաշայ և ծանուցին նմա զամենայն յոյսիւ ամբաստանութեամբ։ և վաշայն ասաց առ Պիղատոս, լուր բանիս ինձ եմոյ, և դարձիր ՚ի պայծառ հաւատս մահուամբ, որով պայծառացեալ ամենայն աշխարհ ոչ և տեսանես. և ես կարգեմ զքեզ լինել հանապազորդ առաջակայ սպասաւոր՝ և եբրեա զորդիս ընդունիմ զքեզ, և տամ քեզ զբազում գանձս

և պատուական զտացուածս՝ և զկին զԵղեգիկ դուստր իշխանաց՝ զորոյ և կամիս, և զպետս կան իշխանութեիս, և զայլ բարութիս բազում։ Այս զպատասխանի Ա. Իկոնիայոս՝ ես բարեւեցդ այդ ոչինչ պիտոյ լինէ ամենևին, այլ թէ առ նես ինձ զբարութիս, Թող լինէ կեալ եմովս հաւատով, և թէ՝ ի զուր դատապարտէք զիս և սպանանէք՝ դուք գիտէք։ Յաղագս մանգամ ասաց փաշային տամքեզ զմեծութիս, և զփառս՝ եթէ դառնասցի ի քոյդ հաւատոյ՝ ի հաւատս մահմետի՝ և Ա. Իկոնիայոս ոչ դարձաւ։ Յայն մահմետա կանքն բազմաւ բանիւ թախանձէ ին զփաշային տալ զՀրաման և զվճիռ սպանանել զԱ. Իկոնիայոս, եթէ գիտաց փաշային թէ ոչ դառնայ Ա. Իկոնիայոս ետ զվճիռ և զՀրաման սպանանել զնա։

Յայնժամ ժողովեցան գունդք դահճացն իմոնորա, և մերկացուցին զնա՝ ի հանդերձից՝ և գլուխ՝ ի բաց և բոկոտն, և զձեռս՝ ի յետս կապեալ, և առեալ տարան զնա՝ ի շրջեցուցանել յամին տեղիս քաղաքին, և մանեդեկն առաջի նր հրատարակելով գնայր։ և բերին զնա ի մեջ մեծի մէյդանին՝ ի տեղին ուր զմահս պարտաց զոսս և զձեռս խորտակէն իվը վի մին՝ որ կայ հաստատեալ անդր, և անդր ևս բազումանգամ ասացին դահիճքն, դարձիր՝ ի քոյդ հաւատոյ՝ ի հաւատս մահմետի՝ և մի ևս յամառեր։ զի ահաւասիկ այժմ խորտակեմք զձեռս քո և զոտդ, այնպէս և այլ մահմետա կանքն ասէին, և Ա. Իկոնիայոս ոչ ուշէք հաւանեցաւ բնաւ։ Յայնմ պահու յերիցանց քաղաքին, մարտիրոս անուանեալ ոմն քահանայ եդեալ հաղորդ իմեջ արմատոյ և բերեալ ետ ցԱ. Իկոնիայոս, զոր առեալ Ճաշակեաց, և՝ ի տեսանելն գայն դահճայն. աղմկեցան, և սկսան զմար

ցումն առնել. Թէ զինչ էր այն, զոր երեցն ետ Յ(ի)կօղայոս, և երեցն փութով խոյս առեալ փախեաւ՝ ի տեղւոջէն՝ և փրկեցաւ։ Իսկ դահճացն՝ ի բազումանգամ ասելն Յ(ի)կօղայոս Թէ եկ, դարձիր յօրէնս մահմետի, և փրկիր՝ ի մահուանէ, երբէք ոչ դարձաւ, ապա ասացին դահիճքն Յ(ի)կօղայոս, որով հետև ոչ լսես մեզ՝ և ոչ հաւանիս մոռանել յօրէնս մահմետի, արդ տարածեա զձեռն քո իվէր վիմիդ զի խոր տակեացուք։ Յ(ի)ս երանելին՝ Յ(ի)կօղայոս ինքն իւրովի տարածեաց զերկոսին ձեռան իվէր վիմին. և դահիճքն հարին կացնաւ և խորտակեցին զբազուկան երկոցունց ձեռացն, և ապա խընդրեցին զոտան, և նա տարածեաց. և դահիճքն խորտակեցին զոլոքս երկոցունց ոտիցն։ Իսկ Յ(ի)կօղայոս այնպէս խորտակեցեալ անդամօք յայնմ աւուր անդէն իմկ(ն) Թէ աստրոնին առ կեալ. և յերկրորդումն աւուր մատուցեալ քրիստոնեից առ փաշային և առ դատաւորն՝ և խնդրեցին տալ զՀրեշտան քաւնալոյ զնա առ տի և առանիլ՝ ի տունն իւրեանց. և նոքա ետուն զՀրեշտան, և եկեալ քրիստոնեից քարձեալ զնա տարան՝ ի տունն իւրեանց։ և մնաց կենդանի Յ(ի)կօղայոս յետ խորտակելոյ զձեռան և զոտան աւուրս երիս, և ապա աւանդեաց զոգին իւր երբէք զկնունկ անոյշ՝ ի ձեռս Յ(ի)ս։

Յ(ի)ս՝ ի գիշերին այնմիկ Տ(ե)ր Յ(ի)ս փառաւորեաց զնա երկնայնով լուսովն՝ որ էջ իվէր նորա զոր քրիստոնեայքն ամենեքեան՝ որք անդր էին ժողովեալ՝ ակներև տեսին և ուրախացան. մեծաւ խնդութիւք և ցնծութիւք փառաւորէին զՅ(ի)ս։ այլև ինքն նոքա Յ(ի)կօղայոս մինչ կենդանի էր պատմեաց՝ Թէ՝ ի ժամուն յորում խորտակեցին զձեռս իմ և զոտս. տեսի զի զլոյս

պայծառ շողացեալ յերկնից ի քէաւ Լմուտ՝ի
բերան իմ: Ա.ւ յետ մահուան սրբոյն, ՝ի վա
ղիւ անդր ժողովեցան բազմութիւնք քրիստո
նէից, բարձեալ զնահատակն Ա.ի ասղմոսիւք
և օրհնութիւք տարան ՝ի դիւրս գերեզմանացն
Հայոց՝ և անդ ՝ի կարգս սրբոց նահատակացն
հանգուցին ՝ի գերեզմանի: և այժմ ցաւս
գաղք և հիւանդք գնան ՝ի սուրբ գերեզման
նէր, և գտանեն զառողջութիւն իւրաքանչիւրոց
ցաւոց աղօթիւք սբ նահատակին Ա.իկօղայոսի
և շնորհօքն Ա.ի Ա.Ք մերոյ՝ որում փառք յաւ
տեան Ա.մէն: Ա.ւ եղև կատարումն նահատա
կութեան սրբոյ Ա.իկօղայոսիս ՝ի Թոմականու
Թես Հայոց հազար և իննսունեւմեկ. յապրիլի
ամսոյ տասնևհինգ ՝ի Թագաւորութեն ազգին ()ս
մանաւոց սուրբ Հոգւոյն իբրահիմին, որ նստեր ՝ի մեծ
քաղաքն ըստամբօլ. և ՝ի կԹդկսութեն բար
ձրագահ աԹոռոյն սրբոյ Ա.ղբիանոսի տեառն
փիլիպպոսի պատրիարքանի Հայրապետի:

Ա.յլև մինչ կեկդանի եր սբն Ա.իկօղայոս,
պատահեցաւ անդ ՝ի յամիԹ քաղաքի վարդա
պետ ոմն, որոյ զանունն ոչ գտաք. որոյ եկեալ
առ սուրբն Ա.իկօղայոս և կալեալ զջախջա
խեալ աչն նր համբուրեաց՝ և խնդրեաց ՝ինմա
նէ Թէ զսուրբ աչ քո զայս շնորհեա ինձ. զի
ես հանդերձեալեմ զեկեղեցի շինել՝ և դնեմ
՝ի հիմն եկեղեցւոյն այնմիկ զսբ աչս: և սրն
Ա.իկօղայոս յօժարութիւն ետ. քանզի ասաց
արդէն իսկ կարեա և առ ՝ի քեզ. և մինչ կէն
դանի եր ոչ կարեցին՝ այլ յետ մահուանն կա
րեցին. և վրդպտն յիւրքն եառ զսբ աչն Ա.իկո
ղայոսի մեծաւ փափագանօք և տարեալ եդ ՝ի
հիմն եկեղեցւոյն, զոր շինեաց: Ա.յլ և զվեմն
զայն յորոյ վերայ խորտակեցին զձեռս և զոտս
սրբոյն

արքայն Լիկոփայոսի. զայնևս գողացաւ վաղ դապետան և տարեալ եդ ի հիմն եկեղեցւոյն, զոր չինեաց. որով փառաւորն անուն Ջն մեր Յն Քն յաւիտեանս յաւիտենից Ամէն։

Պատմութիւն նահատակութիւն Թէոդոսիանոսի վկային Քրի Խաչատրոյ։

Խն։

ՅԱ ՆՐԱՆՆԱԼԻ

Նահատակս էր ի քաղաքն ան գրանակերտու՝ որ այժմ ասի յա միթ. ծնեալ և անեալ ի նմին քա ղաքի՝ և էր ինքն յազգէն Հայոց. և կային սմա ծնօղք և եղբարք և այլք ընտանիք բազումք. և էր ինքն իբրև ամաց քսանից՝ առեալ կամ պա կաս. գեղեցկատես և վայելչահասակ. այլև էր յոյժ աղօթասէր՝ և ուշկնդիր գրոց ըն թերցման. զորինչ և կարդային քահանայքն յեկեղեցիս վաւերարան և գՀաւու գիրք. և մանաւանդ թէ այսմաւուրք և պատմութիւնք վկայից։ և յայմ աւուր անպակաս էր նա յեկե ղեցին և յաղօթից իւրաքանչիւր կարգեալ ժամս. և մերձ առնին՝ ուր ընթեռնուն զայնն գիրս՝ կալեալ էր իւր տեղն աղօթից. և յոր ժամ ընթեռնուն զպատմութիւն նահատակու թեն վկայից. իբրև զյորդառատ աղբիւր բղխեին արտասուքն յաչացն. և ցանկայր ինքն մեծաւ յօժարութիւն նահատակութիւն լի նիլ սրբոց վկայիցն։ և հանապազ ի տան իւրմէ իւրոց ընտանեաց՝ և արտաքոյ ընդ իւրոց յարա կից ընկերացն ասէր. թէ ես ոչ կամիմ խնդ քնականաւ մահուամբ մեռանիլ այլ կամիմ նա հատակիլ. և իմն իմոյս Քրմաբուն հաւատոյս մե ռանիլ։

ռանիլ։ Այս էր սա աշակերտեալ առն ուսումն քրիստոնէի՝ որ ուներ զարուեստ չլընկարուեն. որ չինէ զկոպղայս և զայլ այսպիսի մանր երս. և հանապազ ընդ իւրում վարպետին նստեալ՝ի խանութին իմէջ շուկային գոր ծէին զարուեստն իւրէց. և էր խանութ սոցա մերձ մեծ մզկեթին՝ զոր ջումայ մաչիթ ասեն։

Այս յաւուր միում իմէջ խանութին ասաց խաչատուրն ընդ իւրում վարպետին. Թէ աւասիկ իջեալ՝ի խանութէս գնամ. բայց կար ծեմ թէ այլ ոչինս գամ՝ի խանութս։ և ոմանք ասացին Թէ ասաց խաչատուրն՝ յայսմ գիշերի տեսիլ երազոյ երևեցաւ ինձ՝ և հրամայեցաւ ինձ նահատակութէն. և երթամ ես՝ի նահատակիլ. վն այն ասեմ Թէ ոչինս դառնամ՝ի խանութս։ ապա յետ այսց բանից իջեալ՝ի խանութէն գնաց՝ի մեծի մաչիթի բակին. և կացեալ առ ընթեր ջրոյն լուանայր զձեռս ջրովն՝ որ հեղանիւր՝ի բարձր տեղւոջէն։ Այս յայնմ ժամու եկեալ այր ոմն մահմետական. որ էր ինքն ամիր և կանաչագլուխ. հայհոյեաց զխաչատուրն, և ասաց. իբաց գնա՝ի տեղւոջէդ զի և ես լուանայց. և խաչատուրն հայհոյեաց զնա և զկանաչն նր։ և՝ի խօսիլ սոցա երկոցունց ընդ միմեանս, ժողովեցան բազումք մահմետականք իմէջ նոյ. և յարձրակեցին զխաչատուրն և առան առ դատաւորն. և սկան ոմանք դատախազ լինել՝ և ոմանք վկայք՝ և ոմանք վրէժխնդիրք. և դատապարտեին՝ի մահ զխաչատուր։ Այս իմէջ դատարանին խօսեցաւ դատաւորն ընդ խաչատրին և ասաց. որդեակ դուս նուկես՝ և նորոգ երիտասարդ. խնայեա՝ի մանկութիդ՝ և փրկեա զանձն քո. քանզի այսքան մահմետականք՝ որք ժողովեալեն իմէջ քո՝ ոչ

Թողուն զքեզ մնալ կենդանի. այլ հաւանեաց
բնիկ իմոյ՝ դարձիր ի մոլորից օրինացն՝ և մուտ
ի հաւատս մահմետի. որ բարի է և երանե
լի. ոչ և տեսանես զնման մահմետականաց. որք
բարգաւաճեալք են բարեկեցիկ կենդանու
թիւ՝ և հզօրացեալք են թիւրութիւ. և ժա
ռանգօղք են աստի կենացս և հանդերձելոյն։
Իսկ երանելին խաչատուր ետ զպատասխանի
և ասաց՝ մոլար օրէն ձեր օրէն է. որպես և ե
մարգարէն և պատգամաբերն ձեր սուտ մար
գարէ. իսկ մեր օրէնն ճշմարիտ է և Քրիս
դիր. ոչ և ինքն Քրիս ճշմարիտ է՝ որում դուք
ևս վկայէք. և ես զՔրիս Ի՛ծին իմ ոչ ուրանամ։
և զլոյս հաւատս իմ ոչ թողում. և սուտ օրէ
նաց ձերոց ոչ հաւանիմ։ եթէ թողուք զիս,
և թէ սպանանիք. և թէ իբրև զնասիմի քեր
թէք զիս՝ ես՝ի հաւատոյս իմոյ ոչ դառնամ։
և դատաւորն զբազում բանս խօսեցաւ ընդ
նմա. և զբազում բարութիւս խոստացաւ տալ
նմա՝ զգանձս և զտուացուածս՝ և զկին՝ և զպե
տական իշխանութիւս. և խաչատուր ընդ ոչ
հաւանեցաւ։ Իւ ոմանք՝ ի մահմետականացն
գնացեալ առ մուֆթին ծանուցին. թէ այր,
որ զպատգամաբերն զմահմետ՝ և զնորին հաւ
ատն հայհոյէ՝ զինչ պարտ է նմա առնել. և
մուֆթին ետ զՖաթվայ. որովհետև զպատ
գամաբերն զմահմետ, և զնորին հաւատն հայ
հոյեաց. և ինքն ասաց՝ թէ իբրև զնասիմի
քերթէք զիս յիմոյս հաւատոյս ոչ դառնամ.
պարտ է զնա քերթել։ և զայս Ֆաթվայս ա
ռեալ մահմետականացն բերին առ զադին. և
զսիջիլ արարին. և ապա առեալ զխաչատուրն
տարան առ փաշային և ծանուցին նմա զնո
Իսկ փաշային իբրև եառես զվայելուչ մանկուս
թիւ

թէ Յակոբայ. զազմօք խանդաղատականօք քա
նիւք խօսեցաւ ընդ ա. և ասաց՝ տամ քեզ զքա
զում գանձս՝ և զպատուական ստացուածս՝ և
զպետական իշխանութիւն. և զկին գեղեցիկ զդ
դուստր իշխանաց. որում և դու հաւանիցիս.
և թէ դուն նա՝ իբրդ հաւատոյ ևընդունիս զհա
ւատս մահմետի. լինիս այսքան բարեաց տէր՝ նաև
զանձն քո փրկես՝ ի մահոճանէ: Յոկ երանելին
Յակոբոս ետ զպատասխանի. զայդ ամ բա
րիքդ՝ զոր խոստացար տալ ինձ՝ սուտ է և ընդ
նայն՝ քեզ անցաւոր է. նաև հաւատն ձեր սուտ
է՝ զի սուտ մարգարէի է կարգեալ. իսկ իմս
հաւատ ճշմարիտ է՝ և նոր. զի ի Քրիստ է կար
գեալ. որոյ ճշմարտութեն դուք իսկ վկայէք.
ոչ թէ հարևանցի սպանանէք զնա. այլ թէ կեն
դանոյն քեզ թէ քզնա. ես զՔրիստոս ճշմ իմ ոչ թո
ղում՝ և զնորին ճշմարիտ հաւատն ոչ ուրանամ
ասաց փաշային գուցէ ընդդատգուշեալ և՝ ի խո
ւոց թափեալ ինչ՝ տարեալ պահեցէք. զի թէ
բնա՝ի խելս և՝ի զգօնութեն գայցէ. և տա
րեալ պահեցին ժամս երկու. և մահմետա
կանքն ամքն առ նա եկեալ աւաղէն, և խնայ
էին, և ասէին. մի կորուսաներ զվայելուչ մա
նկութեդ. և նա ոչ հաւանեցաւ բանիւ նո:
Յարձեալ կոչեց փաշային զՅակոբոսն առա
ջի իւր՝ և քան զառաջինն բարութեան առելի խոս
տացաւ տալ նմա. միայն թէ ուրանայ զքրիստ
հաւատն՝ և դաւանի զմահմետական հաւատն.
և Յակոբոս ոչ ուրացաւ: ապա այնուհետև
փաշային ետ զհրաման և զնէ ի սպանանել զնա

Յայնժամ եկեալ դահճացն իբրև զգալան
արիւնահանձ պատեցան չուրջ զնովաւ՝ և մեր
կացուցին զնա՝ի զգեստուց. և կապեցին զդ
ձեռս՝ի յետս. և առեալ տանէին՝ի տեղի
սպան

սպանանեն. և մնեցեալքն, որ ի քաջէն Հրատա
կակելով գնայր առաջին նոր։ և ժողովեցան իւրք
նոր բազմութիւնք մահմետականաց իբրև զաւազ
ծովու անթուելի, որ ոչ բաւէր վայրն տանել
զնոսա. և իբրև զգազան կատաղի կրճտէին զատա
մնեսն իւրեանց իւրք նոր. հարկանէին, կոփա
հարէին, և ընդ քարշատանէին. և այնպէս
հանին զնա ի միջին բերդէն։ և իբրև ելին ի
դրանէ բերդին. անդէն առաջի դրան միջին
բերդին, որում նոր դուռն ասեն. ասաց ցնոսն
Յաչատուր դահճացն՝ թէ քերթեցէք զնա վա
յելուչ իմոյ և սիրոյ՝ զոր ունիմ առ Քրիս
տոս իմ։ Եւ այնժամ անօրէնն և մոլորադէմ գա
զան դահիճքն պատառեցին զմորթ մարմնոյ նո
յաջոյ ուսէն մինչև ցձախոյ ուսն. և քերթե
ցին զկաշին թիկանցն և իջուցին մինչև ցգօտ
մակն՝ և շրջեցին զկաշին իւրն միջացն. այլև
յառաջուստ կողմանէ քերթեցին զմորթ լան
ջացն մինչ ի ներքոյ ստեռանցն. և շրջեցին ըզ
մորթն իւրն փորին. և ապա տարեալ շրջեցու
ցանէին իմբ քաղաքին ի շուկայս և ի պողո
տայս. ի փողոցս և ի հրապարակս։ և ի տե
սիլ զարմանալի գործոյն ամենայն ոք ձեպով
ընթանայր այր և կին՝ ծեր և տղայ. միան
գամայն տնարգել աղջկունք՝ և ամենից տե
ղոյց մարմինքն սոսկացեալ սարսուէին։ Ասէ
տեսիլ կերպարանաց սրբոյն Յաչատուրայ զոր
արթ էր և պայծառ իբրև զկրեշտակի Աստ
ուծոյ. և ոչինչ կասիւր յայնքանեաց տանջանացն. այլև
ինքն Յաչատուր յառաջագոյն ուսեալէր
զբազում նասիմն խաղս՝ զոր նասիմին ինքն սաս
ցեալէ իւրոյ իւրոյ նահատակութենն. և իւրք
անօրէնութենն Քրիստոսի զայնոսիկ
զնաղան՝ արդէն այժմ այս Յաչատուրս իւրք
իւրոյ

իւրոյ քերթելոյն զարձրաձայնիւ եղանակաւ երգէր և շրջէր իմէջ քաղաքին յամէն տեղիս ուրէք տարան զնա դահիճքն։ իբրև աւարտեցաւ շրջեցուցանելն՝ ապա ածին զնա դահիճքն իմէջ մեծի մկդանին՝ի տեղին՝ յորում զմահս պարտաց զձեռս և զոտն խորտակէն։ և մահ մեռականքն պահէ հպահ առաւել ևս ժողովէին և բազմանային. այլև քրիստոնեայք ևս բազումք եկին, և ժողովեցան՝ի տեղին՝ և տեսանէին զայն։ Յոսեցան դահիճքն ընդ Յայտարոյն Թէ մի՛ և ս յամառիր և դիմանար հրամանաց իշխանաց՝ դարձիր յորէնս մեր. և փրկեա զանձն քո՝ի մահոնանէ. զի տակաւին գոյ քեզ հնար կեցոյ՝ և դեղոյք բժշկելոյ։ սոյն պէս և այլ մահմեռականքն, և իշխանք ասէին. Թէ գոնեայ բան մի միայն ասա՝ի դաւանութէ մերոյս հաւատոյ. և այն բաւական է մեզ առնել զպատճառ՝ և այնու ապրեցուցանել զքեզ։ Այլև ոմանք՝ի մօտանեռացն ասէին Յայտարոյ։ Թէպէտ և մեռանիս, և կորուսանես զմանկութէն քո՝ և զկիս յայոց կենացս. այլ զի մի և զհոգի քո մեռուսցես. և յայնց կենաց ևս զրկիցիս։ արդ՝ի զրաւ քոյոց կենացդ տուր ըզ դաւանութէն հաւատոյն մահմեռի. զի կեցցէ հոգի քո՝ և ժառանգեսցէ զանանց կեանն։ Այլ սքեն Յայտարոյ քնաւ ոչ ումեք հաւանեցաւ՝ այլ իւրաքանչիւրոց ըստ պատշաճին տայր զպատասխանի. և անշարժկայր իմէջ հաւատոյս քրիստոնէութէն. և համարձակ և անխափան զԱ՛ն դաւանէր։

Այս առաջնով ժամանակաւ հաստատեալէին իմէջ մկդանին զվէմ մի՝ յորոյ վէր խորտակէին զձեռս և զոտս մահապարտաց. ասացին դահիճքն Յայտարոյ՝ որովհետև յամառիս. և

ոչ լսես մեզ։ արդ տարածեա զձեռսդ քո իմոյ
վիմիդ՝ զի խորտակեսցուք։ և նա յօժարակա
մօք իւրովք տարածեաց զձեռան իմոյ վիմին։ և
դահիճքն հարին կացնաւք և խորտակեցին զբա
զուկան երկօղունսն ձեռացն։ ապա խնդրեցին
զտան։ և նա տարածեաց զերկոսին ոտսն։ և
դահիճքն խորտակեցին զոլոքս երկօղունց ո֊
տացն։ և սէր արիւն նէ՝ որ յորդառատ հեղա
նիւր յանձնէն՝ Թաթաւեալքեր զամենայն մար
մինն՝ և Թացեալեր զվայրն ամ։ Ի գիտե հետե
ոչևս կարաց նստիլ այլ անկեալ պարզեցաւ ընդ
երեսս գետնոյն։ իսկ քրիստոնեայքն՝ որք շրջա
պատեալ հայէին աղերսելով զոգիսն և արեանն ար
տասուիսն լային։ սոյնպէս և մահմետականքն
բազումք լային արտասուիսն՝ և հայհոյէին զօ
րեսնս և զառաջնորդս և զիչխանս և զդատաւ
որս իւրեանց։ և ամենեքին սոսկացեալք զարմացեալք ա֊
պուշ մնային։ և հարցանէին ցմիմեանս Թէ որ
դեօք եղեւ ումեք՝ ի ձենջ տեսեալ այսպիսի գործ։
քանզի յոյժ սարսեալքն էր տեսիլ գործոյն։
Ի՛ւ այնուհետեւ սէրն Յակոբայ յոյժ նուաս
զեցաւ՝ ի սաստկից և՝ ի կարծրագունից տան
ջանացն։ և տապիւր, պապակիւր՝ ի ծարաւոյ՝
վնորոյ աղաչեաց զարան, որք շուրջն կային, և
խնդրեաց՝ ի նոցանէ զջուր։ և գԹացեալ առ
նա ոմանց գնացեալ բերին նմա զջուր խեցեաւ
ամանոյ ինչ՝ և այնու խեցեաւն եարբ զջուրն։
այլև աղաչեաց սուրբն Յակոբոս զմերձ կա
ցեալ քրիստոնէայն գնալ առ քահանայս և
բերել ինքեան զՀաղորդ։ և քահանայքն վն եր
կիւղ մահմետականաց ինքեանք ոչ եկին։ այլ
զՀաղորդն եդին իմիջ հացի, և ետուն ցքրիս
տոնեայն՝ և նոքք բերեալ ետուն ցՅակոբոս։
և նա առեալ Ճաշակեաց զՀացն Հաղորդ։ և

գոհացաւ զՔ.Յ. և այնպէս խողխողեցեալք անդամոք անկեալ կայր ի մէջ թէատրոնին մինչ ի նահատանալ երեկոյին: Ապա բաղձեցի խաչա տուր վարդապան, և բաղձեցի սամուէլ աբե ղայն ի նահատանալ երեկոյին եկին առ սբն Յա կաւուր, և իւր սրբոյ մարմնոյն անկեալ կոկծա գնիւ այրմամբ լայնն և համբուրեին զսուրբ գլուխն նր՝ և արգահատեալ մխիթարեին զնա յուսադրականօք բանիւք՝ և հաստատեին ի հաւատս: Ապա նբն Յակաւուր ցնաչատուր վրդպան, գիտես իսկ, զի ոչ ունիմ զձեռն որով կալեալ զսբ աջդ քո համբուրեմ. վասնորոյ խնդրեմ ի քէն, մատո զսբ աջդ քո ի շրթունս իմ. զի համբուրեցից. և վարդպան մատոյց զաջն իւր ի սբ շրթունս Յակաւորոյ, զոր համ բուրեաց փափագանօք: այլև ասաց սբն Յա կաւուր առ վարդպան. խնդրեմ ի քէն աղ թել վն իմ. պատասխանեաց վարդպան, որ դեռև մեք թեպետ ունիմք զկարգ և զաստի ճան քահանայութե. այլ մեղաւորք եմք և պղ տականք առաջի Ք.Յ. իսկ դու ընդհօքն Քի և քոյով նահատակութբդ գտեր զողորմա թն ի Տէ և բացեր քեզ զճանապարհ սրբոյ ութե Ք.Յ և ունիս զհամարձակութն առա ջի Քի. վասնորոյ դու բարեխօսեա վն մեր. և վն երկիւղն մահմետականացն ոչ կարացին յոյզ ժամս կալ առնա՝ այլ առին զաղօթս սրբոյն և փութանակի դարձան ի տեղիս իւրեանց:

Այս միաց սուրբն Յակաւուր այնպէս խոց խողխողեցեալ մարմնով կենդանի, մինչդեռ էանց մէջ գիշերոյն. և ապա առանդեաց զսբ հոգին իւր առ Ք.Ջ ոմն զիս ոչնկ անոյշ: և յետ առն դելոյ հոգւոյ սրբոյն վառաւորեաց զնա Տէր Ք.Ս. զի լոյս պայծառ էջ յերկնից իվր նր. և եկաց

եկայք յօդուստ ժամն. զորև տեսին զօրականքն,
որք մերձն կային և պահէին զնա։ այլև խա
նութպանք յոլովք. որք մերձ էին և արթունք.
այլև արքն՝ որք իմէջ մեդանին իվր տախտա
կացն ննջեալք էին, զի ամենայնին էր ժամա
նակն. ամենեքեան տեսանէին զլոյսն. և փա
ռաւորէին զԱ՛Ծ. և երանի տային սրբոյն Յա
ցարոյ. և վկայէին վասն հաւատոյս քրիստո
նէութեանն Ճշմարիտ գոլ՝ որոյ վն այսպիսի նշան
յերկնից երևեցաւ։ և ի ծագել լուսոյ ա
ռաւօտուն ընդ ամեն տեղիս հուշակեցաւ համ
բաւս այս՝ և որք լսէին. փառաւորէին զԱ՛Ծ
Յոհ՛ի լուսանալ աւուրն քրիստոնեայքն մա
տեան առ ղադին՝ և առ փաշայն. և խնդրե
ցին զհրաման տալ, թաղել զսուրբն. և նոքա
ետուն զհրաման. բայց զտասնևհինգ ղուռուշ
էառ սուպաշին. և ապա քահանայ մի և ուրիշ
աշխարհականք եկին և բարձին զմարմին սրբոյ
նահատակին իվր դագաղն՝ և տարան ի գե
րեզմանատունս Հայոց՝ ուր ժողովեցան ան
բաւ բազմութիւնք քրիստոնէից. ոչ միայն
Հայք՝ այլև Հոռոմք. և Ա՛ղոթիւք և եաղուբիւք՝
այլև յոլովք մաղթականք ոմանք՝ ի զբօսնուլ
և ոմանք՝ ի զննել. և քրիստոնեայքն ամեն ջեր
մեռանդութիւք փափագանօք համբուրէին զնա.
որև պահեցին զնա մինչև ցվերջինք աւուրն վե
համբուրելոյ ժողովրդոցն՝ զի գրութիւ ոչ էր
մնացեալ ժողովուրդ՝ ի քաղաքին, որ ոչ էր ե
կեալ՝ ի թաղումն սրբոյն. որք ողբային զին
քեանս՝ և երանէին զսուրբն. և մխիթարէին
զծնօղս նր. և մեծաւ փառաւք թաղեցին զնա
ի կարգս նահատակացն։ Յոհ՛ի գիշերին յայն
միկ միւսանգամ Տէրն Ա՛Ծ փառաւորեաց զնա
հատակն իւր, զի միւսանգամ լոյս պայծառ էջ

յերկինից իվր սրբոյ գերեզմանին նը- զոր տեսին պահանորդք քրիստոնեայքն՝ որք վն խորաման հելոյ մահմետականացն զգուշացան գերեզմանին՝ զի մի նենգեսցեն. այլև բազումք որք ի քրիստոնէից՝ որք վն սիրոյ սրբոյն մեացին զի շերն զայն անգէն ի գերեզմանատունն՝ տես սին զլոյն. և յառաւօտուն եկեալ պատմէին ամենեցուն: Այս արդէն իսկ բժշկութիւք բա զումք կատարին ի սրբոյ գերեզմանէ նր իվր ցաւագարաց՝ և հիւանդաց. որք հաւատով դի մեն առնա: այլև խեցին այն՝ որով զջուր եարբ սբն Ստեփաւոս՝ զբժշկութիւն կատարէ. զի հիւանդք՝ որոց վերայ հեղուն զջուր խեցեաւն այնմիկ՝ գտանեն զառողջութիւն աղօթիւք սրբոյ Ստեփաւոսին՝ և շնորհօքն Աստուծոյ. որոյմ փառք յաւիտեանս Ամէն:

Այլև շնորհն Ճայն վան պատուոյ և սրբոյ նահատակին իւրոյ սրբոյն Ստեփաւոսի. զբար զայսպիսի քանամն իվր ժողովրդեան իւրոյ քրիստոնէից. զի յաւուր Թաղման սրբոյն՝ մահմետականք, որք եկեալ էին անդ՝ ի գերեզմանատունն. ոմանք՝ ի նոցանէ զջարացան և նախանձաբեկք եղեն ըստ փառաւոր Թողումն սբն Ստեփաւոսի. և գնացին առ փաշայն՝ և ջրաղթօք եղեն զքրիստոնէից՝ Թէ ժողովեցան քրիստոնեայքն ամենեքեան՝ իվր սպանանելոյն այնորիկ. և իբրև զվկայ և զնահատակ բազմամբոխս հանդիսիս և մեծաւ փառօք Թաղեցին զնա. և այնու ցուցանեն զնուրեանց հաւատն Ճշմարիտ գոլ՝ և զմեր հաւատս սուտ: Վնորոյ հրամայեաց փաշայն Թէ զգոյշ կացցեն զօրականք յանցս Ճանապարհաց՝ զի՝ ի վաղուձան աւուրն յորժամ գնասցեն քրիստոնեայք՝ ի գերեզման սպանեալոյն այդահոդ կատարել լոյն. յայնժամ զմեն

կալեալ

կալեալ և բերեալ արասցեն 'ի կալանս՝ զի եա
դատապարտեալ զնա տուգանեցից։ և զայս
զչարախօսութե'իս և զխորամանկութե խոր
հուրդս ոչ գիտէին ընաւ քրիստոնեայքն՝ այլ
Ա. ի վրկեաց զժողովուրդն իւր սուղինչ պատ
ճառաւ։ Ո 'ի յայնմ աւուր այր մի փաշալուս՝ և
այր մի քաղաքացի սպահի պատուհասաւոր կռուե
ցան ընդ իրեարս. և որք քաղաքացի սպահիք և
ենկիչարիք կէին զինուորականք գասք՝ քանա
հանս ինքեանց համարեալ զայն՝ վրէժխնդիր
դիրք եղեն. և կանգնեցան 'ի կռիւ ընդ փա
շային. և արգելեալ փակեցին զփաշային զօրքն
իւրովք ամէն միջին բերդին շաբաթ մի։ և
փաշայն, և քաղաքացիքն այնու խռովութե'ն
պատահեալք եղեն. և քրիստոնեայքն ազատե
ցան բարեխօսութե'ն սրբոյն Աստուծոյ և ողոր
մութե'ն Ա. Ա. սրբերարին։ Այս եղև նահատա
կութե սրբոյս Աստուծոյ 'ի Թուականութե
Հայոց հազար և հարիւր և մէկ՝ յօգոստոսի ամ
սոյ քսանն, 'ի կիրակուսէ տեառն՝ փիլիսպոսի
որ 'ի քարձրագահ աթոռն նը Ա. ջմիածին.
և 'ի թագաւորութե () ամանցուոց սուլթան մահ
մուտին՝ որ նստեր 'ի կոստանդնուպոլիս մեծի
քաղաքին։

Պատմութիւն Նահատակութեան Սիրուն անուանի
քրիստոնէին։

ԽՕ։

ՅՈՒՍԻ ՈՐՈՑ

անունն էր Սիրուն. էր սա յաշ
խարհէն վասպուրականի՝ 'ի գաւա
առէն գնունեաց՝ որ այժմ ասի յամուկ՝ 'ի գեղ
ջէն. որ կոչի ալիւբ։ և էր ինքն ազգաւ Հայ և
հաւատով քրիստոնեայ. և քրիստոնէից զաւա

ակ. ուներ զմայր և զեղբարս, որք մուծին զնա ի կարգ աշխարհի. և ածին նմա զկին. և ի մարմնաւորացն կարեաց իւրոց այրս այս սիրուն յարեցաւ առ այլազգի մահմետական ոմն. առ նոյր ի նմանէ զվարձս՝ և ծառայէր նմա պաշտականութեբ վա՛ւ վարձուն։

Եւ եղև յաւուրս գարնայնոյ. զի տերն Իրուհին առաքեաց զնա ի քաղաքն ղևթ զի բերցէ միրգ վա՛ւ ընտանեաց իւրոց առ ի յուտել. և նա գնացեալ էառ զկեռաս՝ եբաւ ձիոյն, և եբեր ի վան քաղաք։ և մինչդեռ ի մէջ քաղաքին վանայ քաշեր զձին բեռամբն իմէջ պղտոցային. եկին ժողովեցան իմէ նէ մանկունք մահմետականաց. և իւրաքանչիւրոք ընթացեալ յափշտակեր զկեռաս ի բեռանէ անտի. իսկ Իրուն ոչ թողոյր յափշտակել, այլ հալածէր զմանկունսն։ և ոմն ի մահմետակա նաց մանկանցն առեալ բռնաքար և եհար զԻրուն քարիւն. իսկ Իրուն առեալ զբարն ձգեաց առ ձգօղն. և դիպաւ քարն ի գլուխ տղային՝ և վիրաւորեաց. և այնու պատճառ առ անկաւ մանուկն ի մահիճս և հիւանդացաւ յամիս երկուս՝ և յետոյ սատակեցաւ տղայն ի պատճառէ վիրացն։ իսկ տերն Իրունին փախոյց զԻրուն. զի Թերևս փրկեսցի ի ձեռաց մահմետականաց. իսկ Իրունն գնաց ի գիւղն իւր յալիւր ի տուն իւր։

Իսկ ալեր գեղջ շահնէքն՝ որք էին մահմետականք. ըմբռնեցին զԻրուն և արարին ի կալանս. իսկ քրիստոնեայք գեղջն զյոլով կա շառս ետուն շահնոցն զի Թողցեն զսիրուն՝ և նոքա ոչ Թողին։ Եւ զի զգացուցին ընտանեաց սատակեալ մանկանն. և նոքք լեալ վրէժխնդիր արեան մեռելոյն գնացին առ փաշայն. առին զզրա

զգօրականս և առաքեցին զկնի Հերոնին. որոց գնացեալ ածին զՀերոնն՝ ի քշեալքն վան առ փա
շայն։ Ուստի փաշայն առաքեաց առ դատաւորն և առ մուֆթին՝ և էհարց թէ զինչ հրամայեն օրէնքն մահմետի վասն այսմիկ. մահապարտ գոլ և մեռանիլ՝ թէ անպարտ գոլ և ազատիլ. և նոքա ոչ համարեցան զՀերոնն մահապարտ այլ անպարտ և ազատ. վասն որոյ և փաշային ոչ սպան զՀերոնն։

Ասացի սուխտիք քրիստոնէից, որք ծաղրեալք են արեան քրիստոնէից՝ ոչ անսացին փաշային և ղադուն և մուֆթուն, այլ դումարեալք եկին սկսին երկու և երիք հարիւր սուխտայք և գոհ տուեալ Ժողովեցան իւրեանց անպարտն երկուս ամսոյն Հերոնիանցն մերկացուցեալ զսուրս իւրեանց իւրեանց Թիւր և խանջալ, մեծ ա
ձանօք խրոխտանօք ահացուցանէին զնա՝ թէ դարձիր՝ ի հաւատս մահմետի, և տաճկացիր, ապա թէ ոչ սրախող խող և քարկոծ լեալ մեռանիս՝ ի ձեռաց մերոց։ Այլև բերին զբարակ պարան և նովաւ ամրագոյն պատեցին զերկո սին բազուկն ուսոցն մինչև ցթաթիք ձեռացն սաստիկ ոլնտուքիր, և՝ ի սաստիկ սխտուքեն նէին պայթեալ հերձան բերան երկնգանցն յո
րոց հոսեալ արիւնն հեղանիւր՝ ի ձեռացն։ այլև զբազմագոյն տեսակս տանջանաց ածին իւրեանց նորա, հարկանել և կուսափնատել և ընդ քարշս տանիլ՝ և անսուաղ պահել՝ ի կալանս, և ամէն իրք գկատաղի գազան զատամունս իւրեանց կրճտել՝ և իւրաքանչիւրոք զսուր իւր իւրեանց նէ շողացուցանել, և ասել թէ տաճկացիր, ոչ միայն փրկիս՝ ի մահուանէ, այլև զբազում ար
գիւնս և զբարուքիս հատուցանեմք քեզ։ Ուստի Հերոնն ոչ հաւանեցաւ ասելով՝ զոյս հաւատս

ոչ թողում, և խաւարից օրինաց ձերոց ոչ հաւա
նիմ. այլև մայրն և եղբարքն և այլք բարեկամք
նորա հանապազ ասէ ինձ նմա լալով՝ թէ այժմ
վն փրկելոյ զանձն քո առ երեսս դատաւոր
զդատաւորութիւնն նց, և յետոյ գնասցես յայլ
յաշխարհս և յիշխանութիւս քրիստոնէից՝ և
անդ պաշտեսցես համարձակ զքրիստոնէական
հաւատն քո: Ես թէպէտ բազմից աղաչեցին՝
սակայն նա ոչ էառ յանձն ասելով, թէ առ
օրեայ մահս, որ արդ հասեալ է իմ, նաև
անդէն ուրեւէ լինիմ պատահելոց է ինձ, և վն
աղից ինչ ամաց կենացս զիարդ կորուսից զհա
ւատս իմ, և եղեց դատապարտեալ յՀ. Յ. և ինքն
Հերոն ուրախ էր և բերկրեալ սրտիւ վն իւ
րոյ խոստովանութեն և նահատակութե. և
վկայէր գոյն երեսացն, որ օրաւուր առաւել
պայծառանայր տեսիլ երեսացն և գիմացն:

Յայնմ մարդադէմ գազանք սուխտայքն յաւ
ուրս քառն կապեալ զձեռս ի յետս գլուխ ի
բաց շրջեցուցանէին իմիջ քաղաքին վանայոյ
փաշայն և զադին և մուֆթին ոչ տային զհրա
ման սպանանելոյ: և վն քինու նոցին միակամ
եղեալ սուխտայիցն ամենեքն յաւուրս երիս աղ
գելեալ խափանեցին զկանչելն զոր ի գլխոյ ՃՌի
բայիւն կանչեն ի ժամ աղօթիցն իւրեանց, ասե
լով թէ խանգարեալ խափանեցաւ, և յերկիր
սուզաւ հաւատս մահմետական՝ զի անհաւատ
Հայ զմուսուրման սպանեալէ: Ես ըստ հանա
պազորդի սովորութե, զոր կապեալ շրջեցուցա
նէին զՀերոն ձերեալ հասուցին ի նալբանդ
նոցն շուկայն, և անդէն ի սուխտայիցն ոմն
չարագոյն, որ ի ձեռին իւրում ունէր մերկ
զիանձքայն, ուժգնին բամբասմամբ եհար ի թու
լակուշան սիրունին, և նա անկաւ իվ երեսացն

և

և այլ ոմն սուխտաւոր առեալ զճանապարհն վերադարձ եղարկ իվերայ գլխոյ Գիրունին և ջարդեաց զգլուխն և իբաց ցնդեցաւ ուղիղ գլխոյն, և այնու հատ Գիրուն զվախճան կենացս, և մեռաւ։ Ապա եդին պարան յոտն, և քարշեալ տարան արտաքոյ քաղաքին՝ ի տեղին ուր զմահապարտսն սպանանեն, և անդէն զմեռեալ մարմինն քարկոծեցին. այնքան, մինչ որ ծածկեցաւ՝ ի քարանցն, և ապա թողեալ ի բաց գնացին արեանաբբու գազան սուխտքն։

Եւ՝ ի նմին գիշերի ՃԸն Ա՛ն փառաւորեաց զնա լուսոյն երկնայնով՝ որ ե՛ք իվե՛ր նր. զոր ոչ միայն քրիստոնեայք այլև յոլով՛ք մահմետա կանք տեսին՝ և առ ամենեսին պատմէին։ մին չև ե՛հաս համբաւն առ նորին սպանօղ սուխտայն. յորոց ոմանք եկեալ հաւաստեաւ տեսին՝ և գնացեալ պատմեցին այլոցն։ և նոքա առաքեցին՝ ի սպասաւորաց իւրոյ զարս՝ որոց եկեալ գտին զմարմինս շանց մեռելոց՝ և բերեալ արկին իվե՛ր սրբոյ մարմնոյ Գիրունին՝ զի Թերևս ամիսս փեցայի լցան. այլ լցան ոչ ամիս փեցաւ մինչև ցյուսանալ տոնէնջեան չնորհօքն Ա՛ն Ա՛յ մերոյ։ Ուստ՝ ի վաղճեան աւուրն մատուցեալ քրիստոնէիցն առ փաշայն և առ զադին խնդրեցին զՀրաման Թաղելոյ. որոց Հրաման եկին քրիստոնեայքն և բարձեալ առան՝ ի դիս հասարակաց քրիստոնէից՝ և անդ Թաղեցին զԳիրուն անուն խոստովնօքն Հաւատոյ քրիստոնէութե։ Այս եղև նահատակութիւն սիրունիա՝ ի Հազար և Հարիւրև չորս Թուականի նիա մերոյ. յամենեսեան օգուտսոյն, որ օր հինգ երբ ասցին. ՝ի կՀիկսութե տեառն յակօբայ. որ՝ ի գերագահ աթոռն սուրբ Էջմիածին։ և՝ ի Թագաւորութե ()սմանցւոց սուլթան

մահմատին, որ նստեր ՚ի կուսանդհուպոլիս մեծ իքաղաքին Յոկ վեցեմն այն՝ որով ջարդեցին զգլուխ սրբոյ Աիրունին . այժմ լուծանան և իմը հիւանդաց հեղուշն զջուրն . և հիւանդն առողջանայ չնորհօքն Ա.Յ մերոյ՝ որում փառք յաւիտեանս Ամէն։

Պատմութիւն նահատակութեան Մխիթար անուամբ քրիստոնէին ։

ԽԱ։

ՅԱՅ ՈՄՆ ՄԽԻԹԱՐԵՐ

նուամբ քրիստոնեայ՝ որ էր ՚ի քաղաքն վանայ և յազգէն Հայոց, քրիստոնեայ ծնողաց զաւակ, և էր այրս այս Մխիթար երևելի ամէն քաղաքին վանայ, առաջի փաշային, և զադոյն, և ենկիչար աղասոյն, և այլոց իշխանացն ամենեն , վասն զի կարի ձիավար էր և զինախաղաց և ուժկռակ, այլև խելօք կորովի, և խօսիւք քաջաբան, վասն որոյ ամենեքեան ենկիչարիքն և սպահիքն և յոլովք իշխանացն նմա բարեկամք էին ։

Եւ եղև զի ասացեալ Մխիթարս յաւուր միում ընդ ևրոց յարանցից արանց նստեալ ՚ի տան իւրում քնարիւք և երաժշտականօքն նուագ դարանօք զդինին ըմպեալ ուրախանային , և ՚ի լուր երաժշտականի եղանակին ժողովեալ յոլով սղայք մահմետականաց ՚ի դուրս և յեր դեսն և հուն որմոյ զբօսանուէնս իսկ Հայոցն Մխիթարայ եղեալ առ սղայսն եբայ վարեր ՚ի տեր զօջին , և ոմանք ՚ի սղայոցն Հակառակեալ Հարին զնա , և նա դնացեալ ՚ի տուն պատմեաց թէ սղայքն Հարին զնա , յայնժամ Մխիթար ըստ արհեստին քաջութեան իւրոյ շարժեալ ՚ի գաւազանն բարկութեան եղեալ ՚ի տանէն մերկ ու

նեղով

նելով զնանջաչն՝ի ձեռն իւրում սկսաւ հե
տամուտ լինել զկնի մանկանցն, և հալածե
լով հայհոյութեբ անարգէր զՏաւտոս և զը
բէնս մահմետականաց։ Ւ՚ն՝ինչին ժամու այր
ոմն մահմետական անուանն հաջի ե՚ւբ, որ էր մեր
ձակայ դրացի Ա՝նխեթարայ տեսանէր, և լսէր
զհայհոյանս և զանարգանս՝ զոր տայր Ա՝նխե
թար մահմետականաց մանկանցն, ասաց մեղա
դրանօք առ Ա՝նխեթար՝լուեա՛ ի հայհոյանացդ·
զի անպատեհ է զայդ·բան հայհոյանս ասել մանկանց՝ որք են մահմետականաւ հաւատով։ իսկ
Ա՝նխեթար թողեալ զմանկունսն՝ և սկսաւ հե
տամուտ լինել զկնի հաջի ե՚ւբին և հալածե
լով հայհոյէր։ և՛ի հալածելն պատահէցաւ
անդէն եղբայր զաւլ լսարաղաւսն, և նա ևս
մեղադրանօք ասաց Ա՝նխեթարայ մի առներ
զայդպիսի անպատեհ գործդ, իսկ Ա՝նխե
թար դարձեալ՝ի նա, և սկսաւ բարկութբ ընա
ևս հայհոյել։

Իսկ որ հաջի ե՚ւբն էր գնացեալ առ սուխ
տայն և ամբաստան լինելով զԱ՝նխեթարէն,
սկսաւ վշտագնիւ սրտիւ պատմել նմ զբանս և
զգործս Ա՝նխեթարայ, յայնժամ ժողովեալ
բազում սուխտայք խիտասին եղեն վրէժ ի՚ն
դիր՚ք անարգանացն Տաւտոյ մահմետի, գնա
ցեալ ծանուցին փաշային, և առին՚ի նմանէ
զզօրականս և եկեալ կալեալ կապեցին զԱ՝նխե
թար՝ և տարան՚ի բանսն փաշային, և արարին
բանսարգել։ Իսկ վանայ վերին բերդի են
կիչարիբն, որք են բարեկամք Ա՝նխեթարայ
ամուսնեալք են այսոցիկ, և յորժամ լուան
թէ կալան զԱ՝նխեթար և արկին՚ի բանտ, յայն
ժամ չհաւնն հնկիչարի և երկու շօրվաջի ե՚
կեալ՚ի դուրս հանին՚ի բանտէն զԱ՝նխեթար
և

և առեալ տարան ՚ի վերուին բերդն ԽամՋ իբրեւ՝ և անդ պահեցին առաւրս երկուս, եբրև տեսին թէ հանդարտեցան սուխտայքն՝ և այլ մահմետականքն, և ոչինչ ասեն զՅակոբեանն, Թողին զնա, որ գնաց ՚ի տուն իւր։

Յառ անօրէն սուխտէքն վերստին ժողովեցան՝ և գնացեալ կալան զՅակոբ. կապեցին և տարան առ փաշային. և փաշային առաքեաց առ մուֆթիին և առ զադին, Հարց թէ զինչ հրամայեն օրէնքն մահմետի վն առնս այսմիկ սպանանել թէ ոչ. և նորա ոչ ետուն զՀրաման սպանման, վն որոյ և փաշային ոչ սպան. այլ հրամայեաց Թողուլ ազատ։ Յառ որ սուխտէքն էին ոչ Թողին. այլ կապեալ զձեռսն ՚ի յետս և գլուխ խբաց և բոկոտն, այսր և անդր շրջեցուցանէին ՚ի դրունս իշխանաց, Հարկանէին, կառափնատէին, Թքանէին, և պէսպիսաւ կերպիւ տանջէին, և ասէին. ուրացիր զՀաւատն քո՝ և պաշտեա զմեր Հաւատս՝ ապաԹէ ոչ սրա խողխողեալ և քարակոծ լեալ մեռանիս ՚ի ձեռաց մերոց, զայսպիսի բանս առելով մեր կացուցեալ զսուրս իւրեանց՝ զորս ՚ի ձեռսն ունէին խաղացուցանէին իվր նորա։ Յառ Յակոբ՝ յամն տեղիս ուրև շրջեցուցին զնա՝ բարձրաձայն և համարձակ առաջի ամենեցուն հայհոյեբ զմահմետ՝ և զնորին Հաւատն՝ և զոբ բէնսն՝ և բազմօբ բանիւբ անարգեբ. ոչ Թէ զմի օր այլ յամենայն աւուր. և արիւնՀԷ սրտի իւրոյ ասէբ՝ վն անատի և դուշնաքեայ մահուան վիԹէ երկուցեալ ՚ի ձէնջ ուրանամ զՀաւատն իմ Հնմարիտ՝ և զՏէր Յիսուս Քրիստոս։ Յայլև ամենեքեան բարեկամք Յակոբին և ծնողքն և յարակիցք երիտասարդքն եկեալ առ նա մաղԹելով ասէին՝ Թէ առ ՚ի Հաճել զկամս սուխտ

սուխտայիցն առէրեաս և առժամուս ասաը ըզ
բան ինչ՝ և յետոյ գնացեալ յայլ աշխարհ զաշ
ւեացես զՀաւասան քո։ Նոքա Աղխեթար ամենև
ին ոչ հաւանեցաւ բանիցն՝ այլ արիականաւ
սրտիւ՝ և պայծառաբեր դիմօք և համարձակ դա
նեղ զԱն Աստուածն սուխտայիցն՝ և անաը
գէր զօրինս մահմետի։ Այլև փաշայն և ենկէ
չարաղասին առաքեցին առ Աղխեթար և խոս
տացան տալ նմա զբազում գանձս և զառատու
ածս՝ և զպատուհասական ձիս և զկէնս, և զպետու
կան իշխանութիւն՝ զի թերևս առասցէ զբանինչ
՝ի հաճութիւն սուխտայիցն՝ և զերծուացէ զանձն
իւր ՝ի մահուանէ՝ քանզի կարի յօժար կամօք
խնայէին ՝ի նա մի արիագունն և զարմանալոյ
քաջութենէն։ և Աղխեթար ոչ հաճեցաւ ՝ի բանս
նոցա մի ։ Ապականաց հաւատոցն ։ Նոքա սուխ
տէքն հանապազօր այսր և անդր ՝ի դրունս
իշխանացն շրջեցուցանէին, քանզի փաշէն՝ և
զադէն՝ և մուֆթին ոչ էուռն զերծանեն սպանա
նելոյ, որոյ մի զայրացան սուխտէքն՝ և զամե
նայն մահիթայ կանչէլին արգելին յաւուրս
յերիս, ասելով։ Հաւատն մահմետի խանգա
րեալ խափանեցաւ՝ և յերկիր սուզաւ՝ զի այլ
անհաւատ զՀաւատն մարգարէին մահմետի
յայտնի և համարձակ հայհոյէ։

Այս յաւուրս միում մինչդէռ շրջեցուցա
նէին ՝ի պողոտայս քաղաքին, ումն չարագոյն ՝ի
սուխտացն, որ և մերկ ՝ի ձեռին ունէր զկռան
զալն, ուժգնիւ բախմամբ էզարկ ՝ի թիկնոս
մէջն Աղխեթարին, և թռուցեալ գայթեցաւ
արիւնն ընդ երեսս որմոյն՝ որ մերձ էր, յորմէ
բաղխմանէ անկաւ Աղխեթար իվի երեսացն,
և այլևս սուխտայքն դիմեալ իվի սրախող
խոզ արարեալ ծակոտեցին զնա՝ և անդէն մե
ռաւ։

ուսաւ։ Եւ ապա եդին զպարան յոտս նորա եւ քար
չեալ տարան արտաքս՝ ի քաղաքէն՝ ի տեղին յո
րում զնման մահապարտն սպանանեն, եւ ան
դէն ժողովեալ անթիւ բազմութիւն մահմե՛տակա
նաց քարկոծեցին զմեռեալ մարմինն, այնքան,
զի՝ ի ներքոյ քարանցն ծածկեալ անյայտ եղեւ
մարմինն, ապա թողեալ իբաց գնացին արիւն
արբու եւ մարդադեմ գազան սուխտայքն։

Յակ՝ ի նմին գիշերի գիշերապահ ենկիչա
րիքն, որք՝ ի վերին բերդին էին, տեսանէին զի
լոյս մեծ փայլատակեալ եւ ճառագայթեալ
կայր իվերնոյա, որոյ ընդ լուսանալ առաւ
տուն եկեալ նմին քաղաքին ամենն պատմէին
զտեսիլն զայն։ Եւ յերկրորդումն աւուր մատու
ցեալ քրիստոնեայքն առ փաշային՝ եւ առղարձին
խնդրեցին զՀրաման թաղելոյ զսուրբն, եւ
նոքա ետուն զՀրաման։ Վնորոյ գումարեալ ամ
ենեքեան՝ քահանայք եւ ժողովուրդք բազ
մախումն հանդիսիւ, բարձին զպատուական
մարմինն՝ եւ տարեալ՝ ի դիւղս Հայոց՝ ի կարգս
քրիստոնէից թաղեցին զնա սաղմոսիւք եւ օրհ
նութի՛ւ՝ ի փառս Աստուծոյ։ Եւ պահպանին զնա։ Յաւելեալ
նահատակութեն սորա՝ ի թուականիս մերում
հազար եւ հարիւրեւհնգին՝ ի նոյեմբերի ամսոյ
տասնեւերկուսին։ ՚ի կիզիկոսութե՛ մեծաւոր
աթոռոյն սրբոյ Լուսաւորչի տեառն յակոբայ,
եւ՝ ի թագաւորութե՛ Սամանցւոց սուլթան մահ
մատին, որ նստաւ՝ ի կոստանդնուպոլիս մեծի
քաղաքին։

ԽԸ։

ՅՐԱՍՆ ԱՂՔԱՏՈՒԹԻՒՆ

Հայ և հաւատացեալ քրիստոնեայ որոյ անունն էր Աբեթիս, և էր յերկրէն ոսոանայ, և վճռեցաւ աղքատութիւն իւրեանց ամենեքեան ընտանեօք իւրեանց երեալ գնացին յերկիրն բարմայ՝ որ այժմ ասի ախբակ՝ և բնակեցան՝ ի գիւղն բաբլասան։ Այս այրս այս Աբեթիս վճռմարտեաց բաց կարեաց իւրոց յարեցաւ առ քուրդ իշխան ոմն՝ որոյ անունն էր բաքդար աղայ, որ էր իշխան բերդին՝ զոր լօռի քան կոչեն, և էկաց Աբեթիս՝ ի սպասաւորութիւն բաքդար աղայ իշխանին ամս երկուս։

Այս եղև զի ոմանք՝ ի ծառայից բաքդար աղային, որք էին հաւատով մահմետականք և ազգաւ քուրդք, և ծառայակից Աբեթիսի, նա խանձաւ ընդ նմա, յաւուր միում կացին առա ջի բաքդարաղային ասելով զԱբեթիսն, թէ մեք բաղումանգամ լուաք՝ ի դմանէ՝ զի ասէր դառնամ՝ ի քրիստոնէականաց հաւատոցս՝ և լինիմ մահմետականաւ հաւատով, կարի ձըշդիւ լինէին վրէժխնդիրք։ և ստիպէին զպատրոնն դարձուցանել զԱբեթիսն՝ ի քրիստոսա կանաց հաւատոցն։ Ուստ իշխանն բաքդար աղայ հարց զԱբեթիսն վճռ ճշմարտութիւն իրացն, և լուաւ զպատասխանի, թէ ոչ ուրանամ զքրիստոսական հաւատս իմ, այլ դարձ զուր ասեն ինձ իմ զբանդ զայդ։ վճռ որոյ ոչ լուաւ բաքդար աղային վկայութիւնց իւրոց ծառայից, այլ սատեաց իւրոյ ծառայիցն լըռել, և ներեաց Աբեթիսին ասելով, Թոյլ տուք դմա կեալ՝ ի հաւատս

Հաւատս իւր։ Եւ թէպէտ բաքդաթ աղայն սա
տեաց չարախօսացն զի խանգարեցոյն զանն, սա
կայն ոչ խանգարեցաւ այլ օր աւուր առաւել
Ճարակեցաւ բանն միշտ և հաս առ մեծ իշ
խանն խոսրով փաշայ։

Ի՛ր խոսրով փաշայս եղբայր եզդիների
մեծի պարոնին, և առեր աշխարհին, և իշխան
եմէր բաքդաթ աղային, զոր և վկայքն ջոր կա
լեալ զԻ՛սեփան տարան առաջի խոսրով փա
շային՝ որ բնակէր ՚ի բերդին՝ որ կոչի փիղան,
և զնոյն վկայութիւն վկայեցին առաջի նորա։

Հարց խոսրովփաշայ զԻ՛սեփան վն իրացն
Ճշմարտութիւն, և նա դաւանեաց զԱ՛ստուած
հաւատն, և խոսրովփաշայ հրամայեաց ունել
զնա ՚ի կալանս, և զկնի աւուրց բերեալ ա
ռաջի իւր և հարց զնա և եդիտ հաստատուն ՚ի
հաւատս Ա՛ն դաւանելով զինքն քրիստո
նեայ։ և ասէր ՚ի պատասխանիսն իւր Թէ զի
արդ մարթի և ինձ Թողուլ զոյս և գնալ տկնա
խաւարն, զի Ա՛ն ինքն լոյս է՝ ասէնգէս և հաւ
ատն, որ առ ՚ի նմա։ եակ առաջնորդն Ձեր՝ զոր
մարգարէ ասէք՝ ինքն պատրիկ է և խաբէբայ
և ամենայն բան իւր սուտ է։ Ի՛նչու հետև կա
մեցան նախ ողբականոք բանիւք և հնարիւք
թրեալ զնա, զի ասաց խոսրով փաշայ տամ քեզ
զպարոնութիւն, և զդիւղ, և զդուստր իշխանի,
որում և դուհ աւանիս, և բերեալ զպատուա
կան երիվարն իւր ամենիւք ոսկեհագեմօք սո
րուքն կացոյց առաջի նորա, և ասաց։ ընդ ես
հանապազ պահելով փառաւոր և մեծապա
տիւ իշխան ունիմ զքեզ, եթէ հաւանեացիս
իմոյ բանից, և Ի՛սեփան ոչ հաւանեցաւ։

Ի՛պա կոչեաց խոսրովփաշայն զառաջնորդս
ընդունայնից օրինաց իւրեանց հարցանէր զնո՛

Թէ զնարդ հրամայեն օրէնք գրոց ձերոց վն առնս այսորիկ, որոց զպատասխանի արարեալ՝ Թէ սասցեալ բանդ, որ զդմանէ իրաւացն, և հաստատեցն վկայիւք, անհնարինէ կեալ դմա եթէ ոչ հաւատոյն մահմետ, և կամ Թէ ան պատճառ մեռանիլ։ Յս առ այս բան նախկին սուտ վկայքն եկեալ անդէն առաջինքն ևս վկայեցին զառաջինն սուտ վկայութիւն իբրեանց։ Յս խոսրովփաշայն բազումանգամ առաջի իւր բերեալ զՅետիան զնոյն բան հրամայեաց նմա՝ Թէ ուրացիր զքրիստոնէական հաւատն քո՝ և ընկալ զմահմետական հաւատն՝ և ես զոր բարիս և խոստացեալեմ առատաբար տամ քեզ, և Յետիան ոչ ուրացաւ զքրիստոսական հաւատն իւր։ Յոկ խոսրովփաշայն երբեմն ետես Թէ Յետիան պինտ կայ ի հաւատս Քրիստոսի կան՝ և ոչ կամի դառնալ ի նմանէ. զնորոյ հրամայեաց արձակել ի կապանաց՝ և Թողուլ ի կամն իւր կեալ հաւատոյն Քրիստոսի։ Յոկ կար դացօղք օրինացն մահմետի մօտ և մուդա ուխք ժողովեցան առ խոսրովփաշայն՝ և ի բա նից գրոց իւրեանց խօսել ընդ նմա, Թէ պար տական ես դու բռնութիւբ ածել զնա ի ձշմա րիտ հաւատս մեր, և Թէ ոչ հաւանեսցի սպա նանել, և խոսրովփաշայն Թօթափելով զձեռն իւր ասաց անպարտ եմ ես յարենէ առնդ այդ որիկ՝ և անմանն յայդց դատաստանաց. եԹէ զնէք բանից նմոց՝ Թողէք զդա՝ զի անպարտ է. և Թէ ոչ Թողուք դուք գիտէք։

Յոկ մօտք և մուդատխք ամբն գումա րեալք ելին Յետիան, յափշտակեցին և տարան զնա իմն իւրոյ, և սկսան զարդարել զնա ազնուով և պատուականաւ հնդերձիւ և անուշահամիւք կերակրօք և ըմպելեօք, և ախորժ իւք բանիւք

զուարճացուցանել զնա, և զամենեսեան խոս տացեալն խոսրով փաշային կրկնակի տալնա խոստացան, և Ա[ն]դրեաս ոչ դարձաւ Ի Քրիստոս կանոյ հաւատոցն: Ա[ն]յնուհետև երբև տե սին Թէ ոչ դարձաւ, սկսան չարչարել զնա պէս պիսաւ օրինակաւ, և մանաւանդ զի Ի պարա նոցէն մինչև ցյոտսն զամ փափուկ տեղիս մար մնոյն ծակոտեցին ծայրիւ սրոյ, յորոյ մարմինն ոչ մնաց ձեռնասչափ տեղիմի անծակ, յորոյ յա րենէն ներկեցաւ ամենայն մարմինն և զգեստ անձինն՝ որ զտեսողաց մարմինան սոսկացուցա նէր: Նոյնպէս խոսրով փաշային միւսանգամ խընդ րեաց զԱ[ն]դրեասն, երբև ածին զնա առաջի նր, տեսեալ զնա այնպիսի արիւնաթաթաւուլ մար մնով, սոսկացեալ զարմացաւ, և սաստկիւբար կուԹԵ մեղադիր եղև մօլայիցն: և յայնժամ ևս հրամայեաց Թողուլ զԱ[ն]դրեասն կալ Ի հա առս իւր, իսկ արիւնարբու մօլայքն ոչ Թողին Ա[ն]յլ առեալ տարան իմիջ մէյդանին արտա քոյ բերդին, և անդ ևս բազումանգամ սուի պեցին զնա ասելով ուրացիր զքո հաւատն՝ և ընկալ զմեր հաւատն՝ ապա Թէ ոչ հատանիմք զգլուխ քո. և նա ոչ հաւանեցաւ, և ոչ ուրա ցաւ. վն որոյ սրով հատին զգլուխ երանելոյ առնն Ա[ն]դրեասին: և Ի ժամ նահատակուԹԵ իւրոյ Ա[ն]դրեաս զերեսն իւր դէմ ընդ արևելս ունէր և չարեաց արքանեակ մօլայքն բռնու ԹԵ դարձուցանէին զդէմն նորա Ի կողին հա կառակ, և սուրքն ոչ անասց նմ, այլ ուղղեաց զդէմն իւր ընդ արևելս, և այնպէս կատարե ցաւ եմՀ Ի Քրիստոսականի հաւատոյս դաւա նեալով զԱ[ն]ն Ի Ճ Ձմարիտ:

Ա[յ]Ե Ի գիշերին յայնմիկ Տէրն Ա[ն]ն փառաւ որեաց զվկայն իւր նշանաւ երկնայնոյ լուսոյ, որ Կ

որ է՛ջ եվ ի՛ն ի՛ն, որուա՛մ եղեն ականատեսք ամենեքեան վկայեալ փեղանայ բերդին, և որք շուրջ զնո՛ւա՛ ելեն, այլև ինքն խոսրովփաշայ, որ՛ և բազ՛ ձրաւանդակէ տան իւրոյ հայեցեալ տեսանէր զսիմնաձև Ա՛առագայթեալ լոյսն եվ ի՛ն նորա, այլև սպանողք մօլեալքն։ Վ՛ո՛րոյ սպանողք մօլեալքն փուքաացեալ բարձին անտի զմարմինն Ա՛ւետսին և տարան յայլևայն տեղի՛ և տան ուրումն պահեցին մինչև լուսացաւ օրն, և ապա կոչեցին զեղբայր Ա՛ւետսին՝ որոյ անունն էր Թաբաւուկ, հրամայեցինն նմա բառնալ զմարմինն և տանիլ Թաղել։ Որոյ ժողովեալ զարս քրիստոնեայս, զքահանայս և զպսխարհականս, բարձեալ զնահատակին տարան ի գիւղն, զոր անուանեն առակ, և անդ հանգուցին զնա՛ և դիպս տապանի սաղմոսիւք և օրհնութիւ՛ և էր գօք հոգևորօք։ Ա՛ւ եղև կատարումն նահատակութե՛ն երանելոյ առնս։ Ա՛ւետսի՛ն Թո՛ւա կանուխ ես մերում Հազար և հարիւրևհնգին յամենեան մարտի քսան՛ և փառս Վ՛ե՛ն Ա՛յ մերոյ օրհնելոյն յաւիտեանս յաւիտենից ամէն։

Յաղագս պատժոյն Ա՛յ որ եղև իմ՛ առն ումեմն որ ի՛ ժամ մահուան իւրոյ ուրացաւ։

Խ՛Թ։

ԺՈՒՄՐՈՒՄԿՈՒ ՅՈՏԻՆՈՒ

Յամն Թագաւորութե՛ պարսից արքային մե՛ծի և առաջնոյ շահաբասին, ի՛ նախ ջո՛ւան քաղաքի, որուա՛մ քաղաքի իշխան էր մախսուտ սուլթանն, եղև պատանէքի՛ Ա՛յ եվ ի՛ն առն ումեմն ուրացողի որոյ զանունն ասե՛ն ղարաչօրակ։ Ա՛ւ էր այրս այս հաւատոմիլ քրիստոնեայ՝ և քրիստոնեայ ծնողաց զաւակ, բայց էր ինքն ծոյլ և պղերգ յօրինացն Ա՛յ, և

հեռացեալ յամենից կարգաց և կրօնից քրիս
տոնէութե՛ , ոչ երթայր ՚ի ժամատեղ և յա
ղօթս. ոչ խոստովանէր՝ և ոչ հաղորդեր.
ոչխոկայր թէ մահկանացու է և մեռանելոց.
ոչ յիշէր զՔատուցումն ըստ գործոց՝ ոչ և
պատմէն ահաւոյին գերեզ : այլ էր հեռացեալ
յամենից պատուհասեանն Ա՛Յ. և զամենայն
աւուրս կենաց իւրոց չորքե՛ ՚ի կրպակս և ՚ի շու
կայս , ՚ի փողոցս և ՚ի հրապարակս , ՚ի գրուն
այլազգեաց և ի չխոհանաց վաճառել զինչս , քան
զի արուճեստ իւր առացեալէր զդալալութի՛,որ
զայլոց ինչս առեալ վաճառէ այլոց , և այսպէս
մնաց նա զքանին ժամանակս կենաց իւրոց , քան
զի ասեն պատմողքն՝ որք ականատեսք են գոր
ծոյս՝ թէ մինչ ՚ի վաթսուն ամն էՔՔաս նա՝ աւ
երկն և կամ պակաս :

Ա՛յս եղև՝ զի հիւանդացաւ այրս այս զարաչո
րակ զՀիւանդութի՛ մահու , և կոչեցին առ
նա քահանայ՝ որ խոստովանեցոյց զնա. բայց
մն զի գիտեր քահանային զանուղղայ վարս նր
և զմոլար կենցաղավարութի՛ նր : և յաղագս
փրկութե՛ հոգւոյ նր ասէ ցնա քահանային ;
եղբայր՝ դու ինքնին գիտես , զի զկեանս քո՝
ծոյլ և պղերգանցուցեր՝ և ոչ երբեք յիշեցեր
զօրս զայս՝ թէ մահ կամ դատաստան կայ քո
առաջին : Ա՛յդ՝ եկեալ այսօր Ք՛Ձաս քեզ , խընդ
դրեմ՝ ի քէն չոՀ՛ացես ինձ՝ և սակաւ ինչ ապաշ
խարանս յանձնառացես զպահս և զաղօթս , և
եթէ մեռցես այսուհիանդութե՛ս , Ա՛Ձ ինքն
Թողութի՛ ընդունիցես ի քէն՝ զի խոնարհեցար
կամաք քովք և զապաշխարութի՛ն յանձն առեր ,
նա և զվարձս բարեաց ընդունիս դու Ա՛Յ :
ապա եթէ ողջասցես , և եկեսցես ՚ի հիւանդու
թենէ այդ յայնժամ կատարեսցես զուխ
տեալ

տեալ ապաչխարանս քո։ և ես Հաւատամ յԱ՝Ծ՝ որ վն այս տակաւ ապաչխարանացս՝ զորս յանձն առնուս տացէ քեզ Ա՝Ծ զառողջութիւն կատարեալ՝ զի ելցես ՚ի հիւանդութենէդ։ Օ այս ամենայն խօսեցաւ ընդ նմա քահանայն՝ զի թերևս զղջացի։

Իսկ նա ոչ միայն ոչ զղջացաւ, այլև զմեծ գոյն մեղս և զչարիս գործեաց դժուարեալ և խոժոռեալ ընդ բանս քահանային։ վաղվաղակի կոչեաց առ ինքն զոմանս ՚ի մահմետական նաց՝ և ասաց նոցբերել առ ինքն մոլլայ և մուղրի։ և երբրև բերին, յայնժամ ձեռամբ նոցուրացաւ զԱ՝Ն և զՀաւատոնէր, և եղև մահմետական հաւատով և դաւանութեբ։ Իսբրև զայս գործեաց ողորմելին և թշնաւական այրն այն չարաչօրակ։ ամբն քրիստոնեայք՝ որք էին ՚ի քաղաքին, սուգ անմխիթար զգեցան։ ոչ միայն վն կորսեան նր, այլ և վասն Ա՝նականաց հաւատոցս, զոր ծաղր և այպն արարեալ քամահանօք հայհոյէին մահմետականքն։ այլև մահմետականքն ուրախացեալք ՚ի ձայն ցնծութեն հրձուէին, և խայտային վն ուրանալոյ առնն այնմիկ՝ վն զի երևելի որ էր ուրացօղն։ Իսբ յետ ուրանալոյ նր անցեալ ևիմ աւուրք ջորք՝ մեռաւ ուրացօղ հիւանդն, և ժողովեալ ամբ բազմութիւն մահմետականաց քաղաքին՝ ոչ միայն կարդացօղք և հաւատարակ մարդիկք, այլև երևելի և անուանի արք և իշխանք, և զարդարեցին զնիքեանս ՚ի զենս և ՚ի զարդս երևելիս՝ և պայծառ հանդերձից, և զդագաղնր առաւել պճնազարդեալ պաճուճեցին, և ՚ի պատիւ նորա արտաքս բերին զալամ և բարձրացուցին զԹուղ աւելի քան զքսան, և բազմաշքով և երևելիօք փառօք տարին ՚ի դիրս մեռելոց իւրեց Թաղեցին զնա։

Ա ս ա կ ա ր գ ա ր ա գ ա ս ա ն Ա Ը՝ ո չ ի ս պ ա ռ ա ն ա մ ե ն
ա ր ա ր զ ժ ո ղ ո վ ո ւ ր դ ս ի ւ ր՝ և զ Տ ա ս ա ա ս ս ք ր ի ս տ ո ս
ն է ո ւ թ է ն ։ ա յ լ ի ս կ ա յ ն չ ա ր ժ ե ա լ ՝ ի ն ա խ ա ն ձ ա ր
ա ր զ դ ա ս ա ս տ ա ն և զ վ ր է ժ խ ն դ ր ո ւ թ է ն ։ զ ի ո չ
չ ի ս տ չ ո ր ի ց ա ւ ա ւ ր ց ո ւ ր ո յ ի ւ ր ո յ , ա պ ա ս ա
տ ա կ է ց ա ւ զ ա ր ա չ ո ր ա կ ն , ո յ ն պ ե ս և չ ի ս տ չ ո ր ի ց
ա ւ ա ւ ր ց թ ա զ ս ա ն ի ւ ր ո յ՝ չ ա ւ ա ւ ր վ հ ո ւ մ ը ն դ ա ռ
Ձ է ն ա լ ե ր է կ ո յ ն ե ն ա ե ս ն զ ղ ա ր ա չ ո ր ի կ ո ւ ր ա ց օ ղ ն ,
զ ո ր թ ա զ է ց ի ն մ ա հ վ ճ ա ռ ա կ ա ն ք ն , զ ի ե լ է ա լ ը ր
՝ ի վ հ է ն՝ յ ո ր ո ւ մ թ ա զ է ա ն ի ե ր ՝ մ ե ր կ և խ ա յ տ ա
ռ ա կ՝ և գ ա ր շ ա գ է մ և ա յ լ ա գ ո ւ ն ա կ , ե ր բ ե ւ
զ շ ո ւ ն կ ա տ ա զ ի , և զ պ ա տ ա ն ն ի ւ ր ա ր կ է ա լ ի վ ը
ո ւ ս ո զ ի ւ ր ո զ գ ա յ ը ը ն դ մ ջ ք ա զ ա ք ի ն ՝ ի շ ո ւ կ ա յ ն
և ՝ ի կ ր պ ա կ ա ն շ ր ջ է ր ։ և ո ր ք տ ե ս ա ն է ի ն զ ա հ ի
Հ ա ր ե ա լ ա հ ա ւ ա ք է կ լ ի ն է ի ն , ք ա ն զ ի ա մ ք ն Ա ն ա ս
է է ի ն ա ն ա ։ և ՝ ի զ ա ր հ ո ւ ր ե լ ե ւ ո յ տ ե ս լ է ն կ ն ր Ա մ
ո ր թ ա զ է ա լ զ գ ո ր ծ ո ւ և զ կ ա ն ո ւ թ ի ւ ր ո յ Հ ա պ
Ա է պ տ ա գ ն ա պ ա ւ Հ ա զ ի ւ Ա ո ղ ջ պ ր է ա լ ք փ ա խ
է է ի ն ՝ ի տ ե ղ ո ւ ջ ք ն ա ն դ ա ւ ն ա լ է ո ք գ ն ա ց ի ւ ք ։

Ի ւ ո ւ մ ն ի ք յ ա յ լ ա զ գ է ա ց ն զ ք ա ն ա ս ի ն չ ա ր կ ի ն ի
մ ջ Հ ր ա պ ա ր ա կ ի ն՝ Թ ե ո չ է ա ա զ ա ր ա չ ո ր ա կ ն ա յ լ
ա յ լ ի մ ն ո ր ե ր կ է ա լ ի ն չ ։ յ ա յ ս մ ա ն կ է պ ա տ Ա ա ա է
և ի ն ա տ ո ւ գ ե լ ո յ զ կ ր ն , մ ի ա ք ա ն է ց ա ն ա ր ք տ ա ն
է ա ս ա ւ ե լ ի , և գ ի ս տ ե ա լ ն կ ա տ ե ց ի ն զ ժ ա մ ի ն յ ո ր ո ւ մ
զ ա ր ա չ ո ր ա կ ն է կ ի ն ՝ ի շ ո ւ կ ա յ ն , յ ա յ ն ժ ա մ մ ի ա ք ա
Ն է ա լ ա ր ք ն գ ն ա ց ի ն ՝ ի վ հ է ն՝ յ ո ր ո ւ մ է գ ե ա լ է ր
զ ա ր ա չ ո ր ա կ ն՝ տ ե ս ի ն զ կ ո չ է ր ա ն դ , և ա յ ս պ ե ս
ա ր ա ր ի ն՝ ո չ մ ի ա ն գ ա մ , ա յ լ չ ո ր ա ն գ ա մ ։ ո ր ո վ
ա ռ ա ւ ե լ ս տ ո ւ գ ե ց ա ւ Թ է Ն ա ե ։ Ա ւ յ ա մ է ն ա յ ն
ա ւ ո ւ ր է լ ա ն է ր ը ը ն դ մ ե ր Ձ է ն ա լ է ր է կ ո յ ն է ն զ պ ա
տ ա ն ն ՝ ի յ ո ւ ա ն ա ր կ է ա լ և գ ա յ ը ՝ ի շ ո ւ կ ա յ ն ։ և
մ ի ն չ ՝ ի յ ո ւ ս ա ն ա լ ա ռ ա ւ օ տ ո ւ ն շ ր ջ է ր , և ը ն դ
յ ո ւ ս ա ն ա լ ա ռ ա ւ օ տ ո ւ ն դ ա ր Ձ է ա լ գ ն ա յ ը ՝ ի
դ է ն ն ի ւ ր մ ո ա ն է ր ։ և յ ա ւ ո ւ ր ս ե օ ք ն ա յ ս պ է ս
ա ռ ն է ր ։

առնէր։ Յորոյ զարհուրելի տեսլենէն սար սեալ սասանեցաւ քաղաքն ամենայն։ Եւ ընդ մերձենալ երեկոյին՝ յորում պահու ժամանէր ժամ գալստեան նր՝ Թողուցին ամքն զխանու թս և զգործս իւրեանց՝ և փախչէին ի տունս իւրեանց՝ այլև դապ գիշերապահից զինուո րացն՝ որոց զհասաս ասէն՝ նոքա ևս լուեցին ի գիշերի շրջելոյ։ քանզի երկնչէին։

Այս մահմետականացն զամենի հարեալք չա ռագունեալք՝ կորագլխեալք՝ կարկեալք՝ ափ շեալք յերկիր նայեին, ապա խորհրդականքն ի նոցանէ զկնի եօթնից աւուրց եկեալք ըմի ասեն զխորհուրդ արարին, քանզի ընտրեցին զարս արնասիրտս՝ և զքաջագործս՝ և զկորովիս աւ երի քան զերեսուն։ և վառեցին զնս զրահիւք և պատերազմականօք զինուք, նետիւք և աշդե հք, սուսերօք և այլովք զինուք։ և պատուիրեցին նց սպանանել զղարաչօրակին և կորուսանել։ և պատրաստեալք արքն դէտ ակնկալեալք կային զգուշութ՝ և երկիւղիւ տագնապեալք սպա սէին գալստեան ուրացողի մեռելոյն։ Այս երե կոյեան պահուն՝ ի մերձենալ հանապազոր դեան ժամուն տեսին զի գայր, և պատրաս տեալ արքն ընթացան առաջի նր զի սպանցեն, իսկ նորա ընդ կրունկն դարձեալ՝ զփախուստ առեալ և գնացեալ եմուտ ի յորջն՝ յորմէ եկեալ էր՝ յորում թաղեցին զնա։ Իսկ զինակիցս սպանցն հասեալք ի տեղին անդէն խողխողե ցին զնա սրով, և կտրեցին զգլուխն։ տարան յայլ հեռաւոր տեղի և կորուսին։ Եւ այսպէս սեաւ օրինակաւ բարձաւ չարն ի միջոյ, և ամ այլազգիքն սկսան հայհոյել զղարաչօրակ զուս րացօղն, և վկայեին վն հաւատոյս քրիստոնէու Թե ճշմարիտ գոլոյն։ Այս զայս ամենայն գոր

ծերց սատանայ զի խախտեսցէ զՀաւատոյ Քրիս
տոնէութիւն, քայց սովաւ առաւել Հաստատե
ցաւ Հզմարիտ Հաւատս Քրիստոնէութիւն և
քարձրացաւ անուն Տն մերոյ Յի Քի. և
ամէն Քրիստոնեայք առաւել Հաստատեցան
իւր Հաւատոյս Քի, և մեծաւ գոհութիւն փա
ռաւորեին զԱստուած վասն յայտնելոյն զՀզմարիտն։

Յաղագս մանկանի հրկիզութեն՝ որ եղև՝ի կոստանդ
նուպոլիս մեծի քաղաքին։

ՃԱՄ

ԹԵ ոչ էապ մեք ականատեսք՝ քանզի
մեք՝ի սէ աթոռն Ալիճածին էաք
յայնս աւուրսն։ այլ յիւղբարց մերոց
վարդապետաց պատահեցաւ ոմն անդ՝ի կոստանդ
նուպոլիս՝ որոյ անունն յորջորջիւր սուրբ
նոս վարդապետ տեղեաւ գոլով՝ի գեղջէն մեղ
րոյ։ որ իւրոց կենցաղավարութեանց զիրակու
թեն գրեաց առ եղբարս՝ որք էին յԱլիճածին՝
յորում քարտիսի և զկոստանդնուպոլսի մեծի
քաղաքի զՀրկիզութիւնն էր գրեալ՝ որում ինքն
անդէն էր լեալ ականատես։ զորոյ զքար
տէսն առեալ զնոյն գրեաւնն նովին շարագրութ
արդէն ասա գծագրեցի, այսց պատճառաց
մն։ նախ զի զառձեռն պատրաստ գրեալն ոչ
՝ի դէպ համարեցայ երկրորդել։ և երկրորդ,
մն ևմոյս բազմակի աշխատանացս՝ որով ձան
ձրացեալէմ. զի արդէն՝ի մէտասան ամն մտի
որ աշխատիմ իւիերայ այսմ պատմագրիս, մն
զի՝ի Հարիւր թուականին սկիզբնարարի գրել, և
արդ՝ի Հարիւր և՝ի տասնևմէկ թուն մտի, և
տակաւին աշխատիմ իւիր սորա։ և երրորդ զի
ծերացեալէմ և կարիսպակասեալ՝ի զօրութեց,
և

և մահն եկեալ հանապազօր յանդիման լինցու աչաց կանգնեալ է. և դիտեմ թէ ես մեռանիմ և այս գիրքս մնայ կիսակատար, կրեալ աշխատանքն իմ՝ ամքն ընդվայր կորնչին, զի ոչ ոք մեք փոյթ է մնռանել յաշխատութիւն և՛ի զրաւ հանեալ կատարել. վնորոյ փութամ, Ճեպիմ, զի թերևս հանից յաւարտ՝ զի մի անկատար մնաս ցի, և աշխատանքն իմ կորնչեսցեն։ Այս գրեցեալն առեփաննոսի վարդապետին՝ զոր՝ի կոստանդնուպոլսէ առաքեալ էր՝ այս է։

Այլ սակայն յաղագս բիւզանդիոյ իրագործութեց և վշտաբերականաց եղելութեց՝ ան բերելեաց տառապանաց՝ և վսեռականաց դի պաճածոց ով կարէ արտայայտել վիպասանութե՞ի ձեռն ներտառականի քարտիսի ըստ նոր նոյ տեսակի. վասն ածասատ էր այն բարկութիւն և սուգտանք մեղանաց ամենից անձանց ներկայ կայ շարժութեց։ վնորոյ ըստ նախախնամութե էին հասարակին զՀիւս առ մի ենթակային՝ իբր առի զգաստութե բոլորին. ապաթէ ոչ և զընդհանրականացն չահեսցին պատիժ յեր կուս կեանս՝ ըստ տերունականի հրամանի և պայմանի՝ ըստ աւուրց նոյին գոլ. և ըստ ապա գային առ վախճանականաս յաւիտենին։ ուս տի իրք զարհուրականք՝ և տեսութիւնք երկիւղալիք՝ ձայնք սաստկաբեղունք, և ձայթմունք յոգնորակք. աղաղակք բազմազանք՝ և տարա կոյսք անսպասականք։ Այսպէս և ըստ այսմ եղա նակի արդիս նշանագործեցաւ. որոյ վն տկա բանամ առ այս վիպասանութի։ Զանգի յամ սեռանն յուլիսի՝ի քսաներորդի և նախկինորդի ըստ հռոմայականի տուփարի։ և՛ի թուականութես արամազեան վիճակի՝ հազարերորդի և հարիւրորդի եւ ինիններորդի կալուածի։ յաւ

ուր շաբաթու յիններորդում պահու։ պատա
հի իրս չարաբաստութե. և գործ կսկծալիր
այսմիկ քաղաքի մեծի։ Օ ի՛ի հիւսիսականե
կողմանե քաղաքին մերձ առ ծովու նորին լինի
հրաձգուե դիպուճած յոյժ յոյժ անընդհատիւ
երևակայութե ըստ վախճանի նշանի։ քանզի
սկսեալ ի նորակերտե պալատեն արքայի զա
իվեր՝ և լայնատարածիւ և բազմաւ միջոցա
և սահմանաւ առնու զբորբոքումն վառման
հրայրեցութե. մինչ ի կամարն ջրաբերական
և անտի ապա դարձեալ լայնանայ և երկայնա
նայ զառիվայր մինչի նոյն տեղին ուստի սկսաւն.
սաստկի վօռէ սահականի հողմոյն նպաստութե։
Ու այսպէս յառաջս երկուս բաժանեալ Հարակ
մամբ և սպառմամբ հասանէր մինչև ի գագաթ
բլրին. ուրանօր ժողովարանք մեծամեծք այլ
ազգեաց կառուցեալք երևէին. առ արտաքին
տեսութիս պատշաճագործեալք արժանի չի
ացման ըստ նուննոյ դիտաւորութե։ Ու անտուստ
հապա իսկոյն և կանխագոյն յառաջս երիս բա
ժանիւր՝ և ըստ իւրաքանչիւրոյ ծայրից բաժա
նելոց փութացեալք լինէին առաջի եդեալոյն
քեանց յիրին կատարակործանուն՝ ըստ սահմանի
և բաղխման յաջողակի հողմոյն։ իբր պայմանաւ
սահմանաւ և տարածուս իմն՝ ըստ բանականացն
որկուե։ Քանզի և նոյ գրեցաւն Հախարաւեալ
երկուց եզերաց հանդերձ առ միջոցաւն. հա
մանգամայն ի մի վայր կողոպտեին լրապէս տա
պալմամբ և ապականութիւ ամենից շինուածոց
զկառուցմունս. այսինքն բարձրաբերձից աշտ
բակաց. և տանկ զօծ ից պալատաց. գեղեցկադից
սարաւանդակաց՝ և յոքնած ախակերտից ապա
բանից և տանց։ Ու զի երկուց ծայրից որպէս
ասացաւն. միոյն ի քանեալով ի գագաթէ անտի
առ

առ արևելս կոյս. պարտեալ ըստ ծովեզերքն,
և անցանելով ընդ դրունս մաքսապետական
նին. և աւազակաւոչականին վախճան առեալ առ
տունն վանից։ Իսկ ծայրն երկրորդ առ արև
մուտս ձեմեալ սաստիկ ըստ իւրոյն զօրութե.սա
ուսմամբ և պարփակմամբ ըստ նուսոյ եղանակի
դիմեալ առ աշտարակօքն եօթնակերտեան և
դոյզն ինչ բացակացութիբ միջոցին. առ ծովու
ստորակայեալ և անցեալ ըստ դունն նորակոչիկ.
Հանդերձ միջոցականաւ եզերբն զերեղանան
առ ծայրն առաջին։ այսպէ և ըստ այսմ օրինակի
վեցից տասանց և երից ժամուց յամենից զօր
դուց իւրոց ուսնայնացեալ գտաւ մայրաքա
ղաքն երևելի։ ըստ հողմոց այլայլականաց պա
տահմանց. վտանէ ասականաց և նօտոսաց. փո
թորկաց և այլոց բազմաց։ մինչ զի զբարինս
այրեալ բնաւին յաճիւն կացոյց։ Ի- արդ՝
անդ էր տեսանել զտապնապ հասարակաց՝
զվիշտ բոլորից՝ և զկականուածն ընդհանրից։
անդ էր տեսանել զբաղխուածն կրծից՝ զաղա
ղակ բարբառից՝ և զարտասր աչաց։ Ընդ էր
տեսանել զգալարուածն աղեաց՝ զմորմոք սրտից՝
և զձիչ ձայնից։ Ընդ էր տեսանել զանուրա
ձևուածն անձանց՝ զբեկուածն միջոց՝ և զթա
փուածն մեռց։ զի հուրն ասիպէր յաւէտ բորբո
քէր՝ և զարհուրեցուցանէր. ապարանք փլանէ
ին, որոտմունք լինէին, և ցոլմունք երևէին։
Աստի փարթամք տարակուսէին, ուսմիկք
յուսահատէին. և աղքատք վարանէին։ վերա
ղք գոչէին՝ ծնօղք սգային՝ և որդիք դառ
նապէս լային։ վնզի բարձան յոյսն նոցի՝ վերացաւ
օգնութիւն յինքեանց՝ և մերկացան յամենից
ընչից իւրեանց։ տի՛ միանգամայն մեկուսա
ցան, ի միմեանց հեռացան՝ և անյայտ եղեն։ զի

քայքայեցան՝ փեռեկտեցան՝ և բաժանեցան՝ հարք յորդւոց՝ և որդիք ՚ի հարց՝ մարք ՚ի դստերաց՝ և դստերք ՚ի մարց։ բարեկամք ՚ի բարեկամաց՝ և սիրելիք ՚ի սիրելեաց իւրից. անգիւտ լեալ տակաւին ՚ի միմեանց ըստ տէր ունականի հրամանին։ ՚Լ՝ և ճանաչել ոչ կա րէին զմեռեալս իւրեանց ՚ի թաղումն դիա կանց։ զի ըստ երից հաղարաց ասացին գոլ արանց մեռելոց՝ ըստ յայտնի տեսութեց՝ ըստ զննողաց հոգաբարձութեանց կարգեցելոց։ Ասատի տրտմութիք՝ ոճատի հեծութիք՝ ուս ուի խռովութիք առաւելապէս ներտարածե ցաւ յընդհանուրս. ըստ գրոյն՝ թէ տարեկանք ձեր ՚ի սուգ դարձցին։ Ա՚հա կատարեցաւ այս ամենայն վա՛ մեղաց մերոց. ՚ի խրատ և ՚ի զգու շութիւն անձանց հակակայից ծայրից։ Ա՚ր արդ սիրելի ոչ անկ հաւատացելոց՝ ՚ի կորուստ և ՚ի կործանումն վարկանիմ արկանել ընդ ոտիւք զայսպիսի իրագործութիւն. այլ մանաւանդ ար ժանի առնել պատմութե. ապաթէոչ դուք ողջերուք ՚ի Տէրն ամենի ամէն։

Պատմութիւն Օսմանցւոց Թագաւորաց։ Օսման օղլու կարգն այսէ՝ որ կոչի Խանգբար։

ՆԻ։

ՕՍՄԱՆՕՂԼՈՒ ԿԱՐԳՈՒ

և սկիզբն, որք եղեալք էն և բազմա ցեալք. բազմաց քաղաքաց և գաւա ռաց տիրեալք և թագրեալք։ Հայոց Թոռին վեց հարիւր և ութսունև մկին. ՚ի յօսմանճուկէ գիւղաքաղաքէն. ոմն օսման անուն մեծատուն ժողովեալ զիւր նմանիս և եղեալ պատերազ մեցաւ ընդ իւր բոլորի պարոնայն՝ և կա ռնէ՝ և փոքր փոքր մեծացաւ. և եղև Թա գաւոր

գաւառ բազմաց քաղաքաց և գաւառաց։

Իսկ ըստ ոմանց այլոյ չինական հողագործ տա
չիկ։ որ Թողեալ զհողագործութիւնն և ժամա
նակ մի գող եղեալ՝ և սակաւ սակաւ զօրացաւ. և
գնացեալ յարեցաւ ի սուլտան ալաւինն. և
առեալ զօրս ի նմանէ գնաց էառ զքուրսայ
քաղաքն։ Յե յետ նր Թագաւորեաց որդի
նր սուլտան օհրան. և սա էառ զենկիշէհիրն
և երաց։ Յե յետ նր Թագաւորեաց որդի նր
սուլտան մուհամատն։ Յե յետ նր որդին իւր
մուրատ Թագաւորեաց։ Յե յետ մուրատին որդի
նր պայազիտ, որ իլդրում կոչիւր. զսա լանկ
Թամուրն յերկաթի վանդան եդ։ Յե յետ
նր միւս այլ մուրատն։ Յե յետ նր միւս այլ
մուհամատ, որ էառ զբուսոմբօլ քաղաք. ի
Թուրքականս մերոյ ինհարիւր և երկու։ Յե
յետ նր Թագաւորեաց սուլթան բայազիտն. ի սորա
ժամանակին էր մանթէոս վրդ. ի սեաստու
վանքն։ Յե յետ սորա որդին իւր սելիմ՝ որ
սահմանեաց զտղայ ժողովելն։ Յե յետ նորա
Թագաւորեաց որդին իւր սուլէյման խոնդքարն՝
որ քան զամէն շատ Թագաւորեաց և շուրջ եկն
զերկրաւ։ Յե յետ սորա Թագաւորեաց որդին
իւր միւս այլ սելիմ։ Օ սա ասեն Թէ հրէի
որդի էր. քանզի սորա հայրն անզաւակ էր՝ և
մայրն ծնաւ զաղ ջիկ մի. և ջհուտ կին մի ծնաւ
զտղայ. և դանձիւք Թագուհին հաւանեցոյց
զջհուտն՝ և փոխեաց զաղ ջիկն ընդ տղային. և
անուանեցին սելիմ. այս է սորա պատճառն։
Յե յետ սորա որդին իւր մուրատ. որ զևս
գդակոն հագոյց քրիստոնէից տգդին։ Յե
յետ սորա որդին իւր միւս այլ մուհամատ։
Յե յետ սորա որդին իւր ահմատ։ Յե յետ
սորա Թագաւորեցուցին զնիւր եղբայրն զմուստա
ֆայն.

Փայն երթիս ամիս. և յետ երից ամսոց մանզուկ
արարին իշխանքն զմուստաֆայն՝ և թագուհեցու-
ցին զՀմայտի որդին։ Եւ յետ չորս տարւոյ են
կիչարիքն սպանին զօսմանն. և թագուհեցուցին
միւսանգամ զմուստաֆայն՝ զոր ասէ ին թէ պա
կասախելք էր։ Եւ Թուխականիս մերում Հազար
և եօթանասունևմէկին. Թագուհեացմէկ տարի և
վեց ամիս՝ և բարձին։ Եւ թագուհեցուցին զօսմա
նի որդին զմուրատան՝ ի Թուխին Հազար և եօթա
նասունևերկուին. ի սորա ժամանակին և՝ ի սոյն
ամին կարմիր գդակքն՝ որք են ղզլպաշքն, ա
ռին զբաղդատ։ Եւ յս սուլթան մուրատիս
Հայրն սուլթան օսմանն Հանապազ թադբիր
սուրաթ եղեալ չքնէր իմէջ քաղաքին ստամբօ
լայ՝ ի գահվայխանէքն և՝ ի մէյխանէքն և յայլ
տեղիս. լսէր և տեսանէր զանկարգութիս և
զանկրաւորութիս ենկիչարոցն և սպահոցն. և ան
ինայ կոտորէր զնոսա զմէջս և զփոքրունս. վն որոյ
միաբանեցան դասք ենկիչարոցն և սպանին
զսուլթան օսման Թագն։ Եւ՝ ի նմին ժամանա
կի էր՝ ի յարզրում քաղաքին ապստամբաչայն յոյժ
արի և քաջ պատերազմող՝ և բազմահեծեալ. սա
վն Թագուրի արեան վրէժ ի խնդրութեն սկսաւ կո
տորել զենկիչարիան. և յարզրումայ սկսեալ
յամ քաղաքս և՝ ի գաւառս կոտորելով գնաց
մինչ՝ ի յանկիւրիայ. և յոյժ անինայ և սաստկօք
չարչարանօք սպանանէր՝ մինչև սպառել ամե
նից ենկիչարոյ։ յանկիւրիոյ դարձաւ և եկն
դարձեալ յարզրում, զբերդն ամրացոյց՝ և նոր
տաւ՝ ի մէջն։ Եւ՝ յլև զկարաւանան, որք յարևե
լից և յարևմտից գային յարզրում և գնային. ար
գել զամն հնարիւք և խաբէութեբ մինչ որբա
զումք կարաւանք ժողովեցան. ապա յաւուր մի
ում զամն զառաջնորդածսն յաւիտաշկեաց՝ եթէ
նաղտ

նաղտ և եթէ վէճ, և յետոյ ապատամբեցաւ ի
թագրէն՝ և եղև ջալալի. այլև կամեցաւ միաբա
նիլ Պարսից. զի քեռորդին իւր բազմաք զո
րօք առաքեաց առ շահաբաս թագաւորն Պարսից։
Իսկ սուլթան մուրատ թագրն առաքեաց իվր այս
ապատայփաշային զիւր վէզիրն խոսրով փաշայն.
որ եկեալ էառ զբերդն արզրումայ և զապա
զայփաշային կալեալ տարաւ յըստմբօլ։ ի հազար
և եօթանասունևեօթն թուին մերում թագրն
եդ զապաշային ի բանտի՝ և յետոյ սպան. ի
հազար և ութսունևերիք թուին յօգոստոսի
ամսոյն։ Այս սուլթան մուրատս առաքեաց
զիւր վէզիրն զխոսրով փաշայն գնալ իվր բարի
գատայ և առնուլ զնա. և խոսրովփաշայն գնա
ցեալ եմուտ յերկիրն Պարսից ի կողմն համա
դանայ՝ և եհաս մինչև ի քաղաքն դարգազին.
քանզի զբաբիղոն ոչ կարաց առնուլ զի ձմեռն
և ցուրտն եհաս իվր. դարձաւ և եկն ի թա
ւրէժ. վասորոյ թագրն սուլթան մուրատ առա
քեաց զմուրթուզափաշայն սպանանել զխոս
րովփաշայն. և նա եկեալ ի թաւրէժ սպան
զխոսրովփաշայն՝ հազար և եօթանասունևեօթն
թուին. այս այն սուլթան մուրատն է՝ և վէ
զիրն խոսրովփաշայն է. զոր խաչակ կթ՛ղկսի
ներշակուրթ Հաւրին յիշեալեմք։ Յաւրին հա
զար և ութսունևերկու օգոստոսի ամսոյն. սուլ
թան մուրատն սաստիկ հասախարար զթու
թունն ընդ ամեն աշխարհս տէրութե իւրոյ.
զամ զահվախանէք՝ որք յամեն քաղաքս կային՝
քակեալ աւերեաց և խափանեաց. վասն զի ի
ժամանակին յորում՝ ենկիչարիքն զսուլթան
օսմանն սպանին, ի զաֆախանայն նստեալ
զսպանման խօսն խօսէին խմելով զղջհվայն
և քաշելով զթութունն։ Յաւրին հազարևութ
սուն

սունեւերիք, սուլթանմուրատն գնաց իվր լեհայ
'ի պատերազմ, և լեհացիք հնազանդեալք նմա
դարձուցին յինքեանց: Ասոնին հազարևութ
սունեւերիք 'ի ժամանակս այս սուլթան մուրա
տիս ծառազատիկ արարին ազգն յունաց. յո
րում ժամանակի էր վէզիր քայրամ փաշայն՝
որ էր ինքն յազգէն յունաց, վ'որոյ արար երես
պաշտութիւն ազգին յունաց՝ և զազգն Հայոց
Թիւր ծանոյց Թագաւորին, որոյ վ'ն բարկացաւ
Թագաւորն և սպան 'ի Հայոց մէկ քահանայ և երկու
աշխարհական: Ասոնին հազար և ութսունև
չորս՝ յամսեանն մարտի՝ էլ սուլթան մուրատն
'ի ստամբօլու և գնաց իվր երևանայ 'ի պատե
րազմ՝ յամսեանն օգոստոսի Է հաս անդ. և ու
նէր ընդ իւր եօթնհարիւր հազար պատերազ
մող հեծեալ՝ Թող զծառայականս և զբեռնա
կիսր: և մեծաւ զօրութ ծեծեաց զբերդն.
որ 'ի մէկ օրն ընդ առաւ և ընդ գիշեր վերհարիւր
և այլ աւելի Թօփ հարին բերդին, վ'ն որոյ
յինն օրն Է առ զբերդն: և զիշխան բերդին՝
զորդին ամիրգունայ խանին զԹահմազուլի
խանն իւրով իշխանօքն առաքեաց յրուսաստ
բօլ. այնքն պահեաց՝ որ անդէն մեռանուցա այն
Թահմազուլին է՝ որ զ[illegible]ջմիածնի քարերն ա
ռաքեաց յաստպահան: Այս սուլթան մու
րատն զմուրթազափաշայն տասնևհինգ հա
զար քաջ պատերազմօղիւք զօրօք եդ իմէջ բեր
դին երևանու՝ և ինքն անցեալ գնաց մինչ'ի Թաւ
րէզ, Ջմեռն և ցուրտն Է հաս իվր, այլև համ
քաւ էկն 'ի ստամբօլայ, վ'ն որոյ անտի դարձաւ
իվր վանայ ևգնաց 'ի ստամբօլ Ասոնին, հազար
և ութսունևհինգ, յամսեանն դեկտեմբերի
'ի ժամանակս այս սուլթան մուրատիս, Թագն
Պարսից շահսէֆի եկեալ պատեաց զբերդն

երեանայ և ուներ ըստ իւր զզօրս պատերազմօղս հարիւրհազար Թող զբեռնակիրս և զայլս, երեք ամիս նստաւ իվ ը բերդին՝ և բազմօք ջանիւք և չարչարանօք հազիւ կարաց առնուլ զբերդն։ և 'ի զօրացն ( )ամանցւոց կարի զբա զումս կոտորեաց, և յինքն կալաւ զչխարհն ամենայն, և յ( )ամանցւոցն զերիս փաշայս և զայլ նշանաւոր 'ի շխանս ըստ իւր տարաւ յասպա հան՝ որք և անդէն մեռան։ Իսկ Հուլին հազար և ութսունևեօթն ապրիլի քսանևութին նոյն սուլթան մուրատն գնաց իվ ը բազդատայ, և 'ի նոյեմբերի վեցն եհաս 'ի բազդատ, և ծեծեաց զբերդն հնգօրզօրութ ը երեսունև ութն օր, և դեկտեմբերի չորսն եառ զբերդն։ և զզօրսն Պարսից, որք անդ էին խազաւ կոտո րեաց զբնակիչսդրութի արարեալ վ ը իւրոց զօրացն, զօրս կոտորեցին Պարսիկք յերևան։ և զփառաւորն իշխանն Պարսից, որ եր իմիջ բեր դին, որոյ անունն էր խալաֆբեկ բազմօք շի խանօք առաքեաց յըստամբօլ՝ և անդ մեռաւ։ և յիւրոց իշխանացն կարգեաց զիշխան 'ի բազ դատ՝ և զամենայն աշխարհն յանձն արարնմա ապա դարձաւ 'ի բազդատայ՝ և գնացեալ է մուտ 'ի սամբօլ մեծաւ փառօք՝ 'ի Թուխին հազար և ութսունևեւութն յունիսի ամսոյ յեր կոսին։ Իսկ Հուլին հազար և ութսուն ևնին երև հաշտութի իմիջ երկուց ազգացն և Թագաւորին ( )ամանցւոց և Պարսից, զի Թագաւորն Պարսից շահսեֆի զերևան եառ, և Թագաւորն ( )ման ցւոց սուլթանմուրատն զբազդատ եառ, յետ առնելոց զբազաքաս զայսոսիկ միաբանեցան եր կոքին Թագաւորքն՝ և արարին զհաշտութի, պայ ման եդեալ, մինչև ցերեսուն տարիս պահել զհաշտութին, վ ը որոյ ամբ աշխարհք արևե

լեայք և արևմտայք օրհնեն և զողորմի տան երկուց Թ՝ղ՝օրացն, զի կան՝ի խաղաղութե՝ և զի նահաբան զբարիշութե՝ն՝ի փախստեան և՝ի Թաքստեան կայեն յաճիչտակութե՝ և յաւարտութե՝, ՝ի գերութե՝ և՝ի սպանութե՝, ՝ի սով և՝ի սուր, և մանաւանդ ողորմելի ազգս Հայոց Ա՛. յս սուրբ Թան մուրատ Թ՝ղ՝ըս կարի առատ լաւ արիութ՝ը և քաջութ՝ը և սրտեղութ՝ը և խելօք. և յոյժ հնազանդեցոյց զ( )ամանցեան, որ՝ի յիշել զանունն սարսեին, զի Թագաւիր սուրբաթ եղեալ հանապազ շրջէր իմէջ քա ղաքաց և իմէջ բանակի զօրացն, և իմէջ հնկիչա ցոյն և սպահոյն. և տեսանէր, և լսէր զչարու Թ՝ևն և զանիրաւութ՝ևս նց, այլև իմէջ գունդ կաց շինականաց շրջեալ հարցանէր՝ և տեղ կանայր՝ի նոցանէ զանիրաւութ՝ևս և զյափշ տակուն փաշայից և իշխանաց, և՝ի վաղուէ ան աւուրն առ ժամայն չարամահ արարեալ սատա կէր և զբազում զօրեղ և զնշանաւոր փաշայս և զնշխանս, և զշխէխս և զղագիս և զմուֆթիս կոտորեաց, և անխնայ կոտորէր նբ բև զոչխար՝ վ՛ որոյ ամէն սարսեալ դողային՝ի սմանէ: Ա՛. յս և որ զնւբև շրջակայ ազգք և Թ՝ղ՝ըք կային սար սեալ դողային՝ի սմանէ, զի ոչ զաւուծ յաղ Թող և զօրեղ էր իվ՛ ամէն: և այսպէս մեծաս փառք և յաղ Թողու զօրութ՝ը վարեաց սա զԹ՝ղ՝ըութե՝ն՝ի կեանս իւր: Ա՛ակ՝ի Թուէն հա զար և ութսունևընեան՝ի սրբոյ սարգսի շաբա Թուհինգ շաբաԹոջ աւուրն մեռաւ այս սուլ Թան մուրատ Թ՝ղ՝ըս և ամենայն աշխարհ կոկ ծացը մեռանիլն նր. և մինչ տակաւին յոգւոջ կայր սուլԹան մուրատս էած առաջի իւր զե ղբայրն իւր՝ որոյ անունն էր սուլԹան Իբրա հիմ, և կացոյց զնա Թ՝ղ՝ր՝ի տեղի իւր՝ և ինքն մեռաւ

մեռաւ՝ինոյնուամ աւուր Մահմէտին հազար ուխտ սուլթան Իբրահիմն և ոչ արար զգործ ինչ արժանի յիշատակի՝ ոչ զարիութիւն և ոչ զուղղութիւն։ Այլ՝ի սորա ժամանակն ազգն ( )ամանցւոց կալան զբազում նաւս՝և էգին պատերազմիդուք արամբք՝և համբաւեցին թէ գնամք իվերմայրաքաղաքն՝և խաբեաւ գնացին իվերկրիսոց կղզոյն, որ էր՝ի ձեռն վէհնէտիկցւոց, և դիւրաւ առին զնա՝ զի բնակիչք կղզոյն յօժարեալ էին յառնուլն ( )ամանցւոց։ և առին ( )ամանցիք զկրետէ կղզին՝ի վէհնէտիկցւոց, ՚ի Թուրքին Հազարևինն սուլթանէ՚նգին։ ՚Այս սուլթան Իբրահիմ հետևեցաւ զորովայնս և զախտս բուծանել՝ քանզի խառնուեցաւ յախտս եգամորուքն կարի առաւել, զի Թող զկանայս և զՀարճս իւր՝ զբոլոս ևս պահէր առ ինքն։ այլև զկանայս և զդստերս իշխանաց բռնութիւք ածեալ կառարէր զկամս իւր յայնմ և համարձակ։ վերջ որոյ վշտացան ազգն և իշխանքն իւր՝ և միաբանեալ զորդին նորին որոյ անունն էր սուլթան Մուհամետ եդին՚ի տեղի նորա թագաւոր, և ապա զսուլթան Իբրահիմն սպանին, ՚ի Թուրքին Հազար ևինսունև եօթնին։ Մահմէտին Հազարևինսունև եօթնին, յուլիսի ամսոյ քսանևեօթն նոյնաւ սուլթան Մուհամետն թագաւոր և ոչ արար զգործ ինչ արժանի յիշելոյ՝ զի տակաւ ե զորութիւք այլև մարմնով, նաև հասակաւ տղայ՝ և հազիւ թէ զաշխարհ տերութիւն իւրոյ նուաճեալ պահէր, և այնպէս կայ մինչև ցայսօր՝ յորում է Թուրքն կանն մեր Հազար և հարիւր ևտասնևեմեկ։ և ապագայն Տ՚ն Ա՚յ է գիտելի՝ որում փառք յաւիտեանս ամէն։

{Յորժամ լանկթամուրն եկեալ է, իլտրում պայազիթն՝ի քուրայ եդեալ զաթոռն՝ որ է թախթն։ {Եւտոյ որդի՝ն նր սուլթան մուրատն առեալ է զաթոռանայ։ {Եւտոյ սուլթան մուհամատն առեալ զըստամբօլ՝՝ի Թուրքին Հայոց լինհարիւրևերկու։ և առ զկափայն, և զաղ քրմանն, և զտրապիզոն, և զբազում քաղաքս և զգաւառս անցեալ սուլթան մուհամատն։ {Ես սուլթան պայազիթն հասեալ՝ի սուլթան սելիմն՝՝։ Թուրքին լինհարիւրևվաթսունևերեք սուլթան սելիմն յորժամ թագևրեաց՝ եղ բազմաթ զօրօք գնաց իվ՝ շահիսմայիլին և պատերազմեցաւ՝՝ի չալդրան՝ և ոչ կարաց առնուլ զնա։ դարձաւ յետ՝ և եկաւ զկամախ լինհարիւր և վաթսուն և չորս Թուրքին։ լինհարիւր և վաթսունևհինգ Թուրքին եկաւ զամիթ։ {Ես յետոյ {ինհարիւր և վաթսունևվեց Թուրքին եկաւ զմօր բազմաթ զանիւս։ {ինհարիւր և վաթսուն ևեօթն Թուրքին առին այլազգիքն՝՝ի յամիթ զՄեծ կաթուլիկէն զսուրբն Թէոդորոս՝՝ի Հայոց՝ և արարին իւրն աղօթանոց։ {ինհարիւր և եօթանասուն Թուրքին մեռաւ սուլթան սելիմն։ Նստաւ սուլթան սուլէյմանն։ {ինհարիւր և ութսունևչորս Թուրքին սուլթան սէլմանն բազմաթ զօրօք եկ և գնաց իվ՝ շահթահմազին՝՝ի Թաւրէզ՝ և ոչ կարաց յաղթել նմա։ դարձաւ և եկաւ զբաբիլոն, որ է քաղաքաւ։ {Այլ՝՝ի Ճանաղարհին զբազում նեղութիւն կրեաց։ քանզի հանդիպեալք եղեն ահագին մեծ գետի միոյ, որ Թուրքի բառիւ տօղուզ օլուման ասի՝ որ է ինն Ճիւղ։ և տարեալ զբազումս մարդս՝ և զբազում գանձս գետն այն։ Հաղար և հինգ Թուրքին բացին զնոր դուռն ամ Թայ, որ Հայերէնդ արևելս։ զի առաջինն չինօղն

չորս

ջորս դրանս եր բացեալ՝ և անցեալ եր բազում
ժամանակ իմ։ և յետ ժամուց եաւ Թուրքի
Թիգրն զամիթ. եաես, որ մեկ դուռն իմչ բեր
դին եր եալ և մուտն՝ խցեին զնա. որ անուանի ջըր
դուռն Հրամանաւ Թիգրին. Հազար Թուխինոն
րոգեցաւ յամիթ սէ կիրակոս։ Ննհարիւր և
իննսունևինն Թուխին սուլթան սուլէյմանն կըր
կին եր բազմաց զօրօք՝ և գնաց իմ շահ Թահմա
զին՝ ի Թաւրէզ և ոչ կարաց առնուլ։ դարձեալ
իմ շամիրամայ կերտին, որ է վան և եաւ զնա
Յետոյ մեռաւ սուլթան սուլէյմանն. նստաւ որ
դինն սուլթան սէլիմն։ Հազար և տասնևինն
Թուխին սուլթան սէլիմն զբազմ զօրս առաքեաց
իմ Հիպրոսի կղզոյն. երկու ամ պաշարեաց
զնա՝ և եաւ. և զբազմ քրիստոնեայս կոտորեաց՝
այս Թիգրս ուրթ ամ Թիգրեաց։ Յետոյ որդի
սորա Թիգրեաց սուլթան մուրատն։ Հազար և
քսանևինն Թուխին նեղացաւ Թիգրն ի Հրէից
համարձակութենն. և վերացոյց զփակեղն ի
գլխոց Հրէից և քրիստոնէից նոմ. բայց ի տե
ղիս տեղիս կաշառ ետուն և առնուն զՀրամանն, և
դինն զփակիղ յետ տասնևուրթն ամի. ապա կոս
տանդնուպոլիս և այլ բազում քաղաք ի ծովին
գտակով։ Ն. այս Թիգրս սուլթան մուրատս
առաքեաց զբազում զօրս իմ Պարսից աշխար
հին՝ և եաւ զԹաւրէզ՝ և զերևան՝ և զգան
ջայ՝ և զարաշ՝ և զշամախի մինչև ի դուռն ալա
նաց։ երեսուն աւուր ճանապարհ զլայնութի
և զերկայնութի տիրեաց աշխարհացն. տասն
ևհինգ ամ հետ էլակոխ եղեալ՝ ի սովէ և ի
սրոյ բազումք մեռան. և բազումք երկիրք աւե
րեցան. յետոյ սակաւ մի խաղաղութի եղև։
Յետ մեռանելոյ սուլթան մուրատին նստաւ
որդինդ սուլթան մուհամատն ի Թուխին Հայոց

հազար և քառասունևչորս. և ոչ ոքեր զնացին
զուարթ: Եւ սորա ժամանակին բազում քաղաք
և երկիր աւերեցաւ՝ զի ոչ կարէր վարել զնա
գաւառութեան. ծառայքն և պարոնայքն ամեն
ապստամբեցան, և զերեսդարձուցին ի նմանէ:
քանզի ինքն միայն ոչ էր իշխանաւոր. յորժամ
տայր զքաղաք մի փաշայի միոյ՝ կամ պարոնի
միոյ. յետ տանն աւուր՝ կամ քսան աւուր՝
մայրն կամ քոյրն՝ կամ եւր կինն. կամ վեզիրն
տային այլոյ փաշայի. և առնուին զքաղաքն կար
միր դահեկան: Ո տիգրանակերտն զամի
ի վեց ամիսն ինն փաշայի եառուն. կայր զի փա
շայն գայր. կայր զի փաշայի վաքիլն գայր. նոքա
երբ գային, գիտէին զի բանի յետքն փուչ է,
նոքա այլ սկսանէին ի կողոպտել և ի թալա
նել զքաղաքն և զերկիրն: Ո ինչ երկարեմ, զի
գրով ոչ կարեմ պատմել ի յամիի աստ և անտ
շինութեն կայր, ապա յամէնոյ կէսաւուր հո
ղէն, որ ի դուրս եւանէս, մինչ ի մեծ քաղաքն
ատամնոյ աւերութեն էր, ուր ուրէք գտանիւր
շինութեւ: Յայս սուլթան մուհամատի ժամա
նակն ի ջուռում գիւղաքաղաքին յայտնեցաւ
եաղիչի անուն, և ունէր զերդայր մի հասան
անուն, ոչ ի թագրկանէ տոհմէ էր՝ և ոչ ի մեծ
ազգէ այլ գուհկէ և ոչինչ քան զամ մարդիկ.
զքաղաքն աւերութեն արար՝ և զհարկապա
հանջութեն ձգեաց ի գիւղ և ի քաղաք մինչ
ի դուռն բիւզանդիոյ քաղաքին: Ո ողովե
ցան գանգատաւորք՝ գնացին ի սուլթան մու
համատն թէ երկիրք և քաղաքք ամեն աւեր
ցան յոչինչ ումեք. թագրն զհրամայն արար,
ժողովեցան յամիի քաղաքին, յիսունհազար
մարդ աւելի և ոչ պակաս, զօրագլխաւն իւ
րեանց գնացին իւրն նոր և ոչ կարացին յաղթել,

այլ

այլ ինքեանք յաղթեցան։ Եւ յուրմայ եր
հասաւ լեալ, և զուրմայոյ բերդի մեծաւորն՝ի
բերդէն ձգեաց, և տիրեաց բերդին և քաղա
քին։ ԵՒ գլուխ քահանայ մի և տանուտէր մի նա
հատակեաց, վասն զանձ ժողովելոյ՝ և մեծ ամեծա
՝ի տաճկաց շատ սպան, և շատ ինամարար ուր
հայ քաղաքին՝ի պատմել չիպալ, երեք ամ իվր
գնացին և յաղթեցան զօրագլխաւն իւրոյ և ոչն
ջացան։ Եւ ետոյ նեղացաւ Թագրն և հնարք եմա
ցաւ, առաքեաց զբազում զանձս և զխիլայս և
կոչեաց զնա՝և անցոյց զմեծ ծովն և արար զօրա
գլուխ զօրացն իւրոց ընդդէմ Փռանկին և մա
ձաւին։ այնքան տկարացաւ այս Թագաւոր՝ որ ոչ
կարաց յաղթել, այլ զՏնարս իմացաւ և արար
զայս։ ինն տարի Թագաւորեալ արար սա, ՚ի սորա
ժամանակին խանգարեցաւ ()սմանն օգլու Թա
գաւորութիւնն։ ՚Ի հաղար և չետասնևերիք Թուի
ին մեռաւ սուլթան մուհամատն՝ նստաւ որ
դին սուլթան ահմատ ջհանգիրն տղայ հա
սակաւ։ Թուին հաղար և վաթսունևեօթն մե
ռաւ սուլթան ահմատն և Թագաւորեաց եղբայր
նորին սուլթան մուստաֆայն, արարին բէհ զա
մայ՝ կեցեալ չորս ամիս Թագաւր, և հարկիւնս
տուցին՝ի վայր, և Թագաւրեցուցին զեղբօր որդի
նորա զսուլթան օսմանն տղայ հասակաւ, տասն
և չորս ամեայ։ Եւ յայսմ ամի Թուին հաղար
և եօթանասունն գնաց իվր լեհայ՝ի պատե
րազմ սուլթան օսմանն հանդերձ Թաթար
խանիւն, և զարձան բաղմօք գերեօք, և բէհ
զամայ արարին ամենայն երկիրն նորա։ ՚Ի յայսմ
ամի ՚ի հառ զվրէժ գերեացն՝ի սուլթան
օսմանէն։ յարեան զօրքն իվր իւր և սպանին և
Թագաւրեցուցին զսուլթան մուստաֆայն զՀօր
եղբայրն նորին հանեալ՝ի յարգելանոցէն։

Ա. յլևս բանևկարգ ( )ամանցաց թիւբըղն։

ՈՒԲ. թիւրեաց օսմանն յաղգէ տաճկաց ամն. ծը. որոյ անուամբըն օսմանլուս կոչեցան։

ՈՃ. մեռաւ սուլթան օսմանն և թիւրեաց օրխան որդի նոր ամն. ԼԹ։

ՈԿԱ. էառ սուլտան օրխանն զատրանայ։

ՈՀԹ. թիւրեաց մուրատ ամն. ԾԹ։

ՊԼԷ. թիւրեաց պայազիթ ամն. ԺԴ։

ՊՃԱ. մեռաւ պայազիթն և. թիւրեաց մահմետ որդի նոր ամն. ԺԹ։

ՊՃԱ. թիւրեաց մահմետ ամն. ԺԹ։

ՊՀՆ. թիւրեաց մուրատ ամն. ՆԹ։

ՊՂԹ. թիւրեաց մահմետ ամն. Ղա։

ՋՀ. էառ սուլթան մահմետն զբիւզան դիայ։

ՋՀ. մեռաւ սուլթան մահմետն. և թա գաւորեաց պայազիթ որդի նոր։

ՋՀ. թիւրեաց պայազիթ ամն. ԼԱ։

ՋԿԱ. թիւրեաց սէլիմ ամն. Թ։

Ո՛ի սէլիմ սպան զՀայրն իւր զսուլթան պայազիթն՝ և ինքն թիւրեաց. ի՛ն որոյ եղև խառ ւուլթի իմիջ երկուց եղբարցն սուլթան սէ լիմին և ահմատին. և եղև սուլթան ահմատ որդի մուրատն սօֆի։

ՋԿԲ. առաւ սուլթան ահմատն որդ. ովք և դստերօք իւրովք. և փախստականք եղեն զօրք նր։

ՋԿԲ. սուլթան սէլիմն կոտորեաց զզօրս շահիսմայիլին։

ՋԿԳ. կամ. ԿԳ. սուլթան սէլիմն գնաց իմ՛ր շահիսմայիլին. և պատերազմեցան՝ի չալ դրան՝ և ոչ կարաց առնուլ զնա։

ՋԿԴ. էառ սուլթան սէլիմն զկամախ։

ՋԿԶ. էառ զամիթ։

ՋԿԷ.

Ի ԿԸ. Եաւ զշամ՝ և զմնբը։

Ի ԿԲ. Զարացաւ սէլիմն և աքսոր զառաջինն տղայ Ժողովէն՝ ի Պրուսոնէն։

Ի ԿԳ. Մեռաւ սէլիմն և Թիւրքաց սուլէյ ման որդի Նորա ամս. խե։

Ի ԿԴ. Գնաց սուլթան սուլէյմանն՝ ի պու սուն՝ ի Թախտն ընկուզաց և եաւ զնա։

Ի ՃԳ. Եաւ սուլթան սուլէյմանն զբուդատ

Ի ՂԲ. Մեղաքեայ վարդապետն դերջնցի գնաց առ սուլթան սուլէյմանն և վերացոյց զտղայ Ժողովէն հրամանաւ Նորին՝ ի դերջնա նայ՝ և՝ ի բաբերդու։

Ի ԺԵ. գնաց սուլտան սուլէյմանն խէր փէ ջայ և անդ մեռաւ՝ ի սէյիթվաբ։ և Թիւրքաց սէլիմ որդի Նորա ամս. թ։

Ի ԺՇ. Թագաւորեաց սուլտան սէլիմն։

Ի ԻԴ. մեռաւ սուլտան սէլիմն և Թիւրքաց մուրատ որդի Նր ամս. է։

Ի ԽԲ. յունվարի վեցն մեռաւ սուլթան մուրատն՝ և Թագաւորեաց մահմետ որդի Նր յունվարի. իբ. ամս. ԺԲ։ սա եաւ զերկուս քերդս՝ ի մաճարէն։

Ի ԽԲ. դեկտեմբերի. լԹ. մեռաւ սուլ տան մուրատն. և Թիւրքաց մահմետ որդի Նր յունվարի. Ժէ։

Ի ՃԴ. մեռաւ մահմետ՝ և Թիւրքաց աՀ մետ որդի Նր ամս. ԺԴ։

Ի ԿԶ. առաքեաց սուլթան աՀմետն զթա Թարխանն և զնաւիւփաշայն իվէր շահաբասին և ոչ կարացին առնուլ զնա. այլ աւերեալ զթաւրէզ և զշրջակայս Նր դարձան յետս։ Ի՞նչ յայտ ասի մեռաւ սուլտան աՀմետն՝ և Թիւրքաց մուստաֆայ եղբայր Նր։ Նոյեմբերի ԺԹ. օրն չորեք շաբաթի ամիսս երիս։

Լբ՚ի սոյն ամի ընկեցին իշխանքն զսուլ տան մուստաֆայն։ և Թէքրեցուցին զօսման որդի սուլտան ահմատին փետրվարի։ ԺԲ. օրն երկու շաբաթի, որ Թէքրեաց ամս։ Բ։

Ռկե։ Թէքրեաց մուստաֆայ ամիսս։ Գ. և ՚ի սոյն ամի Թէքրեաց օսմանն ամս։ Բ։ ԺԲ. ամաց փետրվարի ԺԶ. օրն երկու շաբաթի։

Ռհա։ սպանաւ սուլտան օսմանն ՚ի զօրաց խուռոց։ և Հանեալ ՚ի բանտէն զսուլտան մուս տաֆայն զեղբայր սուլտան ահմատին վերստին Թէքրեցուցին մայիսի։ ԺԲ։

Ռհբ։ ընկեցին զսուլտան մուստաֆայն և Թէքրեցուցուցին զսուլտան մուրատն։ յօգոս տոսի ամսոյն։ լա։ յաւուր կիրակէի։

Աղթաբանութի Պարսից Թագաւորացն։

ՆՒՆ։

ԿԻՕՐՆ ՇԽԱՄՔԻՆ Ի, որ էր եչխան արտաքիւրս։ որոյ որդի է շեխ Հայդարն։ այս Հայդարս էաւ իւր կին զքոյր եաղուբ Թէքրին Թաւ րիզոյ։ որ էր Թոռն ջահնշայ Թէքրին։ և՚ի շեխ Հայդարէն և՚ի քոնէրէն եաղուբ Թէքորին։ Ծնանի որդի՚ և անուանի իսմայէլ։ այս Հայ դարս և իւր կինն խորհին սպանանել զեղբայր զեաղուբ Թէքրն։ զի ինքեանք առնիցեն զԹէքրուԹին։ և սիրոյ պատճառանօք կոչեն զեաղուբ Թագաւորն ՚ի Ճաշ։ և տան ուտել նմա զդեղեալ կերակուրն։ և յետ ուտելոյն զգայ Թէ դեղեալ է կերակուրն։ և բռնու Թէ նոցունց ևս տայ ուտել՚ի կերակրէն։ և սոքա երեքեանս մեռան ՚ի միասին եաղուբ Թէքրն և քոյրն իւր և շեխ Հայդարն։ և ապա

անտի

անտիրանայ աշխարհն։ և լինին խռովութիւք և պատերազմունք։ և զմանուկն խամայէլ փա խուցանեն ՚ի կղզին ախթամար՝ և անդ մնանի և հասանե յարքունս հասակի։ յայնժամ ա ռեալ զնա ազգականաց իւրոց բերեալ յայս նեն ամենց՝ թէ սա է երկուց կողմանց ժա ռանգն։ քանզի որդի է շէխ հայդարին և քոյրն որդի եաղուբ թագուրին։ վասն որոյ ամքն հաւա նեալ կացուցանեն զնա թագաւոր՚ի տեղի եաղուբ թագուրին։ և այս խամայէլ ծնանի զշահ թահ մասպ։ և նա զերկրորդ շահ խամայէլն։ և զշահ խուդաբանդէն։ զկնի շահթահմասպին թագուր երկրորդ շահ խամայէլն։ զկնի այս խամայէլիս շահ խուդաբանտէն։ զկնի սորա թագուրն որ դի սորա առաջին շահաբաս։ զկնի սորա թագուրն թառն սորա շահ սեֆի։ զկնի սորա թագուրն որդի սորա երկրորդ շահաբաս։ որ էր կարի քրիստոնեասէր և ուղղադատ։ զկնի սորա թագուրն որդի սորին շահսեֆի անուանեալ։ զկնի սորա թագուրն եղբայր սորին շահիսմայիլն։

Վասն անուանց և որպիսութեց պատուականաց Աւանց։

ՆՕՊ։

ԲԱՅՑ՝ ՈՐԻ ՆՄԱՆ ՉՈՒԹԻՒՆ

բարքն այն է, որ թէ մարդ՚ի բերանն առնու զծարաւն կորէ։ և թէ զսկիհն հալես և զեաղուբն՚ի մէջ հալած ոսկւոյն ձգես։ ոչ այրն՝ և ոչ գոյնն աւերի՝ և ոչ պայ ծառութիւնն։ այլև ասացեալն թէ ոմոր լինի։ հետն պահէ՝ նա մնա մարդկան ընդունելի է և զարկուճածի լաւ է։

Պարդիսոնն։ որ է սէյլանն, արիւն որ եր թայ չինքնիկ։ ՚ի քթէն կամ յայլ տեղեաց։ որ երկաթի

երկաթի կամ քարէ խոց չլինի. զեչլանն ի հետն պահելն զարիւնն կտրէ։ և նոր կրակուա ոչ այրի ոյզ զեաղուքն՝ ոյզ որ ի կրակն մտանէ նոյնպէս ելանէ. և ոչ գոյնն աւելի և ոչ ձիլան։ Նոյնպէս և դեղին սէլլանն, որ է թիլլայ և պի ձատի և տղազիան ասեն։

Ո մրուխթին զգայիտին եթէ օձին դէմ բռնես. ի տեսանելն օձի աչացն ջուր իջա նէ՝ և կուրանայ օձն. և բազումք են վկայեալք այս բանիս փորձելով բազումանգամ։ և թէ զաֆարանաւ իւղ սմազի քարի լաւ լուսս և ի աչքն քաշես՝ զաչաց լոյսն աւելցնէ։ և թէ զմրուխթն ի մատն լինի կամ ի հետն նա ինա սակաւ թունաւորք չմերձենան ի նա։ այլև սեաւ հազ ասեն. որ այլ ի յայն հազալուն մարդ չլի ազատիլ և արիւն ձգելոյ փորցաւս թէ լաւ է՝ և փորձած է։

Ֆասպիս, որ է զապարձատ. կանաչ դեղինա գոյն է սակաւ մի. իսսկաթն այն է, որ ի չինքն շատ հայիլն զաչաց լոյսն աւելցնէ. և կամ թէ սղկեն ի յաչքն քաշեն զաչաց բորն տանի՝ և գոթուածթե լաւ է։

Լ ագրոն, որ է ալմազ՝ որ հինն և նոր լինի. հինն լաւ է՝ և զամ քար ուտէ՝ և կտրէ՝ և ոչ մաշի։ և եաղուքի և սէլլանիպէս ոչ կրանայ. ի կրակն ոյզ մտանէ՝ նոյնպէս և ելանէ ի կրակէն։ և թէ կտրեն զինքն. թէ մեծ կտրի թէ փոքր նա եռանկիւնի կտոր լինի. կամ քառանկիւնի. կամ վեց անկիւնի. և սեր թիզ փերթիզ. այսինքն գլուխն սուր և թևն սուր։ և արձաթով կտրի. զի նօսրացնեն զար ձիձն և դնեն զալմասն ի մէջ արձաթին. և պատատեն և դնեն իւղ երկաթի օսրին. և եր կաթի կռանով հարկանեն իւղերայ արձաթին

որ

որ ալմասն՝ի մէջն է. կոտորի ալմասն և մնայ՝ի մէջ արձանին. և չի ոք՝ի կարել այնպէս տաղտկիլ ընել. արձանի գիջուածին զինքն ժողով պահէ. յետոյ գանան զարձիձն և հանեն զկոտորեալ ալմասն և՝ի բան տանին. և թէ արձիձ ոչ գտանի. դնեն իմէջ մեղրէ մոմի. և տասնևերը կուտակ թղթով պատատեն և հարուն կուանով՝ի պատատեալ թղթին վերայ, ուր է ալմասն. իմէջն կտրատեն ալմասն։ ձգեն զթուղթն մոմին իմէջ հեռացեալ ջրոյ. հալի մոմն և թուղթըն յերեսն ելանէ. և մնայ կտրած ալմասն՝ի ջրոյ տակն. յետոյ հանեն և ծեծեն՝ի պողպատ ալմասոյն հասանն՝ և՝ի բան տանին։ զի այս լուսաճ ալմասունն զմեծագին ալմասն տաշեն հագագներն. և իհետապահեն զուրախութիւն բերէ. այլ և ասացեալ են՝ի բարոյից գիրքն թէ երկու պատերազմողաց՝ յոր կողմն որ աւելակիտ ալմաս լինի. այն կողմն յաղթօղ լինի. և զսոյգն Ա.ծ գիտէ. և թէ կինն որ՝ի ծնունդն յամենայ. զալմաս քարն՝ի բա զուկն կապեն արձակի Ա.ի։ Աւ զայս գործածունի անդամանդեայ քարն՝ զոր՝ի ձախձեռն բռնէ ծնօղ կինն. և բաղումանգամ փոր ձեալ են զայս։

Ա.կան, որէ յերկնըզերը. զինչ որ՝ի յեա զուքն բարք կայ ամէնն յականն կայ. զի՝ի հետ վերցնօղն գարշ գոգութի և քոր և այլ այսպիսիք չի լինիր։ մանն և շնորհքն չի զա կասիր. և մեռ մարդկան ինքն և խօսքն ընդունելի լինի՝ և խելացի շահ ունի. և որչափ գի նի խմէ նա խելքն զինքն չի թողուր, սաս ցեալ են, և ես չեմ հաւատար զի գինին առիւծոյ կաթն է. ոլոր ըմպէ ագահութի՝՝ի փսռաց՝՝ի խելացի՝ և յապրանաց թափի։

Ա.կ

Ա՛մենիօստոս, որ է լաւն։ բնութիւն այն է։ որ թէ՛ի բերանդ առնուս նա զծարաւն տա նի։ ոյզ յեղաղութիւն ունի զայս։ և՛ի յուրախ արար մանկունն թէ ծնծեն և խառնեն սրը տուն ուրախութիւն է։ և զհոգն և զցնորքն տա նի՛ի սրտէն։ և թէ յաչաց դեղոն խառնեն, աչաց լուսոյն լաւ է՝ և սրատես առնէ։

Ա՛սկէ քարն՝ որ է Թիլայ։ բնութիւն այն է՝ որ թէ բարակ չորով փաթաթես և կայծ դնես իվ՛ի ոչ այրի չորն։ և ովոք որ՛ի հետն վերցնէ գիշերապահ և յերազոյ անհոգ կենայ և՛ի չար պատահմանէ ազատի Ա՛յէ։

Ա՛խրեղն՝ որ է պիլօրն՝ բնութիւն այն է՝ թէ որ ծնծեն և հին խոց լինի ցանեն իվ՛ի ողջա նայ։ և թէ զակառան սրբեն՝ ակռին զժանկն տանի։ և՛ի հետ պահէլն վատերազ և գիշերա խաբ չի լինի։ և ներկոճի կարմիր՝ և կանաչ՝ և դեղին՝ և զնամ գոյն ընդունի։ և՛ի կրակն կրանայ՝ և չի դադարիր։ և կրացեալն յաչաց դեղոն մնանէ։

Պ՛ոռաքմն՝ որ է լազուարտ՝ երկնից գունոյն է կապոյտ։ և լաւն այն է՝ որ տամարոտ և սպի տակ չլինի։ և՛ի կրակն զգոյնն չփոխէ՝ և ոսկի նօզտաներ ունենայ։ և թէ՛ի թիզապի ջուրն ձգես զլազուարտն՛ի նոյն ժամն սպիտակի և լինի ոյզ զձիւն։ և՛ի փռանկն մաղտուլ է։ և մեծամեծ կտոր լինի։ և հազար դրամ կարժէ սի։ և վեց հարիւր դրամն՛ի հազար և հարիւր թուին ծախեցաւ՛ի հալապ տոնիզ հինգ ռիալ։ և յառաջմէ քառասուն ռիալ էր ծախուէր՝ յօղբէկէն կուգայ։

Մ՛արգարիտն յայտնի է՝ և երկու ցեղ է։ մէկ ցեղն փուրթգալ։ և մէկ ցեղն Հարմուզի։ և Հարմուզի մարգարտին, չիբին ասեն։ բոլոր լինի

լինի և դիւր և փայլուն և ծակն փոքր այդ ե մարգարտին լաւն, հարմուզին այսինքն շիրին։ և փուրթգալն դուր չի լինիր և փայլուն չէ՝ ոչ զ շիրինին։ և փուրթգալն շիրին մարգարտին ուռւալ գինն աժէ։ այրի՛ կրակն և կրանայ։

Աղջան։ զոր Հայերէն բուստ ասեն, լաւն խորու կարմիրն է։ և լինի բաց կարմիր։ և լինի սպիտակ։ և ծառիպէս՛ի ծռին բուանի։ և փայտիպէս ցեցկերուճի՛ և որդնոտի՛ և ծակ ծակի։ և թէ՛ի թեթուն ձգեն սպիտակի։ և՛ի կրակն կրանայ և սպիտակի։

Եամանի՛ լաւն սեալինն է՝ այսինքն որ թա փանացնի։ խորու կարմիր է՝ և միջակ կարմիր՝ և բաց կարմիր լինի և քառասուն դրամին աւել մարդ չէ տեսեալ՝ և ասեն թէ տուն փլելոյ կամ պատ անկանելոյ լաւ է՝ որ չէ տեսեալ յեմանի հագնողն՛ի տան ներքև կամ պատի ներքև ծածկեալ։ և մօտ ( )ամ անցիք և պարսիկ և յամ ուռւիք մնախպուլ է այս քարս։ զի զանոնն գրեն իմի և՛ի մասանին դնեն։ բայց լինի սպիտակ գոյն և դեղին՝ և մաւի այլ լինի։ բայց խորու կարմիրն՝ որ միագոյն լինի և առանց տա մարի այն լաւ է։ և մատնու քարն՝ որ լաւ լինի երկու ուիալ կամ երեք արժէ։

Դեղին կարմիր լինի՝ բաց կարմիր, և ալ լինի։ լաւն մէկ գոյն լինի և առանց տամարի։ գինն յեամէնուն ուռւալ գինն աժէ։

( )էի քարն չորս ցեղ է՝ սև և դեղին և կար մրագոյն է և այլ գոյնք։ լինի որ բոլոր բոլոր վարդ լինի։ և լինի որ նօղատայ լինի։ և լինի որ երկայն երկայն և նաղաշ լինի։ և ամ ցեղն՛ի յօձու խորխ նմանի։ և ամ ցեղ օձու քար թէ որ՛ի դուր քարի վերայ քացախ կամ լէյ մանի՛ ջուր դնես։ և զայս քարն իմի՛ քացախին դնես

գնես և երկու քարք լինին օձու քարքն. ոչ կեն գանիք շարժին՝ և գան ողջունեն զմիմեանս և հեռանան ի միմեանց։ և խասխաթն այն է, զի թէ օձ թունէ զմարդ իվ ի լեսանին սրբեն, պուտ մի սրբուցանեն և քսեն իվ ի թունին. ինոյն օրն ազատի ։ և հնդիքն խախախատ խնդրեն զայս քարս, և գնով առնուն. և իւ բեռանց թիւրն ի թագն և ի մատն զայս քարս դնէ, և մեկ մնալն երկու տակի աժէ։

Այս է քարմի, զոր օձի քար ասեն և թուրքք երէն խարէլհազ աղջասի ասեն. բոլոր և ապիտակ լինի ի սատափի ջընսկեն է. մեկ երեան ղուպայ է և մեկել երեան դուր. և ի դուր երեան ունի մարդուբայ բարակ սև թել, և է ոչ զօձ կուտապեալ, բարք սո րա այն է, որ թէ ուռպ, որ է պէտմազով իվ ի օձիկ ցատչն կարմիր տեղին դնես. նա կպի իվ ի կարմիր տեղին. և ուրեն օր չի փրթիր ի վրայեն մինչև որ ողջանայ ։

Այսոքն՝ որ է գոյնն կանաչ վէրմիերի գոյն, և կայ ի յինքն կարմիր կետեր շատ և մատ ֆռանկն մանպուլ է, և պլինտ է ի բանիլն, և շատ է ամէն տեղ կայ։

Այամահի՝ որ է երկաթ չինի, որ է սանկ հատիտ՝ և հայերէնն աղուն քար ասեն, և ծիրանի գոյն է ամէնն։ և երբոր ի լեսանն սրբես նա կարմիր լինի, և կայ որ ալ լինի սրբածն, և կայ որ մօտ լինի, որ է ծիրանին, և գեղին լինի, և սպիտակ լինի, բայց կարմիրն որ ի սրբածն եղանէ ուռուցկ լաւ է, թէ վարդ ի ջրով ի լեսանն սրբես և զսրբածն իվ ի ամենայն ցեղ ուռուցկն քսես նա օգտ ։

Ղ՚զահ՝ որ թուրքաց բառով պապաղօրն ասէ յամենից գունից շաղկապեալ է յինքն, և

յեմանու երկրէն ելանէ. և՝ի ֆռանկն մախ պուլ է և մեծամեծ լինի՝ և չոր է և պինտ։

Աղնադիս՝ Թուրքերէն Աղլատուլ՝ Հայերէն Նդամանդ՝ սևագոյն է, և յայտնի է։ Թէ որ՝ի հեռու պահեն նա ջղացաւին լաւ է։ և այլ զբևեռացուցչին զնաղիչն այսով առնեն. և Թուրք ղպլայնուամայի ասէ՝ որ է հարաւա ցոյց. և զերկաթն յինքն քաշէ և անչարժ հո գի էն ասացեալ այս միկ. և Թէ որ մէկ գիշեր դնես զայս քարս և զԹուրն կամ զդանակն՝ի մէկ տեղ՝նա վազիւն այն Թուրն և դանակն զեր կաթն յինքն քաշէ. և աժան է ամէն տեղ։

Հեաշմ. ամէն լեզուաւ յեաշմ ասեն՝ լաւն սպիտակ ԹղԹոյ գոյն է. և այլ ցածն պալղա մին՝ և ախմարաց փերփերի գոյնն՝ և ձիթապտղի գոյն՝ և այլ ցածն սևն, և տամարոտն ամէն գոյն լաւ չէ. և լինի, որ երեքհազար գրամ և այլ աւելի լինէ մէկ կտորն։ և մօտ Թուրքն մախպուլ է՝ և սպիտակն՝ի Պարսիկն մախպուլ է. և սպիտակին խաԹայի ասեն՝ի յաշղարու Հնդկաց երկրէն գայ։ և ասեն Թէ կայծակն լաւ է՝ որ տեղը լինի կայծակ չի ըլնի հնէր. սպիտակին առջն՝ որ հարիւր գրամ լինի. չորս ռիալ աժէ. և այլքն ցած գնն աժէն։

Լիլոմ. յարապի ֆըհամ ասեն. լաւն սա ֆի է, լուրջ գոյն ունի՝ և՝ի Թափանցիկ՝ և՝ի լուրջ եաղուԹ նմանի. բայց ջուրն չի խաղալ զերդ եաղուԹ. և մեծ երկու և երեք մխալ այլ կուլինի՝ և աժան է։

Լէյմանի՝ որ է տակատակ. մէկ տակն սպի տակ և մէկ տակն սև. և մաւթին և սպիտակին լաւ է. և խիստ պինտ է՝ի ջանելն. և մօտ՝ի ֆռանկ պատուճական է այս քարս։

Լեպաճ. և է սև քար և ԹեԹև և խիստ խո

րու սև է գոյնն, և թէ՝ ի ջուրն ձգես նա՝ ի ջրին երեսն ելնէ: և իւր խաստութեն այն է՝ որ թէ՝ ի փոքր տղեկան աչաց դէմն կախեն՝ ի օրանն, նա զփոքր տղեկան զլուրջ աչքն սև ացնէ, փորձած է՝ և հայիւն՝ ի յայս քարս զաչաց լոյսն աւելցնէ:

Ցիհնիֆուանկի, որ արապի տիհնէչ ասեն, թէ քացխով կամ լիմոնի ջրով խմի՝ ջ հարդար դանակին սրբես՝ նա ոսկէ գոյն կամ արծաթի գոյն ելնէ՝ ի դանակն, ինքն քար է կանաչ և ֆաթուղի գոյն, նօշդա մի փատուխի գոյն, նօշտա մի կանաչ, և ոսկէ գոյնն որ ելանէ՝ ի սրբածն՝ լաւն այն է, և՝ ի աչաց դեղն մտա նէ, մէկ մսղալն, երեք ռիալ, և չորս ռիալ արժէ՝ և՝ ի կրակն չեմ փորձեր:

Փիրոզայ, երեք ցեղ է՝ խահաղի, նշապուրի, և շապակէքի՝ լաւն սաֆին է՝ որ առանց տոմարի լինի, և գունով խահաղին է, և այլ բացագոյն նշապուրին է, և շապակէքին սպիտակագոյն շուտ ծերանայ և կանաչի: և ասացեալք են վ՚ փիրոզային՝ թէ ոլոր՝ ի մատն հագնի՝ ի դրամէ պա կասութէն չքաշէ, և խօսքն ընդունելի լինի, և չէ պարտ հագնողին որ անպատեհ խօսք խօսի, և մտածէ թէ փիրոզայ եմ հագեր խօսքս ընդունելի է, և կու այրի՝ ի կրակն: և խահաղինն՝ որ թէ միջակ բակլայի չափ լինի, չիստուն ռիալ արժէ, և նշապուրին կէս գինն արժէ, և շապակէքին երկու դրամ արծաթ արժէ:

Ալ՚ընաղ-խաֆզայ՝ որ է արծաթի քաշող, որ զարծաթն՝ ի յինքն քարշէ, թէ հանցոր ոսկւոյ և երկաթի և պղնձի և այլ խարտուք որ՝ ի մէկ տեղ լինի, այս քարս զարծաթն ըմբռնէ ոչ մղլադուքն զերկաթն: և Ժանկատւի գոյն է այս քարս, և թաւխանցնի, և սուղ է, և՝ ի հապա

շու-

շուռ երկրին գայ. ապա Հնդիքն խնատ կուզեն զայս, և ասեն մինադիսֆզայ, որ է արծաթի անդամանդ, և զարծաթին քարշէ յինքն ոգի զագահ մարդ, որ միշտ արծաթասէր և արծաթ քարշօղ է։

Օ այսոսիկ բանաս, որք վն ականց են՝ զորս և աշաւասիկ գրեցաք այժմու ժամանակիս, ժամանեալ ոմն քահնայ սարգիս անուամբ՝ ի մերս ազգէ, հմուտ և տեղեակ բանից գրոց, որ բնակէր՝ ի քաղաքն բերիայ՝ որ այժմ ասի հալապ։ Աբ էր կարի վարժ՝ ի լեզուն արաբի, և օսմանցու, և ֆրանկի։ այլև ծանօթ հռոմի լեզուին և ջհտի լեզուին։ և էր ինքն արուեստ տիւ ակնագործ՝ որ զպատուական ակունս հարթէ և շինէ, այլև գնօղ և վաճառօղ սոցին։ և եղև՝ ի գնալն մեր յեէմ՝ յորժամ հասաք՝ ի հալապ՝ պատահեցաք այսմիկ սարգսի քահանայի, որ՝ ի կարգս զորուցեալ հանապազ խօսէր ընդ մեզ զորպիսութենէ ականց՝ և բանք նր եբր զհաւաստի թուէլով՝ ի միտս մեր. աղաչեցաք զնա թէ զայդոսիկ՝ զորբանիւ ասես, դրով շարադեալ տուր մեզ վն օրինակի։ և նա վն մերոյ խնդրոյ գրեալ ետ, և մեք վասն հասարակաց օգտի իմեք այս պատմագրիս շարակարգեալ գրեցաք։ Ալա զի մեր է խնդրեալ։ և Աբրկ բորդ զի նորագիւտ է բանս։ և՝ ի ձէնջ պա տահողացդ խնդրեմք, նախ մի առնել մեզ քամահանս, և երկրորդ, ասել Ա.Ծ ողորմի տեառն սարգսին այնմ, և մեզ. ասեմք և մեք՝ և ձեզ ամէն։

Ասկ որք զվնէ գրեալ բանքս են՝ որ վն ականց, յառաջնոց ժամանակաց կայր օրինակն, զոյն և՝ ի սոյն կարգ դասեալ գրեցաք վն օգտի ընթերցողաց, ՝ի փառս Ա.Ծ։

Ասոյ է գիրք Ջհարապին՝ որք կան իվերայ աշխարհի Թէյոց տեղաց հաւկուս լինի։ Նախ և առաջին ալմաստն։

ԱԼմաստն, տասնևերկու աղգք են՝ յերկուց տեղաց ելանեն, ղատխմին՝ է զուլումաթէն է։ Ասացին Թէ աղէքսանդր գնաց՝ի զուլումաթն՝ է լեռան մի տակ հասաւ յանկարծ ձիոյն նալն զբուղաւ, հարցաւ Թէ ղինչ լինի այս. իմաստունքն, որք կային՝ի հետն՝ ասացին Թէ ալմաստ է, յերկնից ցօղէն հասլ լինի. աձամն խուդային կասէ դորա։ ասացին աղէք սանդրի՝ Թէ այս լեռան յետևն աւազուտ դաշտ է, ամէնն ալմաստ է և անմարդաբնակ է, և Թռչնոց՝ի զատ այլ երբք չկայ՝ի հոն։ աղէք սանդր ուղեց՝ի յայն ալմաստէն. ասացին Թէ հեծեալքն Թող՝ի լեռան գլուխն երթնին՝ և՝ի լեռան գլուխն անասնոց լաշ ձգեն. ՝ի հոն մեծ քռչունք կան, ալմաստն կու կպնայ՝ի լաշերն. կառնուն Թռչնքն ու կերթան՝ի լեռան գլուխն նստին ուտեն, նա հեծեալքն երթան Թռուցանեն՝ ինչ որ կպեր է՝ի լաշերն ամէն՝ի հոն կու ձգայ, և այնպէս արարին որչափ կարացին։ այն ալմաստն խիստ ղնմաթով է, և այլ մարդ՝ի հոն չէ գնացեր, ու այժմուս ժամանակիս ինչոր հինն ալմաստ կայ յայն ալմաստէն է։ ՝ի հնդկաց երկիրն կասեն Թէ խիստ ղնմաթ ունի, ապա՝ի ամէն աշխարհ ղնմաթ չունի մատ՝ի ջհարջիքն կրակէն կու երթնայ. քան զնորն աղէկ է, ու վեց Թարկ է յոր կողմն շրջես երեք Թարկ կու երթնայ։ ջհարջիքն ասացին Թէ .քան զառանևամէկ ղերատն՝ի վեր չի լինիր, շատ սուտ է ,քանևերեսուն էլ կու լինի՝ չէն տեսեր ջհարջիքն հինն ալմաստ։ Այս նոր ալմաստն՝ի կուՀրաթ՝ի տաքան՝ի քալբար կայ, եմէք մահուտոյ տիլիպէջանայ կարու-

Ձանի

Ձանի փուռայ կելնայ, երեսուն ու քառասուն ղիրաթ կելնայ, կու փորեն քանց խոր, ու տա մար ունի իմէջ տամարին կու լինի՝ կու հանեն լուանան՝ ի Տողն մէջէն կու ելնայ. եօթն ըռանկ կու լինի՝ հինգ ցորենն մէկ մանձալի կասեն։ կու ելնայ նաբաթի՝ զէյթի՝ փատղի, պիլօրի՝ դէղնի, կարմիր, սև։ քանց ամէն աղէկ նաբաթին է, ու պիլօրին, յեսև նորա զէյթին, ու փատղին, այլ պաղիքն քան զէ սոկ չեն։ ալ մաստին ղիրաթն հինգ ցորեն է՝ Ձօհարներուն թէշերն ալմասան է, երկու ղիրաթ նաբաթի կամ պիլօրի աղէկ ջրով՝ որ լաբա չի լինի՝ է քալ պար կայ, երկու փլօրի առնուլ կու լինի։ ու փռանկին քառասուն փլօրի ծախել կու լինի։ թէ մուչտարիլինայ այլ աւելի։ Թրաշէն ելնու ծախէն զատ՝ ի փռանկն ել մարդ չի գնտար։ Թրաշէ զածն՝ չորս ղիրաթն տասնհազար օթ մանի ծախել կու պիտի։ փռանկն՝ ի հալալ կարչի Ձոհարներու Թէշերն է ալմասան՝ ամն առանց Թրաշի երբ մի չէ՝ էնոր համար որ՝ ի քանեռն խառնակ չատ կելնայ, հազի Թրաշ չէ ղնայ մալում չի լինար։ Ահ խասլհաթն հազ ցանես՝ նա մարդ որ ըռանկն մատտնայ լինի նա ալմասան տանիու Թէշերաց քաղցր երևնայ, ու խօսքն ղաբուլ լինի, ի չարէ չվախենայ, փոր ցաւութի չբռնէ՝ կամքերչափաժ ի. մոռացկոտ չլինի, տայիմ փառաշ կենայ, Թէ ուղին որ մանրեն իվր սալի ուտան մարդոյ՝ մահադեղ է։

Նաղութի ղիրաթն չորս ցորեան է, եա ղութն չերկուց երաց հասլ կու լինի։ ղադի մի, սէյլան հասլ կու լինի, կղղի մի է չորս փարսանկ լայնքն է, չորսհարիւր փարսանքը երկայնքն է, այն լեռանն սալանդիր տաղի կասեն, ադամ՝ ի յայն լեռն կասեն՝ ի դրախ

տէն ինքաւ, ասեն այնչափ հիւն եաղուրթն եղաւ, այն լեռնէն 'ի զատ այլ տեղ չի լինիր: Հանց իմացիր որ չորս գոյն ունի, կարմիր ու լուրջ դեղին ու սպիտակ: կարմիրն եօթն գոյն է, ծովագոյն, նուռնագոյն, արդաւանի, տուրտի, խրմրի, քացախի գոյն՝ պալխի: Ու լուրջն հինգ գոյն է՝ երկնից գոյն է, լեղկի կանաչ կուզար կէ: դեղինն չորս գոյն է՝ մոմի, թուրնձի, յերդի պլորի, այսոնք շատ հասկ կու լինի, ապա ղի մաթ չունին, է նոր որ դեռ խամ է: ծովագոյն կարմիրն թամամ այարն ջրովն որ քսան ղիրաթ լինի երկուհազար փլորի արժէ: զատ զսկյլա նայ մադանէն այլ տեղ չկայ՝ և ոչ 'ի խորասան: եաղուրթ լուրջ գոյն թաւուսի ունի ու սամանի' 'ի հնդստան ղիմաթ ունի. զէրայ հնդիքն թագպանտի գլուխն կապեն. ուդեղինն 'ի շրվան գին ունի խուշտկի, խիստ աղէկ է՝ ու դէ գնի Ճանաչելն դժար է. զէրայ փռանկին զալորն կու ներկէ որ եաղուրթէն չի Ճանչվի որ. աղէկ մարդպէտի որ Ճանչնայ: Հանց իմացիր յայնը հըրն իւր ջէնս եաղուրթն հասկ կու լինի: ու'ի թիրմիլ կանաչ կարմիր հասկ կու լինի, կասեն թէ զապրաճաթն այլ յիւրմէն հասկ կու լինի. այն տեղն՝ որ եաղուրթն հասկ կու լինի ջրոտ տեղ մի է. մարդիք քանց խոր փորեն աւազուտ տեղ մի է կու լինանան. կահկահ քար կու ել նայ՝ որ կինաչ ու սպիտակ թէ լերես տամար կու լինի փայլուն իմացիր այն հուր. մէկ մարդ զու նար կանաչ ջրով որ ամէն դէհ չրջէն հանց կա սէն որ ամէնդէհայ ջուր կու կաթէ նր գինն, երեքհարիւր փլորի է՝ միլիու սէյլանի մատա նէն հասկ կու լինի ղիմաթ չունի, տասն փլո րի 'ի յարապատան գին ունի: Ապա եաղուրթի նոր մադանն մօտ 'ի պանտարն պանկալայի

Ծովէ

ծովեղերն հասլ կու լինի, պանկու կու ասեն Ձղերայ մի է, եաղուրթն որ աղէկ ջրոլն կանաչ գոյն ու նուան գոյն է, 'ի յայն Ձղերայն հասլ կու լինի մանշուր է ըրքնակն որ քարպի կա կուղ է, 'ի կրակէ 'ի դուրս չի եղնար, սէյլանն քանց այն այլ աղէկ է, մծա 'ի ֆռանկն պինսն ու կակուղն մկ է, համան լաւ ուանկ թող լինի ղնմաթունի, զեաղուրթն ջրով ու նուան գոյն կուզեն 'ի կակուղն չեն հայիր։

Ա աչն՝ իմացիր որ յառաջ ժամանակն լալ չկայր, թէգուր մի ջկմշէ ատուն՝ 'ի նորա ժամանակն ժաժք եղաւ որ շատ մարդիկ մեռան՝ մծա 'ի պալաչխան բարձր լեռն մի կայր, 'ի ժաժքէն պատուեցաւ այն լեռն՝ Ա. Յ աբան չէլեթքն լալն 'ի հան երևեցաւ. այս աղէկ լալերս որք կան 'ի մարդիկ 'ի մծա, 'ի յայն լեռնէն այլ տեղ չկայ այնպես, որ ամէն երէք հար իւր տարի ապա մէկանգամ 'ի դուրս կուգայ։ ապա լալն էօթն գոյն ունի, ասֆուռի, ա մանի, աթաչի, յուշանի, խրմրի, աղրապի, պասալի։ գիտացիր, որ տասնամէկ ղերաթ թամամ այար լինի, քառասուն ֆլօրի աժէ. ապա թէ երէք կամ չորս ղերաթ թամամ այար այս վաւան լինի, փաք ղերաթն հինգ ֆլօրի աժէ, ուամանին ու աթաչին 'ի գորս կէս գինն աժէ, ու պասալին էլ։ գիտացիր, որ լալն խասխաթն տաք է ու չոր։ ասացածէն իմաս տունքն՝ թէ ովոր 'ի հետն լալ պահէ ամէն մա րազն աղէկ է, միջացաւ լաւ է՝ մարդկան աչաց աղէկ երևնայ, վատ երազ չտեսնու, տղայ ոց հետ պահելն չէ լաւ, գիւաց այլ աղէկ է, 'ի մէջն խասնելն ուրախ առնէ, երեսի գոյնն կարմիր լինի մատայ բանայ։

Օ մրուխտն, երէք ցորենն մկ լուծէ, լուծ

լոյ կու ծախուի, իմացիր որ յառաջ քան հա զարևհինգհարիւր տարի, յերկու բանից հասլ լինեը, և իւր մատանն մարամօտն է, էն զմրուղթի, գինն, հինգհարիւր ևտասանևվեց ըռիթլ լինի փլօրի է, ապա այս զմրուղթս որ 'ի մարդկաց ձեռն է 'ի փռանկստան հասլ կու լինի այլ տեղ չկայ. երեք գոյն է, ըռզիանի ռեհանի, բանջարի: ռեհանին ու բանջա րին աւելի գին չունին. ապա ըռզիանին մէկ մղալն 'ի հնդստան, երկու հարիւր փլօրի գին ունի, ռամանին այլեւ այն գինն է: հանց ասացին թէ զմրուղթի թապիլթն պաղ է և չոր, և այլք ասացին թէ տղէկ է՝ ովոք 'ի հետն պիտի աչաց ցաւ չտեսանէ, լոյսն աւելնայ, երկարա ժամանակ լինի. հաւ կոյր չլինի: Ասացին թէ զմրուղթն վայելչահրն քանց ամէն զահր է, մար դոյ որ զահր տուճած լինի, երկու ղիրաթռա մանի ուղտի կաթնով տան նա ազատուի Ա.ի, քրտունքն 'ի դուրս ձգէ՝ և թէ վիշապօձ տես նու 'ի դիմացն բռնէ աչքերն պատառի. կա րիճ՝ կամ օձ խայթէ վարդէջրով հմայեն իվը քսեն ողջանայ, ցնոր չքաշէ կամ հոգայ:

Իմացիր որ Արգաբիան, յերից բանից 'ի դուրս չէ 'ի պահրն ղատիֆ հասլ եղաւ. Ջը զրայ մէկ կայ ղեսիմալաքան մօտ 'ի ղատիֆ լաւ մարգարիան 'ի յայն Ջզիրայն է: մէկայլ դահ Թեուհ՝ մօտ 'ի պանկալայ՝ քապուլ մանչուր է 'ի հոն շատ հասլ կու լինի, ապա մէկ մողալ կամ հէս մողալ պակաս կու գտուի, ապա մանր շատ կու գտուի մանաւանդ կայ չամանն ծովկայ բոլորն բանտարներ ունի շատ կու բե րեն: իմացիր որ դորա ջանավարն քանց հաւ՝ ու զաերմն քանց ձկան կուձգէ 'ի ծովն, նա գաՓն 'ի նորա սերմանէն հասլ կու լինի՝ երբ

անձ

անձրևն գայ ՚ի մայիս ամիսն լինի, եղևան ՚ի ծովու երեսն տաքնան ու գոյանան, և գիշերն երթան ՚ի ծով, մինչ ՚ի քառասուն օրն հանց առնեն ապա գոյանան։ խաղալիկ ու դեղինն ՚ի տարին եղանակին է՝ գիտացիր, որ ուրթն ղի բաթ ղումաշ լինի՝ աժէ ուրթսուն փլօրի։ թէ մէկ մ՚թղալ լինի սպիտակ քաֆուրի, հաղարև հինգհարիւր փլօրի աժէ՝ չորս ղիրաթն վաթսուն աժէ՝ երկու ղիրաթ սպիտակ քաֆուրին քառասուն աժէ։ դեղին գոյնն մումին գոյնն գին չունին։ թէ հարցանէն այս ծանրութէ մարգարիտն ինչ աժէ, հարի չտեսնուս գին չդնես։ խասխաթն սուր է ու թաց է։ չաւքօնին աղէկ է՝ աչից եռալուն։ թէ ալաչայ լինի մարդ՚ոյ աղէկն ու քացախով քսեն ողջանայ ՚։ ՚։

՚։ մայիս՝ որ փիրուզայն։՚ի չորս իրաց գուրս չէ իւր մադանն՚ի ննջաւուր է։ աղէկն ու դիմա թոնին՚ի հոն կու լինի։ երկու մստանն՚ի խոշանտ է։ այն էլ հանցոր հինգ փլօրին պակաս չի լինիր։ երէք քանն՚ի քիրման՚ի գետն չա հաւաք է՝ քանց առաջինքն չեն արմուխ ամէն։ չորս քանն՚ի սպիր է դիմաթ չունի՝ քանց նշաւուր այլ աղէկ չէայ։ աղէկ սաֆին՝ քսան դիրաթն չորս հարիւր փլօրի աժէ։ ու սաֆի աղէկն՝ մէկ դիրաթն մէկ փլօրի աժէ։ ապա զաւալն՚ի մշկէն է՚ի Թայէն՚ ՚ի կրակէն՚ ՚ի քառուրէն։ թէ պահէն իւր գոյն չի երթայ։ ջօ հարջիք ասացին՝ թէ քանց ամէն քարեր աղէկ է։ չատ խասխաթ ունի՝ ոլոր հետապահ խշմն թէ։ ուրց չտեսնու։ վաղ մնէքն՚ի նա հայի հոգ չի քաշէ։ աչաց շատ աղէկ է։ ժամանակ եր կայն՝ պարապաթն մալի։ վատ երազ չի տեսնու։ վաղահր՚ի հետ պահէն ընորհաւոր է։ մա թօլի հայաթ կասէն։ որ շաբաթն վեց դիրաթ

հարկէ իւրը քարին ուտէ իւր ժամանակն հարիւրևքսան տարուոյ լինի ցաւ չտեսնու. ով ուտէ կամ ՚ի հետ պահէ արտով լինի. վատ աչք չքանի. օձ կամ իժ չխայթէ. ուտօղն վարդի ջրով հարկէ ուտէ. եւ մեղ ուտէ որ ՚ի յակռան չի հանի զարար է. թէ ասես ուստի հասալ կու լինի. նա լեռն մի կայ չիրազայ մօտն՝ շատան քար կասեն այն լեռանն որձ երան կու լինի. մեծ կոտորներ ունի այլ խոտ չի ուտեր՝ շատան քար կասեն այն խոտին ՚ի զատ այլ խոտ չի ուտեր. էն ունի զփայզահրն ՚ի փորն: Այսա մոմիայն այլ յայն լեռն կու լինի՝ խորու ձոր մի կայ յայն քարերուն կու կաթէ. տարին հազար մնալ անձախ հասիլ կու լինի. խասլհաթն այն է՝ որ բարձր տեղաց անկեալ լինի ուխտուրտ՝ նա կէս մնալ խմշինեն ողջ լինի. Ո՞յն տեղն թռչուրական է. հարիւր ղօչէն ապա մէկ ղօչ հասալ կու լինի. այն որ ունի լաղար է ումեք կոտօշնի ունի՝ և խմէջ ձրօրվին կու լինի ուկակուղ է երբ ՚ի բերան դնեն քար կու գառնայ. թէ տասն մարդ լինի երկուհարիւր ֆլօրի աժէ. և թէ երկու կամ երեք մարդ լինի տասնևհինգ ֆլօրի աժէ: շատ կան որ ամալն կանեն. կամիս որ գիտնաս՝ հարկէ իմէ քարի՝ թէ սպիտակ եղնայ՝ ամալն է. թէ այլ գոյն եղնայ. նա հաւան է: փայազահրի տեղն առնալէ տաճրի այն կրով քսէ՝ ի ձեռնդ դեղինն աղէկ է. կրակն թէ ծուխ եղաւ՝ ի տեղն իրք չմնաց աղէկ է. թէ հող ջնայ վատ է.

Ա՛յլ ևս բան վասն փանջահրին.

Ազարը լինէ՝ որ է փանջահրն և հայք Թուր նադեղ ասեն. և այսօր քննութիւն զատ Թրխաչի

Թրիաքի բնութենն ունի։ և կերպն նման է կաղ
նւոյ պտղի։ և երկայնուկ և բոլոր լինի մէկ
մէկի ներքեւ տակվի տակ է։ մէջն ոչ կուտէ։ և
գոյնն այս քարիս հողի գոյն է՝ և՛ի սևութենէ
զարնէ և քիչ՛ի կարմրութենէ։ լաւն այն է՝ յոր
ժամ կաթնով իւղը քարին քսեն կարմրագոյն
լինի։ և այն որ լաւ չէ երբ որ տրորեն գոյնն կա
նաչ կու լինի։ և զինքն՛ի վայրի քօշի փորն կու
գանուն։ ՛ի չերվանու դեղն կու լինի։ և
բժշկապետերն խօսք շատ են ասեր։ և հաքիմ
մարանիս շինօղն ասերէ Թէ այն եղինն կերա
կուրն քան զօճ քան զմուղալ ասեն՝ այլ կերա
կուր չունի։ և այս պատճառաւս այս քարս կու
կապվի յեղինն փորն։ և այնոր համար Թրիաք
ֆառուխ կասեն։ և այս քարիս հարերոյ գոյն
շատ կու լինի չէ լաւ։ ապա լաւն այն է՝ որ հա
րեն կարմրախառն սևագոյն զարնէ։ և՛ի շամ
զերդ զայդ փանդահրդ կուզուգէն հանց որ
մէկմէկից բառանց կուձանչվի։ և իւր փորձերն
այն է որ զասեղն՛ի կրակին դնեն որ կարմրի ապա
կոխեն իմը այն քարին Թէ շինուճածուէ՝ սեաւ
ծուխ ելանէ՝ Թէ ստոյգ փանդահրը է դե
ղին ծուխ ելանէ։ զինքն բառաքանի ջրով
տրորեն և օծեն օձահարի օգտէ։ և յայն պահն
զցաւն խաղաղցնէ։ և օգտէ ամ գազանահարի
և զբարուրեանն խափանէ։ և Թէ տանն և երկու
գարէ քաշ տան օգտէ սրտին վատուժութեան և
անձինն ուժ տայ լաւ։ և իւր առնելուն չափն
կէս դանկ է։ ով ամէն օր ասկից կէս դանկ
ուտէ խլսի չամ չար վտանկէ՝ և չամ մահացու
դեղոց։ և տաք բնութենէ էլ օգտէ։ այն պատ
ճառովն որ այս խասիաթն կու գործէ զբանն
ոչ բնութենովն և այս դեղիս բնութենն խիստ
տաք է՝ գիտացիր։

Հանց իմացիր որ ամպարն ի ջօհարի կարգ չէ. ապա ի ջօհարի կարգ բան ածի. յեամա նի ծովերեան կու լինի. զուլումաթն քանի մի կղզի ի հոն ծառեր կան. յայն ծառերուն քանց տըփս քանց մեղր իջնու՝ խիստ շատ ճանճ իջնու ի վրան. իջնու ի ծառերուն շատ որ քանց առու եկնայ երթայ ի ծուխն ի ծովու երեան քան զմմ բռնէ՝ յեղը զարկէ մարդիք ի շուռ գան ի ծովեզերն՝ ու ժողովին հինգ լիտր ուտան. անգամ մի պազրկաներն քանց քար մի գտան՝ որ մարդ չեր հանդիպեր ի վրան. քան զբարեր դարձեր։ Պիտացիր՝ որ ամպարն չորս ազգ է. շամամի՝ ու խաշխաշի՝ ու թափա ղի. և փստղի։ շամամին բոլոր կու լինի՝ երբ կոտրեն իմէն նա քանց խաշխաշ լինի։ խաշխաշին էլ այնպէ. թափաղին էլ սպիտակ է մէջն ու ամուր է։ փստղին կակուղ է։ զշամամին իմանամք տասն մեթղալ հինգ փլօրի առնուլ կու պիտի. և յայլ տեղ ծախես նա տասնևհինգ՝ և այլ աւելի կու բերէ։ խաշխաշին չորս փլօրի առնուս տասնևերկու կու ծախես։ թափաղին ու փստղին երկու փլօրի գնես վեց աժէ յայլ տեղ։ ամպարն անոյշ հոտ ունի՝ զմարդ ոտամաղն անուշ պահէ. սաւդան տանի. աչից աղէկ է. քերի, գլխացաւի աղէկ է։

Մարդիք քանն ի պալաշխանն է. ի քաշ էլ կու լինի՝ ամայ ամալի է. ինչ որ ի տներն կու բանին քաշի է. իշամիշաղ սևագոյն քարմի կայ սղկեն ու բերեն ծախեն, ի կրակն ի դուրս չեկնայ. պալաշխին տասն օր ի կրակն կենայ չի աւիրիր՝ զերայ ջօհար է։ հանց իմացիր՝ որ աղէկն քանց հաւկիթ զկէղև ունի սպիտակ ու կա կուղ. հարիւր մեթղալն քսանևհինգ փլօրի աժէ. խամն էլ վասլայ վասլայ կու լինի հա

քիւր մթղալ լոճանան քսանևհինգ մթղալ կելնայ։ ով գիտե լոճանալ շատ շահ ունի։ ան լոճայն քանց քաշի է։ ամալին ու պալաչխին կրակին գիտե։ աչաց աղէկ է քանց ծարիր քա չեղն յիստակ պահէ։ Ձինար ցաւի աղէկ է։ մի ջացաւի՝ ի թարբխալ ձգէ։

Ասրջանն յերիս տեղիս կու լինի՝ ի քաղաքն Թուսէ՝ ի մղրիպայ դեհն է։ այլոճի՝ ի ծովէն կու հանեն քանց մարգարիտ։ քանի որ՝ ի ծովին է կակուղ է՝ երբ հանեն՝ ի դուրս ամրանայ։ քաղաք մի է կայ՝ ի ֆռանկստան քիսայ կասեն։ ի հոն է կու լինի՝ ի հրմայ պանտարներն է կու եղնայ սև կու եղնայ։ ուար կասեն՝ նր սպի տակն իրք մի չէ։ կարմիրն նաթրաշն՝ ի կու Ճրաթ գին ունի։ Թրաշեղաճն՝ ի յարևելք արծաթի հետ բարաբար առնուն։ խասլհաթն մռասգկոտին աղէկ է։ գլուխն չժաժի՝ սրտ ուժայ՝ Թուխիայն խառնեն աչաց աղէկ է։

Ազեղն երիս տեղիս կու լինի՝ յեռանն՝ երբ կու՝ի կու Ճրաթ՝ պարվաճ շատ հասլ կու լինի՝ երբէք՝ ի քալպարկայ։ քանց եռանն ինչ են։ եռանի խասլհաթն յինքն հայիլն չարկամին աղէկ է։ տղացկանի հետն աղէկ է։

Եռշմ խմէք խաթայու և չինայ գետ մի կայ իւր քարերն յեռշմ է՝ հինգ գոյն ունի։ սպի տակ՝ զէյթի՝ կանաչ՝ սև՝ ըռզհանի։ զէյթին քանց ամէն աղէկ է՝ ջօհար է։ յայնտեղն ովոր՝ ի հետ չի պահէ նր է հոխպար չեն ինէր։ սա րին հինգհազար փլօրի հասիլ կու լինի։ ով հետ պահէ ժաժք չի լինի։ մարդոյ սիրտ չի Թունայ կայծակի աղէկ է։

Պատմութիւն Ա. զբաժանից աշխարհին արարեալ Ծաքեցւոյ Յովհաննու վարդապետին։

ՆՈՂ։

ՍԿԱՐՊ ՅՈՏ ԵՐԿՈՏՈՒՄՆ

ամի կենաց իմոց նոճաստոյ Յովհաննէսի՝ որ ծա նեայ զիս. բայց վայ ինձ զի զպատուհիրա նաւն Նոյ գնացի։ Յո՛ւ մերս Հայոց Թուխա կանի հազար և քսանևմէկ. էր ոմն Թագաւոր ատրպատականի՝ ի յայլազգեաց գահմանս ա նուն շահ կոչեցեալ՝ ի կարմիր գլխաց. յոյժ խաղաղասէր և անագահ մինչ ասիւր՝ ի ծերա գունից Թէ զինգետասան ամի հարկն ոչ է առեալ յերկրէ իւրմէ։ այլև զբաջ վաճառա կանաց՝ և զմաքս՝ զոր վճ իւր՝ ի գանձի իւրում ժողովեալ լինիւր. և բարձ յաշխարհէ տէրուե իւրոյ։ Ո՛յլև կանայք լինէին՝ որք՝ ի քաղաքին նստեին և հրապարակայայտ զբաղումն խոտո բեցուցանէին՝ և զհարկս տային յորքունիս։ և զանասելի օձրագործութիւն սոդոմականաց ախ տիցն բնաւորեալ՝ ի պարսիկս՝ զայն ամենայն վճռի հրամանաւ խափանեաց՝ և ուր ուրեք Թէ երևէր չարաչար տանջանօք սպանանել հրամայէր։ և՝ ի մերում Թուխս հազար և քսանևչորս մեռաւ ասացեալ շահն Թագաւո րեալ ամս չիսունևմէկ։

Յո՛ ոմն՝ ի յորդւոց նր իմայէլ անուն՝ զոր յառաջագոյն՝ ի հօրէ իւրմէ արգելեալ կայր՝ ի կլայ վճ իրաց ինչ յանդգնութեա. և այժմ ելեալ Թգաբեաց՝ ի տեղի հօր իւրոյ. և սուր՝ ի գործ արկեալ սպան զեղբարս իւր Հարաշատ Թուխով եօթն. և սկսեալ զնախարարս զօրաց իւրոց սպանանել զոմն յայտնի և զոմն գաղտնի. մինչ գրեԹէ սպառել զանայր զնմ աղգն Պար սից։

սից. և զայս ծանուցեալ տիրատեաց Պարսից Թէ հասեալ է կորուստ անձանց իւրեանց։ Յին ամիրխան անուն իշխան Թաւրիզոյ. և մահմետ ոմն իշխան արարադեան գաւառին, մնկանուամբ Թօխմախ կոչեցեալ. և այլք ամենք՝ զորոց ոչ գիտեմ հաւաստեաւ զանուն անս նոցա. միաբանեալ ընդ արքանեկաց խա մայիլն սպանին զնա ի գաղտնի. ոչ գիտեր լով զօրացն նորա զմահ նորին իսմայէլի։ և ի դիւան պատաստանի յոչ նստիլն ասացեալ լին նիւր յոմանց Թէ ի լրտեսուԹիւն գնացեալէ յայլոց Թագաւորաց վնհակ՝ և դառնալոց է մինչև ի յամ մի. զայս կարծեցեալ լինիւր. և յետոյ ստուգիւ իմացեալ ամենեցուն զկո րուստ նորին։

Եւ դարձեալ ամբն միաբանեալ գնացին ի խորասան՝ և բերին զոմն խուդաբանդայ կոչե ցեալ՝ շեխ գոլով եղբայր իսմայիլին. և որդի նոյն Թահմազ շահին կարգեալ ի հօրէն իւր մեր տեր աշխարհին խորասանայ. զնա Թագաւո րեցուցին ի տեղի իսմայիլին։ բայց անարի և վատԹար ի գործ ԹագաւորուԹե և պակա սեալ ի լուսոյ ևս։

Ի սորա յերկուս ամի իշխանուԹե Թգ֊բրն բիւզանդիոյ ազգաւ օԹմանցի մուրատ անուն որև խանդբար ասի. զհրոման կ֊հան զօրաց իւրոց գալ իմր աշխարհիս կարմրագլխոյն. և եղեալ ոմն զօրագլուխ լալայ կոչեցեալ բազմօք զօրօք եկն և կ֊հաս յերկիրն արարադեան. և գերեցաց ընդ հայ և ընդ տաճիկ Թուով վաԹ սունհազար. և տարեալ խաղացոյց յերկիրն հոռոմոց։ և ի միւս ամին դարձեալ շարժեալ խաղաց իմր վրայ և հասեալ ի փայտակարան քաղաք որ է տփխիս. և շինեաց բերդս ի նմա և

և ամբացոյց. և եդ անդ արս բազումս պատե
բազմողաց: Այլ զոմն քագրատունեաց Թէր վրաց
սիմոն կոչեցեալ. որ երբեմն վե անհնազան
դուեն ըմբռնեալ էր 'ի յառաջասացեալ Թահ
մազ շահէն՝ և տակաւրացեալ 'ի հաւատոցն. և
կայր առ նա ընդ ձեռամբ: Առակ 'ի Թշնամեն
համայիլին ընորհեաց զՏայրենի իշխանութիւն
և զտեղիսն սիմոնին գնալ իշխել իւրոցն. և
օրինօքն Մնալ մահմետի. և նա գնացեալ 'ի տեղի
իւր 'ի տփխիս յանդիմանեալ եղև յառաջնոր
դաց և 'ի քահանայից իւրոց. մանաւանդ 'ի
կնոջէն և յընտանեաց իւրոց. ուրացօղ և ապե
րախտ կոչելով զնա և ոչ հաղորդելով ընծայ'ի
յայսմանէ ատրջացեալն զղջացաւ 'ի տաճկու
Թէ և դաւանեաց վերստին զնաչն Աւետ երկր
պագելի. և զնաչեաւն Աւետ Ծամի. և լուր
եղև համբաւս այս առ Պարսիկան. և զի մե
ռեալէր իսմայէլն և այլքն ոչինչ կարելով առ
նել նմա. ընորհուկս եղեն կալ 'ի քրիստոնէու
Թէ՝ գոնեայ միայն հաւատարմութէն և մտեր
մութէն արասցէ ընդ տանն շահին: Այժմ
լալայն փախոյց զսիմոնն զայն. և չինեաց յեր
կիր նոր զբազում բերդս՝ զոր ոչ գիտեմ զնչն
գրել վե անտես լինելոյն մեր 'ի տեղեացն. սա
կայն լուսաք Թէ 'ի տփխիս՝ 'ի դուսմանիս՝ 'ի
գօրի՝ 'ի լօրի՝ և յայլ տեղիս շինեաց բերդս.
և ետ Թող 'ի նմա զբրս. և ինքն անցեալ 'ի յալանս
գնաց 'ի դուռն երկաթի. և շինեաց անդ հս
բերդս՝ և ասի դամուր զսիմ և եդ զբրս 'ի նմա
բազում. և զբրագլուխ ոմն օսման անուն յոյժ
հնարաւոր և անդրդրում. և ինքն դարձաւ առ
Թշնամեն իւր՝ և սատակեցաւ 'ի նմանէ 'ի խօսս
քսուածոց. բայց վրէժխնդրութէն Աստ ոչ ետ
նմա կեալ վե արեանց անմեղաց.

Ոսկ ՚ի թուխին հաղալը քսանևուհին եղև
սաստիկ և մեծ տարաժամ մահ ՚ի յաղագս
կան և յամենեսեան աղէտանս. և կոտորեր զբա
զում յամենից ազգաց. մինչ բաղում տունք
անտերունչք. և բաղում հարք և մարք ան
զաւակք մնացին. և երկիրս սոսկանից իմն ջ
այսպիսւոյ վտանգի գոլով զմեռեալսն ագալով
և զկենդանի զանկեալսն և զինքեանս ևս հոգա
լով մեռածմամբ ասէին՝ ոհ թէ զերծանիմք ՚ի
տարաժամ մահուանէ՝ թէ ոչ՝ ։ յայսյեղա
կարծ ժամուս յանկարծակի եկին և էհաս վի
րաքն և զօր մահուն մոռացեալ օսմանն այն. զոր
յառաջագոյն ձեռնարկեալ առ թաթարսն՝ որ
գյղթաղ ասի. և զամենայն կովկասային լեռ
նական լակզիսն ժողովեալ առ ինքն ՚ի դամուր
գափի. բազմօք և անթուոք զօրեանարբուքօք հե
ծելովք. և նոքօք եղև եկիւսյսկոյս կուր գետոյն.
և զիշխանսն գանջայոյ և պարտաւոյ փախստա
կան արարին. և ինքեանք սփռեալ ընդ դաշտս
և ընդ լերինս. զգանջայ և զպարտաւ. զձա
րաբերդ՝ և զհաչէն՝ զվարանդայ՝ և զդիզակ՝
՚ի ջարեբի կոչեցեալ գետոյն մինչև ՚ի գետն
երասխ. ՚ի միում աւուր յաւարի հարեալ գե
րեցին՝ և զանհամոյն զրով սպանին. և զինի չո
րից և հնգից աւուրց դարձան ՚ի տեղիս իւրեանց։

Դարձեալ ՚ի սոյն ամի ըն երկուց պատճառս
մահուն և զրոյս. եղև ահագին և անասելի սով
սաստիկ. այնքան, մինչ զի մարդիկ գազանա
պէս անկան ՚ի համակերութիւն. վն որբ մնալոյն
՚ի մահուն՝ և վն անինչք և անյարիկք շրջելոյն ՚ի
գերեզման. քանզի ամէն գաւառք հայոց՝ որք ըն
իշխանութիւն կարմրագլխոյն կային՝ քակեալք
աւերեցան. և թէ ուրեք յանկեան մնացեալ
լինէր շինութիւն զեռելին անանկք՝ և մերկք՝

արք և կանայք. Ծերք և երիտասարդք. տղայք և աղջկունք. և առանց օթեվանի արտասուա լցնեաք դեմաք շրջէին՝ ի դրունս օտարաց՝ կերդա այլոց առ՝ ի խնդրել զկերակուր անձանց իւրեց. Եւ յոչ բաւէր կերակրոց. ուժգեղքն՝ ինո ցանէ մնանէին գաղտ՝ ի փարախս խաշանց և՝ ի գոմս արջառոց. և յոչ կարէին զենուլ զմեծամեծն յանասնոց առ՝ ի չունելոյ զսուբ ընդ ինքեանս. և յուժ անձանց ըմբռնէին զորթս դեռեցիկս և զգառինս մատաղս և զուլունս. և պատառէին զկողնէն և հանեալ զսիրտ և զիորտիննէն ուտէին հում. և եղեալք գաղտ գնային. և ոչոք կարծիս ունէլով այս՝ ի նոցանէ լինել. մինչ տեսեալ ոմանց զնէն յայնպիսիս գործս՝ և հաւաստեալ գիտացին զայս: Ասէ անզօրքն՝ ի նոցանէ՝ ի կոյտս աղբից անասնոց և ձիոց. որոնեալ գտանէին զհատս գարւոյ և ուտէին: Եւլև ոչ գիտէլով զօրքդ և զանսրբդ՝ ի հերուենհետե և՝ ի վաղէ ժամանակէ՝ ի փողոցի անկեալք ոսկերք՝ վեր առեալ՝ ի քարի եդեալ և քարիւ զփոշի առնէին և՝ ի բերանս իւրեանց արկանէին և յոգւոց հանեալ մընն էին: Եւլև զհնացեալ փոկ կաշեայ. և զմաշեալ արեվ՝ ի բեկոր լինչ խեցւոյ՝ ի յեփոյլ եդեալ և առեալ ուտէին: Այ տեսողս թեև եղբարք: Եւ իբրև եղև գարունն՝ սփռեցան աղքատքն յերեսս դաշտաց. սևացեալով մարմնով ոտք զերամակս այծեաց. և իբրև զՋլիբս հօտից ուտելով զբանջարս վայրի և զխոտս կանաչս՝ և ոչ յագենային. քանզի կոչեալքդ յերկիր սուլ և զօրս Թի հացի բեկեալ ըստմարգարէին. մանաւանդ ուռուցեալ՝ ի գլխոցն մեռանէին. ոմանք՝ ի տեղւն արօտիցն՝ որք ոչ կարէին դառնալ և ոմանք եկեալ՝ ի գեղամիջն՝ ի տակաւ

արմոց՝ և ՚ի յանկիւնս տանց աւերածոց մեռա
նէին։ Եւ թէ լինէր որ երկիւղած Աստ
ուած ՚ի դիականցն լինն և տան և այլ աւերն ՚ի
վեհ ինչ՝ և կամ խոր արկեալ զհողն իմն փլուս
ցեալ ծածկէր. և թէ ոչ, մնայր անթաղ։ Եւ
լուր լինէր բազմաց թէ այս անուն տանուտէր՝
կամ մեծատան որդի մեռեալէ՝ և դի նոր ահաս
անիկ յայս նիշ տեղիս. և լուեալ բազումք ՚ի
սերելեաց և ՚ի ծանօթից նր՝ եղուկ և վայ
կարդային անձանց իւրեանց. և և զթաղելն ՚ի
վաղն ձգէին. և ՚ի վաղուընն ՚ի միւս վաղն վն
բազմաց ձանձրութեցին. և դարձեալ լսէին յո
մանց թէ դին այն պատառեալ ՚ի գաղտնաց
ցրուեցան ոսկերք նր. և զայս լուեալ անհոգ
լինէին. և այսպէս մնայր անթաղ։

Եղուկ Թշուառականիս և պատմութես
եղբարք. քանզի բազումք ՚ի պիղծ մահ զա
զիր շանց և կատուաց կամաւ յազեալք եղեն.
և մարմնոց մարդկան և։ քանզի ՚ի սահմանս
ամարաստ յերկիրն վարանդայ և դիզակայ ՚ի
դեղջ միւս, ուստի մեծատան միամօր որդի
մի գոլով եօթնամեայ. և կանայք այրիք ՚ի մեր
ձակայ գեղորէիցն ժողովեալ զնակելով մերձ
մեծատանն՝ կերակրելով ըստ պատահմանն ՚ի
մեծատանէն՝ յաւուր միում պատրանօք զտղ
ոյն ՚ի տունս իւրեանց կոչելով կանանցն և
սպաննեալ զմի ոտն հանդերձ անդամօքն կե
րեալ։ և յերեկոյին ծնողք տղային որոնեալ
զտղայն և ՚ի տուն այրի կանանցն գտեալ զկիսա
կուռ դիակ տղային իւրեանց։ Այլև լուաք
և։ թէ ծեր ոմն զմարմին դստերն իւրոյ կե
րեալ է ՚ի նոյն երկրին։ և այլ յամ տեղիս այս
պէս։ եղև վիշտ սովուն, ՚ի հազար և քսանև
ութին. և ՚ի քսանևչորսին Թշուառականիս։

Աայ ինձ պատժապարտիս՝ զի մահուամբ և սրով և սովու կոտորեալ մարդկան մարմնոց գազանք այնքան կերեալք. մինչ զի տնասունք շունք վայրենացեալք արտաքոյ շինի զկենդանի մարդիկս որսային։ Այս գայլք ի ձանապարհի. և և ի շինամիջի ի տունս մտեալ զմարդիկք ի ննջման արտաքոյ քարշէին և ուտէին։ և իմջ խաշանց մտեալ զխաշնարածն ուտէին և խաշանցն ինչոչ մեղանչէին։ Այս զԹիւ մա հուամբ և սովու և սրով մեռեալսդն և գերեալսդն բնաւ ոչ կարեմ ընդ Թիւ բերել՝ և գրով ար կանել. բայց Թէ իմ զքարտէզս և զմեծաս առաջի ձեր արկից ըստ դպրացն դաւԹի որ առ երուսաղէմ։

Ասկ ի հազար և երեսունևերկու Թուին. դարձեալ հրաման եղև ի մուրատ խնդրա բեն. զօրապետացն և զօրաց իւրոց ելանել իմի երեանայ և առնուլ զնա. և եկին իսկ և աւերեցին. և բազում եկեղեցիս քակեալ զքա բինս ի շինուածն բերդին տանէին. որք և կա մեցան զմեծ եկեղեցին ևս, որ երկուերեսի ասի, քակել. իսկ ոմն վրդովեալ առաքեալ անուն որ և յետոյ կԹուկս եղև յիշատակ նորին սրհնու ԹԷ եղիցի. Եմուտ առաջի փահրատին զօրա պետի զօրուն՝ և ոչ ետ Թոյլ քակելոյ զեկեղե ցին. բայց վայ լսելեացս և պատմելԹես. զի յաւուրս երեսուն ջորիք և երիվարք և բա զումք տաճիկք յինքեանց անծանօԹք բնակե ցան յեկեղեցին։ Այս եղև ասացեալն ի մար գարէէն՝ զի մսին հեԹանոսք ի ժառանգու ԹիՒ.Յ՝ և պղծեցին զտաճար նիր նը։

Ասոյն Թուին եղև վախճան մեծի և երան աչնորհի վրդովտին մերոյ յովհաննու. և զի էր նա յերկրէն ծագայ փոքր սիւնիս կոչեցեալ. ի վանիցն

վանիցն Թադէոս սրբոյ առաքելոյն. որդի օմեմն ազատի և բարեբարոյի Քրիստոսի կոչեցեալ. յազգէ դօփեայ և հասանայ. և երկնաշաւակերտ մեծի վրդովելին դուկասու հախճատեցոյ՝ յոյժ սրբասէր և Աստծ ասէր. հեզ և աղօթասէր. քարոզող ուղղափառացն՝ և յանդիմանող ստահակացն՝ սիրող ուղղութեցն՝ և պատուհասող տմնախմբութեցն. յոյժ ընթերցասէր և գրասէր. մինչ զի զբազում գրեանս ետ գրել իւրն յիշատակ. և այլ ապաքէն զարդք եկեղեցւոյ յօրովք և աւետարեալ և լիովք աւուրբք հանգեաւ՝ ի Քրիստոս հազար և երեսունևերկու Թուականիս մերոյ. որոյ պատուհասական մարմինն եդեալ կայ՝ ի յերկիրն գեղամայ՝ ի գիւղն վասակաշէն հուպ դամբարանի վրդովտին սարգսի։

Յակ՝ ի հազար և երեսունևչորս Թուին՝ ի խորխառն մուբատայ հրամանն եղև՝ ի դամուբ զաբ առ օսմանն՝ գնալ առ ինքն՝ ի կոստանդնուպոլիս. որ և գնաց իակ և պատուհասեցաւ՝ ի նմանէ՝ զօրապետ և իշխանաց իշխան կարգեալ ըստ ինն բոլոր արևելեանս՝ ի բիւզանդիոյ մինչ՝ ի յայանս. և ետ՝ ի ձեռս նր զօրս բազումս Թուով վեցից հարիւրոց հազարաց՝ և առաքեաց իվր շահաստան քաղաքին Թաւրիզոյ. որ և եկն իակ յոյժ խորխառնաբար և էառ զնա՝ և աւերեաց աւար առնելով զամենայն ինչ որ՝ ի նմա. և շինեաց զբերդ՝ այլ ոչ ժամանեաց առ արտման բերդին, այլ անդէն սատակեցաւ. ոչ եղեալ արժանի լսել աստէն՝ ի թիւրքին իւր մէ զգովուԹէ իւրոյ յաղԹուԹենն. և զի հա տուցմունք հանդերձելոյն դատաստին ամենեցուն է յայտնի։ Յակ այլոց իշխանացն և գլխաւորացն բազմաւ պատերազմաւ ընդդէմ կացեալ կարմրագլխացն և աւարտեցին զբ

բերդն. և կարգեցին՝ ինչպես զօրս ծառայ անուանէ ամէն. և կացուցին զօրապետն զսիմն ներքինի ջանֆարն անուն. և ինքեանք դարձան՝ ի տեղիս իւրեանց և ինքեանս ունելով զանմաքուր շաղիղն.

Այսու հետև դարձցուք՝ ի կարգ պատմութեանս կարմրագլխացն. քանզի էր զայսու ժամանակաւ Թագուր Նդ յառաջ ասացեալ խուդաբանդայն. և սորա գունն գործեալ ընդ զօրաց օսմանին յոյժ ջանիւ՝ յաճախիւք վշտաց՝ բազմաց աչխատութեանց. յորովհետև աւուրց պատերազմաց. և յերկոցունց կողմանց անչափ արեանց հեղմամբ. և ոչ կարաց խաւիանել զնա՝ ի գործ ծոյ չինուն Թեր բերդին Թաւրիզու. Այլ յայն ժամ դեռևս ունէր ընդ ձեռամբ զսեաւ այգի կոչեցեալն՝ և զդանձակ, որ ե գանձայ. և շահն գնացեալ անդ. Հանդերձ պատանեաւ որդւովն իւրով ամբոխամոյ կոչնեցելով. և զօրաժողով եղեն անդ. ամենեքեան կարմրագլուխքն խորհիլնչ վասն Թաւրիզոյ և օսմանին զօրացն. և սիրատեաց կարմրագլուխքն յաւելին զվէրս իմն վիրաց խուդաբանդային. մանաւանդ ինքեանց իսկ կրկին և երեքկին. վասն այն եղև քե հումն նոյ վերատին. զի սրախոց՝ ի գաղտնի սպանին զօրդի շահին. քանզի շուք Թագուրի՝ ի տղայն երևեին. և՝ ինձանէ կարմրագլուխս պարսիկքն յոյժ երկչեին. և իբրև այս այսպէս եղև ցրուեցան պարսիկքն իւրաքանչիւրոք ոչ գիտեալով զտեղի իւր իբրև զդիշատեալ հօտ՝ որոց ոչ իկէ հովիւ. Այս և զի խրոխտ հրամանն Թագուրին մուրատի օսմանցւոյ պատեալէր զնա ոչ կղզին նման ծովու. Այս շահն խուդաբանդայ յոյժ հեծեծանօք Թախիտ սրտիւ և լիով տրտմութեամբ գնացեալ՝ ի խորասան առ միւս որդին իւր աբաս՝ անդէն Թողեաւն՝ ի գալն իւր յատը

յատրպատականս տիրել խորասանայ. առնա հասեալ խուժադաբանդային՝ յետ սակաւուց ամաց մեռանի. ոչինչ քաջութեն ցուցեալ յազգին իւրում անարին այն։

Այնու թագաւորեաց աբաս որդի նր ի նմա յոյժ քաջ և յաղթօղ՝ի պատերազմի. վասն զգիլան՝ որ ե ջօջանեթ ապստամբեալ՝ի հօրէն սորա. որսան քաջութեբ նուաճեաց զնոսա ընդ ձեռամբ։ Այլև օգնեաց կոչեցեալ՝ի բալխայ և՝ի բուխարայից ելեալ հառ զՏերի քաղաք՝ և զայլս՝ի տեղեաց շահին ընդ ձեռամբ արար. մինչդեռ նա՝ի յարտաւէնն էր գնացեալ վասն նուիրանաց և ընծայից բռաչխելոյ առ շիրմի հարցն իւրոց և հաւուց։ Այնու լուեալ դարձաւ անտի. և գնացեալ զօգբէկն զոմն կոտորեաց՝ և զոմն փախոյց՝ և զտեղիսն իւր դարձեալ հաս առատեաց. այլև երկիցս և երիցս անգամ զօրս ար ձակեաց իվերայ նոցա. և յետոյ ինքն գնացեալ զբազում՝ի նոցանէ սպան յոյժ պատերազմեալ։ և զորդի Թիւրի նոյ ըմբռնեալ դարձաւ՝ի տեղի իւր՝ի զաղջին. և այսպէս նուաճեաց զնոսա։ և այժմ է իշխանութեն նր՝ի խորասան նայ մինչև՝ի յարտաւէլ և՝ի յերասխ գետ։

Լսեալ՝ի հազար և երեսունևեօթն Թուին կանխին դարձեալ հրամանն էլ մուրատ խնդրելոյ զերկն ուժեղն փահրատ կոչեցելոյ առողի և չի նողի երևանայ. զի յառաջքան զօսմանն նա ուներ զգօրապետութեն կողմանս արևելից յետ լալային. և այժմ վերստին զնա առաքին իշխան նուաթին չնորհեաց նմա՝ և առաքեաց իվեր գան ջայոյ հեռացուցանել զսակաւ մնացեալ կարմ բագլուխսն՝ որք անդ. և չինել՝ի նմանս զբերդ և դառնալ։ որպես եկն իսկ ծանուր զօրու և արար ել հրամանի խոնդքարին. հերքեաց՝ մերժեաց՝

հեռացոյց, տարակացոյց, ուրոյն կացոյց, զա տոյց, իբաց կացոյց, Հալածեաց, փախստա կան արար, վտարեաց, մեկուսացոյց. և ինքն զՀետմտեալ մինչ 'ի գետն երասխ զբազումս գերեաց, և զորս ետ Ճարակ սրոյ. այլև գետս հեղձ արար զյօրսն և ինքն դարձաւ և չի նեաց զբերդ 'ի գանձոյ. և կարգեաց 'ի նմա զզօրս ըստ օրինի իւրեանց ծառայ կոչմամբ. և ինքն դարձաւ առ կայսրն իւր:

Յսկ Շահաբան յորժամ ետես զերեալս ամբն առ աչիարէն իւր. երկեաւ և վն տե ղոյ շնորհ Հարցն իւրոց և Հաւուցն արտաւի լոյ՝ գուցէ և զնա առցեն. և ևս յառաջ 'ի ներս 'ի պարսիկս Ճեպեացն. զդեսպանս արձակեաց՝ զերեշտակուհս առաքեաց առ մուրատ խոնդ քարն. առ 'ի խաղաղութ Թիւ Համոզել և սերը միմեանս առնել: և ընդ այս ոչ եղև լսելի գո ռոզին, զպատանդս խնդրելով 'ի նմանէ. և շա Հաբան յաւելուս առաքել եղբօր իւրոյ զոր դին. Հնդեր Ճ մեծաւ իշխանաւ գայեկաւ և եր կերիւր զինակրիւ սպասաւորով առ խոնդքարն Ճնալ պանտանդս անդէն 'ի ստամբօլ վն խաղա ղութ 'ի միջի իւրեց. որ և խաղաղութ Թիւ եղև իսկ:

Յայ 'ի Հազար և քառասունևչորս Թուին մե ռաւ մուրատ խոնդքարն և Թագաւորեց սուլԹան մահմետ որդի նորա ընդ նմա: և յաւուրս այս մահմետի յարեան Ջալանկք՝ որք մանգլք կոչին իմբ ծովու բազմօք նաւուք, և էն 'ի պատե բազմ ընդ սոցա ամն Հինգ և յամենայն ամի յաղ նեն ընդ միմեանս ահագնիւ և սաստկիւ պատե րազմաւ և կոտորմամբ երեքցաց ոմն տապարա որս և կացնաւորս մայրահատաց Հատանեն պատառելով զմիմեանս Հրով և սրով: և 'ի միւ սում ամին երկաքանչիւրոց կողմանց յարքայէ իւրեանց

իւրեանց դարձեալ զօր հասեալ լինի ՚ի թիկ կունս՝ և լինի նոր նորոգեալ պատերազմն՝ յոր ոչինա ամին կրկինեւս քան զառաջինն ամն։ Այս ՚ի թուականիս հաղար և քառասունևհինգ յորում եմք, ե այսպէս, և ապագային Տ՚Ա՚Յ ե յայտնի, թե զինչ լինելոց ե յայնմ, որում չնոր հելոց ե կողմանն ինչ զպարտութե և կողմանինչ զյաղթութե, զի գրեալե ոչ թե իւրով զօրու թե զօրանայ հզօքն՝ այլ Տ՚Ր տակաւ առնէ զհա կառակորդս իւր Տ՚Ր սուրբ ե, և նա կարողա ցուսցե զհաւատացեալս խաչին իւրոյ։

Այժմդարձեալ երկրորդեացուք վն սիմէոնի թզուորին վրայ թե զինչ եղևն, քանզի սիմէոն յորժամ փախեաւ՚ի լալայէն, գնացեալ՚ի յան կեան ուրեք ինչ իւրոյ աշխարհին բնակեր ՚ե մնացառս և՚ի կապան տեղիս, և՚ի սիրտ իւր խո ցեալ լինէր վն առ մանն իւրոյ երկրին՝ և հնար երացն ինչոջ գտանել կարէր, վն յոյժ խրոխտ լինելոյ համբակին իւրոյ՝ սպասէր խնամոցն Ա՚Յ՝ զպատգամս յղէր՝ և զհարկս խոստանայր մուրատին, երբեմն տալով և երբեմն ոչ տա լով, ապատամբեաւ՚ի նմանէ և զաւազակս իվէր բերդեցն արձակէր՝ պատճառն զզօրաք բերդ եցն արկանել՝ առ մուրատ թզուրն համբաւէր, և՚ի նմանէ զվճռան նմա հնարհեալ լինէր։

Այ յորժամ թզուրեաց սուլթան մահմետ, սիմէոն զխորհուրդ ապստամբութե իւրոյ յայտնեաց այսպէս, զհարկն ոչ տալով՝ և զաւազակն յոյժ բազմացուցանելով։ յաւել ևս, և ինքն զօրաժողով եղև՝ և յարեաւ իվէր բեր դէն գօրոյ, և յամիսս ուրն նեղեաց զնոսա և ե առ զնա, և բակեալ զքարինան բերդէն ողամբ այլազգեացն տանել հրամայեաց և՚ի կուր գեան արկանել՝ և ապա զարմն կոտորեաց սրով,

և զկանայս և զորդիս նոցա աւար քաշխեաց զօրաց իւրոց վրաց։ Ա. յայսմանէ ամենայն ազգն Հագարու՛ի սիրտ խորխոցեցան, և յոյժ սրտմտեալ և՛ի բարկութիւն ցասման Հարեալ մահմետ խոնդքարին՝ և յոյժ տագնապաւ հրամանէ էհան, և զտեղի ֆահրատին և զիշխանութիւն նորին տալով ներքինւոյն Քաֆարի՝ որ՛ի Թաւրէզ, և առաքեաց իվր սիմծնին առնուլ զվրէժ անարգանաց և զարեան օթմանեանի և իամայէլականի գնդինեւ յորժամ՛ի Թիւրքէն էառ զմարձակութիւնս զայս երկրորդ վիրագ էզոքն այն Քաֆար, յոյժ խրոխտացաւ և արձակեաց զհրաւիրակս ընդ կողմանս հիւսանութե՛ իւրոյ, և ինքն ել՛ի Թաւրիզոյ և եկն յարարատ. և ժողովեցան անդ ամենեքեան հրաւիրեալքն առնա զօրք բազումք. և սուրհանդակս արձակեալ՛ի հեռաւոր տեղիս գիւղից և քաղաքաց տանիլ զկերակուր ինքեանց և ձիոց, պատրաստել յանցս Հանապարհաց իւրեանց։ Ա. յիւր զթիւս քանիից հազարաց արանց արկեալ ոամ կաց Հայոց և առաՀկաց ամենից աշխարհացոց ընդվզիլ՛ի ձեռս իւրեանց որթուց և Թիւաց, տապարաց, և կացնաց, բահաց, և վայտատաց, քրիչ տանց հիմանց, այլև խիստ էառ զՀարկս՛ի ժողովրդենէ արտաքոյ նոմոսաց իւրեանց։ և ապա եղեալ գնաց յոյժ երկիւղիւ, զի՛ի վաղուց հետէ զիմօրձ առեալէ ին բազումանգամ՛ի քաջու Թենէ սիմծնի՝ և՛ի հնարիմաց պատերազմաց նմ։ և՛ի նմանէ պարտեալ ամօթալիօք դիմօք յետսէ ին դարձեալ։ և այժմ իբրև հասին յերկիրն վրաց զնոյն կարծելով երկնչէին, և զտեղի առ ին աւուրս երիք՝ և չև ևս էր եդեալ զմարտ Հակառուն և ոչ զպատգամն և զդէս պանս պատ իրեարս առաքեալ։

Եւ վասն եղեալ խորհեալ ընդ միմեանս ա-
սեն ընդ սիմոնին Թովլ տուր՝ զի տարցուք այ
սօր զտունս և զընտանիս մեր առ լերամբք, և
մեք դարձցուք յամենայնէ սրտէ և յամենայնէ
զօրութենէ մերմէ արեանչափ և մահու պատե
րազմացուք ընդ Թուրքացն՝ և յաղթեսցուք
նոցա զօրութիւն Աստ. Այսպէս վճռեալեն բառնա
լոյ զսահման աղօթից՝ և յաղագս քրիստոնէից՝
մինչ զի՝ և զողոր տարին ամենևին՝ և դուռն
եկեղեցւոյ ոչ ընթանան՝ և փոքունց մինչև՝ և
մեծամեծս, վճռ այսմ երեսունքն Աստ ոչ եթ
զԹովլ կատարել խորհրդոյն վրաց. զի ասէ
Աստ մարգարէն՝ ապա թէ ոչ դառնայք առ
նա զտուր իւր սրեալէ՝ և զաղեղն լարեալ՝ կամ
թէ ասէ՝ միթէ վերանայցէ փայտատ առանց
փայտահարի, և աղոց առանց ուրուք ձգելոյ։
և դարձեալ ասէ, ես սպանանեմ և ես կեցու
ցանեմ, հարկանեմ և ես բժշկեմ։ և կամ ասէ,
զի զոր կամի Ան կորուսանել, նախ յիմարեցու
ցանէ։ վնասոյ յիմարեալ սիմոնին այժմ նատի
՝ի գինի սակաւուք արամբք։

Եւ յայնմ կողմանն յորում էր սիմոնն՝ Թուր
քացն ամենևին ոչ ունելով կարծիս զսիմոնին
անդ լինելն, բայց աւարի պատճառաւ Թուր
քացն գունդ ինչ բաժանեալ և՝ի կողմն այն
գնացեալ։ և տեսեալ զվրացի ոմն ըմբռնեն՝
և յառաջ ինչ գնացեալ սակաւ զսիմոնին
գունդն տեսանէն, և՝ի յըմբռնելոյն հար
ցեալ զոմն լինել այնմ, և լուեալ՝ի նմանէ Թէ
նա ինքն իսկ է սիմոնն։ և տաճկացն յոյժ երկու
ցեալ յետս կինգնին և վաղվաղակի զարս զօրաւ
որս արագընթացիւք երիվարօք առ բանակն
հասուցանեն՝ և զաջփառ զօրապետին յայտնեն և
նմ յոյժ զուարճացեալ և բազմաց քաջից արանց

խրա

խրախոյս առնէաք առաքէ, և գնացեալ ըմբռնեն զսիմոնն՝ և զերեքս առնուն՝ և գային եղեալ Ջաֆարն ընդ յառաջ յողջունել զսիմոնն, և ապա՝ ի լեզուս իւրոյ մեծաձայնիւ հնչմամբ օրհնեցին զԻ՛ն՝ ի լուր բանակին, և սիմոնին զնոյն երկրորդեալ ասէ՝ օրհնեալէ Ի՛ն և անփոփոխ Տէրութիւն նր, զի Տր մեռուցանէ, և Տր կե ցուցանէ, ի՛ջուցանէ՝ ի դժոխս, և հանէ։

Եւ Ջաֆարն անդէն սուրհանդակ արձակեալ առ խոնդքարն սեբեոէնսս, և ինքն ածեալ զսիմոնն ժամանէ՝ ի Թաւրէզ։ և հրամանեալ՝ ի խոնդքարէն յամն տեղիս տէրուք Թէ իւրոյ զարդարել զփողոցս քաղաքացդ, և ամենայն ոք յաւուրս երիս նստիլ՝ ի խրախուճ ընդ տիս և ընդ գիշեր, և եղև այնպէս։ և զսիմոնն առ խոնդքարն տանիլ։ և Ջաֆարին պատհեալ զսիմոնն՝ ի Թաւրէզ յաւուրսն ձմերան և գարնան, և՝ ի յամարան ժամու առաքեաց առ կայսրն որ՝ ի բիւզանդեայս։ Եւ՝ ի գնալն հասեալ՝ ի կարնոյ քաղաք զտեղի առին, վն ումեմն իշխանի հրովարտակաց դպրի, որ՝ ի՛ր զուս իւրեանց եաղիչի ասեն, ընդ իւր ունելով արանց՝ աւելի քան քսանից հազարաց, ապա առաքեալ՝ ի յաւագն եւրմի՝ և՝ ի Թէւրէն եա, և այս երկու ամ է՝ որ զգլխահարկ ժողով ըդեանն որ վն Թէւրց է յինքն կորզեալ ժողովէ։ Այս վն սիմոնին զգուշութիւն պատուէր առեալէ զօրաց իւրոց յափշտակել՝ ի տանս ղացն՝ և առ ինքն հասուցանել, յաղագս այս պատճառի սիմոնն արդելեալ կայ՝ ի յարդ բում քաղաքի։ Եւ օրհնեալէ Ի՛ն՝ զի վերջն նման է գիտելի։

Բանք համառօտք նշանակեալք Թուականաւ, յորկէ՛ր մինչև զմեր ժամանակս։

Թուականաւ նշանակեալ համառօտ բանիցս։ Թէպէտ օրինակն յառաջնոց ժամանակաց գոյր, այլ ոչ էր կարգաւ ըստ կարգի Թուականին, և մեք կարգաւորեցաք։ Որ կրօրդ՝ ոչ էր ժողով՛ի միւսոյն՝ այլմանէ ինչ աստ և մանրինչ անդ։ և այնպէս ցիրուցան, եւկ մեք ժողովեցաք՛եմ վայր զորս և գտաք։ Որ կրկրօրդ և զորինչ ՛է մեր ժամանակս գործեցաւ նշանաւոր բանք՝ զայնս ևս ընդ սոցին դասաւորեալ գրեցաք զիւրաքանչիւրսն յիւրում տեղւոջ։ և Հոգալով զայս սքանչելիս յոյովս կրեցաք, և յայն սակա՛ն գիրս մեր դասակարգեալ գրեցաք։ և զպատճառս զայս գիտելով քո անմեղադիր լեցես մեզ, և մանաւանդ յիշեացես ՛է մասն քարի առ Տէրն ամենի՝ ով զՔեր՛ն Տէր։

Ն

Ն՝ ՀԱՅՈՑ ԹՈՒԱԿԱՆԻՆ

տասն կարգեցաւ հինգհարիւրակն՝ որով ուղղեցաւ զատիկն։ Նոէ՛ին յիսուն Աբերկու քաղաքդաշնութեն, էր գլուխ նահապետ։ Նոէ՛ին, վաթսուն երեքեցաւ մահ մեռ։ Նոէ՛ին, կբ, քաժանեցան վիրք՛է միա բանութենէ Հայոց։ Նոէ՛ին, Հբ, զարձէ եաւ Թուրքն։ Նոէ՛ին, Հգ, տէր կուիտաս չի նեաց զՀնդիսիմն վանք՝ և ասաց զանձինքն։ Նոէ՛ին, Ձ, տիրեցին ապուպաքրն, օսմարն, օս մանն, սմս, Շբ։

Նոէ՛ին, Ձբ, եղև տաճ՛կաց՛է Հայս։

Նոէ՛ին, Ձբ, տէր Ներսէս Հայրապատն։ զնքն սարգիս չինեաց՛է Նոէ՛ին, և գվիրապն սբ։

Նոէ՛ին,

Մատենին, ՃԺԳ, երեսեցաւ ՈԸ խաչն վարագոյ
Մատենին, ՃՀԱ, յօհան օձնեցին պայծառացաւ ՚ի լայս:

Մատենին, ՔԼԳ, շրջի տէր եսայի մուրացիկն
Մատենին, ՔԼԵ, տէր սողոմոն չինէ զմաքենին:
Մատենին, ՔԼԶ, սահակ և յովհաէփ կատարեցան ՚ի կարնոյ քաղաքն՝ որ է յարեւելս կոյս:

Մատենին, չկա, տէր մաշտոցն տասամբ Ճգնաւորօք պայծառանայր: Մատենին, ՅղԹ, ամբատ սիւնեբակաւն հմնարկեաց զկաթողիկէն ՚ի յանի:

Մատենին, ՆԺԴ, չինեցաւ հախպատ և սանահին: Մատենին, ՆՂԸ, Թէոդոս սմպատ պարոպէ զյանի: Մատենին, ՆԽԸ, կատարեաց կատրամիտ զկաթուղիկէնյանուայ: Մատենին, ՆԿԵ, զարթեաւ Ի Ճասատ բարկութիւնն՝ և եղին ազգն Թուրքաց իվր քրիստոնէից՝ և կոտորեցին անխնայ ՚ի վասպուրականս՝ յաւուրս սենեքարիմայ. և սենեքարիմ նեղեալ յայլազգեաց եւս զաշխարհն իւր ՚ի վասիլ Թէոդոս յունաց, և ինքն եկեալ ՚ի սեբաստիայ հինգ որդւովքն, որք են դաւիթ, ատոմ, կոստանդին, վէստ, ապուսահլ: Մատենին, ՆՀ, ՚ի սոյն ժամանակս վախճանի տէր սարգիս կաթողիկոսն՝ և գերեզմանն իւր ՚ի հոռոմոսի վանքն՝ որ եկաց հայրապետ երեսուն ամ, բայց ՚ի կենդանութեն իւրում ձեռնադրեաց զպետրոս հայրապետն. զգետա դարձն՝ որ եկաց ամս չԸ և ինքն սարգիս զկնի երկու ամի վախճանի: Ի սա սարգիս խնդրեց ՚ի տեփանոսէ տրօնեցւոյ զբանս բազմավէպ պատմութեն, որ և արար: սկսեալ ՚ի նախահայրն ադամ, յորժամ էլ նա արտաքս ՚ի վայրն վայելչութեն, երեք հատոր. և հասոյց մինչև ջորսարևելեան կոյսն, թուականն՝

կանխ՝ յորում ամն վախճանեցաւ գրիգոր նա
բեկայն այրն աքանչելի։ Իսկ զինն ՚ի սկսանել
արհատակէս լսադիվարդեցի, և պատմէ լալա
գինն գառնութիւք ողբովք զնոմ աղետս անցելոյն՝
որք անցին ՚ի Հայս ՚ի շրջակայ աղգացն՝ և զա
զանդն Թոնդրակացւոցն։ Եւ Հասուցանէ մինչ ՚ի
հինգ Տիրուբևերբ առն Թոռնականն առնլի կամ
պակաս։ Յոռինն, ինձ, արձակումն սատանայի,
Հաղար ամն լցեալ եղեն՝ և ահաւոր նշանք ե
ղեալ բազում, զի երկինք հերձաւ յարևելից յա
րևմուտս՝ և լոյն ՚ի վայր Հոսեցաւ, և եղև խաւ
ար, և երևեցան աստեղք և ձայնք ահաւորք։
Յոռինն, ինձթ, ամբաստ մագիստրոսն զբզնայր
դուինայ չինեաց։ Յոռինն, նորդ, շարժ եղև
յերկնական, և փոխեցաւ գոյն լուսաւորաց ՚ի
կարմրութի, և մառախուխն պատեալեր զե
րեսս երկրի. և ՚ի շարժին եկեղեցիք և մեծ
ամեծք շինուածք խախտեցան՝ և քաղաքն առ
Հասարակ փլաւ՝ և պատառեցաւ գետինն՝ և
Հուր զբաղում արս և զկանայս, և շատ օր
գայր ձայն յանդնդոց։

Յոռինն, չէ, տէր պետրոս կԹողիկոսն եբեր զ
կենաց փայտին ՚ի պոնտոս՝ որ ե տրապիզոն. ՚ի
ժամանակս վասիլ Թագաւորին արար զջրօրհնէք՝
և գետն արգելաւ ՚ի յետս ժամ մի. և անտի գը
նաց տէր պետրոս ՚ի կոստանդնուպոլիս՝ և կա
ցեալ անդ ամն չորս՝ և անտի եկեալ ՚ի սեբաս
տիայ առ որդիսն սենեքարիմայ. և ՚ի սեբաս
տիայ վախճանի։ Յոռինն, չէ՝ նստաւ տէր խա
չիկն. որ ե քեռորդի տեառն պետրոսի կԹողիկո
սին. մինչև ՚ի յայս տէր խաչիկս, յետս նահ
կԹողիկոսք անցեալեն, այս չետս նահվեց՝ զսա աքսո
րեցին ՚ի տարտարարտ, և կացուցին զայրն Ա.Յ
ղբ. ոսկորոս զՀայրն Հռչակաւորեց վանիցն սա
նահ

նահնոյ, և ապա դարձեալ կթողլիցի աղուհանիկ ընկերք զտէր դատաստանն յաթոռոյն յաւուր մկրտութեանն Վ-ի, պատառելոյն զքօղն հայրապետական, և դարձուցեալն զտէր խաչիկն՝ի տեղի իւր։ Ի ծորայ աւուրսն առնն զգանձ՝ի թուր քէն. կատարեցաւ ։ Ի գլուխ ըստմբօղայ տուկնծ անուն, տարեալ՝ի մեան զտէր խաչիկն Կարկ՝ի բանտ երեք ամ. և պահանջէր՝ի նմանէ զգանձն տեառն պետրոսի կթողլիցի։ Ի ուրն, շծ, բարձան թագուրք յանուց, որ էր վերջին թագուրն յովհաննէս։ Ի ուրն, շխե, փոխանակ էառ զէնմ։ Ի ուրն, շխթ, յոյնք ծառազատիկն արարեալ։ Ի ուրն, շծ, ոչ վառեցաւ լոյսն յեկեղեցի, յաւուր շաբաթու՝ այլ՝ի կիրակի։ յետին ժամկ բակէին։ Ի ուրն, շծա, ՚ի տանի ծառզարդարին ծառազատիկ արարին տասն ազգք. հայք, և ասորիք ուղիղ կացին։ Ի ուրն, շկա, թագուրն դաւիթ էառ զտփխիս։ Ի ուրն, շկգ, թագուրն դաւիթ էառ զանի՝ի տաճկէն՝ և մեռաւ, և թագաւորեաց որդի նր դեմետր։

Ի ուրն, ոէ՝ փոխեցաւ առ Վ-ն թագուրն դեմետր. և նստաւ որդին դաւիթ։ Ի ուրն, ոժ, թագուհաց մեծն գօրգի. և էհար զշահի որ մէնն սաստկիւ պատերազմաւ։ Ի ուրն, ոժբ, եղկու զաթաբակն՝ի յանի մեծն գօրգի էառ զնա։ Ի ուրն, ոժե, շարժ եղև յերկնական։ Ի ուրն, ոժէ ահագին շարժ եղև յերկնական, ժբռ մարդիկք մեռան։ Ի ուրն, ոիե, թագուրն եէմի էհար զսալահադին սուլթանն՝ի դուռն եէմի որ էկեաչէբ։ Ձկա, հոգւով առնուլ զեէմ։ Ի ուրն, ոէզ, թարգմանեաց մխիթար պատմ. եալ քահանայ կաթուղիկեցի զպատճառս խառնման արեգական և լուսնի, ՚ի պարսկէ մինչ ՚ի ոճիկբէ անունն, զոր ասեր թարգմանեալ՝ի

յունաց՝ի պարսս։ Գաբրաէլ՝ի սոյն Թուխն խաւարեցաւ արեգակն։ Գաբրաէլ՝ի սոյն Թուխն մնրա սուլտան սալահադինն։ Եաւ զերեմ՝ի ֆռանկէն։ Ա. Թուխն, ոմե, Թագաւորաց Հայոց լևոն։ Գաբրաէլ՝ի սոյն Թուխն յոյնք ծառազաւիկ են արարեալ։ Ա. Թուխն. ոմեթ, խան գարուն զաւակին սուտ գուան։ Իրք և Հոյնք, բաց՝ի Հայոց։ Ա. Թուխն. ոծբ, ֆռանկն եաւ զԹագաւորութիւն Հռոմոյ։ Ա. Թուխն, ոծթ, զնւա նէ աթաբաւկն կարան՝ի խլաթ։ Թուխն, ոկբ, վախճանեցաւ մխիթար վարդապան. որ մակ անուն գոշ կոչեցաւ։ Թուխն, ոճա, մեռաւ Թագրն լևոն։ Թուխն, ոճե, խորազմն եղ՝ի Հայս՝ որ Հայրն յօհաննու Հաւատաց՝ի Քրիստոս։ Թուխն, ոճ, Թաթարն զխորազմն կոտորեաց և եաւ զգանձակ։ Թուխն, ոճե, Թաթարն եաւ զանի և զՇամախն ախեզերս։ Գաբրաէլ՝ի սոյն Թուխն շարժ եղև յերկնից, եկեղեցի մի վիրաւ։ Թուխն. ոճէ, եաւ Թագրն ղլօռի և զանի։ Թուխն. ոճը, խաւարեցաւ արեգակն։ Գաբրաէլ՝ի սոյն Թուխն մեռաւ աւագն։ Ա. Թուխն. ոճա, սպա չոն եաւ զկարնոյ քաղաքն, Հոռոմք զերկնկան։

Ա. Թուխն. չ, վանական վարդապան վախճանեցաւ։ Գաբրաէլ՝ի սոյն Թուխն մանղուխանն Թագրեաց։ Թուխն, չգ, շարժ եղև յերկնից։ Գաբրաէլ՝ի սոյն ամի արդուն խանն նաստաւ. սա Համարեաց զՅ, և եդ Հարկ իւր ամենից գլխոց։ Թուխն. չէ, Հուլաւու խանն նաստաւ։ Թուխն. չը, գաւիթ Թագաւորն վրաց յափ խաչն եմնաւ։ Թուխն. չի, աւազմանն մնրայ կոտորեաց զգնդս Թաթարին. որ էր գլխաւորն ութեւուղայն։ Գաբրաէլ՝ի սոյն Թուխն. Հուլաւու խանն եաւ զՀալապ։ Թուխն. չի, սպա նաւ զբաբդիայ։ Գաբրաէլ՝ի սոյն Թուխն

զաղդատ աւերեաց։ Թուխն, չժ։ Հուլաս ու խանն նստաւ։ Թուխն. չժդ. շահպանտինն տարաւ զվարդպան վարդան'ի մօտ Հուլաւու խանին. զբազում բանս իմաստութեամբ հարցուփոյ սրար. և մեծաւ պատուով պատուեաց զվարդպան։ Թուխն. չժդ. աբայ խանն նստաւ։ Թուխն. չժե, կոստանդնի կաթուղիկոսաւն բերաւ'ի Փռանկաց զհիւանդ օծանելոյ կարգի օրինակն, զհետ օրն նելոյն և հիւանդ օծանելոյն։ Թուխն, չժզ, արդուն խանն նստաւ։ Թուխն, չժէ, շարժ եղև յերկնական յաւուր կիւրակէի, ժեռ, մարդիկք մեռան։ Յարձեալ'ի սոյն Թուխն մոլորեցան տասն ազգ քրիստոնեայք. հայք և ասորիք ուղիղ կացին։ Յարձեալ'ի սոյն Թուխն մորցին էառ զանտիոք։ Թուխն, չի. լևոն Թագրնաստաւ։ Թուխն. չէ շարժ եղև յերկնական. Յ՚ծ պահեաց, որոչ փլաւ։ Թուխն. չէզ. մայիսի ամսոյն, ահագին շարժ եղև յերկնական, բազումք մարդիկք մեռան, որ զթիւն միայն Յ՚ծ գիտէ։ Թուխն. չէը. մեռաւ լևոն և սքսորեցաւ կոստանդին կաթուղիկոն՝ և մեռաւ յօհաննէս կաթուղիկոն. և նստաւ տէր ստեփաննոս կաթուղիկոն. և զարապօլիս էառ Թուրքն։ Թուխն, չէթ. սաստիկ շարժ եղև յերկնական Յ՚ծ պահեաց որոչ փլաւ։ Թուխն. չխ. մոլորեցան յոյնք և արարին զծռազատիկ. և'ի յայնմ ժամանակին'ի կիլիկեայ երկրին կային Թագրք Հայոց. մեր Հայոց ազգս երկու են բաժանուեր՝ կէսքն են յունաց են կացեալք. և կէսքն ուղիղն կացեալք։ Թուխն, չխա. զՀռոմկլայն էառ մորցին. և զտէր ստեփաննոն գերի տարան'ի նոյնս էր ծռազատիկն։ Թուխն. չխդ. նստաւ տէր գրիգոր անաւարղացին։ գնաց Հեթում'ի զանղազան. եղ Հրաման'ի խանէն աւերել զեկե

պեկեղեցիս. մեռաւ հեթանոս. չկ, թուլին։ թուլին. չձե.՛ի գաւառիս տարօնոյ.՛ի հրեշ տակացոյց ուխտիս և՛ի սրբոյ մենաստանիս զա զարու վանք կոչեցեալ. ընդ հովանեաւ սրբոց առաքելոցն՝՛ի հայրապատուԹե տեառն գրի գորի. և՛ի թշուրուԹե կիլիկեցւոց նահանգին լևոնի որդոյ Թորոսի. և յեպսկոպոսուԹե սրբոյ ուխտիս զազարու վանիցս տեառն աբրահմու. և՛ի կայսերականի բռնակալուե ազգին նեռո զաց զարբանատայ խանին. որ ելր այր չար, և ատե ցող քրիստոնէից. և պատրեալ՛ի դիւԹականց, և յաղանդաւորաց չեխացն. և խորհուրդ չար հմՀՋ բերելով գործակցաւն եւրեանց սատա նայիս. ական մարտնչիլ ընդ անյաղԹելի վի մին Ա՛ն՝ և հանել զՀրովարտակ ընդ ամմն տիւղերս, որ ընդ եւրով իշխանուԹե՛ն եին իւլ՛ քրիստոնէից. այնու կամ դառնալ՛ի մոլար դաւանուԹե՛ն մահմետի, կամ տալ զխարաճ ամէն մարդ եւրոյ գլխոյն՝ զուԹն դահեկան. և Թուք և ապտակ՛ի յերեսն՝ և զմուրուան ձո ղել. և սև կարկատան մի իւլ՛ ոջոյ ուսին կարել. նախատինք վ՛ Ա՛ն։ և չար դէսպանքն եբրև զարեանարբուս գաղան արձակեցան իւլ՛ ամ քրիստոնէից՝ ընդ ամ՛ քաղաքս՝ և՛ի գաւառս. ՛ի վանորայս՝ և յամմն տեղիս. քննայոյզ լի նէին ահացուցանելով զամմն՝ քանզի այսպէս գրեալէր՛ի մահաբեր հրովարտակին, ոչ զժամ օրՀնելև ոչ յեկեղեցի մտանել՝ և ոչ զմանկունս մկրտել. կամ՝ լով միահաղոյն բառնալ զամմն կրօնս քրիստոնէից։ Ի՛սկ բանաւոր հօտքն Ա՛ն անխախտելի մնացին՛ի հաւատս քրիստո նէուԹե. քաջալերելով Ա՛ծուն ականաւ հրամա նաւն, որ ասէ՝ երանիկ ձեզ՝ յորժամ նախատե ցեն զձեզ՝ և որբեւեցեն։ ետուն զամն հարկան՝

զորս խնդրեին ։ և յանձնառին յօժարութիք
պնախատինս և զտանջանս վասն երկնաւորի յու
սոյն՝ և պիտեին լուծն վրէն իվր աջոյ ուսոյն ։
Ուսկ անօրէնն և ամբարիշտ պարբանատայ խանն
երբև էտես թէ այնու ոչ կարող յաղթել քա
նառորի հօտին վրէն, յաւել այլևս հարուածս
իվր քրիստոնեից ։ կամ զծման ներքինիս առ
նել կամ զմիակն հանել ։ կամ դառնալ՝ի պնդծ
դաւանուէին մահվետ ։ լսեմք թէ բազումք
մեռան յայսմանէ հարուածոյ վն անուանն
վրէն, այլ առ մեզ դեռ ևս ոչէ հասեալ մահա
բեր հրաման պնդծ պարբանատայ խանին ։ և
զառաջի կայն ։ծ գնտէ ։ ։դր եթէ այցարաս
ցե ողորմածն ։ծ և անցուսցէ զանպարոպ խռո
վութէ՝ի քրիստոնեից՝ և լիցի համարձակութիք
զքնականս պաշտօնս կատարել առաջի վրէն,
զաս ազատս մայր որդիք լուսոյ աւազանին
մերբագործի դասք որբազ գնտից ։ և ընդ եր
քանիկ արժանաւորք ձերոյ որբոյ հանէսք ։

Ծոուէին, ասէ ։ շարժ եղև յերկնական՝ի յօրն
եօթն և ութ հեղ երերացեր ։ ։ծ զաշխատ որդ
բլաւ՝ Թուէին ասէ զաշրաքին է սպան զանիրեկն,
և աքինն նստաւ ։ Թուէին ։ պնդ ։ դե կտեմբերի
ութն՝ օրն ուրբաթ շարժ եղև յերկնական ։ ժամ
մի է կաց կարծեցին թէ այլոչ շարժի ։ կրկին
շարժեցաւ՝ պարիսպն բլաւ ։ Թուէին ասէ ։ Թուղ
Թամ եչխան զրիմին առաքեաց զկօրս՝ի դա
վրեժ և զքսան բիւր գերի տարաւ ։ Թուէին
պնդ ։ քեզայոյ խաննն նստաւ ։ ։դարձեալ՝ի սոյն
Թուէին ։ բուրհան զազին է սպան զանէրն սե
բաստիոյ ։ և զսեփանոս եպիսկոպոս սեբաստիոյ
նահատակեաց ։ և սրբոյ քառասնից զվանքն
քակեաց ։ Ծոուէին ։ պնդ ։ Թուրքն է առ զ
բոտն, և կախիկ վարդապան և երեմիայ, վարդա

պետն մեռան։ Թուխն. պՀէ. Թամիրազ խանն գնաց մինչ՛ի դեմիշխ. և եկն Կ՛հաս
Եկաց ամս. ԺԵ. գնաց՛ի սմրղանդ մեռաւ։
Գարձեալ՛ի սոյն Թուխն, լանկ Թամուրն Ե֊
կաւ՛ի դաւրեԺ, և՛ի նախչուան, և զվան
կոտորեաց աւերի քան զերեքՀազար մարդ։
Թուխն, պՀզ, եկաւ լանկ Թամուրն՛ի սմրղան
դայ բազմօք զօրօք և եկեալ աւերեաց զսե
բաստիայ, և գնաց՛ի յանկուրիայ, զխոնդ քա
րին եղբայրն զիլդրում բայազիԹն եդ՛ի ղա
ֆան։ Թուխն, ՆԱխա, գարձեալ եկն՛ի բաղ
դատ, և արար զբազում աւերս՛ի միջագետս,
և գարձաւ յաշխարհն իւր։ և եր սուլտան ահ
մատ որդին սուլտան տահիրն՛ի յանկորայ
բերդն, և վրաց Թշուրն եկն ելի՛ բերդին
և էառ զսուլտան տահիրն տարաւ՛ի տփխիս,
և Թամուրն եբրև լուաւ զայս, պԻնԹ, Թուխն
դարեալ եկն ելի՛ վրաց և էառ զշատ գերի, և
գնաց յաշխարհն իւր, և սատակեցաւ, պՀզ,
Թուխն։ Ֆուխն, պԻնբ, զտեր Թորոսն և
զտեր զաքարիայն սպանին։ Թուխն, պՀե, զս
րայ իւսուֆն՝որ՛ի Թամուրէն փախեաւ և էջ
՛ի շամ, և կապանօք տարան՛ի մեր, և անտի
եկն՛ի կարփիզ երկիրն և գնաց՛ի դաւրեԺ՛ և
էառ մինչև՛ի սուլ Թանիայ։ Թուխն. պՀե.
դարձաւ՛ի յարՀէշ և՛ի յարԹկէ և շուրջ զին
ընկերեալ նմա արարին զշատ աւեր վանայ և ո
տանայ. և միւս տարին շուրջն հՀԹեալքն եկին
և այրեցին զլատուհան. և բարկացեալ ամիրեզ
դին գնաց և այրեաց զվաԹտուն գիւղ՛ի բա
ղիշոյ։ Ի֊ռաջին գալն շահռուխին. պՀ. Թու
խն. և խոյն տանու տէր՝ յաղԹեաց Թուրք մա
նին և գնաց։ Ի֊րկրորդ՝ գալն։ պՀը. Թու
խն. և ազէրնաւորն տանուտէր. կոտորեաց

զԹուրքն ի սալամաստ. և զբուսայիսն ղան եղ՝ և գնաց յաշխարհն իւր : Յորոմդ գալն. ՚ձէ. Թուխն՝ և խեղգեաւինն տանուտէր : Թուխն. պՀ. Քաղաքէն եկին յաշխարհս Հայոց: Թուխն. պՀա. շահրուխն եկին ի ղարաբաղն: Թուխն. պՀբ. ալէքսանդրն եկին: Թուխն. պՀը. Քահանչէն զշահուլտոյ բերդն էառ: Թուխն. պՀթ : Արձեալ եկին շահրուխն. դե մեռաւն դեմ գնաց ի ղարաբաղն : Արձեալ ի սոյն Թուխն մահ տարածեցաւ. Թուխն. ՚ձէ. ղուրն եկին ի յերզնկան և սպանաւ աբանդարն յորդուոյն. և նստաւ Քահանչէն : Թուխն. ՚ձէթ. շահուլտէ առաւ. և գՀ. այր կոտորեցաւ. և ինհազար գերեցաւ. Թուխն. ՚ձղ. զըսաւորչի Ս. ՚ձն ի սայ գողացան և բերին յՋմիածին. և զխոր վիրապայ հայր տէր կիրակոսն զկՀիկս օրհնեցին և եդին յՋմիածին՝ և անդ հաստատեցին զկՀիկսու Թէին : Թուխն. ՚ձղբ. զտէր կիրակոս կՀիկսն փոխեցին վենահանձու. և մահկուեցն գրիգոր եպիսկոպոսն նստաւ կՀիկս ղաբալուվ և Թուրքով. և զիս և զսարգիս վարդապետն տուգանել ետուն. և զինչ վատուԹէ, որ առաբերին կիրակոսի կՀիկսին և սարգսի վարդապետին և ինձ, Ս. Թողու զմեղանոցս : Թուխն. ՚ձղգ. Քահանչէն զախալցխայ գերեցոյց : Թուխն. պՀե. Քաղաքէն գնաց իվ ր շահրուխն իւր մահուամբն մեռաւ :

Թուխն. Քա. Երեկ քհանչայն էառ զեղն կան : Թուխն. Քբ. սուլԹան մահմատն էառ զսամքօլ ի ձեռաց ԹագուրԻն յունաց մանուելի : Թուխն. Քէ. շարժ եղև յերզնկան. Քբա. մարդեկք մեռան : Թուխն. Քգ. չիԹախն էառ զարտապետն : Թուխն : Քդ. Հասանեք էկն գնաց ի վրացտուն և գերեցոյց : Արձեալ. ի սոյն

Թուխն.

Թուին զպարսն լոյսն նահատակեցին՝ ի կապոյ։ Թուին. ՋԺը. մահ անկաւ ամենայն աշխարհ. նաղաշ վարդապան զողբն ասաց։ Թուին. ՋԻգ. զհերգիրգոր քահանայի որդուին զդաւիթ նա հատակեցին՝ ի խարբերդ։ Թուին. ՋՀա. մեռաւ սուլթան մահմատն՝ և նստաւ որդի նորա սուլթան պայազիթն։ Նարձեալ՝ ի սոյն Թուին շարժ եղև յերկնից. Ձա. հոգիք ներքև հողին մնացին։ Թուին. ՋՀբ. աղուբ բեկն բիայ տաղն էառ։ Թուին. ՋՀգ. եա ղուբ բեկն չեխ հայդարն էառ։ Թուին. ՋՀԹ. եաղուբ բեկն մեռաւ. սունխուրն կանգնեցաւ։ Թուին. ՋԽը. սպահան կանգնեցաւ. և յետ նր ալ վանան։ Թուին. ՋԾ. կարմիր գլուխ շահխմայէլն պատերազմեցաւ ընդ ալ վանտին և փախոյց զնա. և ինքն էառ զԹաւրէժն և նստաւ։ Թուին. ՋԿբ. սուլթան սէլիմն էսպան զՀայրն եւր զպայազիթն և ինքն նստաւ։ Թուին. ՋԿԹ. սալիչվէն շահն հե ծեալն կոտորեաց. այլև Թագաւորեաց շահն։ Թուին. ՋԿդ. սուլթան սէլիմն գնաց՝ ի չալ տրան. կռուեցաւ ընդ շահին, և կոտորեաց զշահն։ Թուին. ՋԿզ. սուլթան սէլիմն գնաց էառ զշամ և զմնբր։ Նարձեալ՝ ի նոյն Թուին սուլթան սէլիմն արար զմանչ ժողովէնն։ Թուին. ՋԿը. սուլթան սէլիմն չարացաւ՝ տղայ ժողովեաց՝ ի քրիստոնէից։ Թուին. ՋՀ. մեռաւ սէլիմն և նստաւ սուլթան սուլէյմանն։ Նարձեալ՝ ի սոյն Թուին՝ ի սե բաստիայ բազանիս չինեցին։ Թուին. ՋՀա. այրեցին զպէհլէվն որդին սաֆարն։ Թուին. ՋՀե. սուլթան սուլէյմանն գնաց էառ զԹաւրէժն ընկուզացոր է բուտուն Նարձեալ՝ նոյն Թուին աթմաջայ խալիֆայն էրաս։

Պարձեալ՝ ի սոյն Թուին մեռաւ շահ խամայելն, և Թագաւորեաց որդին իւր շահթահմազն։ Թուին. ջՀզ. տօնելոյ հռոմոցն գլուխ քա շեցին. և հաւաքին փաշին իվէր գնաց զհռոմոցն զարդեաց և գերեաց։ Թուին. ջՀբ. զուռու վա նաց հայրապետ աբէղայն այրեցին։ Թուին. ջՀգ. ՚ի շինքուռկու գիւղէն երեց մի այրեցին։ Թուին. ջՀե. զիսօջայ օդջայն նահատակեցին ՚ի սեբաստիայ։ Թուին. ջՀը. յոյնք ծաղկազար գնին զատիկ են արարեալ։ Թուին. ջՀը. շահթահ մազն գնաց ՚ի վրացտուն և աւերեաց զտփխիս և զերկիրն ամ, զբազում գերիս արար և անհա մար։ Պարձեալ՝ ի սոյն Թուին հռոմայ փաթ շահն եկն յոռն շահթահմազին և գնաց։ Թու ին. ջՀե. ալխան եկն և հանեալ տարաւ զխոնդքարն՝ ի Թաւրէզ իւր եղբօրն վերայ, որ աւերեաց զԹաւրէզ։ Իսկ աւերն Թաւրիզու շահթահմազն եկեալ աւերեաց զխնուս՝ զբա սեն՝ զարզրում՝ զդերջան՝ զկեղի՝ զբաբերդ՝ զերզնկան՝ զըսպեր։ Թուին. ջՀը. մահ եկն, Թուին՝ ջՀթ. յարզրում քաղաքի զազատոր գիւռն եօթանասուն հոգիս ջարդեցին ՚ի մէկ գիշերի՝ և մեծ աղետ եղև։

Թուին. ՌՀ. խոնդքարն եկն իվէր շահթահ մազին, նաստաս՝ ի նախչուանն զսահաթ աւերեց՝ և զբազում գերիս արար։ Թուին. ռՀ. կեղեցի ոլոր կաս վրէպն զհռոմայեցւոց տօմարն՝ իյոյր հան եաց։ Թուին. ռՀբ. որդիք խոնդքարին կռուեցին ՚ի գոն իայ. աէլնն զբայազիթն փախոյց մինչև յր զրում. և նա գնաց ՚ի շահն երեք որդւովքն՝ և անդ սպանին զնն։ Թուին. ռՀգ, սուլթան պայա զիթն չորս որդւովքն՝ երեսունհազար մար գով եկն շահթամազի յոռն։ Թուին. ռՀե, մահ տարաճ եցաւ։ Թուին. ռՀը, սուլթան

սուլէյ

սուլէյմանն գնաց իվերայ փէջայ և անդ մե
ռաւ։ Յովհին. ռաժզ. նստաւ սուլէյմանի որ
դին սէլիմն։ Յովհին. ռաժէ. սիմոն ևկն շահ
Թահմազի յոան։ Յովհին. ռաժթ. սղջկան
բոզն եղեր յերզնկան։ Թոճին. ռե. առին զկիպ
րոս կղզին։ Թոճին. ռեթ. շահԹահմազն մե
ռաւ։ Թոճին. ռեգ. շահիսմայիլն Թախտ նըս
տաւ՝ երկու տարի։ Թոճին. ռեդ. մեռաւ
սէլիմն և նստաւ սուլԹան մուրատն։ Թոճին.
ռեե. ագևորդ աստղն երևաւ և երևեցաւ։ Վասր
ձեալ՝ի սոյն Թոճին շարժ եղև յերզնկան յոյժ
ահագին՝ի նոյեմբերի հնգին իմէջ գիշերի.
մարդ՝ի շէն չկարաց պատկիլ ջորս ամիս՝ և
ապա դադարեցաւ։ Վասրձեալ՝ի սոյն Թոճին
շահիսմայիլն մեռաւ։ Վասրձեալ՝ի սոյն Թոճ
ին՝ զշահԹահմազն իմէջ բաղանեաց խեղդե
ցին. յետ նորա զսուլԹան հայդարն սպանին,
զպզտիկ շահ իսմայիլն՝ի բերդէն դուրս բե
րին՝ի Թախտ եղաւ. յետ նմ ամիս համբայ մեր
զէն։ Թոճին. ռեէ, խուտաբանտայն եկեալ
Թախտին նստաւ։ Թոճին. ռեր, զերևան տա
ճին։ Թոճին. ռեԹ. լալափաչէն երեկ զերևան
գերեցոյց։ Վասրձեալ՝ի սոյն Թոճին մեծ և
առաջին շահաբասն՝ի մազանդրան՝ի Թախտ
նստաւ։ Թոճին. ռճ, նեղացաւ սուլԹան մու
րատ Թիւրքն՝ի հրեից համարձակուԹէն. և
վերացոյց զփակեղն՝ի գլխոց հրեից և քրիստո
նէից ամ. և սահմանեաց զգդակ դնել։ Թոճ
ին։ ճլը, յերևան բերդ շինեցաւ։ Թոճին. ռլգ,
շարժ եղև յերզնկան՝ յոյնիսի տասնևեօԹն
սէր լուսաւորչի երկու շաբաԹի երեք ժամ,
յանկարծ դողումն եղև. քաղաքն առհասա
րակ բլաւ. ժեռ. այր և կին մեռան։ եռ. մարդ
այլ՝ի ներքևն հողոյն մնաց, զորս կիսամշ հանե

ցին. որն ապրեցաւ՝ և որն սախատ մնաց: Թուրին. ուղե՛, օսմանն փաշային գնաց առաւ զշրվան և զԹաւրէզ: Թուրին. ուղե՛. փահրատփաշային զգանջայ եառ: Թուրին. ուղե՛, քուրթին գլուխ քաշեաց եկեալ յերզնկայ: Թուրին. ուղե՛. գզիրօղլին եւս Ջալալի քուրդ ազգաւ: Թուրին. ուղե՛. սևաստու տաճիկն չարացաւ՝ և եառ սրբոյ լուսաւորչի զեկեղեցին: Ի՛արձեալ՝ի սոյն Թուրին իբրահիմ փաշային աւերեաց զա միթ հարկապահանջուքե՛: Թուրին. ուղե՛. մե ռաւ սուլտան մուրատն՝ և նստաւ սուլթան մահմատն Թգ՛ւր: Թուրին. ուղե՛ զարայ եազի չին եւս Ջալալի: Թուրին. ուղե՛, ապստամբե ցաւ զարայ եազիչին: Ի՛արձեալ՝ի սոյն Թու րին նեղբինի Ջաֆար փաշային եւս Ջալալին նըս տաւ՝ի Թաւրէզ: Ի՛արձեալ՝ի սոյն Թուրին՝ի մայիսի ամսոյ խաւարեցաւ արեգականն: Ի՛արձե՛ ՝ի սոյն Թուրին ահագին շարժ եղև յամասիոյ. և ՝ի չօռումայ և շատ շինուածոց տապալումն եղև. մինչ՝ի չորս ամիսն՝ և ապա դադարեցաւ երերումն: Ի՛արձեալ՝ի սոյն Թուրին մահ ա նասնոց եղև սաստիկ: Թուրին. ուղե՛, մարտի ամ սոյ տասնևեօթն, այնպէ դառնաշունչ ձմեռն եղև, որ սրբոց քառասնից բազմահանդէս զուխտն խափանեաց, որ չկարացաք զսովորական ծոմապահութիւնն առնել: Ի՛արձեալ՝ի սոյն Թուրին զօրացաւ զարայ եազիչին և եառ զուր հայոց բերդն հոկտեմբերի ինն, յաւուր յե րեք շաբաթի. որ և յառաջագոյն ՝ի քաղաքն էր. այս եազիչիս աշխարհաւերը կապաղով կենոյ սուխթայ գոլով. և ժամանակս ինչ եկայ ՝ի յուրհայ առ մելիքայ մի ուսմանն աղագաւ. և յետոյ եղև թփանըքչի՝ և եկայ զինուորութե՛ ՝ի սպասաւորութիւնն այլոց իշխանաց. յաղ

թող

Թող՝ ի պատերազմունս. և յետոյ ինքնագլուխ եղեալ ժողովեաց զընկերս ապստամբեալ՝ ի Թա գաւորէն, բազմացոյց զզօրս իւր. մինչ զի ասէին Թէ զերեսուն և վէց հազարապետս ունէր որ բօլուկբաշի կոչէին։ և ասեն Թէ յամ սուր զայրագին ծախս ունէր, այս է՝ ի միօրն. զերեսուն մարդ գարի տայր երիվարացն. և այս մի ջագետաց մոթին է, որ ամէն մարդ՝ երկուհա րիւր քսանևչորս լիտրն գայ Հռոմանց լոտոին. և չորսհարիւր լիտր հաց. հարիւր և տասն ոչխար. երեսունևհինգ լիտր բրինձ. տասն լիտր իւղ. և հինգհարիւր ղուռուշ ռոճիկ. զի յօրն հազար ղուռուշ ծախք ունի ասէին։ Արձեալ՝ ի սոյն Թուին Հուսէյն փաշէն ապստամբեցաւ՝ ի Թիւբրէն՝ և կողոպտեաց զքա ղաքմտեղիս՝ և եկեալ պաշարեաց զկեսարիայ. և՝ ի նոյն ամին գնացեալ յուրբհայ միաբանեցաւ ընդ եազիչէն։ Իսկ եօթն մարդ՝ ի գլխաւորացդ քաղաքին էսպան եազիչէին. զոմանս կախեցով՝ զոմանս խեղդելով. զի որն պարունէր. և որն չտուր. և ինքն տիրեաց քաղաքին. և յիւրմէ փախուցեալ էր փոխանորդն փաշային։ Արձեալ՝ ի սոյն Թուին, Հոկտեմբերի. ԺԵ. ին, յաւուր երկուշաբաթի փիալայ փաշային և մախսուտչէին եկեն իմէր եազիչէն յուրբհայ. և զաստիկ պատերազմ արարին՝ ի դիմաց սըբ դաստառակին՝ և ոչ կարացին առնուլ զնա։ Արձեալ՝ ի սոյն Թուին Հոկտեմբերի տասնևուԹին, եկեն վէզիրն, որ փոխանորդ է Թիւբրին մահմետ փաշայ կոչեցեալ՝ սա եկեն իմէր եազիչէն յուրբհայ և խստարեցաւ քաղաքն. եօԹանասունևերեք օր։ Արձեալ՝ ի սոյն Թուին ղարայեազիչէին եկեն՝ ի չօռում և նստեալ անդ աւերեաց զշէր ջակայ երկիրն ՀարկապահանջուԹ։ Արձեալ

Հեռաւ՝ի սոյն Թուխին ապստամբեցաւ քօսայ սա
Ֆարն։ Թուխին, ուխտ, հուսկէն փաշայն, որ ապս
տամբեալ էր՝ի Թիւրքն և աւերեալ զբազմ
երկիր և միաբանեալ ընդ եազիչուն. եազի
չին ըմբռնեալ զսա ըստ խնդրոյ վէ զերին ետ՝ի
Հեռաս նմ. և այս պատճառաւս հաշտութիե ա
րարին ընդ միմեանս, մինաւանդ՝ի Ծածուկ
կաշառաւք կուրացոյց զաչս վէզիրին՝ և դարձաւ
՝ի նմանէ չուեցաց յուրհայոյ՝ի դեկտեմբերի
քսանևչորս յաւուր շաբաթի՝ և գնաց յամիթ
կուրացեալն կաշառաւք։ Դարձեալ՝ի սոյն Թուխ
ին զարա եազիչին չարչարեաց զուրհայ սաստ
կիւ հարկապահանջութե. և գլխատեաց քահա
նայ մի աբրահամ անուն. և զայր մի տանուտեր
աբանդար անուն։ յունվարի քսանևերկու յաւ
ուր երեք շաբաթի։ Դարձեալ՝ի սոյն Թուխ
ին զարայ եազիչին տիրեաց Թօխաթոյ՝ և տա
պիոյ՝ և մարզուճանու՝ չօռումու՝ և եղև սով,
որ մեկ լիտր ալիւրն երեսուվ ղրուշի մի եղև.
և մեկ քիլայ գարին՝ մեկ ղուռուշ։ Դարձեալ
՝ի սոյն Թուխին ապստամբեցաւ զարաղաշն Թուխ
ինուճ, աւերեաց զարայ եազիչին զերեքասուիայ
կողոպտելով և այրելով. և զբազում կոտորե
լով. և եղև սով մեծ։ Դարձեալ՝ի սոյն
Թուխին զարայ եազիչին յաղթեաց իբրահիմ
փաշային՝ի կեսարիայ։ Դարձեալ՝ի սոյն Թուխ
ին Թաղնեաց և կողոպտեաց լաւանդն՝որ սաթը
չի կոչիւր զսիա քաղաք կիլիկեցւոց։ Դար
ձեալ՝ի սոյն Թուխին ապստամբեցաւ աֆմատ
փաշային։ Դարձեալ՝ի սոյն Թուխին հասանփա
շային եկն՝ի յամիթ։ Թուխին ուճա, հասան փա
շային խոստեցաւ՝ի Թօխաթ։ Դարձեալ՝ի
սոյն Թուխին սատակեցաւ զարայ եազիչին՝ Դար
ձեալ՝ի սոյն Թուխին այրեաց Զաղալչին զԹօ
խաթ

Ասէն ՚ի ղալոցուն իմէր Շ ահին։
Քաղաք։ Արձեալ՚ի սոյն Թուխին նեղ
քինի խոսրովփաշային նեզացոյց զամիթ հարկա
պահանջուքէ։ Ցուխին, ուծք, ապստամբեցաւ
Թաւուն։ Արձեալ՚ի սոյն Թուխին առաջին
շահաբան եկն՚ի Թաւրէզ՝ պատերազմեցաւ
ընդ օսմանցւոյն և հաւ՚ի նոցունց զԹաւրէզ և
զնախչուան։ Թուխին ուծգ, նոյն այս շահաբաս
հաւ զերևան քաղաք պատերազմաւ՚ի յօսմանն
ցւոց։ Արձեալ՚ի սոյն Թուխին ղալոցուլի սար
դարն եկն՝ զինչ որ ղալալի կայր զամէնն ժողո
վեաց և ղզարաղաշն այլ եբեր՚ի հետն տարաւ
՚ի շահին վերայ։ Արձեալ՚ի սոյն Թուխին
մեռաւ սուլտան մահմատ խոնդքարն՝ և նըս
տաւ սուլթան ահմատն Թ՚ուր։ Արձեալ՚ի
սոյն Թուխին ապստամբեցաւ ինջաղան Ցուխին
ուծգ։ ապստամբեցաւ յուլարղտին։ Արձ
եալ՚ի սոյն Թուխին ապստամբեցաւ ջանփո
լատցի ալի փաշայն, որ եր ամիրայ քիլիսու։ և
զօրացեալ առ հաւ զղալազ քաղաք՝ և տիրեաց
նմա ամս երկու և կէս ապստամբեալ՚ի Թ՚ուրքն։
Արձեալ՚ի սոյն Թուխին ղալոցուլի սարպաշն
բազմաք զօրօք եկն յերևան այս գալս սորա առա
ջինն գաղն, որ եկն իմէր շահին։ և յայսմանէ պատ
ճառէ նոյն առաջին շահաբան զատրպատա
կանի՝ ետի բնակիլն զկայ՝ զտաճիկ՝ ղՀուտ՚ի
միասին քշեաց և տարաբ յատպահան, այս է մեծ
սուրգունն։ Արձեալ՚ի սոյն Թուխին մինչ
դեռ ղալոցուլին ամրացեալ էր՚ի բերդն վա
նայ պաշարեցին զնա զօրքն Պարսից։ Նա՚ի
գաղտ դրանէն ելեալ եմուտ՚ի նաւ և փա
խուցեալ գնաց յարծ կէ և անտի անկաւ բերդն
ինքնայ։ և ապա գնացեալ յարզրում ժողո
վեաց առ ինքն զզօրս իւր։ և զօրքն Պարսից
ժողովեալ զերկիրն ուշաւնեաց գնացին յաշ
խարհն

խարհն իւրեանց: Ամէն, ո՛ծէ. Ղազարի սարդարն երկրորդ անգամ եկն իւր շահին ՚ի Թաւրէզ և պատերազմեցան. և կոխվեցաւ Ղազարին և փախեաւ. և ղզլպաշն զնոցա խազնէն էառ, տասնևերկու փաշայ իւրով հեծեալ ողջի Ջարդեաց: այս պատերազմս հոկտեմբերի քսանևհինգն եղև. և ինքն Ղազարին գնաց ՚ի Համիթ և անդէն մեռաւ ՚ի փետրվարի վեցն. և խիստ սուղ եղև ՚ի վան՝ և յարզրում հայը զորդին եկեր և որդին զհայրն. ոչ շուն ճնաց ոչ կատու. որք կերին զամէնն. այնչափ մարդ Ջարդեցաւ ՚ի սովուն, որ գլուխ չերանք Թաղելով խոր փորեցին և ներս լցին: Ղարձեալ ՚ի սոյն Թուին նոյն առաջին շահաբասն գնաց իւր գանձայու և էառ զնա յօսմանցւոց: Ղարձեալ ՚ի սոյն Թուին սաստիկ սով եղև յստամբօլու մինչև ՚ի Թաւրէզ և բաղդատայ մինչև ՚ի դամասրդափին զշուն՝ զկատու՝ զմարդ և զկենդանի մարդ կերին. ՚ի սաստիկ սովէն: Ղարձեալ ՚ի սոյն Թուին. յայս սովուս պատճառէն. գայլքն զբազում իվերայ մարդկան և զկենդանի մարդիք պատառեալ ուտէին վն որոյ մարդագայլ անուանեցին զայն գայլն: Ամէն, ո՛ծզ. առաջին շահաբասն գնաց ՚ի շամախի և պատերազմաւ էառ զնա ՚ի յօսմանցւոց: Ղարձեալ ՚ի սոյն Թուին ջալալին եկն յարզրում. մայիսի տասնևեօթն. օրն կիրակի: յունիս հինգ օրն կերակի եղ՝ շատ անո ղորմ բանաբար: Ամէն, ո՛ծէ. առաքեաց սուլթան ահմատն զմուրատ փաշայն իմէր զան փոլատցի ալիփաշային ՚ի հալապ. և եկեալ կո տորեաց զզօրանն ՚ի դաշտին, որ կոչի գոգարչին լուկ. և զինքն փախստական արար: Ղարձեալ ՚ի սոյն Թուին աւերեաց Թաւուլ անուն քա

ղին

լալին զնաբբերդու գաւառն և զբալըճայ։
Գարձեալ ՚ի սոյն Թուին. սօֆին եկն յար
զրում յուլիսի երեսուն, օրն շաբաթ՝ երկիրս
ամէն թէ գիւղ է թէ քաղաք վաստակն խիստ
այրեաց։ օգոստոսի մէկին՝ գնաց։ օրն երեք շաբա
թի։ Հոկտեմբերին, ուծը. մուրատ փաշէն սուրգուն
արար։ Հոկտեմբերին. ուծ թ. եղ մուրատ փաշայն
ըստամբօլու բազմաք զօրօք և գնաց թաւ
րէզ և խիստ ձիւն եկն ասկարին վերայ խիստ
զապուն ձգեաց. չկրփաշայն և ֆռանկին ըն
կան. յետ դարձաւ եկն ՚ի Հասիթ, ձմերեաց
՚ի Հասիթ։ Գարձեալ ՚ի սոյն Թուին յուլիսի
երեսունևմէկին. օրն երեք շաբաթի. սօֆին
եկն յարզրում խիստ կռիւ արար հետ Թուրք
շաբիլմազին՝ հետ Թաթարին. եղ օգոստոսի
երեքն՝ գնաց օրն ուրբաթ, տեղւոյս տէրն հա
սան փաշայն էր։ Թուրին, ուկը. մուրատ փա
շայն մեռաւ ՚ի Հասիթ և եաւ զվէզիրութիւն
նասֆ փաշէն։ Գարձեալ ՚ի սոյն Թուրին նասֆ
փաշէն եղ ՚ի Համթայ և զեղբէն ՚ի հետն տարաւ
՚ի ստամբօլ և արար զբարիշութիւն հետ զզպա
շին՝ և եղբէն յետ դարձոյց հետ հասանփա
շին՝ և զարսեցիքն որ կոտորեցին։ Թուրին, ուկը.
առաջին շահաբասն գնաց զվրաց տուն գե
րեցոյց։ Թուրին. ուկգ. առաջին շահաբասն
զնբ Ղզլպաշին քարերն. և զսրբոյն գրիգորի
մերոյ լուսաւորչի աջն հանեալ Ղզլպաշէ.
բարձեալ տարաւ յասպահան։ Գարձեալ
՚ի սոյն Թուրին ՚ի գիւղաքաղաքն ՚ի յուլչ
զնբ փրկիչ եկեղեցին չինեցաք։ Թուրին. ուկե.
օքտոբ զահմատ փաշէն եկն իվր երևանայ. երկու
ամիս և կէս նստաւ չկարաց առնուլ. քարդե
ցաւ և յետս դարձաւ։ Գարձեալ ՚ի սոյն Թուր
ին ուռուսն կոխեաց զարապիզն։ Թուրին, ուկզ.

սուլտան մուստաֆային նստաւ թագը երկու ամիս՝ այլ ի՛ նոյն ամին փոխեցին զնա՝ և նստուցին զսուլտան օսմանն թագը։ Վարձեալ ի նոյն թուին և՛ ի սրբ ամոյ տասն և ՚ի նոյմ բերի ամոյ տասնևուրեն. սուաջինն շահաբան ՚ի գիւղն ագուլիս զտէր անդրեասքահանայն նահատակեաց. վն Վանականի Հաւատոյ՝ և անդ յագուլիս ՚ի խցաձորի եկեղեցին Թաղեցին Ղազրին. ոկե. խալիլփաշէն եկն ՚ի Թաւրէզ ջարգեցաւ՝ և գարձաւ։ Վարձեալ ՚ի նոյն թուին մնհ անկաւ. Հարիւր և քառասուն տղայ մեռաւ ՚ի գուլիշհանէն ՚ի մէկ օրն։ Վարձեալ ՚ի նոյն թուին մեռաւ սուլթան ահմետն. նստաւ եղբայրն սուլտան մուստաֆային յաթոռ թագերու թե հարիւր օր։ Ղազրին. ոկե, և կէս, մանզուլ արարին զսուլտան մուստաֆային. և եգին թագը զսուլտան ահմետի որդին զսուլտան օսմանն։ Թուին. ոկը, ՚ի հաւատարգի ամսին չոզ Թրամէ երեցաւ յարև եւից դեմ յարևմուտս. և գնկի չողոյն յարև եւից ատազ մի երևեցաւ միշտ ընթանայր ՚ի հիւսիս։ Թուին. ոկը. սուլտան օսմանն գնաց ՚ի պատերազմ իվը լէհին և ոչ կարաց առնուլ։ Վարձեալ ՚ի նոյն թուին մինչ թագերն օսման իվը լէհին էր. ՚ի կողմն հիւսիսոյ երկինքն վառեցաւ կէս գիշերի. ոսպ թէ արեգական ՚ի յամսին վաղէ, ՚ի ծագել ժամուն այրի, նոյնպես եղև։ և յորժամ թագերն գարձաւ ՚ի պատերազմէն և գնաց ՚ի ստամբօլ՝ իւր գուէն չարացաւ թէ մեզ այսպես թագը ոչ է պիտոյ. զոր կին սպանին զթագաւորն։ Թուին. ռՀ. ծոմն ստամբօլայ պաղեցաւ յունվարի ամոյ տասնև չորս՝ որ մարդ չկրնէր իվը։ Թուին. ռՀա. նոյն սուլտան մուստաֆային կրկնակի նստաւ թագը.

Գնաքն Շ ահին՝ ի գ անտահար։
Եւ կալաւ զաթոռ Թագաւորութե՛ն Հարիւր կայ
սուն օր։ Եւ կրկնակի մազուլ աթարին գնա՝ զի
խելացն պակաս էր։ Գարձեալ՝ ի սոյն Թուխին
առաջին շահաբասն գնաց զղանդահար քա
ղաքն Հաւ պատերազմաւ։ Գարձեալ՝ ի նոյն
Թուխին խմամղուլի խանն գնաց զՀուրմուզ
քաղաքն Հաւ պատերազմաւ։ Ամուխին։ ուՀգ։
Նստաւ սուլթան մուրատն Թագ՛ի սեպտեմբեր
ըի ամսոյն։ Գարձեալ՝ ի սոյն Թուխին ապազայ
փաշայն, որ նստէր յաթզրում քաղաքի։ Եկաւ
յարզրումայ և գնաց մինչև յանկիւրիայ, և շատ
էնկիչարի ջարդեաց զանազանաց և չարեաքտան
ջանաց։ Վրէ ժխնդիր լինելով արեան սուլթան
օսման Թագ՛ի։ և դարձեալ եկն՝ ի յարզրում։
Գարձեալ՝ ի սոյն Թուխին մանչ ժողովուն էլ։
Թուխին։ ուՀգ։ բաղդատոյ նստող քաքիր փա
շէն մարդ ուղարկեաց առաջին շահաբասին։
Թէ եկ, որ զբաղդատ քեզ տամ։ շահաբասն
գնաց։ իսկ փաշէն ետեաց, և ոչ էտ։ իսկ շահն
իւրով թրոյնէ Հաւ զբաղդատ Թուխին։ ուՀգ։
յօգոստոսի ամսոյն՝ ի համթայ գիւղն, որ կո
չի քաղիկ։ եղև նշան մեծ։ որ ծնաւ կին մի
մեռած զաւակ՝ երկու գլխեն։ մէկ գլուխն
մարդոյ և մէկ գլուխն հորթոյ։ և մարմինն
անարատ հորթոյ՝ ոտքն՝ կճղակն՝ ոտքին ա
մէնն հորթուանման՝ բայց մին գլուխն մարդոյ։
Գարձեալ՝ ի սոյն Թուխին, ուռուսն եկն զարա
պիզոնայ գնեբքին բերդն Հաւ։ ապրիլի քսան
եւերեքն օրն կիրակի։ եկայ չորս օր՝ և ապա
գնաց։ երկուհարիւրևքառասուն ղայիս էր։
Հազար և հինգհարիւր ուռուս ջարդեցաւ։
Գարձեալ՝ ի սոյն Թուխին՝ վրացի մովրուին
պատերազմեցաւ ընդ ղզլպաշին։ և ի նոցանէ
նոտորեաց զբազում հնծեալս։ և զղաւչղայ

խանն. զուսուփ խանն. զղաղախ խանն սպան։ Պարձեալ զզլապաչքն յետ երկուց ամսոց միւս անգամ զօրաժողով եղեն ի Նոդ Ընդ։ և գնաց ի նոյն մովրոնին. որ և յայսմ պա տերազմի ևս կոտորեաց մովրոնին զզօրս զզլապ չին. և զամիրգունայ խանն. զշահբանտայ խանն. զսեխմանուլ Թանն սպան։ Պարձեալ ի սոյն Թուխին յարզրում նստող ապազափա շայն զկարաւանան, որ յարևելից և յարևմտից գային յարզրում և գնային. հնարիւք և խա բէութիբ արգել զամենեսեան. մինչ որ բա զումբ կարաւանք ժողովեցան. և ապա յաւուր միում ամբեն զինչեան և զասցուածոն յափշ տակեաց եթէ նաղտ և թէ վէճ։ և յետոյ ապ տամբեցաւ ի Թաւրէն և եղև ջալալի։ այլև կամեցաւ միաբանել ընդ պարսից զի զքեռոր դին իւր բազմօք զօրօք առաքեաց առ շահ բաս Թաւրէն Պարսից։ Թուխին. ուշե, հաճիս ահմատ փաշէն. երեքհարիւր հազար մարդով եկեն իվերայ բաղդատայ ոչ կարաց առնուլ. հե ծեալն ջարդեցաւ և յետս դարձաւ։ Պարձեալ ի սոյն Թուխին օսմանցիք զերիս ոսկիս խարաջ առին ի հայոց։ Թուխին. ուշե խալիլ փաշայն վե զիր եղև, եկն արզրում իմի ապազին. իսկ ապա գնեն գլուխ քաշեաց, վերստին զենկիչարիան ջարդեաց. զվեց փաշայ ըմբռնեաց՝ զերկուսն ի դուրան սպանեաց. և զչորս փաշէն ի բերդն տարաւ. և զբերդի դուռն փակեաց. և խալիլ փաշէն նստաւ իմի բերդին՝ երկու ամիս և կէս. եօթն նաղուտ բանալ եաւ, յետքն չկարաց առնուլ, եկ և գնաց. և ի կէս Ճանապարհին զԹօփերն ի վայր ձգեաց. և ապազայն յետևն վազեաց. զուԹսուն զաթար ուղտ. և զվեԹսուն զաթար ջորի, ամէնն բեռնով. և զշատ մարդ ըմբռնեաց.

ըմբռնեաց. և զշատս այլ ջարդեաց. վազելոն գնաց
'ի Թօխաթ: Վարձեալ 'ի սոյն Թուխին՝ յառա
ջնոյ շահաբաշխն մնաց վրդովման և առ զերա
մեն լուսաբարուքեն սրբոյ Յիսուսի. որ և
եկեալ Յիսուսին զսկիզբն արար նորոգու
թեն սրբոյ աթոռոյն՝ եկեղեցւոյն՝ և պարսպին.
և այլ շինուածոցն ամենից:

Թուխին, ուխտ, խոստովանաշունն վեղիր եղև. և եկն
յարզրում իվերայ ապազային. վրացն մովրոնէն
'ի հետն էր. տասնևհինգ օրն, ուշ, Թօփկապոյ
երեք դիմաց բլուց զբերդի պարիսպն. ըմբռ
նեաց զապազային և տարաւ 'ի ոտամբօր Թուխին.
ուխտ, առաջին շահաբաշխն մեռաւ 'ի ֆահրա
պատ 'ի յաշրաֆ քաղաքի. և փոխանակ նորին, նորին
Թուխն շահսեֆին 'ի սպահան Թախտ նստաւ
Թագաւ: Վարձեալ 'ի սոյն Թուխին և յուն վարի
ամոյ տասնևերեքն յաւուրս տնօրէնութեն Ցն
զմնաց վրդովման օրհնեցին կաթուղիկոս սրբոյ Յիսու
սի: Վարձեալ 'ի սոյն Թուխին այս մնաց
կաթուղիկոս գնաց յասպահան առ Թագաւն շահ
սեֆի. զբազում գանձս ծախեաց 'ի դուռն
Թագաւորին և զբազում աշխատութիս կրեաց.
և հազիւ եղարձ զհարիւր Թումանն մուրա
դէն, որ եգեալ էր իվերայ սրբոյ յաթոռոյն
Յիսուսի. յայնմհետէ եղև սուրբ աթոռն
ազատ: Թուխին. ուխտ. 'ի Նոյոց ազգէն. քրիս
տոնեայ՝ որք էին իլով քաղաքին. ոչ ընկա
լան զեպիսկոպոսն իւրեանց. որոյ անունն էր Նիկո
լայոս. հակառակեցան և ոչ հնազանդեցան
նմա. իսկ եպիսկոպոսն յարեցաւ յաբեղայոն փռան
կաց. որք էին յեզվայիթայ կարգէն. և եւ
զձեռագիրն նոյ եմուտ 'ի հնազանդութի և 'ի
դաւանութի փափին. և եղև ինքն փռանկ.
և նոցին օգնականութեն յափշտակեաց զեկե

ղեցիան Հայոց. յոյժ բազմաւ անօթիւ և վախ
մերով. և զամեն անօթս եկեղեցեացն և զվախ
մերն վատնեալ կորոյս և ոչինչ մնաց՝ միայն դա
տարկ եկեղեցին. և այնպէս մնաց մինչ՛ի հարս
և հարիւրևամեկ թիւն մեր: Պարձեալ՛ի սոյն
Թուին խոսրով փաշայն վեզիրն առաքեցաւ՛ի
սուլթան մուրատ Թագաւորն գնալ իվեր քաղ
դատայ. և նա գնաց դեպ՛ի համադան. և հա
մինչի մարգազին. և անտի դարձաւ և եկն՛ի
Թօխաթ ձմերեաց. իսկ սուլթան մուրատ Թա
գաւորն առաքեաց զմուրթուզայ փաշայն՛ի Թո
խաթ, որ զխոսրով փաշայի գլուխն կտրեաց:
Թուին. ռձա. մինչեր տեղաց իվեր սկզբնիկու.
երեք օր՝ և երեք գիշեր: Պարձեալ՛ի սոյն
Թուին լեհ հայ երկիրն մեկ մարդոյ խաշանց մեջ
մահանկեր է. նա Պ՛ոյ քուֆքե արեր Թե երբ
կու ծագանես նա եկ և կեր. Պ՛ոնա նմա պատու
հաս կուտայ՝ որ ինքն շուն կու լինի և զսատա
կած խաչենան կուտե: Պարձեալ՛ի սոյն Թու
ին վախճանեցաւ մեծահասատ սուլթ Հայրա
պետն մեռես կաթուլկոն յերևան քաղաքի. ի
մայիսի ամսոյ տասնևչորս՝ և Թաղեցին զնա՛ի կո
ղեռ կոչեցեալ բլրին՝ հուպ գերեզմանի կո
զուան վրդապետին: Թուին. ռձբ. ի բերլրա
քաղաքի տաճիկ մի խոզե եղեր: Պարձեալ
՛ի սոյն Թուին և յունվարի տասնևերեքին. յաւ
ուր տնօրէնութե Տ՛ն մեռես կաթուկոս աշա
կերտ զփիլիպպոս վրդապետն օրհնեցին կաթուկոս
սրբոյ Պ՛ջմիածնի: Պարձեալ՛ի սոյն Թուին
և օգոստոսի ամսոյն սուլթան մուրատ Թագաւ
կարի սաստիկ եսախ արար պիղծ Թուրքա
նին, և իւր տերութե աշխարհն զամ զաֆա
խանայան խափանեաց: Թուին. ռձգ. մոլորեցան
յոյնք և արարին զծուազատիկ, իսկ Հայոց
ազգն,

ազգն, հաւատացն, ասորին, և զփոխին ուղիղ կացուցին և ճշմարիտ։ Վարձեալ՝ի սոյն Թուին և յօգոստոսի ամսոյն սուրբ Թան մուրատն գնաց՝ի լեհաց վերայ՝ի պատերազմ, և հնազան դեալ դարձուցին։ Վարձեալ՝ի սոյն Թուին և յօգոստոսի ամսոյ զվերոյ ասացեալ զապազայ փաշային սպան Թագաւորն սուրբ Թան մուրատ։ Թուին. ռձե. սուրբ Թան մուրատ Թագրն եօթն հարիւրհազար մարդով եկն իմշ երևանայ բերդին նստաւ։ Թօփով ծեծեաց զբերդն մեծաւ զօրութբ՝ և յինն օրն էառ զբերդն։ և զիշխան բերդին զԹահմազուլի խանն իւրով պարոն ներոյն առաքեաց՝ի ստամբօլ։ տասնևերկու հազար մարդ բաջ պատերազմող եդ իմշ բերդին. և ինքն էանց գնաց՝ի Թաւրէզ և անտի դարձաւ իվերայ վանայ և գնաց՝ի ստամբօլ։ Վարձեալ՝ի սոյն Թուին. զմանօղլին բերեալ՝ի ստամբօլ սպան զնա Թագրն։ Վրկլև զեղէզ փաշային սպան՝ի նոյն ամն։ Վարձեալ՝ի սոյն Թուին. զՕսմանեան աֆանտի մուֆտին սպան Թագրն։ Վարձեալ՝ի սոյն Թուին՝ի մայիսի ամսոյ տասն և չորս՝ օրն չորեքշաբաթ, սուրբգուն արաբ Թագրն՝ Հայոց Հոռոմոց՝ և Տաճկաց։ Վարձեալ՝ի սոյն Թուին՝ յօսմանցւոց յաշխարհն մեկ լիսար լեղակն՝ ուԹսուն հեւօԹն ուխալ եղև։ Թուին. ռձե. Թագաւորն Պարսից շահսեֆի, հարիւրհազար մարդով եկն իմշ երևանայ՝ նստաւ երեք ամիս. բազմաւ աշխատուԹբ և պատերազմաւ զբերդն էառ յօսմանցւոց. և զիշխան բերդին զմուրԹուզայ փաշէն. և զայլ բազում զօրս՝ի նոցանէ սպան. և զշխէխ Ջան փաշէն՝ և զիբրահիմ փաշէն՝ և զմամին փաշէն ընձեռնեաց՝ տարաւ յաշխարհն Պարսից. և՝ի յերևան կարգեաց իշխան զքալպխալի խանն։

Ա՛րձէ՛ւ սոյն Թուխին, օսխորդ գիւղն վերուստ՝ի վայր իջաւ. և վնիցս փոգախան անդ չինեցաւ։ Թուխին. ռձէ. օսխորդու աղբիւրն վերակացու Թէ բաղնիչեցի մահդասի սիմէօնին՝ի գիւղն ի ջաւ։ Թուխին. ռձէ. ապրիլի ԼԹ. օրն չէ Թ. սուլ Թան մուրատն գնաց իվէր բաղդատայ՝ի պատե րազմ. և՛ի նոյեմբերի վեցն ի հաս՝ի բաղդատ. և ձեձեաց զբերդն՝ լէ. օր՝ մեծաւ զօրութէ. և՛ի դեկտեմբերի տասնևչորսն օրն ուրբաթ հաւ զբաղդատաքաղաք. և դարձեալ եկն՝ի հա միթ։ Ա՛արձեալ՝ի սոյն Թուխին Թաթարն եկն յերկիրն արարատու։ Ա՛արձեալ՝ի սոյն Թուխին փիլիպպոս կիթ՝ի կան զըւսաւորչի աջն խնդրեալ՝ի շահսէֆի Թէւրէն. և հանեալ յասպահա նայ եբեր՝ի ՝ջմիածին։ Թուխին. ռձէ. յունիսի երկու. Հոգւոյ գալստեան կիրակին դարձաւ սուլթան մուրատն և էմուտ՝ի ստամ բօլ մեծաւ փառօք։ Թուխին. ռձէ. Հոգւոյ սարգսի շաբաթու հինգ շաբաթ օրն՝ մեռաւ սուլ Թան մուրատն. և նստաւ՝ի տեղին նր Թէւր՝նո րին եղբայր սուլթան իբրահիմն։ Թուխին. ռձէ. փետրվարի ամսոյ հինգ՝ յաւուր ուրբաթու, սա տիկ և ահագին շարժ եղև՝ի Թաւրէզ քաղաք, և՛ի շրջակայ գաւառսն իւր բազումք տունք և շինուածք կործանեցան. և բազմք մարդիկք՝ի ներքոյ հողոյ մնացին. և շամլազան ամարաթն. և ուստաշագրտ ամարաթն բլան. և՛ի մէկ օրն՝ հինգևւթց անգամ շարժ կու լինէր մինչ երկու ամիսն։ յետ նորա տասնևհինգ օրն. և՛ի քսան օրն. և երեսուն օրն միանգամ շարժ կու լինէր. այսպէս ևկայց մինչև՛ի հինգ ամիսն. ապա դադարեցաւ ողորմած Թէն Ա՛. Յ. Ա՛ար ձեալ՝ի սոյն Թուխին, ուռուսան եկն զազախու բերդն էառ և զշատ մարդ ջարդեաց յօսմանն լուէն։

լուեալն։ Թուխն։ ուղղ. մայիսի ամսոյ երեք՝ մեռաւ Թէոդորն Պարսից շահնշահն։ ՚Ի յարձեալ՚ի սոյն Թուխն և ՚ի մայիսի վեց՝ փոխանակ շահնշահ Փուն եդին Թէոդոր ՚ի տեղի նր զնորին որդին զերկրորդ շահաբասն։ Թուխն։ ուղղ. դար ձեալ օսմանցին յետ հաւ պատերազմաւ զքա ղաքն ազախի ՚ի ուսկն։ ՚Ի յարձեալ՚ի սոյն Թուխն եկն մարախ երկիրն արարատոս։ Թուխն. ուղղ. ՚ի Թէոդոսէ՚ն սուլթան իբրահիմին օսմանցիք սաֆարարին ծովու և համբաւեցին՝ Թէ գնամք իվերայ մալթայ կղզւոյն՝ և խաւմ տուեալ գնացին իվերայ կրիտէ կղզւոյն, որ էր ՚ի ձեռն վենէտիկցւոց և գիւրաւ առ ին զնա՝ զի բնակիչք կղզւոյն յօժարեին յաւ նուէն օսմանցւոց։ Թուխն. ուղղ. յապրիլ ամ սոյ յերկուսն յաւագուրբաթու գիշերն՝ ՚ի լոյս աւագ շաբաթ աւուրն. սաստիկ և ահագին շարժ եղև ՚ի վանայ քաղաքն և յիւր երկիրն. և բլուր կէս պարսպի քաղաքին. և յոլով եկե ղեցիք և մատենադարանք և բազում շինուածք կոր ծանեցան և զբազում մարդիկս առին՝ ինքեանք և եկեղեցիք վարագայ վանիցն աւերեցան. և այլևս վանորայք՝ որք ՚ի գաւառին էին՝ աւերե ցան։ և յաւուրս ուրեմն. ՚ի շարժմանն եկաց երկիրն ոչ զնաւ իվեր երեսաց ջրոյ՝ և ապա հանդարտեցաւ, որ իբրու օրն՝ և իրիկուն օրն՝ և ՚ի տասն օրն միանգամ շարժէր. և այնպէս մնաց մինչ որ յունիս ամսին կատարեցաւ. և ապա զհաստատութիւն հաւ երկիրն ողորմութիւն Ա՚ստ ՚ուածոյ՚ի սոյն Թուխն ազգն օսմանցւոց. մազուլ արարին զսուլթան իբրահիմն ՚ի Թէոդ րոսէ՚ն և յետոյ սպանին. և եդին ՚ի տեղի նր Թէոդոր զնորին որդին զսուլթան մահմատն յու լիսի ամսոյ քսանևեօթն։ ՚Ի յարձեալ՚ի սոյն

Թուխին՝ երկրորդ շահաբասն գնաց իւր ղան գահար քաղաքին և եառ զնա. և զալաբիս տըն զաթէլամ արար: Դարձեալ՝ ի սոյն Թուխին զօրքն Պարսից, որք էին՝ ի Թիֆլիս քա ղաքին. զօրաժողով եղեալ գնացին իւր կա խէԹու տիրօջն Թամրազ Թագուրին վրաց. և իմիջ պատերազմին սպանաւ որդի Թամրազին որոյ անունն էր գաւԹի՝ որ էր ժառանգ ԹագուրԹէն. իսկ Պարսիկք առին զգլուխն գաւԹին. ընդ նմին և զնորին բայդաղն՝ որ էր խաչալամ. և զգաւԹի գլուխն՝ ի ձող ցցեցին. և զխաչն գլխիվայր՝ ի բայդաղէն կախեցին. և այսպէս՝ ի Թիֆլիս քաղաքէն մինչև յասպա հան տարան առաջի Թագրին եւրեանց երկրորդ շահաբասին. և յետ քաղաքս Պարսից մեծա ցնծուԹիՀ զնորահասուԹին առնէին. և քրիստո նէից էր մեծ սուգ և տրտմուԹի՝ զի քրիստո նէից ԹագաւորուԹիւն անկաւ:

Ի՛ւրմին. ուՀ. փիլիպպոս կԹուղկոսն՝ ի սբ Լ՝ջմիածնէ գնաց յեՀմ. բայց ամմի բոլոր՝ ի քաղաքն Հռոմայոցոյ շրջեցաւ. և՝ ի մտա նել. ուՀա. Թիւն, եմուտ յեՀմ: զսուրբ յա կոբեայ մկրտն գոյնզոյն քարամբք և մուտա խիներով սալեաց. և զաւագ բեմն բարձրա ցոյց քանզի կարի ցած էր: Թուխին. ուՀա, փի լիպպոս կԹուղկոսն էլ յեՀմայ և գնաց՝ ի ստամ բօլ՝ անդ է կաց մի տարի զքաղաքի եկեղեցւոց պարտքն վՀարեաց. որ էր. չուս. զաւուշ. և այլ բաղում կարգս ուղղուԹիՀ Հաստատեաց անդ: Դարձեալ՝ ի սոյն Թուխին իւրմայ քաղա քի նիկոլ եպիսկոպոսն եկն՝ ի ստամբօլ առ փիլիպ պոս կԹուղկոսն և մեղայ ասաց արՀակեալ՝ ի կա պանաց բանադրանաց. և զեպիսկոպոսական իշ խանուԹիՀ ընկալեալ՝ ի նմանէ գնաց իւրմ քա

ղաք

զաք՝ ի տեղի իւր։ Պարձեալ՝ ի սոյն Թուխին Հնդստանայ Թագաւորն չահիլան։ Ե. լաք մարդ ուղարկեաց զանդահարայ վերայ ողջանկել փաչահզատէն։ այդուհետև խանն սարդար կոչ գեաց. որք գնացին։ Ը. ամիս և կէս նստան։ Եւ սպահիք վայր անկան. Թող զբաղիփաթխարն օրդու բազարի հալալ խօրն։ Թուխին. ունք. փիլիպպոս կաթոլիկոսն եղ՝ ի ստամբօլայ և մեծաւ փառաւք եկեալ հասաւ յՋմիածին յաթոռն իւր։ Պարձեալ՝ ի սոյն Թուխին. դարիշուքուրն. Ե. լաք մարդով եկն զանդահարայ վերայ. Ը. ամիս նստաւ երիչ արար. Ը. մարդ վայր անկաւ՝ ոչ կարաց առնուլ յետ դարձաւ։ Թուխին. ունգ, ղ Ջմիածնի զանգակատան հիմն արկին և սկսան՝ ի շինել։ Պարձեալ՝ ի սոյն Թուխին. յօգոստոսի ամսոյ. Ը. յաւուր չորեքշաբաթի. աւուրք լուանին։ Ը. և արեգակն յառիւծ կենդանակերպն էր. կէս աւուրն անցեր էր. երեքմանն արեգական խաւարեցաւ և աստեղք երկնից երևեցան ոչ՝ ի գիշերի։ Թուխին. ունգ. ՝ ի մարտի ամսի. Իե. յաղուհաց ցից հինգերորդ կիրակէին վախճանեցաւ տէր փիլիպպոս կաթոլիկոսն՝ ի սուրբ Ջմիածինն. և տարեալ Թաղեցին՝ ի սուրբ Հռիփսիմէ եկեղեցւոյ մէջն։ Պարձեալ՝ ի սոյն Թուխին և յապրիլի ամսոյ. Ը. ՝ ի տօնի Ծաղկազարդին զՋուղայեցի յակոբ վարդապան օրհնեցին կաթողիկոս սրբոյ Ջմիածնի։ Պարձեալ՝ ի սոյն Թուխին բաղիշուաէրը աւդալխանն չարացաւ և ջալալի կամէր լինել. Ը. օրոյ մալաք մահմատփաշէն վանայ բազմօք զօրօք եկն՝ ի բաղէշ քաղաք՝ զաւդալխանն փախուցին՝ և՝ ի տեղն նր եդին խան զնօրին օրդին՝ որոյ անունն էր դիադին և յետ միոյ ամի եկն աւդալխանն և խորամանկու Ը-

ապան զորդին իւր դիադինն. և դարձեալ ինքն նստաւ խան: Յարձեալ՝ի սոյն Թուին. զդաշ տեցի հայերն՝ի սպահանայ քաղաքի միջէն հա նին և յերզը քաղաքի բնակեցուցին հրամանաւ երկրորդ շահաբասին: Թուին. ՌՃԵ. զերև անցեան և զայլեա հայերն հանին՝ի սպահանայ քաղաքի միջէն. և յերզը քաղաքին բնակեցու ցին հրամանաւ երկրորդ շահաբասին: Յար ձեալ՝ի սոյն Թուին ազգն քրդաց նահատա կեցին զայր ումն քրիստոնեայ աւետիս անուն՝ Ոյայ ազգաւ՝ յաշխարհին մարաց՝ի բերդն, որ կոչի փիզան. և Ոչն վասաւորեաց զնա երկնայնով լուսով, որ է ջրի ներ: Թուին. ՌՃԶ. զՔհուտ ազգն՝ որք իմէջ յասպահան քա ղաքին բնակեալ էին. բառնութեամբ և չարչարա նօք տաճկացուցին ազգն Պարսից: Ի նդ սոյին և զայլեա ջհաներն, որ յայլ քաղաքան Պարսից բնակեալեն բառնութեամբ տաճկացուցին: Յար ձեալ՝ի սոյն Թուին դադիանայ թիւրքն մե ռաւ և թիւրորութեին խանգարեցաւ՝ զի ոչ գոյր նմա որդի ժառանգորդ թիւրքութեն: Յարձեալ՝ի սոյն Թուին՝ և՝ի փետրվարի ամ սոյ. իե. վախճանեցաւ Ջուղեցի սիմէն վարդա պետն՝ի Թոխաթ քաղաքի՝ և անդէն թաղե ցաւ. սա կարի վարժ էր քերականութեն ա րուեստին. և հանճարոյ արուաքնոց գրոց՝ և քա ջաբան հակաճառօղ ընդդէմ ամենից ազ գաց: Թուին. ՌՃԸ. զարարաղչեանի տէր մե ծ երիսթաւն. որոյ անունն էր զալ. գնաց յասպա հան՝ի դուռն շահին. և ձերն տուրութիւն շա հի ե հաստատ օրվաթին ոչ ապանաւ. այլ կին դանի դարձաւ յաշխարհն իւր: Թուին. ՌՃԹ. մարտի ամսոյ. ա. պաշխարհի թիւրք աղէք սանդրն մեռաւ՝ և իւր փոխանակ որդին թիւր

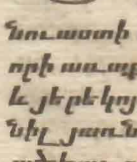
բեաց

բեց անուն քաղքառա։ Յարձեալ՝ի սոյն Թուին. այս քաղքառա՝ որ փոխանակ Տօր եւրոյ ալէք անդրու Թիր նստաւ, եւ խորդ մայրն զսորին գերկոսին զաչսն խաւարեցոյց՝զի նեղհակուԹի՛ անկաւ լեզ՛ն։ այլև իշխանքն երեքսաց անմիա բանք եղեն. երկիրն աւերեցաւ, և ԹիւրուԹիւն խափանեցաւ։ Յարձեալ՝ի սոյն Թուին և յապրիլի ամսոյ մեկ աղուհացից հինգերորդ կիրակէին գործեցաւ այս, քանզի կարի ցըր տային ծանր ձմեռն եղև՝ և պաղեցաւ ծովն գե զամբ և սեւան կղզին, որ է խեզ ծովուն, սորին բնակիչքն՝ որքան ամուր էր պաղն զերեսաք պաղին երԹային և գային, և յորժամ Թուլա ցաւ պաղն՝ որ ոչ բառնայր զմարդ. յայնժամ կամեցան ջարդել զառն զի Հանապարհ արա րեալ արտաքս զ այցեն՝ի ծովէն, վասն որոյ առաջ նորդ վանից կղզւոյն բարեղ անուամբ վար դապետ, էառ ընդ իւր զմեկ աբեղայ. և զմի սարկաւագ. և զերիս աշխարհականս. մնին՝ի տուփ և սկսան կոտորել զպաղն. և կոտորելով հասին՝ի կէս ծովուն. յայնմհետէ սկսաւ ընչել հողմն ուժգին, և կամեցան յետս դառ նալ՝ի կղզին՝ ոչ եԹող հողմն, որ ալեաք ջուրցն զկոտորեալ առն բերեալ բառնայր իվ՛ր տիոցն, որով ծանրացեալ տուփքն անցին՝ի ներ քոյ սառին, և սուզան՝ի ծովն. վրդ պոն և աբե ղայն և երկու աշխարհականք։ Սակ սարկաւագն, և մեկ աշխարհականն փրկեցան՝ի հեղձմանէ ողորմուԹէն Ա՛ՅՅ։ Յարձեալ՝ի սոյն Թուին և յապրիլի ամսոյ երեսունևմեկ յերկու շաբաԹ աւուր, կայծակն է հար մեկ ձի սպան, զոր մի րովք աչօք տեսաք։ Յարձեալ՝ի սոյն Թուին և յուլիսի ամսոյ քսանևմեկին յաւուր շաբաԹու կրակ անկաւ՝ի մեծ բաղաքն Ըստամբօլ միջ՛ի վաԹ

վաթսունևվեց ժամն այրեցաւ քաղաքն տե
ղւոյ։ Վարձեալ ՚ի սոյն Թուին Հրամանն արար
Թագաւորն Պարսից երկրորդ շահաբասն, որ յայլ
գէն մահմետականաց, Հազարևհինգհարիւր
տուն Թուրքաց տարան ՚ի կախէթ լցին՝ որ անդ
բնակին։ Աւուրն Հազարևհարիւրտասն, կով
կաս լերան բնակեալ վրացիքն՝ ազգն, որ ասի
Թուշ, և փշաւ՝ եկին ՚ի գիշերի և զայս Հազար
ևհինգհարիւր տուն Թուրքաս ՚ի սուր քարշե
ցին ՚ի ծերոց մինչև ցատընդիայն։ Վարձեալ
՚ի սոյն Թուին. շահն զէ Հոխմալ դօլվաթն ըն
կէց յիշխանու Թենէ վն արձակման երիս Թու
ին, քանզի ասացաւ առաջի խանացն նաև ա
ռաջի շահին, Թէ Թէլադրու Թէ երիսԹաւին
կոտորեցին վրացիքն զՀազարևհինգհարիւր
տուն Թուրքսն։ Վարձեալ ՚ի սոյն Թուին
նոյն երիսԹաւի եղբօրորդիքն զիւր գլուխն
կտրեցին և տարան առ ոտն շահին, այս գործե
ցաւ Թէլադրու Թէ շահնուազ խանին Թիֆլի
զու, որ և ինքնա ևս յաղգէն վրաց էր, ոչ զի
ինքն Հաւատարիմ երևեցաւ առաջի շահին։
Վարձեալ ՚ի սոյն Թուին Թամրազ Թագւորն, որ
էր տէր կախէԹու, եւ ՚ի վրաստանայ
գնաց յասպան առ երկրորդ շահաբասն հնա
զանդնմա և ոչ սովորու Թի է նենգաւորի ազ
գին Պարսից, զառաջինն սիրով և մեծարանօք
ընկալան զնա, քայց յետոյ վն Վ՚ականի հաւա
տոյն և օրինացն՝ քանիւ իշխանացն նենգեաց
զնա շահն և ձգեաց յերեսաց, և աւաքեաց յաք
սորս յաշխարհն Փահրապատու ՚ի քաղաքն
աստարապատ. և անդ մեռաւ, և բազումք ասե
ին Թէ կամաք շահին դէ զեալ մեռուցին զնա։
՚ի Թուին, ռՃԺ. գնաց Թամրազն ՚ի սպահան, և
՚ի հազար և հարիւրևտասներկուսին մեռուցին
զնա։

զնա։ այլև յարանցն, որք ընդ Թամրազիս էին զընտիրսն սպանին։ բայց զմարմին Թամրազին հրամանաւ շահին տարան յերկիրն իւր՝ ի կա խեթ առ Թուն նախն Թամրազի։ Ապա ին, ուձիդ, յամենայն դիւղաքաղքն, յեւս անցանե լոյ մեջ գիշերին՝ ի խոր առաւօտուն, երևեցաւ վարսաւոր աստղ մի յերկինս ելից յարևելից և հարաւոյ, և զվարսն իւր դէպ յարևմուտս առ նէր ձգեալ՝ և յելանելն իւրում, օր աւուր՝ ուշ ելանէր, և այնու յուշելանելով գնաց մինչ՝ ի յերեկոյն, և յորժամ էանց զմէջ գիշերոյն դարձոյց զվարսն իւր և ձգեաց դէպ յարևելս, և այնպէս գնալով էհաս մինչ՝ ի յերեկոյեան լոյսն՝ և ապա անյայտ եղև։ Ապա՝ ի սոյն Թուին, և յամենայն ապրելի։ Յարձեալ երևեցաւ աստղի գիսաւոր ընդ արևելս՝ ի կողմն հիւսիսոյ՝ յառաւօտու պահուն, և զվարսն իւր ունէր ձգեալ՝ ի կողմն արևմտեան, և յելանելն իւրում օր աւուր յուշ ելանէր, և այնպէս գնալով էհաս մինչ՝ ի լոյս առաւօտուն, և անյայտ եղև։

Պատճառ առնելոյ զդիւրս պատմութեանց Յօրում և յիշատակարան առնոցին։

ՆՈՅ։

ՐՆՆԱՒԹԻՆ, ԳՈՀՈՒԹԻՆ ԲԻ բարեբանութիւն ՏՆ իմոյ և փրկչին ՅԻ ՀՌ. որ եա զկարօղութիւն ինձ նուաստի և տկարի և չանարդի բանիւ սպասաւ որի առաքեալ կոչեցելոյ՝ ի վերջին դարուս և յերեկոյացեալ ժամուս՝ ի բնէ նորոգ սկսա նիլ յառնել և՝ ի շարաշօգիլ գնորոգ յառաջ ածեալ զդէրս զայս, որ կոչի պատմագիրք։ Նա և հաւանիլ յաւարտ սորին, որ կատարեցաւ։ Ո՞ որոյ զերեսս՝ ի գետնի եդեալ արտասուս

լից

լեց ազաչանօք կարդամ առ նա և ասեմ. գո
հանամ զքեզն Քն Յժ իմ, և օրհնեմ զքեզ և
զնըբ ծնօղն քո, և զլուսակատոյց տաճարն քո,
և զքնակարան քո զնըբ Յովհաննէն։ Տէր իմ և
Յժ իմ Քն Քն. քոյ, և քոյոյն է ամենայն
պարգևական բարիս՝ դու ես բան և տուօղ
բանի. գիր և գրօղ և ամենայն պատրաստուԹի
գրոյ. եղիցես դու օրհնեալ ընդ Հօրդ ստեղ
ծողի. և ընդ Հոգւոյդ զարդարողի. յամենից
արարածոց և յամենայն յաւիտեանս. ամէն։

Յաւուրհետէ դարձուցեր զբանս իմ և յայ
տարարեր. արդ յայտատուր ինձ և վերհականացան
ձանց։ և յոքնազանիւ արուեստիւ փիլիսոփայա
կանաւ յրդ փայլեղոց իմաստասիրաց. և գործնա
կանաւ առաքինուԹիւք մաքրազարդեալ սրբոց
և համօրէն ծննդոց սրբոյ աւազանին Քն
հաւատացելոց եղիցի ծանուցեալ. նա և մե
ծաւ աղերսանօք խնդրեալ՝ ոչ զի մի լինի
ցիմ մեղադրանօք քամահեալ երբեք Ի վեր
քան զկար ձեռնարկեալ. և ոչ զմոռաչաչ
յանդգնեալ՝ և յանձին քաջութիւն յուսալով
ձեռներեց լեալ, և յայս գործ՝ որ յաւետ Ի
վեր է քան զկար մեր՝ ձեռն մխեալ։ Այլ Ի հո
կեցուցիչ հրամանէ երիցս երջանկի և Քնոյ
սակ հայրապետի և սրբոյ աԹոռոյ Յովհաննէ
յաջորդի առաւն փիլիպպոսի ամենից հայոց
կԹուղիկոսի. վն զի ինքնա բազմահանճար հայրա
պետս առ եր փիլիպպոս. և ամենայն արք նմա
տունք և առաքինիք և ծերագոյնք, որք զկեանս
իւրոյ ձգեցին յառաքինուԹիւ ժամանակաւ և առ
աւել. որոց և տեսեալ է ինն զամենայն իրակու
Թիւն և զանցուածս՝ որք Ճառեցան Ի դէպ
պատմուԹես այսմիկ. այսինքն զառերին աշ
խարհին հայոց՝ և զգերին և զվատնին քրիս
տոնէից.

տունէ ից։ այլև զնուագելն և զպականելն եկեղե
ցականաց կարգաց։ և զանշ քանաչն և զաւերն
բարձրագահն և Բնաբնակն աթոռոյն սրբոյ
Լուսաւորչին։ այլև սոցին նորոգութեն և այլևս
բանք պատմութեց՝ որք և գրեցան յայսմ շարա
գրութեա։ որոց վն այնք մարդիկք ամքն մե
ծաւ տարփանօք և յաւէտագունիւ ըղձիւ բաղ
ձային արձանացուցանել՝ ի գիրս յիշատակի՝ ի
գիտութեն յապայ եկելոց։ որք յանցնիւր դարս
և ժամանակս յառաջագային։ Եւս հանա
պազ մաղթողականաւ բանիւ ինդրեն՝ ի փեսիկոպ
պոսէ կաթողիկոսէ զի հրամայեսցէ ուժք կատարել
զայս գործառնուի պատմագրութեա։ Եւս և
ինքն կաթողիկոս փեսիկոպոս զառաւելագոյն փոյթ
ունէր ըբան զամն սակս սմին իրաց, վնորոյ հար
կէր երբեմն զայս՝ և երբեմն զայն՝ զի կատարեա
ցեն զայս գործս, և յորմէից ոմանց ետրոցն աշա
կերտաց եղև հարկադիր զի թերեա ոք յանձն
առեալ կատարեսցէ։ Սակայն հմուտ գոլով գի
տէին զբազմապան աշխատութենն, որ՝ ի սմա ոչ
ետուն զանձինս՝ ի տաժանումն յայս, այլ յին
քեանց՝ ի բաց քեցեալ Հոգւոյն սրբոյ։ Սակայն
ասաս և տրուպս յամենին առաքեալ կոչմանեա
սպասաւ որ բանի, գոլով իմ տեղեաւ՝ ի քաղա
քէն Թաւրիզու, և յաշակերտութենէ սոյն
տեառնս փեսիկոպոսի կաթողիկոսի, և՝ ի միաբանու
թենէ լուսակառոյց աթոռոյն սրբոյ Էջմիած
նի, որ և աստէն իսկ մանեալ և վարժեալ, և
յաւուրս ծերութեե ժամանեալ, նա և աչնու
նիմ զի ընդ հովանեաւ սորին ամփոփիլ՝ ի հոգ
զի թերեա որ՝ ի սմա խորհրդակատարութենէն
լինիցիմ հաղորդեալ։ վն որոյ յետ ամենեցունց
եբր անարգի միոջ եղև ահեղ երեսման հայրապե
տին իւր՝ ի ինձ տկարիս, և ոչ զտկար կենդանի

ոմն

ոմն ընդունեալ՝ ի վարդից և յորոգայթից և ոչ
կարեցեք զերծանիլ. սմին սարսափս գոգջնք և
զեղչելիս ընդունեալ՝ ի վարմ գործ այսմիկ,
և այս յաղագս այսքանեաց պատճառաց.

Քաջքն՝ ոչ՝ ի վերդ ցուցաւ զի ոչ կարացի
զերծանիլ՝ ի հրամանէ Հայրապետին, թէ պէտ
և բազում միջնորդք յայտարարեալ խոստո
վանեցայ զնմին տկարութիւն՝ ոչ գոլ բաւական
այսմ ի բազդ ուածոյ. Երկրորդ, ոչ միայն՝ ի
հարկէ լոյ փիլիպպոսի կթղկանն, այլ մանաւանդ
՝ի հարկէ լոյ մեծ հոգւոյ և երկայնամտի հայրա
պետիս տեառն յակոբայ կթղկոսիս ջուղայե
ցւոյ, որ զկնի փիլիպպոսի կթղկանն յաջոր
դեաց զգահն հայրապետական զաթոուն՝ ը. Ջ
միածնի, սա ևս հարկեաց զիս յայս գործ՝ որ զկ
նի վախճանի փիլիպպոսի կթղկոսին՝ ի բաց թո
ղեալէ. զի կարէ բազմախոնջ և աշխատասէր
և տաժանելի թուեցաւ ինձ այս գործ, վ՞ որոյ
՝ի բաց կացի և հրաժարեցայ՝ ի սորին առնելոյն.
և ինաց խափանեալ այս գործ առնուն թիս՝ ի ժա
մանակս ինչ. ապա այնուհետև սրբազան հայ
րապետն մեր յակոբ կթղկանն վերստին յիշուա
արար այսմ գործ՝ և ես ըզիս իւր առաջի և
բազմազանաւ հերպիւ բանից միւսանգամ զիս
ևմոյծ՝ ի սոյն յայս գործ. այնուհետև յոքնա
կի վշտամբերիւք կրիւք հազիւ թէ զայսքան
պատմութիս հաւաքեցի և գրեցի Երկրորդ՝ և
ես ինձէն իսկ տեսանելով զաւերս հայաստանի
աշխարհին, և զնուազելն մերոյս ազգին, և զս
րութիւն մահմետականաց, կսկծալեաւ մորմոք
մամբ այրիւք սիրտ իմ, վ՞ որոյ յօժարեցայ յոր
ձանագրութիւն տոցին. Յորդորդ և մանաւանդ
յաղագս տեառ Տ՞ր յիշատակի՝ ի մեռն բարի,
զի հայելով՝ ի յոլովութիւն յանցանաց, և՝ ի տգ

տանս խղճմտաց և բնաւին ոչ ունելոյ ներքան
ձին մանկինչ նշուլից բարեաց, յուսալով յա
ւատ ողորմութե մարդասիրին Ա. Յ՝ որ և
զվարձս բաժակի միոյ ջրոյ ոչ անտես արար,
հոգացի զսա, իբրև զլռմայս այրոյն արկի ՚ի
գանձանակն Ջ՚ն, զի թերևս սովաւ գտայցեն
ումն աննեբելեաց իմոցս պարտեաց, որ զտերա
կանն պատկեր տգեղացուցի ՚ի տղմալոյ գայ
ո՚ւ Ա. և մեծաւ յուսով ապաւինեալ ՚ի բարե
խօսութե ընդունական ձերդ մաղթանաց զի
արսի մոջ խնդրիցեք յաստիճանել Ջ՚ն զի ինձ
շանարգիս պարգևեացէ զնւրն զողորմութե և
զմեղացն իմոց զթողութե, ոչ և քերցն զաղա
չու մաղթանօք շնորհեաց նմին զյարութե ՚ի վե
զի և ես այսու դիտաւորութե և յուսով յանձն
առի զայսպիսի յորնաշխատ և զբազմաերկ և
զտաժանելի գործս՝ և յաւուրս յոլովս ՚ի սմին
դեգերելով և ՚ի յոլով երկիրս և յաշխարհս
շրջագայելով ՚ի խնդիր զրուցոց պատմու
թե, ոչ միայն ՚ի քրիստոնէից, այլև յայլոց
ազանց հարցանելով, և ամենից զաւազեալն
գրելով, և վա զատուգութե բանին գտանե
լոց, եղև զի զմի պատմութե, տասն անգամ և
այլ աւելի կրկնելով գրեցի, և զսմն ինն ՚ի
սմին դեգերելով, և զինչս ծախելով, հազիւ
թե զայսքան պատմութե ՚ի մի վայր հաւաքե
ցի և գրեցի, և բնաւ ոչոք եղև ինձ ձեռնտու,
այլ միայն Ջ՚ն իմ Ա՚ն էր ինձ օգնական:
Ա՚յլև յորժամ հրամայեաց ինձ փիլիպպոս
կաթուղիկոն առնել զայս գործ, և ես սկսայ առնել.
էր թուականն մեր հազարևհարիւր՚և յսմն չորս
աշխատեցայ. և հաւաքեցի զմսն ինչ պատմու
թե. իսկ զկնի վախճանի փիլիպպոսի կաթուղիկոսի
լքեալ թողի և՚ի բացկացի՚ն սմանէ տեսանելով

զպոքնակի վտանկն և զմատանոյ երկն աչխա
տանաց որ՝ ի սմա, որ՝ ի վերբ քան զկարնի մ ծանը
Թոռնեցաւ իմում տկարութեանս: և մնաց խափա
նեալ այս գործ ցժամանել Թոռականին մեր
յաման, ՌՃՀ, և այնու հետև հրամանաւ յակոբայ
կԹ՝ ի կոսին կրկնակի մնաք յայս գործ՝ և սկսաք
յառնել մինչև ցհասանիլ Թոռականին մերոյ,
ՌՃՁ ա. ամին: և յայսմ վայրի եղև դադարիլ մեզ
՝ի գործառնութեանս այսմիկ: Այլև Թէպետ՝ ի
շրջագայութեանս աշխարհաց՝ ի բազում տեղիս
մանաւանդ աբաբ եղև դրեալ՝ ի ամանէ սակայն
սկիզբն սորին եղև՝ ի քարձրագահ աԹոռն՝ ի
սբ. Ջմիածին, և կատարումն ևս՝ ի նոյն տեղին,
շնորհօք սորին սրբոյ և Ա. ծաբնակի տաճարիս:
Ա. ուն գիրքս այս պատմութեանս ամաց վաթս
նից, և այն ևս որ ինչ եղև գտեալ և՝ ի սեղանաս
որս արկեալ՝ շնորհօքն Ա. Ի: իսկ Թերին և
Թուրն և այլ սոյնպիսիքն յիմս տգիտութեանէ և՝ ի
տկարութէ, վն որոյ աղաչանօք խնդրեմ՝ ի ձէնջ
ներումն: Այլև դիպեցաւ պատահիլ ինձ այս
գործ, ոչ՝ ի ժամանակս առատ երիտասարդու
Թեան, այլ յողորմելի ծերութեան, վն զի ծեր էի
նաև յոյժ ցաւագար մարմնով. և՝ ի լուսոյ աչքս
պակասեալ և՝ ի պնտութէ ձեռքս Թուլացեալ
դողայր. սոյնպէս և յայլոց յամենից կարողու
Թեց տկարացեալ. և մահու հրաւերք ամ
նեքեան հանդէպ աչացս եկեալ կացեալ. և
սպառնալիք գերհնին ևս քան զևս իվերոյ իմ
յաձախեալ: Ա. ամնորոյ զերեսս իմ առաՁուր
ձեր եդեալ և զնէրն Ա. Ի առ ձեզ բարեխօսս
ծեալ. մի՛ ստուգանեալ անտես առնիցէք զս
դաչանս իմ. այլ հայցեմ, մաղԹեմ, խնդրեմ,
ժամեմ մեծաւ պաղատանօք, զի շնորհիցէք մեզ
զԱ. ողորմին և զՆորդին և զՀայր մեր յեր
կինս

կինս ՚ի նոյն կարգին։ Եթէ նստեալ կայք և թէ կանգուն ՚ի յոտին. խնդրեմ ոչ դանդաղիլ և ծուլանալ յասելոյ սոցին։ և զոր դուք մեզ ընձեռէք՝ և ձեզ լիցի մանն և բաժին յաւուրն ահեղին. առաջի արդարոյ դատաւորին Ջէն փրկչին։ Որում պատիւ և երկրպագութիւն և անզրաւ փառաբանութիւն՝ յամենից արարածոց. յիմանալեաց և ՚ի սդալեաց. անլռելեաւ օրհնագոչութիւք. Ամէն։

Պատմութիւն կենաց Սկանդերբէգի Եղբաւրէ իւրոյ տպագրողի գրոյս և այլոց։

Ի Ա.

ԲԱՐԵպաշտ ծնողաց զաւակ՝ որոց անուանքն էին Թորոս և գօհարազիզ. որք ՚ի ժամանակս երկրավարութիւն շահ պազին վարեցան ըստ երեւանցւոցն ՚ի սպահան քաղաք. և անդ զարգացեալք ամուսնացան. յորոց ծնաւ Սկանդերբէգ այս ՚ի Թուին հայոց ՈՒԿԳ. ին. յամսեանն յունվարի։ եբրև զարգացաւ եհաս զնա յուսումն գրոց. որև ուսաւ ըստ կարի ՚ի քահանայից աշխարհականաց. մինչև ՚ի գալն մօսէսի կաթուղիկոսին ՚ի ժամանակս վարդապետութիւն եւրոյ ՚ի սպահան. զոր յոյժ սիրով ընկալան սպահանայ հայազունք քրիստոնեայքն՝ մինչ զի զնաչատուր ոմն վարդապետ զայր հեզահոգի և սրբասուն յաշակերտաց օրոմ ընտրեցին ինքեանց զառաջնորդ. որ մնացեալ ՚ի սպահան զուղղութիւնս յոլովս յարդարեաց. կարգս, բարեձևութիւնս, դպրոցս, և այլս յոլովս. որով բազումք եղեն վարժեալք գրովք Ա՛ճայնովք. յայնմ ժամանակի և մինուկս այս Սկան. ՚ի տիս տղայութեն կարի ցանկացող

եղև այնմ վենաստանի և վարժ արանի. քայց ծը
նօղք սորին դժկամք լինեին գնալոյ սորին՝ և վը
ժարանն յայն. սակայն ինքն յաւետ տոչորմամբ
ըղձայր կարգին և ուսմանն, որ և ծածուկ՝ ի ծնո
ղացն գնաց առ վարդապետն խաչատուր ասկ ուս
մանն, և կրօնաւորուե. զոր գիտացեալ ծնողացն.
գնացին՝ ի դարձուցանել զնա անտի : Իբք քա
զումանգամ Ջանացեալք ոչ կարացին հաձե
ցուցանել զնա կամայ իւրմէ : քանզի երկիցս և
եռիցս գնացեալք պատճառանօք ինչ բերեալ
առ ինքեանս ոչ թողուին անդրէն դառնալ :
իսկ ինքն այնքան Ջանաց փախստեամբ, մինչ
Ձանձրացեալք ծնողացն թոյլ ետուն նմա մնալ
անդր : Իսկ նա երբև մնաց անդր ուսաւ զաղ
ման. և զշարականն ըստ սովորութեանն Հայոց
՝ի սակաւ ժամանակս. և զայլ գիրս ածայինս
՝ի միտ ետու՝ զկիրակեայն՝ զպօղոս՝ և զեսայի.
Յորում ժամանակի զմօտս վարդապետն շահն
խնդրեալ տարաւ առ ինքն՝ ի բաբիլոն սակս
զմոմ ապիտակացուցանելոյ. յորում վայրի
տուեալ նմա տղայս չորս յիւրոց փոքունց ծա
ռայից. զորս ուսուցեալ վերստին տարեալ
յանձնեաց շահին զտղայն Հանդերձ ապիտա
կացուցելովք մոմիւբն. յորում վայրի ընկալաւ
և զՀրաման լուսաւարչութեան սրբոյ ՀՋմիածնի.
վն որոյ գրեաց առ խաչատուր վարդապետ, զի
գնասցէ ՀՋմիածինն առ ինքն, որ և անյա
պաղ յարուցեալ գնաց. և ՝ի գնալն նորա
անդր, և ՝ի ժամանելն ՀՋմիածին, զմօտս
վարդապետն կիրակոս ձեռնադրեցին, և նա զկնի
ձեռնադրութեանն իւրոյ զխաչատուր վարդապետն
նոյնիսկ էր կարգեալ տանն աբեղայական.
իսկ ինքն կիրակոս չուաւարձեալ եկեալ էր վերս
տին ՝ի սպահան, ՝ի տեսութիւն և ՝ի հնորհաւո
րութիւն

ցաղց խօսրով փաշայն եկեալ՝ ի կողմանն այ
նոսիկ դիպեցաւ։ Եւ անդի զօրագլուխն օսմանն
ընդ առաջ գնաց։ որպէս երթեալ ոչ կա
րաց գտանել սակս արշաւելն, որ՝ ի կողմանն
Ալաշկերտ։ Եւ ի միում ժամանակի ամենայն
գունդք հաւաքեցան ի միասին, եւ ի միաբան
կամաւ եկին ի վերայ Ալաշկերտոյ։ Եւ ի
մերոց զօրացն ոչ ոք ելանէր ի պատերազմ
ընդդէմ նոցա, զի ոչ ունէին զիրենք ի
կարի

նոսիկ վրդովեաց զամենեսեան: Վն որոյ դարձ
արարեալ եկն վերստին յերևան: Եւ որում ժա
մանակում, և վարդապետ սորին խաչատուր կեսա
րացին եկն յերկիրն Պարսից հանդերձ
սիմեոնիւ Ջուղայեցւոյ՝ որ էր ընդ նմա մինո
զոն և աշակերտ նորին. որք յիւրով պատկառանա
գին եին կրեալք ի տեղեաց քրիստոնէից՝
սակս անհմուտ գոլոյն զերականութեն և ուս
մանն իմաստասիրականաց արհեստից: Եւ ա
յոց նորիկ իբրև հասին յԱրմաշ-ին տեսանելով
զսէր մելքիսէթեն կարի սիրով ձեռնարկեալ
ուսանն զգիրս ընաբանականն. զորքան նա
գտեալ էր բազմաւ ջանիւ: Եւ այն զսահմանն
դաւթի ներգինացւոյ յանապատականն՝ որ էր
ևան-ձորոց և սա սկսաւ ուսանիլ՝ մինչև ի ժամս
նակ մնչ: Երբև այս եղև, աբեղայքն ընկերա
կից սորին, որք էին յԱրմաշ-ինն, յարեան իվր
կիթղկսին մասն սիւնեաց՝ կամ մեզ ևս գնալոյ
տուր զի գնացեալք յերևան զդաս առցուք ի
մելքիսէթեն՝ և կամ զնա քեզ ի տեղիս. զի առ
նմ ի Արմաշ-նին դաս ասասցէ: Յորմէ անձն
բացեալ կիթղկան հրամայեաց մելքիսէթեն գնալ
յԱրմաշ-ինն դասասել աբեղայիցն ամենն,
այլ կամիցեն: Երբև մելքիսէթեն գնաց խաչա
տուր վրդպն ոչ կամեցաւ գնալ յԱրմաշ-ինն
այլ մնալ յանապատին երևանայ: սոցա երկուց
Տարկ եղև, (այսինքն սիմեոնին և ոսկանին) միոյն
մնալ ընդ վարդապետին խաչատրոյ՝ զի սոքա երկո
քեանս էին սեպհական աշակերտք նորին՝ ի մանկ
կութէ: Եւ այսմ վայրումն սիմեոն սկսաւ ասել
սմին, զանգի նա աւագագոյն էր: Տես տէր ոս
կան, Տարկ է մեզ ի միջոյ մնալ սատ ընդ վար
դապետիս: այս գիտութիւն ևս կարի Տարկաւոր
է մեզ՝ զի գնացեալ յոգևոյն միաբանց ու

սուս

սուսցուք։ Ով դու զկամս ունես ուսանելոյ՝ դու երթ. ես մնացեալ աստ՝ ի սպասաւորութեն սորին։ իսկ եթէ ոչ ունես։ ես երթայց՝ և դու աստ վարդապին սպասաւորեա։ Այս ևս անտես զեակ գոլով հմտութեն, և տղայ հասակաւ. մա նաւանդ զաւագութեն չնորհելով սիմէոնին, մնաց ինքն առ վարդապն յերևան, իսկ սիմէոն գնաց ընդ մեկնիսն ի Ջիաճ ին, զգաս եառ անդ զպորփիւրն և զստորոգութեն, բայց զպերճաբանականն մինչև՝ ի տասնևչորս պրակն։ յայսմ վայրում՝ ի սպահանայ ընդդրակը եկին խաչատրոյ վարդապետին զի տարցին՝ ի սպահան, ընդ որոյ և սոքա երկոքեանս գնացին։ Երբև գնացին՝ ի սպահան զմնաեցաքն ևս ոս կանս՝ ի սիմէոնէն դաս եառ։ իսկ զմնացեալսն՝ ի պերճաբանականսն. և զքերականութեն որ՝ ի նախնեաց, ՝ի միասին չինեցին. զի և սա կարն արագ ամիտ էր։ Յաւուրն յայնոսիկ մեռաւ մօսէ ան, ձեռնադրեցին զփիլիպպոս կաթողիկոս։ Երբև փիլիպպոս կաթողիկոս եղև, գրով հնգբեաց՝ ի խաչատրէն զաէր ոսկանն, զոր և առաքեաց։ բայց սա եկեալ՝ ի ՋիաճՀինն հանդիպէ ցաւ վարդապետին մերոյ դաւմատացւոյ. որոյ անունն էր պօղոս աղգաւ տարեան, յոյժ կերթ յամն ուսմունս հմաստասիրութեն։ Որոյ բազմից պատահեալ տրամաբանութեն եգիտ զնա բանիբուն և կարի հմուտ. թէպէտ՝ ի չէ զոհէ սակաւ ինչ տակաւ մերում բարբառով. Որոյ թողեալ զամենայն, հետևեցաւ նմա ամիս զօրութեն, ուսաւ սակաւ ինչ զլեզու լատինական և զտառ։ Ուսաւ և զարհեստ քերականութեն մի. նա և ուսաւ զնմանն գիտութիւնս համա

ուսուիք. այս ինքն, զբնաբանականն. զփիլի
սոփայութիւնն, և զերկիմտութիւնն, և
զծածաբանութիւնն, նաև զերկբաչափութիւնն,
և զաստեղաբաշխութիւնն. բայց ոչ լիապէս և
ըստ ախորժակաց իւրոց. այլ մանաւորապէս
սակս կարօտութեանն մարդկանաւորաց կարեաց։
Այլ զաշխատուիս, Տէր ածանն, և ստիպուեցեալ
յոլովս կրեաց՝ թէ՛ի կիզիկէն. թէ յընկերակ
ցաց իւրոց՝ և թէ յաղգէս մերմէ. և թէ՛ի ստր
կագունից արանց քան զինքն, քանզի ամքն իվ
նի յարեան իբրև իվ օտարի՝ և ոտնհարք եղեն
խրոխտալով և մեծաբանելով. և՛ի տրամա
բանութիւս ձեռնարկելով և հակաճառելով՝
զորս ոչ ուսեալ էին, և ոչ լուեալ. ուր Թո
ղից զկրթութիւնն և զներհուն գոլն։ Ոսկ նա
զայսոսիկ տեսանելով թէպէտ կարի քաջ գի
տէր զբմբռնութիւն և զբրտութիւն Հայոց. սա
կայն անձամբ զիտրձ առնելով իմանայր յաւէտ
զնախինեաց բողոքեալն, օրք բազմազանաւ
եղանակաւ բողոքեն իմէջ գրոց. յաւէտ և
Թարգմանիչքն վէհք, ոչ մօսէս յողբան։ Ոսկ
սա իմէջ ամենից չարաչարութեցս և յորդահոս
տակաց հեղեղաց փորձանաց՝ յոչնամէջ և յոչ
ուստէրք տեսանելոյ մխիթարութեց՝ այլ յաւ
էտ վշտաց և պէսպէս քամահանաց և արհամար
հանաց, սկսաւ Թարգմանել զուսեալն իւրքե
րականութի՛ւն՝ ի Ոաւիմատացոցն՝ի Հայոց զկնի
սորին զբանս աղօթից. և զլուսանիայս. նաև
զկէմենթարիսմ լօրնկային։ Ոսկ յետ ժամանա
կաց երկարաձգեցելոց՝ մեռաւ կիզիկն փիլիպ
պոս, նստաւ յաթոռդ նմին տէր յակոբ ջուղայե
ցի. սա ևս սկսաւ խոտել առ ժամանակ ինչ։
Ոսկ նա տեւէր ամի մի։ Ոչ ասելով զբանս երե
միայի՝ ակն կալայց նմա և համբերեցից։ Ոայց
յետ

յետ ժամանակաց պատահեցաւ. զի եղբայրն ոմն կնոջ վրդովեաց աւետիս անուանեալ այր բարեպաշտ ոճն և երկիւղած պատահեալ յերկրին Հօլանտա ընդ մատթէոսի գրագրի. որ ձեռն արկեալեր տպագրութեան. արարեալ զմի ձեռնք գիր. որ երեք ազգ լինի. այսինքն, միջագիր՝ գլխագիր՝ և ծաղկագիր: սկսեալ զ[՝]ն որդի մի. բայց ոչ եր ժամանեալ յաւարտն. այլ մինչև՝ի խոստովանիմն հաստուցեալ. նոյնսոյն վայրում ինքեան ժամանեալ աւարտ և վճար կենաց իմ՝ջ յովվից պարտուց. ՝քզի յորինչ ձեռնարկեալ եր բռնան գ՝ին պարտեաքն եր եղեալ. որոյ պարտատեարքն ամքն՝ի ժամու մահուն շուրջ պատեալք զնո վաւ զինչս իւրն պահանջեալք են. իսկ նոր ոչ ունելով առի վճարել՝ զձեռն իւր ձգեալ և առ եղբայր վրդովիս. որոյ անուանն աւետիս յորջորջի. նա և զգոյս իւր զամ տուեալ է՝ի պարտատերսն և գործարանին տիրեալ մին չև՝ի հատուցանել պարտուցն հանդերձ տոկոս սեաքն. և այսմ այսր պատահեալ գրեալեր առ եղբայրն իւր ոսկան վարդապետն գալ յառաջ ընդուցանել զգործարանն. իսկ ինքն ձեռն արկեալ եր յօրինել զմիջակ գիրն. որով տպեցաւ ժամագիր՝ շարակնոց՝ ՝ճաշուընչ՝ և այլ գրեանք: սակս հրամանաւ տեառն յակօբու և գրով նորին յարուցեալ՝ի սրբոց ՝յմիաձնէն բազմաւ վշտիս եկեալ է՝ հաս՝ի գործարանն՝ յորում տալիս շարակնոցն հրամանաւ նորին՝ և ժամանեալ եր մինչև՝ի համբարձաւն ձեռամբ կարապետի վարդապետի աշակերտի սորին. իսկ ինքն իբրև հաս՝ի գործարանն ձեռնարկեաց զնօտրու գիր շինել՝ի պէտս խորագրի ՝ճաշընչին. իբրև աւարտեցաւ շ ա րակնոցն՝ ձեռնարկեաց զ՝ճաշուընչն. բայց

Յ՚ածաչնչոյն զբազումս շարադրեաց պակասորդս և կարգաւորեաց ըստ լատինացւոցն. գլխատեաց և տնատեաց՝ ոմն տեսանելն է ներ տպեցելոց ածաչնչոյն. նաև զհամաձայնութիւնս բովան դակեց Յ՚ածաչնչոյն առադրեաց. արտադրեալ ՚ի լատինացւոցն առ մեզ ոմն մեզ գոյ միայն աւետարանացն։ ՚Եւ վերստին Թարգմանեաց նեաց լինակատար զբանս յեսուեայ որդւոյ սիրաքայ. քանզի մեզ Թէպէտ գոյր՝ այլ ոչ լիակատար՝ այլ ծայրաքաղ և համառօտ. նաև ոչ ներ ամենից ածաչնչոյ գոյր այլ ոմանց ոմանց. այլև Թարգմանեաց զերրորդ դիրս եզրասաց՝ որև սայաւէ տնօրէնէ իմ՝ զ մեր. իսկ իմ՝ ածաչնչոյ ամենևին ոչ։ ՚Եւ զայնգս լատինացւոց ածաչնչոյն Թարգմանեաց՝ որով ընթեր ցօղն դիւրաւ գտանէ իմ՝ գրոց զինդրելին իւր՝ որոյ և կարօտանայ. քանզի ամքն երկեակօք համարօք են շարալծեալք. այսինքն համարով գլխոյ՝ և համարով ստիքաց։ ՚Այլ զի Թէ որ զինդիր ինչ ունիցի իմ՝ գրոց ընթացեալ՚ի ցանգն գրով այնմ բառի. քանզի իվր այր ոչ բնիկ է կարգեցեալ ցանգն՝ ըստ որին գտանէ զբառն. և ընդ բառին գտանէ կարգեալ Թէ ներ որոց գրոց կայ բանն կամ բառն այն անուամբ գրոյն. զինի անուանն գրոյն գտանէ զՔիւ գլխոցն. Թէ ներ քանորդումք գլխոյ է. և ապա զՔիւ ստիքացն. և ընդքօք գտանէ զինդրելին իւր առաջի եդեալ Թարց երկբայութեանց։ ՚Ձետ այնորիկ՝ և Թէ ներ նոյնումք մատենումք նոյն բանն ոմի միայն համարն կայ՝ միանգամ է եդեալ. Թէ երկու երկից. նոյնպէս և զայլս Թիւսն իմս։ նաև զայլ մատեանս ածայինս՝ որք կան շարահաւաքեալք ներ նոյնում տիրոջ։ ՚Եւ ձեռնարկեալ է՚ի Թարգմանութիւն բառգրոց՝ զոր ինքեանք կոչեն պինում՝

պինուս վերաձայնեն. զոր մինչև՝ի դէ տառն
թարգմանեալ է։ Եթէ տեր տացէ յաւարտ
հասուցանել՝ ի գանձարան և շտեմարան ամէն
իմաստութեան. և ձանապարհ և վերածող առ
Աչմարիտ Ձանձարն և գիտութիւնքանզի դուն
և բանալի է ամենեցուն գրոցն. Եթէ նրբից՝ և
Եթէ արտաքնոց. զի զբաւս սահմանաւ բացա
արկ։ Եւ զանձացոյց գրոցն ընթերցուածոց՝
զոր՝ի ժամ Ձաշուն ընթեռնուն կայր կարգեալ
իմէջ ումանց ՅԾաչնչոց՝ զոր սա օրինակեալ էր՝
Թուով և գլխով մերոց նախնեացն կրգեցեալք՝
որ գժուարաւ լինիւր գտանել. Քզի ուրուրէք
զՀամար գրոցն էր սխալեալ. և ուրուրէք իմէջ
տանցացուցին գրչաց էր սխալեալ՝ նաև միով
Թուով էր կարգեալ. որով գտանէին գժուա
րին լինէր. կամ աներևնևին ոչ լինիւր։ Եւսկ տորայս
արարեալն երկոքումբք Թուով է շարակար
գեալ՝ զոր առժամայն գտանէ խուզողն։ Եւ
մանաւանգ ներ նախկնումն զանուանակոչու
Թիս գրոցն և ես այլայլած. իսկ զԹիւան՝ի յոլով
տեղիս. զոր յոլովիւք տաժանմամբք գտեալ
՝ի տեղւոջ և Թուոջ իւրում կարգեաց. առ
դիւրահաս լինիլ և դիւրագտանելի խուզողաց
և հետևողաց։ Եւ տպեաց զգիրս յոլով
զայրուբենից տրական. ընդ քրիստոնէականի
վարդապետուն. տպեաց և զաղօթս աղնիւս.
զորս ինքն էր արտադրեալ՝ի դաւիմատացուցն։
Նաև զաղօթմատոյցս. և պարզատօմարս Հան
դերձ տօմարիւ. և զաշխարհացոյցս զորս
բերան՝ի մեծ ինմօսիսէ խորենացւոյ. ընդ որոյ
և զաղուես գիրքն շահաւետ։ Եւ զպատմա
գիրս նոր՝ զորարեալն յառաքեալոյ վարդապե
զորս ոչ միայն տպագրեաց. այլև սրբագրեալ
ուղղեաց ըստ քերականութե արհեստի. զս

զատա

զաւաղեալն ի գրչաց անհմտաց. և անուպայից արանց և բանաստեղծից. ի փառս սրբոյ երրորդ-ութեան: բայց զնեղութիւնս կրեաց և կրէ ի տուտակասպասից և ի բարձրայօնից իմաստա-կաց. յեկեղեցականաց և յաշխարհականաց. մերձակայից, և հեռաւորաց. իսկ նա զջար չաթանան յանձին տարեալ ասէր. եթէ տա կաւին մարդկան հաճոյ լինիմ: ապա Քրիստոս ոչ եմ:

Յաղագս միութեան և միաւորութեան. նոյնք են եթէ զանազանք Ա բարեբանութեան Յակոբայ Վարդապետի:

ՕՐ:

ԻՏԵԼԻ Լ ՕՐ ՄԻՈՒ

Թիւն և միաւորութիւն ուր ուրեք ի տեղիս իրերաց դնին, սակայն կարի տարանջատք են ի միմեանց. զի միութիւն առ պարզ մուն վերաբերի. իսկ միաւորութիւն առ բազադրեալն: Դանզի ուրանօր պարզ մի է. անդ ոչ է բազադրութիւն և ոչ շաղկա-պութիւն. այլ զուտ և անխառն է ութիւն. որ յատ-կացեալ է միութեան: իսկ միաւորեալն ոչ է պարզ մի, այլ յորոց բազադրեալ է. առ ի լինել լութիւն այլոց ումեմն է ութիւն: Ա յայսմհետ մի, ոչ ասի ամենեւին իրօք՝ և ամենևեւին մի: այլ իրօք մի, և իրօք ինչ բազում: Պետ առ մեր լինի լութիւն է տեսանել. զի առ եկուութիւն Հոգւոյ և մարմնոյ՝ ոչ է՝ զի լինի Հոգի միայն, կամ լինի մարմին միայն. քանզի Հոգին ոչ է միայնակ մարդ՝ և ոչ մարմինն. այլ առ եկուութիւն երկոցունցն, և միաւորութիւնն է մարդ. որ է ի Հոգւոյ և ի մարմնոյ: Ա նորոյ մարդն որ յերկուցն միաւո-րութիւն գոյացաւ՝ ոչ կարէ լինել սոսկ Հոգի, և ոչ սոսկ մարմին. և ոչ Հոգին ուրոյն է մարդ.

նոյն

նոյնպէս և ոչ մարմինն. այլ երկոցունց միաւո
րութիւն լինի մարդն: Այլ և մեծն Աթանաս իմա
սիներ հնդից առաջոյ իւրոյ վա՛ն անհատիցն,
եթէ կարօղ գոն մի բնութիւն գոլ և ասել:
Նայամ վայրում սակս պարզագունիցն էութեց
իբացակայ՛ի խնդրոյ՝ վա՛ն ոչ գոլոյ հարկաւոր յա
ղագս նց խոստովանութեան. քանի ամենևին պարզք
են, և են մի՛ի միւթէն: Սակ սակս բաղադրե
ցելոցն անհատից ասէ. ոչ կարօղ գոն մի բնու
թիւն գոլ և ասել: քանզի միաւորեալք են՛ի
բազմութէ՛ի մի այլևայն իր՝ որ ոչ գոյր նախքան
զմիաւորութիւնն նոցա. այս ինքն: Աստ պէտ գոյ
հոգի՝ գոյ և մարմին. որքան ոչ են միաւո
րեալք ոչ գոյ մարդ՝ որ պարտի բաղկանալ՛ի
միաւորութէ հոգւոյ և մարմնոյ՝ և ոչ՛ի միու
թէ: Այ՛ն է հոգի. մի է և մարմին. թէպէտ և ստ
քա են միաւորեալք՛ի մասանց իւրեանց՝ ոչ
ասի՛ի բնախօսից՝ սակայն առաւ բաղկացութէ
մարդոյն մի մասն դնի հոգին. և մի մասն ընդա
որ մարմինն. որք ոչ են մի՝ այլ միաւորեալք՛ի մի
լինելութէ. որ է մարդն: Ա՛ստ այսմ սարասի
և առ ամ միաւորութէս է տեսանել. զի միաւո
րութէն անխափոխական, և անկորստական.
այսինքն, որք ոչ փոխարկին առ իրեարս. և
կամ մինն, ՚ի միւսոյն ոչ կլանի. այլ շարակա
պին ընդ միմեանս անչ փոթիւ միաւորութէ.
Օ այլևայն գոյացուցանեն մասունքն շարաւկօղք՝
որ նախ ոչ գոյր: վերոյ առ այլևայն իր միաւորիլ
ասին մասունքն նախկինք: որպէս վերնագոյնն
ցուցաւ՛ի միաւորութէ հոգւոյ և մարմնոյ: Օ ի
միաւորութէ հոգւոյ և մարմնոյ ոչ եղև միայն
հոգի, և ոչ միայն մարմին. այլ մարդ՝ որ ոչ է մի
այն հոգի. և ոչ միայն մարմին. այլ հոգի և մարդ
մին համանգայն: Ա՛յսպէ և յամենեսեան իրս

կուբեաս գտցես. թէ ի բնականս. և թէ յա
րուեստականս. և թէ յուսումնականս: Ճան
զի ի բնականս. մասունքն ձեռացն, որք են
մատունքն և թաթն. ոչ միաւորին ի մի մատն
այլ ի մի ձեռն. որ է մի բոլոր ի մատանց հնդ
գից և ի թաթէ: Ընդ մատն մի ունի զմիու
թի մատին. բայց ձեռն ոչ զմիութի մատին,
այլ զմիաւորութիւն մատանց յորովից ներ ին
քեան միաւորեալ բայց զմիութի ձեռնն. որոյ
միութինն գոյանայ ի միաւորութէ մատանց:
Ճոյնպէ և մարմին, որ ունի զմիութի մարմնոյ
բայց ունի ներ ինքեան զմիաւորութի անդա
մոց բազմաց. որպէս սուրբն Պօղոս ասէ ներ
քս զքրիստոն կորնթացւոց առաքներորդում, ի
գլխոջն երկոտասանեորդում. և ի թուղթն
երկոտասաներորդում՝ և ի քսաներորդում.
զի ոչ մարմին մի է և զանդամս բազումս ու
նի. ամենևքեան բազումք անդամքն՝ մի մարմին
են: Այլ անդամքն բազումք. որք ունին
առ ինքեանս զմիութի անդամոց: և են բա
զումք՝ որք ունին զմիաւորութիւն առ մար
մինն մի. վասորոյ մարմինն ունի զմիութի իւր
շարայարութէ անդամոցն. իսկ անդամքն թէ
պէտ ունին զմիութի ներ ինքեանց. սակայն
առ մարմինն ոչ ունին զմիութի այլ զմիաւորու
թի: Իսկ յարուեստականս է՝ զի ամենևքեան
մասունքն առ մի բոլոր միաւորեալք զայլևայնքան
զինքեանս յառաջքերեն. որպէս ասի զորք որ
մունք. և պատուհանք՝ և դրունք՝ և առաստաղ
ի միասին եկեալք ոչ զմի զորմ. կամ զմի զայ
տուհան կամ զայլինչ յիւրեանց մասանցն բաղ
կացուցանեն. այլ զայլևայն անդր քան զինքեանս
բացակատարեն. այսինքն զտուն. որ ոչ է իվեր
նոց առացեալոց մասանցն. այլ այլևայն միաւորեալ
նոցին

նոցին կառուցեալ։ որ ոչ ասի պատ. և ոչ պատուհան՝ այլ տուն. որ է մի՛ի միութենէ. իսկ միաւորութեն մասանցն՛ի միաւորութենէն։ ՚Ա,սաւ դուռն է մի բոլոր եր չիւրոց մասանց բաղկացեալ՝ թէպէտ է մասն տանն. բայց է ըստ ինքեան բոլորին. քանզի ունի ղտախտակաւնան առ իրեարս կցեալս մասուանս՝ զբևեռս՝ և զսեամ՝ սըն՝ և զայլս. որք են միաւորեալք՛ի լրութենէ դրանն. են միաւորեալք՛ի միաւորութենէ. և մի՛ի միութենէ։ իսկ միութեն դրանն է՛ի միութենէ և ոչ՛ի միաւորութենէն. ՚Պատուհանն ոչ են մի և նոյնք միութենէն և միաւորութենէն. և մինն և մի աւորեալն։ ՚Իսկ յուսումնականն է այսպիսի ինչ. զի ամենայն բոլորք՝ այս ինքն՝ ընդհանուր մասամբք է ընդհանուր. և՛ի միաւորութենէ մասանց լինի բոլորն։ ՚Ոչ՛ի միաւորութենէ և՛ի հաւաքմանէ անհատից լինի տեսակն. և՛ի մի աւորութենէ տեսակացն բաղկանայ սեռն. և՛ի սեռիցն սեռականագոյն սեռն. և այլքն ըստ կարգի որքանք և իցեն. ՚Իսկ՛ի միութենէն մինն միայն է՝ որ ոչ ունի զմիաւորութենէն. ոչ ահա անհատն որ մի միայն է և ոչ ունի զբազմաց հաւաքումն՛ի մի. թէպէտ ունի զմասանց իւրոց հաւաքումն ներ ինքեան. բայց ոչ է ըստ հաւաքման անհատից առ տեսակն. և տեսակաց առ սեռն։ ՚Յլ այլով ինն եղանակաւ են մասնականութենէք նոցին և հանրականութենէք. միութենէ նոցին և միաւորութենէ. իսկ ասա այլով ինն եղանակաւ։ ՚Քանզի ասա մասնկունք են անդամքն, և բոլորք ինն մարմինն անդամոցն միաւորութենէ. իսկ անդ մասնկունք են անհատքն. այսինքն մարտիրոսն, և գրիգորն. որք են միաւորեալք յանդամոց։ ՚Ուր բոլորք՛ի միաւորութենէ անհատից՝ այսինքն. մարդն. ձին. առիւծն. արծուին։ քանզի՛ի միութենէ մա-

ան

անհատն որ է մի. իսկ ի միաւորուԹէ անհա
տիցն է տեսակն։ Ահ պէտ ոմանք զարեգակն
զմեռ տեսակ դնեն. նաև զոմն հաւ առեղծա
նեն ի հնդիկս, և զնոյն այրիլ Թևոցն շարժ
մամբ՝ և դիոյ նորին յորդանէ այլևայն հաւ
գոյանալ՝ ոչ զի հաստատեսցեն, Թէ գոյ այնպի
սի անհատ՝ զի համայն անհատ է՝ և համայն տե
սակ. վարկպարապղի է։ Ո ի տեսակ է այն՝ ոչ պոր
ծիւբ ասէ. որ ի բազմաց անհատից ասիւորոչ
է մի և նոյն Թուով։ Իսկ արեգակն ոչ է ըստ
ինքեան տեսակ՝ Թէ և զնա ի կարգի լուսաւո
րացն ոչ դիցես ըստ հաստարակաց իմաստասի
րաց. այլ զայլևայն զնա ի լուսաւորացն կացուս
ցես. զայլևայն զորակուԹէն տալով նմա։ Ա՛վ
յաւէտ զկերպ իմն յարադրեսցես և ոչ զաղ
ման տեսակին կարասցես զնմանէ ստորոգել։
Ա՛Թէ տեսակ է զյոլովից և զտարբերեցելոց
Թուով ի ներքուստ զինչէն ստորոգեալ։ կամ
տեսակ է դասեալն ընդ սեռիւ։ Ա՛րանզի մեռ
հաւն ոչ կարէ զբազմաց անհատից ստորոգիլ։
նաև անհատն ոչ է դասեալ ընդ սեռիւ այլ
յաւէտ դասեալ ընդ տեսակագունիւ տեսա
կաւ։ Ա՛ ընդոյ ոչ կարէ արեգակն այն անհատ՝
զոմանց տեսակի առնուլ այլ յաւէտ անհա
տի. և նորին միաւորուԹէնն և միուԹէնն բա
ցատրիլ և ոչ ըստ տեսակին։ Ա՛րանզի տեսա
կի լինելուԹէնն է՝ ի միաւորուԹէ բազմաց հա
տից. զի ի բազմից անհատից ասի տեսակն,
ոչ բազմիցս ցուցաւ։ Ա՛յնպէս և բազումք տե
սակք առ մի սեռ միաւորին. ոչ մարդ տե
սակն, ձիոյ տեսակն, առիւծոյ տեսակն, աղա
ռնոյ տեսակն. և այլք յոլովք միանգամայնք՝ ըն
միջամիջէ Թուէիլ է ձանձրուԹի ի մի սեռ
կենդանւոյն միաւորին. և են կենդանիք